

SFÂNTUL MARCU EVGHENICUL
Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ

OPERE II

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΑΠΑΝΤΑ Β'

Cuvintele Antiretice (I și II), Capete silogistice
Λόγοι Αντιρόητικοί (Α', Β'), Κεφάλαια συλλογιστικά

Introducere, note, traducere de
Cornel Coman, Cristian Chivu,
Adrian Tănăsescu, Cristina Rogobete,
Marios Pilavakis, Caliope Papacioc

Coordonator: Cristian Chivu

Mulțumim din suflet prietenului nostru,
domnului deputat Iulian Iancu,
pentru contribuția adusă la apariția acestei cărți
și pentru tot sprijinul acordat de-a lungul alcătuirii ei.

Abrevieri

AG	<i>Acta Graeca</i>
ΒΕΠ	Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων
ΒΕΠΕΣ	Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων
CCG	<i>Corpus Christianorum Graecorum</i>
CCSG	<i>Corpus Christianorum Series Graeca</i>
CCTB	<i>Corpus Christianorum La Théologie byzantine</i>
CFDS	<i>Concilium Florentinum Documenta et Scriptores</i>
<i>Chr. Pal.</i>	Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράματα Α' - Ε', Thessaloniki 1988-1994
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
ΕΕΒΣ	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ.	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
ΕΠΕ	Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας
GA	Editura Gândul Aprins, București
GOTHr	<i>Greek Orthodox Theological Review</i>
JOBG	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft</i>
KBE	Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν
Mansi	T. D. Mansi, <i>Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio</i>

MM	Miklosich, Fand Muller, J., <i>Acta et Diplomata graeca</i>
OChA	<i>Orientalia Christiana Analecta</i>
OChP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i>
OT	<i>Ορθόδοξος Τύπος</i>
PG	J. P. Migne, <i>Patrologia Series Graeca</i>
PL	<i>Patrologia Series Latinae</i>
PO	R. Graffin – F. Nau, <i>Patrologia Orientalis</i>
PSB	<i>Părinți și Scriitori Bisericești</i>
SC	<i>Sources Chrétiennes</i>
ST	<i>Studi e Testi</i>
SVThQ	<i>St. Vladimir's Theological Quarterly</i>
TDCO	<i>Theologia Dogmatica Christianorum Orientalium</i>
WBS	<i>Wiener Byzantinistische Studien</i>

Un veac de isihasm: de la Grigorie Palama la Marcu Evghenicul

Fost-a om de la Dumnezeu, pe nume Grigorie, din neamul lui Palama. Un om îndumnezeit care nu descrie propria experiență a întâlnirii cu Dumnezeu, ci o teologhiseste, stabilind fundamentul teologic al unirii omului cu Dumnezeu, în lumina necreată, argumentând deci temeinic teologia isihastă și sistematizându-o, ca pe această bază să poată fi mai apoi respinse eventualele rătăcirii, erezii sau critici.

Fără îndoială, Grigorie Palama marchează profund istoria teologhisirii, fapt pentru care orice teolog de după el se raportează – direct sau indirect – la opera lui. Un exemplu elocvent în acest sens ar fi poziția față de el a însăși teologiei romano-catolice contemporane, care, plecând de la o atitudine critică virulentă, cu criticile primei jumătăți a secolului XX ale lui Jugie¹ și Ivánka², cu momentul 'de grație' al revistei *Istina*, dedicat criticii exhaustive a învățăturii lui Palama (nr. 3/1974)³, sau cu ideile elucubrante ale Dorotheei Wendebourg despre 'disfuncționalitatea Sfintei Treimi' ca rezultat al distincției ființă/

¹ M. Jugie, *Palamas, Dictionnaire de Théologie Catholique*, XI, 2, 1742, 1750, 1758.

² E. von Ivánka, *Plato Christianus*, Einsiedeln 1964, p. 391.

³ S. Guichardan, *Le problème de la simplicité divine en Orient et en Occident aux XIVe et XVe siècles : Grégoire Palamas, Duns Scot, George Scholarius* în *Istina* 3/1974, p. 257-298. J. S. Nadal, *La critique par Akyndinos de l'hermeneutique patristique de Palamas*, în *Istina* 3/1974, p. 298-312.

lucrări în Dumnezeu⁴, ajunge apoi la o critică mult mai nuanțată, pe alocuri chiar pozitivă – prin Halleux⁵, Lison⁶, Flogaus⁷, Williams⁸, Spiteris⁹, Sinkiewicz¹⁰, Firigos¹¹ – schimbare ce se poate pune, desigur, și pe seama trendului ecumenist din ultimele decenii, fără însă a se putea contesta interesul sincer al acestora pentru teologia sfântului Grigorie. Concluzia, așadar, este aceea că învățătura palamită reprezintă un reper major în istoria teologiei ce nu a putut și nu poate fi ignorat.

Dar să încercăm – de cealaltă parte – și o prezentare succintă a influenței pe care Grigorie Palama a avut-o în scrisul teologic începând din vremea lui până în cea a sfântului Marcu Evghenicul, pe răstimpul – adică – a unui întreg veac de teologie isihastă.

Surprinzător, teologic vorbind, Grigorie Sinaitul (aprox. 1265–1346) este nu un înaintaș, ci un urmaș al lui Grigorie Palama. Deși s-a speculat sceptic asupra relației lor (propunându-se ipoteza lipsei oricărei relații) și asupra neimplicării Sinaitulului în controversa isihastă (în ipoteza, iarăși, a unei disensiuni de viziune teologică¹²

⁴ D. Wendebourg, *Geist oder Energie? Zur Frage der innergöttlichen Verankerung des christlichen Lebens in der byzantinischen Theologie*, München 1980, p. 10.

⁵ *Palamisme et Tradition* în *Irenikon* 4/1975, p. 479-494. Autorul critică argumentat poziția teologilor romano-catolici din *Istina*.

⁶ J. Lison, *L'Esprit répandu*, ed. du Cerf, Paris.

⁷ *Theosis bei Palamas und Luther, Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, Göttingen 1997.

⁸ *The Ground of Union: Deification in Aquinas and Palamas*, New York 1999.

⁹ I. Spiteris, *Palamas: la grazia e l'esperienza. Gregorio Palamas nella discussione teologica*, Roma 1996.

¹⁰ R. Sinkiewicz, *Gregory Palamas*, în *La théologie byzantine*, Brepols, 2002, p. 132.

¹¹ *Dalla controversia palamitica alla polemica esicasta*, Roma 2005.

¹² D. Balfour, *Saint Gregory the Sinaite. Discourse on the Transfiguration* (prefața), în *Theologia* 52, p. 632.

sau în cea – mult mai probabilă – a unei porunci exprese a Sinaitulului, din smerenie, de a nu i se implica numele în vasta ciocnire teologică¹³), o analiză atentă a scrierilor neptice ale acestuia din urmă, dar mai ales a *Cuvântului la Schimbarea la Față*, vădește influența clară a *Triadelor* lui Palama¹⁴. Smerenia Sinaitulului este, deci, cel mai probabil, motivul pentru care el nu este trecut de către Palama în rândul învățătorilor isihaști, nicidecum faptul că ar fi existat între ei vreo animozitate¹⁵. Mai mult, înșiși ucenicii Sinaitulului – cum ar fi Isidor Vouheras, Calist I, Marcu Kyrtoș, David Disypatos – au devenit apoi fervenți apărători ai lui Palama.

Deși nu are operă teologică, Isidor, primul patriarh pro-palamit al Constantinopolei (1347–50), a fost unul dintre conducătorii mișcării isihaste. El este cel care a înțeles pericolul învățăturilor greșite ale lui Varlaam și cel care l-a

¹³ D. Stăniloae, *Filocalia* 7, București 1977, p. 75-76.

¹⁴ De pildă: Grigorie Sinaitul vorbește despre întunericul lui Moise ca tip al Schimbării la față (*La Schimbarea la față* 16-17, op. cit., p. 656-658) ca și Palama (*Pentru cei ce se liniștesc întru sfințenie* 2, 3, 55, ed. Hristou, vol. 1, p. 588-590; *Al VI-lea Antiretic împotriva lui Achindin* 10, 27, ed. Hristou, vol. 3, p. 404-405). De asemenea, ideea că întruparea Fiului este baza teoptiei se regăsește la amândoi cu aceeași argumentație, evident mai elaborată la Palama. Lumina văzută de sfinți este lumina Tavorului, pe care o văd ca o pregustare a vieții viitoare (Grigorie Sinaitul, *La Schimbarea la față* 21, op. cit., p. 658, 660, 670: «Se vede Cuvântul Întrupat [...] și schimbat la față, de către cei curați cu inima [...]»; *fotofania* aceasta este arvuna (ἀρροβών) vieții viitoare»; Grigorie Palama, *Pentru cei ce se liniștesc...* 1, 3, 39, p. 449: «așadar și acum cei ce iau arvuna și pregustarea Acestuia – cei curați cu inima – văd înțelegătoarea și nevăzuta în-chipuire a Lui [Galateni 4, 19] ce se face [în chip] simțit înlăuntrul lor». Vezi și *Antireticul al V-lea* 34, p. 312-313: «Oare nu despre soarele acela vorbește, cel care strălucește lumina cea adevărată, adică slava aceea a căreia minunată negrită vedere și împărtășire se dă doar celor [ajunși la starea de a fi] în chipul lui Hristos?; [...] strălucirea aceasta lucită pe Tavor de către Mântuitorul este pregustarea [προοίμιον] slavei ce va să se descopere»).

¹⁵ *Pentru cei ce se liniștesc* ... 1, 2, 12, p. 404-405.

convins pe Palama să intre în polemică cu acesta, pentru apărarea dreptei-credințe¹⁶. Isidor a alcătuit numeroase imne cu conținut indus de controversa isihastă, pe care – ajungând patriarh – le-a și introdus în cult. Sugestiv, unul din imnele sale – în care spune «Numim ‘dumnezeire a Ta’ propriu-zis lucrarea Ta, dar, din râvnă de a Te numi, adeseori și firea [Ta]; acestea, așadar¹⁷, comune sunt la Tine și de-o-dumnezeire este Treimea» – a suscitat de-a lungul timpului o vastă dezbatere. Achindin¹⁸, Dimitrie Kydonis¹⁹ și Manuil Caleca²⁰ îl acuză pe Isidor de politeism; încât chiar Palama scrie un *Cuvânt de lămurire*, unde demonstrează că acest tropar se referă la distincția ființă/energii în Dumnezeu, pe care Achindin nu o acceptă²¹.

Calist I este ucenicul apropiat al sfântului Grigorie Sinaitul, căruia i-a scris și engomiul²². A fost patriarhul Constantinopolei între anii 1350–1353 și 1355–1363/64, iar în anul 1351 a întrunit sinodul care a condamnat pe adversarii învățaturii sfântului Grigorie Palama, contribuind decisiv la izbânda isihasmului. Pe lângă engomiile scrise pentru doi dintre sfinții isihăști, Grigorie Sinaitul și Teodosie de Târnovo²³, și unele rugăciuni, Calist are numeroase omilii, multe din ele de apărare a cauzei isihaste, în

¹⁶ Filothei al Constantinopolei, *Viața sfântului Isidor*, ed. Tsamis, p. 361; P. Hristou, *Introducere la Operele complete ale sfântului Grigorie Palama*, vol. I, EIE, p. 31.

¹⁷ Adică: lucrarea și firea.

¹⁸ Grigorie Palama, *Cuvânt de lămurire a opiniilor lui Varlaam și Achindin [...] către Achindin, care încearcă să ponegrească troparul întru-tot-sfinției Sale Isidor patriarhul*, ed. Hristou, vol. 4, p. 92.

¹⁹ *Împotriva lui Palama*, PG 154, 849 B.

²⁰ Cf. Manuil Caleca, *De operatione et essentia*, PG 151, 312 AB.

²¹ Grigorie Palama, *Cuvânt de lămurire a opiniilor lui Varlaam și Achindin...* op. cit., p. 92.

²² Calist I, *Viața cuviosului Grigorie Sinaitul*, ed. Pomjalovskij, 1894.

²³ V. Zlatarski, *Zitje i zinz prepobnago otca Fesodosija ize v Târnove ...*, în *Sbornik za narodni umotvorenija XX*, 1904, p. 1-41.

special de combatere a *Antireticelor* lui Gregorá împotriva lui Palama²⁴. Gregora, antiisihast extremist și acuzator al isihăștilor de iconomahie (întrucât iconomahii erau cei ce spuneau că în lumina Schimbării la față se vede *altă dumnezeire*, nesticăcioasă și necreată), scria că lumina taborică este creată și este o închipuire care vine și pleacă²⁵; Calist îi răspunde că acea lumină este ‘strălucirea comună a Celor trei Ipostasuri’²⁶. Încercând, prin sofisme, să demonstreze că lumina taborică este creată, Gregora o numește pe aceasta ‘relație (σχέσις), așa cum are tatăl către fiu, ori prietenul către prieten’²⁷, ceea ce a stârnit atât reacția lui Palama²⁸, cât și a lui Calist, mai târziu. Calist spune că această caracterizare este greșită, de vreme ce în Hristos există numai un ipostas sau numai o persoană; între care persoane să se facă, deci, această relație?²⁹

David Disypatos a fost un fervent susținător al lui Palama și al isihasmului. Nu avem prea multe date despre viața lui, știm doar că a fost un monah ‘plin de har și înțelepciune minunată’, respectat atât de prieteni, cât și de adversari³⁰. Lucrul acesta reiese și din epistola lui Achin-

²⁴ S. Papadopoulos, Calist I, *Viața și Opera*, Atena 1980, p. 157-210. Nichifor Gregora, *Antiretice împotriva învățaturii lui Palama*, ed. Beyer, vezi mai jos.

²⁵ *Antirritica prioria*, 25. 311, ed. Hans-Veit Beyer, *Nikephoros Gregoras, Antirritika I Einleitung, Text, Übersetzung und Anmerkungen* Wien 1976, Wiener Byzantinistische Studien 12., cf. www.tgl.uci.edu.com: Οὐ γὰρ εἰκονομαχοὶ μεταβληθεὶς τὴν τοῦ Κυρίου σαρκὰ κατὰ τὴν μεταμορφωσιν εἰλεγον ἐπὶ φῶς ἕτερον ἀφθαρτὸν τε καὶ ἀκτιστὸν θεοτητα. Probabil Gregora pleacă de la textele lui Eusebiu de Cezareea (PG 20, 154 A).

²⁶ Papadopoulos, p. 192. Manuscris Hilandariou (H) f. 226r.

²⁷ Op. cit., 3. 4. 317.

²⁸ Vezi *Împotriva lui Gregora*, ed. Hristou, vol. 4, p. 329-332: «Căci relația nu arată existența eterilor, ci unirea lor».

²⁹ Calist, *Omilie împotriva lui Gregoras*, H. f. 225v.

³⁰ *Encomiu sfântului Grigorie Palama*, 597 B. Vezi și D. Tsamis, *David Disypatos, Cuvânt împotriva lui Varlaam și Achindin către Nicolae Cabasila*,

din către el (în primăvara lui 1341), prin care îl chema pe David să vină în Constantinople din sihăstria Paroriei, pentru a media conflictul izbucnit între Varlaam și Palama³¹. Aici el s-a întâlnit cu Palama, care s-a bucurat mult, mai ales că îl rugase într-o scrisoare să vină să îl ajute în lupta sa împotriva lui Varlaam³². Filothei Kokkinos dă o mare importanță momentului întâlnirii celor doi, considerând că prezența lui David este lucrarea proriei dumnezeiești, ceea ce ne dovedește importanța pe care a avut-o înrolarea lui David în lupta isihastă³³. După întâiul sinod pro-isihast (1341), prin 1342-43, David s-a întors în pustie. Probabil în această perioadă de dinainte de plecarea sa, a alcătuit și primele sale lucrări, *Cuvântul* despre hulele lui Varlaam și Achindin³⁴ și poemul *Stihuri către Achindin*³⁵. În *Cuvânt*, în care îl cheamă și pe Cabásila să li se alăture în lupta împotriva noii erezii, Palama este înfățișat ca unul 'ce își primejduiește viața pentru adevăr și pentru mântuirea noastră'³⁶. David subliniază aici faptul că deosebirea ființă/lucrări în Dumnezeu este veche în tradiția patristică și că, la Părinți, termenul de *dumnezeire* se folosește și în privința ființei și în privința lucrărilor³⁷. David face, de asemeni, erminia unor texte patristice despre simplitatea dumnezeirii, răstălmăcite de adversarii lui Palama³⁸. *Stihurile* înfierează învățătura lui Achindin și descrie suferințele îndurate de Palama pentru adevăr în septembrie 1342, când a fost prins și întemnițat din ordinul patriarhu-

Introducere, p. 18.

³¹ Ed. Contantinides-Hero, p. 56-57.

³² *Encomiu*, 597 BC.

³³ Op. cit., 597 C.

³⁴ Tsamis, p. 39-107.

³⁵ Ed. Browning, în rev. *Byzantion* 25-27, 1955-57, 723-739.

³⁶ Tsamis, p. 102.

³⁷ Op. cit., p. 52-57.

³⁸ Op. cit., p. 69-72.

lui antiisihast Caleca³⁹. La începutul lui 1346 împărăteasa Anna și-a exprimat părerea de rău că a permis patriarhului Caleca să folosească antipalamismul lui Achindin în scopuri politice⁴⁰ și a trimis o scrisoare către David, rugându-l să îi prezinte un punct de vedere. Disypatos îi scrie, deci, o epistolă (în fapt o lucrare mică, dar foarte valoroasă din punct de vedere istorico-dogmatic): *Istoria pe scurt despre cum a început erezia vicleană a lui Varlaam și Achindin*⁴¹; prezintă aici istoria controverselor isihaste, de la scrierile lui Varlaam împotriva 'luminii dumnezeiești'⁴² (în care acela spunea că 'tot cel ce crede despre lumina aceea altceva decât [crede] el, este eretic'⁴³), la răspunsurile lui Palama că 'neparticipabilă este ființa lui Dumnezeu, participabilă este lucrarea, harul îndumnezeitor, de care se împărtășesc și îngerii și sfinții'⁴⁴. Apoi prezintă și învățătura eretică a lui Achindin, care spune că lumina Tavorului este creată și, implicit, toate lucrările dumnezeiești și strălucirile și darurile Duhului sunt create⁴⁵, dar și răspunsul lui Palama, cel cu analogia legăturii dintre soare și razele care ies

³⁹ Op. cit., p. 19.

⁴⁰ Op. cit., p. 20. Vezi Meyendorff, *Introduction...*, p. 117.

⁴¹ Ed. Nadal, *Origen ideologico del palamismo*, OCP 115, 1949, 116-124.

⁴² Op. cit., p. 116. Se referă la lucrarea lui Varlaam în care i-a acuzat pe monahii isihasti din Sfântul Munte că sunt mesalieni, iar a doua triadă a operelor lui, în care îl atacă pe Sfântul Grigorie personal, a intitulat-o sugestiv *Împotriva Mesalienilor* (vezi P. Hristou, *Introducere la Sfântul Grigorie Palama. Opere complete*, EIE, vol. 1, p. 10-11. Vezi răspunsul lui Palama în *Pentru cei ce se liniștesc cu sfințenie*, 3, 1, 4, vol. I, p. 619. Varlaam scrie în *Epistola către Ignatie*, ed. Schiro, p. 324: „aceste idei (isihaste) sunt în sine necuviincioase și reprezintă ceva asemănător cu erezia evhiților (mesalienilor sau bogomililor)”. Nichifor Gregora susține că plecarea Sfântului din Sfântul Munte, în jurul anului 1325, s-a datorat încercării lor de a fugi de acuza mesalianismului (op. cit., 14, 7, 719).

⁴³ Op. cit.

⁴⁴ Op. cit., p. 118.

⁴⁵ Op. cit., p. 122.

din discul solar cu legătura dintre ființă și lucrări; dacă lucrările, razele, sunt create, atunci și ființa este creată⁴⁶.

Despre viața lui Marcu Kyrtós, un alt apărător al isihasmului știm foarte puține lucruri⁴⁷. Numele de *kyrtos* (cocoșatul) vine de la o boală de care suferea⁴⁸. Știm că era de origine din Klazomenes, că a fost monah la mănăstirea Isaak din Thessalonic, apoi la Marea Lavră din Athos, că a fost ucenic al sfântului Grigorie Sinaitul, așa cum scrie patriarhul Calist în engomiul lui⁴⁹, și că s-a făcut cunoscut spre a doua jumătate a secolului al XIV-lea⁵⁰. Patriarhul Calist îl înfățișează ca fiind pildă de credință și smerenie și ca un om foarte înduhovnicit, care a ajuns 'să se împărtășească de strălucirea Duhului Sfânt'⁵¹. El face referire la ascultarea acestuia față de Grigorie Sinaitul, dar și la prietenia lor, de vreme ce ajunseseră 'să pară un [singur] suflet'⁵². Prin modul lui profund teologic de a apăra învățătura isihastă, și-a atras asupra critici acide din partea lui Achindin, care îl numește 'urâciunea dreptei-credințe' și spune despre el că până și 'forma cocoșată a trupului arată că nu se poate înălța la cele ale credinței'⁵³. Vehemența lui Achindin este explicabilă dacă citim lucrările lui Marcu. Acesta a scris trei epistole – două către împărat (fără să îl numească; probabil este vorba de Ioan Paleologul⁵⁴) și una către patriarhul Caleca – în

⁴⁶ Op. cit.

⁴⁷ Vezi N. Ioannidou, *Prietenii și colaboratorii lui Grigorie Palama*, în *Grigorie Palama în istorie și în prezent*, Sf. Mănăstire Vatoped 2000, p. 546-553 și S. Apostolopoulou, *Marcu Kyrtos. Leben und Briefe*, (nepublicată), Viena 1987, p. 14-23.

⁴⁸ Calist Patriarhul, *Viața sfântului Grigorie Sinaitul*, op. cit., p. 22.

⁴⁹ Op. cit., p. 20.

⁵⁰ Ioannidou, p. 551. Sotiropoulou, p. 14.

⁵¹ Calist, op. cit., p. 41.

⁵² Op. cit.

⁵³ Achindin, *Epistola către patriarhul Ioan*, op. cit., 37, p. 130.

⁵⁴ Meyendorff, *Introduction*, p. 413.

care apăra învățătura sfântului Grigorie Palama⁵⁵. Marcu Kyrtos constată că Achindin, neacceptând 'nimic necreat în afara ființei dumnezeiești' și, implicit, veșnicia lucrărilor dumnezeiești, respinge distincția patristică între 'fire și cele din jurul firii (φύσεως και τῶν περὶ τὴν φύσιν)⁵⁶. La acuza lui Achindin că isihaștii propovăduiesc doi dumnezei – unul transcendent și unul imanent – Marcu răspunde cu învățătura lui Palama, conform căreia ființa dumnezeiască este 'transcendentă', ca una ce este neîmpărtășibilă (câtă vreme este 'obârșie mai presus de ființă'), iar lucrarea dumnezeiască este 'imanentă', ca una ce este 'împărtășibilă celor ce sunt'⁵⁷. Subliniază, ca și ceilalți isihaști, că 'transcendența' ființei dumnezeiești este 'după cauză'; pentru a accentua, folosește chiar și formula *cauză transcendentă* (ὑπερκειμένη αιτία)⁵⁸.

Aceeași învățătură o găsim la alți doi importanți luptători pentru credință, Iosif Kalóthetos și Filothei Kókkinos. Primul scrie că, atunci când vorbesc despre superioritatea-transcendența Dumnezeirii, Părinții se referă la faptul că Dumnezeu *transcende* puterile Sale, adică lucrările Sale necreate, 'după ființă, după cauză, după neparticipare, după nenumire', iar când vorbesc despre

⁵⁵ Ele se găsesc în Coisl. 288 și în codex Meghistis Lavras 1779 și au fost transcrise de pe manuscris de S. Apostolopoulou, dar nepublicate din cauza morții ei premature. Este vorba despre *Către Dumnezeu curvenciosul de Dumnezeu trimisul, de Dumnezeu păzitorul, preasfântul împărat, Marcu, nevrednic monah, I, II*. Coisl. Gr. 288, 3v-5v și 213r-221r; *Către sfințenia sa patriarhul ecumenic împotriva lui Achindin care aduce hulă luminii de pe Tavor, spunând cu îndrăzneală că este creatură*, Coisl. 291r-306r și M. Lavră 184r-198r. Cele trei lucrări la Sotiropoulou, p. 71-77, 86-102, 121-151.

⁵⁶ f. 293v și Apostolopoulou, II, 9, p. 126-127.

⁵⁷ f. 301. Apostolopoulou, III, 23, p. 141. Vezi și Palama, *Către Achindin*, III, 3, 13, p. 305. Vezi răspunsul lui Achindin către Marcu în *Epistola către Marcu*, op. cit., p. 132.

⁵⁸ f. 293v și Apostolopoulou, II, 9, p. 126.

inferioritatea-imanența Acesteia înțeleg că puterile *sunt inferioare* ființei, 'după faptul de a fi pricinuite, participante, numite, după faptul de a nu fi de sine existente, ci a fi în Dumnezeu dinainte de veci și împreună-veșnice cu Acesta'⁵⁹. Patriarhul Filothei îi combate pe antiisihaști, spunând că acești termeni (*τὸ ὑπερκεῖσθαι* și *τὸ ὑφείσθαι*) nu înseamnă necreatul și creatul lui Dumnezeu (de vreme ce 'propovăduim o dumnezeire necreată și veșnică a unuia atotputernicului Dumnezeu cel în trei Ipostasuri'), ci faptul de fi *cauză* și *cauzat* în sensul însușirii lui Dumnezeu de nu fi participabil și de a fi participabil⁶⁰. Acești doi apărători ai lui Palama critică ideea la care ajung adversarii acestuia prin echivalarea ființă~lucrare în Dumnezeu, anume că cei îndumnezeiți se unesc după ipostas cu Duhul Sfânt⁶¹. Dacă Filothei doar reia argumentația isihastă, spunând că „nu ființa, nici ipostasul este ceea ce ni se dă, ci harul și lucrarea” și că ființa și ipostasul Duhului nu se împarte⁶², Kalothetos insistă și scrie că de ar fi așa, atunci noi 'ne-am împărtăși de toată plinătatea dumnezeirii după ființă, ca și Cuvântul întrupat', ba mai mult, 'am participa și la sfintele Ipostasuri, adică la Sfânta Treime, care ar fi astfel despărțită în multe ipostasuri'⁶³. Ca răspuns la ideea greșită a lui Prohor Kydonis cum că nu numai lumina Tavorului este creată, ci și cea arătată lui Moise, de vreme ce 'trece'. Filothei, la discuțiile din cadrul sinodului de condamnare a celui dintâi (1368), îi răspunde că harul necreat și strălucirea atotputerniceii dumnezeirii l-a luminat pe Moise atunci când fiii lui Israel nu-și puteau

⁵⁹ *Antiretic*, 4, 27, ed. Tsamis, KBE, 1980, p. 178.

⁶⁰ *Antiretic* 10, *Opere dogmatice*, ed. Kaimakis, KBE 1993, p. 388-389.

⁶¹ Ioannidou, p. 565.

⁶² Op. cit., 11, p. 437.

⁶³ Op. cit., 1, 9, p. 91.

aținti privirea la fața lui, și nu această lumină 'încetează', ci doar arătarea acesteia⁶⁴.

Să vedem, însă, și câteva date biografice ale celor doi teologi isihăști, foarte importanți pentru biruința teologiei sfântului Grigorie Palama.

Iosif Kalothetos vine dintr-o familie cunoscută, rudă cu Cantacuzinii, Comnenii și Paleologii⁶⁵. A fost monah al mănăstirii Esfigmenu, unde Grigorie Palama a fost stareț între anii 1335-1336; nu a rămas mult aici, întrucât s-a implicat activ în disputa isihastă; de aceea, în 1336-1341 se pare că locuia în Thessalonic și îl vizita pe Palama în Athos pentru a-l informa asupra evoluției disputei⁶⁶. Din relatările sfântului Grigorie Palama reiese că era om de încredere al acestuia⁶⁷. Referințe bune avem chiar de la adversarul lui Palama, Varlaam, ceea ce subliniază că Iosif era o personalitate în lumea bisericească de atunci. Astfel, Varlaam, într-o epistolă către Iosif, mărturisește că, în urma discuțiilor cu acesta, a făcut anumite corecturi ale poziției lui dure⁶⁸, iar într-o altă epistolă către isihastul Ignatie, scrie că a avut discuții cu Iosif, cu David Disypatos și cu 'bunul Luca', și recunoaște că a învățat de la aceștia multe lucruri bune⁶⁹. În anul 1341 îl însoțește pe Palama la Constantinopole, unde, așa cum înțelegem din scrierile lui, a avut un rol important în

⁶⁴ *Tomosul Sinodal*, PG 151, 706 AB.

⁶⁵ D. Tsamis, *Viața lui Iosif Kalothetos*, op. cit., p. 21.

⁶⁶ Op. cit., p. 22.

⁶⁷ Vezi și Palama, *Epistola către Achindin*, I, 14, p. 218-219: „Iar cel ce v-a adus vouă cuvintele acelea privitoare la aceste chestiuni, cel întru toate bun și frumos, și cu petrecerea de-Dumnezeu-iubitor ca nimeni altul, și – pentru aceasta – drag nouă, Iosif, silind a se întoarce, netocmite mai că ni le-a smuls nouă, ca pe niște prunci abia născuți, ce n-au avut încă parte de îngrijirea cuvenită”.

⁶⁸ Ed. Schiro, VII, p. 386. Ed. Fyrigos, *Dalla controversia palamita alla polemica esicasta*, p. 396.

⁶⁹ Ed. Schiro, V, 15, p. 328. Ed. Fyrigos, op. cit., p. 323.

disputa acestuia cu Varlaam cu ocazia sinodului isihast din 10 iunie 1341. După condamnarea lui Varlaam, lupta sa se concentrează acum asupra propriului său prieten, Achindin, care se întorsese împotriva lui Palama⁷⁰. Iosif își mărturisește mâhnirea că va trebui să sacrifice 'o veche prietenie, de dragul adevărului'⁷¹. În perioada zbuciumată de după 1341, Iosif a rămas în cetate, urmărind evenimentele din această perioadă, așa cum reiese dintr-o epistolă a acestuia trimisă către un monah Sava în decembrie 1344, prin care îl informează despre complicațiile apărute în jurul hirotoniei lui Achindin și despre înrăutățirea relațiilor dintre împărăteasă și patriarhul Caleca⁷². Nu știm anul morții lui Iosif, dar poate fi plasat undeva după iarna dintre anii 1355–1356 când a scris cuvântul său împotriva lui Gregora⁷³.

Filothei este un alt sfânt isihast originar din Thessalonic. S-a născut la sfârșitul secolului al XIII-lea, din mamă evreică⁷⁴, iar numele de *Kókkinos* (roșu) îi vine de la culoarea părului⁷⁵. A fost pentru o vreme studentul celebrului retor Toma Magistrul, iar în jurul anului 1330 a plecat la muntele Sinai, unde s-a călugărit⁷⁶. S-a întors însă repede pe tărâmurile eladite, la mânăstirea Marea Lavră din Athos, ajungând mai târziu starețul acesteia⁷⁷. Conform opiniei profesorului Kaimakis, el a

⁷⁰ Tsamis, p. 24.

⁷¹ Tsamis, *Cuvintele* 1, 15 și 19, p. 101 și 107.

⁷² Ed. Tsamis, p. 363-368.

⁷³ Tsamis, p. 26; p. 303-341.

⁷⁴ D. Kaimakis, *Patriarhul Filothei Kokkinos și opera sa dogmatică în Documentele Congresului teologic întru pomenirea celui între sfinți părintelui nostru Filothei Kokkinos, patriarhul Constantinopolei, Thessaloniceanul*, ed. Mitropoliei Thessaloniceului, 1986, p. 117.

⁷⁵ Op. cit.

⁷⁶ Op. cit.

⁷⁷ Op. cit.

redactat în jurul anilor 1339–1340 *Tomosul Aghioritic*⁷⁸, un fel de scrisoare de recomandare pentru Palama, semnată de monahi cunoscuți din muntele Athos, precum și de episcopul de Ierissos⁷⁹. În anul 1347 patriarhul Isidor l-a hirotonit episcop al Irakleei, în Tracia, iar în 1353 Ioan Cantacuzino l-a numit patriarh al Constantinopolei în locul lui Calist, intrat în conflict cu împăratul⁸⁰. La sinodul isihast din 1351 a avut un rol activ, fiind unul dintre cei care au redactat *Tomosul* care consfințește dreapta credință a lui Palama și condamnă ereziile adversarilor lui⁸¹. După detronarea protectorului lui, a fost depus de pe scaunul ecumenic și s-a întors la Irakleea până în anul 1363 (sau 1364), când a fost chemat iarăși ca patriarh al Constantinopolei, până în 1376, când s-a retras din cauza bolii⁸². Trebuie să spunem că pe lângă scrierile de apărare a învățăturii sfântului Grigorie Palama⁸³, sfântul Filothei a întreprins în anul 1368 două acțiuni de mare însemnătate pentru consacrarea teologiei acestui Părinte. Prima este condamnarea lui Prohor Kydonis prin emiterea *Tomosului* din 1368⁸⁴, redactat de Filothei. Cauza întrunirii sinodului a fost 'cele spuse și scrise de ieromonahul Prohor, care a căzut în multeerezii nu numai urmând opiniilor viclene ale lui Varlaam și Achindin, ci devenind chiar tată și născocitor al

⁷⁸ În ed. Hristou, vol. II, p. 567.

⁷⁹ Kaimakis, p. 117, 130 și 131.

⁸⁰ Op. cit.

⁸¹ *Greșelile palamite*, PG 152, 677D.

⁸² Ioannidou, p. 544.

⁸³ *Două cuvinte către Achindin, 14 Capete despre erezia lui Achindin și Varlaam, 15 Cuvinte Antiretice împotriva lui Gregora, Epistola către varlaamitul Emanuel Petriotis, Mărturisirea de credință și Anatemele*. Vezi ed. Kaimakis, op. cit.

⁸⁴ PG 151, 693-716. Ed. Rigo, în vol. *Il monte Athos e la controversia palamitica dal Concilio del 1351 al Tomo sinodale del 1368*, p. 99-133.

multor altor erezii⁸⁵. A doua este canonizarea sfântului Grigorie Palama⁸⁶.

Nil Cabasila (1285–1363), membru al unei familii ilustre din Thessalonic, din 1361 urmașul lui Palama la tronul arhiepiscopal al cetății, a fost, de asemeni, un apărător al isihasmului⁸⁷. Cultura și înțelepciunea sa l-au vădit a fi unul dintre cei mai erudiți oameni ai vremii⁸⁸. Nicolae Cabasila, nepotul său (care, după moartea lui Nil, s-a ostenit mult pentru promovarea operei sale⁸⁹), mărturisește că dragostea față de minunatul său unchi l-a făcut pe acesta să îl urmeze la Constantinopole⁹⁰. A fost un adversar al învățaturii latine despre *Filioque*, contrar spuselor ucenicului său, Dimitrie Kydonis, cum că ar fi fost adept entuziast al teologiei lui Toma de Aquino⁹¹, ceea ce contravine și faptului că într-una din lucrările

⁸⁵ Op. cit., 693D. Scrierile lui Prohor sunt: 1. *Epistola către patriarhul Filothei*, ed. Mercati, 1931, p. 300-318 (tonul este mai mult decât jignitor, isihaștii sunt numiți 'noi dogmatişti', 'cârciumari', 'bucătari', iar despre ucenicia lui Filothei la Toma Magistrul spune că se reducea la 'slujirea la oale'); 2. *Epistolă către egumenul Iacob Trikanas*, vezi referințe la aceasta la Rigo, p. 80; *Combaterea Tomosului din 1351, tratat despre lumina taborică*. Poartă și numele *Despre deosebirea dintre ființă și lucrări*, publicată în parte în PG 151, 1191-1241 și ed. Candal, OCP 20, 1954, p. 258-296. Profesorul S. Papadopoulos în lucrarea sa *Scrieri antitomiste în secolul al XIV-lea*, op. cit., p. 136-138, demonstrează că expresiile lui Prohor, „Că lucrarea înțelegătoare a lui Dumnezeu este și ființa lui, Că puterea lui înțelegătoare este ființa lui, Că înțelepciunea lui Dumnezeu este ființa lui, Că adevărul lui Dumnezeu este ființa lui, Că voința lui Dumnezeu este ființa lui”, se găsesc ad litteram la Toma de Aquino (*Summa contra Gentiles* I, 45, 46, 8, 22, 45, 60, 73 și IV, 15).

⁸⁶ Kaimakis, p. 118.

⁸⁷ T. Kislak, *La vie de Nil Cabasilas*, în *Sur le Saint-Esprit*, du Cerf, 2001, p. 43-59. El este pomenit și în Sinodikonul Ortodoxiei ca apărător al isihasmului. Vezi Guillard, p. 89.

⁸⁸ Dimitrie Kydonis, *Apărarea credinței mele*, ed. Mercati, *Notitiae*, p. 388.

⁸⁹ PG 149, 677-680.

⁹⁰ Ed. Epenekides, 29.

⁹¹ Mercati, *Notizie di Procoro*, p. 391.

sale Nil îl critică limpede pe Aquinat, numindu-l⁹². Părintele Theofilos Kislak este într-o certă confuzie când, urmând gândirii lui Candal⁹³, consideră că în lucrarea despre silogisme⁹⁴ Nil Cabasila l-ar critica, de fapt, și pe Palama pentru folosirea silogismelor și a apodicticii în teologie⁹⁵. Nil critică, de fapt, silogismele latinilor, cele făcute «prin înțelepciunea omenească»⁹⁶, și arată că învățătorii Bisericii pot folosi silogismele și apodictica «pe timp de război, spre a face față ereticilor, dar totdeauna pescărește (ἀλιευτικῶς)⁹⁷, nu aristotelicește»⁹⁸. Pe lângă operele antilatine⁹⁹, Nil are și câteva lucrări de apărare a isihasmului¹⁰⁰; el este, totodată (conform antipalaminului Ioan Kyparissiotis), unul dintre autorii *Tomosului*

⁹² M. Candal, *Nilus Cabasilas et theologia S. Tomae de procesione Spiritus Sancti*, ST 116, Vatican, p. 248.

⁹³ Prefață, ST 116, p. 230, 232.

⁹⁴ Ὅτι οὐκ ἔστι Λατινοῖς, συλλογισμοῖς χρωμεμοῖς, ἀποδείξει τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευομενον.

⁹⁵ Il est donc clair que Nil Cabasilas a adopté sans restrictions la critique de Barlaam contre Palamas au sujet de l'utilisation de la méthode apodictique en théologie» (*Sur le Saint-Esprit*, du Cerf, 2001, p. 132).

⁹⁶ ST 116, 2, p. 188.

⁹⁷ Adică: întru Duhul venit peste pescari, schimbându-i în Apostoli; apostolicește este, în literatura patristică, un termen consacrat.

⁹⁸ 55-56, p. 223.

⁹⁹ Cuvânt care demonstrează că pricina depărtării dintre Biserica Latinilor și noi nu este alta decât faptul că papa nu voințește ca prin sinod ecumenic să se hotărască asupra a ceea ce este contestat și *Despre primatul papal*, PG 149, 683-730; *Împotriva Italianilor*, ed. Kislak, p. 208-213; *Cuvintele latinilor din care ei cred că demonstrează că Duhul purcede și de la Fiul*, ed. Kislak, Univ. Strasbourg II, 1992, p. 148-168; *Cinci cuvinte despre purcederea Duhului Sfânt*, ed. Kislak, p. 174-492.

¹⁰⁰ Cuvânt scurt către cei dintre ereticii achindiniști care greșit înțeleg spusa dumnezeiescului Grigorie al Nyssei 'necreat nu este nimic în afara firii dumnezeiești', ed. Candal, *La regla teologica*, OCP 23, 1957, p. 237-266; *Împotriva lui Achindin despre deosebirea dintre ființă și lucrări în Dumnezeu*, ed. Kislak, *Nil Cabasilas et son oeuvre sur le Saint-Esprit*, p. 699-700; *Răspuns către filosoful Gregora*, op. cit., p. 698.

sinodal din 1351¹⁰¹. Foarte importantă este lucrarea antiretică cunoscută sub numele de *Canonul teologic*¹⁰², în care Nil combate răstălmăcirea de către antiisihăști – în special de către Achindin¹⁰³ – a cuvintelor sfântului Grigorie al Nyssei cum că ‘nimic nu este necreat în afara ființei dumnezeiești’¹⁰⁴. Nil le răspunde că, de fapt, prin răstălmăcirea acestei spuse, aceștia cad în dihotomisme primejdioase și reînvie erezii vechi, precum arianismul și macedonismul; pentru că, de vreme ce în Dumnezeu ‘ipostasurile’ se disting de ‘ființă’, înseamnă că și ele ar fi create¹⁰⁵.

O figură aparte printre susținătorii lui Palama este nepotul lui Nil, Nicolae Cabasila (1319/23–după 1397). Intellectual fin și fire oarecum nonconformistă, Nicolae Cabasila se distinge de ceilalți apărători ai isihasmului printr-o atitudine moderată, nicidecum polemică, fapt ce i-a făcut pe unii cercetători să pună la îndoială apartenența lui la mișcarea isihastă¹⁰⁶. Din epistola lui David Disypatos către Cabasila (prin 1342–1347) se înțelege că la început acesta a avut o atitudine neutră, de vreme ce îl roagă (numindu-l, chiar, «luptător pentru adevăr»¹⁰⁷) să ia parte energic la

¹⁰¹ *Greșelile palamite*, PG 152, 677D.

¹⁰² Vezi mai sus *Regla teologica*, ed. Candal.

¹⁰³ *Ἐτερος λόγος ἀντιρρητικός, κατὰ τῶν αὐτῶν πολυθέων δογμάτων* 13, ed. Nadal, www.tlg.uci.edu.com.

¹⁰⁴ *Împotriva lui Eunomie*, 12, 2, PG 45, 981B.

¹⁰⁵ Nil, op. cit., 4, p. 244.

¹⁰⁶ Ioannis Dimitrakopoulos, în articolul *Nicholas Cabasilas Quaestio de rationis valore*, rev. Byzantina 19, 1998, p. 88 scrie că Nicolae Cabasila a avut o învățătură distinctă față de cea a isihăștilor, dar că nu a vrut să-i provoace ‘pe biruitorii isihăști’. De remarcat că, vizitat de Cabasila (Nicolae), Gregora spune despre acesta că acum este de partea lui Palama, deși odată era prieten cu el și, bineînțeles, adversar al învățăturii lui Palama. Vezi *Istoria bizantină*, XXII, IV, B, PG 148, 1320AD.

¹⁰⁷ David Disypatos, *Cuvânt despre blasfemiile lui Varlaam și Achindin*, ed. Tsamis, KBE, 1976, p. 101.

această luptă împotriva lui Varlaam și Achindin¹⁰⁸. Deși prieten din copilărie cu Dimitrie Kydonis, prietenia se rupe – pare-se – tocmai din cauza faptului că Nicolae respinge tomismul și îmbrățișează isihasmul¹⁰⁹. Nicolae frecventase cercurile isihaste (Isidor Vouheras, frații Vlati) și ajunsese consilierul împăratului Ioan Cantacuzino, a ferventului susținător al lui Palama¹¹⁰. În această calitate îl însoțise pe Palama în 1347, pentru a-l ajuta – în fața zeloților – să își ia tronul de arhiepiscop al Thessalonicului¹¹¹. Un argument istoric irefutabil pentru pro-palamismul lui Cabasila este alegerea lui – încă laic fiind! – de către împărat (Cantacuzino) între cei trei candidați la scaunul patriarhal, în 1353, (alături de Macarie Hrysokefalos și Filothei Kokkinos, care a și fost preferat în cele din urmă)¹¹². Argumente, iarăși, despre certa apartenență a lui la tabăra isihastă sunt mărturiile directe ale isihăștilor Ioan Cantacuzino¹¹³ și, mai apoi, Iosif Vryennios¹¹⁴, cum și ale antiisihastului Gregora¹¹⁵, dar, negreșit, și propriul opuscul polemic adresat lui Gregora și datat cu anul 1355¹¹⁶, unde înfierează,

¹⁰⁸ Op. cit.

¹⁰⁹ P. Hristou, *Grigorie Palama și teologia în Thessalonic în secolul al XIV-lea*, în *Studii patristice*, Thessalonic 1977, p. 105. Vezi și V. Pseftongkás, *Nicolae Cabasila a fost isihast sau antiisihast?*, în *Sfântul Nicolae Cabasila Chamaetos*, Mitropolia Thessalonicului, 1984, p. 207. Vezi despre această dilemă și articolul lui M. H. Congurdeau, *Nicholas Cabasilas et le palamisme*, în *Gregorio Palamas e oltre*, Studi e documenti, ed. Rigo, p. 192-211.

¹¹⁰ I. Spiteris, *Nicola Cabasila*, CCG 2002, p. 317.

¹¹¹ Op. cit., p. 318.

¹¹² Darrouzes, 2347, p. 286.

¹¹³ Ioannis Cantacuzino, *Istoria*, PG 154, 285C.

¹¹⁴ Iosif Vryennios, *Către preînțeleptul bărbat, prietenul desăvârșit al virtuții și al credinței*, Nicolae Cabasila, EEBS, 1959, 31-32. Textul acesta editat de Tomadakis lasă să se înțeleagă că Nicolae în tinerețe a reușit să depășească anumite influențe rele, probabil cele ale lui Dimitrie Kydonis.

¹¹⁵ Gregoras, op. cit.

¹¹⁶ A. Garzya, *Une opuscule inedit de Nicolas Cabasilas*, rev. Byzantion 24, 1954, p. 523.

ca și unchiul său, interpretarea greșită de către Gregora a frazei patristice 'nimic nu este necreat în afara ființei dumnezeiești', identificând totodată și cauzele ce l-au dus pe Gregora la aceste concluzii: dialectica lui absolută, credința în platonism și ridicarea învățaturii filosofilor la rang de religie¹¹⁷. Acestea vin în contradicție cu opinia lui Ioannis Dimitrakopoulos, conform căreia Cabasila l-ar critica pe Palama pentru ideile lui critice la adresa filosofiei antice¹¹⁸. Palama însă, el însuși instruit impecabil în cele ale filosofiei, nu a criticat filosofia în sine, ci acea filosofie care devine instrument de tâlcuire a textelor sfinte¹¹⁹. De asemeni, așa zisa contradicție dintre aplecarea lui Nicolae Cabasila spre viața liturgică¹²⁰, pe de o parte, și a lui Palama spre viața isihastă, pe de altă parte, este falsă¹²¹, mai ales că acesta din urmă – în *Omilii*, dar nu numai – vorbește despre viața în Hristos prin Sfintele Taine¹²². Opinia conform căreia Caba-

¹¹⁷ Op. cit., p. 526-528.

¹¹⁸ Op. cit. Aici acesta publică două scurte cuvinte (*Cuvânt către cei care vor să demonstreze că înțelepciunea din rațiune este deșartă și Dezlegarea acestor argumente*) fiecare cu câte cinci capete, p. 55-57.

¹¹⁹ El nu acuză filosofia care rămâne în limitele ei, adică la cunoașterea celor ce sunt, ci filozofia „acestora”, filozofia scolasticilor, care au introdus învățături și metode filosofice în cercetarea Celui mai presus de ființă, în învățătura însoțită de Dumnezeu Însuși. *Pentru cei ce se liniștesc...*, 1, 16, p. 378.

¹²⁰ *La vie en Christ / Nicolas Cabasilas*; introduction, texte critique, traduction, et annotation par Marie-Helene Congourdeau, SC 355, 361. Meyendorff numește această operă „un manifeste palamite”. Vezi *Introduction...*, p. 139. Vezi și *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*, ed. Salaville, Paris 1967 și ed. română a lui E. Braniște, București 1946.

¹²¹ Este eronată părerea lui J. Lison (*L'Esprit répandu*, ed. du Cerf, Paris, p. 264) care vede o ruptură a 'isihastului' lui Palama de Biserică, mai ales că sfântul Grigorie vorbește în multe rânduri despre rolul Tainelor în atingerea îndumnezeirii, iar Tainele înseamnă Biserică.

¹²² Vezi subcapitolul *Viața duvoznicească în Biserică prin Taine ca premisă a Teoptiei* din lucrarea lui C. Chivu, *Teologia, Teoptia și Îndumnezeirea*, Thesalonice, p. 119-138.

sila ar fi fost un isihast, dar nu un palamit¹²³, este absurdă, pentru că Palama este prin excelență teologul isihasmului. Personalitatea distinctă și spiritul 'umanist' al lui Cabasila nu trebuie cu nici un chip să ne conducă la astfel de concluzii aberante. Nicolae Cabasila a fost un teolog isihast și implicit un teolog palamit. Semnalăm că alt punct de convergență a învățaturii celor doi sfinți este socotirea – în conglăsuire cu sfinții Athanasie cel Mare¹²⁴ și Maxim Mărturisitorul¹²⁵ – a întrupării lui Dumnezeu-Cuvântul ca

¹²³ M. H. Congourdeau, *Nicholas Cabasilas et le palanisme*, op. cit., p. 195. Aici cercetătoarea, care reia poziția din 1989 din *Introducerea la Viața în Hristos* (op. cit., p. 22-25) pare că vrea să găsească o cale de mijloc între opiniile pozitive referitoare la apartenența la isihasm a lui Cabasila (Meyendorff, Nicol, Pseftongkás, Angelopoulos, Constantinides-Hero, Tsirpanlis) și cele negative (Dimitrakopoulos, Polemis, Beck). Putem înțelege această încercare, dar forțarea evidentă a unor texte din *Nelias* (*Enciclopedia Teologică* 12, 1968, col. 830-857) sau Pseftongkás (*Nicolae Cabasila a fost isihast sau antiisihast?*, op. cit.) este tendențioasă și neștiințifică.

¹²⁴ *Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λογίου* (*Despre înomenirea Cuvântului*) 54, PG 25, 192 («că Acesta S-a înomenit, ca noi să ne îndumnezeim»).

¹²⁵ *Πρὸς Θαλασσιον* 60, PG 90, 621 AB: «aceasta [taina lui Hristos, cea rânduită dinainte de veci] este, vădit, negrăita și neînțeleasa *unire* după ipostas a dumnezeirii și a omenirii, [unire] care aduce [...] omenirea la un loc cu dumnezeirea și alcătuiește un singur ipostas compus al amândurora, neaducând nicidecum vreo micșorare a deosebirii lor ființiale după fire [...]; aceasta este taina cea mare și ascunsă; aceasta este fericita țintă, cea pentru care s-au întemeiat toate [zidirile]; acesta este dumnezeiescul scop, cel gândit dinainte de începutul celor ce sunt, [scop] pe care definindu-l, spunem că este ținta [finală] cea dinainte gândită, pentru care sunt toate, pe când ea nu e pentru nici una; către ținta aceasta [finală] privind a adus Dumnezeu [la existență] ființele [sau, filosofic: substanțele] celor ce sunt. Aceasta este taina care circumscribează toate veacurile și dă la iveală sfatul cel mare al lui Dumnezeu – cel mai presus de nemărginire și de nesfârșite ori nesfârșit mai înainte de veci – [sfat] al cărui Înger [adică trimis sau crainic] S-a făcut Însuși Cuvântul Cel după ființă al lui Dumnezeu, făcându-se om și [...] arătând în Sine ținta [finală] pentru care, limpede, cele făcute și-au luat începutul spre a fi; că pentru Hristos – adică pentru taina cea după Hristos – sunt

rânduită dinainte de veci spre iconomia teandrică a îndumnezeirii zidirii, ca sens central al istoriei, perspectivă în care – dacă putem spune așa – iertarea păcatului primordial apare mai degrabă ca o valență a acesteia¹²⁶.

toate veacurile, iar cele dinlăuntru a înseși veacurilor în Hristos și-au luat începutul și ținta [sau sfârșitul] faptului de a fi. Că dinainte de veci s-a gândit unirea hotarului și a nehotărniciei, și a măsurii și nemăsuratului, și a marginii și nemărginirii, și a zidirii și neziditului, și a stării și mișcării». Interpretarea acestui text a împărțit teologii în două tabere. Lossky, de pildă, nu este de acord că în acest text Maxim susține ideea că întruparea s-ar fi făcut chiar dacă nu ar fi căzut primii oameni, spunând că aceasta este opinia lui Duns Scott, care este străină teologiei ortodoxe (*Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, p. 166). Pe de altă parte, N. Matsoukas și părintele D. Stăniloae susțin că Maxim ar lăsa să se înțeleagă posibilitatea Întrupării Logosului dumnezeiesc, chiar dacă omul nu ar fi căzut. Matsoukas scrie: «Cu alte cuvinte, după Părinți, păcatul strămoșesc nu reprezintă evenimentul central al istoriei. Centrul istoriei este relația creat–necreat, unde se săvârșește într-un mod dramatic desăvârșirea creației și a omului» (*Teologie dogmatică și simbolică II*, Thessalonica 1996, p. 204). Părintele Stăniloae comentează pasajul din sfântul Maxim, dată fiind și poziția lui Bulgakov (că «Dumnezeu a creat lumea în vederea Întrupării Logosului»; *Orient und Occident*, Neue Folge, März 1936, p. 5), astfel: «fără să apărăm concepția lui Bulgakov în ansamblul ei, este vădit că fraza lui [...] este mai în acord cu sfântul Maxim decât părerea [patriarhu]lui Serghie [oponentul lui Bulgakov] [...]. S-ar părea că, după sfântul Maxim, problema trebuie rezolvată în sensul că chiar și fără de păcat lumea era destinată unei întrupări a Logosului în ea, a unei morți și învieri a omenității Logosului și a lumii în El. Dar păcatul a dat acestei întrupări caracterul de extremă cheneză, crucii caracterul sângeros și ispășitor, iar învierii caracterul de biruință asupra morții. Fără păcat ar fi fost o întrupare, o cruce și o înviere mistică [...]. Așadar taina lui Hristos a fost rânduită din veac și lumea a fost creată cu o constituție corespunzătoare cu ea, dar păcatul a modelat într-un fel nou executarea ei» (*Note la Răspunsurile către Talasia, Filocalia 3*, București 1994, p. 496).

¹²⁶ În *Cuvântul la vederea prorocului Iezechiel*, Cabasila spune: «2. [...] devine limpede că nu doar Scripturile, ci și toate cele ce sunt [...] s-au făcut pentru venirea Mântuitorului. 2. 4. Apoi, mai înainte de-a crea, creatorul vede ținta [finală] și creează privind spre aceasta; așadar, doar aceea către care privește, [doar] aceea este ținta [finală] a creaturilor;

Ioan Cantacuzino (cca. 1292–15 iunie 1383), împăratul Imperiului Bizantin (2 februarie 1347–10 decembrie 1354¹²⁷), tuns în monahism după renunțarea la tron (cu numele Ioasaf), dar păstrându-și influența asupra împărăției și asupra noului împărat (Ioan al V-lea Paleologul¹²⁸), este un aderent de seamă al învățaturii sfântului Grigorie Palama. Lucru rar întâlnit, nu a avut ambiția de a fi împărat, dovadă că a refuzat de mai multe ori să

dar, mai înainte de a crea cele ce sunt, Dumnezeu nu avea nimic altceva la care să privească, fără numai pe Sine Însuși. Prin urmare El pe Sine însuși S-a făcut țintă [finală] a creaturilor Sale. 2. 6. Cum că venirea Mântuitorului era cel mai bun [lucru] din lucrurile dumnezeiești – [aceasta] se vede din sfârșitul [lui]; că niciunul din lucrurile dumnezeiești nu l-a făcut pe om Dumnezeu. Dacă, așadar, cel mai bun din lucrurile dumnezeiești este iconomia cea în trup a lui Hristos, se vede – atunci – că pentru aceasta au fost aduse [la existență] toate cele ce sunt» (ed. Pseftongkás, Thessalonica 1976, p. 55-56). E limpede că este vorba de o învățătură care depășește mult viziunea strâmtă a lui Augustin, cea cu «Si homo non periisset, Filius hominis non venisset» (Sermo 174, 2, PL 38, 940). Despre această învățătură a lui Cabasila vezi și Pseftongkás, *Viziune și perspectivă în eshatologia lui Nicolae Cabasila*, în *Teme de teologie patristică* (în neogreacă), Thessalonica 1995, p. 242 și a aceluiași, *Motivul Întrupării lui Dumnezeu-Cuvântul*, în volumul *Documentele Congresului de teologie 'Hristos Împăratul-a-toate'* (în neogreacă), Mitropolia Thessalonicii, 1991, p. 650-615. În privința sfântului Grigorie Palama, în *Omilia 60*, p. 532-34, spune că toate cele ce sunt tind de la început, din creația lor, către telosul iconomiei teandrice: «Așadar și cea dintru început facere a omului pentru El [este] – a [omului] celui făcut după chipul lui Dumnezeu – ca să Îl poată încăpea oarecând [în sine] pe Arhetipul [său]; și legea din rai, cea de la Dumnezeu – [tot] pentru El, că Dumnezeu nu ar fi pus-o dacă ar fi fost să rămână nesăvârșită; și aproape toate cele de după [legea] aceasta spuse și săvârșite – pentru El; dacă nu cumva bine s-ar zice că și cele mai presus de lume, toate – firile îngerești și cetele și legiurile cele de acolo – [tot] către ținta aceasta [finală] tind dintru început, adică către iconomia teandrică, căreia de la început până la sfârșit i-au slujit». Vezi și *Omilia 16*, 9, ed. Meretakis, vol. 9, p. 448-450.

¹²⁷ D. M. Nicol, *The family of Kantakouzenos*, 1976, p. 65.

¹²⁸ Ioan Cantacuzino, *Istoria imperiul bizantin*, IV, Bonn, p. 336.

devină co-împărat lui Andronic al III-lea Paleologul, iar după moartea acestuia din urmă (în 1341) a refuzat să ia tronul, pe motiv că cel îndreptățit este Ioan Paleologul, fiul minor al lui Andronic¹²⁹. A fost un om învățat și lui i se datorează în mare parte efervescența culturală din secolul al XIV-lea, promovând oameni de cultură ca Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Dimitrie Kydonis, Varlaam din Calabria, Nichifor Gregora etc. În controversa isihastă el a luat, desigur, partea isihăștilor, ceea ce a contribuit decisiv la biruința lor. Având, de pe poziția de mare domestic, o mare influență asupra împăratului Andronic al III-lea Paleologul, a organizat sinodul din 10 iunie 1341, care a condamnat învățătura lui Varlaam¹³⁰, și, mai apoi, pe cel din august 1341, care l-a condamnat pe Achindin, la care s-a emis și *Tomosul sinodal*¹³¹. Ca împărat, în 1347 l-a depus de pe tronul ecumenic pe antiisihastul Ioan Caleca și l-a numit pe Isidor, 'cu adevărat om al lui Dumnezeu', după cum însuși o spune¹³², iar în 1351 a organizat sinodul isihast care a consacrat biruința dreptei-credințe. Pe lângă lucrarea *Istoria Imperiului Bizantin*, din care aflăm o sumedenie de date despre dezbaterile isihaste ale veacului al XIV-lea, Ioan Cantacuzino are și o scriere

¹²⁹ Nicol, op. cit., p. 44-45. Se știe că după moartea lui Andronic și în urma refuzului lui de a prelua tronul, unii demnitari din Constantinople, cum ar fi Alexios Apokavkos și Patriarhul Caleca, profitând de lipsa lui Ioan, din cauza numeroaselor campanii militare, au unelțit împotriva acestuia din urmă, anulându-i orice drept. Aceasta a făcut ca peste 6 ani, în urma unui război civil, în 1347, Ioan să ia tronul Constantinopolei.

¹³⁰ *Istoria* II, 33, p. 503-504. Nicol, op. cit., p. 43. Ioan Cantacuzino ne spune că în cadrul sinodului din 1341 în care a fost condamnat Varlaam, acesta s-a apropiat de el pentru a-i cere sprijinul, iar el i-a răspuns că cel mai bine este să se lase convins de monahii isihăști, care sunt mult mai înțelepți în astfel de teme. Vezi *Istoria*, op. cit., p. 553.

¹³¹ Cantacuzino, op. cit., p. 556. Nicol, op. cit., p. 43.

¹³² Cantacuzino, *Împotriva lui Prohoros Kydonis*, 2, p. 4.

amplă¹³³ împotriva fratelui lui Dimitrie Kydonis, Prohor Kydonis, care 'cu mult îi întrece în erezie pe Varlaam, Achindin și Gregora'¹³⁴. Acesta susținea că Dumnezeu nu are lucrare ființială, ci numai ființă, și că aceasta este lumina oamenilor, iar toate celelalte lumini sunt doar rezultatul acesteia (ca de pildă binele, care este un rezultat al ființei dumnezeiești, dar nu lumină¹³⁵); Cantacuzino îi răspunde că nimeni dintre teologi nu a putut spune vreodată ce este ființa lui Dumnezeu, ci doar ce nu este; nu poate fi deci numită lumină, pentru că lumina nu este decât o rază ce izvorăște din acea ființă, nu însăși ființa¹³⁶.

Despre viața lui Teofan al Niceei (?-1380/81), alt apărător al isihasmului din perioada imediat următoare lui Palama, nu știm prea multe. Pentru prima oară este menționat – ca mitropolit al Niceei – în documentul sinodal din anul 1364¹³⁷, ceea ce înseamnă că – pornind de la faptul că a fost ucenic al lui Filothei și apropiat al lui Ioan Cantacuzino – a fost ales episcop în a doua fază a patriarhatului lui Filothei. El este conducătorul delegației care a mers în Athos să investigheze abaterile dogmatice ale lui Prohor Kydonis¹³⁸. Ultimele informații despre el le avem din 1380; una ne spune că a fost rugat să se pronunțe asupra canonicității documentului sinodal de alegere a mitropolitului Kievului, Kiprian, când apărea poziția părintelui său duhovnicesc, Filothei¹³⁹, iar o alta că a semnat actul sinodal din iunie 1380¹⁴⁰. A fost, fără îndoială, un

¹³³ Op. cit.

¹³⁴ *Sinodikos Tomos* 1368, PG 151, 698A.

¹³⁵ *Despre ființă și lucrări*, VI, p. 266-268.

¹³⁶ Op. cit., I, 36, p. 52.

¹³⁷ MM I, nr. 195, p. 450-453.

¹³⁸ Dimitrie Kydonis, ed. Mercatti, *Notizie*, p. 322.

¹³⁹ MM II, nr. 337, p. 16. Patriarhului Filothei i se tăgăduia, după moartea sa, canonicitatea numirii mitropolitului Kiprian al Kievului.

¹⁴⁰ MM II, nr. 338, p. 19.

teolog profund, cu operă solidă¹⁴¹, odinioară cunoscut mai ales pentru *Cuvântul despre Preasfânta Maica lui Dumnezeu*¹⁴², iar în ultima perioadă și pentru *Cele cinci cuvintele despre lumina taborică*, editate exemplar de profesorul Zaharopoulos¹⁴³. Teofan a fost un original teolog palamit, dar opiniile lui Polemis privind anumite contradicții între Teofan și Palama sunt cu totul nefondate¹⁴⁴. Astfel, încă de la începutul *Cuvintelor*, Teofan subliniază principiul palamit al dublei metodologii teologice¹⁴⁵, distingând între știința omului (care, pe baza simțurilor și a rațiunii, cercetează lucrurile create) și între 'vederea cercetătoare și de dincolo de minte a [realităților] celor dumnezeiești', pe care o au cei luminați de Duhul Sfânt¹⁴⁶. *Cuvântul al*

¹⁴¹ 3 Epistole (codex Paris, 1249, f. 119r-f120v și PG 150, 340AB; *Cinci cuvinte despre lumina taborică, Teofan al Niceei, Viața și Opera*, ed. KBE, Thessalonic, 2003; *Patru cuvinte împotriva latinilor*, Codex Mosq. Synod. 246, f. 88-246; *Opt cuvinte împotriva iudeilor și Capetele împotriva iudeilor* (25), Codex Mosq. Synod. 246, f. 2248r-313r; *Cuvânt către Legatul papal, Paul*, codex Paris. Gr. 1249, f. 22r-24v; *Despre veșnicia făpturilor*, codex Paris, f. 8r-20r.

¹⁴² Ed. Jugie, *Theophanes Nicaenus, Sermo in Sanctissiman Deiparam*, Lateranum, Roma 1935.

¹⁴³ *Teofan al Niceei, Viața și Opera*, ed. KBE, Thessalonic, 2003. Această ediție scoate la lumină greșeli uluitoare de cercetare ale ediției lui I. Polemis, *Theophanes of Niceea: His life and works*, Oxford 1990. Vezi și în WBS XX, Viena, 1996. Vezi și H. Sotiropoulos, *Teofan al Niceei, Cinci cuvinte despre lumina taborică*, Atena 1988.

¹⁴⁴ Acesta spune că Teofan, influențat de Ioannis Kyparissiotis, distinge două lucrări în Dumnezeu, una creată și una necreată, de vreme ce vorbește despre lucrarea relațională și cea nerelațională (*Theophanes*, op. cit., p. 4). De asemenea, fără să stăpânească bine teologia palamită, spune că la Teofan, spre deosebire de Palama, dar în acord cu Toma de Aquino, mintea are rolul principal în vederea luminii dumnezeiești (op. cit., p. 102). Vezi aceeași învățătură despre rolul primordial al minții în vederea lui Dumnezeu și la Palama, *Capete*, 27, vol. 5, p. 50 și *Pentru cei ce se liniștesc...*, 3, 2, 3, p. 680.

¹⁴⁵ N. Matsoukas, *Dogmatica I*, p. 75-106.

¹⁴⁶ *Cuvântul I*, 1, p. 126-127.

III-lea combate interpretarea greșită pe care antipalamiții o făceau textului lui Maxim Mărturisitorul¹⁴⁷ care spune că lumina Schimbării la față este simbol al dumnezeirii lui Hristos, ceea ce – pentru aceștia – înseamnă că e creată¹⁴⁸. Urmând lui Palama¹⁴⁹, Teofan distinge două tipuri de simboluri: primul tip de simbol este cel creat, care închipuiește anumite realități dumnezeiești¹⁵⁰, iar al doilea tip este reprezentat de diferitele teofanii ale Vechiului și Noului Testament și este considerat a fi «într-unul și același subiect cu prototipul său», iar distincția dintre ele se rezumă la plinătatea sau neplinătatea simbolului față de acesta, nicidecum la o alteritate de esență¹⁵¹. Astfel, atunci când lumina taborică este numită 'simbol al dumnezeirii' înseamnă că aceasta este înțeleasă în același subiect care este persoana Mântuitorului¹⁵².

Tot puține date biografice avem și despre Filothei, mitropolit al Sylivriei pe o perioadă îndelungată (de prin 1356/1361 până după 1389, după cât se pare), unul dintre teologii isihasti moderați. Este o figură aparte, prieten

¹⁴⁷ *Ambigua*, PG 91, 1165D.

¹⁴⁸ Varlaam, vezi la Palama, *Pentru cei ce se liniștesc...*, 3, 1, 19, p. 632; Nichifor Gregora, codex Florent. Med. -Laurent. Plut. 56, 14, f. 89r și f. 107r: «dumnezeiescul Maxim și simbol și tip numește acea lumină și cele petrecute acolo... căci dacă, după scrierile sfinților, tip și simbol al dumnezeirii necreate a fost acea lumină, atunci aceasta este altceva decât dumnezeirea necreată». Totuși, Theodoros Dexios, un antipalamit moderat, chiar dacă în nenumărate rânduri susține că lumina taborică este creată, refuză răstălmăcirea textului lui Maxim, spunând că prin cuvântul simbol, sfântul părinte nu a vrut să arate că această lumină este o creatură diferită de trupul lui Hristos. Vezi I. Polemis, *Epistola I*, 12, CCG 55, p. 48.

¹⁴⁹ *Antireticul al IV-lea împotriva lui Achindin* IV, 5, 6, vol. III, p. 246.

¹⁵⁰ Op. cit., 2-5, p. 206-210.

¹⁵¹ Op. cit., 9-12, p. 226-231. Adică, Cel Unul desăvârșit se vede neplenar (în text: imperfect) din cauza neputinței celor ce-l văd. Plinătatea sau neplinătatea acestui simbol ține evident de capacitatea celor văd lumina.

¹⁵² Op. cit.

foarte apropiat atât de patriarhul Calist, cât și de Gregora, către care nutrea o sinceră admirație¹⁵³ și care, mai mult – de nu greșim în lectura informației ce ne-o dă, cum că temeinica pregătire în filosofia clasică a dobândit-o lângă ‘un învățător excepțional’, pe care, însă, evită să îl numească – a fost chiar dascălul său¹⁵⁴. Dar, în ciuda acestei admirații, pe care putem presupune că a avut-o mereu față de magistrul său¹⁵⁵, controversa isihastă îi găsește în tabere potrivnice, iar încercarea lui Gregora de a-și convinge ucenicul să abjure învățătura lui Palama¹⁵⁶ este zadarnică, după cum o dovedește faptul că tocmai atunci Filothei își scrie lucrarea pro-isihastă *Dialog despre teologia dogmatică*; scrierea este redactată în forma clasică a dialogului platonician, având ca personaje, de partea isihaiștilor, pe Palama, pe patriarh (care trebuie să fi fost Calist), pe împărat (Ioan Cantacuzino) și pe însuși Filothei autorul, iar de cealaltă parte, pe adversarii lor: Varlaam, Achindin, Gregora, Dexios, Sofianos¹⁵⁷, Mercurie, Argyros¹⁵⁸ și Atoemis¹⁵⁹. Parcurgând această lucrare, cititorul își va însuși toate datele istorice și dogmatice ale dezbaterii isihaste,

¹⁵³ M. Vakalopoulou, *Filothei al Syllivriei. Viața și opera*, Atena 1992, p. 40-41.

¹⁵⁴ Op. cit.

¹⁵⁵ Mărturisirea lui Filothei în care îl anatematizează pe Gregora pentru învățăturile lui, inclusiv cea în care neagă intrarea Maicii Domnului în Biserică (MM, I, 490.), scrisă după moartea filosofului, nu contrazice această opinie. Este posibil ca Filothei să fi răspuns astfel anumitor acuze de simpatii față de eretici venite, probabil, din partea patriarhului Filothei Kokkinos, cu care el nu era în relațiile cele mai bune.

¹⁵⁶ Vakalopoulou, op. cit.

¹⁵⁷ Foarte probabil este vorba despre acel Sofian care a semnat tomosul antipalmit din 23 Octombrie 1346 (op. cit., p. 114).

¹⁵⁸ Isaac Argyrios, ucenic al lui Gregora, ‘pomenit’ ca eretic în *Sinodiconul Ortodoxiei* (ed. Gouillard, p. 247)

¹⁵⁹ Antipalmit moderat din cercurile de ucenici ai lui Planoudis (M. Vakalopoulou, op. cit., p. 112).

văzând și evoluția istorico-dogmatică a fiecărui personaj angrenat în polemică. Varlaam, de pildă, este prezentat ca un personaj arogant, care încearcă să se impună în fața tuturor ca cel mai cult dintre toți¹⁶⁰, iar apoi, spre finalul dialogului, supărat pe neamul *romeilor* și pe faptul că Palama l-a învins, declară că se va întoarce în patria sa, Calabria, unde ‘neamul cel prea nobil al italienilor îi va acorda cinstea cuvenită’¹⁶¹. Ceilalți doi adversari mai însemnați ai lui Palama – Achindin și Gregora – nu sunt prezentați caracterologic, ci se insistă pe învățătura lor greșită, cu precădere pe respingerea distincției dintre ființă și lucrări în Dumnezeu, care, după ei, ar duce la diteism¹⁶². Palama – negreșit protagonistul dialogului – combate, pe baza sfinților Părinți, toate aceste idei ale adversarilor¹⁶³.

Și Macarie Hrysokefalos (1300–1382) se numără printre susținătorii mai puțin polemici ai isihasmului¹⁶⁴. Mitropolit al Filadelfiei pe o perioadă îndelungată (de la anii 1336 până în 1382¹⁶⁵), el a fost martor și participant activ la multe din evenimentele dezbaterii isihaste. Deși a lipsit de la sinodul din iunie 1341 (unde a fost condamnat Varlaam), Macarie a semnat *Tomosul* acestui sinod la 23 octombrie 1346¹⁶⁶. De asemeni, a participat la sinoadele din 1347 și

¹⁶⁰ *Dialog*, p. 208-209.

¹⁶¹ Op. cit., p. 224.

¹⁶² Op. cit., p. 226.

¹⁶³ Op. cit., p. 225-227.

¹⁶⁴ Pentru informații am folosit I. Delidimos, *Introducere la Makarios Chrysokefalos, Cuvinte panegirice*, ed. Pappargopoulos, p. 7-57 și G. Passarelli, *Macario Crisocefalo (1300-1382), L'omelia sulla festa dell'Ortodossia e la basilica di S. Giovanni di Filadelfia, Vita ed opera di Macario Crisocefalo*, OCA 210, 1980.

¹⁶⁵ Delidimos, p. 55-56.

¹⁶⁶ Marc. Gr. 83, f. 229v: «primim cercetarea, judecata și hotărârea despre dreapta credință ale aceluia mare sinod... iar pe cel condamnat aici, Varlaam, și pe cei de un cuget cu el judecați sobornicește, cu toată tăria îi respingem și ne lepădăm de ei». Vezi Passarelli, p. 33.

1351, care au consacrat biruința isihaiștilor. La sinodul din 1347 nu doar că a luat partea acestora, dar a și păstrat, mai apoi, în arhiva personală două documente importante despre această dezbateră¹⁶⁷. Considerația de care Macarie se bucura în capitala imperiului o dovedește și faptul că în 1353, după retragerea patriarhului Calist, el este unul dintre cei trei candidați aleși de arhieriei pentru scaunul patriarhal (ceilalți doi fiind Cabasila și Filothei Kokkinos, ultimul fiind cel numit¹⁶⁸). Pe lângă culegerea de maxime din filosofi antici și din Părinții Bisericii, intitulată *Rodoniá*¹⁶⁹, de la Macarie ne-au rămas și 14 cuvinte panegirice¹⁷⁰. Părintele Irineu Delidimos observă că în omiliile timpurii – cele de până la 1341 – lipsește terminologia isihastă (deși tratarea temelor isihaste nu lipsește, cum ar fi aceea a luminii dumnezeiești sau a vederii lui Dumnezeu¹⁷¹), pe când în cele mai târzii apare limpede terminologia dogmatică palamită¹⁷² (găsim în ele referințe la vederea slavei lui Dumnezeu, la cei temători de Dumnezeu care se învrednicesc de teofania Tavorului¹⁷³, la deosebirea ființă/lucrări în Dumnezeu, la condamnarea varlamișilor etc.¹⁷⁴). Spirit luptător sau nu, Macarie a știut să polemizeze subtil, după cum reiese și dintr-o omilie la sfântul Ioan Teologul, unde, după ce îi numește pe apuseni (pe romano-catolici) 'mădulare ale aceluiași trup cu noi, așa cum sunt cele

¹⁶⁷ Este vorba de Raportul arhieriei către împărăteasa Anna împotriva patriarhului Caleca și de aprobarea de către Ioan Cantacuzino a caterisirii patriarhului Caleca. Vezi în *Tomosul iubirii* la Dositheia al Ierusalimului.

¹⁶⁸ Darrouzes, 2347, p. 286.

¹⁶⁹ Codex Marc. 452 și Villoison, *Anecdota Graeca*, Venetia 1781.

¹⁷⁰ Editate de Leontie al Iliopolei și reeditate de Paparigopoulos, *Thessalonic* 1989.

¹⁷¹ *Omilie la Schimbarea la față*, ed. Paparigopoulos, p. 404-405.

¹⁷² Delidimos, p. 23.

¹⁷³ *Omilie la Sfinții Arhangheli*, p. 140.

¹⁷⁴ *Omilie la Duminica Mironosițelor*, p. 311-312.

două mâini', mai apoi le spune că au trebuință de ajutor din partea răsăritenilor și îi roagă, 'ca pe niște oi ai stării celei de-a dreapta, să asculte de glasul bunului Păstor, care spune că Duhul purcede de la Tatăl [...], și, adunându-ne cu toții într-o singură mărturisire de credință, în chip curat să slăvim pe Sfânta Treime'¹⁷⁵.

Calist și Ignatie, cei numiți cu numele de 'Xanthopoulos' (după celebra vatră isihastă din Constantinopole), sunt doi cunoscuți isihaiști din această a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Calist a fost patriarh ecumenic pentru câteva luni în 1397, iar fratele lui, Ignatie, trebuie să fi trăit cel puțin până în 1423, când Simeon al Thessalonicului îi trimite o scrisoare¹⁷⁶. Acest Simeon, care le era ucenic apropiat, ne-a lăsat și o frumoasă mărturie despre sfințenia lor. De la el avem despre aceștia informațiile cum că erau originari din Constantinopole, că ei sunt, îndeosebi, cei ce 'în zilele noastre au scris – în Duhul – despre rugăciunea lui Iisus, ca unii ce înșiși sunt din Dumnezeu, de-Dumnezeu-purtători și de-Hristos-purtători și îndumnezeiți cu adevărat', că 'foarte înalt au filosofat duhovnicește în cele o sută de capete' despre rugăciunea aceasta, că s-au împărtășit 'cu nesaț de a lui Hristos lumină cea preadulce și dumnezeiască' și 'părtași s-au făcut strălucirii celei din munte, ca și Apostolii'¹⁷⁷. Pe lângă cele 100 de capete¹⁷⁸ pomenite mai sus de Simeon, în *Filocalie* sunt cuprinse și *Capetele despre rugăciune ale patriarhului Calist*¹⁷⁹, o 'analiză admirabilă a simțirii înțelegătoare'¹⁸⁰,

¹⁷⁵ Op. cit., p. 374-375.

¹⁷⁶ D. Balfour, *Simeon al Thessalonicului, un isihast polemic*, în *Sobornost* 4, 1982, p. 10.

¹⁷⁷ PG 155, cap. 295, p. 544 (210 ABCD).

¹⁷⁸ *Filocalia*, vol. 4, ed. Astir, p. 197-295.

¹⁷⁹ Op. cit., p. 296-367.

¹⁸⁰ Introducere la *Filocalia* 8, p. 16. Vezi Calist patriarhul, în *Filocalia*, op. cit., p. 326: «Fericit bărbatul a cărui simțire înțelegătoare (νοερά αίσθησις) a rodit din isihia cea plină de înțelegere.

cum spune părintele Stăniloae, adică dezvoltarea unei teme foarte dragi sfântului Grigorie Palama¹⁸¹.

Calist Anghelikudis sau Tilikoudis este alt scriitor isihast din a doua jumătate a secolului al XIV-lea; s-a nevoit într-o sihăstrie din regiunea Melenikon, în Macedonia¹⁸². Prima știre despre el o avem dintr-un *Sighilion* patriarhal al lui Filothei Kokkinos din anul 1371, când 'sihăstria' îi este prefăcută în mănăstire¹⁸³. Din puținele date despre el reiese că era un om duhovnicesc vestit în vremea aceea¹⁸⁴. Urmaș al teologilor isihăști, Calist a scris o lucrare amplă despre viața isihastă, publicată parțial în *Filocalia* lui Nicodim Aghioritul¹⁸⁵ și în *Patrologia Graeca*¹⁸⁶, unde abordează toate chestiunile ascetice, cum ar fi despățimirea¹⁸⁷, rugăciunea lui Iisus¹⁸⁸, bucuria duhovnicească¹⁸⁹, vederea lui Dumnezeu¹⁹⁰, isihia și nevoința isihastă¹⁹¹. A scris, de asemenea, și o elaborată lucrare împotriva lui Toma de Aquino, în care combate învățăturile acestuia, care contravin teologiei isihaste; critică învățătura despre 'înțelepciunea unitară'¹⁹², subliniind învățătura patristică a 'îndoitei înțelepciuni', cea a lumii și cea a lui Dumne-

¹⁸¹ Pentru cei ce se liniștesc... 1, 3, 20, p. 430: „Cum dară o vom numi (această vedere), de vreme ce nu e nici simțire, nici înțelegere... deci simțire înțelegătoare altceva față de fiecare din cele două».

¹⁸² S. Papadopoulos, *Scrieri antitomiste din secolul al XIV-lea*, p. 161.

¹⁸³ MM, I, 552.

¹⁸⁴ S. Papadopoulos, *Calist Melenikiotu, Împotriva lui Toma*, Introducere, Atena 1970, p. 10.

¹⁸⁵ *Despre nevoința isihastă, Filocalia*, vol. IV, Atena, p. 368-375.

¹⁸⁶ PG 147, 817-826.

¹⁸⁷ Cuv. 17, cod. Vatic. 736, f. 230-234.

¹⁸⁸ Cuv. 9, op. cit., f. 194-196.

¹⁸⁹ Cuv. 13, op. cit., f. 204-210.

¹⁹⁰ Cuv. 14, op. cit., f. 210-214.

¹⁹¹ Cuv. 16, op. cit., f. 215-230 și Cuv. 22, *Filocalia*, op. cit.

¹⁹² *Summa contra Gentiles* I 2, 13, p. 6.

zeu, care se deosebesc¹⁹³; critică, la fel, confundarea – de către Toma – în Dumnezeu a ființei cu lucrările, atunci când acela spune că putem vedea ființa lui Dumnezeu¹⁹⁴, și îi contrapune învățătura palamită a distincției ființei de lucrări, care înseamnă că pe Dumnezeu Îl vedem prin lucrările lui necreate¹⁹⁵.

Alt Calist din ceata palamită de autori bizantini este, neîndoielnic, cel numit 'Catafighiotul'. Dacă biografia lui ne este deocamdată absolut necunoscută e, probabil, spre a-l recepta și mai lesne ca pe un 'fiu al luminii' celei mai presus de ani și de vremi. A trăit, se pare, undeva prin ultima jumătate a veacului al XIV-lea și ne-a lăsat o singură scriere, și anume *Capetele despre dumnezeiasca unire și viața văzătoare [de Dumnezeu]*, în care teme neoplatonice odinioară 'robite spre ascultarea lui Hristos' de un Dionisie Areopagitul (de pildă cea a unului sau cea a erosului dumnezeiesc) se dovedesc surprinzător de compatibile cu isihasmul, 'încăpătoare' – adică – a cercării sihăstrești a neziditului dumnezeiesc: a lucrărilor sau energiilor necreate ale lui Dumnezeu, împărtășite de El minții celei zidite. Dintre convergențele evidente între Palama și Catafighiot semnalăm învățătura despre caracterul triadologic al sufletului omenesc (sufletul 'alcătuit' – după chipul Treimii – din *minte, cuvânt și duh*)¹⁹⁶, cea despre necreatele *cele dimprejurul lui Dumnezeu*, cea despre sinergia minții și a inimii¹⁹⁷, despre intrarea minții în inimă¹⁹⁸ și unirea ei cu aceasta¹⁹⁹, toate acestea săvârșite prin lucrarea

¹⁹³ *Împotriva lui Toma*, cap. 4, p. 35-64. Vezi și Palama, *Pentru cei ce se liniștesc...* 1, 1, 17, p. 380.

¹⁹⁴ *Summa contra Gentiles* III 51, XIV, p. 140.

¹⁹⁵ Op. cit., cap. 9, p. 244-46.

¹⁹⁶ Palama, *Capetele* 40, vol. V, p. 57; Calist Catafighiotul, capul 34, *Filocalia*, ed. Astir, V, p. 19.

¹⁹⁷ Palama, *Despre rugăciune*, vol. V, p. 158. Calist, op. cit., capul 77, p. 44.

¹⁹⁸ Calist, op. cit., capul 44 (p. 29), 53 (p. 33).

¹⁹⁹ Calist, op. cit., capul 78, p. 44.

necreată a Duhului, sălășluită – ca lumină înțelegătoare – în inimă²⁰⁰, lucrare ce ridică mintea deasupra a toată lucrarea ei naturală (de înțelegere, de cunoaștere discursivă), așadar mai presus de propria fire, dezmărginindu-o și făcându-o – după lucrare – necreată, deci îndumnezeindu-o²⁰¹. Semnalăm, în fine, atât pomenirea ca atare a «cetei isihăștilor înțelepți» și a *isihiei* propriu-zise²⁰², precum și a distincției ființă/lucrări în Dumnezeu²⁰³.

Isidor Glavás, monah în vatra isihastă citadină a Xanthopoulilor și apoi arhiepiscop al Thessalonicului (1380–1384 și 1386–1396²⁰⁴), urmează și el, cu osârdie, învățătura și tradiția isihastă a înaintașilor săi la tron – Grigorie Palama și Nil Cabasila. Ne-a lăsat unele scrieri²⁰⁵, în special *Omiliii*, în care vorbește despre isihie, rugăciunea lui Iisus, vederea luminii dumnezeiești²⁰⁶. Avem la el și învățătura palamită despre botez ca premisă a vederii luminii dumnezeiești²⁰⁷. Trei sunt, îndeosebi, textele care învederează apartenența lui Isidor la isihasm. Primul dintre acestea este *Epistola către Isidor* a lui Dimitrie Kydonis, de unde reiese că cel dintâi

²⁰⁰ Vezi capul 35 (p. 20), 44 (p. 29), 46 (p. 30), 51 (p. 32), 53 (p. 33), 59 (p. 34), 62 (p. 35), 69 (p. 37), 73 (p. 39).

²⁰¹ Capul 20, p. 13.

²⁰² Vezi capul 85 (p. 52) și, respectiv, 35 (p. 20), 40 (p. 26), 81 (p. 45), 82 (p. 52).

²⁰³ Cap. 19, p. 12.

²⁰⁴ V. Hristoforidis, *Isidor al Thessalonicului și problemele sociale ale epocii lui*, p. 531.

²⁰⁵ Isidor ne-a lăsat două lucrări științifice, în care se vede cultura lui vastă: *Metoda pentru descoperirea ciclului pascal și Despre luna plină, eclipsa de soare și eclipsa de lună*. Vezi op. cit., p. 532.

²⁰⁶ Vezi citate din *Omilia* 17, 22, 35 și 4 la Hristoforidis, op. cit., p. 534. Omiliile au fost editate de Hristoforidis, vol. I, 1992, în *Anuarul științific al Facultății de Teologie din Thessalonice*, p. 7-237 și în 1996 la ed. Pournaras.

²⁰⁷ *Omiliii*, 35, *La Nașterea după trup a Domnului*, vol. I, p. 149. Vezi și Palama, *Περί Θεοποιου μεθεξέως*, 7, vol. II, p. 142-143. Vezi C. Chivu, op. cit., p. 129.

I-a criticat pe cel din urmă pentru învățăturile lui eretice și că a încercat să-l întoarcă la adevărata credință²⁰⁸. Al doilea text este scrierea lui Simeon al Thessalonicului intitulată *Împotriva ereziilor*, unde autorul, alături de Palama, Nil Cabasila, Nicolae Cabasila și Teofan al Niceei, îl consemnează – ca luptător împotriva ereziei lui Varlaam – și pe Isidor²⁰⁹. În fine, al treilea text este însuși *Sinodiconul Ortodoxiei*, citit (sau care ar trebui citit) în Duminica Ortodoxiei, unde este pomenit și Isidor, cel 'care ca o stea luminoasă și-a luminat credincioșii cu sfintele învățături și tâlcuiri'²¹⁰.

Lui Isidor i-a urmat la tron mitropolitul Gavriil (1393–1410), un om cu viață sfântă²¹¹, iar acestuia Simeon (1410–1429)²¹², cunoscutul liturgist, numit și 'Mistagogul'²¹³. A îmbrățișat de tânăr viața monahală²¹⁴ și s-a făcut 'călugăr luminat de Dumnezeu cu harisma înțelepciunii', cum spune Gheorghios Scolarios, ucenicul lui Marcu Evghenicul²¹⁵. A fost ucenicul apropiat al sfinților Calist și Ignatie Xanthopoulos, de la care a deprins tainele vieții isihaste²¹⁶. În ciuda sănătății sale șubrede – stare cu care s-a confruntat

²⁰⁸ Ed. Loenertz, *Correspondance*, op. cit., p. 133.

²⁰⁹ Cap. 31, PG 155, p. 145 (49B).

²¹⁰ Ed. Gouillard, op. cit., p. 114.

²¹¹ *Encomiu la preasfântul nostru părinte Gavriil, arhiepiscop al Thessalonicului*, ed. Argyriou, p. 101-120.

²¹² M. H. Coungourdeau, *Symeon de Thessalonique*, în *Dictionnaire de Spiritualité*, 1990, 1401.

²¹³ Vezi I. Foundulis, *Operele liturgice ale sfântului Simeon al Thessalonicului*, Thessalonice 1966; Simeon al Thessalonicului, *Opere liturgice*, 1968. Acest studiu cuprinde și publicarea unor rugăciuni și imne; *Antologie de imne și rugăciuni*, 1981.

²¹⁴ D. Balfour, *Simeon al Thessalonicului, un isihast polemic*, în *Sobornost* 4, 1982, p. 7.

²¹⁵ *Œuvres complètes de Georges Scholarios*, ed. L. Petit, X. A. Siderides și M. Jugie (Paris 1928-37), p. 506.

²¹⁶ La această concluzie a ajuns Balfour, pe baza epistolei sfântului Simeon către un ieromonah duhovnic, publicată de el în *Political Works of Symeon Thessalonica*, WBS, Viena 1979, p. 91-92.

încă din tinerețe – Simeon a desfășurat o activitate scriitoricească prolifică, alcătuiind lucrări liturgice, pastorale, canonice și dogmatice²¹⁷. În lucrarea sa *Dialog împotriva tuturor ereziilor* dedică isihasmului și cauzei lui două capitole, în care prezintă evoluția istorico-dogmatică a dezbaterei isihaste, dar îi și combate pe ereticii Varlaam, Achindin și Gregora; insistă, ca și Palama odinioară, că învățăturile acestora duc la ateism, pentru că un dumnezeu în care ființa se confundă cu lucrarea nici nu poate exista²¹⁸. Tot aici este prezentată viața sfântă și dreapta învățătură a lui Palama, cel care 'prin cuvânt și prin viața [lui] a alungat întunecatul ateism'²¹⁹. Urmând învățătura patristică, Simeon susține că omul se împărtășește de Dumnezeu, dar nu de ființa sau ipostasul Lui, ci de harul Sfântului Duh, har care este comun Treimii și ni se dă prin Întruparea Fiului. Îndumnezeirea omului se face «după har, nu după ființă» (κατὰ χάριν οὐ κατὰ φύσιν)²²⁰ și astfel devenim una cu Hristos și una cu Tatăl, nu după persoană sau ființă, ci după dar și har²²¹. De asemeni, consideră că cea mai mare greșeală a latinilor este tocmai lipsa distincției dintre darul Duhului Sfânt, comun persoanelor Treimii, și purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl²²². De altfel, chiar Palama a subliniat legătura teologică dintre problema lucrărilor necreate și cea a relațiilor intratrinitare ale Persoanelor Treimii²²³. Simeon îi critică acid pe latini pentru adaosul *Filioque* în Crez, spunând că hulind pe Duhul – spunând că purcede

²¹⁷ Foundulis enumeră 37 de lucrări. Vezi I. Foundulis, *Introducere*, reeditare al PG 155. Atena 1994.

²¹⁸ PG 155, p. 144 (48BC). Vezi și Palama, *Către Dionisie*, 2, vol. II, p. 479.

²¹⁹ PG 155, p. 144-157 (48D-54A).

²²⁰ D. Balfour, *Operele teologice ale sfântului Simeon al Thessalonicului*, 13, Analekta Vlatadon, Thessalonic 1981, p. 199.

²²¹ Op. cit., 13, p. 260.

²²² Op. cit.

²²³ *Antiepigrafi*, 7, vol. I, p. 168.

și de la Fiul – au pierdut pe Duhul, adică harul Duhului Sfânt²²⁴.

Ajungem, astfel, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, în preajma perioadei activității sfântului Marcu Evghenicul, care, în *Omilia la Adormirea Cuviosului Macarie Coroná*, exprimă sugestiv ideea centrală a introducerii de față, și anume aceea a existenței clare a unei tradiții teologice isihaste: «De câtă desfătare se bucură [Macarie, așadar], văzându-și – ca după o plecare îndelungată – părinții, minunații ierarhi ai cetății celei mari a Thessalonicului: pe sfințitul Gavriil, pe dumnezeiescul Isidor, pe Dorothei cel dinaintea acestuia, pe cel întru sfinți marile Grigorie [Palama] și pe acesta de pe urmă, dar întru nimic mai prejos de ceilalți, pe preasfințitul Simeon»²²⁵. Deplânge, mai apoi, pierderea marilor Părinți apărători ai credinței, aici negreșit referindu-se și la cei doi teologi, Macarie Makrís și Iosif Vryennios, pe care Marcu i-a cunoscut și i-a apreciat²²⁶. La începutul sinodului unionist de la Ferrara-Florența, când Marcu este desemnat întâistătător al părții ortodocșilor, câțiva dintre ei (între care și Syropoulos) i-au amintit acestuia, amabil, cât de curajos ar fi vorbit cei doi oameni pe care el îi iubea și îi respecta atât de mult – Iosif Vryennios și Macarie Makris – dacă ar fi participat la sinod. Cuvintele acestea l-au marcat profund pe Marcu, care, în următoarele trei sesiuni, vorbește cu mult mai multă îndrăzneală și elocvență²²⁷. Este cunoscut faptul că cei doi nu s-au declarat nicidecum împotriva unei asemenea adunări. Vryennios chiar spu-

²²⁴ *Opere teologice*, op. cit., p. 226.

²²⁵ Marcu Evghenicul, vol. I, p. 361.

²²⁶ Op. cit.

²²⁷ Syropoulos, V, 12-13, p. 266-268. *Les Memoires du grand ecclésiarque de l'Église de Constantinople, Sylvestre Syropoulos, sur le concile de Florence*, ed. V. Laurent, Paris 1971.

sese că ar vrea să participe și să prezinte punctul de vedere ortodox la un astfel de sinod²²⁸, iar sfântul Macarie Makris (prăznuit pe 8 ianuarie) a fost la Roma, ani de-a rândul (1426–1431), reprezentantul Bisericii Ortodoxe la discuțiile în vederea unirii (fiind chiar acuzat de filolatinism din pricina strădaniilor sale înspre unire²²⁹), discuții pregătitoare, adică, ale Sinodului de la Ferrara-Florența²³⁰ (ceea ce nu l-a împiedicat, însă, în timpul acestora, să rostească un discurs critic usturător la adresa papei²³¹).

Macarie Makris s-a născut la Thessalonic (în jurul anului 1391) și a fost călugăr al mănăstirii Vatopedului; vestit pentru viața sa duhovnicească, este adus de împăratul Manuil al II-lea Paleologul la mănăstirea constantinopolită a Pantocratorului, unde ajunge egumen, dându-i și titlul de mare protosinghel al Bisericii Constantinoplei²³². Câștigă aici prețuirea învățaților vremii, cum ar fi Iosif Vryennios, Marcu Evghenicul, Ioan Evghenicul, Gheorghios Sfrantzis și Gheorghios Scolarios²³³. Pe lângă activitatea de întâi-stăpător al delegației ortodoxe de pregătire a sinodului de unire, Macarie a desfășurat și o activitate scriitoricească, având lucrări apologetic-polemice față de Islam²³⁴, dog-

²²⁸ Vryennios, I, p. 483.

²²⁹ Sfrantzis, *Chronicum majus*, ed. Grecu, p. 49.

²³⁰ A. Argyriou, *Operele lui Macarie Makris, Introducere*, p. 22-24.

²³¹ *Vezi Enkomion*, ed. Argyriou, ST 314, paragr. 77-108, p. 215-226)

²³² A. Argyriou, *Makarios Makris sau Asprofrys*, în rev. *Grigorios Palamas* 53, 1970, p. 212-213.

²³³ Op. cit.

²³⁴ *Apărarea sfintei feciorii*, ed. Argyriou, *Macaire Makres et La Polemique Contre l'Islam*. Edition Princeps De L'Eloge De Macaire Makres et De Ses Deux Oeuvres Anti-Islamiques Precedee d'Une Etude Critique, p. 309-326; *Despre cei ce se smintesc de faptele bune ale necredincioșilor*, op. cit., p. 239-300.

matico-polemice²³⁵, etice²³⁶, funebre²³⁷ și ascetico-aghiografice²³⁸. Urmând argumentației palamite, Macarie scrie despre confuzia pe care latinii o fac – prin *Filioque* – între *teologie* (relațiile intratrinitare ale Persoanelor Treimii) și *iconomie* (relațiile Acestora cu lumea zidită), subliniind că cei care le transformă pe cele *comune* în *proprii* sunt arieni, iar pe cele *proprii* în *comune* sunt sabelieni²³⁹. Trăitor al luminii necreate, ancorat în via tradiție isihastă, sfântul vorbește, de asemeni, despre rugăciunea neîncetată, despre fericita pătimire a ekstasis-ului duhovnicesc, despre vederea lui Dumnezeu²⁴⁰.

Despre Iosif Vryennios să spunem, în primul rând, că Marcu Evghenicul îl considera părintele său duhovnicesc (cum vedem din scurtul poem alcătuit la înmormântarea lui Iosif, în mănăstirea Harsianitou, unde îl roagă să 'îi pomenească pe fiii săi duhovnicești'²⁴¹). Neavând date bi-

²³⁵ *Despre faptul că a spune că Duhul purcede și de la Fiul este o învățătură străină credinței ortodoxe*, ed. Argyriou, KBE, 1996, p. 49-63; *Cuvânt pentru Sfinții Părinți cei purtători de Dumnezeu*, op. cit., p. 65-84; *Cuvânt către papa și cei din jurul lui*, op. cit., p. 235-247.

²³⁶ *Cuvânt de mângâiere sau despre răbdare*, op. cit., p. 174-200; *Cuvânt de mângâiere din partea unui îndoliat sau despre moarte*, op. cit., p. 202-226.

²³⁷ *Monodie către kir Manuel Paleologul, Împăratul*, op. cit., p. 222-226; *Monodie către părintele duhovnicesc, preasfântul kir David*, op. cit., p. 227-234.

²³⁸ *Encomiu la cel între sfinți părintele nostru David din Thessalonic*, op. cit., p. 85-100; *Encomiu la preasfântul nostru părinte Gavriil, arhiepiscop al Thessalonicului*, op. cit., p. 101-120; *Comentarii la câteva dintre minunile de la aflarea moaștelor sfintei mari mucenițe Eufimnia*, op. cit., p. 121-130; *Viața și petrecerea celui între sfinți părintelui nostru Andrei, arhiepiscopul Cretei*, op. cit., p. 131-139; *Viața și petrecerea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Maxim din Athos, cel numit și Capsokalivitul*, op. cit., p. 141-165.

²³⁹ *Despre faptul că a spune că Duhul purcede și de la Tatăl este o învățătură străină credinței ortodoxe*, op. cit., p. 51-52. *Vezi și Palama, Despre purcederea Duhului Sfânt*, II, 22, p. 98.

²⁴⁰ *Viața și petrecerea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Maxim din Athos, cel numit și Capsokalivitul*, op. cit., p. 149, 150, 151.

²⁴¹ Vryennios, III, p. 17-18.

ografice directe de la vreun contemporan de al său, presupunem, din scrierile lui, că s-a născut în jurul anului 1350, în Constantinopole²⁴². Nici despre studiile sale nu avem multe informații; ceea ce este dincolo de orice îndoială e faptul că a fost unul dintre cei mai învățați oameni ai vremii lui și un foarte bun teolog, cunoscător al Părinților Răsăriteni, dar și al învățaturii apusene²⁴³. Aproape sigur a fost ucenicul lui Teodor Melitiotis (apărător al învățaturii isihaste²⁴⁴), având însă relații apropiate și cu Nicolae Cabasila (pe care îl laudă ca pe unul 'care păzește nestrictă dreapta credință cea din Părinți'²⁴⁵), cu Ioannis Olovos²⁴⁶, dar și cu Dimitrie Kydonis, de care, în ciuda diferențelor teologice, îl lega o strânsă prietenie, pe temeiul căreia și încearcă să-l întoarcă la Ortodoxie²⁴⁷. Se știe sigur că în anul 1381 patriarhul Nil (1380–1388) îl trimite în Creta, pentru mai mulți ani²⁴⁸, spre a contracara propaganda latină din insulă, ocupată pe atunci de catolici; de aici și caracterul apologetic dogmatico-polemic al lucrărilor sale²⁴⁹. În lucrările polemice urmează apologetica

²⁴² Despre biografia lui Iosif Vryennios și despre cadrul istorico-dogmatic al scrierilor lui am folosit excepționala lucrare de doctorat a lui Ion Chivu, *Unirea Bisericilor după Iosif Vryennios*, Thessalonica 1985, lucrarea de doctorat a lui N. Ioannidou, *Iosif Vryennios, Viața-Opera-Învățătura*, Atena 1985 și I. Delidimos, *Introducere la reeditarea Operelor lui Iosif*, ed. Papanigopoulos, p. 5-26.

²⁴³ I. Chivu, p. 26; Ioannidou, p. 72.

²⁴⁴ Iosif, *Epistola către Teodor Melitiotis, Ta paraleipomena (Opere pierdute)*, p. 128.

²⁴⁵ *Epistola către Nicolae Cabasila*, op. cit., p. 31.

²⁴⁶ Mercatti, op. cit., p. 101-105. I. Chivu, p. 28.

²⁴⁷ Loernetz, *Correspondance*, p. 59. Iosif Vryennios, *Opere pierdute*, vol. III, p. 141.

²⁴⁸ Ioannidou, p. 74-77.

²⁴⁹ 21 *Cuvinte despre Sfânta Treime*, ed. Papanigopoulos, p. 29-344; 3 *Cuvântări despre purcederea Duhului Sfânt*, op. cit., p. 346-388; *Cuvânt de sfătuire despre unirea Bisericilor*, p. 400-424; *Despre unirea ciprioților cu Biserica ortodoxă*, vol. II, p. 11-29; *Cuvânt despre credința noastră*, p. 31-47;

isihastă a predecesorilor săi, în special a lui Palama și a lui Nil Cabasila²⁵⁰. Deși combate cu zel toate învățăturile greșite ale latinilor, a fost totuși un teolog echilibrat; mai mult, chiar recunoaște (din iconomie, desigur) valabilitatea tainelor *Italienilor*, cum îi numește el²⁵¹. Amintim, în acest sens, că Siropoulos povestește faptul că, la sinodul de la Ferrara-Florența, printre ortodocși se spunea că Iosif ar fi avut, în secret, un cuvânt (adică o expunere de credință, un act) ireproșabil (din punct de vedere dogmatic), pe baza căruia să se poată face unirea bisericească cu apusenii²⁵². Iosif învață limpede despre lumina necreată a Tavorului și despre distincția dintre ființă și lucrări în Dumnezeu²⁵³. Tocmai această deosebire ne dă puțința de

Cuvinte la Sărbători și alte omilii rostite, p. 48-347 și vol. III, p. 17-71; 48 *de Capete*, vol. III, p. 73-134; *Epistole*, vol. III, p. 135-180.

²⁵⁰ I. Chivu, p. 23. Delidimos, p. 20.

²⁵¹ *Epistolă către Nichita*, vol. III, p. 137: „pe preoții Italienilor să-i consideri caterisiți de către toți părinții și înainte de toți pe cel dintâi (se referă la papa, n. n.). Dar să crezi că cele liturghisite de ei (de Italieni) sfinte toate și desăvârșite, așa cum sunt și cele săvârșite de cei dintre noi caterisiți”. Textul surprinde, mai ales din partea unui teolog care considera Ortodoxia „a fi-ul nostru”, „patria noastră”, „neamul nostru”. Ne lămurește părintele Chivu: „Pentru o apreciere corectă a acestei opinii trebuie să avem în vedere că Vryennios urmărește să șteargă răul schismei și prezintă anumite soluții care să fie acceptate și de latini. De altfel, această poziție, se întemeiază pe tradiția Bisericii ortodoxe, care prin iconomie, a recunoscut (condiționat) validitatea tainelor unor eretici... cum ar fi botezul și hirotonia novațienilor la Sinodul I ecumenic și botezul arienilor la sinodul al doilea ecumenic...” (p. 33). Explicațiile mitropolitului de Naftaktos, Ierotheos, cum că această frază ar fi un adaos al latinilor, de vreme ce această epistolă se păstrează numai într-un codex venețian (vezi *Cuvânt de unire de necuprins cu mintea al lui Vryennios*, pe site-ul www.parembasis.gr) sunt neștiințifice.

²⁵² Syropoulos, op. cit., p. 171. Vezi și I. Chivu, p. 53-55.

²⁵³ Vezi *Cuvânt care arată că lucrarea dumnezeiască și strălucirea ce se vede de către cei vrednici și harul arătat pe Tavor este necreat*, vol. II, p. 98 și *Cuvânt la Schimbarea la față, că ceea ce s-a arătat pe Tavor este lumina necreată, veșnică și slava dumnezeirii*, vol. III, p. 54.

a distinge, privitor la Duhul Sfânt, 'purcederea Lui *ipostatică și după existență*' (adică cea din unghiul existenței Lui, prin care *Își ia ființa, din Tatăl*) de 'purcederea Lui în lume *prin trimitere și după lucrare*' (din unghiul lucrării, adică)²⁵⁴; și tocmai pe această distincție se întemeiază și îndumnezeirea noastră, pentru că, deși nu ne putem împărtăși de ființa dumnezeiască, ne împărtășim însă cu adevărat de lucrarea acesteia, făcându-ne, astfel, ca niște 'dumnezei de [ordinul] al doilea'²⁵⁵ și lumină prin lumina lui²⁵⁶. Iosif atenționează, totodată, că această distincție nu anulează faptul că lucrările sunt ale ființei și, deci, împreună-veșnice și împreună-fără-de-început, de vreme ce 'tot ce are Dumnezeu are din veșnicie; și nimic nu are dobândit sau în timp'²⁵⁷.

Și ajungem – în scurta incursiune istorico-dogmatică în acest veac isihast – la sfântul Marcu Evghenicul (1392–1444), biografia și învățătura căruia le-am prezentat amănunțit în volumul anterior al *Operelor sale*²⁵⁸, astfel că aici nu vom face decât să evidențiem, în câteva cuvinte, dimensiunea sa de teolog isihast în rezonanță cu sfântul Grigorie Palama și cu ceilalți Părinți prezentați mai sus.

Cum deja am văzut, Marcu îl fericea, la adormirea sa, pe Cuviosul Macarie Corona că se desfată de întâlnirea cu marele întru sfinți Grigorie, arhiepiscopul Thessalonicului²⁵⁹, ceea ce dă la iveală marea evlavie pe care o nutrea față de Palama. Ca imnograf al Bisericii, Marcu chiar com-

²⁵⁴ *Cuvântul IV, Despre Sfânta Treime*, I, p. 83.

²⁵⁵ *Cuvânt despre lucrarea dumnezeiască*, II, p. 118.

²⁵⁶ *Cuvântul III, Despre Sfânta Treime*, p. 51. vezi și I. Chivu, p. 135 și Ioanidou, p. 178.

²⁵⁷ *Cuvânt despre lucrarea dumnezeiască*, II, p. 117.

²⁵⁸ *Sfântul Marcu Evghenicul, Opere. Volumul I*, Editura Pateres, 2009, p. 13-193.

²⁵⁹ *Op. cit.*, p. 361.

pune stihiri în cinstea sfântului Grigorie²⁶⁰. Tot așa, într-o discuție teologică cu împăratul Ioan al VIII-lea (ale cărei concluzii Marcu ni le și consemnează), Evghenicul apără cu tărie teologia palamită, atacându-i totodată pe 'calomniatorii și acuzatorii teologilor', care respingeau distincția dintre ființă și lucrare în Dumnezeu²⁶¹. Se pare că, deși învățătura lui Palama era învățătura oficială a Bisericii, consacrată prin trei sinoade, totuși, curente antiisihaste nu se stinseseră, iar Marcu era conștient de asta. Doctrina ortodoxă a lui Palama reprezenta, pe de altă parte, și o problemă spinoasă în contextul încercării de unire eclesială cu Apusul, ceea ce a făcut ca, la discuțiile din cadrul sinodului de la Ferrara-Florența, împăratul să le interzică ritoz ortodocșilor abordarea acestui subiect²⁶². Dar nici în

²⁶⁰ *Idem, OT*, 580 (1983), 3. Mineva, *op. cit.*, p. 276-277.

²⁶¹ *Idem*, 14. Cum vom vedea în scrierile cuprinse în volumul de față, prin termenul generic de *teologi* sfântul Marcu – ca mai înainte și sfântul Grigorie Palama însuși – îi numește pe marii dascăli ai Bisericii: Iustin Filosoful, Grigorie Teologul, Vasile cel Mare, Grigorie al Nyssei, Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin.

²⁶² Într-una dintre ședințele sinodului de la Ferrara-Florența, elocventul vorbitor Ioan Montenero, l-a întrebat pe Marcu dacă Duhul dat de Fiul este Creator sau creatură. Montenero a afirmat că două lucruri există în lume, Creatorul și creaturile și că Duhul Sfânt este Creator, dar energiile Lui sunt create. El și-a încheiat argumentația cu întrebarea: „este acest Duh Sfânt, pe care Dumnezeu l-a revărsat asupra noastră prin Iisus Hristos, o creatură?” Sfântul Marcu nu a răspuns nici chiar atunci când Ioan și-a repetat întrebarea, iar autorul lucrării *Acta Graeca* a tras în mod greșit concluzia că a tăcut pentru mult timp fiindcă nu avea nimic de zis. Nu era așa. Dar afirmația lui Montenero, că energiile Creatorului sunt create era în contradicție cu sinodul din Constantinopole, din 1351, care a adoptat ca dogmă a Bisericii Ortodoxe învățătura că energiile lui Dumnezeu nu sunt create. Răspunsul Sfântului Marcu ar fi readus în prim plan controversatul subiect al distincției dintre energii și natură în Dumnezeu. Iar orice discuție în acest sens fusese strict interzisă de către Împărat. Din acest motiv, de fapt, Sfântul Marcu nu vorbise. Rămânea la latitudinea împăratului să salveze situația; el a intervenit și a oprit discuția în acest punct (Cf. AG, p. 341-350).

rândurile ortodocșilor înșiși, influențați în parte de scrierile apusene, lucrurile nu erau clare; existau, astfel, destui care nu dădeau importanță deosebirii palamite, neînțelegând legătura indestructibilă dintre, pe de o parte, distincția ființei de lucrări în Dumnezeu și, pe de alta, relațiile intratrinitare însele. Cum am văzut în primul volum al *Operelor sfântului Marcu*, un exemplu grăitor în acest sens este Visarion – mitropolit al Niceei și, totodată, unul dintre principalii vorbitori ai ortodocșilor la Ferrara-Florența – care nu credea în învățătura aceasta²⁶³!

În fine, dovada cea mai limpede a promovării de către sfântul Marcu a teologiei palamite o reprezintă scrierile

²⁶³ PG 160, 169 ABC. Visarion a scris o lucrare, *Apologia refutatio Vecci* (PG 160), în care combate critica lui Palama la epigrafiile (epigrafiile erau niște titluri, niște concluzii pe baza textelor Scripturii și ale Părinților) lui Veccos. În cuvântul său dogmatic despre unire, scris în perioada Sinodului florentin, el scrie că ne împărtășim cu adevărat de „har neipostaziat” (ανυποστάτου χάριτος) (CFDS, VII, B, 1, p. 60). Mai mult, în ciuda contraargumentelor aduse de Halleux (*Bessarion et le palamisme* în *Patrologie et Oecumenisme*, p. 831-855) argumentelor lui Candal (*Andrae Rhodiensis, Inedita ad Bessarionem Epistola*, OChP 4, 1938, p. 330-343) și Gill (*Was Bessarion a Conciliarist before The Council of Florence?*, OChA, 1977, p. 201-216), din epistola publicată de Candal, unde Andreas de Rodos, citând dintr-o epistolă anterioară a lui Visarion nepăstrată până azi, de fapt îi răspunde lui Visarion, reiese foarte clar că acesta nu credea în învățătura despre distincția ființă și lucrări în Dumnezeu, chiar dacă, așa cum spune el, este învățătura oficială a Bisericii. Iată ce zice Visarion: „Era odată când Biserica noastră nu atribuia însușirea de necreat decât numai acelei dumnezeiri întreit-ipostatică... după aceea, nu după mult timp, nu știu cu ce argumente a fost convinsă, a hotărât cele contrare... și a poruncit să credem că nu numai firea întreit-ipostatică este necreată, ci și altele nenumărate genuri și specii de dumnezeiri, imanente și transcendente” (vezi ed. Candal, p. 346-348). Surprinde ultima expresie, care reprezenta arma forte a lui Achindin împotriva lui Palama! Epistola pare să fi fost trimisă în anul 1437 din Italia (vezi Candal, p. 334 și Gill, p. 207-208), deci înaintea Sinodului, ceea ce ne arată cu ce convingeri a plecat el spre Sinod și, mai mult, că schimbarea învățaturii despre *Filioque* de după Sinod era ușor de întrevăzut, de fapt o consecință firească.

sale propriu-zis pro-palamite, care și fac conținutul volumului de față: cele două *Antiretice împotriva lui Manuil Caleca*²⁶⁴, care, în prezenta ediție bilingvă, văd întâia oară lumina tiparului, și *Capetele silogistice împotriva ereziei Achindiniștilor*²⁶⁵, care se constituie, practic, într-o lucrare în două părți – împotriva lui Caleca – și un rezumat al acesteia, sub formă de capete.

Despre acest Manuil Caleca știm că era de origine din Constantinopole și că era foarte apropiat de Dimitrie Kydonis, care l-a și convins să treacă la catolicism, în jurul anului 1396²⁶⁶. Prin 1398 a mers în Peloponez, în Creta și în Italia, iar în 1403 a intrat ca monah la mănăstirea dominicană din Lesbos, unde a și murit în 1410²⁶⁷.

De ce scrie Marcu Evghenicul două tratate împotriva învățaturii unui teolog catolic mort de o bună bucată de vreme? Pe motiv că lucrarea antipalamită combătută de el – este vorba de scrierea lui Caleca *Despre ființă și*

²⁶⁴ *Antireticul I* este cel intitulat *Πρὸς τὰ πρῶτα τῶν εἰρημένων Μανουὴλ τῷ Καλέκα κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τομοῦ, Λόγος ἀντιρρητικὸς πρῶτος ἢ Περί διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας*, al cărui text este preluat din teza de doctorat a lui M. Pilavakis, *Markos Eugenikos. First Antirrhetic against Manuel Calecas, about the Essence and Energy. Editio princeps with Introduction and Commentary*; King's College, Univ. of London, 1987. *Antireticul II* apare în tradiția manuscrisă cu titlul de *Πρὸς τὰ δευτέρα τῶν εἰρημένων Μανουὴλ τῷ Καλέκα κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τομοῦ, Λόγος ἀντιρρητικὸς β' ἢ Περί τοῦ κατὰ τὴν διακρίσιν ἀσυνθέτου τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας*; vezi Mss.: Saec. XV, Athon. Iberon 4765 (645), ff. 45-84. Mega Spelaion 48, ff. 33-65^v, Oxoniensis Canonicianus gr. ff. 55-92. Inc.: Πολλάκις ἐγὼ κατ' ἐμαυτὸν γεγονώς ἐπεζήτησα τί ποτε ἦν ἄρα τὸ αἶτον...

²⁶⁵ *Κεφάλαια συλλογιστικὰ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Ἀκινδυνιστῶν περὶ διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας*. Ediții parțiale: Argentis, p. 221-227; Pisseidios, p. 221-229 (vezi Bibliografia); Jugie, *TDCO*, p. 102-103. Ediții integrale: Gass, *Mystic*, p. 217-232.

²⁶⁶ Panagiotis Havaranis, *Introducere la PG 151*, p. 7.

²⁶⁷ Op. cit.

lucrare²⁶⁸ – pare să fi avut ecouri chiar și după moartea autorului ei, ba chiar printre ortodocși. Scrierea dominicanului Caleca își propunea, de fapt, combaterea *Tomosului* dat de Sinodul isihast de la 1351²⁶⁹, pe care el îl numește ‘*tomosul lui Palama*’. Caleca reia în general argumentația antiisihastă anterioară, care devine însă pregnant tomistă, de vreme ce – cum și Prohor făcea, precum am văzut mai sus – Manuil identifică în Dumnezeu ființa cu lucrarea, cum și ființa cu voința²⁷⁰.

Combaterea acestor abateri o face Marcu Evghenicul în cele două *Antiretice* din acest volum. Ajunși la finalul acestei incursiunii istorico-dogmatice, putem conchide că sfântul Marcu se află la sfârșitul unui întreg veac de teologie isihastă, început încă din vremea lui Palama – deja sfânt și autoritate teologică în vremea Evghenicului – și încheiat practic odată cu căderea Constantinopolei. Teologia sfântului Grigorie Palama dăinuie însă peste veacuri, în ciuda potrivnicilor istoriei, ca însuflată – în teologul Său – de Dumnezeu Cel viu al Bisericii.

²⁶⁸ *Περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας* (*De essentia et operatione*), PG 152, 283 B–427 C.

²⁶⁹ Vezi PG 152, 283 C–285 A.

²⁷⁰ 340A. Vezi și Toma de Aquino, *Summa contra Gentiles* I, 45, 46, 8, 22, 45, 60, 73 și IV, 15.

Notă asupra ediției

Acest volum continuă munca noastră din volumul I al Operelor sfântului Marcu Evghenicul. Dacă adunarea în primul volum a scrierilor apologetice, polemice și a epistolelor sfântului a reprezentat o premieră la nivel mondial, volumul al doilea, care cuprinde operele lui palamite, consemnează o nouă premieră prin faptul că două dintre ele – *Antireticele* contra lui Manuil Caleca – sunt publicate pentru prima oară. Primul *Antiretic*, care a reprezentat teza de doctorat a colaboratorului nostru Marios Pilavakis¹, deși transcris de acesta de pe manuscris, a rămas nepublicat până la ediția de față, în care îl redăm cu anumite corecturi făcute pe baza manuscriselor. Cel de-al doilea² este preluat de pe manuscris și publicat pentru prima oară în acest volum. Cea de-a treia operă³ este o republicare a textului lui Gass⁴, cu mici corecturi, pe baza manuscrisului grec Vidobonenis 170, f. 1-11.

Cele două *Antiretice* se găsesc în două manuscrise, Oxoniensis Canonicianus gr. 49⁵, de la Bodleian Library din

¹ *Antireticul I* este cel intitulat *Πρὸς τὰ πρῶτα τῶν εἰρημένων Μανουὴλ τῷ Καλέκα κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, Λόγος ἀντιρρήτικὸς πρῶτος ἢ Περὶ διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας*, al cărui text este preluat din teza de doctorat a lui M. Pilavakis, *Markos Eugenikos. First Antirrhetic against Manuel Calecas, about the Essence and Energy. Editio princeps with Introduction and Commentary*; King's College, Univ. of London 1987.

² *Πρὸς τὰ δεύτερα τῶν εἰρημένων Μανουὴλ τῷ Καλέκα κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, Λόγος ἀντιρρήτικὸς β' ἢ Περὶ τοῦ κατὰ τὴν διάκρισιν ἀσυνθέτου τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας*.

³ *Κεφάλαια συλλογιστικὰ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Ἀκινδυνιστῶν περὶ διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας*.

⁴ Gass, *Mystic*, p. 217-232.

⁵ f. 11-92.

Oxford, și Athous Iberiticus 4765 (645)⁶, de la mănăstirea Iviron, Athos, pe care le-am folosit în această ediție. Cel de-al treilea manuscris, Mega Spelaion 48⁷, a ars în incendiul care a mistuit biblioteca mănăstirii Marea Peșteră din anul 1935⁸. Așadar, am avut în vedere cele două manuscrise, dintre care Oxoniensis Canonicianus gr. 49 este cel mai complet. Diferențele dintre ele sunt minore și nu prezintă vreo schimbare de sens, fapt pentru care am consemnat doar manuscrisul principal. Singura diferență notabilă este aceea că din Iberiticus 4765, manuscris din secolul al XV-lea, lipsește Protheoria și începutul Antireticului. Textul din acesta începe de la «ἀληθής ἦν ὁ λόγος ἐπὶ τῆς Σ^{ης} τε καὶ Ζ^{ης} τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων...»⁹. Oxoniensis Canonicianus gr. 49, datat în secolul al XV-lea, este scris de Theodor Agallianos, care foarte probabil a fost și primul deținător al acestuia¹⁰. Peste secole îl regăsim în colecția venețianului iezuit Matteo Luigi Canonici (1727-1805), iar mai apoi a fost cumpărat de Bodleian Library, în 1817. Pe lângă cele două *Antiretice*, manuscrisul mai cuprinde și alte opere ale lui Marcu Evghenicul: un *Canon la cele nouă cete îngerești*, *Slujba și Canonul Sfântului*, *Capetele silogistice împotriva lui Achindin*, *Antiretic împotriva lui Arghiropoulos despre îngeri*, *Cântare la Sfânta Ecaterina*, *Cântare la Sfinții Constantin și Elena*¹¹. În plus, mai cuprinde și câteva opere ale lui Theodor Agallianos: Primul și al doilea *Cuvânt* împotriva calomniatorilor lui și două epistole, una către un monah pe nume Ignatie și alta către un ieromonah pe nume Iosif¹².

⁶ f. 1-84.

⁷ f. 4-65.

⁸ M. Richard, , I, *Repertoire des bibliothèques des catalogues des manuscrits*, Paris 1958, p. 121.

⁹ Ath. Ib. f. 1 și Ox. Can. 13v.

¹⁰ Pilavakis, p. 150.

¹¹ f. 92-106.

¹² f. 106-156.

Cuvintele Antiretice (I și II),
Capete silogistice

Λόγοι Ἀντιῳρητικοί (Α', Β'),
Κεφάλαια συλλογιστικά

Προθεωρία

Τὸ μὲν κινητικὸν αἷτιον τοῦ συντάγματος, ἔτι δὲ καὶ τὸ τελικόν, ὅπερ ἔστιν ὁ σκοπός, αὐτὸ φήσει, περὶ τὰς ἀρχὰς μάλιστα· τὸ δὲ εἰδικόν τε καὶ παραδειγματικὸν νῦν λέγομεν· ὅτι τοῦ ἐναντίου περὶ ἃ δοκεῖ τῇ αἰρέσει συμφωνεῖν ῥητὰ τὸν ἀγῶνα ποιησαμένου καὶ κατεξαίρετον ἐν τούτῳ μεγαλαυχούντος, ὀλίγα δὲ καὶ ἀπὸ οἰκείων λογισμῶν φθεγγομένου, ἀναγκαῖον ἦν καὶ ἡμᾶς ἐπομένους ἐκείνῳ ταῖς κακῶς ἐκληφθεῖσαις χρήσεσι παρὰ τῶν ἀγίων ἀντιπαρατιθέναι τὰς ὑγιῶς ἐχούσας· ἄλλως τε καὶ τῶν πρὸ ἡμῶν πατέρων, οἱ τὴν αἴρεσιν ἐξαρχῆς ἐστηλίτευσαν μεγαλοφυῶς, ὅτι μάλιστα καὶ σπουδαίως ὑπερμαχούντων τοῦ δόγματος καὶ γεωμετρικαῖς, ὅ φασιν, ἀνάγκαις ὡς ἀκριβῶς τε καὶ ὑγιῶς ἔχει δεικνύοντων, περιττὸν ἦν καὶ ἡμᾶς ἐπεξιέναι τοῖς παρ' ἐκείνων εὐ εἰρημένοις. τοὺς μὲν ἀγωνιστικούς τε καὶ διεξοδικώ-

¹ Expunere succintă a motivelor scrierii de față.

² Aluzie la învățătura aristotelică despre cele 4 cauze sau *pricini* (αἷτια) ale unui lucru, și anume 'poietică' (făcătoare), materială, formală și 'finală' (ποιητικόν, ὑλικόν, εἰδικόν, τελικόν; de pildă, în cazul unei statui în piatră a unui zeu, acestea ar fi: sculptorul, piatra, forma avută în vedere de sculptor spre a o reprezenta și cinstirea zeului); prima, însă, este percepută aici drept cauză cinetică sau mișcătoare (κινητικόν; notăm că și la Themistios cauza 'poietică' indica sursa mișcării; vezi *Themistii (Sophoniae) in parva naturalia commentarium*, ed. Reimer, Berlin 1903, p. 21), iar cea de-a doua este înlocuită cu termenul alternativ 'paradigmatică' (παραδειγματικόν), de sorginte platonice, care are în vedere modelul sau planul lucrării (vezi, de pildă, Joannes Philoponus, *In Aristotelis physicorum libros commentaria* vol. 16, p. 5, r. 8 și *De aeternitate mundi contra Proclum*,

Protheorie¹

Cauza cinetică² a alcătuirii [scrierii de față] – încă și cea finală, adică scopul [ei] – scrierea [însăși le] va spune, chiar de la început; iar pe cea formală și paradigmatică [le] spunem acum; că luptându-se potrivnicul [nostru] cu spusele [din Părinți] ce i se par a conglăsi cu erezia și peste măsură fălindu-se cu faptul acesta, iar câteva [lucruri] zicându-le și din gândurile lui proprii, trebuia, deci, ca și noi, urmând aceluia, citatelor rău scoase [de către el] din [cele spuse de] sfinți să le punem împotriva pe cele sănătoase; altminteri, de vreme ce, desigur, și Părinții dinaintea noastră – care preaînțelept dintru început au înfierat erezia – cu toată silința au apărât dogma³ și, așa zicând, geometricește⁴ au arătat-o a fi precisă și sănătoasă, de prisos era a mai pune în discuție și noi cele bine spuse de aceia; cel ce voiește, deci, a afla mai amănunțit

Teubner 1963, p. 159, r. 5 (www.tlg.uci.edu): «potrivit lui Platon șase sunt cauzele oricărui lucru făcut: materială, formală, 'poietică' (făcătoare), paradigmatică, instrumentală și finală (de pildă cauza poietică a casei este constructorul, cea paradigmatică este rațiunea [modelul sau planul] potrivit căreia face casa, cea materială pietrele și lemnele, cea formală însăși 'forma' [prin 'formă' se are în vedere specificitatea unică a lucrului concret; n.tr.], cea instrumentală uneltele, iar cea finală trebuința pentru care s-a făcut, ca să ne acopere de ploi și arșițe)». Vezi și *In Aristotelis physicorum libros commentaria*, Reimer, Berlin, vol. 16, p. 5.

³ Este vorba, desigur, despre dogma deosebirii dintre ființa și lucrarea dumnezeiască și de Părinții ce au alcătuit tomosurile sinoadelor palamite.

⁴ Adică: [chiar și] prin demonstrații logice, 'matematic'.

τέρους λόγους ὡς μαθεῖν βουλόμενος, ἐπ' ἐκείνους χωρεῖτω τὸ δὲ παρὸν ἴστω συλλογὴ μόνον εἶναι χρήσεων Γραφικῶν καὶ πατερικῶν μετὰ τινος ἐπεργασίας βραχείας. εἰ καὶ ἀγωνιστικῶς ἐσχημάτισται, πρὸ ἀνάγκης· ἔχει γὰρ μὴν οὐκ ὀλίγα καὶ τῆς ἡμετέρας διανοίας, οὐδενὶ πῶ<πο>τε πρότερον εἰρημένα πρὸς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν· εἰ δὲ ποι καὶ τραχύτερον φέρεται κατὰ τοῦ πρὸς ὃν ὁ λόγος, παραιτεῖται τοὺς ἐντυγχάνοντας μὴ καταγινώσκειν, εἰ πρὸς τοσαύτην σκαιότητα καὶ συκοφαντίαν ἐνισταμένοις οὐκ ἠδυνήθη παντάπασι καθεκτῶς ἔχειν. οὐδὲ γὰρ οὐδεὶς τοῦτο διέφυγε τῶν ἐπιβουλομένων τοιούτοις λόγοις· καὶ μὲν δὴ καὶ τὸ γνωριστικὸν ἐπώνυμον τοῦ ἀνδρός, οὐχ ἦττον κακώνυμον ὃν ἢ ὅσον δοκεῖ τοῦ καλοῦ μετέχειν, ἠνάγκασεν ἡμᾶς ἑτέρας αὐτῷ κλήσεις προεξευρίσκειν, ἃς αὐτὸς ἑαυτῷ δηλαδὴ προὔξενησε τοιαύτην τολμήσας ἀποστασίαν. εἰ δὲ τις καὶ τὴν λεγομένην Ὁδηγὸν βίβλον τοῦ θεοφόρου πατρὸς Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου διῆλθεν, εἴσεται μετριώτερον ἡμᾶς ἢ τὸ εἰκὸς ἐδίδου χρησαμένους τῷ λόγῳ.

⁵ «de aceasta»: de faptul de a fi aspru cu cel pe care îl combate.

⁶ Numele de *Καλέκας* trimite acustic la *καλός* (bun), al cărui vocativ este *καλέ*; deci numele 'pare bun'.

cuvintele [lor] prin care au combătut [erezia] – să se ducă la [tomosurile scrise de] aceia; iar [alcătuirea] de față să se știe că este doar o colecție de ziceri scripturistice și patristice, cu oarecare mică prelucrare, măcar că – de nevoie – s-a alcătuit în formă combativă; și are, așadar, nu puține [lucruri zămislite] și de cugetarea noastră, nimănui spuse mai înainte, legat de chestiunea aceasta; iar de va părea prea aspră cu cel căruia îi este [adresat] cuvântul, cere celor ce o vor citi să nu o condamne dacă nu totdeauna s-a putut ține în frâu înaintea celor ce s-au dedat la atâta strâmbătate și calomnie, că nimeni din cei ce se apucă a scrie astfel de cuvinte nu a scăpat de aceasta⁵; ba mai mult, și numele [însuși al] bărbatului [acestuia] – [nume] rău nu în mai puțină măsură decât pare bun⁶ – ne-a silit a-i scorni alte numiri, pe care el însuși – adică – și le-a pricinuit, de vreme ce a cutezat o asemenea apostazie⁷; iar dacă cineva a citit și cartea numită *Călăuză* a de-Dumnezeu-purtătorului părintelui Anastasie Sinaitul⁸, va ști că ne-am slujit de cuvânt într-un chip mai măsurat decât s-ar fi cuvenit.

⁷ Adică: o astfel de depărtare de Biserică.

⁸ Uthemann, Karl-Heinz (Hg.), *Anastasioi Sinaitae: Viae dux* [„Hodegos”] (CCSG 8). Turnhout: Brepols, 1981.

ΜΑΡΚΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ
ΠΕΡΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΣ ΘΕΙΑΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

Μάρκου τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου
[f11] τοῦ Εὐγενικοῦ, πρὸς τὰ πρῶτα τῶν εἰρημένων
Μανουήλ τῷ Καλέκῃ κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου,
Λόγος ἀντιῳρητικὸς πρῶτος
ἢ
Περὶ διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας.

Ἵστατος μὲν ὁ ἀνὴρ οὗτος τῶν ἐκ τῆς συμμορίας ἐκείνης ἐπιθεμένων τῇ Ἐκκλησίᾳ, δοκῶν δὲ ἀφελέστερον ἦφθαι τῶν πρὸς αὐτὴν λόγων, ὁ δ' ἐξῆς προῖων οὐδεμίαν ὕβρεως καὶ συκοφαντίας ὑπερβολὴν ἀπολείπει, τοὺς ἑαυτοῦ πατέρας καὶ τῆς αἰρέσεως ἀρχηγούς ἐν πᾶσι μιμούμενος. ἐγὼ δέ, εἰ μὲν ἐβούλοντο πάντες οἱ τῆς Ἐκκλησίας υἱοί, τὴν γιγνομένην αὐτῇ χάριν εἰσφέροντες, τοὺς ὑβριστὰς αὐτῆς μυσάττεσθαι πρὸς ἀξίαν καὶ τὰς ἐν γράμμασιν αὐτῶν βλασφημίας ἅπασιν τρόποις ἐξαφανίζειν, οὐκ ἂν ᾤηθην δεῖν οὐδενὸς ἄπτεσθαι τό γε ἐπὶ τῇ νῦν ὑποθέσει λόγου, καιρὸν τε οὐδένα νομίζων εἶναι, τῆς αἰρέσεως ἤδη προτεθνηκυίας, καὶ ἅμα περὶ τὸ λέγειν οὐχ ἡκιστα ἀδρανῶς ἔχων καὶ θεολογικῆς ἕξεως ἄμοιρος ὢν. ἐπεὶ δέ – ὡ τῆς συμφορᾶς – ἄπερ ὑπὸ σκό-

⁹ Adică: chiar și prin ardere; vezi mai jos.

¹⁰ Referire la Sinodul de la Constantinopole din 1351, care a adeverit învățătura sfântului Grigorie Palama ca ortodoxă și i-a osândit ca eretici pe

MARCU EVGHENICUL
DESPRE DEOSEBIREA DINTRE FIINȚA ȘI
LUCRAREA DUMNEZEIASCĂ

Al preafericitului Marcu Evghenicul, arhiepiscopul
Efesului, către cele dintâi dintre spusele lui Manuil
Caleca împotriva Tomosului Sinodal
Întâiul cuvânt antiretic
sau
Despre deosebirea dintre ființa
și lucrarea dumnezeiască

Bărbatul acesta, cel mai de pe urmă din acea tâlhărească ceată a celor ce au atacat Biserica, deși [la început] pare a se adresa ei mai reținut, mai apoi, înaintând [în cuvânt], nu se dă în lături de la nici o injurie și calomnie, oricât de mare ar fi aceasta, întru toate urmând părinților lui, începătorilor ereziei; iar eu, dacă toți fiii Bisericii hotărau – căutând la folosul ei – pe drept cuvânt a se scârbi de defăimătorii ei și hulele din scrierile lor a le nimici în tot chipul⁹, nu aș fi socotit că trebuie să alcătuiesc vreun cuvânt în privința aceasta, gândind că nu e nicidecum potrivit – erezia fiind deja moartă¹⁰ – și, totodată, nefiind cătuși de puțin dornic de a vorbi și nepărtaș aflându-mă deprinderii teologhisirii. Întrucât, însă, – ce nenorocire! – cele ce

potrivnicii lui, adică pe Varlaam și Achindin; deși sinodul acesta nu a fost unul ecumenic, hotărârile lui au fost primite de toate Bisericile Ortodoxe.

τον εκείνοι συνέθηκαν και μόγις που δύο και τρισί τών αὐτοῖς φοιτῶντων ἐπὶ κακῷ τῷ σφετέρῳ μειρακίων ὑπέδειξαν, οἱ ἡμέτεροι νῦν εἰς φῶς [f11^v] τολμῶσι ποάγειν και που παρῶρησιάζεσθαι ἐπ' αὐτοῖς και ὡς ὑγιῶς ἔχουσι συνεστάναι, τίς ἂν ἐνέγκαι τήν τοιαύτην λύμην σιγή παρελθεῖν και μὴ 'τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας' τὸ ψεῦδος ἐπανιστάμενον ἀπελέγξαι και δεῖξαι τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ, κἂν ἐπικεχρωσμένη τῇ πιθανότητι παράγη τους ἐκ ματαιότητος ἢ φιλοπραγμοσύνης – ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι χρῆ λέγειν – αὐτῷ προσέχοντας; ἔδει γὰρ αὐτοὺς μῆτε σοφωτέρους ἑαυτοῦς, μῆτ' ἀσφαλεστέρους κρίνειν τῶν κανόνων τοῦ Πνεύματος. οὐ μὴν ἀλλὰ και τοῖς πολιτικοῖς πειθεσθαι νόμοις, οἱ καθάπαξ διορίζονται τὰ τοιάδε τῶν συγγραμμάτων ἐξαλείφειν τε και πυρὶ διδόναι. αὐτίκα ὁ μὲν τῆς Ζ^{11c} Συνόδου κανῶν θ^{1c} οὕτω φησὶν ἐπὶ λέξεως:

«πάντα τὰ μειρακιώδη ἀθύρματα και μαριώδη βακχεύματα, τὰ ψευδοσυγγράμματα τὰ κατὰ τῶν σεπτῶν εἰκόνων γενόμενα, δέον δοθῆναι ἐν τῷ ἐπισκοπεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα ἀποτεθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν αἰρετικῶν βιβλίων. εἰ δέ τις εὐρεθεῖ ταῦτα κρύπτων, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἴη, καθαιρείσθω, εἰ δέ λαϊκός ἢ μοναχός, ἀφοριζέσθω».

¹¹ Literal: «a îndrăzni întru ele», după înțelesul – deși aici în sens negativ – pe care verbul îl are și în psalmi: «'Acum Mă voi scula' zice Domnul, 'pune-Mă-voi întru mântuire'; îndrăzni-voi întru El» (*Psalmi* 11, 6).

¹² Faptul că anti-palamiții din vremea sfântului Marcu se arată a fi mai îndrăzneți decât cei din veacul precedent este confirmat de un Cantacuzinó (*Historiae*, IV, 24, CSHB, Bonn, 1831 vol. 2, p. 171), care susține că varlaamiții discutau și scriau despre erezia lor într-ascuns, precum și de un Filotei Kókkinos (PG 151, 780 D), care spune că aceștia 'se temeau să-și arate pe față și să-și facă publică hulitoarea [învățătură]

acea întru întunerice le-au alcătuit și le-au arătat – spre răul lor – doar la doi sau trei dintre copilandrii ce luau aminte la ei, [pe acestea] ai noștri [înșiși] cutează acum a le aduce la lumină și oarecum a le susține cu îndrăzneală¹¹ și a le arăta a fi sănătoase¹², cine ar răbda să treacă sub tăcere un asemenea prăpăd și nu ar da în vileag minciuna cea ridicată asupra 'cuvântului adevărului'¹³ și nu ar arăta ceea ce este [ea de fapt], doar doar de i-ar schimba pe cei ce din deșertăciune sau din iscodire – sau din nu știu cum să îi mai spun – iau aminte la aceasta¹⁴?

Că li se cădea lor a nu se socoti pe ei înșiși nici mai înțelepți, nici mai siguri decât canoanele Duhului, ba a se și supune legilor cetății, care hotărăsc, o dată pentru totdeauna, ca asemenea scrieri să fie șterse și aruncate în foc; că numaidecât canonul al 9-lea al celui de al VII-lea Sinod [ecumenic] așa zice, cuvânt cu cuvânt:

«toate jocurile copilărești și nebuneștile vorbe de beție – [adică] pseudo-scrierile cele făcute împotriva cinstitelor icoane – trebuie să fie date episcopiei Constantinoplei, spre a fi puse laolaltă cu celelalte cărți eretice; iar dacă va fi aflat cineva că le ascunde pe acestea, de va fi episcop sau preot sau diacon – să se caterisească; iar de va fi mirean sau monah – să se afurisească»¹⁵;

înaintea binecinstitorilor credincioși'. În vremea sfântului Marcu unii anti-palamiți, care încă aparțineau Bisericii, încercau să combată palamismul dinlăuntrul ei.

¹³ *II Corinteni* 6, 7; *Efesenii* 1, 13; *Colosenii* 1, 5; *II Timotei* 2, 15; *Iacov* 1, 18.

¹⁴ «la aceasta»: la minciună.

¹⁵ Canonul 9 al Sinodului al VII-lea Ecumenic; vezi Mansi 13, 430 B.

ὁ δὲ πολιτικός νόμος·

«τὰ κοινὰ κατὰ Χριστιανῶν Πορφυρίου καὶ ἄλλων συγγράμματα καιέσθωσαν καὶ ὅσα μὴ συμφωνῆ ταῖς ἐν Νικαία καὶ Ἐφέσω συνόδοις καὶ Κυρίλλῳ τῷ Ἀλεξανδρείας, ὧν οὐκ ἔξεστι παρεξιέναι τὴν πίστιν. οἱ δὲ τὰ λεχθέντα βιβλία ἔχοντες καὶ ἀναγινώσκοντες ἐσχάτως τιμωροῦνται·

καὶ ἕτερος αὐθις·

«οἱ ἔχοντες τὰ Σεβήρου σύγγραμματα καὶ μὴ καίοντες αὐτὰ χειροκοποῦνται·

καὶ πρὸ τούτων ὁ ἐν [f12] βασιλεῦσι μέγιστος Κωνσταντίνος ἐν τῷ κατὰ Ἀρείου νόμῳ τάδε φησίν·

«εἰ τις σύγγραμμα ὑπὸ Ἀρείου συνταγὴν φωραθεῖ κρύψας καὶ μὴ εὐθέως προενεγκῶν καὶ πυρὶ καταναλώσας, τούτῳ θάνατος ἔσται ζημία· παραχρῆμα γὰρ ἀλοὺς ἐπὶ τούτῳ κεφαλῆς ὑποστήσεται τιμωρίαν».

ταῦτα καὶ ἡμᾶς ἔδει φυλάττειν ἐπὶ τοῖς νέοις τοῦτοις αἵρετικοῖς, οἱ τοσοῦτον ἐφιλονείκησαν, κατόπιν θέσθαι τοὺς πρὸ αὐτῶν ἐν ταῖς καθ' ἡμῶν ὕβρεσιν, ὅσον καὶ τῇ ἀσεβείᾳ πάντας σχεδὸν ὑπερέβαλον. ἀλλὰ δεινὸν ἢ περιεργία καὶ τὸ καινοτέρων ἀεὶ ἄγλιχεσθαι τὴν ἀκοὴν κνηθομένων, ὃ φησι Παῦλος· ἐκ γὰρ τούτου τοῖς ἐναντίοις προστρέχοντες λόγοις οἱ ἀφυλάκτως ἔχοντες περιπεύρονται τῷ χαλκῷ καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας – οὐ γὰρ ἐνῆν ἄλλως, ὡς ἔοικεν, ἀπολέσθαι – τὸ δηλητήριον ὅλον ἐκπίνουσιν.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον· ἰτέον δὲ ἡμῖν ἤδη πρὸς τὴν ἀντιλογία, ἐπειδὴ γε εἰς ἀνάγκην κατέστημεν,

¹⁶ Codex Justinianus 1, 1, 3, 1–3 (448 AD).

¹⁷ Codex Justinianus 42, 1, 2.

¹⁸ *De decretis Nicaenae synodi*, 39, 2, ed. De Gruyter, Berlin 1940.

¹⁹ *II Timotei* 4, 3; notăm că în traducerea oficială actuală expresia 'a['] gâdila auzul' a fost înlocuită cu 'a[']i desfăta auzul'.

iar legea cetății [zice]:

«scrierile publice ale lui Porfirie și ale altora, cele împotriva Creștinilor, să se ardă și [toate] câte nu conglăsuiesc cu Sinoadele din Niceea și Efes și cu Chiril al Alexandriei, a căroră credință nu poate fi călcată; iar cei ce vor avea numitele scrieri și le vor citi se pedepsesc cu pedeapsa capitală»¹⁶;

și altul, iarăși:

«celor ce au scrierile lui Sever și nu le ard – [să] li se taie mâinile»¹⁷;

și mai înainte de acestea, preamarele între împărați Constantin în legea împotriva lui Arie acestea zice:

«dacă cineva va fi prins că ascunde scriere alcătuită de Arie și nu o va aduce numaidecât și nu o va arde, acesta este vinovat de moarte; așadar, de îndată ce a fost prins, să primească pedeapsa capitală»¹⁸.

Pe acestea și noi trebuia să le păzim în cazul acestor noi eretici, care atâta s-au luptat – în vremea din urmă – a-i întrece pe [ereticii] cei dinaintea lor în hulele asupra noastră, încât și cu ne-cinstirea [de Dumnezeu] pe toți – am putea zice – i-au covârșit; ci cumplit [lucru] este iscodirea [în stânga și în dreapta] și faptul de a pofti pururea lucruri noi, care să [le] gâdile auzul, precum zice Pavel¹⁹; pentru că, din [pricina] aceasta, dând buzna la cuvintele potrivnice cei ce nu se păzesc [pe ei înșiși], cad în cursă și 'prin vorbele cele frumoase'²⁰ – că altfel nu [le] era cu putință, se pare, a pieri – înghit toată otrava.

Atât, însă, despre acestea; să trecem, dar, de acum, la combatere, pentru că suntem nevoiți [să o facem], înce-

²⁰ *Romani* 16, 18.

αὐτὴν προσησαμένους τοῦ λόγου τὴν ὑπ' ἐκείνων βλασφημουμένην παντοδύναμον θεῖαν ἐνεργεῖαν.

«σκοπὸς αὐτοσχεδιάζουσιν ἐνταῦθα» φησὶ «τὴν περὶ τοῦ ζητήματος τῆς θεῖας οὐσίας καὶ θεῖας ἐνεργείας παρὰ τῆς Συνόδου προενεχθεῖσαν ἀπόφασιν σαφέστερον ἐξυφᾶναι, ὡς ἂν οἱ τε ἐξ ἀπλότητος ἀγνοοῦντες μάθωσιν, ἐπεὶ κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον 'ὁ ἀγνοῶν ἀγνοηθήσεται'· καὶ δὴ καὶ οἱ τοὺς ἄλλους προχειρῶς ἢ μᾶλλον ἀλόγως καὶ κακοήθως συκοφαντοῦντες καὶ διαβάλλοντες ἐλεγχθῶσιν ἀδικοῦντες».

ἔστι μὲν οὖν ὁ λόγος αὐτῷ πρὸς τὸν γεγονότα [f12^v] *Συνοδικὸν Τόμον* ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Καντακουζηνοῦ κατὰ τοῦ Γρηγοῦ καὶ τῆς σὺν ἐκείνῳ φατρίας. αὐτῷ δὲ τούτῳ καὶ αὐτὸς ἀντειπὼν Γρηγοῦ, ἐξηλέγχθη παρὰ τε τοῦ ἐν ἁγίοις Γρηγορίου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ ἐν πατριαρχαῖς λάμπαντος Φιλοθέου, μακροῖς ἑκατέρου λόγοις, μὴ μόνον αἰσχροῦς περικόψας τὰ πλεῖστα καὶ ἰσχυρότατα τῶν ἐκεῖ κειμένων, ὀλίγοις δὲ τισὶν εὐεπιχειρή-

²¹ Este vorba de versetul *I Corinteni* 14, 38, doar că în Scriptură și cea de-a doua propoziție a frazei este tot la prezent: «iar dacă cineva nu știe, nu este știut» (cu înțelesul: iar dacă cineva nu vrea să știe porunca lui Dumnezeu, nici el însuși nu este știut de El). Caleca modifică, așadar, după plac, însuși textul Scripturii, fapt număidacă condamnă de sfântul Marcu (vezi pagina următoare). Notăm că în actuala versiune românească oficială a Scripturii ortodoxe această a doua propoziție este, de asemenea, total modificată: 'Iar dacă cineva nu vrea să știe, să nu știe'.

²² Manuil Caleca, *Despre ființă și lucrare*, PG 152, 284 B.

²³ Împăratul bizantin Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347-1354) era susținător al lui Palama, contribuind de pe poziția sa la condamnarea potrivnicilor acestuia. Abdicând, a îmbrățișat viața monahală, perioadă în care a scris o *Istorie* în patru cărți, precum și scrieri în apărarea isihasmului; a murit în Peloponez la 1383 și a fost înmormântat în Mistrá.

²⁴ Nichifor Gregorá (1291-1360) a scris nu mai puțin de zece *Antiretice* împotriva *Tomosului* din 1351, păstrate în manuscrisul *Laurentianus* plut. LVI, 14, ff. 1-159, dintre care trei sunt publicate de H. V. Byer, *Antirrhética*

put punând al cuvântului însăși a-tot-puternica lucrare dumnezeiască, cea hulită de către aceia.

«Scopul celor improvizate aici» zice «[este de] a face mai limpede hotărârea expusă de Sinod în chestiunea ființei dumnezeiești și lucrării dumnezeiești; ca cei ce, din simplitate, nu știu – să afle [despre ce este vorba] (de vreme ce, după dumnezeiescul Apostol, cel 'ce nu știe, [nici el] nu va fi știut'²¹); ba încă și cei ce pripit sau, mai degrabă, nebunește și cu răutate îi calomniază și îi defaimă pe ceilalți – să fie vădiți că fac [o] nedreptate»²².

Așadar cuvântul îi este despre *Tómosul Sinodal* alcătuit în vremea împăratului Cantacuzino²³ împotriva lui Gregorá²⁴ și a tovarășilor lui de urzeli²⁵. La *Tomosul* acesta răspunzând [mai întâi] și Gregora însuși, a fost dat în vileag – de către cel între sfinți Grigorie al Thessalonicului și de către Filothei²⁶ cel ce a strălucit între patriarhi, cu lungi cuvinte fiecare – nu doar cum că urât a tăiat cele mai multe și mai puternice din cele scrise acolo și câtorva a dat înțelesuri

WBS, 1976; împotriva lor sfântul Grigorie a scris patru *Antiretice* (ed. Chr. Pal., vol. IV); o respingere a lor în 14 *Antiretice* a alcătuit, de asemenea, și patriarhul Filothei, la cererea lui Cantacuzino (ed. Kaimakis, op. cit.).

²⁵ *Tomosul sinodal* combătut de Caleca este cel alcătuit de al III-lea Sinod palamit, (întrunit pe 27 Mai 1351 în palatul Vlaherne, de către împăratul Ioan Cantacuzino), de față fiind sfântul Grigorie Palama, deja arhiepiscop al Thessalonicului, și împotrivitorii lui: mitropoliții de Efes și de Ganos, istoricul Gregora și monahul Theodor Dexios (Varlaam și Achindin muriseră); sinodul i-a caterisit pe cei doi mitropoliți și i-a anatematizat pe Varlaam și pe Achindin, precum și pe cei care le împărtășeau învățătura.

²⁶ Născut la Thessalonic, în jurul anului 1300, Filothei Kokkinos, Patriarhul Constantinopolei (1353-54 și 1364-76), a îmbrățișat viața monahală la Muntele Sinai, a ajuns mai apoi egumenul Marii Lavre din Muntele Athos; s-a numărat între cei mai credincioși ucenici ai lui Palama, pe care l-a și canonizat în 1368.

τοις αὐτῶ δόξασιν ἐπιθέμενος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα δι' ὑπερβολὴν μανίας παραγνωρίζων καὶ ὡς τῆς Συνόδου δῆθεν τοῖς τῶν ἁγίων <ρήμασιν> ἐπιφυσόμενος (τούτοις καὶ γὰρ ἅπας σχεδὸν ὁ Τόμος ἐξυφανταί), καθάπερ οἱ κύνες ἀντὶ τῶν βαλλόντων τοὺς λίθους δάκνουσι, οὕτως αὐτὸς τὰ τῶν ἁγίων ῥήματα βλασφημῶν ὡς ἡμέτερα. τούτοις, ὡς ἔοικεν, ἐντυχῶν ὁ νῦν οὗτος δογματιστῆς καὶ πολέμιος (καὶ γὰρ ἐφιλοτιμεῖτο τοὺς ἐναντίους ἐπιέναι λόγους οὐχ ἵνα τι κερδάνῃ πάντως ἐκείθεν, ἀλλ' ἵνα διαστρέψῃ καὶ κακουρήσῃ, καθὰ καὶ δειχθήσεται), ἐτέραν ὁδὸν ἔρχεται καὶ ἐπαγγέλλεται τὴν ἀπόφασιν αὐτὸς τῆς Συνόδου «σαφέστερον ἐξυφαίνειν, ἵνα τοὺς διαβάλλοντας» φησὶν «ἀδικοῦντας ἐλέγξῃ». Θαυμάσαι δὲ ἄξιον τῆς ἀληθείας τὴν δύναμιν· οὔτε γὰρ ἐκεῖνος ἐτόλμησεν ἐπαγγεῖλασθαι τὴν ἀντίρρησην, οὐ μᾶλλον ἢ οἱ ὀφθαλμιῶνες πρὸς τὸν ἥλιον ἀντιβλέπειν, ἀλλὰ προσποιεῖται μὴ δεδυνῆσθαι τὸν ὅλον Τόμον εὐρεῖν, μέρη δὲ τινα δεξασθαι πρὸς τινος τῶν ἐταίρων· καὶ οὗτος αὐθις ἡμῖν ὡς ἐξηγησάμενος πάρεσις, ἀλλ' οὐκ ἀντιλέξων· εἰ δὲ καὶ 'κλέψαι τὴν ἀκοήν' ἐθέλων, οὕτω διατίθεται τὸ προκείμενον, [f13] ἵνα μὴ αὐτόθεν ἀπάγῃ τοὺς ἀναγνωσομένους· οὐδὲ τοῦτ' ἂν εἴη πόρρω τῆς αὐτῶν κακουργίας· ὁ γὰρ μὴν ἐνταῦθα ῥητὸν ὡς ἀποστολικὸν τίθησιν οὐκ οἶδ' ὅθεν καὶ παρὰ τίνος τῶν ἀποστόλων ἐξεῖλεν, εἰ μὴ καὶ Γραφὰς ἰδίας αὐτὸς ἀναπλάσας εἶχε. κινδυνεύει

²⁷ Adică: a nu recunoaște că sunt ale Părinților.

²⁸ Adică: Caleca.

²⁹ Adică: spre a se folosi sufletește de cuvintele sfinților.

³⁰ Adică: a-și numi scrierea împotriva *Tomosului* 'împotrivire', altfel zis 'cuvânt antiretic', precum face acum sfântul Marcu.

³¹ În respingerea sa (PG 151, 779 B), Gregora zicea că nu a putut găsi textul integral al *Tomosului*; potrivit patriarhului Filothei (*Antireticul I*, op. cit., p. 33-34), *Tomosul* a fost citit public de Gheorghios Galesiotis, de filosoful Maxim și de el însuși, fiind pus în circulație în trei copii,

lesne lui de mânuit, dar și că pe acestea însele [câte a mai lăsat în tomos] se preface, din covârșitoare nebunie, a nu le cunoaște²⁷ și apucă [cu dinții] – ca fiind, chipurile, ale Sinodului – [spusele] sfinților (că din acestea este alcătuit aproape întreg *Tomosul*), precum câinii care mușcă – nu pe cei ce aruncă [în ei cu pietre], ci – pietrele [aruncate], așa hulind el spusele sfinților ca [fiind] ale noastre. [Spusele] acestea citindu-le, se pare, dogmatistul și vrăjmașul acesta de acum²⁸ – [zicem vrăjmaș, pentru] că a binevoit a citi cuvintele potrivnice [lui], nicidecum spre a câștiga ceva de acolo²⁹, ci spre a strica și a face rău, cum se va dovedi – o apucă pe altă cale și anunță a face 'mai limpede hotărârea Sinodului, ca pe cei ce defaimă', zice, 'să îi vădească cum că nedreptățesc'. Și se cade a ne minuna de puterea adevărului; că nici [Gregora] acela nu a cutezat a-și anunța [ritos] împotrivirea³⁰ [asupra adevărului] – cum nu pot privi asupra soarelui cei ce poftesc a se uita la el – ci se preface a nu fi putut găsi *Tomosul* întreg³¹, ci a primi [doar] câteva părți de la unul din tovarășii lui³². [Așa] și [Caleca] acesta, iarăși, ni se prezintă ca explicând [*Tomosul*], nu ca grăind împotriva [lui]; iar dacă, voind 'a fura auzul'³³, astfel este ticluit proimionul, ca să nu îi îndepărteze numaidecât pe cititori³⁴, nici aceasta [nu ne miră, că] nu ar fi [ceva] străin de viclenia lor; cât despre spusa pe care o pune aici ca apostolicească, nu știu de unde și de la care dintre Apostoli a luat-o, doar dacă nu cumva o fi avut el propriile Scripturi, măsluite.

copiate, la rândul lor, liber, încât textul ajunsese până la Salonic și la Muntele Athos; ceea ce dezmente afirmația lui Gregora că nu a văzut textul integral al *Tomosului*.

³² PG 151, 780 D-781; numele acestui tovarăș este Agathanghel.

³³ Adică: voind a păcăli; Aeschines, *In Ctesiphontem* 14, 12, ed. Les Belles Lettres, Paris 1962.

³⁴ Sau: ca să nu își piardă [chiar] dintru început cititorii.

γούν και ἡμᾶς αὐτοῦ τούτ' εὐθύς ἄγνοοῦντας ἀγνοηθη-
σεσθαι', οὐκ οἶδα ὑπό του. διχῆ δ' οὖν ἅπαντα δειλῶν ἅ
συνέθηκε, τὰ μὲν πρῶτα τῆ (ὡς αὐτός φησι) σαφηνεία
τοῦ Τόμου προσαναλίσκει, τοῖς δὲ ἐξῆς τὰ τε δοκοῦντα
αὐτοῖς συμφωνεῖν ὁρτὰ συμφορήσας ἐνέθηκε καὶ τινα
τῶν ἐν τῷ Τόμῳ διαστρέφων παρεξηγεῖται καὶ πρὸς τὸ
δοκοῦν αὐτῷ μεταφέρει τοῦτο δὴ τὸ τοῦ Γρηγοῦ. καίτοι
γε, εἰ ἀντιλέγειν ἠδύνατο γνησίως καὶ κατὰ νόμους, ὃ
δὴ καὶ πολλὰ βούλεται, τί μὴ ὁμόσε κεχώρηκε τοῖς ἐκεῖ
λεγομένοις; τί δὲ ἡμῖν σαφηνείας ἔδει καὶ ἀναπτύξεως
καὶ τῶν τοῦ Παλαμᾶ συγγραμμάτων; ἀλλ' ἡμεῖς γε κατ'
ἶχνος ἴωμεν τοῦ δειλοῦ τούτου καὶ πανούργου θηρίου
καὶ ἡ μὲν ἂν κακουργῆ τε καὶ διαφθείρη, τοῖς ἐκ τῶν
Γραφῶν ὅπλοις βάλλωμεν, ἢ δ' ἂν παρεξίη, συνυπερ-
βαίνωμεν.

«ἦν δὴτα ἀπόφασιν ὅλη Σύνοδος ἀποφηνάμενη καὶ
συγγραψαμένη» – δεῖ γὰρ ἐπιτεμεῖν – «ὡς στήλην
Ορθοδοξίας ἐαυτῆ προῦθηκε· καὶ δὴ καὶ 'Τόμον τοῦ
Παλαμᾶ' ταύτην ἐπονομάζεσθαι διωρίσατο».

ποῦ τοῦτο καὶ πότε διωρίσατο, βέλτιστε; πῶς δ' ἂν ὅλη
Σύνοδος (ὡς καὶ αὐτός λέγεις) οὔσα καὶ βασιλέως εὐσε-
βοῦς προκαθεζομένου', μόνῳ τῷ Παλαμᾶ τὴν κοινήν
γνώμην ἀνέθετο; ὁρτὰς ὡς οὐδὲν σοι μέλει τοῦ 'μὴ ἀλῶναι
ψευδόμενος', ὅπου γε ἐναργῶς οὕτω [f13^v] τὰ ψεύδη λέ-
γων οὐκ ἐγκαλύπτει; τοιαῦτα δὲ σου καὶ τὰ ἐξῆς:

³⁵ Vezi *I Corinteni* 14, 38. Neștiind «de unde și de la care dintre Apostoli a luat» Caleca zisa cu pricina, sfântul Marcu este – ca ignorant, conform zisei acesteia – în primejdia de a nu fi nici el știut; doar că nu știe de către cine.

³⁶ «stâlp»: columnă sau monument pe care se înscriseră chestiuni publice (hotărâri, convenții etc).

Suntem, prin urmare, și noi – ca 'neștiutori'³⁵ – în primejdia aceasta de 'a nu fi știuți' nu știu de cine.

Împărțind, deci, pe din două toate câte le-a alcătuit, în cele dintâi se ocupă – precum însuși zice – cu limpezirea *Tomosului*, iar în restul pune zisele ce par a conglăsuși cu acestea, adunându-le, și răstălmăcește câteva din cele ale *Tomosului*, strâmbându-le; ba încă și spusa lui Gregora [tot] după mintea lui o schimbă. Și totuși, de era în stare să combată [*Tomosul*] cu adevărat și după lege – ceea ce și vrea de fapt – pentru ce nu s-a împotrivit celor spuse acolo? Cum așa, avem trebuință de limpezire și deslușire chiar și a scrierilor lui Palama? Dar noi să mergem [pas cu pas] pe urmele fiarei acesteia cumplite și viclene, și, de face rău și strică, să îl doborâm cu armele luate din Scripturi, iar de vrea să scape, să îl prindem.

«Hotărâre, deci, pe care întreg Sinodul făcând-o cunoscută și scriind-o», că trebuie să scurtăm [cuvântul], «ca pe un stâlp al Ortodoxiei³⁶ și-a pus-o sieși; și a mai rânduit a se numi aceasta *Tomosul lui Palama*»³⁷.

Unde și când a rânduit aceasta, preaiscusitule? Și cum întreg Sinodul – cum și tu spui – [adunat] fiind și binecinstitorul 'împărat întâi-stătător [aflându-se]³⁸, opinia comună a atribuit-o doar lui Palama? Vezi că nu îți pasă defel dacă 'ești prins cu minciuna'³⁹, de vreme ce nu ți-e rușine să minți atât de fățiș?

La fel îți sunt și următoarele:

³⁷ PG 152, 284 B. Marcu îl acuză pe Caleca că minte atunci când spune că Sinodul din 1351 și-a denumit hotărârea '*Tomosul lui Palama*'; el vede în aceasta un truc al lui Caleca, o încercare de a-i deruta pe Ortodocși și a-i face să creadă că *Tomosul* nu este decât o lucrare strict personală a lui Palama, spre a-l separa, astfel, în conștiința lor, de tradiția Bisericii.

³⁸ PG 152, 284 B.

³⁹ Nichifor Gregora, *Historia Romana*, CSHB, vol. 1, p. 336, rândul 14.

«τούτο μέντοι γνώριμον ταῖς διανοίαις τῶν τὰ παρόντα ἀναγνωσομένων προὔποκεισθω, ὡς ἦν καιρός, ὅτε ἡ Ἐκκλησία αὕτη τῆς ἀποφάσεως ταύτης πρότερον ἑτέραν ἐναντίαν ἐξήνεγκε· καὶ μαρτυροῦσιν αἱ προβᾶσαι συνοδικαὶ πράξεις ἐπὶ τούτοις, βασιλεύοντος Ἀνδρονίκου, καὶ τὰ ἱστορούμενα περὶ τούτων».

τίς ἂν ἔτι θαυμάσειεν εἰ τὰς θεολογικὰς φωνὰς οἱ παραχαράκται τῶν θείων οὗτοι δογμάτων παρερμηνεύουσιν, ὃ κοινόν ἐστὶν ἅπασιν τοῖς αἰρειτικοῖς, ὅπου γε τὰ χθές καὶ πρόην γενόμενα καὶ διὰ γραμμάτων μὲν κηρυττόμενα, διὰ δὲ πολλῶν τῶν ἔτι περιόντων συμμαρτυρούμενα, οὕτως ἀναιδῶς ἀθετοῦσι καὶ εἰς τὸ ἐναντίον μετάγουσι; πῶς δ' ἂν ἔτι περὶ τῶν θείων λέγοντες πιστευθεῖεν, οἱ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς οὕτω ψευδόμενοι καὶ μηδὲ τοὺς τάναντία σφίσι φρονούντας καὶ λέγοντας ἐπιμαρτύρεσθαι παραιτούμενοι; τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὡς τρισὶ μεγίσταις συνόδοις ἡ Ἐκκλησία – τῇ μὲν ἔτι ζώντος τε καὶ παρόντος τοῦ ἐν βασιλευσὶ διαπρέψαντος Ἀνδρονίκου, τῇ δ' αὐτοῦ τῶν ὠδε μεταχωρήσαντος, τῇ δὲ λοιπῇ καὶ τελευταίᾳ τοῦ Καντακουζηνοῦ βασιλεύοντος – μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διὰ πάντων ἐξήνεγκε γνώμην περὶ τῆς θεουργοῦ ἐνεργείας καὶ χάριτος, ὡς διακέκρι-

⁴⁰ La o jumătate de veac după Sinodul din 1351, Caleca încerca să-i convingă pe palamitii vremii lui că Biserica aceasta care a aprobat teologia lui Palama, tot ea mai înainte o respinsese, sub domnia lui Andronic; deși ideea a fost preluată mai târziu de Visarion (*OChP*, 4 (1938), 346-48), nu există nici o dovadă pe care să se sprijine afirmația că palamismul ar fi fost respins de Constantinople.

⁴¹ PG 152, 284 B-285 A.

⁴² Sau: învățăturile teologice.

⁴³ Vezi și sfântul Grigorie Palama, *Epistola I^a către Varlaam* 12 (*Opere complete*, vol. II, ed. Gândul Aprins, p. 129-131).

⁴⁴ Primul Sinod palamit este cel întrunit în biserica Sfintei Sofii în iunie 1341 și prezidat de împăratul Andronic al III-lea Paleologul (1328-1341),

«Dar, mai întâi, aceasta să fie cunoscut cugetelor acelora ce vor citi [rândurile] cele de față: cum că era o vreme pe când Biserica însăși, mai înainte, a dat o *hotărâre contrară* acesteia [de acum]⁴⁰; și mărturisesc despre aceasta hotărârile sinodale la care a procedat pe vremea împăratului Andronic și cele ce istorisesc despre acestea»⁴¹.

Ce mai este, deci, de mirare că măsluitorii aceștia ai dumnezeieștilor dogme răstălmăcesc zicerile de-Dumnezeu-cuvântătoare⁴² – fapt comun tuturor ereticilor – când [pe] cele întâmplăte ieri sau mai înainte și [nu doar] făcute cunoscute prin scrisori, dar și mărturisite de către mulți ce trăiesc încă, așa de nerușinat le trec cu vederea și le prefac tocmai în contrariul lor? Cum să mai aibă crezare vorbind despre cele dumnezeiești, când astfel mint în cele privitoare la noi [oamenii]⁴³ și nu se dau înapoi nici de la a-și aduce drept martori pe cei ce cugetă și zic [tocmai] cele potrivnice lor? Căci cine nu știe că prin trei preamari sinoade – unul pe când încă trăia și era de față Andronic, cel strălucit între împărați, altul când s-a mutat el din cele de aici, iar altul și ultimul împărățind Cantacuzino⁴⁴ – Biserica a făcut cunoscută una și aceeași socotință despre harul și lucrarea îndumneze-

care l-a osândit pe Varlaam și a proclamat un *Tomos Sinodal* (PG 151, 679-692; Cantacuzino, II, 40, vol. 1, p. 551-555; Gregora, XI, 10, vol. 2, p. 557-559). Al doilea Sinod este cel din 8 februarie 1347, din palatul împărătesc, prezidat de împărăteasa Ana și de Cantacuzino; a proclamat un nou *Tomos*, care îl confirma pe cel din 1341, (MM I, p. 243-255) și l-a excomunicat pe monahul Achindin, adept al lui Varlaam (Cantac., IV, 3, vol. 3, p. 24; Gregora, XV, 9, vol. 2, p. 783). Al treilea Sinod a fost întrunit de către împăratul Ioan Cantacuzino în luna mai a anului 1351, în palatul Vlaherne, l-a osândit pe Gregora, promulgând încă un *Tomos Sinodal* (PG 151, 717-762); (Cantac., IV, 23, vol. 3, p. 166-168; Gregora, XVIII, 8, vol. 2, p. 905).

ταί πη τῆς θείας ουσίας; ἢ οὐ τὰ αὐτὰ Βαρολαάμ τε καὶ Ἀκίνδυνος καὶ πρὸς τοῦτοις ὁ Γρηγορᾶς εδογματιζόν; – ὦν ὁ μὲν τῆς προτέρας, Ἀκίνδυνος δὲ γε τῆς μετ' αὐτήν, ὁ δὲ λοιπὸς τῆς λοιπῆς τῶν συνόδων ἄθλον ἐγένοντο στηλιτευθέντες, [f14] ὡσπερ ἦν ἀξιον. ἀλλ' ὁ τῷ ψεύδει σκεπασθήσεσθαι προσδοκήσας, οὗτος οὐκ ἐν ἀρχῇ τοῦ συντάγματος μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ τέλει τοῦτ' αὐτὸ τίθησι καὶ μὴ δεῖν πείθεσθαι τῇ τάναντία περὶ τῶν αὐτῶν ἀποφαινομένη, φησίν, Ἐκκλησία. καίτοι γε, εἰ καὶ ἀληθῆς ἦν ὁ λόγος ἐπὶ τῆς ΣΤ^{ης} τε καὶ Ζ^{ης} τῶν Οἰκουμηνικῶν Συνόδων κατὰ τὴν αὐτὴν Ἐκκλησίαν, ἢ τε τῶν Μονοθελητῶν καὶ ἢ τῶν Εἰκονομάχων αἴρεσις ηὔξηθη καὶ ἐκυρώθη καὶ αὐθις ἀνετράπη καὶ κατελύθη. τί οὖν διὰ τοῦτο τὰς θείας ἐκεῖνας Συνόδους 'ἐρίω στέψαντες' ἀποπέμψομεν, ὅτι πρὸ αὐτῶν ἐναντία ψῆφος ἐπὶ τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας ἐξήνεκτο; ἢ τὴν μὲν Ἐκκλησίαν ἀεὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν νομιούμεν οὐ τοῖς τόποις, ἀλλὰ τῷ τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος χαρακτήρι, καθ' ὃν καὶ αἱ κατὰ πάσης Ἐκκλησίαι τῆς οἰκουμένης 'Μία Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία' καλοῦνται; τοὺς δὲ κατὰ καιροὺς ἐπεισφρήσαντας αὐτῇ λυμεῶνας οὐ πλήρωμα Ἐκκλησίας, οὐδὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, ἀλλὰ 'λύκους βαρεῖς' ἠγησόμεθα, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν πρόρρησιν, 'τοῦ ποιμνίου μὴ φειδομένους'· τοιοῦτος

⁴⁵ Varlaam Calabrezul (1290-1348), monah grec din sudul Italiei, autor de scrieri filozofice și teologice, a contribuit fundamental la izbucnirea controversiei palamite; după osândirea lui de către Sinodul din 1341 s-a întors în Italia, unde a lepădat credința ortodoxă în favoarea celei romano-catolice, fiind hirotontit episcop de Gerace.

⁴⁶ Monahul Grigorie Achindin (1300-1348) a studiat sub îndrumarea lui Toma Magistrul și totodată a fost ucenic al sfântului Grigorie Palama, a cărui învățătură o leapădă mai apoi, îmbrățișând-o pe cea a lui Varlaam; după osândirea Calabrezului, devine liderul opozanților lui Palama.

⁴⁷ cf. PG 152, 428 C.

itoare, cum că aceasta se deosebește de dumnezeiasca ființă? Oare nu aceleași [lucruri cu Caleca] sunt cele pe care le-au dogmatizat Varlaam și Achindin și, pe lângă aceștia, Gregora? – dintre care primul⁴⁵ s-a făcut ținta luptei celui dintâi dintre [aceste] sinoade, Achindin⁴⁶ a [sinodului] celui de după acesta, iar ultimul a ultimului dintre sinoade, înfierăți [toți trei], precum se cuvenea. Dar [acesta] cel ce caută a se înveli în minciună, acesta nu doar la începutul scrierii, dar și la sfârșit același lucru îl așează: [cum că] nu trebuie a se supune [cineva] Bisericii celei ce hotărăște – zice [el] – [lucruri] contrare în privința aceluiași [chestiuni]⁴⁷. Măcar că, deși adevărat era cuvântul Sinodului al VI-lea și al VII-lea Ecumenic, erezia Monoteliților și a Iconomahilor – în aceeași Biserică – a sporit și a fost întărită⁴⁸ și, mai apoi, a fost răsturnată și a pierit; cum așa, pentru aceasta acele dumnezeiești Sinoade, 'cu [panglici de] lână încununându-le'⁴⁹, le vom izgoni [de la noi], pe motiv că mai înainte de ele aceeași Biserică dăduse verdict contrar [lor]? Sau Biserica aceasta o socotim [a fi] pururea una și aceeași nu după locuri, ci după cugetul ortodox⁵⁰, după care și Bisericile cele din toată lumea se numesc [și alcătuiesc] 'Biserica [cea] Una, Sobornicească⁵¹ și Apostolească⁵²? Iar pe pierzătorii ce s-au strecurat înlăuntrul ei, [pe aceștia] nu plin al Bisericii⁵³, nici păstori și dascăli [ai ei], ci 'lupi cumpliți' îi socotim⁵⁴ – după porunca apostolicească – 'care nu cruță turma'; în-

⁴⁸ Adică: ratificată, confirmată.

⁴⁹ Este imaginea țapului ispășitor din Platon, *Respublica* III, 398 a.

⁵⁰ Literal: după caracterul cugetului ortodox.

⁵¹ Sau universală.

⁵² Mansi 3, 565.

⁵³ Adică: pleromă a Bisericii.

⁵⁴ *Fapte* 20, 29.

ἄρα καὶ ὁ ἐν ταῖς Συνόδοις ταύταις πατριαρχῶν διεδείχθη. μεταθέμενος γὰρ εἰς τοῦναντίον φρόνημα καὶ ἅ κατέλυσε τῶν βαρλααμιτῶν δόγματα, ταῦτα πάλιν οικοδομεῖν ἐγχειρῶν, ἐκεῖνα μὲν οὐδαμῶς, ἑαυτὸν δὲ δήπου παραβάτην συνέστησε καὶ τάχα που τὰ ἐκείνου γράμματα καὶ τὰς ψυχρὰς βοηθείας, ἅς Ἀκινδύνῳ καὶ τοῖς ταῦτα φρονουῦσι προσένεμε, τῆς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων συγχύσεως αὐτῷ συνεργοῦσης, ὁ ψευδολόγος οὗτος [f14'] ἀπόφασιν ἐναντίαν καλεῖ τὰ δὲ τῆ Ἐκκλησία μὲν προσῆκεν οὐδ' ὀτιοῦν, οὐ μᾶλλον γέ ἢ τὰ Ἰωάννου τοῦ Βέκκου ὑπὲρ τῆς τῶν Λατίνων καινοτομίας καὶ εἴ τις ἄλλος ἐνεωτέρωσε πρὸ αὐτοῦ τῷ δὲ γε συγγραφεμένῳ τὴν δικαίαν ὑστερον ἐπήνεγκε καταδίκην, ἐπεὶ τοῖ γέ αἱ συνοδικαὶ ψῆφοι διὰ τῶν ἐκτεθέντων τότε ἱερῶν τόμων δήλαι καθίστανται. διηγούμενοι μὲν γὰρ τὰ γεγονότα φασιν ὅτι περ

«ἀκοῦσας ὁ Βαρλαάμ τῶν παρ' ἡμῖν μοναχῶν λεγόντων, ὡς ἀπὸ παραδόσεως ἐχόντων τῶν ἁγίων πατέρων, ὅτι οἱ διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ ἑκαθαρμένοι τὰς καρδίας ἑλλάμψεις θείας μυστικῶς καὶ ἀπορόρητως ἐγγινομένας αὐτοῖς δέχονται, κατηγόρησεν αὐτῶν ὡς τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ μεθεκτὴν λεγόντων. τῶν δὲ ἀπολογουμένων οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν ἄκτιστον καὶ αἰδιον καὶ θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος,

⁵⁵ Adică: îmbrățișând apoi opinia contrară; este vorba de Ioan Caleca, patriarhul Constantinoplei între anii 1334 și 1347, inițial prieten al Cantacuzinilor, dar care mai apoi, pe vremea războiului civil, a sprijinit-o pe Anna de Savoya; teologic a îmbrățișat opiniile lui Achindin.

⁵⁶ Galateni 2, 18.

⁵⁷ Marcu compară atitudinea lui Caleca cu cea a lui Veccos, care, amândoi, și-au schimbat convingerile și opțiunile inițiale. La început anti-latin și patriarh al Constantinoplei între 1275-1282, Ioan al IX-lea Veccos a devenit mai apoi filo-latin, lucrând cu zel la impunerea Uniației de la Lyon (1274) în Biserica Ortodoxă a Răsăritului. Nereușind, a fost

tocmai astfel s-a dovedit [a fi] și cel ce a succedat patriarhilor din vremea sinoadelor acestora; că mutându-se la cugetul potrivit⁵⁵ și dogmele varlaamiților, 'cele ce le dărmase, pe acestea iarăși a le zidi' străduindu-se, [pe] acelea nicidecum nu le-a făcut a sta în picioare, dar 'pe sine s-a făcut călcător [de lege]'⁵⁶; și, nici mai mult, nici mai puțin, scrierile aceluia și zadarnicele ajutoare pe care – tulburarea treburilor politicești venindu-i în sprijin – le-a dat lui Achindin și celor ce cugetă aceleași [lucruri ca Achindin] 'hotărâre contrară' o numește [a fi] acest grăitor de minciuni; dar acestea nu au ajuns nicidecum în Biserică, adică nu în mai mare măsură decât [au ajuns] cele ale lui Ioan Veccos în favoarea inovației Latinilor sau ale altuia care a mai susținut astfel de inovații mai înainte de el⁵⁷; iar alcătuitoarelor [lor Biserică] i-a adus mai apoi dreapta osândire⁵⁸, cugetul sobornicesc – prin sfintele tomosuri alcătuite atunci – vădit făcându-se [tuturora]; căci povestind [tomosurile acestea] cele întâmplare, zic că

«auzind Varlaam pe monahii noștri zicând că, după predania sfinților Părinți, cei ce prin poruncile lui Dumnezeu [s-au făcut] 'curați cu inima'⁵⁹ primesc dumnezeiești luminări ce se fac înlăuntrul lor în taină și negăit, i-a învinuit pe aceștia că susțin a fi împărtășibilă ființa lui Dumnezeu; și răspunzând ei că nu ființa [zic a fi de împărtășit], ci harul Duhului, cel nezidit și pururea-fiitor și îndumnezeitor,

nevoit să părăsească tronul patriarhal, fiind în cele din urmă osândit de Sinodul de la Vlaherne din 1285.

⁵⁸ Patriarhul Ioan Caleca a fost depus din treapta episcopală de Sinodul din 1347; vezi articolul lui G. T. Dennis, *The deposition of the Patriarch John Calecas*; JOBG, 9 (Viena, 1960), 51-55.

⁵⁹ Matei 5, 8.

διθειᾶς αὐτοῖς ἐντεῦθεν ἔγκλημα προστριψασθαι ἐπεχειώρησεν».

ἀποφαινόμενος δὲ αὐθις ὡς

«κοινή συνοδική ψήφω, ἄτε κακῶς καὶ ἐπισφαλῶς τοῖς θειοῖς ἐπιβαλὼν ὁ αὐτὸς Βαβλααμ καταψηφισθεὶς, συγγνώμην ἐπὶ τούτοις δῆθεν ἠτήσατο. καὶ γοῦν ἀποφαινόμεθα ὡς, εἰ μὲν ἐνδείξεται ἀληθῶς μετάνοιαν καὶ οὐδαμῶς οὐκέτι περὶ τῶν τοιούτων λέγων καὶ συγγραφόμενος φωραθείη, εὖ ἂν ἔχοι εἰ δ' οὖν, ἀποκήρυκτος ἔσται καὶ ἀποτετμημένος τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Καθολικῆς καὶ Αποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῶν Χριστιανῶν συστήματος· ἀλλὰ καὶ εἰ τις ἕτερός τι τῶν ὑπ' ἐκείνου βλασφημῶς καὶ κακοδόξως κατὰ τῶν μοναχῶν – μᾶλλον δὲ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς – λαληθέντων ἢ συγγραφέντων φανείη πάλιν τῶν μοναχῶν κατηγορῶν [f15] ἢ ὅλως τούτων ἐν τοῖς τοιούτοις καθάπτόμενος, τῇ αὐτῇ καταδίκη παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος καθυποβαλλόμενος, ἀποκήρυκτος ἔσται καὶ αὐτὸς καὶ ἀποτετμημένος τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Καθολικῆς καὶ Αποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῶν Χριστιανῶν συστήματος».

ἀλλὰ καὶ ὁ ἀοίδιμος βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ὁ Παλαιολόγος ἐν τῷ αὐτῷ *Τόμῳ* περὶ τοῦ θειοτάτου φωτὸς τῆς Μεταμορφώσεως οὕτω φησὶν, ὡς

«εἰ καὶ πρὸς τοσοῦτον ὕψος θεωρίας ἀνέδραμον ἐν τῷ Θαβῶρ οἱ τοῦ Κυρίου μύσται, χάριν καὶ δόξαν εἶδον θείαν, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν αὐτὴν τὴν χορηγοῦσαν τὴν χάριν· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκείνην ὑπὸ τῶν θείων λογί-

⁶⁰ PG 151, 680 AB.

⁶¹ Notăm că în grecește *μετάνοια* (pocăința) implică neapărat și schimbarea opiniei, a cugetului.

⁶² PG 151, 691 D-692A.

s-a străduit – pomînd de aici – a arunca asupra lor vina diteismului»⁶⁰;

[tomosul] arătînd, iarăși, că

«prin hotărâre sinodală comună – pentru că [în chip] rău și greșit s-a aruncat asupra celor dumnezeiești – fiind condamnat Varlaam acesta, a cerut – chipurile – iertare în această privință; zicem, așadar, că de va arăta cu adevărat pocăință⁶¹ și nicicînd nu va mai fi prins a vorbi și a scrie despre acestea, bine să îi fie; iar de nu, afurisit să fie și tăiat de la Sfânta lui Hristos Sobornicească și Apostolească Biserică și din drept-slăvitoarea [adică: ortodoxa] obște a Creștinilor; dar și dacă vreun altul se va arăta învinuindu-i pe monahi de ceva din cele hulitor și rău-credincios zise sau scrise de acela împotriva monahilor – sau, mai degrabă, asupra Bisericii însăși – sau în orice chip s-ar lega pe temeiul unora ca acestora, la aceeași osîndă supunîndu-se de către smerenia noastră, afurisit să fie și acesta și tăiat de la Sfânta lui Hristos Sobornicească și Apostolească Biserică și din ortodoxa obște a Creștinilor»⁶².

Dar și pururea-pomenitul împărat Andronic Paleologul în același *Tomos* așa zice despre preadumnezeiasca lumină a Schimbării la față, cum că

«măcar că la o atît [de mare] înălțime a vederii-de-Dumnezeu s-au suit în Tabor știutorii-de-taină ai Domnului⁶³, *harul* [dumnezeiesc] și *slava* dumnezeiască [este ceea ce] au văzut, și *nu dumnezeiasca fire* însăși, cea dătătoare a harului; că pe aceea – învățîndu-ne [noi] de către dumnezeieștile scrieri – o știm

⁶³ *Marcu* 9, 2-9; literal: inițiații Domnului.

ων μεμυημένοι ἀμέθεκτον, ἀληπτον, ἀόρατον καὶ αὐταῖς ταῖς ὑπερκοσμίοις καὶ ἀνωτάτω δυνάμεσι».

ταῦτα ἐναντιουμένων ἐστίν, εἶπε μοι, τοῖς ὕστερον δεδογμένοις ἢ τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν λεγόντων τε καὶ φρονούντων; ἀλλ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς προχωρῶμεν σκοπὸς γὰρ ἡμῖν ἐξ ἀρχῆς εἰς τέλος, οὐχ ὥσπερ οὗτος τὰ τῆς Συνόδου 'σαφέστερον ἐξυφαίνειν', αὐτὰ δὲ γυμνὰ τὰ τούτου ληρήματα παρατιθέναι, ἵνα καὶ μᾶλλον τὸ ἐν αὐτοῖς αἰσχος διάδηλον ἦ· τὰ γὰρ προτεθέντα τῇ Συνόδῳ κεφάλαια ἀπαριθμησάμενος ἐπιφέρει·

«φανερὸν οὖν ἐκ τῆς ἐν τῷ Τομῳ ἀποφάσεως ὅτι οὐ περὶ τῆς διακρίσεως ἐκείνης προτιθέασι, καθ' ἣν ὁ εἰς θεὸς ἀφθέγκτως ταῖς ὑποστάσεσι διακρίνεται, ἀλλὰ κατὰ τινα ἄλλην διάκρισιν ἐπινοηθεῖσαν αὐτοῖς, καθ' ἣν, ὡς βούλονται, διακρίνεται αὐτὸς ὁ τρισυπόστατος θεὸς εἰς οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν, μᾶλλον δὲ οὐσίαν καὶ ἐνεργείας».

[f15*] τί δὲ ὁ θεῖα καὶ ἐνοῦν τῷ λόγῳ καὶ διακρίνειν σπεύδων, ὡς αὐτὰ τὰ θεῖα ἦνωταί τε καὶ διακέκριται, Διονύσιόν φημι τὸν σοφόν, ἡμῖν ἐπόμενος τὴν τοιαύτην διάκρισιν παραδέδωκε; φησὶ γὰρ ἐν β^ω κεφαλαίῳ τοῦ *Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων*, ὃ *Περὶ ἠνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας* τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει, μετὰ τὸ τὴν κατὰ τὰς θεῖας ὑποστάσεις διάκρισιν παραδοῦναι:

⁶⁴ PG 151, 688 B.

⁶⁵ PG 152, 284 B.

⁶⁶ PG 152, 285 D; PG 151, 725 D. Ca dominican și tomist fervent, Caleca – ca, de altfel, toți antipalamiții – nu putea înțelege cum «însuși Dumnezeu Cel în-trei-ipostasuri Se deosebește în *ființă și lucrare*», el urmând doctrina tomistă «nihil intus est in Deo preater essentiam eius (în Dumnezeu nu există nimic în afară de esența lui)»; *Summa Contra Gentiles* I, 21.

[a fi] de neîmpărtașit, de neluat, de nevăzut [chiar] și înseși puterilor mai presus de lume și preaînalte»⁶⁴.

Spune-mi, deci: acestea sunt contrare celor dogmatizate mai apoi sau aceleași cu cele [mai apoi] spuse și cugetate despre aceleași [lucruri]? Dar să mergem mai departe; căci scopul nostru, de la început și până la sfârșit, nu este de a face – precum acesta – mai limpezi cele ale Sinodului⁶⁵, [ci] de a pune de față, goale, toate aiurelile acestuia, ca și mai vădită să fie rușinea din ele; căci, numărând [el] capetele [alcătuite] și puse de față de către Sinod, adaugă:

«Așadar este limpede, din hotărârea din *Tomos*, că [ele] nu vorbesc despre deosebirea [sau distingerea] aceea după care Dumnezeu cel unul Se deosebește negrăit în trei ipostasuri, ci despre oarecare altă deosebire născocită de ei, după care – cum pretind ei – însuși Dumnezeu cel în-trei-ipostasuri Se deosebește în *ființă și lucrare*; ba mai mult: în *ființă și lucrări*»⁶⁶.

Bine, dar cum se face că [tocmai] o asemenea deosebire ne-a predat nouă – cu noi conglăsuind – cela ce pe cele dumnezeiești le și unește prin cuvânt, dar se și grăbește a le deosebi (Dionisie zic, cel înțelept), astfel că înseși cele dumnezeiești [sunt cele ce] s-au unit și s-au deosebit [de către el]? Că zice într-al doilea capitol al [cărții] *Despre numirile dumnezeiești*, cel cu titlul *Despre cuvântarea de Dumnezeu cea unită și deosebită*⁶⁷, după ce predă deosebirea cea după dumnezeieștile Ipostasuri:

⁶⁷ «unită și distinctă»: nu în sensul că este unită cu ceva și distinctă de altceva, ci în sensul că 'unește' Ipostasurile Treimii într-o singură ființă – sau existență sau unire – și totodată Le 'distinge' în trei Ipostasuri.

«αὐταὶ αἰ κατὰ τὴν ἀφθεγκτον ἔνωσιν τε καὶ ὑπαρξιν ἐνώσεις τε καὶ διακρίσεις· εἰ δὲ καὶ θεία διακρίσις ἐστὶν ἢ ἀγαθοπρεπῆς πρόοδος τῆς ἐνώσεως τῆς θείας ὑπερηνωμένως ἑαυτὴν ἀγαθότητι πληθυνούσης τε καὶ πολλαπλασιαζούσης, ἠνωμένοι μὲν εἰσι κατὰ θείαν διακρίσιν αἰ ἄσχετοι μεταδόσεις, αἰ οὐσιώσεις, αἰ ζωώσεις, αἰ σοφοποιήσεις, αἰ ἄλλαι δωρεαὶ τῆς πάντων αἰτίας ἀγαθότητος, καθ' ἃς ἐκ τῶν μετοχῶν καὶ τῶν μετεχόντων ὑμνεῖται τὰ ἀμεθέγκτως μετεχόμενα»·

καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς σχολίοις τὸ αὐτὸ ῥητὸν ἐξηγούμενος οὕτω φησί·

«τὰ περὶ τῆς ἀφράστου Τριάδος μέχρι τριῶν ὑποστάσεων προόδου νῦν θεολογεῖ. ἔστι δὲ καὶ κατὰ ἄλλον λόγον διακρίσις θεία – ἢ διὰ πλῆθος ἀγαθότητος πρόοδος τοῦ θεοῦ εἰς τὴν πολυειδίαν τῆς δημιουργίας τῆς ἀοράτου καὶ τῆς ὁρατῆς· κοιναὶ δὲ εἰσι τῆς τρισυποστάτου διακεκριμένης ἐνάδος αἰ δημιουργικαὶ πρόνοιαι τε καὶ ἀγαθότητες»·

⁶⁸ «Uniri»: uniuni venite din unire; ca și în cazul imediat următor al *deosebirii*, *unire* numește aici mai degrabă rezultatul unirii ('*unitura*'), nu procesul de unire.

⁶⁹ Aici termenul *deosebire* înseamnă nu *faptul de a se deosebi*, ci mai degrabă *ceea ce se deosebește* ('*deosebitura*'); ca termenul *naștere* din zisa – cea către Născătoarea-de-Dumnezeu – «slăvim *Nașterea* ta», care înseamnă *ceea ce s-a născut*, adică *Cel născut*.

⁷⁰ Literal: 'nerelaționalele transmițeri'; 'nerelaționale' în sensul că nu fac împărțită ființa dumnezeiască, nu supun dumnezeiasca Unire (sau Uniune sau Unitate sau Unime) Cea mai presus de fire relației cu zidirile; vezi, de pildă, *Epistola a II^a* (*Către Gaius*) a sfântului Dionisie Areopagitul: «Cel de neimitat și dezlegat [de toate] este mai presus de imitari și legături, [cum] și de cele ce imită și de cele ce se împărțesc» (PG 3, 1069 A). Notăm că în grecește *σχέσις* (din care provine *ἀσχετος*) vine de la *a avea* și presupune faptul că fiecare entitate (din cele antrenate în relație) o are (o posedă) pe cealaltă și este avută (este posedată) de către aceea.

«Acestea sunt unirile și deosebirile – cele din unghiul negrăitei Uniri⁶⁸ și existențe [a Ipostasurilor]; iar dacă *deosebire* dumnezeiască⁶⁹ este [numită] și *ieșirea* [spre făpturi] cea în chip convenit binelui a Unirii dumnezeiești – Care [în chip unit] mai presus de unire pe Sine însăși, din bunătate, Se înmulțește și [așa zicând] Se multiplică –, [atunci] unite sunt cu adevărat – în [însăși] deosebirea dumnezeiască – nelegatele dări⁷⁰ (dările de ființă, dările de viață, facerile de înțelepciune, celelalte daruri ale pricinii bunătății tuturor), după care⁷¹ din împărțiri și din cele ce se împărțesc⁷² sunt laudate cele neîmpărțite^{73,74};

iar dumnezeiescul Maxim în *Scoliiile* [la '*Despre numirile dumnezeiești*'], aceeași spusă tâlcuind-o, așa zice:

«Acum teologhisește cele despre nespusa ieșire cea până la trei ipostasuri⁷⁵ a Treimii [...]; dar există și în alt înțeles dumnezeiască deosebire, [și anume] ieșirea lui Dumnezeu – cea pentru mulțimea bunătății [Lui] – spre felurimea⁷⁶ zidirii celei nevăzute și a celei văzute, iar ziditoarele pronii și bunătăți sunt comune deosebitei [față de ele] Unimi în-trei-ipostasuri»⁷⁷;

⁷¹ «după care»: [dări] din unghiul [și în termenii] cărora.

⁷² «cele ce se împărțesc»: făpturile, zidirile, cele ce sunt.

⁷³ «cele împărțite»: cele date spre împărțire.

⁷⁴ PG 3, 641 D–644 A.

⁷⁵ Este vorba, așa zicând, despre 'ieșirea' Dumnezeirii din Unime spre Treime, despre 'înmulțirea' Ei cea neînmulțită; vezi, de pildă, sfântul Grigorie Teologul, *Omilia 23* (*A 3-a despre pace*), 8: «unimea mișcându-se datorită bogăției și *doimea* întrecându-se – că [Dumnezeirea] e mai presus de materie și formă, cele proprii trupurilor – și *Treime* hotărnicindu-Se datorită desăvârșirii».

⁷⁶ Literal: spre caracterul multiform al.

⁷⁷ Maxim Mărturisitorul, *Scolii la 'Despre numirile dumnezeiești'*, PG 4, 221 AB.

καὶ αὐθις·

«πληθύνεσθαι λέγεται ὁ θεὸς τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι προνοητικαῖς προόδοις πολλαπλασιαζόμενος, μένει δὲ ἀμερίστως εἷς, ὥσπερ ἥλιος ἀκτῖνας πολλὰς προπέμπων [f16] καὶ μένων ἐν τῇ ἐνότητι»·

καὶ αὐθις·

«πρόοδόν φησιν ἐνταῦθα τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, ἣτις πᾶσαν οὐσίαν παρήγαγε»·

καὶ ὁ μέγας Διονύσιος αὐθις ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ·

«διάκρισιν θεῖαν εἶναι φαμεν, ὡς εἴρηται, τὰς ἀγαθο-
προπεῖς τῆς θεαρχίας προόδους· δωρουμένη γὰρ πᾶσι
τοῖς οὐσι καὶ ὑπερχέουσα τὰς τῶν ὅλων ἀγαθῶν μετου-
σίας, ἠνωμένως μὲν διακρίνεται, πληθύνεται δὲ ἐνικῶς
καὶ πολλαπλασιάζεται ἐκ τοῦ ἐνὸς ἀνεκφοιτήτως»·

καὶ αὐθις·

«ταύτας ἡμεῖς τὰς κοινὰς καὶ ἠνωμένας τῆς ὅλης Θε-
ότητος διακρίσεις ἐκ τῶν ἐκφαινουσῶν αὐτὰς ἐν τοῖς
λογίοις θεωνυμιῶν ὑμνήσαι κατὰ τὸ δυνατόν πειρα-
σόμεθα»·

ἄρ' οὐ δοκοῦσί σοι διακρίνειν ἐν τούτοις οἱ θεολόγοι τὸν
ἕνα θεὸν εἰς τὰς ἑαυτοῦ ἐνεργείας, οὐ τῇ παρ' ἡμῶν ἐπι-

⁷⁶ PG 4, 232 C.

⁷⁹ PG 4, 309 A; expresia *toată ființa* înseamnă aici *toate ființele* (sau, filosofic: toate esențele, toate substanțele); așa cum, zicând '[să priceapă] tot omul', înțelegem 'toți oamenii'.

⁸⁰ Este vorba – pe de o parte – despre deosebirea 'ieșirilor' dumnezeiești (spre zidiri) de ființa dumnezeiască (deosebirea dintre ființa și lucrările lui Dumnezeu) și, pe de alta, despre 'înmulțirea' lor – după felurile trebuințelor zidirilor – fără a lepăda, câtuși de puțin, caracterul unitar.

și iarăși:

«Se înmulțește – se zice – Dumnezeu după voi[re]a aducerii la ființă a fiecăreia dintre cele ce sunt, multiplicându-Se [așa zicând] după ieșirile proniatoare [către acestea]; rămâne însă unul, în chip neîmpărțit, precum soarele cel ce multe raze trimite, dar rămâne în unitate»⁷⁸;

și iarăși:

«*ieșire* numește aici dumnezeiasca lucrare, care a adus [la existență] toată ființa»⁷⁹;

și marele Dionisie, iarăși, în același capitol:

«Deosebire dumnezeiască spunem a fi, cum s-a zis, ieșirile thearhieii [sau: dumnezeieștii începătorii], cele în chip convenit binelui; că dăruind[u-se pe sine] tuturor celor ce sunt și turnând peste [toate] împărțășirile tuturor bunurilor, se deosebește – pe de o parte – în chip unit⁸⁰ și – pe de alta – se înmulțește în chip unitar și se multiplică în chip neieșit din unul»⁸¹;

și iarăși:

«Pe aceste deosebiri⁸² comune și unite ale întregii dumnezeiri să încercăm noi a le lăuda – după putință – din theonimiile ce le înfățișează pe ele, cele din scripturi»⁸³.

Nu ți se pare, așadar, că de-Dumnezeu-cuvântătorii Îl deosebesc în [citatele] acestea pe Dumnezeu de lucrările Lui

⁸¹ PG 3, 649 B.

⁸² «deosebiri»: înseși cele ce se deosebesc, înseși cele deosebite, 'deosebiturile'.

⁸³ PG 3, 652 A.

νοηθείση διακρίσει χρώμενοι, τὴν δὲ χεῖρα κινούντες ὡς ἐκ πυξίδος τοῦ Πνεύματος; ἢ καὶ οὗτοι πολυθεοὶ τινες εἰκόσιν εἶναι, πολλαπλασιάζεσθαι τε καὶ πληθύνεσθαι τὸν θεὸν λέγοντες; ταῦτα γὰρ ἡμῶν ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ τῆς μοναρχίας ἀκριβῆς προήγορος καταφλυαρεῖς· ἀλλ' ἀκουσον ὡς ἔχει δόξης περὶ τούτων ἡ Ἐκκλησία· τάχα γὰρ ἂν τι συνείης, μᾶλλον δ' αὐτὸς μὲν οὐ κἂν ἔτι συνείης, τὴν ἐσχάτην ὑπελθὼν ἄνοιαν, τοῖς δ' ὑπὸ σοῦ πεπληγμένοις ἴαμα γένοιτο τὰ λεγόμενα. ἡμεῖς, ὦ 'κενέ' θεολόγε καὶ δεισιδαῖμον μονόθεε, τὸν ἕνα θεὸν ἡμῶν οὔτε κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν συστολὴν καὶ ταπεινότητα περιοκόπομεν, ὡς ἄμοιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος εἶναι, τῶν ὁμοφυῶν τε καὶ ὁμοδόξων, οὔτε αὐτὸ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν [f16^v] ματαιότητα καὶ μυθολογίαν, θεῶν μὲν ὑποβεβηκότων καὶ τῶν καθ' αὐτοὺς ἐπιμελομένων, οἷόν τινων σατραπῶν, ἀφθονία γεραίρομεν. τί δέ; ἐν ἀπλότητι δῆθεν φυλάττειν ἐθέλοντες αὐτό, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶν ἐνεργεῖαν εἶναι νομίζομεν; ταῦτα γὰρ ὑποθέμενος ὁ κακοδαίμων οὐχ ἦττον ἢ δαιμόνιος Ἀριστοτέλης συναῖδιόν τε τῷ θεῷ τὸν κόσμον καὶ τὰ τῆδε πάντα τῆς ἐκείνου προνοίας ἄμοιρα ἐδογματίσεν ἀκολούθως· οὔτε γὰρ τὸν ἐνεργεῖαν ὄντα μὴ ἐνεργεῖν ἐξ αἰδίου εἰκός, οὔτε περὶ τὰ καθ' ἡμᾶς – ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα – διικνεῖσθαι, ποικίλης τινὸς δεόμενα διεξαγωγῆς καὶ οἰκονομίας. ἀλλ' οὐχ οὕτως ἡμᾶς,

⁸⁴ De vreme ce au făcut aceasta – adică – mult înainte noastră.

⁸⁵ Aici *monarhia* este, desigur, opusul *dualismului*.

⁸⁶ Aluzie la convertirea lui Caleca la catolicism și înstrăinarea lui de gândirea ortodoxă, ceea ce îl face incapabil de a înțelege cele privitoare la îndumnezeire.

⁸⁷ Aluzie la *Iacov 2, 20*; *κενός* înseamnă proriu-zis *gol, deșert, sec*; iar metaforic *zadarnic, fără folos*; actuala variantă românească oficială a Scripturii ortodoxe îl traduce, însă, prin *nesocotit*.

⁸⁸ Expresia 'deșarte teologule' o folosește și patriarhul Filothei referitor la Gregora (PG 151, 816 D).

Însuși, nu slujindu-se de deosebirea născocită de noi⁸⁴, ci mâna mișcându-și-o ca după o busolă a Duhului? Sau și aceștia au părut a fi oarecari politeiști, zicând [ei] că Dumnezeu Se multiplică și Se înmulțește? Că pe acestea le îndrugi împotriva noastră în cele ce urmează, aprigule apărător al monarhiei⁸⁵; ci ascultă care este socotința Bisericii despre [chestiunea] aceasta; că măcar de-ai pricepe ceva; mai bine zis, deși tu însuți, la cea mai de pe urmă lipsă de minte ajungând, nu vei pricepe⁸⁶, măcar celor răniți de tine să le fie tămăduire spusele [acestea].

Noi – o, deșarte⁸⁷ teologule⁸⁸ și monoteist[ul]e habotnic – nici nu Îl ciuntim pe Dumnezeu cel Unul, după iudaica împușinare și înjosire, [socotindu'L] a fi lipsit de Fiul și Duhul, de Cei de fire și o slavă cu El, nici – iarăși – nu împopoțonăm noțiunea de Dumnezeu, după elineștile deșertăciuni și basme, cu grămada zeilor celor mai prejos și a celor sluiți de aceștia, ca de niște satrapi. Sau ce, [lucru] simplu – chipurile – voind [noi] a menține ceea ce este [El], 'lucrare' socotim [a fi] aceasta⁸⁹? Că acestea presupunându-le demonicul – mai degrabă decât inspiratul – Aristotel, con-veșnică cu Dumnezeu a dogmatizat [a fi] lumea⁹⁰ și, prin urmare, toate cele de aici nepărtașe [a fi] de pronia Lui⁹¹; că nu e cu puțință – celui ce este lucrare – nici a nu lucra din veșnicie, nici a străbate [la] ale noastre⁹², [cele] în [neîncetată] prefacere, care au trebuință de o felurită chivernisire și purtare

⁸⁹ Adică: oare, pentru ca *ceea ce este* Dumnezeu (ființa Lui) să nu piardă caracterul simplității (caracter care se anulează în cazul existenței binomului *ființă-lucrare*), acest *ceea ce este* îl vom socoti a fi *lucrare*? Este, iarăși, o aluzie la doctrina tomistă.

⁹⁰ Arist. Opere V f. 17, 147^d 10. ed. Bekker, 1837.

⁹¹ Vezi și capul 8 din cele *Silogistice*.

⁹² «ale noastre»: cele din lumea zidită, cele ce sunt, creația.

οὐχ οὕτως, ἡ ἡμετέρα θεολογία φρονεῖν ἐξεπαίδευσεν· οὐσίαν γὰρ ἡμεῖς τὸν θεὸν ἐνεργῆ, θελητικὴν, παντοδύναμον ἐννοοῦμεν, ἐκ μὲν τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἀχρόνως καὶ αἰδίως Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὑποστάντων, ἐκ δὲ τῆς θελήσεως τε καὶ ἐνεργείας τῆς αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς κτίσεως· καὶ τοῦτο ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἀριδῆλως θεολογεῖ φάσκων·

«ἔργων μὲν θείας φύσεως ἡ προαιώνιος καὶ αἰδιος γέννησις· ἔργων δὲ θείας θελήσεως ἡ κτίσις».

οὕτω καὶ θεῶ τὸ προσήκον σεβας φυλάττεται, καὶ τῇ κτίσει τὸ εἶκος ἀποδίδεται, μὴθ' Υἱοῦ καὶ Πνεύματος εἰς κτίσμα 'κατασπωμένων', μῆτε τῆς κτίσεως εἰς θεϊκὴν ἀξίαν ἀναγομένης. ταῦτα καὶ ὁ πάντων μάλιστα ταῖς ἀριστοτελικαῖς ἀντικαθιστάμενος δόξαις Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος τε καὶ μάρτυς φιλοσοφεῖ· ἐν γὰρ τῇ τρίτῃ τῶν *Προς Ἑλληνας ἐρωτήσεων* – τῶν Ἑλλήμων λεγόντων ὡς οὐκ ἄλλο τὸ εἶναι καὶ ἄλλο τὸ βούλεσθαι ἐν τῷ θεῷ· ὁ γὰρ ἔστι καὶ βούλεται καὶ ὁ βούλεται καὶ ἔστι, [f17] καὶ οὐδεμία διαίρεσις ἐπὶ τοῦ θεοῦ διὰ τὸ αὐτοπάρακτον εἶναι τὸν θεόν – ἐλέγχων αὐτοὺς ὁ μακάριος οὕτω φησί·

«τοῦ θεοῦ ἔχοντος οὐσίαν μὲν πρὸς ὑπαρξιν, βούλησιν δὲ πρὸς ποιήσιν, ὁ ἀπορρίπτων οὐσίας τε καὶ βουλῆς τὴν διαφορὰν, καὶ τὴν ὑπαρξιν ἀπορρίπτει τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ποιήσιν, ὑπαρξιν μὲν τοῦ θεοῦ, ποιήσιν δὲ τῶν οὐκ ὄντων»·

⁹³ PG 151, 725 C.

⁹⁴ Adică: zidirea sensibilă și cea inteligibilă, cea simțită trupește și cea simțită netrupește, cu mintea; lumea văzută a oamenilor și cea nevăzută, a îngerilor.

⁹⁵ PG 94, 813 A.

⁹⁶ PG 151, 725 B.

⁹⁷ Sfântul Iustin Filosoful, *Întrebări creștinești*, PG 6, 1428 D–1429 A.

de grijă. Dar nu așa, nu așa teologia noastră ne-a învățat pe noi a cugeta; pentru că noi Îl înțelegem pe Dumnezeu [a fi] ființă 'lucrătoare', voitoare, 'a-tot-puternică'⁹³, din propria Lui fire – în chip fără-de-ani și veșnic – luându-Și existența Fiul și Duhul, iar din voință și lucrare – zidirea cea simțită și cea înțeleasă⁹⁴; iar aceasta Ioan Damaschinul o teologhisește prealimpede zicând:

«Lucru al firii dumnezeiești [este] nașterea cea dinainte-de-veci și veșnică; iar lucru al voinții dumnezeiești – zidirea»⁹⁵.

În felul acesta și cinstirea cea cuvenită lui Dumnezeu se păzește [nevătămată], și zidirii se dă ce i se potrivește, nici Fiul și Duhul fiind înjosiți la treapta zidirii⁹⁶, nici zidirea [fiind] înălțată la vrednicia dumnezeiască; acestea le filosofează și cel ce s-a împotrivit mai mult decât toți opiniilor lui Aristotel, [și anume] Iustin filosoful și, depotrivă, mucenicul; că într-a treia din întrebările *Către Elini* – zicând Elinii cum că 'nu una este în Dumnezeu [faptul de] a fi și alta [faptul de] a voi'⁹⁷, că ceea ce este [aceasta] și voiește [a fi], iar ceea ce voiește [a fi, aceasta] și este; și [că] nici o împărțire⁹⁸ nu este în Dumnezeu din pricina faptului de a fi [EI] adus la existență de către Sine Însuși – dându-i în vileag fericitul, așa zice:

«Având Dumnezeu ființa spre existență, iar voi[re]a spre facere, [atunci] cel ce leapădă deosebirea dintre ființă și voi[r]e, [acesta] și existența lui Dumnezeu o leapădă, și facerea: existența – a lui Dumnezeu; iar facerea – a celor ce nu sunt»⁹⁹;

⁹⁸ Adică: sciziune.

⁹⁹ PG 6, 1429 C; BEP 4, 160.

καὶ αὐθις·

«εἰ ἄλλο τὸ ὑπάρχειν καὶ ἄλλο τὸ ἐνυπάρχειν – καὶ ὑπάρχει μὲν τοῦ θεοῦ ἡ οὐσία, ἐνυπάρχει δὲ τῇ οὐσίᾳ ἡ βουλή – ἄλλη ἄρα ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ καὶ ἄλλη ἡ βουλή»·

καὶ πάλιν·

«τὸ βούλεσθαι ἡ οὐσία ἐστὶν ἢ πρόσεστι τῇ οὐσίᾳ. ἄλλ' εἰ μὲν οὐσία ἐστίν, οὐκ ἐστὶν ὁ βουλόμενος· εἰ δὲ πρόσεστι τῇ οὐσίᾳ, ἐξ ἀνάγκης ἄλλο καὶ ἄλλο ἐστίν· οὐκ ἐστὶ γὰρ τὸ ὄν καὶ τὸ προσον ταυτό»·

καὶ πάλιν·

«εἰ πολλὰ μὲν βούλεται ὁ θεός, πολλὰ δὲ οὐκ ἐστὶν, οὐκ ἄρα ταυτόν παρὰ θεῶ τὸ εἶναι καὶ τὸ βούλεσθαι»·

τούτων τὰ ἐν τῷ Τόμῳ κείμενα καὶ πολλὰς ἐτέρας καὶ σαφεῖς μαρτυρίας ὁ παραβλῶψ οὗτος παραδραμῶν, αἰτιᾶται τοὺς ἐκθεμένους τὸν Τόμον ὡς παρ' ἑαυτῶν εἰσάγοντας τὴν διάκρισιν· καὶ μεταξὺ τινὰ προσθεῖς, εἶτα συμπεραίνων ἐπάγει·

«ἐκ τούτων δῆλον ὅτι τὴν ἐνέγειαν, ἣν διακρίνεσθαι τῆς οὐσίας λέγουσι, ταύτην καὶ θεότητα καὶ ἄκτιστον ὁμολογοῦσι· διὸ καὶ περὶ δύο καὶ πολλῶν θεοτήτων διαφεροσῶν αὐτοῖς ἐστὶν ὁ λόγος. σαφέστερον δὲ δείκνυται καὶ ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ ταύτης τῆς ἀποφάσεως καὶ δόξης προστάντος, σχεδὸν μὲν ἐν ἅπασιν τοῦτο κατασκευάζοντος, οὐχ ἥττον δὲ

¹⁰⁰ PG 6, 1432 A; originalul folosește termenul *βουλή*, al cărui sens de bază este cel de *sfat, deliberare, consfătuire*.

¹⁰¹ PG 6, 1433 B.

¹⁰² Dumnezeu nu este multe, ci este unul; nu este multiplicitate, ci unitate.

¹⁰³ PG 6, 1433 B; BEΠ 4, 161.

și iarăși:

«Dacă una e faptul de *a exista* și alta faptul de *a exista în ceva* – și ființa lui Dumnezeu există, pe când voi[re]a există în ființă – atunci una este ființa lui Dumnezeu și alta voi[re]a»¹⁰⁰;

și iarăși:

«Faptul de *a voi* ori este ființă, ori ține de ființă; dar dacă este ființă, nu mai există cel ce voiește; iar dacă ține de ființă, atunci, în chip necesar, deosebite sunt acestea; că nu totuna e *ceva ce este* cu *ceva ce ține de ceva ce este*»¹⁰¹;

și iarăși:

«Dacă multe voiește Dumnezeu, dar nu multe și este [Ei]¹⁰², atunci nu totuna sunt în Dumnezeu [faptul de] *a fi* și [cel de] *a voi*»¹⁰³.

Cuvintele acestora, [afla]te în *Tomos*, și alte mărturii, multe și limpezi, trecându-le cu vederea șasiul acesta¹⁰⁴, pretinde că alcătuitoarii *Tomos*-ului au introdus de la ei înșiși deosebirea; și după ce mai adaugă câteva lucruri, mai apoi conchide:

«Dintr-acestea e limpede că [ei] mărturisesc lucrarea – despre care [ei] zic că se deosebește de ființă – [a fi] Dumnezeu și [a fi] necreată; fapt pentru care despre două și [despre] mai multe dumnezeiri deosebite le este cuvântul; încă mai limpede se arată aceasta în cuvintele lui Palama, ale întâi-stătătorului hotărârii și opiniei acesteia, care mai în toate [scrierile lui] pe aceasta o ticluiește, nu mai puțin în cuvântul a cărui

¹⁰⁴ Același termen îl folosește Filothei împotriva lui Gregora în *Antireticul al III-lea* (PG 151, 804 D).

καὶ ἐν λόγῳ οὐ ἡ ἀρχὴ, 'Ταῖς πνευματοκινήτοις τῶν πατέρων ἐπόμενοι ψήφοις'. Βαρλαάμ γὰρ οὗτος [f17^v] καὶ Ἀκίνδυνον ἐν τούτοις διασύρων φησὶ 'καταβοῶσι τῶν στεργόντων τὴν πρὸς τοὺς ἁγίους ὁμολογίαν ὡς δύο θεότηας ἀκτίστους ὅπωςδήποτε λεγόντων, ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην, μὴ συνορῶντες ὅτι πρὸς τοὺς ἁγίους ἡμῶν πατέρας ἀναφέρεται τὸ δῆθεν ἐγκλημα τοῦτο'».

ὅτι μὲν οὖν ἡ 'θεότης' ἐνεργείας ἐστὶν ὄνομα καὶ μᾶλλον ἢ τῆς θείας οὐσίας – ὡς καὶ αὐτῆς δὴ πού θεότητος ἐνίστε καλουμένης, ὡς καὶ τοῦτου μόνου τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἐκδηλοῦν εἶναι – τοῦτο οὐχ ἡμέτερός ἐστι λόγος, οὐδὲ συνάγεται παρὰ τῆς Συνόδου, τῶν δὲ ἁγίων πατέρων ἐστὶν ἀναμφισβητήτως καὶ φανερώς. ὁ μὲν γὰρ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν τῷ *Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος* λόγῳ τὰδε φησὶ

«φασίν» οἱ ἄρειανοὶ δηλονότι «φύσεως εἶναι σημαντικὴν τὴν θεότητα. ἡμεῖς δὲ φαμεν ὅτι ὄνομα σημαντικὸν ἢ θεία φύσις ἢ οὐκ ἔχει ἢ ἡμῖν οὐκ ἔχει ἄλλ' εἴ τι καὶ λέγεται, εἴτε παρὰ τῆς ἀνθρωπίνης συνηθείας, εἴτε παρὰ τῆς θείας Γραφῆς, τῶν περὶ αὐτὴν ἀποσημανθέντων ἐστὶ τι αὐτῆ δὲ ἡ θεία φύσις ἄφραστός τε καὶ ἀνεκφώνητος μένει, ὑπερβαίνουσα πάσαν τὴν διὰ φωνῆς σημασίαν».

¹⁰⁵ Literal: verdictelor.

¹⁰⁶ Deși tradus aici prin [dumnezeire] superioară/inferioară, binomul *ὑπερκειμένη/ὑφειμένη* ar putea fi redat și prin [dumnezeire] *transcendentă/îmanentă* (coborâtă); despre sensul binomului acestuia la Părinți vezi Sfântul Grigorie Palama, *Opere complete* II, GA, București 2013, p. 296-297, nota 34.

¹⁰⁷ PG 152, 288 C.

¹⁰⁸ Adică: lucrarea.

¹⁰⁹ Literal: cuvântul 'însemnător' al firii, cuvântul ce este pus drept 'semn' firii înseși.

început este *Urmând* [noi] *cuvintelor*¹⁰⁵ *celor de-Duhul-mișcate ale Părinților*. Că pe Varlaam și pe Achindin defăimându-i el în acestea, spune [despre ei că] 'strigă împotriva celor ce iubesc mărturia dată de Părinți [și îi învinuiesc] cum că zic neapărat [a fi] două dumnezeiri nezidite, superioară și inferioară¹⁰⁶, nepricepând [ei] că asupra sfinților noștri Părinți se aduce așa-zisa vină aceasta'¹⁰⁷.

Că, pe de o parte, *dumnezeire* este nume mai mult al lucrării decât a ființei dumnezeiești – de vreme ce aceasta¹⁰⁸ și este numită uneori 'a dumnezeirii' (încât și doar de aici se vede limpede deosebirea dintre ele) – acesta nu este cuvântul nostru, nici nu s-a alcătuit de către Sinod, ci al Părinților este, [în chip] limpede și fără îndoială. Că dumnezeiescul Grigorie al Nyssei în cuvântul *Despre dumnezeirea Fiului și a Duhului* acestea le zice:

«Zic», arienii adică, cum «că *dumnezeire* este cuvântul ce arată¹⁰⁹ firea [dumnezeiască]; pe când noi spunem că nume arătător dumnezeiasca fire ori nu are, ori nu are la noi¹¹⁰; iar dacă, totuși, se spune ceva [în privința firii dumnezeiești] – ori de către obiceiul omenesc, ori de către dumnezeiasca Scriptură – [lucrul] acela este ceva din cele arătate împrejurul ei; pe când, în sine însăși, dumnezeiasca fire rămâne negrăită și neglăsuată, mai presus de toată arătarea ei prin cuvânt»¹¹¹;

¹¹⁰ «la noi»: în lumea zidită, în cuvintele tributare acesteia. În Biserică nu operăm cu nume/semne ale firii dumnezeiești înseși, căci aceasta este neîmpărtășibilă, deci numirile ar fi absolut abstracte și fără rost, semne puse peste nimic experiabil, iar teologia – vorbe goale; ci (precum se spune mai departe) 'semnele' scrise sau sonore (numirile) cu care operăm au rost, întrucât sunt ale 'celor dimprejurul firii dumnezeiești', ale lucrărilor ei concrete care coboară la noi, de care ne împărtășim și, prin urmare, le numim și le însemnăm, ținându-ne mintea înlăuntrul 'cuvintelor (semnelor) vieții veșnice' (Ioan 6, 68).

¹¹¹ PG 46, 573 CD.

καὶ μετὰ τινα·

«οὐκοῦν οὐχὶ φύσιν, ἀλλὰ τὴν θεατικὴν δύναμιν ἢ τῆς θεότητος προσηγορία παρίστησι»

καὶ ἐν τῷ Πρὸς Ἀβλαβιον·

«θεός· ἐνεργοῦντα δηλοῖ, 'θεότης' δὲ ἐνεργεῖαν· οὐδὲν δὲ τῶν τριῶν ἐνεργεῖα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνεργοῦν ἕκαστον αὐτῶν»·

καὶ ἐν τῇ Πρὸς Εὐστάθιον ἐπιστολῇ πάλιν·

«οὐκοῦν ἢ τῆς ἐνεργείας ταυτότης ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου δείκνυσι σαφῶς τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον. ὥστε, κἂν φύσιν σημαίνει τὸ τῆς 'θεότητος' ὄνομα, [f18] κυρίως καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν προσηγορίαν ἐφαρμόζεσθαι ταύτην ἢ τῆς οὐσίας κοινότης συντίθεται. ἀλλ' οὐκ οἶδα ὅπως ἐπὶ τὴν τῆς φύσεως ἐνδειξὴν τὴν προσηγορίαν τῆς θεότητος φέρουσιν οἱ 'πάντα κατασκευάζοντες'»·

καὶ μετὰ τινα·

«οὐκοῦν ἐξουσίας τινός – εἴτε ἐποπτικῆς, εἴτε ἐνεργητικῆς – ἐνδειξὴν ἢ προσηγορία φέρει»·

καὶ ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνόμιον αὐθις·

«καὶ αὐτὸ τὸ τῆς 'θεότητος' ὄνομα – εἴτε τὴν ἐποπτικὴν, εἴτε τὴν προνοητικὴν ἐξουσίαν σημαίνει – οἰκείως ἔχει πρὸς τὸ ἀνθρώπινον»·

¹¹² PG 46, 576 A.

¹¹³ PG 45, 124–125 A; ed. Jaeger 3, 1.

¹¹⁴ Adică: faptul de a fi de-o-lucrare (cum avem faptul de a fi de-o-ființă).

¹¹⁵ «neschimbată»: fără vreo deosebire, leit aceeași fire; adică 'neschimbată' atunci când firea trece din Tatăl la Fiul și la Duhul – prin naștere și purcedere – sau, iarăși, când noi trecem de la a cugeta despre firea dumnezeiască a Tatălui la a cugeta despre cea a Fiului sau despre a Duhului.

și puțin mai încolo:

«Așadar nu firea, ci puterea văzătoare o înfățișează denumirea de *dumnezeire*»¹¹²;

iar în [epistola] *Către Avlavie*:

«*Dumnezeu* arată pe Cel ce lucrează, iar *dumnezeire* [arată] lucrarea; că nici unul din Cei trei nu este lucrare, ci – mai bine zis – fiecare [din Ei este] lucrător»¹¹³;

iar în epistola *Către Eustathie*, iarăși:

«Așadar, în cazul Tatălui și Fiului și sfântului Duh, identitatea lucrării¹¹⁴ arată limpede faptul de a avea întocmai aceeași fire, neschimbată¹¹⁵; încât, chiar și *fire* de-ar însemna numele de *dumnezeire*, comuniunea de ființă face ca denumirea aceasta să se potrivească în chip propriu-zis și sfântului Duh; dar nu știu cum spre arătarea firii aduc denumirea de *dumnezeire* 'cei ce toate le meșteșugesc'¹¹⁶»¹¹⁷;

și puțin mai încolo:

«Așadar arătare a unei anumite puteri – ori văzătoare¹¹⁸, ori lucrătoare – este denumirea [de *dumnezeire*]»¹¹⁹;

iar în cele *Către Eunomie*, iarăși:

«Dar însăși numele de *dumnezeire* fie văzătoarea, fie proniatoarea putere o arată, potrivit [fiind] omeneșului [cuget]»¹²⁰;

¹¹⁶ *Evrei* 3, 4.

¹¹⁷ PG 32, 693 C–696 A.

¹¹⁸ Literal: supraveghetoare, purtătoare de grijă.

¹¹⁹ PG 32, 696 A.

¹²⁰ *Împotriva lui Eunomie*, 3, 10, 5, ed. Jaeger, Leiden 1960.

καὶ ὁ μέγας Διονύσιος:

«θεότης ἐστὶν ἢ πάντα θεωμένη πρόνοια»

ὅτι δὲ ἡ πρόνοια ἐνέργεια, μάρτυς ὁ μέγας Αθανάσιος γράφων:

«οὐ κατ' ἄλλην καὶ ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη τῆς θεότητος ἐνέργειαν».

ταῦτα οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι καὶ φωστῆρες οὗτοι διαφωρήδην φασίν. εἰ δὲ δύο καὶ πολλαὶ θεότητες ἐκ τούτων συνάγονται, ἄρ' οὐ – καθὼς αὐτὸς εἰσάγει τὸν Παλαμᾶν λέγοντα – πρὸς ἐκείνους ἀναφέρεται τὸ ἔγκλημα τοῦς εἰπόντας; ἀλλ' ἡμεῖς, ἡμῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν ἁγίων ἡμῶν πατέρων ὑπεραπολογούμενοι, λέγομεν ὅτι μίαν θεότητα πρεσβεύειν ἡ Ἐκκλησία παρέλαβεν οὐχ ὡς καθ' ἑνὸς σημειομένου (τῆς φύσεως δηλονότι μόνης) τοῦ ὀνόματος λεγομένου (τοῦτο γὰρ ὁρᾶς ὡς οὐ δοκεῖ τοῖς ἁγίοις), ἀλλ' ὡς οὐκ ἄλλης καὶ ἄλλης καὶ ἄλλης ἐνεργείας, οὔτε μὴν ἄλλης καὶ ἄλλης καὶ ἄλλης φύσεως Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ὄντων: οὕτω γὰρ αἱ πολλαὶ θεότητες εἶχον ἂν χώραν, ὡς καὶ ἡ ἁγία καὶ Οἰκουμενικὴ ΣΤ' Σύνοδος ἐν πέμπτῳ τόμῳ τῆς ἐνδεκάτης πράξεως διορίζεται:

[f18^v] «θεὸς καὶ θεὸς καὶ θεός, ἀλλ' εἰς τὰ τρία θεός: οὐ γὰρ ἄλλος θεός ὁ Πατὴρ, οὔδε ἄλλος θεός ὁ Υἱός,

¹²¹ PG 3, 969 C.

¹²² Adică: a ființei.

¹²³ PG 28, 924 B; BEI 36, 208.

¹²⁴ Sau, mai neaoș: 'Biserica a apucat a se închina unei *singure* dumnezeiri'.

¹²⁵ Altfel zis: Nu din rațiuni filologice – precum susținea, de fapt, Caleca – ajunge Biserica a se închina unei *singure* dumnezeiri (întrucât – adică – termenul de *dumnezeire* ar indica un *singur* lucru, și anume *firea dumnezeiască*; așadar, închinându-se *dumnezeirii*, Biserica s-ar închina automat unei *singure* dumnezeiri), ci întrucât una este lucrarea Treimii

iar marele Dionisie:

«*Dumnezeire* este pronia văzătoare-a-toate»¹²¹;

iar că pronia este lucrare, martor ne este marele Athanasie, cel ce scrie:

«Nu după o pronie lucrează Tatăl, și după alta Fiul, ci după una și aceeași lucrare ființială¹²² [și anume cea] a dumnezeirii»¹²³.

Acestea le zic cu limpezime dascălii Bisericii și luminătorii aceștia. Iar dacă din ele se conchide [a fi] două și mai multe dumnezeiri, oare nu asupra aceloră – precum spun cuvintele lui Palama, de tine însuși puse de față – este adusă vina de față, a celor ce au zis [acestea]? Dar noi, pe noi înșine apărându-ne în cuvânt, și totodată pe sfinții noștri Părinți, spunem că Biserica a primit [predania de] a se închina¹²⁴ unei *singure* dumnezeiri nu în sensul că numele [de *dumnezeire*] ar însemna un *singur* lucru, adică doar firea dumnezeiască (că nu așa, precum vezi, au socotit sfinții), ci în sensul că nu de altă și altă și altă lucrare – [prin urmare] nici de altă și altă și altă fire – sunt Tatăl, Fiul și sfântul Duh¹²⁵; pentru că așa s-ar da loc mulțimii dumnezeirilor, precum al VI-lea sfânt Sinod Ecumenic în tomul al cincilea al Praxis-ului al XI-lea prevede:

«*Dumnezeu* și *Dumnezeu* și *Dumnezeu*, dar un [*singur*] *Dumnezeu*¹²⁶ sunt Cele trei [persoane]; că nu alt *Dumnezeu* este Tatăl, alt *Dumnezeu* [este] Fiul și –

cea venită la ea și experiată de mădularele ei (așadar, dintr-un reflex teologic).

¹²⁶ Notăm că expresia *εἰς Θεός* – un [*singur*] *Dumnezeu* – este cea din *Efeseni* 4, 6.

οὐδε ἄλλος πάλιν θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ μηδ' ἄλλη φύσις ὁ Πατήρ, μηδ' ἄλλη φύσις ὁ Υἱός, μηδ' ἄλλη πάλιν φύσις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τοῦτο γὰρ καὶ τοὺς πολλοὺς καὶ διαφόρους θεοὺς ἐκτεχνάζεται καὶ τὰς πολλὰς καὶ διαφόρους ἐκτικτεὶ θεότητας· ἀλλὰ θεός μὲν ὁ Πατήρ, θεός δὲ ὁ Υἱός, θεός δὲ ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς μιᾶς ἀμερίστως καὶ ἐνελιπῶς τὰ τρία πρόσωπα πληρούσης θεότητος»·

καὶ ὁ μέγας Βασιλεῖος ἐν τῇ Πρὸς Εὐστάθιον ἐπιστολῇ πάλιν·

«εἴτε ἐνεργείας ὄνομα ἢ θεότης, ὡς μίαν ἐνέργειαν Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, οὕτω μίαν φαμέν εἶναι καὶ τὴν θεότητα· εἴτε καὶ κατὰ τὰς τῶν πολλῶν δόξας φύσεως ἐνδεικτικόν ἐστι τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, διὰ τὸ μηδεμίαν εὐρίσκειν ἐν τῇ φύσει παραλλαγὴν οὐκ ἀπεικότως μιᾶς θεότητος τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀριζόμεθα»·

καὶ ὁ Νύσσης ἐν τῷ Πρὸς Ἀβλάβιον αὐθις·

«καθὸ μία καὶ ἀπαράλλακτος ἐν τοῖς τρισὶν ἢ εἰρημένη ἐνέργεια, μία καὶ ἡ θεότης καὶ εἰς θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν»·

ἀκούεις ὅπως τὴν μίαν θεότητα καὶ τὸν ἕνα θεὸν ἐκλαμβάνειν προσήκε τοῖς ἁγίοις ἀκολουθοῦντας; σὺ δὲ τί λέγεις, τί δογματίζεις ὁ καινός τῶν θείων ὀνομάτων

¹²⁷ Mansi 11, 469.

¹²⁸ Amintim că aceasta este accepțiunea pe care sfântul Vasile o dă termenului.

¹²⁹ Iar aceasta este accepțiunea îmbrățișată de arienii «cei ce toate le meșteșugesc» (vezi mai sus, p. 93).

¹³⁰ PG 32, 696 B; Courtonne II, 141; BEΠ 55, 21 A.

¹³¹ «neschimbată»: fără deosebire; sau – așa zicând – fără a se observa vreo 'schimbare' a lucrării dumnezeiești când trecem de la a cugeta (cu

iarăși – alt Dumnezeu [este] Duhul cel sfânt, că nu altă fire este Tatăl, nici altă fire [este] Fiul, nici – iarăși – altă fire [este] Duhul cel sfânt; că [opinia] aceasta îi scornește pe mulții și feluriții [dumne]zei și puiază multele și felurile dumnezeiri; ci [zicem că] 'Dumnezeu este Tatăl, Dumnezeu [este și] Fiul, Dumnezeu de asemenea [este] și Duhul Sfânt' în înțelesul că *una este* – în chip neîmpărțit și neîmputinat – *dumnezeirea* ce umple Cele trei persoane»¹²⁷;

iar marele Vasile în epistola *Către Evstathie*, iarăși:

«numele de *dumnezeire* este fie al lucrării, fie al firii dumnezeiești; dacă al lucrării este numele [de] *dumnezeire*¹²⁸, [atunci,] precum una [spunem a fi] *lucrarea* Tatălui și a Fiului și a sfântului Duh, așa una spunem a fi și *dumnezeirea* [Lor]; iar dacă – după părerile multora – arătător al firii este numele de *dumnezeire*¹²⁹, [atunci,] întrucât nu se află nici o deosebire în firea [Celor trei], nu în chip nepotrivit hotărâm că de-o *dumnezeire* este Sfânta Treime»¹³⁰;

și al Nyssei în [epistola] *Către Avlavie*, iarăși:

«Întrucât una și neschimbată¹³¹ [este] în Cei trei pomenita lucrare, [pentru aceasta] una [este] și *dumnezeirea*, și unul [este] și Dumnezeu în trei ipostasuri»¹³².

Auzi cum¹³³ se cade a socoti una [a fi] *dumnezeirea* și unul Dumnezeu celor ce urmează Sfinților? Pe când tu ce spui, ce dogmatizezi, noule cercetător al numirilor dumnezeiești?

mintea) lucrarea Tatălui la a o cugeta pe cea a Fiului și la a o cugeta pe cea a Duhului.

¹³² cf. PG 45, 125 A.

¹³³ «cum»: în ce chip.

ἐξεταστής; ἐπειδή, φησίν, ἐν μόνον ἐστὶν ἡ τοῦ θεοῦ οὐσία, θεότης ὀνομαζομένη, διὰ τοῦτο μίαν θεότητα προεβέβηκεν φημέν. ὅτι μὲν οὖν Εὐνομίῳ καὶ τοῖς ἀρειανοῖς ὁμολογῶς εἰ κατὰ τοῦτο, ἄλλοι τε εἰρηκασί καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων τοῖς ἁγίοις δῆλον· ἄλλ' «ὡ καθάρμα», κατὰ τὸν σὸν τοῦτον δι-
ορισμὸν, οὐκ εἰς μίαν θεότητα πιστεύειν, ἄλλ' εἰς μίαν τὴν 'θεότητα' λέγειν ἐχρῆν καὶ μηδέποτε ἄνευ τοῦ [f19] ἄρθρου τοῦτο προφέρειν, ἵνα μὴ, ἐπὶ διαφόρων μὲν λεγομένη, μία δὲ ὅμως οὐσα, τῶν τριῶν προσώπων ἡ Θεότης νομιζοίτο· καθάπερ καὶ δύναμις μία φημέν τῶν τριῶν, ὡσπερ δὴ καὶ θεότης. ἄλλ' οὐδὲν κωλύει δύναμιν τὴν τε δημιουργικὴν καὶ τὴν προνοητικὴν καὶ ἔτι τὴν θαυματουργικὴν παρὰ τῶν λεγόντων νοεῖσθαι· αὐταὶ δὲ διαφέρουσι πάντως ἀλλήλων, 'κἂν αὐτὸς διαόραγῆς' εἰς ἓν ἐφελκόμενος καὶ ταυτίζων· εἰ δὲ πολλοὶ μὲν δυνάμεις ἐν τῷ θεῷ λέγονται – κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύσιον

«δυνάμεις ἐστὶν ὁ θεός, ὡς πᾶσαν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ
προέχων καὶ ὑπερέχων» –,

πολλοὶ δὲ θεότητες οὐδαμῶς· καὶ τοῦτο πρὸς ἡμῶν καὶ τῆς ἀληθείας· ἡ μὲν γὰρ θεότης ἐστὶν ὅτε καὶ ἐπὶ τῆς φύ-
σεως λέγεται καὶ διὰ τοῦτο ταῖς θεότησιν ἀνάγκη τοὺς θεοὺς συνεισάγεσθαι, ἡ δὲ δύναμις οὐδέποτε ἐπὶ τῆς φύ-
σεως, ὡσπερ οὖν οὐδ' ἡ ἐνέργεια·

¹³⁴ Poziția aceasta a lui Caleca este cea pomenită puțin mai sus: întrucât termenul de *dumnezeire* indică un singur lucru (sau o singură realitate), și anume ființa lui Dumnezeu, numită *dumnezeire*, de aceea spunem – din rațiuni filologice – că cinstim o singură *dumnezeire*.

¹³⁵ Aristofan, *Plutus*, 454, ed. Les Belles Lettres, Paris 1930.

¹³⁶ Ca nu cumva, adică, să se creadă că *dumnezeirea* – termen care (după Caleca) denumește *ființa* celor Trei persoane – ar numi mai multe realități, ajungându-se astfel la politeism.

¹³⁷ Aici sfârșește, se pare consemnarea poziției lui Caleca.

¹³⁸ Vezi Nichifor Gregora, *Historia Romana*, CSHB, vol. 3, pag. 282, rândul 1.

Întrucât – zice – doar un singur [lucru] este ființa lui Dumnezeu, numită *dumnezeire*, pentru aceasta zicem că cinstim o singură *dumnezeire*¹³⁴. Că, așadar, în privința aceasta ești de-un-cuget cu Eunomie și cu arienii – [aceasta] alții au spus-o și limpede este din spusele Sfinților; ci, 'o, lepădătură'¹³⁵, [că dacă ar fi fost] după această definiție a ta, trebuia nu să credem întru o [singură] *dumnezeire*, ci denumirea de *dumnezeire* să o folosim [doar] întru o singură privință și nicicând să nu o pronunțăm fără numeralul acesta, ca nu cumva, spusă în privința a diferite [alte] lucruri – deși [ea] este una [singură] – să se socotească [a fi vorba despre] *dumnezeirea* celor trei Persoane¹³⁶; [adică] precum și 'o putere' spunem [a fi] a Celor trei, tot așa [zicem] și '[o] *dumnezeire*'¹³⁷. Dar nimic nu îi împiedică pe cei ce spun ['o putere'] să înțeleagă prin *putere* pe cea ziditoare și pe cea proniatoare, încă și pe cea de-minuni-făcătoare; iar acestea se deosebesc întreolaltă, 'și de-ai crăpa'¹³⁸ să le aduni întru una și să le faci [a fi] totuna. Iar dacă expresia *multe puteri* se folosește în [privința lui] Dumnezeu – că, după marele Dionisie,

'putere este Dumnezeu, ca toată puterea¹³⁹ în Sine dinainte-avându-o și covârșindu-o'¹⁴⁰ –

[expresia] *multe dumnezeiri* nicidecum [nu se folosește]; iar aceasta și după noi și după adevăr. Că [în Biserică] *dumnezeire* numește uneori și firea [dumnezeiască] și, pentru aceasta, dimpreună cu [pluralul] *dumnezeiri* s-ar introduce numaidecât [pluralul] [dumne]zei; pe când *putere* nicicând nu numește firea [dumnezeiască], după cum nici *lucrare*

¹³⁹ Expresia *toată puterea* are sensul de *toate puterile*; așa cum – precum deja am spus (vezi nota 79).

¹⁴⁰ PG 3, 889 D.

«φύσις γὰρ καὶ ἐνέργεια», κατὰ τὸν θεῖον Κύριλλον,
«οὐ ταῦτόν»

διὰ τοῦτο καὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι πληθυντικῶς ἐκφέρονται καὶ νοοῦνται καὶ κατ' αὐτὰς ὁ θεὸς πληθύνεσθαι τε καὶ πολλαπλασιάζεσθαι λέγεται, καθάπερ ἤκουσας. ἀλλὰ τῆς μιᾶς θεότητος αὐτοῖς ἐξέχη ἴκλαυθυμυριζόμενος ὡσπερ τὰ νεογνά' καὶ δέδιας μὴ τῆς ἐνεργείας θεότητος λεγομένης πολλαῖς θεότησι περιπέσης· ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπότης, ὡ μῶρε', λέγοιτο μὲν ἂν ἡ φύσις αὐτῆ καθ' ἣν ἔσμεν ἀνθρωποι, λέγοιτο δ' ἂν καὶ εἴ τι τῆς φύσεως ἴδιον, οἷον ἢ τε λογικὴ δύναμις (ἢ μάλιστα τῶν ἄλων ζῶων ἀνθρώπος διακρίνεται) καὶ τὸ «γελαστικόν τε καὶ ὀρθοπεριπατητικόν» καὶ εἴ τι τοιοῦτον, κυριώτερον δὲ πάντων ἢ τοῦ ἀναθρεῖν ἃ ὅπως δύναμις, ἀφ' ἧς [f19'] καὶ παρονομάζεται, καθά φησι καὶ ὁ θεῖος Ἀναστάσιος ὁ Σιναῖτης ἐν τῇ Ὀδηγῶ λεγομένη βίβλῳ, ἤδη δὲ καὶ ὁ Σολομών, καὶ ἐν τῷ δικαιοπραγεῖν τινα καὶ ἀστεῖον εἶναι τὴν ἀνθρωπότητα διορίζεται «τὸν θεόν» γὰρ φησι «φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλαττε· τοῦτο γὰρ ἀνθρώπος». καὶ πρὸς γε ἔτι τῶν πολλῶν ἀνθρώπων τὸ σύστημα 'ἀνθρωπότης' καλεῖται, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο πολλαὶ ἀνθρωπότητες ἢ εἰσιν ἢ λέγονται· μία γὰρ ἢ ἐν ἡμῖν ἀνθρωπότης κατὰ ταῦτα πάντα θεωρουμένη. εἰ δὲ ἐνθα πολλοὶ οἱ κατὰ μέρος ἀνθρωποὶ μία ἀνθρωπότης,

¹⁴¹ Chiril al Alexandriei, *Cartea vistieriiilor*, PG 75, 312 C.

¹⁴² Adică: din unghiul lor, din perspectiva aceasta.

¹⁴³ Plutarh, *Moralia*, 149 D, Harvard University Press, 1928.

¹⁴⁴ Sau: *omenitate* (ca pereche a lui *divinitate*); folosim, însă, *omenire* (ca pereche a lui *dumnezeire*).

¹⁴⁵ Aristofan, *Nubes*, 398, Oxford 1968.

¹⁴⁶ Adică: tot *omenire*; se are în vedere, desigur, tărâmul limbii grecești.

¹⁴⁷ «mersul stând drept»: mersul din poziție verticală; PG 89, 76 C.

¹⁴⁸ Se arată că în grecește ἀνθρώπος (om) vine de la verbul ἀναθρεῖν (a cerceta, a lua aminte, a observa, a analiza, a chibzui).

(că «firea și lucrarea» după dumnezeiescul Chiril «nu sunt totuna»¹⁴¹); și, pentru aceasta, și *puteri și lucrări* se pronunță – și se înțeleg – la plural și se spune că – după ele¹⁴² – Dumnezeu Se înmulțește și Se multiplică, precum ai auzit. Dar [tu], iarăși, te agăți de 'dumnezeirea cea una', 'smiorcăindu-te ca pruncii de țâță'¹⁴³, și te temi ca nu cumva, numind lucrarea *dumnezeire*, să cazi în [închinarea la] multe dumnezeiri. Dar și *omenire*¹⁴⁴, o, *nerodule*¹⁴⁵, numindu-se firea aceasta după care suntem oameni, tot așa¹⁴⁶ se numește și ceva ce este propriu firii – precum *puterea cuvântătoare* (prin care, mai ales, se deosebește omul de celelalte viețuitoare) și '*râsul și mersul stând drept*'¹⁴⁷ și orice altceva de acest fel și, mai mult decât toate, *puterea de a cerceta* cele ce a văzut, [putere] de la care își ia și numele¹⁴⁸ – cum arată și dumnezeiescul Anastasie Sinaitul în cartea numită *Călăuză*, ba chiar și Solomon, care definește *omenirea* prin faptul de a săvârși dreptatea și de a se purta cum se cuvine¹⁴⁹; că zice: «de Dumnezeu teme-te și poruncile Lui păzește-le; că aceasta este omul»¹⁵⁰. Pe lângă acestea, și adunarea mai multor oameni [tot] *omenire* se numește, dar aceasta nu înseamnă că sunt – sau sunt numite – mai multe omeniri; că una este omenirea din noi, considerată în toate [aspectele] acestea. Iar dacă [acolo] unde sunt [mai] mulți oameni la un loc [le spunem] *omenire* –

¹⁴⁹ Literal «τὸ ἀστεῖον εἶναι» (a se purta cum se cuvine) înseamnă a se comporta în acord cu legile unei cetăți, 'civilizat'.

¹⁵⁰ *Ecclesiastul* 12, 13. Notăm că textul *Septuagintei* are un cuvânt în plus («că aceasta este tot omul»; sensul acestui *tot* este, de asemenea, cel consemnat la nota 79) și că actualul text românesc oficial al Bibliei ortodoxe redă acest pasaj prin neinspirata perifrază «acesta este lucru cuvenit fiecărui om», care îi anulează integral sfântului Marcu posibilitatea citării lui în problematica de față.

διὰ τὸ μὴ χωρὶς εἶναι τὰ φυσικὰ τῆς φύσεως ἐν ἣ θεωροῦνται, πῶς ὅπου θεὸς εἷς καὶ τὰ τρία ἐν αἱ πολλαὶ θεότητες ἔξουσι χωρᾶν; τί δὲ καὶ τὸν Παλαμᾶν αἰτιᾶ καὶ προφέρεις εἰς μέσον, ὅτι περὶ ὅλως τὴν φωνὴν παρεδέξατο καὶ προήνεγκε ταύτην ἐν τοῖς αὐτοῦ γράμμασι; μάλιστα μὲν «οὐ περὶ φωνῶν ἡμῖν ὁ λόγος», ὡς καὶ αὐτὸς ἀπολογούμενος ἐν τῷ *Τόμῳ* φησὶν, «ἀλλὰ περὶ πραγμάτων καὶ δόξης ὀρθῆς». ὡς γὰρ ὑμῶν ταῦτα λεγόντων καὶ συναγόντων, ὑποτιθέμενος αὐτὸς τὰ ὑμέτερα εἶπεν ὅτι, τούτων οὕτως ἐχόντων, τοῖς ἁγίοις ἐχορῆν ἐγκαλεῖν, εἶπερ ἐχορῆν· εἰ μὴ καὶ τὸν Δαυῖδ αἰτιῶτό τις καὶ ἀθεΐας γράφοιτο, ὅτι τὸ ἐν καρδίᾳ τοῦ ἀφρονος μελετώμενον ἐτόλμησεν ἐξειπεῖν καὶ γραφῆ παραδοῦναι, ὅτι 'οὐκ ἔστι θεός'. εἰ μὲν οὖν τὰς φωνὰς αἰτιᾶ, σαυτὸν ἂν εἴης αἰτιᾶσθαι δίκαιος, τὸν πρῶτον εἰπόντα τὸ δύσφημον· εἰ δὲ τὰ πράγματα καὶ τὸν νοῦν, ἀπολελόγηται μὲν αὐτὸς περὶ τούτου μακρὰ καὶ διὰ μακρῶν, ἡ θεολόγος τῷ ὄντι γλῶσσα καὶ λογικὴ καὶ φιλόσοφος, καὶ πρόκειται τοῖς βουλομένοις ἐκεῖνα τῆς τοῦ ἀνδρὸς ὑγιοῦς περὶ πάντα καὶ ἀκριβοῦς [f20] διανοίας σαφῆ δείγματα· εἴρηται δὲ καὶ ἡμῖν ἐνταῦθα 'τὸ νῦν εἶναι' μετρίως καὶ ὡς οὐ δύο καὶ πολλαὶ θεότητες, οὐδ' ἀριθμὸς ὅλως, ἐκ τῆς ἡμετέρας δόξης εἰσάγεται σεσαφῆνισταί. ἀλλ' ὅ γε ἐκ τοῦ *Κατὰ Βαρλααμίτην καὶ Ὀρθοδόξου* διαλόγου προσέθηκεν, ὡς

¹⁵¹ Firea omenească și însușirile ei (puterea cuvântătoare etc.) și persoanele omenești (oamenii înșiși) nu sunt nicidecum realități rupte întreolaltă, ci se numesc firesc cu același termen: *omenire*.

¹⁵² Sau: 'nu despre sunete ne este cuvântul, ci despre realități și despre dreapta socotință'; PG 151, 725 C; vezi și *Epistola către Filothei VI*, vol. 2, p. 521; este vorba de un împrumut de la sfântul Grigorie Teologul (*Cuvântul* 42, 16, PG 36, 92 A): «de parcă în numiri ne-ar sta credința, nu în lucruri [concrete]».

¹⁵³ Este vorba de pâra în scris.

¹⁵⁴ *Psalmii* 13, 1.

pentru că cele firești nu sunt rupte de [însăși] firea în carea sunt observate¹⁵¹ – cum să dăm loc mai multor *dumnezeiri* [acolo] unde Dumnezeu este unul și Cele trei [persoane sunt] una? Deci ce îl [tot] învinuiești și ni-l îndeși în ochi pe Palama cum că el ar fi izvodit vorba aceasta și a pus-o în scrierile lui? – mai ales că «nu despre vorbe ne este cuvântul», după cum el însuși spune în *Tomos*, apărându-se, «ci despre lucruri [concrete] și [despre] dreapta slăvire»¹⁵². Că zicând voi acestea și [pe acestea] adunându-le, socotindu-le el pe ale voastre, a zis că, așa stând lucrurile, pe sfinți se cădea să îi învinuiți, dacă se cădea; atunci și pe David ar putea să îl învinuiască cineva și să îl pârască¹⁵³ de ateism, că socotința inimii nebunului a cutezat să o spună și să o pună predanie în Scriptură, cum că 'Nu este Dumnezeu'¹⁵⁴. Așadar, dacă vorbele le învinuiești, atunci îndreptățit ai fi pe tine însuți a te învinui, cel dintâi ce ai spus defăimarea; iar dacă lucrurile [concrete le învinuiești] și înțelesul [vorbilor], atunci s-a apărât în privința aceasta mult și îndelung el însuși – limba cea cu adevărat de-Dumnezeu-cuvântătoare și rațională și iubitoare de înțelepciune¹⁵⁵ – și stau de față, celor ce voiesc, dovezile limpezi aduse de cugețul bărbatului [acestuia], precis și sănătos întru toate; și tocmai¹⁵⁶ s-a zis și de către noi, cu măsură, și s-a lămurit că nu două și mai multe dumnezeiri și nici vreun număr se introduce prin socotința noastră. Iar ceea ce s-a adăugat¹⁵⁷ din *Dialogul Varlaamitului cu Ortodoxul*, și anume:

¹⁵⁵ Sau: filosofică.

¹⁵⁶ Platon, *Republica*, 506 e, ed. Oxford 1902; este vorba de folosirea pluralului *dumnezeiri* pentru a denumi ansamblul lucrărilor dumnezeiești.

¹⁵⁷ De către Caleca, mai departe, în scrierea sa.

«αἱ ἄλλαι παρὰ τοῖς ἁγίοις λεγόμεναι θεότητες – εἴτε μία, εἴτε δύο, εἴτε πλείους [...]»,

οὐχ οὕτως εὐρηται κείμενον, ἀλλ' οὕτως:

«εἰ δέ τις ἄλλη τῶν ἐνεργειῶν παρὰ τῶν ἁγίων λέγοιτο 'θεότης' – εἴτε μία, εἴτε δύο, εἴτε πλείους [...]».

ἀλλὰ γὰρ ὑποθέμενος ἀραρότως, ὡς εἴρηται, δύο καὶ πολλὰς θεότητας εἰσάγειν ἡμᾶς, ἐφ' ἕτερον ἐκ τούτου πρόεισι μείζον καὶ ἀτοπώτερον ἔγκλημα (ὡς νομίζει) καὶ φησιν:

«ὅτι δὲ τὰ διακρινόμενα ταῦτα ἐν τῷ θεῷ, εἴτ' οὖν αἱ θεότητες αὐταὶ, οὐ λόγῳ διακρίνονται μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγματα τυγχάνει ὄντα καὶ οὐχ ἀπλῶς ὀνόματα, καὶ τοῦτο διὰ πολλῶν κατασκευάζουσι».

καὶ ἐξῆς τὰ ἐξ ὧν τοῦτο κατασκευάζουσι τίθησι τὴν μὲν οὖν τῶν 'πολλῶν θεοτήτων' φωνὴν ὅτι περ ὅλων οὐ παραδεχόμεθα (καὶ γὰρ οὐδ' οἱ πατέρες ἡμῶν εἴρηται), τὰς δὲ θείας δυνάμεις καὶ ἐνεργείας καὶ ἀπλῶς εἴ τι τῷ θεῷ πρόσεστι φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς εἰ μὴ πράγματα διαρρήδην κηρύττοιμεν, αἰσχυνοίμεθα ἂν. εἰ γὰρ ἐν ἡμῖν πρᾶγμα μὲν τι ἢ ἀρετὴ, πρᾶγμα δὲ ἢ σοφία, πρᾶγμα δὲ αὐτὸ πάλιν ἢ ἐπιστήμη, πῶς ἐν τῷ θεῷ ψιλὰ καὶ ἔρημα ταῦτα πραγμάτων ὀνόματα μόνον ὑποληφθήσεται, ὧ τὰ προσόντα φυσικῶς καὶ ἐξ αἰδίου τοσοῦτον ὑπερέχει τῶν ἐν ἡμῖν ἐπικτήτων, ὅσον τῶν μὴ ὄντων τὰ ὄντα εἰπεῖν; παρίτωσαν δὲ καὶ οἱ θεολόγοι πάλιν ἡμῖν διὰ τῶν οικείων φωνῶν τὴν δόξαν πιστούμενοι:

¹⁵⁸ PG 152, 288 D.

¹⁵⁹ Chr. Pal., vol. II, p. 189; sfântul Grigorie nu folosea, aşadar, pluralul *dumnezeiri* pentru lucrările dumnezeieşti nezidite.

¹⁶⁰ PG 152, 288 D.

¹⁶¹ Adică: orice ţine de firea şi fiinţa lui Dumnezeu.

«celelalte *dumnezeiri* – [cele] zise de către sfinţi – fie una, fie două, fie mai multe [...]»¹⁵⁸,

nu așa stă scris [în original], ci așa:

«iar dacă *dumnezeire* s-ar numi de către sfinţi alta dintre lucrări – fie una, fie două, fie mai multe [...]»¹⁵⁹.

Dar [el] înfățișându-ne – prin potriveli, cum s-a zis – că introducem două și mai multe *dumnezeiri*, merge mai departe la altă vină, mai mare – cum crede el – și mai absurdă, și zice:

«Cum că acestea ce se disting în Dumnezeu (aşadar *dumnezeirile* acestea) nu doar prin cuvânt se disting, ci sunt și realități, nu doar nume – și aceasta în multe chipuri o izvodesc»¹⁶⁰;

și mai departe le înșiră pe cele din care izvodesc [ei, zicăse,] aceasta. Aşadar, mai întâi, vorba [*mai*] *multe dumnezeiri* nicidecum nu o încuviințăm, că nici părinții noștri nu au spus-o; iar apoi, *dumnezeieștile* puteri și lucrări și orice ține de Dumnezeu firește și ființial¹⁶¹ de nu le-am propovădui limpede [drept] realități, ne-ar fi [și] rușine; că dacă în noi realitate este virtutea, realitate și înțelepciunea, realitate – iarăși – și știința, cum să fie acestea socotite în [cazul lui] Dumnezeu doar simple nume, goale de realitate, când însușirile Lui în chip firesc și veșnic într-atâta covârșesc dobândirile noastre¹⁶², pe cât – [așa] zicând – *cele ce sunt pe cele ce nu sunt*¹⁶³? Stea, dar, iarăși nouă alătura cuvântătorii-de-Dumnezeu, prin zicerile lor adevărind socotința [aceasta];

¹⁶² În Dumnezeu înțelepciunea, știința și celelalte însușiri sunt veșnice, ținând de firea Lui; pe când în cazul nostru sunt dobândiri, s-au adăugat ulterior.

¹⁶³ Este expresia sfântului Dionisie Areopagitul (*Despre numirile dumnezeiești* XII 4, PG 3, 972 B), citată și de sfântul Grigorie Palama (*Epistola a III^a către Achindin* 13).

καὶ πρῶτος ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ ἐπὶ τῆς [f20^v] κατὰ Νίκαιαν Συνόδου διαλέξει τὸ 'Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ ἔμα' ἔστιν' ἐξηγουμένους οὕτω φησιν·

«οὐχ ἕνεκεν κτιστῶν πραγμάτων τοῦτο ἔφη ὁ Σωτήρ τὸ 'Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ', ἀλλ' ὅσα ἀνήκε τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἴδια ἔφη ὁ Κύριος, οἷον τὸ ἀθάνατον, τὸ ἀφθαρτον, τὸ ἀτρεπτον, τὸ ἀκατάληπτον, τὸ δυνατὸν, τὸ προγνωστικόν»·

καὶ ὁ Νύσσης ἐν πρώτῳ λόγῳ τῶν Ἀντιρρητικῶν·

«οὐ γὰρ ἔστιν, ἐν τι τῷ λογισμῷ διαβάντα τῶν περιτῶν θεῶν εὐσεβῶς λεγομένων ἐντυχεῖν ἑτέρῳ πραγmati ἢ νοήματι, ὃ τῆς τοῦ ῥηθέντος ἀρχαιότητος ὑπεραρθῆναι δυνήσεται»·

καὶ ὁ θεῖος ὁμολογητὴς Μάξιμος ἐν τῇ Πρὸς Πύρρον διαλέξει (τὴν τῶν φύσεων ἔνωσιν ἐνέργειαν λέγοντα, ἐπειδὴ φησιν· «ἡ ἔνωσις σχέσις ἔστι καὶ οὐ πρᾶγμα· σχέσις ἄρα καὶ οὐ πρᾶγμα ἢ τοῦ Χριστοῦ ἐνέργεια»), ὡς αὐτὸς δηλονότι τὴν ἐνέργειαν πρᾶγμα οἰόμενος, ἣν δὴ καὶ ἄκτιστον καὶ διαφέρουσαν τῆς θείας οὐσίας ἐν τῇ αὐτῇ διαλέξει δεικνύς, οὕτω φησὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Πύρρον·

«ἔτι ἢ κτιστὴν ἢ ἄκτιστον λέγειν ταύτην ἀναγκασθήσεσθε τὴν ἐνέργειαν, ἐπειδὴ μέσον κτιστῆς καὶ ἄκτιστου οὐδεμία ὑπάρχει τὸ σύνολον· καὶ εἰ μὲν κτιστὴν αὐτὴν φησετε, κτιστὴν καὶ μόνην δηλώσει φύσιν· εἰ δὲ ἄκτιστον, ἄκτιστον καὶ μόνην χαρακτηρίσει οὐσίαν· δεῖ γὰρ

¹⁶⁴ Ioan 16, 15.

¹⁶⁵ PG 28, 920 C.

¹⁶⁶ Expresia «nu este anterior» nu înseamnă aici că ar fi posterior, ci că este – așa zicând – con-veșnic lui Dumnezeu. Probabil printr-o greșeală în manuscris apare aici expresia «ὁ τῆς ῥηθείσης ἀρχαιότητος», nu «ὁ τῆς τοῦ ῥηθέντος ἀρχαιότητος», ca în ediția Migne (PG 45, 432 C).

și cel dintâi marele Athanasie, care, la Sinodul din Niceea, tâlcuind [locul] 'toate câte are Tatăl ale Mele sunt'¹⁶⁴, așa zice:

«Nu despre lucrurile [sau: realitățile] zidite a spus Mântuitorul acest 'Toate câte are Tatăl'; ci [pe toate] câte aparțin dumnezeirii Tatălui Său Domnul le-a spus [a fi] proprii [și] Lui, precum [însușirea de a fi] fără-de-moarte, nesticăcios, neschimbăcios, de neînțeleș, puternic, mai-înainte-cunoscător»¹⁶⁵;

și [Grigorie] al Nyssei, în primul cuvânt al *Antireticelor* [împotriva lui Eunomie]:

«că nu este cu putință, gândindu-te la vreuna din cele spuse [în chip] bine-cinstitor [a fi] împrejurul lui Dumnezeu, să ajungi la vreo realitate sau noțiune anterioară Numitului»¹⁶⁶;

și dumnezeiescul mărturisitor Maxim în dialogul cu Pyr (care numea unirea firilor *lucrarea*, că zicea: «unirea este relație, nu realitate [în sine]; așadar relație – nu realitate [în sine] – este lucrarea lui Hristos»¹⁶⁷), ca unul care, adică, el însuși¹⁶⁸ socotea lucrarea realitate, [realitate] pe care și nezidită și deosebită de ființa dumnezeiască arătându-o într-același dialog, așa zice aceluiași Pyr:

«Mai mult, veți fi nevoiți a zice [că] lucrarea aceasta [este] sau zidită sau nezidită, pentru că la mijloc – între cea zidită și cea nezidită – nu [mai] există nicidecum vreuna; și de o veți zice pe aceasta [a fi] zidită, [atunci] ea doar fire zidită va [putea] arăta; iar dacă [veți zice că e] nezidită, [atunci] doar fire nezidită poate caracteriza; pentru că însușirile firilor trebuie

¹⁶⁷ PG 91, 340 D – 341 A.

¹⁶⁸ Maxim, adică.

πάντως κατάλληλα ταῖς φύσεσι τὰ φυσικὰ εἶναι· καὶ πῶς δυνατόν τῆς κτιστῆς φύσεως καὶ ἠργμένης ἀκτιστον εἶναι τὴν ἐνέργειαν; ἢ τῆς ἀκτιστου καὶ ἀνάρχου κτιστὴν καὶ ἠργμένην καὶ πεπερασμένην;»

καὶ ὁ αὐτὸς αὐθις, ἐν πς^ο κεφαλαίῳ τῆς τῶν Θεολογικῶν δευτέρας ἑκατοντάδος:

«ἔστι τι πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας ἢ ἀκραιφνῆς τοῦ θεοῦ βασιλεία· οὐ γὰρ δὴ θέμις εἰπεῖν ἤρχθαι ἢ φθάνεσθαι ὑπὸ αἰῶνων καὶ χρόνων τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν».

ιδου [f21] παρὰ τῶν ἁγίων ἤκουσας καὶ πράγματα ὄντα τὰ τοῦ θεοῦ φυσικὰ καὶ τὰς οὐσιώδεις δυνάμεις καὶ ἐνεργείας καὶ προσέτι ἀκτιστα καὶ ὑπὲρ αἰῶνας.

«ἀλλ' εἰ καὶ πράγματα» φησὶν «αἱ ἐνεργεῖαι αὐταὶ καὶ τῷ τῆς θεότητος ὀνόματι προσαγορεύονται ἐνιαί, τί γε ἄλλο ἢ αἱ πολλαὶ θεότητες αὐθις εἰσάγονται; ὥστε, ὁ τοῖς ῥήμασιν ὁ Παλαμᾶς ἀρνεῖται, τοῦτο τοῖς πράγμασι τίθεται καὶ πρὸς ἀπάτην μόνον τῶν ἀπλουστέρων 'οὔτε ἔφρονῆσα' φησὶ 'τό τοιοῦτον, οὔτε φρονῶ'».

καὶ τοιαῦτα ἄττα ἐφεξῆς συνείρει 'φλυαρῶν καὶ περρυγίζων'. ἀλλ', ὦ βέλτιστε, τὰς πολλὰς θεότητας ἡμεῖς οὔτε λέγομεν, οὔτε φρονοῦμεν, μὴ γένοιτο· τὴν μὲν γὰρ ἐνέργειαν, εἰ καὶ ἀχώριστον τῆς φύσεως ἴσμεν, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ καθ' ἑαυτὴν νοουμένην καὶ λεγομένην,

¹⁶⁹ Adică: firea zidită trebuie numai decît să aibă însușire zidită, iar firea nezidită însușire nezidită.

¹⁷⁰ PG 91, 341 A.

¹⁷¹ PG 90, 1165 A.

¹⁷² Adică: la ce altceva dau loc/conduc, dacă nu la multele dumnezeiri, adică la politeism?

¹⁷³ «aceasta»: existența mai multor dumnezeiri.

numai decît să fie potrivite firilor ¹⁶⁹; cum, deci, să fie cu putință ca firea zidită – care are început – să aibă lucrare nezidită? Sau cea nezidită și fără-de-început [să aibă lucrare] zidită, cu început și sfârșit? ¹⁷⁰;

și tot el, iarăși, în al 86-lea din cea de-a doua sută de *Capete teologice*:

«Nemincinoasa împărăție a lui Dumnezeu este [de bună seamă] o anume realitate mai presus de veacuri; că nu se cade a zice că împărăția lui Dumnezeu a început sau că se supune veacurilor și anilor» ¹⁷¹.

Iată, de la sfinți ai auzit și că realități sunt [însușirile] cele firești ale lui Dumnezeu și puterile ființiale și lucrările, ba chiar și nezidite și mai presus de veacuri.

«Dar și realități», zice, «de sunt lucrările acestea și unele denumite cu numele de *dumnezeire*, ce altceva introduc, dacă nu multele dumnezeiri ¹⁷²? Încât ceea ce Palama neagă cu cuvintele, afirmă cu realitățile [susținute de el]; și doar spre înșelarea celor mai simpli zice 'aceasta' ¹⁷³ nici nu am cugetat-o, nici nu o cuget' ¹⁷⁴, ¹⁷⁵;

și tot de acestea adaugă mai departe, 'flecărind și bătând câmpii' ¹⁷⁶.

Dar, o, preaiscusitule, *mai multele dumnezeiri* [acestea] noi nici nu le numim [ca atare], nici nu le cugetăm – să nu fie! Pentru că, pe de o parte, deși lucrarea o știm [a fi] nedespărțită de fire, nimic nu [ne] împiedică însă a o înțelege și a o numi oarecum și *de sine* ¹⁷⁷ (precum

¹⁷⁴ PG 151, 725 A.

¹⁷⁵ PG 152, 289 ABC.

¹⁷⁶ Aristofan, *Plutus*, 575, ed. Les Belles Lettres, Paris 1930.

¹⁷⁷ «a o numi și de sine»: a o pomeni și aparte, deosebită de ființă, ea însăși, în sine însăși.

οἶον τὴν ἀγαθότητα, τὴν σοφίαν, τὴν πρόγνωσιν, εἴ τι τοιοῦτον, οὐδὲν γὰρ κωλύει· θεότητα δὲ καθ' ἑαυτὴν οὐτ' εἰπεῖν, οὐτ' ἐννοῆσαι δυνατόν, ἐπειδήπερ ἅπαξ ἐπὶ τῆς φύσεως τέθεται τοῦνομα. ἀλλ' εἴτε τὴν θεατικὴν, εἴτε τὴν καυστικὴν καὶ ἐξαναλωτικὴν, εἴτε τὴν διὰ πάντων χωρητικὴν δύναμιν ἐθέλοι τις ἐννοεῖν 'θεότητα' λέγων (ἐπὶ πάσας γὰρ ταύτας τὰς ὑπολήψεις ἀγόμεθα διὰ τοῦ ὀνόματος, ὡς δοκεῖ τοῖς ἀγίοις), ὁμοῦ καὶ τὴν φύσιν ἢ ταῦτα πρόσεστι συννοεῖν ἀναγκάζεται, καθάπερ καὶ 'ἀνθρωπότητα' λέγων εἰ τύχοι τὴν ἀναθεωρητικὴν δύναμιν, ὁμοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν συνεννόησεν· οὐκ οὐκ ἐγχωρεῖ 'πολλὰς θεότητας' λέγειν ἢ ἐννοεῖν, ἵνα μὴ καὶ ἡ φύσις τῶ πληθῆι συνδιασχίζεται. μία τοιγαροῦν ἢ θεότης, ἐπειδὴ θεότης ἢ φύσις, εἰ καὶ κατὰ τῶν ἐνεργειῶν ἔστιν ὧν ἐπιλέγεται τοῦνομα. [f21^v] φαίην δ' ἂν ἔγωγε τὸ νῦν εἶναι, καὶ μάλα θαρρόντως, ὡς οὐδὲ τοῦτ' ἂν ἡ Ἐκκλησία παντάπασιν ἤλαυνε, λέγω δὲ τὴν τῶν πολλῶν θεοτήτων φωνὴν (οὕτως οὐκ οἶδε δουλεύειν συλλαβαῖς τε καὶ λέξεσιν ἔνθα ὁ νοῦς ὑγιής), εἰ μὴ τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλίνουσαν ἀπληστίαν καὶ τὸ λαβὴν τινα δοῦναι τοῖς ἐκείνων μυθεύμασι περιορισμένη· οὐδὲ γὰρ 'πολλὰ πνεύματα' παραιτεῖται λέγειν, κατὰ τὸν ἅγιον Ἡσαΐαν, καίτοι γε μιᾶς καὶ ἀπλῆς οὐσης τῆς σεπτῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, ἅπερ ὅτι μὲν αἱ ἐνεργεῖαι εἰσι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως τοῦ Θεολόγου λέγοντός ἐστιν ἀκοῦσαι:

«τὰς γὰρ ἐνεργείας, φησί, τοῦ Πνεύματος 'πνεύματα' φίλον τῶ Ἡσαΐα καλεῖν»

¹⁷⁸ Literal: 'pentru că numele [acesta] s-a pus – o dată [și bine] – firii [dumnezeiești]'; este vorba de numele 'dumnezeire de sine [stătătoare]'.

¹⁷⁹ Vezi mai sus nota 148.

¹⁸⁰ Este vorba de nesațul manifestat în faptul de a nu se 'sătura' cu un singur Dumnezeu, ci a pofti și alții.

bunătatea, înțelepciunea, dinainte-știința și orice altceva asemenea acestora); pe când, pe de altă parte, *dumnezeire de sine* [stătătoare] nu este cu puțință nici a o numi, nici a o înțelege, pentru că denumirea [aceasta] trimite numai-decât la [dumnezeiasca] fire¹⁷⁸, ci dacă cineva, zicând *dumnezeire*, ar voi fie puterea văzătoare a o înțelege, fie pe cea arzătoare și mistuitoare, fie pe cea prin toate pătrunzătoare (pentru că la toate aceste înțelegeri suntem purtați de numele [acesta], precum socotesc sfinții), este nevoit numaidecât a înțelege – dimpreună [cu acestea] – și firea de care țin acestea; după cum și *omenire* zicând [el] de pildă puterii de a cerceta¹⁷⁹, și firea omenească a înțelese-o dimpreună [cu puterea aceasta]. Așadar [aceste multe lucrări] nu sunt numite – sau înțelese ca – *mai multe dumnezeiri*, ca nu cumva și firea [dumnezeiască] să se rupă după mulțimea [lucrărilor-'dumnezeiri']. Așadar una este dumnezeirea, că dumnezeire este firea [dumnezeiască], deși numele se folosește și pentru unele dintre lucrări. Ba aș zice acum, cu îndrăznire, că nici [pe] aceasta – adică vorba *mai multe dumnezeiri* – Biserica nu o lepăda cu totul (că, unde înțelesul este sănătos, nu este roaba silabelor și cuvintelor), dacă nu se teme că [aceasta] abate la nesațul elinesc¹⁸⁰ și dă oarece loc basmelor aceluia; că nu se dă înapoi nici de la a zice *multe duhuri* – după sfântul Isaia¹⁸¹ – deși unul și simplu este cinstitul ipostas al Duhului, care [duhuri] cum că sunt lucrările ipostasului Duhului, pe Teologul [Grigorie] îl poți auzi zicând:

«că lucrările Duhului – zice – 'duhuri' îi place Isaiei a le numi»¹⁸²;

¹⁸¹ Isaia 2, 3.

¹⁸² PG 36, 432 C.; Isaia 11, 2.

ὅτι δὲ ἄκτιστα δῆλον μὲν καὶ αὐτόθεν, οὐ γὰρ ἂν τις τολμήσειε φάναι (μὴ παντάπασι μεμηνῶς) κτίσματα τῷ δεσπότῃ ἐπαναπεπαῦσθαι· δῆλον δὲ ἐξ ὧν ὁ μὲν εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ταῦτα θεολογῶν, 'ἐνώπιον εἶναι τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ' διδάσκει· ὁ δὲ θεσπέσιος Κύριλλος αὐτὸ τοῦ Ἡσαΐου τὸ ῥητὸν ἐξηγουμένος, αὐτὸ τὸ ἅγιον Πνεῦμά φησιν εἶναι τὸ τῷ Χριστῷ ἐπαναπεπαυμένον ἐν ταῖς ἑαυτοῦ ἐνεργείαις:

«ἐπειδὴ» γὰρ φησὶ «καίτοι γεγρονῶς καθ' ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἀνάλωτος ἦν ἁμαρτίαις, ἐπανεπαύσατο τῇ ἀνθρώπου φύσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ πρώτῳ καὶ ὡς ἐν ἀπαρχῇ τοῦ γένους δευτέρῳ, ἵνα καὶ ἡμῖν ἐπαναπαύσῃται καὶ μείνη λοιπὸν ταῖς τῶν πιστευόντων διανοίαις ἐμφιλοχωροῦν· οὕτω γὰρ που καὶ ὁ θεσπέσιος Ἰωάννης τεθεᾶσθαι φησὶ ἐξ οὐρανοῦ καταφοιτῆσαν τὸ Πνεῦμα, μείναν τε ἐπὶ Χριστόν».

καὶ ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης ἐν τῷ *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ*

«ἐπαναπαύσεται» φησὶν «ἐν αὐτῷ πνεῦμα θεοῦ – ὡδε τὸ ὄνομα τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος. [f22] λοιπὸν τὰ χαρίσματα· 'πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως' καὶ τὰ ἐξῆς. καὶ ὁ Δαυῖδ δὲ 'καρδίαν μὲν καθάραν' ἐν ἑαυτῷ κτισθῆναι αἰτεῖ, 'Πνεῦμα δὲ εὐθὲς τοῖς ἐγκάτοις' – οὐ κτισθῆναι λοιπὸν, ἀλλ' – 'ἐγκαινισθῆναι' καὶ 'Πνεύματι ἡγεμονικῶ' στηριχθῆναι, τουτέστι χαρίσματι ἡγεμονεύοντι τῶν παθῶν καὶ κρατοῦντι τῶν ἡδονῶν. ταῦτα ἡμῖν εἴρηται περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεϊκῆς αὐθεντίας καὶ τῆς κατὰ τὰ ἐνεργήματα διαφορᾶς. οἱ δὲ αἰρετικοὶ ἀγνοήσαντες ὅτι ὅταν λέγη Πνεῦμα

¹⁸³ Apocalipsa 1, 4.

¹⁸⁵ PG 70, 313 A–D.

¹⁸⁷ Psalmii 50, 12.

¹⁸⁴ cf. Ioan 1, 32.

¹⁸⁶ Isaia 11, 2.

¹⁸⁸ Psalmii 50, 12.

iar că sunt nezidite se vede și de la sine, că nimeni nu ar îndrăzni să zică – dacă nu și-a ieșit cu totul din minți – că asupra Stăpânului s-au odihnit zidirile; limpede este [lucrul acesta] și din cele pe care Ioan evanghelistul teologhisindu-le în Apocalipsă, [ne] învață că [duhurile acestea] sunt 'dinaintea tronului lui Dumnezeu'¹⁸³; iar de-Dumnezeu-grăitorul Chiril tâlcuind spusa aceasta a lui Isaia, spune că însuși Duhul lui Dumnezeu – întru lucrările Lui – este Cel ce S-a odihnit asupra lui Hristos.

«Pentru că», zice, «măcar că [om] precum noi făcându-Se Hristos, nepărtaș a fost păcatelor, [pentru aceasta] S-a odihnit în firea omenească Duhul cel sfânt – în El mai dintâi, ca întru o a doua începătură a neamului – ca și în noi să Se odihnească și să rămână, sălășluind în cugetele credincioșilor; că astfel și de-Dumnezeu-grăitorul Ioan spune¹⁸⁴ că a văzut Duhul pogorându-Se din cer și rămânând asupra lui Hristos»¹⁸⁵;

iar Ioan Gură-de-aur în cuvântul *Despre sfântul Duh*

«'Se va odihni» zice «în El Duhul lui Dumnezeu': aici [este] numele firii Duhului Însuși; iar [mai] apoi darurile: 'duhul înțelepciunii și priceperii' și celelalte¹⁸⁶. Iar David inimă curată cere¹⁸⁷, pe de o parte, a se zidi în el și, pe de alta, 'Duh drept în cele dinăuntru' – așa dar nu a se zidi, ci – a Se înnoi¹⁸⁸, și cu 'Duh stăpânitor' a se întări¹⁸⁹, adică cu darul stăpânitor asupra patimilor și nebiruit de plăceri. Acestea, deci, noi le spunem despre dumnezeiască puterea Duhului sfânt și despre deosebirea dintre lucrările [Lui]; pe când ereticii nepricepând că atunci când [Isaia] zice 'Duhul

¹⁸⁹ Psalmii 50, 14.

ἀγιοσύνης ἢ ἐπαγγελίας τῶν δωρεῶν μέμνηται, αὐτοὶ ἐπὶ τὴν φύσιν ἀνάγουσι λέγοντες ὅτι ὁ θεὸς ἔδωκε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδώρησατο· εἶδες· φησὶν ὅτι δῶρόν ἐστι τοῦ θεοῦ; ἀνέγνων τὰ τῶν δωρεῶν καὶ εἰς τὴν φύσιν ἀνηγαγον. δεόν νοῆσαι τίνα τὰ ὀνόματα τὰ τὴν φύσιν δηλοῦντα καὶ τίνα τὰ ὀνόματα τὰ τὴν χάριν ἐρμηνεύοντα».

ταῦτα μὲν οὖν, εἰ καὶ παρεκβατικώτερον ἡμῖν εἰρηται, ἀλλ' οὖν οὐκ ἄχρηστά γε πρὸς τοὺς τὰ πνεύματα ταῦτα, δηλαδὴ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, διαιροῦντας τοσοῦτον ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, ὡς οἰεσθαι – φεῦ τῆς παραφορᾶς – κτίσματα εἶναι καὶ ταῦτα τῆς μὲν Γραφῆς ὀφθαλμοῦς Κυρίου· ταῦτα καλοῦσης ἐπιβλέποντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν', τοῦ δὲ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ὁσῶμα τοῦ Πνεύματος· αὐτὰ ταῦτα καλοῦντος·

«εἶποι καὶ γὰρ ἄν τις» φησὶν ἐν τοῖς *Πρὸς Εὐνόμιον* συλλογιστικοῖς «ὅτι ταῦτα πάντα καὶ ὅσα ἄλλα χαρίσματα ἐστὶ τοῦ Πνεύματος ὡσπερ τι σῶμα αὐτοῦ τυγχάνει, τὸ δὲ καθ' ἐν τῶν χαρισμάτων δάκτυλος».

οὕτως αὐτῷ τῷ Πνεύματι τὰ αὐτοῦ χαρίσματα συνουσιῶται οἱ δ' οὐδ' αὐτὸ τοῦτο συνίασιν, ὅτι καὶ ἑαυτοῖς περιπίπτουσι, καὶ τοῖς πρὸς οὓς ἠϋτομόλησαν Λατίνοις ἐναντιοῦνται. καὶ γὰρ δὴ τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν [f22^v] δι' «ἐμφυσήματος» παρὰ τοῦ Κυρίου δοθέν οὐκ ἔτι ἡ ὑπόστασις ἐστὶ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τι κτίσμα· καὶ γὰρ ἦν ἀφέσεως ἁμαρτιῶν χάρισμα· καὶ τὸ ἐν τῷ Παύλῳ «Πνεῦμα», ἐν ᾧ ἐλάλει μυστήρια, κτίσμα· καὶ αὐτὸς ὁ «Χριστὸς ὁ ἐν αὐτῷ λαλῶν», κτίσμα· καὶ θαυμάζω πῶς οὐ φεύγουσιν ἑαυτούς· ἐπὶ τοιαύτας ἀσεβείας ὑποφερόμενοι.

¹⁹⁰ Citatul de față corespunde parțial cu PG 52, 817 γ'.

¹⁹¹ *Deuteronom* 11, 12.

¹⁹² PG 29, 717 A.

¹⁹³ Literal: sunt con-în-ființate.

¹⁹⁴ *Ioan* 20, 22.

¹⁹⁵ *I Corinteni* 14, 2.

sfințeniei' sau 'al făgăduinței' darurile le pomenește, aceștia le înțeleg [a fi spuse] despre fire, zicând [ei] că Dumnezeu a dat și că Duhul cel sfânt a fost dăruit (vezi – zice [ereticul] – că este [un simplu] dar al lui Dumnezeu?); au citit cele despre daruri și le-au înțeles a fi zise despre fire; trebuie să se știe care sunt numele care arată firea și care sunt numele care înfățișează darul»¹⁹⁰.

Acestea, așadar – măcar că le-am spus abătându-ne de la șirul cuvântului – nu nefolositoare sunt celor ce duhurile acestea (adică darurile duhovnicești) atât de mult le despart de Duhul, încât ajung să socotească – vai, ce rătăcire! – că sunt zidiri; și aceasta în ciuda faptului că Scriptura 'ochii Domnului' le numește pe acestea, ce caută asupra a tot pământul¹⁹¹, și că de-Dumnezeu-purtătorul părintele nostru Vasile 'trup al Duhului' le numește pe ele; pentru că și spune în cuvintele silogistice *Către Eunomie* că

«și ar [putea] zice cineva că toate acestea – și toate celelalte daruri ale Duhului câte mai sunt – sunt ca un trup al Lui, iar fiecare dintre daruri [ca un] deget [al Lui]»¹⁹².

Așa sunt unite cu Însuși Duhul¹⁹³ darurile Lui; pe când ei nici măcar lucrul acesta nu l-au priceput: cum că și cu ei înșiși se ciocnesc, și Latinilor se împotrivesc, la care au dezertat. Pentru că ceea ce, după înviere, de către Domnul s-a dat 'prin suflare'¹⁹⁴ nu mai este ipostasul Duhului, ci oarecare zidire; că era darul iertării păcatelor; iar 'Duhul' Cel din Pavel¹⁹⁵ – întru care grăia taine – [tot] zidire [va fi]; și Însuși 'Hristos Cel ce grăiește în el'¹⁹⁶ [tot] zidire; și mă mir cum de 'se mai rabdă pe ei înșiși'¹⁹⁷, de vreme ce suferă de o asemenea necredință.

¹⁹⁶ *II Corinteni* 13, 3.

¹⁹⁷ Aristotel, *Etica Nicomahică*, 4, 1166^b, 14, ed. Bekker, Oxford 1894.

ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανέλθωμεν·

«ὄνόματά ἐστι» φησί «τὰ ἐπὶ θεοῦ λεγόμενα, τῷ λόγῳ διαφέροντα μόνον».

σκινδαψοὺς ἄρα ἡμῖν, ὡς ἔοικεν, ἀναπλάττεις τὰ θεῖα ὀνόματα καὶ τραγελάφους τινὰς ἀνυπάρκτους φωνὰς καὶ εἰς ἀέρα ρεούσας, οὐδὲ τὸν σὸν Ἀριστοτέλην αἰδούμενος, ὅς τὰ μὲν ὀνόματα τῶν ἐν ψυχῇ νοημάτων, τὰ δὲ νοήματα τῶν πραγμάτων «σύμβολα» ἔφησεν «εἶναι»; πῶς δ' ἂν καὶ διαφέροισεν ἀλλήλων τῷ λόγῳ μὴ πραγμάτων ὄντα σημαντικά καθ' ὧν λέγονται; τοῦτο γὰρ οὐκ αὐθις πᾶσαν ὑπερβέβηκεν ἀλογίαν· οἱ γὰρ λόγοι πραγμάτων εἰσι λόγοι πάντως, οὐ ψιλῶν φωνῶν καὶ ῥημάτων. ὅρα δὲ καὶ τὸν μέγαν Γρηγόριον τὸν τῆς Νύσσης ἀντιφθεγγόμενον αὐθις τοῖς σοῖς δόγμασιν·

«ἡ κυριότης» ἐν τοῖς κατ' Εὐνομίου φησὶν «οὐχὶ οὐσίας ὄνομα, ἀλλ' ἐξουσίας ἐστὶ· καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ προσήγορία τὴν βασιλείαν ἐνδείκνυται· ἄλλος δὲ τῆς βασιλείας καὶ ἕτερος ὁ τῆς φύσεως λόγος»·

ὅτι δὲ ἡ βασιλεία 'πρᾶγμά τε καὶ ὑπὲρ αἰῶνας' τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου ἠκουσας λέγοντος· καὶ ὁ αὐτὸς αὐθις ἐν τοῖς αὐτοῖς·

«καὶ τὰ ὀνόματα, ὧν ἡ σημασία θέσεώς τινός ἐστὶν ἐνδεικτικὴ καὶ ὑπάρξεως, οὐκ αὐτῆς τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὴν εὐσεβῶς θεωρουμένων τὴν ἐνδειξιν ἔχει»·

καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν πρώτῳ λόγῳ τῶν *Ἀντιρρήτικῶν*·

¹⁹⁸ PG 152, 288 D.

¹⁹⁹ cf. Grigorie Teologul, *Cuvântul al 25-lea*, PG 35, 1205 B.

²⁰⁰ Aristotel, *De interpretatione*, 16^a 3-4, ed. Oxford 1949.

²⁰¹ Adică: pe care le și numesc.

²⁰² Literal: necuvântare, lipsă de rațiune sau de cuvânt, dobitocie.

²⁰³ Este vorba de *domnia* pomenită în expresia *Hristos Dommul*.

Dar să ne întoarcem la cuvântul dintru început:

«Nume [simple]», zice, «sunt toate cele zise despre Dumnezeu, doar cu numele deosebindu-se»¹⁹⁸.

Oare, [după] cum se pare, în baliverne ne prefaci nouă numirile dumnezeiești și în oarece struțocămile inexistente¹⁹⁹ și în vorbe vărsate în vânt, nici de Aristotel al tău nesfiindu-te, care a zis că numele 'sunt simboluri'²⁰⁰ ale înțeleșurilor din suflet, iar înțeleșurile [simboluri] ale realităților? Păi cum se mai deosebesc întreolaltă în cuvânt de nu sunt arătătoare ale realităților, după care se [și] zic²⁰¹? [Lucrul] acesta, așadar, a întrecut orice absurditate²⁰². Pentru că numele negreșit că sunt nume ale realităților, nu simple vorbe sau sunete. Vezi'l, dar, și pe marele Grigorie cel al Nyssei grăind împotriva dogmelor tale; [că]

«*domnia*²⁰³» zice în cele *Împotriva lui Eunomie* «nu este nume al ființei, ci al [însușirii] stăpânirii; iar numele de *Hristos* împărăția o arată; și unul este cuvântul *împărăției* și altul cel al *firii*²⁰⁴»²⁰⁵.

Iar că împărăția '[este] realitate mai presus de veacuri'²⁰⁶ l-ai auzit zicând pe cinstitul Maxim; și tot el zice acolo:

«Iar numele al căror înțeles arată o anume *dumnezeire* și *existență* – [acestea] nu însăși dumnezeiasca fire o arată, ci pe cele împrejurul ei în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] considerate»²⁰⁷;

și marele Vasile în cel dintâi dintre *Antiretice*:

²⁰⁴ Adică: una este *împărăția*, și altceva *firea*.

²⁰⁵ PG 45, 736 A.

²⁰⁶ PG 90, 1165 A.

²⁰⁷ *Împotriva lui Eunomie*, 2, 1, 582, ed. Jaeger, Leiden 1960.

«πῶς οὐ καταγέλαστον τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τὸ προνοητικὸν [f23] πάλιν οὐσίαν, τὸ προγνωστικὸν ὡσαύτως καὶ ἀπαξιαπλῶς πᾶσαν ἐνεργειαν οὐσίαν τίθεσθαι; καὶ εἰ ταῦτα πάντα πρὸς ἓν σημαινόμενον τείνει, ἀνάγκη πᾶσα ταῦτὸν ἀλλήλοις δύνασθαι τὰ ὀνόματα (ὡς ἐπὶ τῶν πολυωνύμων, ὅταν Σίμωνα καὶ Πέτρον καὶ Κηφᾶν τὸν αὐτὸν λέγωμεν): οὐκοῦν ὁ ἀκούσας τὸ ἀναλλοιώτων τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ὑπαχθήσεται καὶ ὁ ἀκούσας τὸ ἀμερές, πρὸς τὸ δημιουργικὸν ἀπενεχθήσεται καὶ ταύτης τί ἂν γένοιτο τῆς συγχύσεως ἀτοπώτερον, ἀφελόμενον τὴν ἰδίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημασίαν, ἀντινομοθετεῖν τῇ τε κοινῇ χρήσει καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος;».

ἀκούεις ὡς οὐτ' ἐπὶ τῆς οὐσίας τίθενται τὰ ὀνόματα, ταῦτ' ὅλα δυνάμενα (καθάπερ ἐπὶ τῶν πολυωνύμων), οὔτε μὴν ἀνύπαρκτα καὶ ἀσήμαντά ἐστιν, ἐκάστῳ δὲ αὐτῶν ἰδίων ὑποβέβληται σημαινόμενον νόημα; εἰ δὲ νόημα, δηλονότι καὶ πρᾶγμα: νόημα γὰρ ἄνευ πρᾶγματος ὑποθέσθαι τῶν ἀμηχάνων, ὡσπερ οὖν οὐδὲ λόγον ἄνευ νοήματος. σὺ δ' οὐδὲ τὸ τῆς ἐνεργείας ἰσχύνης κοινὸν ὄνομα, κατὰ πολλῶν οὕτω καὶ διαφερόντων λεγόμενον: τὰ γὰρ κοινὸν ὄνομα ἔχοντα πρᾶγματα πάντως ἐστίν, οὐκ ὀνόματα μόνον, εἰ μὴ ὀνομάτων ὄνομα φαίης εἶναι, ταῖς σαῖς ἐπόμενος ὑποθέσει. τί δὲ ἡ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* θαυμαστὴ πραγματεία τοῦ θαυμαστοῦ τῷ ὄντι Διονυσίου περὶ ἀνυπαρκτῶν τινῶν ἢ καθ' ἑνὸς μόνου καὶ τοῦ αὐτοῦ λεγομένων δοκεῖ σοι τὴν πρόθεσιν πεποιθῆσθαι; σχολῇ γ' ἂν τινα πείσαις, οἶμαι, τῶν ἀκριβῶς τῇ διανοίᾳ τῆς βίβλου παρηκολουθηκότων. ἀλλὰ ταύτην μὲν σου τὴν δόξαν αὐτοῦ σοῦ διατρα

²⁰⁸ PG 29, 528 B; BEΠ 52, 168.

«Cum nu e de râs a zice că ființă este [însușirea] ziditoare, [și] tot ființă [însușirea] proniatoare, și cea dinainte-cunosătoare la fel, și, într-un cuvânt, toată lucrarea ființă a o socoti? Iar dacă toate acestea înseamnă un singur lucru, atunci negreșit că toate aceste nume au întreolaltă aceeași putere (ca în cazul sinonimelor, când, zicând noi Simon sau Petru sau Chifa, pe același [om] îl numim); încât, cel ce aude [de] *neshimbarea* lui Dumnezeu la *nenașterea* Lui se va duce [cu mintea]; iar cel ce aude [de] *neîmpărțire* la [însușirea] *ziditoare* se va abate [cu gândul]; și ce poate fi mai absurd decât confuzia aceasta, ștergând, pe de o parte, înțelesul fiecărui cuvânt în parte și, pe de alta, legiuind împotriva uzului comun [al cuvintelor] și a învățaturii Duhului?»²⁰⁸.

Auzi, pe de o parte, că numele nu se dau ființei (ca să numească același lucru, ca în cazul polionimelor) și că, pe de alta, nu sunt nici inexistente și fără semnificație, ci fiecăruia din ele i s-a dat înțeles propriu lui?; iar dacă [există] înțeles, atunci e limpede că [există] și realitate; că e cu neputință a gândi [că există] înțeles fără [a fi legat de o] realitate, precum nici cuvânt fără înțeles; ție, însă, nu ți-a păsat nici de numele comun *lucrare*, astfel folosit în privința a multe și deosebite [realități]; pentru că realitățile care au nume – [acestea] negreșit că și există, nefiind doar nume [goale] (dacă nu cumva vei zice că există și nume ale numelor, urmând propriilor tale ipoteze). Cum așa, minunata scriere *Despre numirile dumnezeiești* a minunatului Dionisie ți se pare [oare] că vorbe goale²⁰⁹ – sau una și aceeași [numire] – tâlcuieste? (cam greu – socotesc – ai convinge [de aceasta] pe cineva din cei ce urmăresc cu luare aminte înțelesul

²⁰⁹ Literal: spuse inexistente.

νοῦντος [f23^v] ἐν τοῖς ἐξῆς ἀκουσομεθα καὶ συν θεῷ φάναι τελέως ἐλεγξομεν. νῦν δὲ ἐπὶ τὰ πρόσω ἰτεον, τὰ πολλὰ τῶν μεταξὺ ληρημάτων καὶ τῆς ἐνεσπαρμένης χλευῆς καὶ ὕβρεως ὑπερβαινοντας· τὸ γὰρ καθ' ἐν ἅπαντα διέναι πειρωᾶσθαι τὸν ἐξελέγχειν πειρωμένον οὐδὲν εἰς μοχθηρίαν καὶ ἀηδίαν ἐλλείπει τοῦ τῆν Αὐγείου κόπρον ἀνακαθᾶραι.

«οὐχ ἀπλῶς» φησὶν «οὕτω τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν πρὸς ἀλλήλα διελόντες οἱ τῆς Συνόδου καὶ διαφέρειν εἰπόντες ἠρκέσθησαν, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τρόποις ἐπ' αὐτῶν διακρίσεως καὶ ἀντιθέσεως ἐχρήσαντο, ὧν κατ' οὐδένα δυνατόν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν πραγματικῶς εἰς ἓν συμβῆναι καὶ μίαν εἶναι θεότητα, ὡς οὗτοί γε τοὺς ἀπλουστεροὺς ἐξαπατῶσιν».

ἄλλ' οὕτε τοὺς τῆς διακρίσεως τρόπους οἰκοθεν εἰσηνέγκαμεν – οἱ ἐγκαλούμενοι φήσαιεν ἄν – εἰ μὴ πρὸς τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς ἐκκέκωφας, τὴν τε οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν ἓν εἶναι πραγματικῶς οὐδὲν ἢ διακρίσις ἐμποδίων· εἰ γὰρ ἔνθα τέλειαι ὑποστάσεις καὶ καθ' αὐτὰς οὔσαι καὶ θεωρούμεναι (Πατρός, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος) οὐδὲν ἢ διακρίσις τῆ ἐνώσει λυμáινεται (μία γὰρ ἐν τοῖς τρισὶν ἢ θεότης καὶ τὰ τρία ἐν τὰ ἐν οἷς ἢ θεότης), ὅπου μὴ καθ' αὐτὴν ὑφεστᾶναι τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ἐνυπάρχειν τε καὶ ἐνθεωρεῖσθαι τῆ οὐσία φαμέν, πῶς οὐχ ἓν μετ' αὐτῆς ἔσται καὶ ἀκριβῶς ἓν;

«ἢ μὲν γὰρ διακρίσις ἐπινοία», κατὰ τὸν μέγαν Ἀναστάσιον, «ἢ δὲ ἐνώσις πραγματικὴ ἀχώριστος· περὶ τὸ πᾶν γὰρ ἢ ἐνέργεια, ταύτης δὲ ἀχώριστος ἢ οὐσία κατέστηκε».

²¹⁰ *Iliada* 18.575; *Odyseea* 10.411; Grigorie Teologul, *Epistole* (5. *Către Vasile*), PG 37, 29 A.

²¹¹ Adică: cei ce s-au adunat în Sinod, membrii Sinodului.

²¹² PG 152, 292 A.

²¹³ Adică: este considerat fiecare în sine, subzistent de sine, deplin deosebit de celelalte.

²¹⁴ Adică: lucrarea le definește pe toate cele ce sunt, fiecare din cele ce sunt este înzestrat cu lucrare.

cărții); dar opinia aceasta te vom auzi pe tine însuși, în cele ce urmează, spunându-o lămurit și, cu ajutorul lui Dumnezeu, o vom dovedi cu totul a fi greșită.

Acum să mergem, însă, mai departe, trecând peste cele mai multe din aiureli [cum] și peste batjocura și disprețul sădit [în ele]; că a le lua pe toate la rând, unul câte unul, cel ce se apucă a le da pe față cere o osteneală cu nimic mai mică decât a curăța balega din Augeea²¹⁰.

«Nu s-au mulțumit» zice «cei ai Sinodului²¹¹ doar a despărți întreolaltă ființa lui Dumnezeu și lucrarea și a zice că [acestea] se deosebesc, ci au arătat și o mulțime de moduri de deosebire și opoziție a acestora, în nici unul dintre ele nefiind cu putință ființei și lucrării a veni cu adevărat laolaltă întru una și a fi o singură dumnezeire – cum îi înșală aceștia pe cei mai simpli»²¹².

Dar nici modurile deosebirii nu le-am adus de la noi înșine – ar zice învinuții –, dacă nu cumva urechea și-e surdă la spusele Sfinților, deosebirea neîmpiedicând nicidecum ființa și lucrarea de a fi [ele] una cu adevărat; că dacă acolo unde desăvârșite sunt ipostasurile și de-sine-subzistente și considerate ca atare²¹³ – al Tatălui, al Fiului și al sfântului Duh – deosebirea nu vatămă întru nimic unirea (că una este în Cei trei dumnezeire; și una sunt Cele trei în care este dumnezeirea), acolo unde lucrarea nu este de sine subzistentă, ci spunem că subzistă în ființă și în aceasta este considerată, cum nu va fi una cu aceasta, și cu adevărat una? Pentru că, după marele Anastasie

«deosebirea este cu gândul, pe când unirea este cu adevărat de nedespărțit; că lucrarea este în jurul a toate²¹⁴, iar ființa este nedespărțită de aceasta»²¹⁵;

²¹⁵ Fontem non inveni.

καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν αὐθις·

«ἐνθα ἂν ἡ ἐνέργεια φανῆ, συνθεωρεῖται ταύτη καὶ ἡ οὐσία, ἐξ ἧς προέρχεται· ἐκάτερον γὰρ ἀπερίγραφτον [f24] καὶ διὰ τοῦτο παντελῶς ἀλλήλων εἰσὶν ἀχώριστα».

ἰδοῦ παρὰ τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τὸ 'ἐκάτερον' ἤκουσας, ὅπερ ἐπὶ δύο λέγεται πάντως, καὶ τὸ 'ἀχώριστα παντελῶς εἶναι' καὶ προσέτι τὸ 'ἐν εἶναι πραγματικῶς' ταῦτα καὶ ἡμεῖς φρονοῦμεν, ταῦτα κηρύττομεν. 'ἀλλὰ πῶς' φησὶν 'ἅ πρό μικροῦ ἔλεγεσ πρόγματα εἶναι καθ' αὐτὰ θεωρούμενα, νῦν ἐπινοία μόνη λέγεις εἶναι διαιετὰ, πράγματι δὲ ἀδιαιετὰ;' ὅτι τοι, 'ὦ φιλότης', οὐ ταῦτόν ἐστι τὸ πρόγματα εἶναι καὶ πράγματι διηρησθαι· καὶ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν γὰρ πρόγματα μὲν ἢ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα (καὶ γὰρ οὐσία ἐκάτερον), πράγματι δὲ οὐ διηρηνται μέχρις ἂν ἠνωμένα τυγχάνη. καὶ αἱ ἐν Χριστῷ δὲ συνελθοῦσαι διτταὶ φύσεις οὕτω μὲν ἦνωνται πραγματικῶς εἰς τὸ ἀκριβὲς καὶ ἐν τι πράγμα καὶ μίαν ὑπόστασιν ἀπετέλεσαν, ὡς μηκέτ' ἄλλως ἢ ἐπινοία μόνη διακεκρίσθαι, οὐ μὴν διὰ τοῦτό γε τὸ πρόγματα εἶναι ταύτας ἀφαιρησόμεθα· μένουσι γὰρ καὶ οὕτως ἀσύγχυτοι μετὰ τῶν ἑαυτῆς ἐκατέρω ἰδιωμάτων. εἰ τοίνυν ἐπὶ τῶν οὐσιῶν οὕτω, καὶ οὐσιῶν διαφόρων ἐπὶ τοσοῦτον καὶ οὕτως ἀντικειμένων, πολλῶ μᾶλλον ὅταν ὁ λόγος ἢ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας, ὧν ἡ ἐνωσις πραγματικωτέρα καὶ τὸ παράπαν ἀχώριστος· ἐκεῖ

²¹⁶ Se vede cu mintea (metaforic sau propriu-zis).

²¹⁷ Termenul ἐκάτερον, folosit aici, înseamnă fiecare din două (entități).

²¹⁸ Ed. Sakkos, 1, 2, 5, *Περὶ Ἀναστασιῶν Σιναίτων*, Thessalonice 1964.

²¹⁹ Adică: aceasta este și opinia noastră; expresie specifică hotărârilor sinodale.

²²⁰ Adică: doar în mintea noastră.

²²¹ Platon, *Phaedrus*, 228 d.

și, iarăși, tot după el:

«[oriunde] s-ar arăta lucrarea, dimpreună cu aceasta se consideră²¹⁶ [a fi] și ființa, din care provine; că fiecare [dintre acestea două²¹⁷] este de nescris-împrejur și, pentru aceasta, sunt cu totul cu neputință de despărțit întreolaltă»²¹⁸.

Îată că ai auzit de la sfântul acesta și [cuvântul] *fiecare* – care negreșit că se zice în privința a două [entități] – și [faptul] de a fi [ele] cu totul de nedespărțit, încă și [faptul] de a fi [ele] una cu adevărat; pe acestea și noi le cugetăm²¹⁹, pe acestea le propovăduim. Cum așa? – zice; – cele pe care adineauri le spuneai [a fi] realități considerate în sine, acum zici că doar cu gândul²²⁰ sunt despărțite, iar în realitate sunt nedespărțite? Păi, 'o, prietene'²²¹, nu totuna este [faptul de] a fi realități și [faptul de] a se despărți cu adevărat; că și în privința ființelor²²², realități sunt sufletul și trupul – că ființă e fiecare – dar nu sunt despărțite câtă vreme sunt unite²²³; și cele două firi unite²²⁴ în Hristos [tot] așa s-au unit cu totul cu adevărat, alcătuind o anume singură entitate, încât nu se deosebesc nicicum altcumva decât cu gândul, dar nu înseamnă – pentru aceasta – că le tăgăduim [faptul de] a fi ele realități; pentru că și așa [tot] neamestecate rămân, fiecare cu însușirile ei proprii; dacă, deci, așa [stau lucrurile] în privința ființelor – ba încă a unor ființe atât de diferite și așa de opuse [întreolaltă]²²⁵ – cu atât mai mult când cuvântul [ne] este despre ființă și lucrare, a căror unire este încă și mai reală și cu totul de nedespărțit;

²²² A substanțelor, a esențelor.

²²³ Dacă omul nu este mort.

²²⁴ Literal: venite laolaltă.

²²⁵ Este vorba de firea omenească zidită și de cea dumnezeiască nezidită.

μὲν γὰρ καὶ σύνθεσις, ἐνταῦθα δὲ οὐδαμῶς· «τῶν» γὰρ «ἐν ὑποστάσει ὄντων, οὐ τῶν ἐν ἑτέρῳ θεωρουμένων, αἱ συνθέσεις εἰσὶ» Μάξιμος ὁ θεῖος φησι. οὐδὲν ἄρα προσίσταται τὸ πράγματα εἶναι τῷ πράγματι ἠνώσθαι τὰς ἐνεργείας εἶεν. ἀλλὰ γὰρ ἐφεξῆς ἐκτιθέμενος τοὺς τῆς διακρίσεως τρόπους ὁ τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνόδου [f24^v] 'σαφέστερον ἐξυφᾶναι' προθέμενος, ὡς ἐν ἀρχαῖς ἐμεγαλαυχεῖτο, φεῦ, ὅσῃν μὲν τὴν ἀδολεσχίαν, ὅσῃν δὲ τὴν χλεύην καὶ εἰρωνείαν, ὅσῃν δὲ τὴν ψευδολογίαν καὶ κακουργίαν ἐναπηρεύξατο· τῆς γὰρ θείας Συνόδου λιτῶς ἄγαν καὶ ἀπερίττως χρησαμένης τῷ λόγῳ καὶ τὰς τῶν ἀγίων περὶ διακρίσεως οὕτως ὡς ἔχουσι μόνας παρθεμένης φωνάς, ὁ τὴν κακίαν φιλότιμος οὗτος ἐκείνας μὲν παρατρέχει, τεχνολογεῖ δὲ αὐτὸς ἀφειδῶς – ἢ σπερμολογεῖ μᾶλλον καὶ ματαῖζει – καὶ τοὺς τῆς διακρίσεως τρόπους εἰς εἴκοσι καὶ ὀκτῶ τὸν ἀριθμὸν ἐπαυξάνει. τί τοῦτο τεχνώμενος; ἵνα τὴν ἐνέργειαν τῆς οὐσίας ἐκτοπίσας εἰσάπαν καὶ διαστήσας μακροῖς τοῖς ὁρίοις, οὕτως ἤδη βεβαίως ἡμᾶς ὡς δύο καὶ πολλῶν θεοτήτων πρεσβευτὰς ἀπελέγξῃ. τὴν μὲν οὖν ἐν ἐκάστῳ κλοπὴν καὶ βωμολοχίαν αὐτόθεν οὔσαν δήλην παραλειπτέον, ἄλλως τε καὶ τοῦ λόγου τὸν κόρον φεύγοντος· ὅπου δ' αὐτῷ καὶ κατασκευῆς τινος ἔδοξε δεῖν καὶ διεξοδικωτέρου λόγου καὶ μαρτυρίας, ταῦτα προοιστέον εἰς μέσον, ἵν' ἴδωμεν εἴτε θεολογεῖ καὶ σαφηνίζει τὰ τῆς Συνόδου,

²²⁶ În cazul perechii firilor lui Hristos.

²²⁷ Adică: punere laolaltă (a celor două firi).

²²⁸ În cazul perechii ființă-lucrare.

²²⁹ Adică: între realități ipostaziate (sau care se pot ipostazia) se fac compunerile (sau sintezele), nu între realități ce țin de ipostasuri; PG 91, 296 B.

²³⁰ PG 152, 284 B.

²³¹ Adică: fără a le explica și comenta.

că acolo²²⁶ avem și compunere²²⁷, pe când aici²²⁸ nicidecum. Pentru că «ale celor ce sunt în ipostas – nu ale celor ce se consideră în altceva – sunt compunerile»²²⁹ spune dumnezeiescul Maxim. Așadar cu nimic nu este stânjenit faptul de a fi realități [ființele] de faptul de a fi lucrările în mod real unite cu acestea. Dar, mai departe, înfățișând modurile deosebirii cel ce hotărârea Sinodului voiește 'mai limpede a o face' (după cum se fălea la început)²³⁰, vai, câtă bârfă și câtă batjocură și ironie, și câtă minciună și viclenie a scuipat [în scrierea lui]!; că folosind dumnezeiescul Sinod un stil foarte concis și fără nimic prisositor și notând ca atare²³¹ zicerile despre deosebire ale Sfinților, acest râvnitor al răutății pe acestea le trece sub tăcere și meșterește el [sostific altele], cu nemiluita – mai bine zis [le] bârfește și [le] zădărnicește [pe cele ale Părinților] – și ridică modurile deosebirii la douăzeci și opt²³²; pentru ce meșteșugește el aceasta?; ca rupând – o dată pentru totdeauna – lucrarea de ființă și depărtându-le mult [întreolaltă], în felul acesta – în chip deja lămurit – să ne dea pe noi în vileag cum că cinstim două sau mai multe dumnezeiri. Deci, hoția și scârboșenia din fiecare [dintre acestea], fiind vădită de la sine, le vom lăsa deoparte, cuvântul [nostru] ferindu-se, de altfel, de prisosul [vorbirii]; iar [locurile] acelea unde lui i s-a părut că este nevoie și de oarecare meșteșugire și de un cuvânt mai desfășurat și de mărturie²³³, pe acestea le vom pune de față, ca să vedem: teologhisește și limpezește cele ale Sinodului?;

²³² PG 152, 308 A. Caleca nu se mulțumește cu cele douăzeci de moduri 'depistate' de Kydonis în *Tomosul sinodal* (PG 154, 853 B), ci adaugă încă opt.

²³³ Adică: pasajele în care Caleca nu doar citează – trunchiat, de regulă – locuri din Părinți, ci simte nevoia să le și comenteze, întetându-și răstălmăcirea.

είτε θεομαχεῖ καὶ διαβάλλει, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἅ προ-
έθετο· τὸν γὰρ ἰβ^{ov} τρόπον τῆς διαφορᾶς ἐκτιθέμενος·

«τὴν μὲν οὖν οὐσίαν» φησὶν «ἀόρατον, τὴν δὲ ἐνέρ-
γειαν ὄρατὴν δογματίζουσι»·

καὶ ἐξῆς τὰ περὶ τοῦ θείου φωτός παρατίθησιν· ὡ σο-
φιστα κακίας, πῶς ὄρατὴν εἰπὼν, τὸ ἐν Πνεύματι
ὑπεκράτησας; οὔτε γὰρ ὄρατὴν ἀπλῶς, οὔτε νοητὴν
ἡμεῖς θεότητα τὴν ἐνέργειαν, εἴτ' οὖν τὸ θεῖον φῶς δογ-
ματίζομεν, ἀλλ' «ἐν Πνεύματι» καὶ πνευματικοῖς γε-
νομένοις τοῖς ὁρῶσί τε καὶ νοοῦσι· καὶ παρὶτω πάλιν ὁ
ἱερός Διονύσιος [f25] συμμαρτυρήσων ἡμῖν·

«ὅταν» γὰρ φησιν «ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα
καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λή-
ξεως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ κατὰ τὸ λόγιον ἑσόμεθα»,
τῆς μὲν ὄρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεω-
ρίαις ἀποπληροῦμενοι φανοτάταις ἡμᾶς μαρμαρυγαῖς
περιαυγαζούσης, ὡς καὶ τοὺς μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ
θειοτάτῃ Μεταμορφῶσει, τῆς δὲ νοητῆς αὐτοῦ φωτοδο-
σίας ἐν ἀπαθεί καὶ ἀῦλω τῷ νῶ μετέχοντες».

ἤκουσας ὄρατὴν θεοφάνειαν; ἀλλ' ἐν πανάγνοις θε-
ωρίαις. ἤκουσας νοητὴν φωτοδοσίαν; ἀλλ' ἐν ἀπαθεί

²³⁴ PG 152, 296 A; Caleca se referă aici la Părinții Sinodului.

²³⁵ Trimitere la sfântul Grigorie Teologul, *In sanctam baptismam* (orat. 40) PG 36, 372.

²³⁶ Adică: în mod obișnuit, așa cum vedem celelalte lucruri din jur.

²³⁷ Chr. Pal., vol. III, p. 281.

²³⁸ Adică: dând mărturie în favoarea noastră; ca în troparul Bobotezei: «că glasul Părintelui a mărturisit Ție, Fiu iubit pe Tine numindu-Te» (vezi *Mineiul pe Ianuarie*).

²³⁹ Adică: desăvârșirea asemenea lui Hristos.

²⁴⁰ Sau – după alt înțeles al termenului λήξις – 'la moștenirea cea în chipul-lui-Hristos (la moștenirea faptului de a fi asemenea lui Hristos) și preafericită'.

ori se luptă cu Dumnezeu și le defaimă (și nu doar [zice-
rile] cele ce și le-a propus, ci, mai degrabă, toate [zicerile
Sfinților])? Că înfățișând al doisprezecelea mod de deo-
sebire, «ființa» zice, așadar, «o dogmatizează [a fi] nevă-
zută, iar lucrarea văzută»²³⁴ și adaugă numaidecât cele
despre dumnezeiasca lumină; o, sofistule al răutății!;
cum de 'văzută' [știi să] zici, dar pe 'în Duhul' îl treci sub
tăcere²³⁵?; pentru că noi nu dogmatizăm [a fi] dumnezei-
rea lucrare văzută în chip simplu²³⁶, nici [în chip simplu]
înțeleasă, ci 'în Duhul'²³⁷, și [doar] dacă duhovnicești se
fac cei ce [o] văd și [o] înțeleg; și stea iarăși de față sfinți-
tul Dionisie, mărturisindu-ne nouă²³⁸; că spune:

«când nestricăcioși și nemuritori ne vom face și
vom ajunge la sfârșitul²³⁹ cel în-chipul-lui-Hristos și
preafericit²⁴⁰, 'totdeauna cu Domnul' – după cuvân-
tul Scripturii – 'vom fi'²⁴¹, plini făcându-ne, pe de o
parte, prin preacuratele vederi-de-Dumnezeu, de vă-
zuta arătare-a-dumnezeirii Lui²⁴², [teofanie] ce ne va
lumina împrejur în sclipiri prealuminoase, ca și pe
ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față,
[și] împărtășindu-ne, pe de altă parte, cu minte ne-
pătimitoare și nematerialnică, de netrupeasca²⁴³ Lui
dare-de-lumină»²⁴⁴.

Ai auzit [decă zicându-se] 'văzuta arătare-a-dumnezei-
rii'? – dar [nu altcumva decât] 'prin preacuratele ve-
deri-de-Dumnezeu'. Ai auzit [zicându-se] 'netrupeasca
dare-de-lumină'? – dar [nu altcumva decât] 'cu minte

²⁴¹ I Timotei 4, 17.

²⁴² Literal: de teofania vizibilă a Lui.

²⁴³ Literal: înțelegătoarea, inteligibila.

²⁴⁴ PG 3, 592 B.

καὶ αὐλῶ τῷ νῶ'. τοιοῦτον δὲ τὸν νοῦν ἄνευ Πνεύματος γενέσθαι τῶν ἀμηχάνων· καὶ γὰρ ὁ θειότατος Μάξιμος ἐν τῇ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν θεωρίᾳ τὸν τρόπον τῆς θεᾶς ἐκείνης παραδηλῶν,

«ἀπὸ τῆς σαρκός» φησὶν «ἐπὶ τὸ Πνεῦμα μετέβησαν οἱ ἀπόστολοι – πρὶν τὴν διὰ σαρκός ἀποθέσθαι ζωὴν – τῇ ἐναλλαγῇ τῶν κατ' αἰσθησιν ἐνεργειῶν, ἣν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα ἐνήργησε περιελόν τῆς ἐν αὐτοῖς νοερᾶς δυνάμεως τῶν παθῶν τὰ κωλύματα, δι' οὗ καθαρθέντες τὰ τῆς ψυχῆς καὶ σώματος αἰσθητήρια τῶν παραδειχθέντων αὐτοῖς μυστηρίων τοὺς πνευματικοὺς ἐκπαιδεύονται λόγους, τὴν μὲν ἀκτινοφανῶς ἐκλάμπουσαν τοῦ προσώπου πανόλβιον αἴγλην, ὡς πᾶσαν ὀφθαλμῶν νικῶσαν ἐνέργειαν, τῆς ὑπὲρ νοῦν καὶ αἰσθησιν καὶ οὐσίαν καὶ γνῶσιν θεότητος αὐτοῦ σύμβολον εἶναι μυστικῶς διδασκόμενοι»·

καὶ ὁ Δαμασκηνός ἐν τῷ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν λόγῳ·

«μεταμορφοῦται Χριστός, οὐχ' ὁ οὐκ ἦν προσλαβόμενος, οὐδὲ εἰς ὅπερ οὐκ ἦν μεταβαλλόμενος, [f25'] ἀλλ' ὅπερ ἦν τοῖς οἰκειοῖς μαθηταῖς ἐκφαινόμενος, διανοίγων τούτων τὰ ὄμματα καὶ ἐκ τυφλῶν ἐργαζόμενος βλέποντας· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ 'Μεταμορφῶθη ἔμπροσθεν αὐτῶν'»·

καὶ αὐθις ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ·

«'θεὸν μὲν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε', καθ' ὃ πέφυκε φύσεως, καὶ ὁ δὲ ἐώρακεν, ἐν Πνεύματι τοῦτο τεθέαται, 'αὕτη ἢ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου'. ταῦτά ἐστιν 'ἅ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ

²⁴⁵ Literal: de la carne.

²⁴⁶ Adică: simțul prin care mintea omului are acces la realitatea netrupească 'obiectivă'.

²⁴⁷ PG 91, 128 A.

nepătimitoare și nematerialnică'. Iar a se face astfel mintea nu poate fără Duhul. Că preadumnezeiescul Maxim în *theoria* de la Schimbarea-la-față, arătând modul vederii aceleia,

«de la trup²⁴⁵» zice «la Duh s-au mutat Apostolii – mai înainte de-a lepăda viața cea prin trup – prin schimbarea lucrărilor simțirilor, [schimbare] pe care a lucrat-o înlăuntrul lor Duhul, plivind puterea inteligibilă²⁴⁶ din ei de piedicile [din partea] patimilor, prin Care curățind simțirile sufletului și ale trupului, sunt deprinși [de către El] rațiunile [sau rosturile] duhovnicești ale tainelor ce li s-au arătat, în taină învățându-se [cum că] a-tot-curata lucire cea cu chip de rază a feței – toată lucrarea ochilor covârșind-o – simbol este al dumnezeirii Lui celei mai presus de minte și de simțire și de ființă și cunoaștere»²⁴⁷;

iar Damaschinul, în cuvântul la Schimbarea-la-față:

«Se schimbă la față Hristos, nu luând ceea ce nu era, nici trecând în ceea ce nu era, ci ceea ce era arătându-le ucenicilor Lui, deschizând lor ochii și – din orbi – văzători făcându'i; aceasta este, deci, 'S-a schimbat la față înaintea lor'²⁴⁸,²⁴⁹,

și iarăși, în același cuvânt:

«'Pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată'²⁵⁰ în ceea ce este după fire, iar ceea ce a văzut – în Duhul a văzut aceasta, 'aceasta este schimbarea dreptei Celui preînalt'²⁵¹; acestea sunt 'cele pe care ochiul omului nu le-a văzut

²⁴⁸ Marcu 9, 2.

²⁴⁹ PG 96, 564 C.

²⁵⁰ Ioan 1, 18.

²⁵¹ Psalmii 126, 11.

οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν οὐκ ἀνέβη ἀνθρώπου' πώποτε. οὕτως ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι 'πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα', Χριστὸν ὁρῶντες τῷ φωτὶ ἀστράπτοντα τῆς θεότητος».

καὶ ὁ θεῖος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ἐν τῷ εἰς τὴν αὐτὴν εορτὴν λόγῳ

«τὴν ἀκτίνα» φησὶ «τῆς ἀμώμου σαρκὸς ἐκείνης οἰμαθηταὶ φέρειν οὐ δυνηθέντες – ἢ ἐκ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος, ὅς τῆ σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ἦνωτο, διὰ ταύτης ὑπὲρ φύσιν ἐπήγαζε – 'πίπτουσιν ἐπὶ πρόσωπον', ὡ τοῦ θαύματος [!], κατ' ἔκστασιν τελεωτάτην τῆς φύσεως πίπτουσιν, ὑπνω βαρεῖ καὶ φόβῳ κρατούμενοι, μύσαντες τὰς αἰσθήσεις, πᾶσαν νοερὰν κίνησιν καὶ ἀντίληψιν παντελῶς ἑαυτῶν ἀποσπάσαντες, οὕτω κατὰ τὸν θεῖον ἐκείνον καὶ ὑπέρφωτον καὶ ἀόρατον γνόφον τῷ θεῷ συνεγένοντο, τῷ μηδὸλως ὁρᾶν τὸ ὄντως ὁρᾶν εἰσδεδεγμένοι».

ὅτι μὲν οὖν εἶδον τῶν εὐαγγελιστῶν ἤκουσας· καὶ ὅπως εἶδον τῶν θεολόγων ἀκούεις, ὡς ἐγχωροῦν ἦν εἰπεῖν· οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ἀκριβῶς· καὶ ὅτι ὁ εἶδον ἢ τῆς θεότητος ὑπῆρχεν ἀκτίς ἐκ τῆς ἀμώμου σαρκὸς ἐκείνης πηγάζουσα, ὅτι δὲ καὶ φυσικὴ αὐτὴ καὶ ἀναρχος, εἶτ' οὖν ἀκτιστος καὶ τῷ θεῷ συναἰδιος, ἄκουε τοῦ Δαμασκηνοῦ πάλιν ἐν τῷ προειρημένῳ λόγῳ τοῦτ' αὐτὸ λέγοντος·

²⁵² I Corinteni 2, 9.

²⁵³ I Timotei 4, 17.

²⁵⁴ PG 96, 569 A.

²⁵⁵ Literal: 'a cărnii'.

²⁵⁶ Adică: răbda, îndura, suporta; 'suferi' este termenul consacrat de traduceriile imnografice.

²⁵⁷ Literal: 'cu carnea'.

²⁵⁸ Adică: prin trup, din carne.

²⁵⁹ Matei 17, 6.

²⁶⁰ «ieșire»: ek-stasis ('extaz'), stare în afară [din hotarele firii zidite].

și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit²⁵² vreodată; așa în veacul ce va să vie 'pururea cu Domnul vom fi'²⁵³, pe Hristos văzându-L întru lumina strălucitoare a dumnezeirii²⁵⁴;

și dumnezeiescul Andrei al Cretei, în cuvântul la același praznic

«raza» zice «[a] trupului²⁵⁵ aceluia neprihănit nepu-tând-o suferi²⁵⁶ ucenicii – cea din dumnezeirea Cuvântului, Carele după ipostas S-a unit cu trupul²⁵⁷, [și Carele] prin acesta²⁵⁸ o izvora mai presus de fire –, 'cad cu fața la pământ'²⁵⁹; o, minune!, cad din pricina preadesăvârșitei ieșiri din fire²⁶⁰, cuprinși de somn greu²⁶¹ și de frică²⁶², închizându-și simțirile, toată ne-trupeasca mișcare și cuprindere²⁶³ [a minții] cu totul lepădându-o de la ei, [și] așa, întru norul acela dumnezeiesc și mai-presus-de-lumină și de-nevăzut, se fac laolaltă cu Dumnezeu²⁶⁴, primind înlăuntru [lor] – prin [faptul de] a nu vedea nicidecum – [faptul] de a vedea cu adevărat²⁶⁵».

Dacă, așadar, i-ai auzit pe evangheliști zicând că au văzut, îi auzi și pe cuvântătorii-de-Dumnezeu zicând cum au văzut, [și anume:] pe cât le era cu puțință; că nu este cu puțință [a vedea raza aceea] întocmai; iar că ceea ce au văzut a fost raza dumnezeirii, izvorâtă din trupul acela neprihănit și că firească era aceasta²⁶⁶ și fără-de-început – prin urmare nezidită și împreună-veșnică lui Dumnezeu – auzi-l zicând aceasta pe Damaschin iarăși, în sus-numitul cuvânt:

²⁶¹ cf. Luca 9, 3.

²⁶² cf. Marcu 9, 6.

²⁶³ Adică: percepere, înțelegere.

²⁶⁴ Adică: se unesc cu El.

²⁶⁵ PG 97, 949 C.

²⁶⁶ Adică: că a firii [dumnezeiești] era raza aceasta.

[f26] «ἐμπροσθεν τῶν μαθητῶν μεταμορφοῦται ὁ αἰὼσαύτως δεδοξασμένος καὶ λάμπων ἀστραπῇ τῆς θεότητος· ἀνάρχως γὰρ ἐκ Πατρὸς γεννηθεὶς, τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα ἀναρχον κέκτηται τῆς θεότητος καὶ ἡ τῆς θεότητος δόξα καὶ δόξα τοῦ σώματος γίνεται».

τὴν οὖν θείαν ταύτην ἡμεῖς ἐνέργειαν, ἡ τοὺς μαθητὰς φωτοφανῶς περιήστραψε, φύσει μὲν ὁρατὴν οὐδαμῶς (ἡ γὰρ ἂν ὤφθη καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι δὴ πού περὶ τὸ ὄρος, ὡς εἰκός, ἐτύγχανον ὄντες), θεία δὲ χάριτι καὶ δυνάμει Πνεύματος ὁρωμένην ἀοράτως καὶ νοουμένην ἀγνώστως τιθέμεθα, καὶ κατὰ ταύτην φαμέν τὸν θεὸν αὐτὸν ὁρατὸν ὅπωςδήποτε γίνεσθαι, συγκαταβάσει καὶ χάριτι, τὸν κατ' οὐσίαν ἀόρατον· εἰ δὲ τοῖς ἁγίοις συμφώνως ἢ μὴ, παρέστιν αὐθις ὄραν· ὁ μὲν γὰρ μέγας Βασιλεῖος ἐν τῷ Πρὸς Εὐνόμιον περὶ Τριάδος

«εἰ ἀληθινόν» φησί «φῶς ὁ Υἱὸς ἦν, 'τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον, ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον', ὁ δὲ θεός, φησί, 'φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον' (τὸ γὰρ ἀπρόσιτον πάντως καὶ ἀληθινόν, καὶ τὸ ἀληθινόν ἀπρόσιτον), ὅποτε καὶ πεπτῶκασιν οἱ ἀπόστολοι, τῇ δόξῃ τοῦ φωτὸς τοῦ Υἱοῦ ἀτενίσαι μὴ δυνηθέντες, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀπρόσιτον φῶς»·

ὁ δὲ Χρυσόστομος θεολόγος, ἐν τοῖς εἰς τὸν Ὄζιαν περὶ τῶν Σεραφίμ λέγων,

²⁶⁷ PG 96, 564 B.

²⁶⁸ Adică: prin puterile firii zidite a omului.

²⁶⁹ Adică: pe temeiul vederii – mai presus de fire – a dumnezeieștii lucrări.

²⁷⁰ Literal: condescendență; 'pogorâre' este termenul din imnografie (dăinuind până și în ediția din 1986 a *Mineiului* pe Septembrie).

²⁷¹ Ioan 1, 9.

²⁷² I Timotei 6, 16.

«înaintea ucenicilor Se schimbă la față Cel pururea așijderea slăvit și [pururea așijderea] strălucind de fulgerul dumnezeirii; că [în chip] fără-de-început născându-Se din Tatăl, [cea] fără-de-început rază firească a dumnezeirii a dobândit; iar slava dumnezeirii slavă și a trupului se face»²⁶⁷.

Așadar, această dumnezeiască lucrare – care, prin arătarea de lumină, i-a luminat împrejur pe ucenici – noi nu o spunem nicidecum [a fi] văzută prin fire²⁶⁸ (că, negreșit, s-ar fi văzut, [în chip] cuvenit, și de restul oamenilor, de câți s-ar fi aflat în jurul muntelui), ci prin dumnezeiescul har și [prin] puterea Duhului văzută [în chip] nevăzută și înțeleasă [în chip] neștiută, și [nu altcumva decât] după aceasta²⁶⁹ Îl spunem pe Dumnezeu Însuși – pe Cel nevăzută după ființă – a Se face cumva văzută, prin[tr-a Lui] pogorâre²⁷⁰ și har. Iar dacă [aceasta] conglăsuiește sau nu cu sfinții – la îndemână este a o vedea; că zice marele Vasile în [cuvântul] *Către Eunomie* despre Treime:

«Dacă lumină adevărată era Fiul – 'lumina cea adevărată, care luminează pe tot omul, venind în lume'²⁷¹ – și Dumnezeu 'locuiește [în] lumina neapropiată'²⁷², pentru că *neapropiată* este negreșit și *adevărată*, iar *adevărată* și *neapropiată*, firește că Apostolii au căzut [cu fața la pământ]²⁷³, neputând a se aținti [cu ochii] la slava luminii Fiului, pentru faptul că El era lumină neapropiată»²⁷⁴;

iar de-Dumnezeu-cuvântătorul cel cu gura de aur, în [tâlcuirile] la Ozia²⁷⁵ spunând despre Serafimi

²⁷³ cf. Matei 17, 6.

²⁷⁴ Fontem non inveni.

²⁷⁵ La noi: Osea.

«Τίνος ἔνεκεν, εἰπέ μοι» φησί «καλύπτουσι τὰ πρόσωπα καὶ προβάλλονται τὰς πτέρυγας ἢ διὰ τὸ μὴ φέρειν τὴν ἐκ τοῦ θρόνου λάμπουσαν ἀστραπὴν καὶ τὰς μαρμαρυγὰς ἐκεῖνας, καίτοι γε οὐκ αὐτὸ ἀκρατον ἐώρων τὸ φῶς, οὐδὲ αὐτὴν ἀκραιφνῆ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ ὠρώμενα. τί δὲ ἐστὶ συγκατάβασις; [f26^v] ὅταν μὴ ὡς ἐστὶν ὁ θεὸς φαίνεται, ἀλλ' ὡς ὁ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν οἷός τε ἐστίν, οὕτως ἑαυτὸν δεικνύη, ἐπιμετρῶν τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ὁρώντων τῆς ὀψείως τὴν ἐπίδειξιν· ὥστε, κὰν τοῦ προφήτου λέγοντος ἀκουσῆς 'εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου', μὴ τοῦτο ὑποπτεύσης, ὅτι τὴν οὐσίαν εἶδεν ἐκείνην, ἀλλ' αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν, καὶ ταύτην δὲ ἀμυδρότερον ἤπερ αἱ ἄνωθεν δυνάμεις»·

καὶ ὁ αὐτὸς αὖθις ἐν τῷ πρώτῳ τῶν αὐτῶν λόγων·

«τῆς ἀφάτου τὰ Σεραφίμ ἀπολαύοντα δόξης τοῦ Κτίστου καὶ τὸ ἀμήχανον ἐνοπτριζόμενα κάλλος, οὐ λέγω αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐστὶ τῇ φύσει (ἀκατανόητον γὰρ τοῦτο καὶ ἀθεώρητον καὶ ἀσχημάτιστον καὶ ἄτοπὸν ἐστὶ τὸ οὕτω περὶ αὐτοῦ ὑπολαμβάνειν), ἀλλ' ὅσον ἐγχαροῦσιν, ὅσον ὑπὸ τῆς ἀκτίνος ἐκείνης ἰσχύουσι καταλάμπεσθαι· ἐπειδὴ διηνεκῶς λειτουργοῦσι κύκλω τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, ἐν διηνεκεῖ χαρᾷ διατελοῦσιν, ἐν αἰδίῳ εὐφροσύνῃ ἐν ἀγαλλιάσει ἀκαταπαύστῳ».

ἀκούεις ὅτι καὶ ταῖς περὶ θεὸν πρώταις δυνάμεις (μῆτι γε ἀνθρώποις τοῖς ὑπὸ γένεσιν καὶ φθοράν) ἄληπτος μὲν καὶ ἀθέατος ἢ οὐσία ἐκείνη, θεατὴ δὲ ἢ δόξα καὶ ἢ λαμπρότης καὶ αὕτη συγκαταβάσει μόνη καὶ χάριτι; πῶς δὲ ἄρα καὶ συμβιβάσεις τὸ τε 'θεὸν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε'

²⁷⁶ Adică: neadaptată lor.

²⁷⁷ Adică: lucrând vedenia.

²⁷⁸ Isaia 6, 1.

²⁷⁹ Despre neînțeleș. Cuvântul al treilea, PG 48, 721–722.

«pentru ce, spune'mi» zice «își acoperă fețele și [își] pun înainte aripile, dacă nu pentru [faptul de] a nu putea suferi fulgerul luminător cel din tronul [lui Dumnezeu] și sclipirile acelea, măcar că nu neamsetecată vedeau lumina însăși, nici neprefăcută²⁷⁶ *ființa* însăși, ci *pogorâre* era ceea ce vedeau. Și ce este *pogorârea*? – când nu *precum este* Se arată Dumnezeu, ci Se arată după cum este cel ce Îl poate vedea, aducând arătarea vederii²⁷⁷ la măsura neputinței vederii privitorilor; încât, și de-l vei auzi pe proroc zicând 'văzutam pe Domnul șezând pe tron'²⁷⁸, nu socoti că *ființa* aceea a văzut-o, ci *pogorârea* aceasta, iar pe aceasta mai tulbure decât [o văd] puterile de sus»²⁷⁹;

și tot el, iarăși, în primul din cuvintele acestea:

«de nespusa slavă a Ziditorului desfătându-se Serafimii și frumusețea cea neasemănată oglindindu-o, [eu] nu spun că aceasta [ar fi] ceea ce este [El] după fire (că aceea este de neînțeleș și de nevăzut și fără chip; și greșit este așa a socoti despre aceasta), ci [că se desfată] cât le este cu puțință, cât sunt [ei] în stare a se lumina de raza aceea; pentru că neconținut slujesc împrejurul tronului împărătesc, în neconținută bucurie petrec, în veșnică veselie, în bucurie neîncetată»²⁸⁰.

Auzi că și primelor puteri dimprejurul lui Dumnezeu – nu deci oamenilor celor supuși facerii și stricăciunii – de neluat și de nevăzut [le este] *ființa* aceea, iar văzută [este] slava și strălucirea, iar aceasta doar prin *pogorâre* și har? Altfel cum vei împăca [spusa] 'pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată'²⁸¹ cu [făgăduința de] 'a-L

²⁸⁰ *Laudă*, PG 56, 100.

²⁸¹ *Ioan* 1, 18; *Matei* 5, 8.

καὶ τὸ 'τοὺς καθαρὸς τῆ καρδία τὸν θεὸν ὄψεσθαι'; τάχα που τὴν ἐκ τῶν δημιουργημάτων γνῶσιν ὄρασιν εἰρησθαι νομίσεις. ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἢ ἐπαγγελία, καθ' ὃ τὰ δημιουργήματα 'παρελεύσεται', μόνη δὲ τοῖς ἀξίοις ἢ πρὸς πρόσωπον ἐλπίζεται θεωρία· ἔπειτα καὶ ἐκ τῶν κτισμάτων οὐχ ἢ τῆς οὐσίας γνῶσις, ὡς δοκεῖ τοῖς ἀγίοις, [f27] ἀλλ' ἢ τῆς ἐνεργείας ἡμῖν περιγίνεται καὶ τοῦτο ὁ τῆς Ἐκκλησίας φωστήρ, ὁ Νυσσαέων Γρηγόριος, ἐν τῇ τῶν Μακαρισμῶν ἐξηγήσει φησίν·

«ἢ θεία φύσις αὐτὸ καθ' αὐτὸ ὃ τι ποτὲ κατ' οὐσίαν ἐστὶ πάσης ὑπέρκειται καταληπτικῆς ἐπινοίας. τοιοῦτος δὲ ὢν κατὰ τὴν φύσιν ὁ ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν, ἄλλω λόγῳ καὶ ὄραται καὶ καταλαμβάνεται ὁ ἀόρατος καὶ ἀπεριληπτος, πολλοὶ δὲ οἱ τῆς τοιαύτης κατανοήσεως τρόποι. ἔστι γὰρ καὶ διὰ τῆς ἐμφαινομένης τῷ παντὶ σοφίας τὸν ἐν σοφία τὰ πάντα πεποιηκότα στοχαστικῶς ἰδεῖν· καὶ γὰρ πρὸς τὸν ἐν τῇ κτίσει βλέποντες κόσμον ἐννοίαν οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τῆς σοφίας τοῦ τὰ πάντα σοφῶς πεποιηκότος ἀνατυπούμεθα· κἂν τῆς ἡμετέρας ζωῆς τὴν αἰτίαν λογιώμεθα, ὅτι οὐκ ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως ἦλθεν εἰς τὸ κτίσαι τὸν ἄνθρωπον, πάλιν καὶ διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἑωρακέναι λέγομεν τὸν θεόν, τῆς ἀγαθότητος, οὐ τῆς οὐσίας ἐν περινοίᾳ γενόμενοι. οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πάντων· ὁ γὰρ τῆ φύσει ἀόρατος ὄρατος ταῖς ἐνεργείαις γίνεται ἐν τισὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ιδιώμασι καθορώμενος· ἀλλ' οὐ πρὸς τοῦτο βλέπει μόνον τοῦ μακαρισμοῦ ἢ διάνοια, τὸ

²⁸² II Petru 3, 10.

²⁸³ În literatura teologică cuvântul *luminător* are sensul scripturistic de corp ceresc care luminează pământul, îndeosebi soarele și luna, 'luminătorii cei mari' (*Facere* 1, 16).

²⁸⁴ Propriu-zis *ἐπινοία* este gândirea speculativă; *καταληπτικὴ ἐπινοία* ar fi aici acea gândire care încearcă speculativ înțelegerea unei realități.

vedea cei curați la inimă?'; doar dacă [nu cumva] vei socoti că vedere a lui Dumnezeu a fost numită [aici] – zică-se – cunoașterea Lui din fapte. Dar, mai întâi, [că] făgăduința este pentru [veacul] viitor, în care faptele 'vor trece'²⁸², și celor vrednici singură vederea-de-Dumnezeu se nădăjduiește [a li se face desfătare]; apoi, și din zidiri [de-ar fi să fie], nu cunoașterea ființei – dacă este să urmăim sfinților – ci a lucrării ni se face nouă; iar aceasta luminătorul²⁸³ Bisericii, Grigorie al Nyssenilor, o zice în tâlcuirea la *Fericiri*:

«Dumnezeiasca fire, ea în sine însăși, ceea ce este după ființă – este mai presus de toată socotința înțelegătoare [a minții]²⁸⁴. Astfel, deci, fiind după fire Cel mai presus de toată firea, [e limpede că] în alt înțeles [zicem că El] Se și vede și Se și înțelege [de către noi]; și multe sunt chipurile unei astfel de înțelegeri. Că și prin înțelepciunea cea văzută în toate Se poate cunoaște, prin cugetare, Cel ce toate într-un înțelepciune le-a făcut; că privind [noi] întocmirea [fapturilor]²⁸⁵ ne întipărim de înțelesul – nu al ființei, ci al – înțelepciunii Celuia ce toate înțelept le-a făcut; iar de socotim și pricina vieții noastre, cum că nu de nevoie, ci din alegerea cea bună a 'venit' Dumnezeu la a-l zidi pe om, și în chipul acesta spunem, iarăși, că L-am văzut pe Dumnezeu, la înțelegerea bunătății [Lui] venind [noi], nu la a ființei; la fel și în toate celelalte [cazuri]; că Cel din fire nevăzut văzut Se face din lucrări, văzându-Se într-o oarecare însușiri dimprejurul Lui; dar nu doar pe aceasta²⁸⁶ o țintește noima

²⁸⁵ Sau: frumoasa rânduire (a fapturilor).

²⁸⁶ Nu doar o astfel de vedere improprie, de surogat de vedere, nu doar deducerea Lui – de la distanță – de către mintea omului, nu doar înțelegerea Lui discursivă.

ἐκ τινος ἐνεργείας τὸν ἐνεργοῦντα δύνασθαι τοιοῦτον ἀναλογίσασθαι»

καὶ μετ' ὀλίγα·

«τί δέ ἐστι τὸ μακάριον θεῆμα, ὁ ἁγιασμός, ἡ καθαρότης, ἡ ἀπλότης, πάντα ταῦτα τὰ φωτοειδῆ τῆς θείας φύσεως ἀπαυγάσματα;»

καὶ αὐθις ἐν τοῖς αὐτοῖς·

«τὸ ὑπερκείμενον πάντων τῶν ὑπερκοσμίων τε καὶ οὐρανίων κάλλος, ὃ τοὺς καθαρὸς τῆ καρδίᾳ βλέπειν ὁ ἀψευδῆς ἀπεφήνατο Λόγος, κρείττον τε πάσης ἐλπίδος ἐστὶ καὶ τῆς ἐκ στοχασμῶν εἰκασίας ἀνώτερον»

[f27^v] καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν β^ω λόγῳ τῶν Ἀντιρρητικῶν·

«δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ τέχνης, οὐχὶ δὲ τῆς οὐσίας αὐτῆς, ἐνδεικτικὰ ἐστὶ τὰ ποιήματα· καὶ οὐδὲ αὐτὴν πᾶσαν τοῦ δημιουργοῦ τὴν δύναμιν ἀναγκαίως παρίστησι»

καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν τοῖς Θησαυροῖς·

«οὐδὲν ἐπίκτητον τῶν θείων ιδιωμάτων· ἐκ μέντοι τῶν ἀποτελεσμάτων, δηλαδὴ τῶν κτισμάτων, κατὰ τὰς ἐνεργείας ταύτας, ἀλλ' οὐ κατ' οὐσίαν ὁ θεὸς ὁράται».

²⁸⁷ «noima fericirii»: sensul acestui stih scripturistic din *Fericiri*, înțelesul 'fericirii' a 6-a.

²⁸⁸ PG 44, 1268 BCD-1269 AB.

²⁸⁹ PG 44, 1272 C.

²⁹⁰ *Matei* 5, 8.

²⁹¹ Adică: este mai bună decât tot ceea ce am putea noi nădăjdui și mai presus de orice reprezentare conceptuală.

²⁹² *Cuvânt la cei ce au adormit*, 9, 39, ed. Heil, Laiden 1967.

²⁹³ PG 29, 648 A; BEΠ 52, 216.

fericirii²⁸⁷, [adică nu doar faptul de] a ni-L putea reprezenta – prin analogie – pe Lucrător din oarecare lucrare a Lui»²⁸⁸;

și puțin mai încolo:

«ce este, dar, fericita priveliște, sfințirea, curăția, simplitatea, toate aceste străluciri în chipul luminii ale firii dumnezeiești?»²⁸⁹;

și iarăși, tot acolo:

«frumusețea [cea] așezată mai presus de toate cele mai presus de lume și [de toate cele] din ceruri, despre care nemincinosul cuvânt a spus că o vor vedea 'cei curați cu inima'²⁹⁰, este mai presus de toată nădejdea și deasupra a toată închipuirea din socotințe²⁹¹»²⁹²;

și marele Vasile într-al doilea cuvânt al *Antireticelor*:

«Făpturile sunt arătătoare ale puterii și înțelepciunii și meșteșugului, nu ale ființei acesteia; și nu înfățișează, numaidecât, toată puterea Făcătorului»²⁹³;

și dumnezeiescul Chiril în *Tezaur*²⁹⁴:

«Nimic nu este dobândit din însușirile dumnezeiești²⁹⁵; cu adevărat, deci, din urmări²⁹⁶ – adică din zidiri – Se vede Dumnezeu [Însuși], după lucrările acestea, nu după ființă»²⁹⁷.

²⁹⁴ Sau: *Vistierii*.

²⁹⁵ Literal: din dumnezeieștile însușiri, din cele ce este El însuși, din ființa Lui.

²⁹⁶ Literal: din efecte, din rezultate.

²⁹⁷ Fontem non inveni.

ἀρα νῦν γοῦν ταῖς τοσαύταις φωναῖς καὶ μαρτυρίαις ὑπέ-
πτηξας; ἢ καὶ ἔτι ᾿γρύζειν τολμάς᾿ καὶ κατὰ τῆς σεαυτοῦ
κεφαλῆς ἀνδρίζεσθαι καὶ ταῖς θεαῖς ὁράσεσιν ἀπιστεῖν;
τοῦ γὰρ ἀοράτου παντάπασιν ἐνταῦθα δοκεῖς ἔχουσθαι
τῷ ὁρατῷ πολεμῶν. τὸ μὲν οὖν ἀγνοεῖν καὶ διαπορεῖν
οὐπω πάνυ μεμπτόν· οὐδὲ γὰρ, εἴ τις ἐκ γενέσεως ὦν τυ-
φλός, ἔπειτα ἠπόρει περὶ φωτὸς καὶ χρωμάτων, μέμψιν
ἀν ὑπέσχε δικάϊαν, οὐδὲ γε, εἴ τις ἀπειρος ὦν, ἠμφιγνῶει
περὶ τοῦ νήχεσθαι πρὸς εἰδότας. τὸ δὲ παντάπασιν οὕτω
διαπιστεῖν καὶ τοῖς πείρα μαθοῦσι διὰ τέλους ἐρίζειν, ιου-
δαϊκὸν ἀντικρως, ἵνα μὴ λέγω δαιμονιώδες· ἐκεῖνοι γὰρ
τοῦ Στεφάνου τὴν θαυμαστὴν ὀπτασίαν ἐκείνην διηγου-
μένου τε ἀκούοντες καὶ τὸ πρόσωπον ἀπορρήτῳ αἶγλη
λελαμπρυσμένον ὁρῶντες, οὐχ ὅπως οὐδὲν ἔπαθον πρὸς
τὴν ἀκοὴν ἢ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄψα βύσαντες δίκην
ἀσπίδος, ἐπὶ τὸν φόνον ὤρμησαν τοῦ δικαίου. φέρε δὴ
πάλιν ἐπαντήσω σου τὸ τῆς πωρώσεως ἔλκος καὶ κα-
ταιωνίσω τὴν ἀπιστίαν ταῖς τῶν πατέρων φωναῖς· οὐ γὰρ
μοι σχολὴ παρ᾿ ἑαυτοῦ τὰ φάρμακα πλάττειν, ἐνὸν τοῖς
ἐκείνων χρῆσθαι πεπονημένοις. ὁ τοίνυν θειότατος Μάξι-
μος τὸ θεολογικὸν ἐξηγούμενος:

[f28] «ἀψευδῆ νυκτὸς αὐτὸν ὄψιν ὑπολαμβάνω» φησί
«λέγειν ὀπτασίαν τινὰ θείων πραγμάτων διὰ τὴν ἐκ

²⁹⁸ Aristofan, *Plutus*, 454, ed. Les Belles Lettres, Paris 1930.

²⁹⁹ Literal: vedenii, viziuni.

³⁰⁰ Fraza pare a fi voit ambivalentă: 'pari a fi cu totul de partea luminii nevăzute (și a o deține îmbelșugat), luptându-te împotriva luminii celei văzute', dar și 'pari a fi cu totul de partea vrăjmașului nevăzut, luptându-te împotriva luminii celei văzute pe Tavor'.

³⁰¹ Adică: nimeni nu te poate învinui că – neavând experiența ei – nu știi de existența vreunei lumini dumnezeiești văzute și te nedumerești auzind despre aceasta.

³⁰² Adică: celor ce îi învață pe ceilalți din propria experiență.

Te-ai rușinat, deci, acum de atâtea ziceri și mărturii?; sau încă 'cutezi a guița'²⁹⁸ și a face pe viteazul spre a ta pagubă și a nu da crezare dumnezeieștilor vederi²⁹⁹?; pentru că – din cele ce zici – pari a fi cu totul de partea nevăzutului, luptându-te împotriva văzutului³⁰⁰. Așadar, pe de o parte, a nu ști [tu] și a te nedumeri – [lucrul acesta] nu este, încă, foarte de defăimat³⁰¹ (că nici dacă cineva, orb fiind din naștere, s-ar nedumeri apoi [auzind] de lumină și de culori, nu ar putea fi învinuit pe drept [de lucrul acesta], după cum nici dacă cineva, neștiind [a înota], s-ar îndoii că alții știu să înoate); dar, pe de cealaltă parte, a nu da nicidecum crezare, în felul acesta, celor ce învață din cercare³⁰² și a te împotrivi [lor] – [lucru] întocmai iudaicesc [este acesta], ca să nu spun diavolesc; pentru că [iudeii] aceia, auzindu-l pe Ștefan spunându-le acea minunată vedenie și văzând[u-i] fața strălucind de negrăită lumină³⁰³, nu de parcă nimic nu ar fi văzut și auzit, ci 'astupându-și urechile ca vipera'³⁰⁴ – [așa] au năvălit la omorârea drep-
tului [aceluia]. Dar hai să îți ung iarăși rana împietririi și să îți spăl necredința cu zicerile părinților; că nu mă voi osteni a face leacuri de la mine însumi, când mă pot sluji de cele făcute de aceia³⁰⁵. Așadar, tâlcuind dumnezeiescul Maxim cuvântul Teologului³⁰⁶ zice [că]

«nemincinoasă vedenie de noapte socotesc a numi [acela] vederea oarecăror lucruri [sau realități] dumnezeiești datoră-

³⁰³ *Fapte* 7, 56.

³⁰⁴ *Psalmii* 57, 5.

³⁰⁵ Terminologia medicală folosită aici se datorează poate, indirect, profesiei de medic a tatălui sfântului Marcu.

³⁰⁶ Vezi Grigorie Teologul, *De theologia* (orat. 28), ed. J. Barbel, Patmos-Verlag, 1963, p. 29: «Fie de ar fi o arătare de zi, fie o *nemincinoasă vedenie de noapte*, fie întipărire a [părții] stăpânitoare [adică: a minții], laolaltă făcându-se [mintea] cu cele viitoare ca și când ar fi [ele] de față...».

πολλῆς καθαρότητος ἄκραν ἀπάθειαν καὶ σαρκὸς ὀφθαλμοῖς ἀγίων ὑποπίπτουσιν»

καὶ ὁ τῆς Νύσσης ποιμὴν Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἐπιταφίῳ, τὸν μέγαν Βασίλειον, τάδε περὶ αὐτοῦ φησι:

«κατελάμφθη τῷ φωτὶ διὰ τῆς βάρου ὁ Μωϋσῆς· ἔχόμεν τι συγγενὲς τῆς ὀπτασίας ταύτης καὶ ἐπὶ τούτου εἶπειν, ὅτι νυκτὸς οὐσῆς γίνεται αὐτῷ φωτὸς ἔλλαμψις κατὰ τὸν οἶκον προσευχομένῳ, αὐλὸν δὲ τι τὸ φῶς ἐκείνο ἦν, θεία δυνάμει καταφωτίζον τὸ οἶκημα».

ταῦτα μὲν οὖν οἱ ἑωρακότες καὶ οἱ τοῖς ἑωρακόσι πιστεύοντες, οἱ καὶ μακαριώτεροι κριθεῖεν ἂν, ὡς ὁ κυριακὸς ἀπεφήνατο λόγος. σὺ δὲ ἀνθρωπίναις ἐπινοίαις καὶ διαιρέσεσιν ὑποβάλλεις τὰ ὑπὲρ φύσιν καὶ τὸ ἄκτιστόν τε καὶ αὐλὸν οὐκ ἂν ποτε ὀφθαλμοῖς ληφθῆναι δυσχυρίζη, μήτε τῇ θείᾳ χάριτι καὶ συγκαταβάσει τὸ θαῦμα διδοῦς, ὡς τῶν θεολόγων ἀκούεις, ἧτις κατὰ τὴν ἐνέργειαν δήπου γίνεται μόνην· οὐ γὰρ ἂν ἡ φύσις ἑαυτῆς καταβαίη μὴ πεφυκυῖα, μήτε τῇ τῶν ὁρώντων ἀναγωγῇ καὶ καθάρσει καὶ τῇ μὲν ἐναντία δυνάμει δίδως ἐνεργεῖν τι περὶ τὰς ἀνθρωπίνους ὀψεις, καὶ τοσοῦτον αὐτὰς ποιεῖν καὶ μεταποιεῖν εἰς τὸ παρὰ φύσιν, ὥστε ἂ μὴτ' εἰσι, μὴτ' ὑποστῆναι δύνανται τὸ παράπαν δοκεῖν ὁρᾶν. δηλοῦσι δὲ οἱ θαυματοποιοὶ μέχρι καὶ νῦν, αὐτὸ τοῦτο τέχνην ποιούμενοι καὶ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐπωνυμίαν ἤδη λαχόντες· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἱστορουμένων [f28^v] ἰδεῖν ἔστιν ἐναργῶς, ὅτι δὴ τῆς τῶν ὁρώντων ὀψεως πάθος ἔστι τὰ τοιαῦτα καὶ πλέον οὐδέν· ὁ τε γὰρ κατὰ

³⁰⁷ Maxim Mărturisitorul, *Către Ioan al Kyzicului* 78, ΕΠΕ 14 Δ, p. 329.

³⁰⁸ PG 46, 809 C.

³⁰⁹ Adică: după cuvântul Domnului; vezi Ioan 20, 29.

³¹⁰ «împărțirilor»: categoriilor.

tă desăvârșitei nepătimiri [a sfinților] – [nepătimire venită] din multa curăție – și care cade sub ochii sfinților»³⁰⁷;

și păstorul Nyssei, Grigorie, în *Epitaful* la fratele [său], marele Vasile, acestea le zice despre el:

«Cu totul s-a luminat de lumină la rug Moisi – avem ceva înrudit vederii acesteia a spune și despre acesta, că noapte fiind și rugându-se [el] în casă, s-a făcut lui strălucire de lumină; și nematerialnică era lumina aceea, prin dumnezeiască putere cu totul luminând casa»³⁰⁸.

Acestea, dar, [le spun] cei ce au văzut și cei ce cred celor ce au văzut – pe care încă și mai fericiți [decât cei ce au văzut] ni s-ar cădea a-i socoti, după cum a spus Domnescul cuvânt³⁰⁹. Tu, însă, izvodirilor și împărțirilor³¹⁰ omenești le supui pe cele mai presus de fire și susții că neziditul și nematerialnicul nicicând nu poate fi simțit cu ochii, nici [chiar] dumnezeiescului har și pogorârii [dumnezeiești] neîngăduindu-i [a face] minunea aceasta (precum îi auzi pe cuvântătorii-de-Dumnezeu), [har și pogorâre] care doar prin *dumnezeiasca lucrare* se face – că [doar] nu [însăși] firea cea nenăscută ar coborî din sine însăși – și nu prin instruirea și curățirea văzătorilor. Pe când, dimpotrivă, puterii potrivnice îi îngădui a lucra oarece asupra vederilor omenești și [într-]jatâta a le face pe acestea și a le preface spre [ceea ce este] împotriva-firii, încât să li se pară că văd cele ce nu sunt și nici nu pot subzista în vreun fel; și o arată [aceasta] până în ziua de azi iluzioniștii, meșteșug făcându-și din lucrul acesta [și] de la el și luându-și denumirea [meseriei]; încă și din cele istorisite [în Biserică] se vede limpede cum că astfel de lucruri³¹¹ sunt o patimă a vederii celor ce [le] văd, și nimic mai mult. Că cel schimbat [la chip] din Simon

³¹¹ Adică: iluziile optice.

Πέτρον τὸν μέγαν ὑπὸ τοῦ Σίμωνος μάγου μεταβληθεὶς Φαῦστος καὶ ἡ κατὰ τὸν θεῖον ἀσκητὴν Μακάριον ἀλλοιωθεῖσα γυνὴ τὴν μορφήν, αὐτὸ τοῦτο συνεπιμαρτυροῦσιν ἡμῖν· ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ταῦτα καὶ οὕτω, παρὰ φύσιν, διατιθέασιν τὰς τῶν ὁρώντων ὄψεις πρὸς τὸ μὴ ὄν· θεὸν δέ, εἰπέ μοι, τὸν πάντα δυνάμενον, παρ' οὗ τοῖς οὐσι τὸ εἶναι καὶ τοῖς μὴ οὐσι [τὸ] καλεῖσθαι πρὸς γένεσιν, οὐκ ἂν οἷη δρᾶσαί τι περὶ τὰς ὄψεις ἐπὶ τὸ κρεῖττον, ὡς ὑπὲρ φύσιν αὐτὰς διαθεῖναι, καὶ ταῦτα δὴ πρὸς τὸ ὄν; πῶς γὰρ οὐκ ὄν – ὦ, θεοῦ φωναὶ καὶ διδασκάλων λόγοι καὶ πατέρων αἰδῶς – ἡ τοῦ Χριστοῦ βασιλεία, ἣν ἐπηγγείλατο τοῖς θεασαμένοις πρὸ ἡμερῶν, ἡ τοῦ Πατρὸς δόξα, μεθ' ἧς ὁ Κύριος ἡμῶν ἐλεύσεται κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, τὸ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἡ φυσικὴ καὶ συναϊδιὸς ἀκτίς τοῦ Υἱοῦ καὶ λαμπρότης, ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ Πνεύματος θεότης, ἐν Υἱῷ μονογενεῖ ἀπαστραπτουσα; ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν καὶ ὑπὲρ μέτρον ἴσως ἠγώνισται διὰ τοὺς ὑπὲρ μέτρον φιλονεικοῦντας· ἐγὼ γὰρ οἶμαι μὴ ὅτι τὸ ἀκτιστόν τε καὶ παντάπασιν ἄϋλον, ἀλλ' οὐδὲ τῶν κτιστῶν τι καὶ ἠργμένων, ὑπὲρ αἰσθησιν δὲ ὁμως, φυσικῇ τινι καὶ κτιστῇ δυνάμει θεατὸν εἶναι. πῶς γὰρ ἂν ἄγγελος ὀφθείη, νοῦς ὦν ἀσώματος, μὴ τινος ἐγγενομένης πνευματικῆς δυνάμεως τοῖς ὁρῶσιν; οὐ γὰρ δὴ τῇ τούτων παρασκευῇ καὶ καθάρσει τὸ πᾶν δώσομεν, ὅπου γε Δανιὴλ τοσοῦτον κεκαθαρμένος μικροῦ

³¹² *Fapte* 8, 9; 18–24; Clement, *Rezumatul predicilor publice ale lui Petru*, PG 2, 460 AB.

³¹³ PG 34, 180 D – 181 C.

³¹⁴ Adică: pot 'adapta' văzul la ceea ce nu este, pot face facultatea vederii compatibilă cu iluzia.

³¹⁵ *Vezi Marcu* 9, 1: «Amin zic vouă că sunt unii – din cei ce stau aici – care nu vor gusta moartea până ce nu vor vedea împărăția lui Dumnezeu venind întru putere».

³¹⁶ cf. *Matei* 26, 31.

magul în Faust – [cum citim] în cele [spuse despre] marele Petru³¹² – și femeia căreia i se schimbăse înfățișarea [în iapă] – [cum citim] în cele [spuse despre] dumnezeiescul pustnic Macarie³¹³ – tocmai [lucrul] acesta ni-l mărturisesc. Dar [dacă încuviințezi că] aceia [pot] acestea și [că] așa – în felul acesta potrivit firii – pot întocmi vederile spre ceea ce nu este³¹⁴, [atunci] Dumnezeu – spune-mi – Cela ce poate tot, de la Care cele ce sunt își au ființa și cele ce nu sunt chemarea la facere, nu ți se pare că și El ar putea lucra ceva asupra vederilor spre mai bine, ca [aceea de] a le întocmi pe ele – mai presus de fire – [de data aceasta] spre ceea ce este? Căci cum s-ar socoti între cele ce nu sunt – o, ziceri ale lui Dumnezeu și cuvinte ale dascălilor și smerenie a părinților – împărăția lui Hristos, pe care a făgăduit văzătorilor a o vedea mai dinainte³¹⁵, slava Tatălui, cu care [adică] va veni Domnul nostru la a doua Lui venire³¹⁶, lumina veacului ce va să vie, [adică] fireasca și împreună-veșnica rază a Fiului și strălucirea [Lui], dumnezeirea Tatălui și a Duhului, care [adică] strălucește în Fiul Unul-Născut?

Acestea, așadar, le zicem noi, poate peste măsură împotrividu-ne, [dar aceasta doar] din pricina celor peste măsură iubitori de ceartă. Pentru că eu socotesc că nu doar ceea ce este necreat și cu totul nematerialnic – întrucât este așa – nu poate fi văzut unei puteri firești și zidite, dar nici ceva din cele zidite și care au început, dar este mai presus de simțire. Căci cum ar putea fi văzut îngerul, netrupească minte fiind [el]³¹⁷, de nu ar veni putere duhovnicească în cei ce văd? Că [doar] nu vom crede că totul ține de pregătirea și curăția acestora³¹⁸ (câtă vreme Daniil atât de curat era și puțin de nu a murit la

³¹⁷ PG 4, 32 AB.

³¹⁸ Că doar nu vom crede că totul este imanent.

καὶ ἐξέθανε τὸν μωϋῆτα ἄγγελον προσιδῶν, οὐδ' αὖ τῆ τῶν διατιθέντων τὴν [f29] ὄρασιν ἄγγελων συγκαταβάσει καὶ οἷον παχύτητι καὶ περιβολῇ· τοῦτο γὰρ τισιν ἔδοξεν. ἡ γὰρ ἂν ὁ τῷ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ προσλαλῶν ἀρχιστράτηγος ὤφθη πᾶσιν ἐξῆς, ὅσοι τότε περὶ αὐτόν, ὡς εἰκός, ἦσαν στρατηγὸν ὄντα· ἀλλ' οὔτε τὴν ὄψιν ἐκείνην οὐδεὶς εἶδεν, οὔτε τοὺς λόγους ἤκουσε. τί δὲ τὸ κυριακὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν σῶμα μεταστοιχειωθὲν ἦδη πρὸς ἀφθαρσίαν, ὥστε διὰ κεκλεισμένων θυρῶν εἰσιέναι; πότερον φυσικῇ καὶ αἰσθητικῇ δυνάμει θεατὸν ἦν; καὶ πῶς οὐ πᾶσιν ἐξῆς ὤφθη, τοῖς δὲ ἀποστόλοις, οἷς ἐμελλε 'μάρτυσι τῆς ἀναστάσεως' χρῆσεσθαι, μόνοις; καὶ τούτοις ἐφόσον ἐβούλετο καὶ ἡνίκα καὶ ὅπου· πῶς δὲ καὶ ἀπιστεῖν αὐτοῖς ἐπῆει τοσαῦτα πρότερον ἀκηκοῦσι περὶ ἀναστάσεως καὶ τοσοῦτους νεκροὺς ἀναστάντας θεασαμένοις, εἰ μὴ τινα ἀλλοίωσιν αὐτοὶ τε περὶ ἑαυτοὺς καὶ περὶ τὸν ὀρώμενον ἐθεώρουν; ὑπὸ γὰρ τῆς χαρᾶς ἠπίστουν, ὡς ἤκουσας· πῶς δὲ καὶ ἐπίστευσαν ὅλως, εἰ μὴ μεγάλη δυνάμει πεισθέντες, δι' ἧς καὶ 'τὸ μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως ἀπεδίδουν'; τί δὲ ἡ πρὸς Λουκᾶν καὶ Κλεόπαν ἐντυχία βούλεται δι' 'ἐτέρας μορφῆς' καὶ ἡ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἐποχὴ καὶ αὐθις διάνοιξις, ἢ τε ἐπομένη τούτων μὲν ἐπίγνωσις, αὐτοῦ δὲ ἀφάντωσις; ταῦτα γὰρ πάντα τῆ τοῦ ἀναστάντος βουλήσει τε καὶ

³¹⁹ Daniil 8, 17.

³²⁰ Că, adică, faptul de a fi văzuți îngerii de către oameni se datorează îngerilor, care ar fi adaptat văzul oamenilor la înfățișarea lor.

³²¹ Arhanghelul Mihail.

³²² Adică: de câți erau în jurul lui Iisus Navi, adică în jurul generalului lor, al căpeteniei oastei; vezi *Iosua* 5, 14.

³²³ Adică: trupul Domnului (precum zicem și 'rugăciunea Domnească').

³²⁴ Ioan 20, 19-26; cf. *I Corinteni* 15, 33.

³²⁵ *Fapte* 1, 8.

³²⁶ *Marcu* 16, 14.

vederea îngerului ce se apropia³¹⁹), nici, iarăși, [că totul ține] de pogorământul îngerilor, care au întocmit vederea [oamenilor]³²⁰, și de o anume îngroșare și îmbrăcare [a lor]; că așa li s-a părut unora; că atunci, negreșit, arhistrategul³²¹ ce i-a stat într-ajutor lui Iisus al lui Navî s-ar fi văzut de către toți ceilalți, de câți erau – precum se cade – în jurul lui, al voievodului lor³²²; dar nimeni nu a văzut înfățișarea aceea, nici a auzit cuvintele [lui]. Dar domnescul trup³²³ după înviere – cel preschimbat spre nestricăciune, încât intra prin ușile încuiate³²⁴ – oare era cu puțință de văzut puterii [văzătoare] firești și simțite?; și cum de nu s-a văzut – mai apoi – de către toți, ci doar de apostolii cei ce urmau a se face 'martori ai învierii'³²⁵?; dar și acestora întrucât a voit, și când [a voit] și unde [a voit]. Și pentru ce, dar, nu le venea a crede – lor, celor ce atâtea auziseră înainte despre înviere și atâtea morți văzuseră înviați³²⁶ – dacă nu din pricină că vedeau oarece schimbare cu ei înșiși și cu Cel văzut?; că 'de bucurie' nu credeau³²⁷, cum ai auzit, [nu din altă pricină]. Și cum de au și crezut cu totul, dacă nu înduplecați de 'putere mare', [putere] prin care și 'dădeau [la rândul lor] mărturia învierii'³²⁸? Și ce este arătarea [Lui] către Luca și Cleopa 'în alt chip'³²⁹ și ținerea ochilor lor și, iarăși, deschiderea și ceea ce a urmat: lor [adică, faptul de] a-L cunoaște, iară Lui [faptul de] a Se face nevăzut?; pentru că toate acestea [nu altcum se făceau decât] prin voia și

³²⁷ *Luca* 24, 41.

³²⁸ *Fapte* 4, 33.

³²⁹ Expresia «în alt chip» (adică: 'cu altă înfățișare', nu 'în alt mod') nu este în Evanghelia după Luca, ci la *Marcu* 16, 12: «Iar după acestea S-a arătat în alt chip la doi dintre ei, care mergeau la țarină»; Evghenicul consideră, se pare, că locul acesta din *Marcu* are în vedere arătarea de pe drumul Emausului, din *Luca* 24, 13-31. Vezi și *Voscreasna a V-a din Octoih*.

δυνάμει, δι' ἧς περὶ τοὺς ὁρῶντας ἐνήργει τὰς ἐμφανεί-
ας ἐκεῖνας ἀπάσας προσμαρτυροῦσι. τίνες οὖν ἄνθρω-
πινοὶ λογισμοί, τίνες δὲ ἐπίνοιαί; δειλὰ καὶ ἐπισφαλῆ
πράγματα – κατὰ τὸν εἰπόντα – δυνήσονται τὰ θεϊότα-
τα παραστήσαι τῷ λόγῳ τρόπους τε [f29^v] καὶ αἰτίας ὡς
ἔχουσι διελέσθαι καὶ ἀποδοῦναι;

«πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ θεοῦ λόγων», ὁ μέγας
ἔφη Βασίλειος· «πίστις καὶ μὴ ἀπόδειξις· πίστις ὑπὲρ
τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν
ἔλκουσα· πίστις οὐχὶ γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις, ἀλλὰ
ταῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένη· καὶ ἐὰν
μὴ πιστεύσωσιν, ὡς τὰ λόγια φησιν, οὐδ' οὐ μὴ
συνῶσιν».

ἄλλ' ὁ πρὸς μὲν τὰ θεῖα τῶν θεαμάτων Φινεὺς ἄντικρος,
εἰς δὲ τὸ ἠθρεῦειν λέξεις καὶ λύγκεσθαι ὀξύτερος, ὅπερ
ἄει τοῖς αἰρετικοῖς ἔθος, ἐπὶ τὸν Παλαμᾶν αὐθις ἐναπο-
σκήπτει τὸν τῆς πικρίας ἰὸν καὶ ῥήσεις τινὰς τῶν αὐτοῦ
παράγει διασύρων καὶ κερτομῶν, ἐν αἷς ἐκεῖνος ὄρατὴν
θεότητα φαίνεται προσειπῶν. ἄλλ' εἰ τὸ τοῦ Θεολόγου
«μικροῦ, στερότερον δὲ ὄψεως» ἕτερόν τι σοι δοκεῖ παρὰ
τὸ ὄρατὴ βούλεσθαι, ὡς ἔγωγε, οὐκ οἶδ' ὅτι, τί μὴ τοῦ
οὐρανοφάντορος ἀκούεις, τοῦ θεοφόρου φημί Βασιλείου,

³³⁰ Literal: împrejurul văzătorilor.

³³¹ Înțelepciunea lui Solomon 9, 14.

³³² Sfântul Vasile cel Mare, *Omilia la Psalmul 115*, PG 30, 104.

³³³ *Isaia 7, 7*; notăm că și în cazul acesta varianta îmbrățișată de actualul text românesc oficial al Bibliei ortodoxe în redarea acestui verset ('dacă nu credeți, veți fi zdrobiți') exclude posibilitatea exegezei patristice de față.

³³⁴ Eschil, *Eumenidele*, 50 ș. urm.; rege trac pedepsit de zei cu orbirea și, prin urmare, cu nevederea soarelui.

³³⁵ cf. Andocide, *De mysteriis*, 1, 9 (ῥήματα θηρεῦειν), ed. Les Belles Lettres, Paris 1930.

³³⁶ Fontem non inveni; vezi, totuși, *Împotriva lui Gregora. Cuvântul al IV-lea 28*, Chr. Pal., vol. IV, p. 355-356.

puterea Celui înviat, prin care [El] lucra înaintea văzăto-
rilor³³⁰ toate acele arătări – mărturisesc [aceia]. Că ce sunt
'omeneștile gânduri' și ce 'izvodirile?'; lucruri ticăloase și
cu greșeală, cum s-a zis³³¹, vor putea [oare] să înfățișeze
în cuvânt cele preadumnezeiești, să definească și să expu-
nă modurile [de a fi ale acelora] și cauzele [lor]?;

«credința fie mergătoare-înainte cuvintelor despre
Dumnezeu», a spus marele Vasile; «credința, nu demon-
strația; credința, cea care trage – mai presus de metodele
logice – sufletul la consimțire; credința, nu aceea care se
iscă înlăuntrul sufletului din constrângeri geometrice, ci
[aceea ce se iscă] din lucrările Duhului»³³²;

'că de nu vor crede', precum zice Scriptura, 'nici nu vor pri-
cepe'³³³; dar [acesta], adevărat Fineus în privința vederilor
dumnezeiești³³⁴ și iute în 'a vâna cuvinte'³³⁵ și în a urla ca lu-
pul, ceea ce este pururea obiceiul ereticilor, iarăși [își] arun-
că asupra lui Palama otrava amară și pune de față anumite
ziceri dintr-ale sale – defăimând[u-l] și batjocorind[u-l] – în
care acela pare a spune 'dumnezeire văzută'³³⁶. Dar dacă
spusa Teologului «[...] Cea mai puternică decât vederea»³³⁷
ți se pare – nu știu cum – că ar zice altceva decât că [dum-
nezeirea S-a făcut] văzută, pentru ce nu îl asculți pe Arătă-
torul-de-cele-cerești – pe de-Dumnezeu-purtătorul Vasile,

³³⁷ Vezi sfântul Grigorie Teologul, *In sanctum baptisma*, PG 36, 365 A: «φῶς, ἡ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς μικροῦ, στερότερον δὲ ὄψεως (lumină – dumnezeirea arătată ucenicilor pe muntele cel mic, Cea mai puternică decât vederea [de vreme ce 'lovește vederea lui Pavel și o vatămă', cum se spune imediat mai departe; n.tr.])», unde am considerat că termenul μικροῦ (care apare în textul sfântului Marcu) este angajat în hiasm și legat de ὄρους (cuvinte care, luate împreună, trimit tipologic la Psalmii 41, 7: ἀπὸ ὄρους μικροῦ, adică din muntele cel mic) și nu face parte din expresia vizată (Cea mai puternică decât vederea), fapt pentru care l-am lăsat deoparte.

λέγοντος ἐν τοῖς Ἡθικοῖς, ἐν ἐξηγήσει τοῦ τῶν Ψαλμῶν μδ^{ου}.

«κάλλος τοῦ ὄντος δυνατοῦ» – περὶ τοῦ Χριστοῦ δὲ ὁ λόγος – «ἡ νοητὴ αὐτοῦ καὶ θεωρητὴ θεότης»· καὶ μετὰ μικρόν· «εἶδον δὲ αὐτοῦ τὸ κάλλος Πέτρος καὶ οἱ ὕιοι τῆς Βροντῆς ἐν τῷ ὄρει ὑπερλάμπον τὴν τοῦ ἡλίου λαμπρότητα καὶ τὰ προοίμια τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας ὀφθαλμοῖς λαβεῖν κατηξιώθησαν».

τί δὲ μὴ τὸν ἐνθεον μεταφραστὴν βλασφημεῖς, τὸν τῶν θεολόγων ἐξοχώτατον Ἰωάννην, ἐν τῷ εἰς αὐτὸν ὑπομνήματι λέγοντα ‘αὐτὴν τὴν τοῦ Λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν ἐπ’ ὄρους ἰδεῖν’, ἀλλὰ τοὺς διδασκάλους ἀφείς, ἐπὶ τὸν μαθητὴν ὅλαις φέρη ταῖς προθυμίαις; τοιαῦτα γὰρ δὴ κὰν τῷ ις^ω ὧν ἀπηρίθμηται τῆς διαφορᾶς [f30] τρόπων διαβάλλεις τὸν ἄνδρα, διαστρέφων τοὺς ἐκείνου λόγους καὶ περικόπτων· τὴν γὰρ κατὰ τὸ ὑπερκειμένον τε καὶ ὑφειμένον διάκρισιν ἐπεισαγαγὼν ἐκ τῆς Πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολῆς τοῦ μακαρίου ἐκείνου, τὰς πολλὰς ἅς περιθρυλλοῦσι καθ’ ἡμῶν θεότητος ‘ὑπερκειμένας καὶ ὑφειμένας’ ἐπισυστήσαι πειρᾶται, καίτοι γε ἐκείνου τοῦτ’ αὐτὸ προκειμένον ἔχοντος ἐν ἐκείνοις τοῖς λόγοις – τὴν τῆς μιᾶς θεότητος σύστασιν. ἰδωμεν οὖν ὅπως μὲν ἐκεῖνος ἠκριβωμένως τῷ λόγῳ ἐχρήσατο, τῷ μακαρίῳ Διονυσίῳ ἐπόμενος, ὅπως δὲ ὁ λυμεῶν οὗτος τὰ ἐκείνου κατέτεμεν·

³³⁸ Matei 17, 1–2; Marcu 9, 2–3.

³³⁹ PG 29, 400 CD.

³⁴⁰ Urmând sfântului Grigorie Palama (vezi *Epistola a III^a către Achindin* 5), autorul nostru se referă aici, probabil, la sfântul Ioan Damaschinul, care, în *Slava Stihovanei Vecerniei* din 7 August, zice: «Rază subțire a dumnezeirii Tale dezgolind, Hristoase, celor ce împreună se suiseră cu Tine în munte...», unde *subțire* îl redă pe *ἀμυδρος*, -α, -ον (estompat).

³⁴¹ Adică: asupra lui Palama.

³⁴² Este vorba despre deosebirea dintre ființă și lucrare; PG 152, 297 D.

zic – zicând în [scrierile] *Morale*, în tâlcuirea Psalmului 44 [că]

«*podoaba* [sau *frumusețea*] Celui cu adevărat puternic» – despre Hristos este cuvântul – [este] *dumnezeirea* Lui cea netrupească și *văzută*»; și puțin mai încolo: «și au văzut *podoaba* Lui Petru și fiii tunetului în munte strălucind mai mult decât strălucirea soarelui³³⁸ și pârga slăvitei Lui [cele de-a doua] veniri a o lua cu ochii s-au învrednicit»³³⁹.

Pentru ce, dar, nu îl hulești pe dumnezeiescul tâlcuitor, pe prea-alesul între cuvântătorii-de-Dumnezeu Ioan, care în tâlcuirea la același [eveniment al Schimbării la față] zice [despre acești trei ucenici că] au văzut însăși dumnezeirea Cuvântului dezgolită pe munte³⁴⁰, ci, pe dascăli trecându’i cu vederea, asupra ucenicului [acelora]³⁴¹ te arunci cu toată râvna? Astfel, și în al șaisprezecelea din număratele moduri de deosebire³⁴² îl defaimi pe bărbatul [acela] strâmbându-i cuvintele și ciuntindu-le; că aducând de față – din epistola către Achindin a fericitului aceluia³⁴³ – distincția [în Dumnezeire] între superior și inferior, mai multele dumnezeiri ‘superioare și inferioare’ – trâmbițând în stânga și-n dreapta – se apucă să ni le pună în cârcă, deși acela tocmai dumnezeirea cea una o întemeia în cuvintele acelea. Să vedem, așadar, cum acela cu acrivie a folosit cuvântul, urmând fericitului Dionisie, și cum prăpăditorul acesta a ciopârțit [spusele] aceluia; că zice

³⁴³ Vezi *Epistola a III^a către Achindin* 6 și urm., Chr. Pal., vol. I, p. 306 (în ediția GA, p. 297 și urm.).

«ιδίως» γὰρ φησιν «ὁ Παλαμᾶς ἐν τῇ Πρὸς Ἀκίνδυνον αὐτοῦ ἐπιστολῇ, τάδε φησίν· Ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης».

οὕτω μὲν ὁ συκοφάντης· ὁ δὲ θεηγόρος ἐκεῖνος τὸ τοῦ ἱεροῦ Διονυσίου προτάξας, ἐρωτήσαντι Γαῖω «πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα καὶ ὑπὲρ θεαρχίαν ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν;» ἀποκρινομένου

«εἰ θεότητα καὶ ἀγαθότητα νοήσαις αὐτὸ τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ καὶ ἀγαθοποιοῦ δώρου, τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος καὶ ἀγαθότητος, ὡς θεαρχίας καὶ ἀγαθαρχίας, ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιός ἐστιν ἐπέκεινα»,

εἶτα ἐπάγει·

«ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὡς κἀνταῦθ' εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἢ θέωσις, δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ θεοῦ».

ἄρα σύμφωνος ὢν τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ, τῶν σῶν ἐρεσχειλιῶν ἀνώτερός ἐστιν ὁ Παλαμᾶς ἢ καὶ ἀμφότεροι ταύταις ὑπάγονται; σχολῇ γὰρ ἂν φήσαιο σύ γε τῶν ἱερῶν θεολόγων ὁ θεότητος μὴ φειδόμενος. [f30^v] ἦν γοῦν ἔχεις δόξαν περὶ τῆς θεότητος ταύτης – ἥς ἐπέκεινα τὸν θεὸν εἶναι, δηλαδὴ κατ' οὐσίαν, ὁ μέγας εἶρηκε Διονύσιος – οὐδὲν δεῖ κάμνειν ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι

³⁴⁴ PG 152, 297 D; observăm că Caleca operează, limpede, cu binomul *dumnezeire superioară-dumnezeire inferioară* (sau *transcendentă-imanentă*), pe care îl pune pe seama sfântului Grigorie Palama.

³⁴⁵ Literal: calomniatorul.

³⁴⁶ Vezi Sfântul Grigorie Palama, *Epistola a III^a către Achindin* 14 în *Opere complete*, vol. II, ed. Gândul Aprins, p. 309; vezi tot acolo și traducerea textului complet al *Epistolei a I^a (către Gaius/Caius)* a sfântului Dionisie Areopagitul (PG 3, 1068-1069 A).

³⁴⁷ Sfântul Grigorie.

«Îndeosebi în epistola lui către Achindin, acestea le zice Palama: 'Există, aşadar, dumnezeire inferioară, care este dar al celei superioare'»³⁴⁴;

aşa scrie, deci, pârătorul³⁴⁵; iar grăitorul acela de Dumnezeu, punând mai întâi de faţă [cuvintele] sfinţitului Dionisie către Gaius, care întrebuse «cum Cel ce este dincolo de toate este mai presus şi de obârşia dumnezeirii şi de obârşia bunătăţii?», [şi anume]

«de vei socoti *dumnezeire* şi *bunătate* însuşirea însăşi a darului îmbunător şi îndumnezeitor, Cel mai presus de toată obârşia este dincolo de *astfel* numita *dumnezeire* – ca *obârşie* a îndumnezeirii şi *obârşie* a îmbunării»³⁴⁶,

mai apoi adaugă³⁴⁷

«Există, aşadar, după de-Dumnezeu-înțelepţiţii cuvântători-de-Dumnezeu dumnezeire inferioară – precum şi aici a spus marele Dionisie – şi anume îndumnezeirea, care este dar al fiinţei lui Dumnezeu, celei superioare»³⁴⁸.

Conglăsuitoar fiind marelui Dionisie, Palama [nu] este oare mai presus de bârfele tale?; sau îi supui pe amândoi³⁴⁹ acestora? Greu de zis îţi este ţie, cela ce [tu singular] – între sfinţiţii cuvântători-de-Dumnezeu – nu cruţi dumnezeirea. Iar socotiţa pe care o ai despre dumnezeirea aceasta – [dumnezeire] în privinţa căreia marele Dionisie a spus că Dumnezeu este mai presus de ea, negreşit că după fiinţă – câtuşi de puţin nu trebuie să

³⁴⁸ Şi iată că binomul cu care operează sfântul Grigorie Palama este *superioara fiinţă-inferioara dumnezeire* (adică: *lucrarea*), aşadar cu totul altul decât cel pus pe seama lui de Caleca. Despre binomul (dumnezeire) *superioară/inferioară* vezi mai sus nota 106.

³⁴⁹ Adică: pe Palama şi pe Areopagit.

μαιεύοντας· αὐτὸς γὰρ ταύτην μετὰ μικρὸν ἀποτέξεις ἢ ἐκτρώσεις μᾶλλον καὶ ἀπορρίψεις ὡς πονηρὸν κύημα, ὃ καὶ τῆ πέτρα προσραγὲν – οἶδας δὲ ἤτις ἢ πέτρα – συντριβῆσεται καὶ διαφθαρήσεται καὶ τὸ τῶν Βαβυλωνίων νηπίων πείσεται κακὸν καλῶς ἀπολλύμενον.

εἶεν· ἀλλ' ἐκ γε τῆς εἰρημένης ὑπερθέσεως καὶ ὑφέσεως ὕλην λαβῶν, τεχνολογεῖ πάλιν ὁ ματαιόφρων καὶ ἀκολουθήσεις εἰσάγει τινὰς καὶ θέσεις, ποιότητάς τε καὶ ποσότητας, ὧν οἱ τῆς Συνόδου «τὸ παράπαν οὐδ'» ἐμνημόνευσαν. τὸν γοῦν ἰη^{ov} τρόπον τῆς διαφορᾶς, ὡς παρ' αὐτῶν, φησὶν, ἐπινοημένον, εἰσάγει 'κατ' ἀναγκαίαν ἀκολουθήσιν'· ἀλλ' ἔγω γε, 'θεὸς οἶδεν', ὀκνῶ προσθεῖναι τὰ ἐφεξῆς καὶ μονονουχί ναυτιῶ τὴν ἀπόνοιάν τε καὶ ἀνοιαν τοῦ δυστήνου τοῦδε ἀνθρωπαρίου κατανοῶν· τὸ μὲν ὅτι τοιαῦτα καὶ ἐκ τοιούτων κακορραφεῖ, τὸ δ' ὅτι καὶ λήσειν ἤλπισεν ὅλως τοὺς ἐντυγχάνοντας νουνεχῶς. ἀνάγκη δὲ ὅμως φέρειν τὴν ἀηδίαν, ἅπαξ εἰς τοὺς τοιούτους καθέντα λόγους· εἰρησθαι γὰρ φησὶν ἐν τῷ *Τόμῳ*

«ὅτι ἡ μὲν θεία οὐσία προηγεῖται ὡς τὸ κατὰ γνώμην, ἡ δὲ θεία ἔπεται ἐνέργεια ὡς τὸ παρὰ γνώμην, ὅπερ ἀπὸ τῶν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου πειρῶνται δεικνύναι, εἰρηκότος – κατ' ἄλλην ἐννοιαν – κατὰ ἀρειανῶν οὕτως· 'εἰ τὸ βούλεσθαι περὶ τῶν μὴ ὄντων διδῶσι τῷ θεῷ, διατί τὸ ὑπερκείμενον τῆς βουλήσεως

³⁵⁰ Literal: o avortezi.

³⁵¹ Adică: [de] piatra-Hristos; vezi *I Corinteni* 10, 4.

³⁵² *Psalzii* 136, 9.

³⁵³ Literal: 'luând, însă, materie din pomenita supra-punere și sub-punere'.

³⁵⁴ PG 152, 300 B.

³⁵⁵ Adică: îl prezintă, îl înfățișează (mincinos).

³⁵⁶ PG 152, 300 D.

³⁵⁷ *II Corinteni* 12, 2-3.

ne ostenim noi, moșindu-o, a o da la iveală în [scrierea] de față; că tu însuși, puțin mai încolo, o naști – sau, mai degrabă, o lepezi³⁵⁰ și o arunci [din tine], ca pe o zămislire rea, care și lovindu-se de piatră – și știi [de] Care piatră³⁵¹ – se va zdrobi și se va sfărâma și răul pruncilor Babilonului îl va pătimi³⁵², după dreptate pierind.

Bun; adăpându-se, însă, din pomenita superioritate și inferioritate³⁵³, iarăși [își] plăsmuiește [ale sale] cugetătorul [acesta] de cele deșarte și introduce oarecare succedări și poziții, calități și cantități³⁵⁴, pe care [Părinții] Sinodului nicidecum nu le-au pomenit. Așadar modul al optsprezecelea de deosebire pe care îl introduce³⁵⁵ – ca [fiind] născocit, chipurile, de către aceștia – este cel 'după necesara succedare'³⁵⁶. Cât despre mine – 'Dumnezeu știe'³⁵⁷ – preget a adăuga cele ce urmează și doar că nu mă apucă greața, văzând nerușinarea și lipsa de minte a nenorocitului omului acestuia de nimic; pe de o parte – [pentru] că din acestea coase [cu ață albă] unele ca acestea; pe de alta – că a nădăjduit că îi va păcăli negreșit pe cei ce [îl] citesc cu luare aminte; dar trebuie să rabd greața, o singură dată coborând[u-mă] la astfel de cuvinte; pentru că zice a se fi spus în *Tomos* [cum]

«că dumnezeiasca ființă precede, ca ceea ce este după voie³⁵⁸, iar dumnezeiasca lucrare urmează [sau: succede], ca ceea ce este împotriva voii; lucru pe care se străduiesc să îl dovedescă din [cuvintele] marelui Athanasie³⁵⁹, care – în alt înțeles [însă] – zice împotriva arienilor astfel: 'dacă în privința celor ce nu sunt [ei] atribuite lui Dumnezeu [faptul de] a voi,

³⁵⁸ Semnalăm că în textul tipărit de Migne, în loc de «ca ceea ce este după voie (κατὰ γνώμην)», apare «ca ceea ce este împotriva firii (τὸ παρὰ φύσιν)».

³⁵⁹ PG 26, 149 C.

οὐκ ἐπιγινώσκουσι τοῦ θεοῦ; καὶ πάλιν λέγοντος, ὡσπερ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, [f31] οὕτως ὑπέρκειται καὶ προηγείται τοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν».

οἱ μὲν οὖν τῆς Συνόδου πατέρες τὰ ῥητὰ μόνον εἰπόντες, εἰς δὴλωσιν τῆς τοῦ θεοῦ κατ' οὐσίαν ὑπερθέσεως, ἀπηλλάγησαν, οὐδὲν ἐπεξεργασάμενοι. παρελθὼν δὲ ἡμῖν ὁ θαυμάσιος οὗτος ἐξηγητής, ἰδῶμεν ὅπως ἀναπτύσσει τὸν νοῦν, οὐκ οἶδ' εἴτε τῶν χρησαμένων, εἴτε τοῦ πρώτως εἰπόντος· μᾶλλον δὲ τῶν μὲν ἐκείνων νοῦν ὑγιῶς ἔθηκεν· ἐπάγει γὰρ ἀντικρυς φάσκοντας:

«ὡς ἐπεὶ τῆς βουλήσεως ὑπέρκειται τὸ κατὰ φύσιν, ἢ δὲ θεία βούλησις τοῦ θεοῦ ἐστὶν ἐνέργεια, ὑπέρκειται ἄρα καὶ τῆς θείας ἐνεργείας τὸ κατὰ φύσιν».

πρὸς ὃν οὐδ' ἂν τι βλέψαι δεδύνηται· ὁ δὲ ὡς ἄτοπον ἐπάγει συλλογιζόμενος, τοῦτο πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀντικρυς ἀναφέρεται καὶ πρὸς ἐκείνον πολεμῶν ὁ κατάρατος αὐτοῖς ῥήμασιν οὐδ' αἰσθάνεται. τί γὰρ φησιν;

«ἄλλ' οὕτω φησὶν ὁ διδάσκαλος· ὑπέρκειται καὶ προηγείται τοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν, ὡσπερ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην».

³⁶⁰ *Orationes tres contra Arianos*, PG 26,152.

³⁶¹ *Ibidem*, p. 455; «după fire»: conform firii, în fire, propriu firii, 'firesc'.

³⁶² PG 152, 300 D.

³⁶³ Adică: citând – simplu – zicerile Părinților celor dinaintea lor, fără a le comenta.

³⁶⁴ Sensul pe care Părinții îl dau citatului din Athanasie, perspectiva din care îl citează ei pe acela.

³⁶⁵ Notăm că expresia «ceea ce este după/prin fire» numește nașterea Fiului din Tatăl, iar «ceea ce este după/prin voire» aducerea la ființă – din neființă, de către Dumnezeu – a celor ce sunt.

³⁶⁶ PG 152, 300 D; să nu uităm că Părinții Sinodului urmăreau să dovedească prin aceste citate deosebirea dintre firea și lucrarea dumnezeiască; în cazul de față: dacă firea e mai presus de lucrare, e limpede și că diferă de aceasta.

pentru ce nu Îi recunosc lui Dumnezeu ceea ce este mai presus de [faptul de] a voi?³⁶⁰; și iarăși zice: 'precum se împotrivescے voirii ceea ce este împotriva voii, așa se află mai presus de voire – și îi precede [acesteia] – ceea ce este după fire'³⁶¹»³⁶².

Așadar, Părinții Sinodului, zicerile doar spunându-le³⁶³ spre arătarea *mai presus*-ului – după ființă – al lui Dumnezeu, s-au oprit [la aceasta], fără a intra în amănunte. Dar, înfățișându-se nouă admirabilul exeget acesta, să vedem cum arată sensul [zicerii de față] – nu știu dacă [sensul] în care au citat-o cei ce au folosit-o sau [sensul] în care a folosit-o cel ce a spus-o mai întâi; [cred, însă, că] mai degrabă a spus – [în chip] sănătos – sensul dat de aceia³⁶⁴; că ni-i înfățișează ca zicând limpede că

«întrucât ceea ce este după fire este mai presus de voire³⁶⁵, iar dumnezeiasca voire este lucrare a lui Dumnezeu, atunci ceea ce este după fire este mai presus și de dumnezeiasca lucrare»³⁶⁶;

sens căruia nu a fost în stare a-i afla vreun cusur; iar ceea ce, raționând, găsește [el] ca fiind absurd, ei bine, aceasta o pune pe seama învățătorului³⁶⁷ însuși și – cu acela războindu-se [el], blestematul – nu [mai] pricepe nici ce înseamnă cuvintele însele; că ce zice?

«Dar învățătorul zice așa: 'ceea ce este după fire este mai presus de faptul de a voi și precede [faptului acestuia], precum ceea ce este după voie se împotrivescے faptului de a voi'»³⁶⁸;

³⁶⁷ Adică: pe seama învățătorului Părinților Sinodului – pe seama sfântului Athanasie însuși.

³⁶⁸ PG 152, 300 D; cf. PG 26, 453 B; cf. Chr. Pal., vol. III, p. 114.

καὶ ὁ παραλογισμὸς·

«ὡς ἄρα λοιπὸν πρὸς τὸ κατὰ φύσιν τὸ παρὰ γνώμην, κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθήσιν ἔψεται καὶ ἡ θεία ἐνέργεια τῇ θείᾳ οὐσίᾳ».

εὐγε τῆς σοφῆς ἀναλογίας καὶ ἀποδείξεως· αὕτη ἐστὶν ἡ ἑτέρα διάνοια, δύστηνε, καθ' ἣν ἔλεγες τὸν μέγαν τὸ ῥητὸν εἰρηκέναι; ποίαν δὲ καὶ ἀκολουθήσιν ὅλως εἶπεν ἐκεῖνος τοῦ παρὰ γνώμην πρὸς τὸ κατὰ φύσιν; ὑπὲρ γὰρ ἐκεῖνου λοιπὸν ἀπολογητέον. ἀντικεῖσθαι μὲν γὰρ εἰρηκε τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, ὑπερκεῖσθαι δὲ καὶ προηγεῖσθαι τὸ κατὰ φύσιν τοῦ βούλεσθαι. τίς οὖν ἐκ τούτων ἀναγκαῖα τῶν ἄκρων ἀκολουθήσιν; οὐ γὰρ δὴ καὶ ἐπ' ἀμφοῖν [f31^v] τῶν διαστημάτων ἡ ἀκολουθήσιν, ὡς ἔπρεσθαι τὸ μὲν μείζον τῷ μέσῳ, τοῦτο δὲ τῷ ἐσχάτῳ· μᾶλλον δὲ αὐτὴν ἡμεῖς ἐκθώμεθα τὴν διάνοιαν τοῦ ἀγίου σαφέστερον, ἣν ὁ σκολιὸς οὗτος ἀποκρυψάμενος ἐπὶ τὴν φλυαρίαν ταύτην ἐτρέπετο. τῶν γὰρ ἀρειανῶν ἐκ διαιρέσεως εἰσαγόντων ὡς ἡ βουλήσει τὸν Υἱὸν ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ ἢ παρὰ γνώμην, ἔν' εἰ μὲν παρὰ γνώμην, καὶ τίς ὁ βιασάμε-

³⁶⁹ Altfel zis: găselnița lui Caleca, contraargumentul adus de el *Tomosului*, sensul adevărat în care marele Athanasie ar fi spus zicerea cu pricina; PG 152, 301 A.

³⁷⁰ Vom vedea numai decît lămurirea acestor termeni și a raporturilor dintre ei. Folosind verbul *a preceda*, sfântul Athanasie are în vedere aceea că Fiul este dinaintea zidirilor, căci Se naște din Tatăl din veșnicie, din veșnicia *dumnezeiască*. Verbul nu este însă folosit în sens propriu, căci nu în sens propriu spunem că veșnicia dumnezeiască *precede* timpului, de vreme ce veșnicia nu este nicidecum în același plan cu timpul (pentru că ceea ce este nezidit nu este coplanar cu ceea ce este zidit); în cadrele logico-semantice ale limbii omului raportul acesta nu poate fi exprimat; convențional, îl exprimăm prin acest verb. Apoi, dacă veșnicia dumnezeiască – tărâmul ontologic al acestui *ceea ce este după fire* – nu este coplanar cu timpul zidirilor, cu atât mai puțin este coliniar cu acesta. Așadar, cu nici un chip nu putem așeza pe aceeași axă temporală – cum face Caleca – așa-numitele 'extreme' acestea, și anume *ceea ce este după fire*, *faptul de a voi* (prin care Dumnezeu zidește lumea) și *ceea ce este împotriva voii* (faptul de a nu alege Dumnezeu să facă ceva în lăuntru lumii zidite); prin urmare, nu putem argumenta 'necesara succedare' temporală (1) *ceea ce este după fire* / (2) *ceea ce este împotriva voii*.

și absurditatea³⁶⁹:

«prin urmare, precum ceea ce este împotriva voii succede ceea ce este după fire, conform aceleiași *succedări* și dumnezeiasca lucrare ar succeda dumnezeiasca ființă».

O, ce înțeleaptă analogie și demonstrație! Acesta este [acel] 'alt înțeles', nenorocitul, în care ziceai că a spus zicerea marele [Athanasie]?; bine, dar unde a afirmat acela – câtuși de puțin – vreo succedare a *ceea ce este după fire* de către *ceea ce este împotriva voii*?; să-l apărăm, deci, [se cade] pe acela. A zis, așadar, pe de o parte, că *voirii* se împotrivesc *ceea ce este împotriva voii* și, pe de altă parte, că *ceea ce este după fire* este mai presus de [faptul de] *a voi* și îl precede pe acesta. Deci ce 'necesară succedare' a extremităților reiese de aici³⁷⁰? Că nu în cazul amândurora depărtărilor [acestora³⁷¹ există] succedarea – de tipul celeia în care ceea ce este mai mult urmează după mijloc, iar [mijlocul] acesta [urmează] după ceea ce este cel mai în urmă³⁷². Dar, mai bine, să spunem noi mai lămurit înțelesul [cuvintelor] sfântului, [înțeles] pe care sucitului acesta ascunzându-l, l-a batjocorit în chipul acesta. Că introducând arienii excluziunea [cum] că Tatăl L-a născut pe Fiul sau prin voire sau împotriva voii (ca – dacă împotriva voii – să întrebe cine e cel ce L-a silit;

³⁷¹ «depărtările acestea» sunt: 1. depărtarea între *ceea ce este după fire* și *faptul de a voi* (între planul nașterii Fiului și planul zidirii lumii, între care există discontinuitate) și 2. depărtarea între *voie* și *ceea ce este împotriva învoirii* (între *a voi ceva* Dumnezeu și *a nu alege a face ceva*); așadar, nu ambele 'depărtări' acestea presupun și succesiunea temporală între cele 'depărtate' întreolaltă.

³⁷² Este vorba de o axă orizontală orientată de la stânga la dreapta: *ceea ce este cel mai în urmă* este extrema stângă (minus infinit), după care urmează, în originea axei, mijlocul, iar mai apoi vine, în extrema dreaptă, *ceea ce este [cel] mai mult*.

νος ἐπενέγκωσιν, εἰ δὲ ἐκ βουλήσεως, κτίσμα λοιπὸν ἀποδείξωσι (καὶ γὰρ ἦν ὡμολογημένον ὡς τὰ ἐκ βουλήσεως κτίσματα), τὸ ἀμφίκρημον ἐκκλίνων ὁ μέγας,

«τὸ μὲν ἀντικείμενον» φησί «τῆς βουλήσεως ἐώρακασιν οἱ αἰρετικοί, τὸ δὲ μείζον καὶ ὑπερκείμενον οὐ τεθεωρήκασιν ὥσπερ γὰρ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ὑπέρεκειται καὶ προηγεῖται τοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν».

τουτέστιν ὥσπερ ἐστὶν ἀληθές ὅπερ ἐκεῖνοι διαιροῦντες εἰσάγουσι, τὸ ἀντικεῖσθαι τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ἐστὶν ἀληθές καὶ ὁ παραλείπουσι, τὸ ὑπερκεῖσθαι τῆν οὐσίαν τοῦ βούλεσθαι. τρίτου οὖν ἀναφανέντος – παρὰ τὰ ἀντικείμενα – τῆς οὐσίας, ἐξ αὐτῆς ἂν εἴη γεννηθεῖς ὁ Υἱός, καὶ οὔτε ἐκ τῆς βουλήσεως, οὔτε μὴν παρὰ γνώμην, ὡς ἐκεῖνοι ἠνάγκαζον. οὕτω μὲν ὁ μέγας εἶρηκε τὸ ρητόν, οὕτω δὲ ἐξειλήφασιν οἱ χρησάμενοι, οὕτω δὲ ὁ παραλογιστῆς οὗτος διέστρεψε, ταῦτόν ποιῶν ἀντικρως, ὥσπερ ἂν εἴ τινος εἰρηκότος ὥσπερ ἀντίκειται τῷ λογικῷ τὸ ἄλογον, οὕτως ὑπέρεκειται καὶ προηγεῖται τοῦ λογικοῦ ὁ νοῦς, ἔπειθ' οὗτος συνελογίζετο ὡς ἄρα πρὸς τὸν νοῦν τὸ ἄλογον, οὕτως ἔπεται καὶ τῷ νῷ τὸ λογικόν, ὅπερ ἐστὶ γελοῖον οὐχ ἦττον ἢ ὅσον ἄλογον· ἐκ γὰρ στερητικῆς τε καὶ καταφατικῆς [f32] οὐ καταφατικόν, ἀλλὰ στερητικόν συναγεται τὸ συμπέρασμα· δῆλον δὲ ἐκ τῶν ὑπογεγραμμένων.

³⁷³ PG 26, 453 B.

³⁷⁴ Așadar sfântul Athanasie spunea că după cum adevărat este faptul X, tot așa adevărat este și faptul Y; pe când Caleca înțelegea că *modul* în care este adevărat faptul X este același cu *modul* în care este adevărat faptul Y.

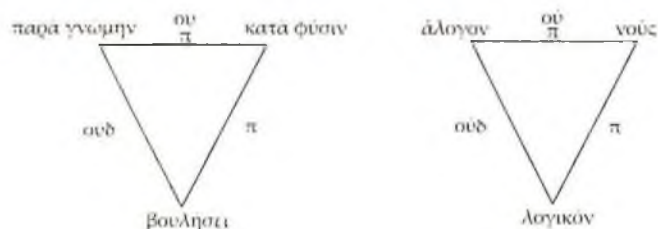
³⁷⁵ «Așa»: în înțelesul acesta.

iar dacă din voie, zidire să-L dovedească apoi [a fi] – că era acceptat [de toți] faptul că cele ce sunt din voie [acelea sunt] zidiri), dilema [aceasta] ocolind-o marele [Athanasie],

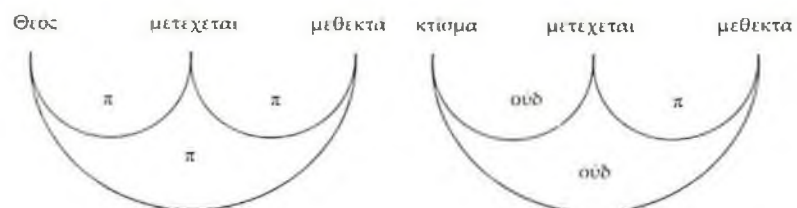
«ceea ce e potrivit voi» zice «[aceasta] ereticii au văzut-o, dar ceea ce este mai presus de ea și deasupra ei nu au avut-o în vedere; că precum se împotrivesc voirii ceea ce este împotriva voii, așa este mai presus de [faptul de] a voi – și precede acestuia – ceea ce este după fire»³⁷³.

Adică: precum adevărat este ceea ce aceia – prin excluziune – introduceau (faptul că voirii se împotrivesc ceea ce este împotriva voii), [tot] așa [de] adevărat este și ceea ce omiteau (faptul că ființa este mai presus de [faptul de] a voi)³⁷⁴. Ividu-se, așadar, un al treilea [termen] – în afară de [cele două] opuse – cel al ființei, dintr-aceasta Se naște Fiul, și nu din voire, nici împotriva voii, precum sileau aceia. Așa³⁷⁵ a spus marele [Athanasie] zicea [aceasta], așa au înțeles-o cei ce au folosit-o³⁷⁶, și așa a strămbat-o înșelătorul acesta, făcând întocmai același [lucru] ca cela ce, zicând [mai întâi] că precum iraționalul este opus raționalului, [tot] așa mintea este mai presus de rațional și precede acestuia, ar trage mai apoi concluzia [cum] că, așadar, precum iraționalul [sucedea] minții, tot așa succede minții și raționalul – ceea ce este ridicol nu în[tr-o] mai mică măsură decât [cea în care este] irațional; că din[tr-o] negație și [o] afirmație nu reiese [o] afirmație, ci [o] negație; iar aceasta se vede limpede din cele scrise mai jos;

³⁷⁶ «cei ce au folosit-o»: Părinții Sinodului, care l-au citat în numitul *Tomos sinodal*.

f. 31° A; f. 20° B

f. 34 A; f. 23 B

οὗτος μὲν οὖν ἡμῖν ὁ συλλογισμὸς 'οἶχεται φροῦδος', ὅπερ ἦν, ἐλεγχθεῖς, οὐδὲν ὑγιές· ᾧ καὶ τὰ λοιπὰ ἂν τις τεκμήραιτο τῆς τοῦ ἀνδρὸς διανοίας, ὅσης μὲν ἄλογίας καὶ ἀμαθίας, ὅσης δὲ ἀνοίας ὁμοῦ καὶ κακουργίας πλήρη τυγχάνει.

«εἰκοστόν» δὲ φησιν «διαφορᾶς τρόπον αὐτοῖς μεμυθολογήσθαι 'κατὰ ποσότητα'· ὅτι ἡ μὲν θεία οὐσία ἀπειράκις ἀπειρώς ὑπέρικεται, ἡ δὲ θεία ἐνέργεια ἀπειράκις ἀπειρώς ὑφέϊται καὶ τοῦτο παριστάν ἐθέλοντες, ἐπηρεάζουσι τὸν θεῖον συκοφαντοῦντες Μάξιμον,

³⁷⁷ Aristofan, *Acharnenses* 210, ed. Les Belles Lettres, Paris 1923.

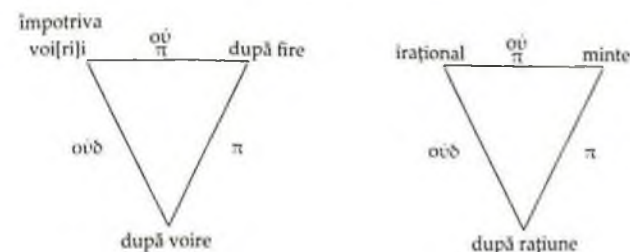
³⁷⁸ Literal: l-au băsmuit, l-au inventat ca pe un basm.

³⁷⁹ Sistematizând – zică-se – ceea ce lui i se părea a fi 'moduri' patristice de a distinge în Dumnezeu a ființei de lucrare, Caleca le și denumea; precedentul mod a fost 'după succedare', acesta este 'după cantitate'.

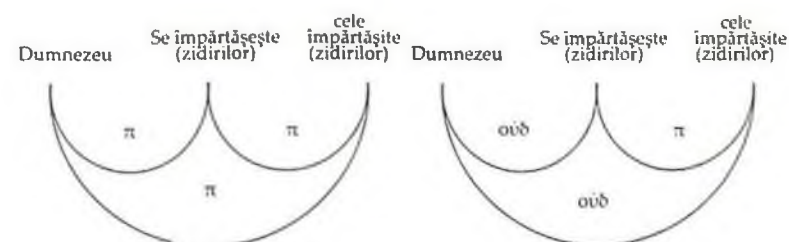
³⁸⁰ Se subînțelege: de dumnezeiasca lucrare.

³⁸¹ Se subînțelege: de dumnezeiasca ființă.

³⁸² Literal: calomniindu-l.

f. 31° A; f. 20° B

f. 34 A; f. 23 B

Potrivit lui Le Petit, PO. 17, p. 372, litera π, prescurtare a adverbului πᾶς (mereu), semnifică propoziția universală afirmativă; prescurtarea οὐδ a adverbului οὐδεῖς (niciodată) desemnează de obicei propoziția universală negativă.

așadar, raționamentul acesta 'ți s-a dus de răpă'³⁷⁷, vădin-du-se a nu fi nimic sănătos [în el]; precum și din restul [modurilor acestora] își poate da cineva seama de cugețul bărbatului [acestuia], cât este de plin de irațional și de ignorantă, totodată și de prostie și răutate; [că] zice, iarăși:

«Al douăzecilea mod de deosebire li s-a năzărit lor³⁷⁸ [a fi] 'după cantitate'³⁷⁹: că dumnezeiasca ființă este de nesfârșite ori nesfârșit mai presus³⁸⁰, iar dumnezeiasca lucrare este de nesfârșite ori nesfârșit mai prejos³⁸¹; și aceasta voind a o înfățișa, îl răstălmăcesc – nedreptățindu-l³⁸² – pe dumnezeiescul Maxim, care,

περιφανέστατα τὴν τοιαύτην παράθεσιν ἐπὶ θεοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων εἰρηκότα, ὅτι ἅπαντων τῶν μετεχόντων καὶ μεθεκτῶν ἀπειράκις ἀπειρώς ὁ θεὸς ὑπερεξῆρται· ὅπερ αὐτοὶ ἐπὶ τῆς – ἦν εἶπον – ἀκτίστου φυσικῆς καὶ οὐσιώδους ἐνεργείας τοῦ θεοῦ ἐξέλαβον».

πάλιν ἐνταῦθα τῶν τῆς Συνόδου πατέρων τὸ ῥητὸν ἀπλῶς ἐκθεμένων, ὁ μυθολόγος ὡς ἀληθῶς οὗτος διαφορᾶς τρόπον ἐντεῦθεν ἀναπλασάμενος, ἑκατόμητος τοῦτον ὠνόμασεν, εἶτα καὶ ἦν ἔχει δόξαν περὶ τὴν χρῆσιν ἐξήνεγκε, τὰ μεθεκτὰ τε ὁμοῦ καὶ μετέχοντα κτίσματα εἶναι ἀποφαινόμενος. ἀλλ' ἡμεῖς γε οὐ τοῖς σοῖς προσέξομεν λήροις, ἕως ἂν αὐτοῦ τούτου – τοῦ μεγάλου φημί Μαξίμου – διαιροῦντος ἀκούωμεν ταῦτα καὶ τὰ μὲν τῇ κτίσει προσνέμοντος, τὰ μεθεκτὰ δὲ ἀναρχά τε καὶ ἄκτιστα καὶ περὶ θεὸν οὐσιωδῶς θεωρούμενα διαῤῥήδην θεολογοῦντος· φησὶ γὰρ ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ καφαλαίῳ, ὅπερ ἐστὶ μῆ^{ov} τῆς τῶν Θεολογικῶν [f32^v] πρώτης ἑκατοντάδος:

«ἔργα μὲν θεοῦ χρονικῶς ἠργμένα τοῦ εἶναι ἐστὶ πάντα τὰ τοῦ εἶναι μετέχοντα, οἷον αἱ διάφοροι τῶν ὄντων οὐσίαι· τὸ γὰρ μὴ ὄν ἔχουσιν αὐτῶν τοῦ εἶναι πρᾶξύτερον· ἦν γὰρ ποτε ὅτε τὰ ὄντα μετέχοντα οὐκ ἦν. θεοῦ δὲ ἔργα οὐκ ἠργμένα τοῦ εἶναι χρονικῶς

³⁸³ Caleca spune, deci, că Părinții Sinodului (din 1351) răstălmăcesc locul din sfântul Maxim și deci îl citează ilegal, pentru că acolo sfântul distingea între Dumnezeu și zidirile Lui, nu între Dumnezeu și lucrarea Lui nezidită.

³⁸⁴ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Cele 200 de capete despre cuvântarea-de-Dumnezeu* I, 49 (PG 90, 1100 C–1101 A); zidirile sunt «cele ce se împărtășesc» de lucrările lui Dumnezeu, adică de «cele împărtășite» sau, mai precis, de cele participabile.

³⁸⁵ PG 152, 301 B.

cu totul limpede, despre Dumnezeu și despre zidirile Lui³⁸³ a spus că 'Dumnezeu este de nesfârșite ori nesfârșit mai presus de toate cele ce se împărtășesc și de toate cele împărtășite'³⁸⁴; [zicere pe] care aceștia au socotit-o [a fi spusă] despre – cum i-au zis [ei] – nezidita lucrare firească și ființială a lui Dumnezeu»³⁸⁵.

Iarși Părinții Sinodului punând aici, simplu³⁸⁶, de față zicerea³⁸⁷, acesta – adevăratul urzitor de basme – plăsmuind de aici³⁸⁸ [un nou] mod de deosebire, 'după cantitate' l-a numit, iar mai apoi spune și socotința pe care o are despre citat, declarând că cele ce se împărtășesc și cele împărtășite sunt – deopotrivă – zidiri. Noi, însă, nu la aiurelile tale vom lua aminte, câtă vreme îl auzim pe acesta – pe marele Maxim, zic – despărțindu-le pe acestea [întreolaltă], pe cele dintâi punându-le [în tărâmul] zidirii, iar pe cele împărtășite [acelora]³⁸⁹ teologhisindu-le lămurit [a fi] fără-de-început și nezidite și văzute ființial împrejurul lui Dumnezeu; că zice în capul dinaintea acestuia, adică în cel de al patruzecișinouălea al celei dintâi sute:

«Lucruri ale lui Dumnezeu care în timp și-au început faptul de a fi sunt toate cele ce se împărtășesc de [faptul de] a fi, precum felurile ființe³⁹⁰ ale celor ce sunt; că au neființa mai bătrână decât faptul lor de a fi; că a fost odată când lucrurile³⁹¹ ce se împărtășesc [de faptul de a fi] nu erau. Iar lucruri ale lui Dumnezeu care nu și-au început în timp [faptul de] a fi sunt cele

³⁸⁶ Adică: fără să o dezvolte, comentându-o.

³⁸⁷ Este vorba acum de zicerea din sfântul Maxim.

³⁸⁸ «de aici»: din zicerea citată sau din citarea zicerii.

³⁸⁹ Literal: participabile.

³⁹⁰ Sau: esențe.

³⁹¹ Literal: cele ce sunt.

τὰ ὄντα μεθεκτά, ὧν κατὰ χάριν μετέχουσι τὰ ὄντα μετέχοντα, οἷον ἡ ἀγαθότης καὶ πᾶν εἶ τι ἀγαθότητος ἐμπεριέχεται λόγῳ, καὶ ἀπλῶς πᾶσα ζωὴ καὶ ἀθανασία καὶ ἀπλότης καὶ ἀτρεψία καὶ ἀπειρία καὶ ὅσα περὶ αὐτὸν οὐσιωδῶς θεωρεῖται, ἅτινα καὶ ἔργα θεοῦ εἰσι καὶ οὐκ ἠργημένα χρονικῶς· οὐ γὰρ ποτε πρεσβύτερον ἀρετῆς τὸ οὐκ ἦν, οὐδέ τινος ἄλλου τῶν εἰρημένων κἂν τὰ μετέχοντα αὐτῶν κατ' αὐτὰ ἤρκεται τοῦ εἶναι χρονικῶς· ἀναρχος γὰρ πᾶσα ἀρετὴ μὴ ἔχουσα τὸν χρόνον ἑαυτῆς πρεσβύτερον, οἷα τὸν θεὸν ἔχουσα τοῦ εἶναι μονώτατον αἰδίως γεννήτορα»·

καὶ ἐν τῷ μετ' αὐτὸ πάλιν, ὅπερ ἐστὶ ν^{ov}·

«τὰ ἀθάνατα πάντα καὶ αὐτὴ ἡ ἀθανασία καὶ τὰ ζῶντα πάντα καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἅγια πάντα καὶ αὐτὴ ἡ ἀγιότης καὶ τὰ ἐνάρετα πάντα καὶ αὐτὴ ἡ ἀρετὴ καὶ τὰ ἀγαθὰ πάντα καὶ αὐτὴ ἡ ἀγαθότης καὶ τὰ ὄντα πάντα καὶ αὐτὴ ἡ ὄντοτης θεοῦ προδήλως ἔργα τυγχάνουσι· ἀλλὰ τὰ μὲν τοῦ εἶναι χρονικῶς ἠργημένα (ἦν γὰρ ποτε ὅτε οὐκ ἦν), τὰ δὲ τοῦ εἶναι χρονικῶς οὐκ ἠργημένα (οὐκ ἦν γὰρ ποτε ὅτε οὐκ ἦν ἀρετὴ καὶ ἀγαθότης καὶ ἀθανασία καὶ ἀγιότης)».

ὅτι μὲν οὖν τὰ μεθεκτά πάντα ἄκτιστα καὶ οὐ κτιστὰ κατὰ τὰ μετέχοντα – αὐτὸς ἔφα καὶ οὐ δεῖ προστιθέναι· ὅτι δὲ αὐτὰ ταῦτα δυνάμεις εἰσι καὶ ἐνέργειαι τῆς θείας φύσεως [f33] προοιῦσαι καὶ ἐκείνης ἀχώριστοι μένουσαι – τοῦ θείου

³⁹² Literal: [acelea din] cele ce sunt care sunt participabile.

³⁹³ «văzute»: cu mintea, discursiv sau nediscursiv.

³⁹⁴ PG 90, 1100 C–1101 A.

³⁹⁵ Adică de după al 49-lea.

³⁹⁶ Literal: și însăși firea [adică 'fiirea'; notăm că în traducerile vechi perechea τὸ ὄν-ὄντοτης e redată prin cea ce este-estime].

împărtășibile³⁹², de care se împărtășesc – după har – cele ce se împărtășesc de faptul de a fi, precum bunătatea și tot ce ține de rațiunea bunătății și, într-un cuvânt, toată viața și nemurirea și simplitatea și neschimbarea și nemărginirea și câte sunt văzute³⁹³ [a exista] ființial în jurul Lui, care și lucruri ale lui Dumnezeu sunt, și neîncepute în timp [sunt]; că nicicând nu a fost neființa mai bătrână ca virtutea, nici ca altceva din cele spuse, măcar că cele ce se împărtășesc de ele – în ele însele – în timp și-au început faptul de a fi. Că fără de început este toată virtutea, neavând timpul mai bătrân decât ea, ca una ce are pe Dumnezeu preasingur Născător [în chip] veșnic al faptului ei de a fi»³⁹⁴;

și în [capul] cel de după acesta³⁹⁵, adică în cel de al cincizecilea [zice],

«Toate cele nemuritoare și însăși nemurirea și toate cele vii și însăși viața și toate cele sfinte și însăși sfințenia și cele virtuozitate toate și însăși virtutea și cele bune toate și însăși bunătatea și toate cele ce sunt și însăși existența³⁹⁶ vădit că sunt lucruri ale lui Dumnezeu; dar unele [sunt care] în timp și-au început faptul de a fi – că a fost odată când nu erau –, iar altele [sunt care] nu și-au început în timp [faptul de] a fi; că nu a fost vreodată când nu era virtute și bunătate și nemurire și sfințenie»³⁹⁷.

Că, pe de o parte, toate cele împărtășibile [sunt] nezidite – și nu zidite precum cele ce se împărtășesc – tu însuși ziceai, și nu trebuie [nimic] adăugat; iar că, pe de altă parte, acestea însele puteri sunt și lucrări ce ies din dumnezeiasca fire și rămân nedespărțite de aceea – [aceasta] pe dumnezeiescul

³⁹⁷ PG 90, 1101 B.

Διονυσίου λέγοντος ἄκουσον ἐν ἰα^ω τοῦ Περι Θείων ὀνομάτων, ὅπερ 'εἰρήνης' τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει

«αὐτοεῖναι καὶ αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθεότητά φαμεν ἀρχικῶς μὲν καὶ θεϊκῶς καὶ αἰτιατικῶς τὴν μίαν πάντων ὑπεράρχιον καὶ ὑπερούσιον ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, μεθεκτῶς δὲ τὰς ἐκδιδομένας ἐκ θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις, τὴν αὐτοουσίωσιν, αὐτοζώωσιν, αὐτοθέωσιν, ὧν τὰ ὄντα, οἰκειῶς ἑαυτοῖς μετέχοντα, καὶ ὄντα καὶ ζῶντα καὶ ἐνθεά ἐστι καὶ λέγεται».

'ἀλλὰ πῶς' φησὶ 'τὰ ἀπειράκις ἀπείρως ὑφειμένα ἐν τῷ θεῷ, καὶ περὶ θεὸν οὐσιωδῶς δύνανται θεωρεῖσθαι καὶ ἐν μετ' αὐτοῦ εἶναι πραγματικῶς; τί δὲ καὶ ὅλως αὐτὸ τοῦτο βούλεται τὸ ἀπειράκις ἀπείρως;'. πρὸς τοῦτο μὲν οὖν οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ πρῶτως εἰπόντες ἀποκρίνασθαι δίκαιον καὶ τὸν 'λόγον ὑποσχεῖν' ἐγκαλούμενοι τῶν οἰκειῶν λόγων· οὐ γὰρ δὴ τοῖς ἅπαξ ὁμολογήσασι μαθηταῖς εἶναι τὰ τῶν διδασκάλων ἕξεστι πολυπραγμονεῖν. ὅμως δ' οὖν καὶ αὐτοὶ τὸν δυνατὸν τρόπον ἀπαντησόμεθα πρὸς τὴν μέμψιν, χρῆος ἀναγκαιότατον τοῖς πατράσιν τινύντες τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ταύτην ἀπολογία. ἐροῦμεν οὖν ὡς δι' αὐτὸ τὸ μεθεκτὰ εἶναι καὶ πρὸς τὰ μετέχοντα μεταβαίνειν καὶ οὕτω τρόπον τινὰ μετ' αὐτῶν ἐν γίνεσθαι, διὰ τοῦτο ἀπειράκις ἀπείρως ὑφείσθαι λέγονται τῆς τοῦ θεοῦ οὐσίας.

³⁹⁸ Adică titlul care începe cu cuvintele «Despre pace»; locul este citat – în coerența care îl avantajează – și de sfântul Grigorie Palama în *Epistola a III^a către Achindin* 14 (vezi sus pomenita ediția românească, p. 309).

³⁹⁹ Expresia «cea una» determină aici și «obârșia» și «cauza», care, desigur, numesc aceeași realitate.

⁴⁰⁰ Unghiul «obârșiei...» este cel al lui Dumnezeu considerat în Sine Însuși, iar unghiul «împărțirii» este cel al lui Dumnezeu considerat în raport cu zidirile Lui, al împărțirii lor de puterile și de lucrările Lui.

⁴⁰¹ Literal: *cele ce sunt*.

Dionisie auzi-l zicând în [partea] a unsprezecea a [cărții] *Despre numirile dumnezeiești*, [parte] care are titlul păcii³⁹⁸:

«*existență-în-sine și viață-în-sine și dumnezeire-în-sine* spunem, mai întâi, [a fi] – din unghiul obârșiei și al dumnezeiescului și al cauzei – obârșia și cauza cea una³⁹⁸ a tuturora, cea mai presus de obârșie și de ființă; iar, mai apoi, [spunem a fi] – din unghiul împărțirii⁴⁰⁰ – puterile proniatoare date de la Dumnezeu Cel de neîmpărțășit, [adică] însăși-ființarea, însăși-darea-de-viață, însăși-îndumnezeirea, de care împărțându-se, fiecare în felul său, cele ce sunt, [acestea din urmă] sunt – și se numesc – și *existente*⁴⁰¹ și *vii și îndumnezeite*»⁴⁰².

Cum așa? – zice – cele de nesfârșite ori nesfârșit mai prejos în Dumnezeu, [acestea] se și pot considera [a fi] ființial împejurul lui Dumnezeu și [pot] fi și una cu El cu adevărat⁴⁰³? Și, la urma urmei, ce vrea să spună acest 'de nesfârșite ori [în chip] nesfârșit'? La aceasta, așadar, drept este a răspunde nu noi, ci cei ce au spus întâi [expresia aceasta] și 'a-și susține [singuri] cauza'⁴⁰⁴, acuzați fiind pentru propriile lor cuvinte; că nu se cade [nouă] – mărturisind o dată [și bine] a fi ucenici – a iscodi cele ale dascălilor [noștri]. Dar vom răspunde și noi, după putință, la învinovățirea [adusă lor], plătind Părinților, după datorie, cuvântul acesta de apărare a lor⁴⁰⁵. Zicem, așadar, că pentru însuși faptul de a fi împărțășibile și de a trece la cele ce se împărțășesc și, astfel, de a se face oarecum una cu acestea – [tocmai] pentru aceasta se spune a fi ele de nesfârșite ori nesfârșit mai prejos de ființa lui Dumnezeu.

⁴⁰² PG 3, 956 A.

⁴⁰³ Literal: 'în mod real', concret, propriu-zis.

⁴⁰⁴ Platon, *Gorgias*, ed. Oxford 1903, p. 465.

⁴⁰⁵ Adică: plătindu-le, în loc de 'taxă școlară', cu această apologie.

«αἰ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ» φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ Πρὸς Ἀμφιλόχιον «πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος».

ὅτε οὖν ὡς ἐν ἡμῖν οἶον κτιζόμενα τὰ καθ' αὐτὰ ἄκτιστα θεωροῦνται, τηνικαῦτα τῇ πρὸς τὰ μετέχοντα ἀποβλέπει, καθὸ καὶ ἐξ αὐτῶν ὀνομάζονται, πάντων ὁμοῦ τούτων ἀπειράκις ἀπείρως ὁ θεὸς ὑπερέχειν εἴρηται. πῶς γὰρ οὐκ ἂν ὑπερέχοι τὸ παντάπασιν ἄληπτον καὶ ἀμέθεκτον καὶ ἀόρατον τοῦ ὀπίσποτε ληπτοῦ καὶ μεθεκτοῦ καὶ γνωστοῦ; ἀλλὰ πῶς ἢ ἐπὶ τοσοῦτον ὑπεροχὴ καὶ ὕφεις οὐ διαίρεσιν ἀπεργάζεται; καὶ γὰρ οὐδ' ἡ περὶ ἡμᾶς ἀκτίς τοῦ ἡλίου, καθ' ἣν φωτιζόμεθά τε καὶ θερμαινόμεθα, ἢ ἄλλος ἥλιος ἢ τοῦ ἐνὸς ὅλως ἡλίου κεχώρισται, καίτοι καὶ αὐτὴ ἡλιος ἔσθ' ὅτε προσαγορευομένη.

«πληθύνεσθαι γὰρ ὁ θεὸς λέγεται» Μάξιμος ὁ θεῖός φησι «τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι, προνοητικαῖς προόδοις πολλαπλασιαζόμενος, μένει δὲ ἀμερίστως εἷς, ὥσπερ ἥλιος ἀκτίνας πολλὰς προπέμπων καὶ μένων ἐν τῇ ἐνότητι».

καὶ αὐθις ὁ αὐτὸς οὗτος ἐν κζ^ω τῆς γ¹⁵ ἑκατοντάδος τῶν Περὶ ἀγάπης, ὅτι καὶ αὐτὰ ἐστὶν ὁ θεὸς καὶ ὑπὲρ αὐτὰ πάλιν, δηλαδὴ κατ' οὐσίαν, οὕτω θεολογεῖ:

«ὁ θεὸς γάρ» φησὶν «αὐτοῦπαρξίς ὧν καὶ αὐτοαγαθότης καὶ αὐτοσοφία, μᾶλλον δὲ ἀληθέστερον εἰπεῖν, καὶ ὑπὲρ ταῦτα πάντα, οὐδὲν ἔχει τὸ σύνολον ἐναντίον».

⁴⁰⁶ BEP 55, 283.

⁴⁰⁷ Adică: acomodându-se [ele] la cele ce se împărtășesc [de ele].

⁴⁰⁸ Adică: de neprins, de neatins, de nepercept.

⁴⁰⁹ Literal: lucrează.

⁴¹⁰ Adică: prin care.

⁴¹¹ Adică: rămâne la numărul de unu, la unitate.

⁴¹² PG 4, 232 C.

«Pentru că lucrările Lui», zice marele Vasile în [epistola] *Către Amfilohie*, «[sunt cele care] coboară către noi, pe când ființa Lui rămâne neapropiată»⁴⁰⁶.

Când, așadar, cele în ele însele nezidite sunt privite ca și cum s-ar zidi în noi – într-atâta căutând [ele] spre cele ce [de ele] se împărtășesc⁴⁰⁷, încât se [și] numesc cu numele acestora [din urmă] – [atunci] s-a spus că Dumnezeu este de nesfârșite ori nesfârșit mai presus de toate acestea deopotrivă. Căci ceea ce este cu totul de neluat⁴⁰⁸ și de neîmpărtășit [cuiva] și de nevăzut cum nu ar fi mai presus de ceea ce este cătuși de cât luat și împărtășit [cuiva] și cunoscut? Dar cum nu naște⁴⁰⁹ despărțire [ar zice Caleca] o într-atâta așezare mai presus și mai prejos? Păi nici raza soarelui cea dimprejurul nostru [am răspunde noi], după care⁴¹⁰ ne luminăm și ne încălzim, nu este alt soare și [nici ea] nu se desparte cu totul de soarele cel unul, deși și aceasta [este] numită uneori 'soare';

«pentru că se zice [cum] că Se înmulțește Dumnezeu» spune dumnezeiescul Maxim «după voi[re]a aducerii la ființă a fiecăreia din cele ce sunt, multiplicându-Se după ieșirile proniatoare, dar rămâne unul în chip neîmpărțit, precum soarele care, [deși] multe raze trimite, rămâne [tot] în unitate⁴¹¹»⁴¹²;

și tot acesta, iarăși, în cel de al 27-lea cap al celei de-a III^a sute *Despre dragoste*, cum că și acestea este Dumnezeu și mai presus de acestea (adică după ființă), așa teologhisește:

«Dumnezeu» zice «fiind însăși-existența și însăși-bunătatea și însăși-înțelepciunea, ba mai mult – mai adevărat vorbind – [fiind] și deasupra tuturor acestora, nu are nimic opus»⁴¹³.

⁴¹³ PG 90, 1025 A.

ἀλλὰ καὶ τὸν μέγαν ἀνωτέρω Διονύσιον παρηγάγομεν, τὸ αὐτὸ λέγοντα αὐτοεῖναι τε καὶ αὐτοουσίωσιν καὶ αὐτοζωῆν καὶ αὐτοζώωσιν καὶ αὐτοθεότητα καὶ αὐτοθέωσιν, ἀλλ' αὐτοεῖναι μὲν καὶ αὐτοζωῆν καὶ αὐτοθεότητα ἐν τῷ θεῷ θεωρούμενα (ταῦτα γὰρ δὴ καὶ αὐτὴν ἔφη καλεῖσθαι τὴν μίαν πάντων ὑπεράρχιον αἰτίαν, δηλαδὴ τὴν [f34] θείαν οὐσίαν), αὐτοουσίωσιν δὲ καὶ αὐτοζώωσιν καὶ αὐτοθέωσιν ἐν ἡμῖν θεωρούμενα πάλιν, τοῖς κατ' αὐτὰ κτιζομένοις τε καὶ τελειουμένοις, ἐπεὶ καὶ δι' αὐτῶν «κοινωνοὶ γινόμεθα θείας φύσεως», ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Πέτρος, ὅθεν καὶ δυνάμεις τε καὶ ἐνέργειαι αἱ αὐταὶ καλοῦνται: δυνάμεις μὲν ὡς ἐν θεῷ καὶ περὶ θεὸν προαιωνίως οὔσαι καὶ μένουσαι, ἐνέργειαι δὲ ὡς περὶ ἡμᾶς ἐνεργοῦσαι τοὺς ὑπὸ χρόνον· εἰ δὲ καὶ τοῦ λέγοντος ἤκουσας

«μόνος ὁ θεὸς μετέχεται μόνον· ἢ δὲ κτίσις μετέχει μόνον τοῦ εἶναι, ἀλλ' οὐ μεταδίδωσι τοῦ εἶναι»,

τὰ μετεχόμενα ταῦτα οὔτε ἐκτὸς ἂν εἶη τοῦ θεοῦ (μετεχόμενα γὰρ), οὔτε κτίσματα· εἰ γὰρ κτίσματα, μεθέξει δήπου καὶ αὐτὰ ἐτέρων, κάκεῖνα ἄλλων, καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. ἀλλὰ γὰρ ἐντεῦθεν καὶ κατ' ἄν διαφορᾶς τρόπον, ὡς παρ' ἐκείνων εἰσενηγεγμένον, εἰσάγει, «κατὰ ποιότητα» τοῦτον ἀποκαλῶν

«ὅτι ἢ μὲν οὐσία τοῦ θεοῦ, ὡς τὰ ὄντα ἅγια, ὑπερέχει, ἢ δὲ ἐνέργεια, ὡς τὰ οὐκ ὄντα ἅγια, ὑπερέχεται, ἅς ὑπερθέσεις καὶ ὑφέσεις κατὰ ποιότητα ἀπὸ δύο τινῶν μάλιστα κατασκευάζειν αὐτούς» φησι «τοῦ

⁴¹⁴ Adică: prin ele.

⁴¹⁵ II Petru 1, 4.

⁴¹⁶ Adică: doar Dumnezeu este doar participabil.

⁴¹⁷ Fontem non inveni.

⁴¹⁸ Spusa Părinților vezi-o în PG 151, 746 CD.

Dar și pe marele Dionisie l-am pus mai sus de față, vorbind despre aceeași existență-în-sine și însăși-ființare și viață-în-sine și însăși-dare-de-viață și dumnezeire-în-sine și însăși-îndumnezeire, care zice, însă, *existența-în-sine* și *viața-în-sine* și *dumnezeirea-în-sine* [a fi] în Dumnezeu văzute (pentru că zice că și obârșia cea una a tuturoara – adică dumnezeiasca ființă – este numită cu aceste nume), pe când *însăși-ființarea* și *însăși-darea-de-viață* și *însăși-îndumnezeirea* [a fi] văzute în noi, cei ce ne zidim după ele⁴¹⁴ și [după ele] ne desăvârșim, de vreme ce prin acestea 'ne și facem părtași ai dumnezeieștii firi'⁴¹⁵ – cum a spus de-Dumnezeu-grăitorul Petru –, fapt pentru care acestea se și numesc *puteri* și *lucrări*; *puteri*, așadar, ca unele ce veșnic sunt – și rămân [veșnic] – în Dumnezeu și împrejurul lui Dumnezeu, iar *lucrări* ca unele ce lucrează împrejurul nostru, al celor de sub timp; iar de l-ai fi auzit și pe cela ce zice

«singur Dumnezeu este doar împărtășit [cuiva]⁴¹⁶; că zidirea doar se împărtășește de faptul de a fi, nu și dă [mai departe] faptul de a fi»⁴¹⁷,

acestea care sunt împărtășite [zidirii] nu [ai mai socoti că] ar fi în afara lui Dumnezeu; că fiind împărtășite [zidirii], nu mai [pot fi] zidiri; că de-ar fi zidiri, atunci și ele s-ar împărtăși de altele, iar acelea de altele și tot așa la infinit. Dar [el] ne introduce 'de aici și al douăzecișunulea mod de deosebire', ca introdus de aceia, denumindu-l 'după calitate',

«că ființa lui Dumnezeu, ca cele ce sunt sfinte, este mai presus, pe când lucrarea, ca cele ce nu sunt sfinte, este mai prejos⁴¹⁸, *superiorități* și *inferiorități* 'după calitate' pe care le izvodesc», zice, «[pornind] de la

μεγάλου Διονυσίου ῥητῶν, καὶ τοῦτο πάντη παρὰ τὸν τοῦ ἁγίου τούτου σκοπόν· ἐνὸς μὲν ῥητοῦ τοῦ Γαῖω τὴν ἀπορίαν ἐπιλύοντος, ζητοῦντι παρὰ τοῦ διδασκάλου τούτου 'πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα καὶ ὑπερθεαρχίαν καὶ ἀγαθαρχίαν ἐστὶ' καὶ δεικνύντος ἀγαθαρχίαν καὶ θεαρχίαν λέγεσθαι τὴν ἀφ' ἡμῶν πρὸς τὸν θεὸν σχέσιν καὶ μίμησιν (ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς μιμούμεθα θεόν, οὐχ ἡμᾶς ἐκεῖνος), ἥτις καὶ ἀρχὴ ἐστὶ τοῦ θεοῦσθαι καὶ ἀγαθύνεσθαι τὰ θεούμενα καὶ ἐγαθυνόμενα, καθ' ἣν θεοῦνται καὶ ἀγαθύνονται, [f34^v] καὶ ἐπιφέροντος συμπερασματικῶς· 'ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος καὶ τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος καὶ ἀγαθότητος ὡς θεαρχίας καὶ ἀγαθαρχίας ἐστὶν ἐπέκεινα, καθόσον ὁ ἀμίμητος καὶ ἄσχετος ὑπερέχει τῶν μιμήσεων καὶ τῶν σχέσεων καὶ τῶν μιμουμένων καὶ τῶν μετεχόντων'· ἑτέρου δὲ ῥητοῦ διασαφοῦντος πῶς Ἅγιος ἁγίων λέγεται καὶ Θεὸς θεῶν καὶ Κύριος κυρίων καὶ Βασιλεὺς βασιλέων καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἐν τῷ ταῦτα λέγειν δηλοῦντος ὅτι, 'καθόσον ὑπερέχουσι τῶν οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἅγια ἢ θεῖα ἢ κύρια ἢ βασιλικά καὶ αὐτῶν μετεχόντων αἰ μετοχαί, κατὰ τοσοῦτον ὑπερίδρυται πάντων τῶν ὄντων ὁ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα καὶ πάντων τῶν μετεχόντων καὶ μετοχῶν, ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος'».

τὸ μὲν οὖν δευτέρου τῶν ῥητῶν ὅλον ἐκθέμενος, ἐξ αὐτοῦ τὸν τρόπον τῆς ὑπεροχῆς ἀπεδρέψατο,

⁴¹⁹ PG 3, 1068 A.

⁴²⁰ Prin *legătură/nelegat* am redat – constant în lucrarea de față – perechea *σχέσις/ἄσχετος* (literal: *relație/nerelațional*); despre *σχέσις* vezi mai sus nota 70.

⁴²¹ Adică: prin care, pe 'principiul' căreia, pe temeiul căreia (este vorba de pomenita 'imitare'); în PG textul lui Caleca are *καθ' ὁ*, nu *καθ' ἣν*.

⁴²² PG 3, 1069 A.

⁴²³ PG 3, 972 B; PG 151 756 A; cf. *Apocalipsa* 17, 14; 18, 16.

⁴²⁴ Dionisie spunea aici *împărtășirile-în-sine* (*αὐτομετοχαί*), adică înseși realitățile participante (în termeni palamiți: lucrările dumnezeiești nezidite, adică – în termeni occidentali – energiile divine necreate).

două spuse ale marelui Dionisie, iar aceasta cu totul contrar scopului sfântului acestuia; prima îi dezleagă nedumerirea lui Gaius – celui ce îl întrebase pe învățătorul acesta 'cum Cel ce este dincolo de toate este [mai presus] și de obârșia dumnezeirii și de obârșia bunățății'⁴¹⁹ – și arată că *obârșie a dumnezeirii* și *obârșie a bunățății* se numesc *legătura*⁴²⁰ [noastră] cu Dumnezeu și *imitarea* Lui de către noi – de vreme ce noi Îl imităm pe Dumnezeu, nu Acela pe noi, [imitare] care se și face obârșia faptului de a se îndumnezei și a se face bune cele ce se îndumnezeiesc și se fac bune, după care⁴²¹ se îndumnezeiesc și se fac bune – și conchide [că]: 'Cel mai presus de toată obârșia este dincolo și de astfel numita *dumnezeire* și *bunăătate* – [numită și înțeleasă] ca *obârșie a îndumnezeirii* și *obârșie a îmbunării* – în măsura în care Cel de neimitat și nelegat [de toate] este mai presus de imitari și legături și de cele ce imită și de cele ce se împărtășesc'⁴²²; iar a doua spusă lămurește cum este numit *Sfântul sfinților* și *Dumnezeul dumnezeilor* și *Domnul domnilor* și *Împăratul împărățiilor*⁴²³ și arată superioritatea cuprinsă în [numirile] acestea, [pentru] că 'pe cât le întrec pe cele ce nu sunt cele ce sunt – [ori] sfinte ori domnești ori dumnezeiești ori împărătești – și, iarăși, împărtășirile⁴²⁴ pe cele ce se împărtășesc [de ele], pe atât este așezat mai presus de toate – și de cele ce se împărtășesc, și de împărtășiri – pricinuatorul cel de neîmpărtășit'⁴²⁵,⁴²⁶.

Așadar, punând de față pe de-a-ntregul cea de a doua dintre spuse, [și-]a cules dintr-aceasta modul superiori-

⁴²⁵ *Despre numirile dumnezeiești* XII 4, PG 3, 972 A.

⁴²⁶ PG 152, 301 C–304 B; PG 151, 746 CD.

τὴν μὲν οὐσίαν τοῦ θεοῦ φάσκων αὐτοὺς ὑπερέχουσιν εἰρηκέναι, ὡς τὰ ὄντα ἅγια, τὴν δὲ ἐνέργειαν ὑπερεχομένην, ὡς τὰ οὐκ ὄντα ἅγια. σὺ μὲν οὖν ταῦτα ληρεῖς, οὐχ ἡμεῖς – οἱ τῆς Συνόδου φήσαιεν ἄν – καὶ ἐπὶ τὴν σὴν κεφαλὴν τὸ βλάσφημον τράποιτο· λοιδορεῖς γὰρ οὐχ ἦττον ἡμᾶς ἢ τὸν εἰπόντα διδάσκαλον, τοῦθ' ὁ κἂν τοῖς ὀπισθεν εἰργάσω τὸν μέγαν Ἀθανάσιον διαβάλλον· ὡς γὰρ ἐκεῖ τὸ κατὰ φύσιν καὶ παρὰ γνώμην ἀπὸ τῶν τοῦ μεγάλου λόγων κακῶς συνέθηκας, οὕτω κἂν ταῦθα τὴν τῶν ὄντων ἀγίων πρὸς τὰ οὐκ ὄντα ὑπεροχὴν ἐπὶ τὴν θείαν οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν κακῶς μετέθηκας, οὐδὲ ῥήμασιν αὐτοῖς φειδόμενος βλασφημεῖν. μετὰ γὰρ τὸ παραγαγεῖν αὐθις ἐπὶ διαβολῇ πολλὰ τῶν [f35] τοῦ Παλαμᾶ ἐπιφέρεις·

«Ἀναφαίνεται δὲ μάλιστα καὶ ἐκτός [ἴσως ἔκτοπος] τις τρόπος ὑπεροχῆς· ὅσω γὰρ τὰ κτίσματα ὑφεῖται ὧν μετέχουσι μετοχῶν, τοσοῦτω καὶ αἱ μετοχαὶ αὐταὶ τῆς οὐσίας ὑφεῖνται τοῦ θεοῦ· δῆλον γὰρ ἀπὸ τε τοῦ ῥητοῦ καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ τῶν δογμάτων τούτων πατρός, τοῦ Παλαμᾶ δηλονότι· τοῦτο δὲ μετὰ τῆς ἀσεβείας πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἔχει».

φεῦ, ὁ ἀσφαλῆς θεολόγος καὶ τὰ τοῦ Παλαμᾶ πρὸ μικροῦ διασύρων, ἀσεβειάν τε καὶ ἄνοιαν τοῦ μεγάλου Διονυσίου καταγινώσκει καὶ οὐκ ἐκ τῆς κατασκευῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ῥητοῦ δῆλον εἶναι τὸ ἀσεβὲς διορίζεται· εἰ γὰρ αὐτός ἐστιν

⁴²⁷ La Dionisie, perechea *cele ce sunt* [ori sfinte ori domnești ori dumnezeiești ori împărătești]-*cele ce nu sunt* corespundea perechii împărtaşirile [în sine]-*cele ce se împărtaşesc* [de acestea], adică perechii (palamite) lucrările dumnezeiești [nezidite]-zidirile, nicidecum perechii notate de Caleca, și anume *ființa dumnezeiască-lucrările dumnezeiești*; vezi PG 152, 300 D.

⁴²⁸ Evident, termenul *împărtaşiri* nu numește aici acțiunile de a se împărtași, ci înseși realitățile participante, 'lucrurile' date – de Dumnezeu Cel de neparticipat – spre împărtaşire zidirilor.

tății, zicând că ei au spus ființa lui Dumnezeu [a fi] mai presus, precum cele ce sunt sfinte, iar lucrarea [a fi] mai prejos, ca cele ce nu sunt sfinte. Păi tu spui aiurelile astea, nu noi – ar zice [Părinții] Sinodului – și asupra capului tău fie hula [aceasta]; că ne ocărăști pe noi nu în mai mică măsură decât pe învățătorul care a spus [acestea], cum ai făcut-o și mai înainte, defăimându-l pe marele Athanasie; că precum acolo, scoțându-le din cuvintele marelui [Athanasie], rău ai pus laolaltă *ceea ce este după fire cu ceea ce este împotriva voii*, tot așa și aici superioritatea celor ce sunt sfinte față de cele ce nu sunt rău ai mutat-o în cazul dumnezeieștii ființe și [dumnezeieștii] lucrări⁴²⁷, nesfiindu-te a huli nici vorbele acestea [ale lui Dionisie]; că după ce – iarăși – aduci de față, spre defăimare, multe [ziceri din] ale lui Palama, adaugi:

«se ivește, deci, de aici și un anume mod ciudat de superioritate: că pe cât zidirile sunt mai prejos de împărtaşirile de care se împărtaşesc⁴²⁸, pe atât și împărtaşirile însele sunt mai prejos de ființa lui Dumnezeu; că [aceasta reies]e limpede din spusă⁴²⁹ și din izvodirea tatălui dogmelor acestora», adică a lui Palama; «dar [opinia] aceasta – pe lângă necinstirea [lui Dumnezeu] – cuprinde și multă prostie»⁴³⁰.

Vai, teologul cel fără greș, care puțin mai sus persifla cele ale lui Palama, observă [acum și] necinstirea [lui Dumnezeu] și prostia marelui Dionisie și hotărăște [că] nu doar din izvodire⁴³¹, ci și din spusa însăși se face vădit [lucrul] necinstitor [de Dumnezeu]; că dacă acesta este cel ce a

⁴²⁹ Este vorba de însăși *spusa* lui Dionisie!

⁴³⁰ PG 152, 305 A.

⁴³¹ Adică: din răstălmăcirea de către Palama a spusei lui Dionisie.

ὁ τὴν ἀναλογίαν εἰπὼν τῆς ὑπεροχῆς, πῶς οὐκ ἂν αὐτὸς εἶη τοῖς ἀσεβείας ἐγκλήμασιν ἔνοχος, ἀσεβέστατε καὶ ἀνοητότατε τὰ μεγάλα; καὶ πόσω βέλτιον ἦν ἐπισκέψασθαι τὸ ῥητὸν καὶ μικρὰ πονήσαντα τὸν τοῦ μεγάλου σκοπὸν εισδύναι, τῆς ἀληθείας αὐτῆς ὁδηγοῦσης, ἢ πάθει τυφλῶ καὶ μανίᾳ χρώμενον ὁδηγῶ, κατὰ βυθῶν ἀσεβείας ὡς ἀληθῶς ἑαυτὸν ἐμβάλλειν, τοὺς θεολόγους ἰταμῶς οὕτως 'ἀσεβείας γραφόμενον'; φέρε δὴ οὖν ἡμεῖς πάλιν (οἱ γὰρ τῆς Συνόδου πατέρες οὐδὲν οὐδ' ἐνταῦθα προσέθηκάν ἐπὶ τὰ κατεπεύγοντα προχωροῦντες) ἐπεξέλθωμεν τῷ ῥητῷ καὶ τὸν τοῦ μεγάλου νοῦν ἀναπτύξωμεν. τὴν γὰρ θεῖαν οὐσίαν, καθὼ ἐστὶ μόνον ἀπλῶς, οὕτω καὶ ἀπολύτως ὑμνῆσαι προθέμενος – δῆλον δὲ ἐκ τῶν προαναγεγραμμένων – ὅπερ ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς προειρημένοις πρὸ μικροῦ κεφαλαίοις πάντων ὁμοῦ τῶν μεθεκτῶν τε καὶ μετεχόντων ὑπερτιθεῖς αὐτήν, ἢ ἀμέθεκτόν τε καὶ ἄσχετον, [f35^v] τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐνταῦθα μικροῦ καὶ τοῖς ῥήμασιν αὐτοῖς συμφώνως ἐνέταξε, πλὴν ὅσον ἀντὶ τοῦ 'ἀπειράκις ἀπείρως', ὡς περ ἐκεῖνος ἐχρήσατο, τὴν ἀναλογίαν οὗτος εἰσήνεγκε, 'καθ' ὅσον ὑπερέχουσι' φάσκων 'τῶν οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἅγια' (δῆλον δὲ ὡς ἀπειράκις ἀπείρως, ἀντικείμενα γάρ) 'καὶ αὐτῶν μετεχόντων αἰ αὐτομετοχαί' (δῆλον δὲ ὡς ἀπειράκις ἀπείρως: αἱ μὲν γὰρ ἄκτιστοι, τὰ δὲ κτιστά), 'κατὰ τοσοῦτον ὑπερίδρυσται τούτων πάντων' (ὑφὲν νοουμένων, οἷα δὴ πρὸς ἄλληλα σχετικῶς ἐχόντων) 'ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος',

⁴³² «Analogia superiorității» este comparația pe care o face sfântul Dionisie (*pe cât le întrec...*, *pe atât este așezat mai presus de toate...*), iar 'izvodirea' lui Palama era: *pe cât zidirile sunt mai prejos de împărtașirile de care se împărtașesc, pe atât și împărtașirile însele sunt mai prejos de ființa lui Dumnezeu.*

⁴³³ Adică: nici citatul acesta patristic nu l-au comentat, ci doar l-au notat.

⁴³⁴ Adică: ființa dumnezeiască.

⁴³⁵ Notăm că acest adaos al sfântului Marcu (*după ființă, adică*) reia adaosul sfântului Grigorie Palama (*după ființă, bineînțeles*); vezi *Epistola a III^a către Achindin* 13. (ed. GA, p. 307).

spus analogia superiorității⁴³², cum nu va purta acesta și vinele necinstirii [de Dumnezeu], preanecinstitorule [de Dumnezeu] și cu totul lipsitul de minte? Și cu cât ar fi fost mai bine a cerceta spusa și a pătrunde, cu o mică osteneală, scopul marelui [Dionisie], sub călăuzirea adevărului însuși, decât, luând călăuză patima oarbă și nebuneasca pornire, pe tine însuși a te arunca cu adevărat în adâncul necinstirii [de Dumnezeu], aruncând – cu atâta nerușinare – asupra de-Dumnezeu-cuvântătorilor pâra necinstirii [de Dumnezeu]? Așadar – pentru că Părinții Sinodului nici aici nu au adăugat nimic⁴³³ – hai, făcând iarăși cele de trebuință, să deslușim noi spusa și să arătăm amănunțit noima [cuvântului] marelui [Dionisie]. Că dumnezeiasca ființă, precum există [în chip] simplu, tot așa [în chip] dezlegat [de toate] voind a o lăuda (iar [aceasta] e limpede din cele scrise [de el] mai înainte), ceea ce dumnezeiescul Maxim [scria] în capetele notate puțin mai sus – așezând-o pe aceasta⁴³⁴ mai presus de cele împărtașite și, deopotrivă, de cele ce se împărtașesc, fiind [ea], negreșit, de neîmpărtașit și nelegată [de toate] – [lucrul] acesta și [Dionisie] acesta, conglăsuind, îl însemnează aici aproape cu aceleași vorbe, cu deosebirea că în loc de [expresia] 'de nesfârșite ori [în chip] nesfârșit', zisă de acela, acesta a pus analogia, zicând [că] «pe cât sunt mai presus de cele ce nu sunt cele ce sunt sfinte (vădit că de nesfârșite ori [în chip] nesfârșit, pentru că sunt contrare) și, iarăși, de cele ce se împărtașesc împărtașirile-în-sine (vădit că de nesfârșite ori [în chip] nesfârșit, pentru că unele sunt nezidite, iar celelalte zidite), pe atât este așezat mai presus de toate (înțelese laolaltă, ca unele ce sunt legate întreolaltă) pricinuitoarul cel de neîmpărtașit»,

ταῦτόν δὲ εἰπεῖν, ἀπειράκις ἀπείρως, δηλαδὴ κατ' οὐσίαν. οὕτω μὲν οἱ θεολόγοι σύμφωνοι καὶ ἑαυτοῖς καὶ τῇ ἀληθείᾳ διατελοῦσιν ὄντες· καὶ οἱ τῆς Συνόδου πάλιν αὐτοῖς ἀπασὶ τούτοις καλῶς αὐτοῖς κεχρημένοι. σὺ δέ, ἄθλιε, ταῖς μετοχαῖς τε καὶ τοῖς μετέχουσιν οὐδεμίαν διαφορὰν παραλείπων, ἐπέπερ ἄμφω κτιστὰ δογματίζεις, οὐδὲν ἄλλο λέγεις ἢ – ἵνα καὶ αὐτός τι παραπληκτίσω, ταῖς σαῖς ἐπόμενος ὑποθέσειςιν – ὅτι καθόσον ὑπερέχουσι τῶν μετεχόντων αἱ αὐτομετοχαί (δῆλον δὲ ὡς οὐδὲν, ἐπέπερ ἄμφω κτιστὰ), κατὰ τοσοῦτον ἄμφοῖν ὁ ἀμέθεκτος ὑπερέχει, δῆλον δὲ καὶ οὗτος ὡς οὐδὲν· κτίσμα ἄρα κατὰ τοὺς σοὺς λόγους καὶ ὁ θεός. καὶ οὕτω τὸν Παλαμᾶν καὶ τὴν Σύνοδον διαβάλλειν ἐθέλων, 'πονηρὸν κτίσμα' γέγονας καὶ θεὸν ἐζημιώθης ἐν ὀλίγῳ 'ναυαγήσας τὴν πίστιν'. ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῷ δευτέρῳ ῥητῷ κατ' αὐτὸς αὐτοῦ κεκακούρηκε· τὸ δὲ πρῶτον, οὐ γὰρ αὐτῷ συνετέλει, περικόψας 'ὁ πατραλοίας' ὡσπερ ἡμίτομον ἔθηκεν ἐνθα τινὰ καὶ λαβὴν αὐτῷ ἐδόκει δίδομαι [f36] τοιγαροῦν ἡμεῖς αὐτὸ ἀναπληρῶσωμεν αὐθις, οἱ τῆς ἀληθείας οὐχ ἦττον ἢ τῆς τῶν πατέρων τιμῆς προνοοῦντες· φησὶ γὰρ πρὸς τὸν Γάϊον ὁ ἱερός Διονύσιος, ἐρωτήσαντα

«πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα καὶ ὑπὲρ θεαρχίαν ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν; εἰ θεότητα καὶ ἀγαθότητα νοῆσαις αὐτὸ τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ καὶ ἀγαθοποιοῦ δώρου

⁴³⁶ Expresia κτίσμα πονηρὸν (zidire rea sau vicleană) nu este altceva decât caracterizarea dată lui Arie de către sfântul Grigorie Teologul; vezi *Funeris oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappadocia episcopi* (orat. 43), 30, 5, ed. Picard, Paris 1908.

⁴³⁷ Este expresia din *I Timotei* 1, 19, unde sensul literal al verbului ναυαγεω este a fi se sfârâma corabia (a suferi un nau-fragiu); în actuala traducere românească ortodoxă oficială locul este redat prin 'au căzut din credință'.

⁴³⁸ *I Timotei* 1, 9.

⁴³⁹ Adică: doar [părțile] care i se părea că 'îi dau apă la moară'.

altfel zis 'de nesfârșite ori [în chip] nesfârșit', după ființă adică⁴³⁵. Astfel se dovedesc a conglăsuși cuvântătorii-de-Dumnezeu întreolaltă și cu adevărul însuși, iar [Părinții] Sinodului, iarăși, a fi folosit bine toate [spusele] acestea. Pe când tu, ticăloase, neîngăduind împărtășirilor și celor ce se împărtășesc nici o deosebire [întreolaltă] – de vreme ce le dogmatizezi [a fi] deopotrivă zidite –, nimic altceva nu zici decât aceea că ([asta] ca să o iau și eu razna, urmând ipotezelor tale), întru cât sunt împărtășirile-în-sine mai presus de cele ce se împărtășesc – adică întru nimic, devreme ce amândouă sunt zidite – întru atât este mai presus de amândouă Cel de neîmpărtășit – adică tot întru nimic și Acesta; așadar, după vorbele tale, și Dumnezeu este zidire; și astfel, [tu], cela ce voiai a defăima pe Palama și Sinodul [Părinților], zidire rea⁴³⁶ te-ai făcut și te-ai păgubit de Dumnezeu, în scurt 'sfârâmându-ți-se corabia credinței'⁴³⁷. Acestea, așadar, le-a strâmbat – el asupra lui însuși – în cea de a doua spusă [a lui Dionisie]; iar cea dintâi – pentru că [întreagă] nu îi era [nicidecum] de folos – tăind-o pe din două, ucigătorul-de-tată⁴³⁸, doar [pe] jumătate a pus-o de față, [doar părțile] de care i se părea că se poate lega⁴³⁹. Să o întregim noi, așadar, iarăși, cei ce luăm aminte la cinstirea adevărului și – nu mai puțin – a Părinților; că zice, deci, sfînșitul Dionisie către Gaius, cela ce întrebase

«Cum Cel ce este dincolo de toate este [mai presus] și de obârșia dumnezeirii și de obârșia bunătății? [Vei înțelege] de vei socoti dumnezeire și bunătate lucrul însuși⁴⁴⁰ al darului îmbunător și îndumnezeitor și cea de

⁴⁴⁰ Termenul χρῆμα înseamnă lucru concret, deci 'lucrul însuși al darului îndumnezeitor' înseamnă însuși 'darul îndumnezeitor' (cum traduce părintele Stăniloae; vezi Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, Paideia 1996, p. 257).

καὶ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου καὶ ὑπεραγάθου, καθ' ὃ θεοῦμεθα καὶ ἀγαθυνόμεθα· καὶ γὰρ εἰ τοῦτο ἀρχὴ γίνεται τοῦ θεοῦσθαι καὶ ἀγαθύνεσθαι τοῖς θεουμένοις καὶ ἀγαθυνομένοις, ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος καὶ τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος καὶ ἀγαθότητος – ὡς θεαρχίας καὶ ἀγαθαρχίας – ἐστὶν ἐπέκεινα, καθόσον ὁ ἀμίμητος καὶ ἄσχετος ὑπερέχει τῶν μιμήσεων καὶ σχέσεων καὶ τῶν μιμουμένων καὶ μετεχόντων».

ὄρα μοι τὸν θεολόγον ἐνταῦθα καὶ χρῆμα, εἴτ' οὖν πρᾶγμα, καλοῦντα τὸ θεοποιὸν δῶρον (ὅπερ αὐτὸς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπηγόρευες) καὶ θεαρχίαν, εἴτ' οὖν θέωσιν καὶ θεότητα. σὺ δὲ ταῦτα παραδραμών, ὡς μὴδ' εἰρημένα, τῷ μιμήματι καὶ τῇ μιμήσει προσφύη καὶ τὴν ἀφ' ἡμῶν πρὸς τὸν θεὸν σχέσιν καὶ μίμησιν θεαρχίαν λέγεσθαι καὶ θεότητα διατείνει, μάλα σεμνῶς τε καὶ ἀποδεικτικῶς, 'ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς μιμούμεθα θεόν, οὐχ ἡμᾶς ἐκεῖνος'. οὐκοῦν, ὦ θαυμάσιε, φυσικὴν τινα ἡμῶν ἐπιτηδειότητα ἢ ἐκ σπουδῆς καὶ μελέτης προσγινομένην τὴν θεαρχίαν ταύτην αὐτὸς νομίζεις καί, ὡς ἔοικεν, οὐ κτίσμα μόνον, ἀλλὰ κτίσματος κτίσμα, φεῦ, τὴν θεότητα δογματίζεις. οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ τὰς πολλὰς εἰσάγων θεότητας καὶ τοσοῦτον διαφερούσας; ἀλλ' ἄκουε τοῦ θειοτάτου [f36^v] Μαξίμου λέγοντος:

«πάσχομεν ὡς ὑπερφύσιν οὔσαν κατὰ χάριν, ἀλλ' οὐ ποιοῦμεν τὴν θέωσιν· οὐ γὰρ ἔχομεν φύσει δεκτικὴν τῆς θεώσεως δύναμιν».

⁴⁴¹ Adică: prin care.

⁴⁴² PG 3, 1068 A–1069 A.

⁴⁴³ Sfântul Marcu este aici, desigur, ironic.

⁴⁴⁴ De vreme ce concluzia ultimă a raționamentului lui Caleca – învederată de sfântul Marcu – e că dumnezeirea este 'creatură a creaturii', atunci el propovăduiește cel puțin două dumnezeiri: pe aceasta și pe Cea necreată, deci una creată și una necreată, care, deci, diferă total una de alta, de vreme ce diferă ontologic.

⁴⁴⁵ «putere primitoare a îndumnezeirii»: facultate care să recepteze (să capteze) îndumnezeirea care ne vine de la Dumnezeu.

neimitat imitație a Celui mai presus de dumnezeire și de bunătate, [lucru și imitație] după care⁴⁴¹ ne îndumnezeim și ne îmbunăm; că dacă aceasta devine obârșie a îndumnezeirii și îmbunării celor îndumnezeiți și îmbunați, [atunci] Cel mai presus de toată obârșia este dincolo și de astfel numita *dumnezeire și bunătate* – [numită și înțeleasă] ca *obârșie a îndumnezeirii și obârșie a îmbunării* – în măsura în care Cel de neimitat și nelegat [de nimic] este mai presus de imitari și legături și de cele ce imită și de cele ce se împărtășesc»⁴⁴².

Vezi-mi-l, dar, pe cuvântătorul-de-Dumnezeu [Dionisie] *lucru* – prin urmare *realitate concretă* – numind aici *darul cel îndumnezeitor*, ceea ce tu [puțin] mai înainte interziceai, și *obârșie a dumnezeirii* – prin urmare *îndumnezeire* – [numind] *dumnezeirea*. Dar tu, lăsându-le pe acestea deoparte ca și cum nici nu ar fi fost spuse, te lipești de *imitație* și de *imitare* și *legătura* cu Dumnezeu și *imitarea* Lui de către noi ajungi a le numi *obârșie a dumnezeirii și dumnezeire*, [în chip] foarte cinstit și logic⁴⁴³, de vreme ce 'noi Îl imităm pe Dumnezeu, nu Acela pe noi'. Așadar, o, admirabile, [tu] această *obârșie a dumnezeirii* o socotești [a fi] oarecare aptitudine naturală sau venită din sânge și din studiu, și, ca atare, vai, dogmatizezi dumnezeirea [a fi] nu doar creatură, ci și creatură a creaturii. Deci nu tu ești acela ce introduce multitudinea de dumnezeiri și într-atât de diferite [întreolaltă]⁴⁴⁴? Ci auzi-l pe preadumnezeiescul Maxim zicând [că]

«îndumnezeirea o pătimim, după har, ca pe una ce este mai presus de fire – nu o facem; pentru că nu avem din fire putere primitoare⁴⁴⁵ a îndumnezeirii»⁴⁴⁶;

⁴⁴⁶ PG 90, 324 A.

καὶ αὖ πάλιν ἐν τῇ εἰς θεολογικὸν θεωρίᾳ Παύλῳ δὲ εἰ μὲν ἀκφορὰ ἦν,

«οὐκ ἔστι παράδοξον τὸ γινόμενον, εἰ κατὰ δεκτικὴν δύναμιν φύσεως ἢ θέωσις ἦν· φύσεως γὰρ ἂν εἰκότως ἔργον, ἀλλ' οὐ θεοῦ δῶρον ἢ θέωσις ἔσται· καὶ δυνήσεται καὶ φύσει θεὸς ὁ τοιοῦτος εἶναι καὶ κυρίως προσαγορεύεσθαι· οὐδὲν γὰρ ἄλλο καθέστηκεν ἢ κατὰ φύσιν ἐκάστου τῶν ὄντων δύναμις ἢ φύσεως πρὸς ἐνέργειαν ἀπαράβατος κίνησις. πῶς δὲ καὶ ἐξίστησιν ἑαυτοῦ τὸν θεούμενον ἢ θέωσις εἰ τοῖς ὄροις τῆς φύσεως αὐτῇ περιείληπται – συνιδεῖν οὐκ ἔχω».

ὅτι μὲν οὖν οὐ φύσει ἢ θέωσις, οὐδὲ κατ' ἐπιτηδειότητα καὶ σπουδὴν ἡμετέραν, πλειόνων εἰς ἀποδείξιν ὄντων, ἀρκεῖ τοσαῦτα. ὅτι δὲ καὶ ἀγέννητος αὕτη καὶ ἄκτιστος, ὁ αὐτὸς αὐθις ἐν τοῖς εἰς τὰ οἰκεία σχολίοις ῥητῶς ἀποφαίνεται φάσκων·

«τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον· πρεσβεία θεοῦ καὶ παράκλησις πρὸς ἀνθρώπους δι' Υἱοῦ σαρκωθέντος καὶ μισθὸν δωρομένου τοῖς πειθομένοις αὐτῷ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καταλλαγῆς, τὴν ἀγέννητον θέωσιν· ἀγέννητον δὲ λέγω θέωσιν τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, ἣτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν»·

καὶ ἐν ταῖς θεωρίαις ὁ αὐτὸς πάλιν·

«ἄπατωρ, ἀμήτωρ καὶ ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωὴν τέλος ἔχων, ἀναγέγραπται

⁴⁴⁷ «teologic»: al Teologului (adică al sfântului Grigorie Nazianzineanul).

⁴⁴⁸ II Corinteni 12, 2.

⁴⁴⁹ Adică: prin.

⁴⁵⁰ PG 91, 1141 A.

⁴⁵¹ Sau: 'ci [în chip de] neînțeleș se arată în cei vrednici'; PG 90, 637 D; 644 D.

și iarăși la cuvântul teologic⁴⁴⁷ *Dacă lui Pavel ieșire [din sine] îi era [...]*:

«ceea ce s-a petrecut [atunci] nu ar mai fi mai presus de înțelegere⁴⁴⁸ dacă îndumnezeirea s-ar face după⁴⁴⁹ [vreo] putere primitoare sădită în firea [omului]; că îndumnezeirea va fi – pe bună dreptate – lucru al firii [omenești], nu dar al lui Dumnezeu, și un [om] ca acesta va putea fi și *dumnezeu după fire* și în chip propriu se va numi astfel; că puterea cea după fire a fiecăruia din cele ce sunt nu este nimic altceva decât a firii nestrămutată mișcare către lucrare. Dar în ce chip îndumnezeirea îl scoate din sine însuși pe cel îndumnezeit – dacă ea se cuprinde [pe sine] în hotarele firii [acestuia] – [aceasta] nu îmi este dat a o ști»⁴⁵⁰.

Că, așadar, nu prin fire [este] îndumnezeirea, nici după deprinderea sau sânguința noastră, fiind doveditoare o mulțime [de spuse ale Părinților], de ajuns sunt acestea. Iar că aceasta este și nefăcută și nezidită, tot el o spune lămurit în scoliile lui zicând

«aceasta este evanghelia lui Dumnezeu: solia lui Dumnezeu și mângâierea către oameni prin Fiul Cel ce S-a întrupat și a dat răsplată – celor ce au crezut Lui – împăcarea cu Tatăl, îndumnezeirea cea nefăcută; iar 'îndumnezeire nefăcută' numesc enipostaziata strălucire [cea] la vedere, care nu are facere, ci [are] de neînțeleș arătare în cei vrednici»⁴⁵¹;

și iarăși, tot el, [zice] în theorii:

«fără-de-tată, fără-de-mamă și fără-început-al-neamului, nici început al zilelor având, nici sfârșit al vieții»⁴⁵²

⁴⁵² Evrei 7, 3; originalul sfântului Maxim nu conține aici cuvântul 'Melhisedec', ci se referă la creștinul desăvârșit, cel preînchipuit de Melhisedec; așa se explică pomenirea 'sălășlurii Cuvântului'.

ὁ μέγας Μελχισεδέκ, ὡς ὁ ἀληθῆς τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν τὰ περὶ αὐτοῦ διεσάφησε λόγος, οὐ διὰ τὴν φύσιν τὴν κτιστὴν καὶ ἐξ οὐκ ὄντων, καθ' ἣν τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ ἔληξεν, ἀλλὰ διὰ τὴν χάριν τὴν θείαν καὶ ἄκτιστον [f37] καὶ ἀεὶ οὔσαν ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν καὶ χρόνον ἐκ τοῦ ἀεὶ ὄντος θεοῦ».

καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἄκτιστός τε καὶ ἀναρχος, ἢ καὶ τοὺς μετέχοντας αὐτῆς ἀναρχοὺς τε καὶ ἀτελευτήτους κατ' αὐτὴν ἀπεργαζομένη; φησὶ γὰρ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ αὐτοῦ πάλιν·

«γέγονεν ἀναρχος καὶ ἀτελευτήτος ὁ Μελχισεδέκ, τὴν χρονικὴν μηκέτι φέρων ἐν ἑαυτῷ κινουμένην ζωὴν, τὴν ἀρχὴν καὶ τέλος ἔχουσαν καὶ πολλοῖς δονουμένην παθῆμασι, μόνην δὲ τὴν θείαν τοῦ ἐνοικίσαντος λόγου καὶ αἰδίου καὶ μηδενὶ θανάτῳ περατουμένην»·

καὶ πάλιν·

«ὁ τοῦ ἀεὶ εὔ εἶναι λόγος κατὰ χάριν τοῖς ἀξίοις παραγίνεται τὸν θεὸν ἐπιφερόμενος, τὸν πάσης ἀρχῆς καὶ τέλους κατὰ φύσιν ἀνώτερον, ποιοῦντα τοὺς ἀρχὴν ἔχοντας κατὰ φύσιν καὶ τέλος ἀναρχοὺς κατὰ χάριν καὶ ἀτελευτήτους».

⁴⁵³ Adică: nu pe temeiul.

⁴⁵⁴ Adică: din unghiul căreia.

⁴⁵⁵ PG 91, 1141 A.

⁴⁵⁶ *Către Ioan al Kyzicului* 27, PG 91, 1144 C.

⁴⁵⁷ Sau, direct, «faptul de a fi bine».

⁴⁵⁸ Sau: implicându-L, presupunându-L.

⁴⁵⁹ *Vezi [Răspunsuri] Către Thalassie* 59, scolia 7 (EΠΕ 14 Γ', p. 182). Notăm că textul tipărit de Migne (PG 90, 617 D) nu îl conține pe *pururea* (din 'faptul de a fi *pururea* bine'), nici expresia *în cei vrednici*; dar fără *pururea* scolia își pierde coerența logică; iată textul ei întreg: «Rațiunea faptului de a fi îl aduce cu sine [dar și: Îl implică, Îl presupune] pe Dumnezeu ca

s-a scris [despre] marele Melhisedec – cum a lămurit cele despre el adevăratul cuvânt al bărbaților purtători-de-Dumnezeu – nu pentru⁴⁵³ firea [lui] cea zidită, cea din cele ce nu sunt, după care⁴⁵⁴ și-a avut început și sfârșit al vieții, ci pentru harul cel dumnezeiesc și nezidit și pururea-fiitor [și] mai presus de toată firea și vremea, [cel] de la Dumnezeu Cel pururea-fiitor»⁴⁵⁵.

Cum, dar, nu [va fi harul] nezidit și fără-de-început, de vreme ce pe părtașii de el îi face nezidiți și fără-de-început și fără-de-sfârșit?; că tot el zice, iarăși, despre acesta:

«fără-de-început și fără-de-sfârșit s-a făcut Melhisedec, nemaipurând în sine viața cea mișcătoare înlăuntrul timpului, cea cu început și cu sfârșit și clătinată de multe patimi, ci doar pe cea dumnezeiască a Cuvântului sălășluit [în el], cea veșnică și nicicând sfârșită de moarte»⁴⁵⁶;

și iarăși

«rațiunea faptului de a fi *pururea bine*⁴⁵⁷ vine după har în cei vrednici aducându-L cu sine pe Dumnezeu⁴⁵⁸ Cel după fire mai presus de tot începutul și sfârșitul, Care pe cei ce – după fire – au început și sfârșit îi face – după har – fără-de-început și fără-de-sfârșit»⁴⁵⁹.

Dar cum [se face – ar zice Caleca – că una și] aceeași *îndumnezeire* este numită și *legătură*, ba încă și *imitare* și *imitație*⁴⁶⁰?

început firesc [al lui] – zice –, iar rațiunea faptului de a fi bine [așijderea] pe Dumnezeu ca sfârșit [tintă], către care se silește cu voia tot cel ce râvnește a se zidi din nou întru Dumnezeu, a cărora [rațiuni/fapte] unitate [întreolaltă] este rațiunea faptului de a fi *pururea bine*, care vine după har în cei vrednici aducându-L cu sine pe Dumnezeu Cel după fire mai presus de tot începutul și sfârșitul, Care pe cei ce – după fire – au început și sfârșit îi face – după har – fără-de-început și fără-de-sfârșit».

⁴⁶⁰ Notăm că prin *imitare* înțelegem faptul de a imita, iar prin *imitație* rezultatul imitării (de pildă: obiectul ce imită alt obiect).

ἀλλὰ πῶς ἡ αὐτὴ θεώσις σχέσις τε εἴρηται καὶ ἔτι μίμησις τε καὶ μίμημα; σχέσις μὲν ὡς πρὸς τὰ θεούμενα καὶ ἀγαθυνόμενα καὶ ἵνα τῆς οὐσίας ἀσχέτου καὶ καθ' αὐτὴν νοουμένης διακριθῆ· μίμησις δὲ ὡς δι' αὐτῆς ἡμῶν μιμημάτων εἴτ' οὖν ὁμοιωμάτων ἀποτελουμένων θεοῦ, μίμημα δὲ ὡς κατ' αὐτὴν μορφουμένων καὶ οἶον εἰπεῖν εἰκονιζομένων·

«κάλλος» γὰρ φησιν ὁ μέγας Βασιλείος ἐν τοῖς Ψαλμοῖς «ἀληθινὸν καὶ ἐρασιμώτατον, μόνῳ τῷ τὸν νοῦν κεκαθαρωμένῳ θεωρητόν, τὸ περὶ τὴν θείαν καὶ μακαρίαν φύσιν ἐστίν, οὐ ὁ ἐνατενίσας ταῖς μαρμαρυγαῖς καὶ ταῖς χάρισι μεταλαμβάνει τι ἀπ' αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τινος βαφῆς αἶγλην τινὰ ἀνθηρὰν εἰς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἀναχρῶννύμενος».

ὅθεν καὶ τῷ μιμήματι τὸ ἀμίμητον πρόσκειται· οὐδέποτε γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη [f37⁴⁶¹] καλοκαγαθία τὴν τοῦ θεοῦ φθάσαι δυνησεται κἂν ὁπῶσποτε κατ' αὐτὴν μορφωθῆ· εἰ δὲ κατὰ σὲ σχέσις οὔσα κτιστὴ τε καὶ ἐκτός ἐστι τοῦ θεοῦ, πρὸς τί ἂν εἴη σχέσις εἰπέ μοι; σχετοῦ γὰρ ἡ σχέσις· ἀσχετον δὲ τὸν θεὸν εἶναι, καθό ἐστιν, ἦκουσας. οὕτω δὲ καὶ παντάπασιν ἀλλοτριῶς τὸν θεὸν τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, κτίσμα ἄθλιον ὄντως καὶ ἀχάριστον πεφηνώς, ὡς τέ σοι καὶ τὸν μέγαν Βασιλείον αὐθις οὐ μικρῶς ἐπισκήπτειν ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς οὕτωςι λέγοντα·

«ἄθλια μὲν πάντη τὰ πεποιημένα πρὸς θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δόξης ἀπολειπόμενα, κατὰ τὴν κτιστὴν φύσιν, εἰ μὴ μετέχοι θεότητος· ἀνάξιος δὲ ὁ λόγος περὶ θεοῦ τοῦ γυμνὴν ὥσπερ καὶ ἔρημον ἑαυ-

⁴⁶¹ Sau: ca să se deosebească de ființa cea socotită [a fi] – în sine însăși – dezlegată [de toate].

⁴⁶² PG 29, 317 B.

⁴⁶³ Adică: Dumnezeu.

Așadar, [am zice noi,] *legătură* [este numită] ca [ceea ce este] către cele ce se îndumnezeiesc și se fac bune și ca să se deosebească [ea] de ființa cea nelegată și socotită în sine⁴⁶¹; *imitare*, apoi, pentru că prin ea ne facem noi imitații și – astfel – asemănări ale lui Dumnezeu, iar *imitație* că – așa zicând – chip al ei și icoană a ei ne facem noi; că zice marele Vasile în [tâlcuirile la] Psalmi:

«frumusețe adevărată și preavrednică-de-iubit – cu puțință de văzut doar celui ce și-a curățit mintea – este cea din jurul dumnezeieștii și fericitei firi, la ale căreia sclipiri și daruri ațintindu-se cineva, se împărtașește întrucâtva de ea, ca de o oarecare vopsea vopsindu-și propriul chip de o lumină [ca] de floare»⁴⁶²;

de unde [reiese] că [nu altcumva] decât prin imitație ne stă alături ceea ce este de neimitat⁴⁶³; că niciodată kalokagathia omenească nu o poate ajunge pe a lui Dumnezeu, oricât ar dobândi [ea] chipul acesteia; iar dacă – după cum spui tu – *legătura* este zidită și în afara lui Dumnezeu, atunci – spune-mi – către ce mai este *legătură*?; că *legătura* este către ceva legat; iar despre Dumnezeu ai auzit că este nelegat, precum și este; astfel că Îl și înstrăinezi – cu totul – pe Dumnezeu de zidirile Lui, zidire cu adevărat vrednică-de-plâns și nemulțumitoare arătându-te, precum cu tărie te numește și marele Vasile, iarăși, astfel zicând în *Antiretice*:

«Cu totul vrednice-de-plâns sunt cele făcute de către Dumnezeu și lipsite – după firea [lor] cea zidită – de slava Făcătorului, de nu se fac părtași dumnezeirii; și nevrednic este, iarăși, [tot] cuvântul despre Dumnezeu care socotește că nu Îi pasă de zidirea Lui, lăsându-l o – așa zicând – goală și pustie de El; dar nici zidirea

τοῦ περιορᾶν τὴν κτίσιν. ἀλλ' οὔτε ἡ κτίσις οὕτως ἀθλία, οὔτε θεὸς οὕτως ἀδύνατος ὥστε τὴν ἁγίαν μετὰδοσιν μὴ διαπέμπειν ἐπὶ τὰ κτίσματα».

πῶς δὲ καὶ ἀφ' ἡμῶν οὔσα μόνον πρὸς τὸν θεὸν μίμησις, ὡς αὐτὸς διορίζη, μίμημα ἀμίμητον ἢ αὐτὴ καλεῖται; τούτου γὰρ λόγον οὐδ' ἀναπλάσαι ραδίως εὐρήσεις; τοιοῦτον ἐξηγητὴν ἄρα τῶν ἱερῶν θεολόγων καὶ τῆς Συνόδου σαυτὸν ἡμῖν ἔδωκας φέρων. ἀλλ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς προχωρῶμεν (τοσοῦτον ἐπισημηνάμενοι πάλιν, ὡς ὅπερ ἐκ τοῦ κατὰ Βαρλααμίτην καὶ Ὀρθόδοξον διαλόγου διαβάλλων τὸν μέγαν Γρηγόριον ἔθηκεν, οὕτως κείμενον ἔστιν ἰδεῖν·

«δεῖ δὲ καὶ τὸν μέγαν Διονύσιον προαγαγεῖν· οὗτος γὰρ τῶν ἄλλων ἐμφανέστερον καὶ τὴν θεώσιν λέγει τοῦ θεοῦ θεότητα καὶ ταύτης ὑπερκειμένην τὴν οὐσίαν»);

«κβ⁹⁵ τρόπος αὐτοῖς προσεξεύρηται τῇ πρὸς τὴν κτίσιν ἀποβλέψει ὅτι ἡ μὲν θεία ἐνέργεια ἀπεργαστικὴ τῶν ἐκτός ἐστιν, ἡ δὲ θεία οὐσία [f38] οὐδενὸς ἀπεργαστικὴ τῶν ἐκτός».

ἀλλ' οὐκ ἀντιπαρεξάγομεν ἡμεῖς, ὡ βέλτιστε, τὴν θείαν ἐνέργειαν τῇ θεία οὐσία, οὐδ' ἀνά μέρος αὐτὰς διαιροῦν-

⁴⁶⁴ PG 29, 724 B.

⁴⁶⁵ Adică: dacă El nu este implicat cu nimic în aceasta, dacă El rămâne exterior eforturilor zidirilor de a-L imita, neîmpărtaşindu-le de harul Lui.

⁴⁶⁶ Este expresia sfântului Dionisie; vezi, mai sus, *Epistola a II^a (Către Gaius)*.

⁴⁶⁷ «decât aceasta»: decât [în]dumnezeirea; Chr. Pal., vol. II, p. 183. Sfântul Marcu inserează aici textul palamit original întrucât cel inserat de Caleca era ilizibil: «'Dar trebuie să îl punem de față și pe marele Dionisie; pentru că acesta [și] mai lămurit zice [adică: vorbește despre] dumnezeirea lui Dumnezeu și pe una [o zice a fi] superioară celeilalte'» (PG 152, 304 D); adică punea – subliminal – în gura sfântului Grigorie expresia *două dumnezeiri*, (deși la acela termenii ierarhizați nu erau

nu este atât de vrednică de plâns, nici Dumnezeu atât de neputincios, încât să nu trimită asupra zidirilor sfânta împărțășire [de El Însuși]»⁴⁶⁴.

Iar dacă imitarea aceasta – după cum hotărăști tu – este doar a Lui de către noi⁴⁶⁵, cum de aceasta se numește 'imitație de neimitat'⁴⁶⁶?; că nu prea ai cum măslui cuvântul acestuia; așadar, astfel de exeget al sfințiților cuvântători de-Dumnezeu și al Sinodului te-ai făcut tu nouă.

Dar să mergem mai departe, notând – iarăși – doar aceea că, precum a pus de față, defăimându-l pe marele Grigorie, cuvântul din *Dialogul Varlaamitului și al Ortodoxului*, tot așa se poate citi acolo [cum că]

«Dar trebuie să îl punem de față și pe marele Dionisie; pentru că acesta este acela ce – mai lămurit decât alții – și *dumnezeire* a lui Dumnezeu zice [a fi] îndumnezeirea, și ființa [dumnezeiască a fi] mai presus decât aceasta»⁴⁶⁷.

[Așadar, zice:]

«Al douăzeci și doilea mod îl zic ei [a fi] prin considerarea creației, [cum] că dumnezeiasca lucrare este desăvârșitoare a celor din afară, pe când dumnezeiasca ființă nu este desăvârșitoare a nici unuia din cele din afară»⁴⁶⁸.

Dar noi nu punem – o, preaiscusitule – dumnezeiasca lucrare [a fi] potrivit ființei dumnezeiești, nici nu le despărțim pe acestea prin loc⁴⁶⁹, pe una scoțându-o afară din tărâmul nostru

'o dumnezeire' și 'cealaltă dumnezeire', ci 'îndumnezeirea' și 'ființa dumnezeiască'), după cum făcuse și mai înainte.

⁴⁶⁸ PG 152, 305 B.

⁴⁶⁹ Adică: spațial.

τες ιστῶμεν, ὡς τὴν μὲν ἐκτοπίσαι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἢ περ αὐτὸς ληρεῖς, τὴν δὲ ἀντεισάξει· ἀλλὰ τοῖς θεολόγοις συμφώνως τὴν θείαν οὐσίαν οὐκ ἐξ ἑαυτῆς τὰ ποιήματα προάγειν φαμέν (οὕτω γὰρ ἂν ἦν ὁμοούσια τῷ θεῷ), ἐκ δὲ τῆς φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ἠνωμένης αὐτῆ καὶ ἀχωρίστου παντάπασιν ἐνεργείας, εἴτ' οὖν τὸν θεὸν διὰ τῆς αὐτοῦ ἐνεργείας κτίζειν καὶ συνέχειν καὶ προνοεῖσθαι φαμεν, ὥσπερ δὴ καὶ τεχνίτης οὐκ ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐνούσης αὐτῷ τεχνικῆς δυνάμεως δημιουργεῖ καὶ δι' αὐτῆς ἐνεργεῖ τὰ τῆς τέχνης. ταῦτα σαφῶς μὲν καὶ εἰς πλάτος ὁ Τόμος διαλαμβάνει· μαρτυρεῖ δὲ ὁ μέγας Ἀθανάσιος γράφων·

«οὐ κατ' ἄλλην καὶ ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη ἐνεργείαν τῆς θεότητος»·

καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν 15^α τῶν *Θησαυρῶν*·

«τὸ μὲν ποιεῖν τῆς ἐνεργείας ἐστὶ, φύσεως δὲ τὸ γεννᾶν· φύσις δὲ καὶ ἐνεργεία οὐ ταῦτόν»·

καὶ ὁ μέγας Βασίλειος αὐθις·

«τὸ ποιούμενον οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ποιούντος ἐστὶ»·

καὶ ὁ θεοφόρος Δαμασκηνός·

«ἢ κτίσις εἰ καὶ μετὰ ταῦτα γέγονεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ οὐσίας». καὶ πάλιν· «κτίσις δὲ καὶ ποιήσις

⁴⁷⁰ Adică: natural.

⁴⁷¹ Sau meșterul, întrucât pentru *artist* și *meșter* greaca are un singur termen (τεχνίτης).

⁴⁷² Adică: facultatea.

⁴⁷³ PG 151, 736 B–740 A.

⁴⁷⁴ PG 28, 924 B.

⁴⁷⁵ PG 75, 312 C.

⁴⁷⁶ Adică: lucrul făcut, făptura.

(precum aiurezi tu), iar pe cealaltă aducându-o înăuntru, în locul aceleia; ci, în conglăsuire cu cuvântătorii-de-Dumnezeu, [pe] dumnezeiasca ființă nu din sine însăși o înfățișăm a aduce la ființă făpturile (că, de-ar fi așa, acestea ar fi de-o-ființă cu Dumnezeu), ci din lucrarea cea firesc⁴⁷⁰ și ființial unită cu ea și cu totul nedespărțită, astfel că spunem despre Dumnezeu că [nu altcumva decât] prin lucrarea Lui zidește și cuprinde [zidirea] și [ii] poartă de grijă, precum și artistul⁴⁷¹ – nu din ființa lui, ci – din puterea⁴⁷² artistică cea unită cu el, și prin aceasta lucrează cele ale artei [lui]. Acestea le spune – limpede și pe larg – și *Tomosul*⁴⁷³; [dar] și marele Athanasie le mărturisește scriind:

«Nu după o pronie lucrează Tatăl și după alta Fiul, ci după una și aceeași lucrare ființială a dumnezeirii»⁴⁷⁴;

și dumnezeiescul Chiril în [capitolul] al cincisprezecelea al *Tezaurelor*:

«Faptul de a face – de lucrare ține; iar de fire – faptul de a naște; iar firea și lucrarea nu sunt totuna»⁴⁷⁵;

și marele Vasile, iarăși:

«ceea ce s-a făcut⁴⁷⁶ – nu din ființa făcătorului este»⁴⁷⁷;

iar de-Dumnezeu-purtătorul Damaschin:

«că zidirea, măcar că după acestea⁴⁷⁸ s-a făcut, [dar] nu din ființa lui Dumnezeu [s-a făcut]»; și iarăși: «că zidirea și facerea [înseamnă] din afară – și nu din ființa ziditoru-

⁴⁷⁷ cf. PG 151, 736 B.

⁴⁷⁸ Aici 'după' are – să zicem – sens temporal, iar 'acestea' indică nașterea din Tatăl a Fiului, cea din veșnicie.

τὸ ἔξωθεν, καὶ οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ κτιζόντος καὶ ποιούντος γενέσθαι τὸ κτιζόμενον καὶ ποιούμενον ἀνόμοιον παντελῶς»

καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον σχολίοις

«πρόοδόν» φησιν «ἐνταῦθα τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, ἣτις πᾶσαν [f38^v] οὐσίαν παρήγαγε».

τὸ τοίνυν ἐκ τῆς θείας οὐσίας οἰεσθαι τὰ ποιήματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀτόποις, καὶ τρεπτὴν αὐτὴν ἀποφαίνει, ὅπερ τῷ Ωριγένει προφέροντι ἢ κατ' αὐτοῦ θεῖα Σύνοδος – Εἰ δὲ ἄρα τῶν οἰκουμενικῶν ἦν – ἐπισκήπτουσα, τοιάδε φησίν:

«ὁ θεός» φησὶν ὁ Ωριγένης «ἀπὸ τοῦ μὴ κτίζειν ἐλθὼν εἰς τὸ κτίζειν, πάντως ἐτρέπη ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕτερον». ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι οὐ κατὰ τὴν φύσιν ἐτρέπη, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐνέργειαν, μᾶλλον δὲ οὐδὲ κατ' αὐτὴν· εἶχε μὲν γὰρ αἰετὴν τὴν δύναμιν τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν, ἐνεργήθη δὲ ἡ τοιαύτη δύναμις ὅτε ἐβουλήθη ὁ θεός».

εἰεν· ἀλλὰ τί δεῖ τὰ ἐξῆς εἰς ἀντίρρησην προτιθέναι, πάσης μὲν φλυαρίας καὶ κωμωδίας πλήρη τυγχάνοντα, τὸ ἰσχυρὸν δὲ οὐδὲν οὐδαμῶθεν οὐδὲ μέχρη τοῦ δοκεῖν ἔχοντα; τό γε μὴν ἀσεβὲς τοῦ συγγραψαμένου τοσοῦτον

⁴⁷⁹ *Dogmatica* 8, PG 94, 812 B-C (vezi și PG 151, 736 C). Pentru a mai bună înțelegere dăm tot pasajul din sfântul Ioan Damaschinul: «Așadar, în privința nașterii Fiului [lucru] necinstitor [de Dumnezeu este] a se spune că a mijlocit [vreun răs] timp sau că [abia] după Tatăl a fost existența Fiului; pentru că din [Tatăl] Însuși – adică din firea Tatălui – spunem [a fi] nașterea Fiului. Iar de nu îngăduim [faptul] că dintru început Fiul împreună-ființează cu Tatăl – din Acesta născut – [atunci] schimbare strecurăm în ipostasul Tatălui, că, nefiind tată, mai apoi a devenit tată; [pentru] că zidirea, măcar că după acestea ['după' nașterea Fiului] s-a făcut, dar nu din ființa lui Dumnezeu, ci din neființă – prin voia și puterea Lui – a fost adusă la ființă, și nu aduce schimbare a firii lui Dumnezeu. Pentru că nașterea

lui și făcătorului – a se face *ceea ce este zidit și ceea ce este făcut*, ceea ce [și este] cu totul neasemănător [ziditorului]»⁴⁷⁹;

și dumnezeiescul Maxim în *Scoliile* la sfântul Dionisie:

«aici ieșire numește dumnezeiasca lucrare, care a adus [la existență] toată ființa»⁴⁸⁰.

Așadar, a socoti că făpturile [provin] din dumnezeiasca ființă – pe lângă alte absurdități pe care le implică – o înfățișează pe aceasta [a fi] schimbătoare, ceea ce mai înainte a zis [și] Origen, asupra căruia Sinodul [cel adunat] împotriva lui – al șaselea din cele Ecumenice – așa zice:

«'Dumnezeu', zice Origen, 'venind de la [faptul de] a nu zidi la [faptul de] a zidi, negreșit că s-a schimbat din ceva în altceva'; pe când noi zicem că nu după fire s-a schimbat, ci după lucrare; sau, mai degrabă, nici după aceasta, că pururea avea puterea de a zidi și a face, dar puterea aceasta s-a pus în lucrare atunci când a voit Dumnezeu»⁴⁸¹.

Bun; dar ce trebuință este să aducem de față cele ce urmează, spre combatere, pline fiind ele de toată bârfa și batjocura⁴⁸² și neavând nicidecum – nici măcar părelnic – ceva care să stea în picioare?; și atât de limpede dau [acestea] la iveală cugetul cel necinstitor [de Dumnezeu] al celui ce le-a scris, încât și de la prima [vedere] îl fac

înseamnă din ființa născătorului a veni [la existență] cel născut, care [și este] asemenea lui după ființă, iar zidire și facere [înseamnă] din afară – și nu din ființa ziditorului și făcătorului – a se face *ceea ce este zidit și ceea ce este făcut*, ceea ce [și este, după ființă,] cu totul neasemănător [aceluia]».

⁴⁸⁰ Literal: 'toată substanța' sau 'toată esența'; în sensul consemnat la nota 79. PG 151, 747 A.

⁴⁸¹ Mansi 9, 489.

⁴⁸² Literal: comedia.

ἐμφαίνοντα, ὅσον καὶ ἐκ πρώτης ἂν ἀποπηδήσαντα τὸν νουνεχῶς ἐπιόντα φυγεῖν. ἐκ γὰρ ὧν τὴν Σύνοδον καὶ τὸν Παλαμᾶν αἰτιᾶται δεικνυται προδήλως αὐτὸς οὐκ ἐκ τῆν οὐσίας μόνον τοῦ θεοῦ προάγων τὰ κτίσματα δυσσεβῶς τε καὶ ἀμαθῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν δῆπου τὴν θείαν οὐσίαν μεθεκτὴν εἶναι οἰόμενος συμφώνως τοῖς μασσαλιανοῖς, οὓς ἢ κατ' αὐτῶν θεία Σύνοδος ἀπορῶρα-πίζουσα,

«γίνεται τις ἐπιδημία τοῦ Παρακλήτου» φησί «καὶ ἐνοικεῖ τοῖς ἀξίοις ὁ θεός, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔχει φύσεως ἢ θεότης».

ἀλλὰ τό γε δοκεῖν ἐκείνοις, ταῦτὰ λέγειν αἰσχυρόμενος ὁ γεννάδας, ἐτέρωθεν τῆ Συνόδῳ τὸν μῶμον προσάπτει καὶ ῥῆσιν τινα τῶν τοῦ ἱεροῦ Παλαμᾶ προχειρισάμενος περιστρέφει καὶ ὡς φθαρτικὴν τὴν θείαν οὐσίαν λέγοντας διαβάλλει. τίς δὲ ἢ ῥῆσις;

«αὐτῆ' [f39] τοίνυν φησί 'καθ' αὐτὴν ἢ θεία μετεχομένη φύσις ἢ φυρμὸν πείσεται ἢ τὴν παθητὴν ἐξαναλώσασα φθάσει φύσιν πρὶν ἂν ληφθῆ'»· καὶ ἐπιφέρει συλλογιζόμενος: «τὸ δὲ ἐξαναλίσκειν τὴν ἐπίκτηρον ταύτην φύσιν φάσκειν, τίνος ἐτέρου ἢ τοῦ φθείροντος θετέον;»· καὶ μετὰ μικρὸν: «ἐκ δὲ τούτων πολλά τε ἄμα καὶ δῆ καὶ οὐ μικρὸν ἄτοπον περὶ τὴν σάρκωσιν τοῦ θεοῦ Λόγου συνάγεται: ἐπεὶ γὰρ ἢ μακαρία καὶ ἀειπάρθενος Θεοτόκος, ἐκ τῶν ἑαυτῆς πανάγων καὶ παρθενικῶν αἱμάτων δανεισαμένη τῷ θεῷ λόγῳ

⁴⁸³ Adică: scriitorul lor.

⁴⁸⁴ Vezi *Al IV-lea Cuvânt teologic*, Barbel, p. 214; PG 36, 132 B; Chr. Pal., vol. III, p. 144.

⁴⁸⁵ Adică: rușinându-se Caleca a recunoaște că are aceleași opinii ca masalienii.

⁴⁸⁶ Pe Părinții Sinodului, adică.

– pe cel ce are minte – să fugă [de ele]. Pentru că din cele prin care [acestea] învinuiesc Sinodul și pe Palama se vede limpede că acesta⁴⁸³ nu doar că face zidirile a proveni – [în chip] rău cinstitor [de Dumnezeu] și vădind lipsă de învățătură – din ființa lui Dumnezeu, dar și dumnezeiasca ființă însăși o consideră participabilă, în conglăsuire cu masalienii, pe care pălmuindu-i dumnezeiescul Sinod [cel adunat] împotriva lor,

«Se face o anume venire a Mângâietorului» zice «și Se sălășluiește în cei vrednici Dumnezeu, dar nu precum este din fire dumnezeirea»⁴⁸⁴.

Rușinându-se, însă, viteazul acesta [să recunoască] a susține opinia acelora⁴⁸⁵, de altundeva aruncă vina asupra Sinodului și folosind una din zicerile lui Palama o strâmbă și îi defaimă⁴⁸⁶ [cum] că zic stricătoare [a fi] dumnezeiasca ființă. Care e, deci, zicerea?

«Că dumnezeiasca fire' zice 'iarăși, ea în sine însăși participată, ori va pătimi amestecare⁴⁸⁷, ori va ajunge – mai înainte de a fi atinsă – să mistuie firea pătimitoare⁴⁸⁸»; și adaugă ca pe o concluzie logică: «dar zisul [fapt de] a mistui firea aceasta muritoare – cui trebuie atribuit, dacă nu celui ce strică?»⁴⁸⁹; și după puțin [zice]: «iar din [tezele] acestea nu puțină și nici mică [este] absurditatea ce se poate conchide despre întruparea Cuvântului; că, fericita și pururea-fecioara Născătoare-de-Dumnezeu – din sângiurile ei preacurate și feciorești trup împrumutând lui

⁴⁸⁷ Adică: se va amesteca cu firea care se atinge de ea.

⁴⁸⁸ Adică: firea care 'pătimizește' atingerea de firea dumnezeiască.

⁴⁸⁹ Altfel zis, Caleca susținea că din zicerea aceasta palamită reiese că Dumnezeu este stricător, nu ziditor.

σάρκα καὶ συλλαβοῦσα καὶ βαστάσασα καὶ τεξαμένη αὐτὸν τὸν Θεάνθρωπον Λόγον, οὐκ ἀνάλωται, οὐδ' ἔφθαρται, ὅσον κατ' αὐτοὺς οὐκ αὐτὸν ἐκείνον τὸν τοῦ Θεοῦ συνείληφε Λόγον, ἀλλὰ τὴν ἀνυπόστατον ἐνεργεῖαν. ἔτι δὲ περὶ τῆς ἐκ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος μεταβολῆς, οὐ μικρὰ οὐδ' ὀλίγα τὰ ἄτοπα κατ' αὐτοὺς ἀνακύπτει».

σὺ οὖν ἄρα τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν ἡμῖν τε γίνεσθαι καὶ ἐν τῇ μακαρίᾳ Παρθένῳ τὸν Θεὸν Λόγον ὑπολαμβάνεις καὶ οὐδὲν κατὰ τοῦτο τῶν λεγομένων Βογομίλων αἰρετικῶν διενήνοχας, οἱ τοὺς κατ' αὐτοὺς θεοφορομένους 'θεοτόκους' ἀποκαλοῦσιν. ἀλλ' ἄκουε τοῦ θεολογικωτάτου τῶν Γρηγορίων τὴν διαφορὰν ἐναργῶς ἐκδιδάσκοντος:

«Χριστὸς γάρ» φησὶ «διὰ τὴν θεότητα, χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος, οὐκ ἐνεργεῖα κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιάζουσα, παρουσία δὲ ὅλου τοῦ χρίοντος».

καὶ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λέγοντος:

«ὡς πρὸς τοὺς ἀποστόλους τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ δύναμις τοῦ Ὑψίστου ἐπήγγελται, οὕτω καὶ πρὸς τὴν Παρθένον· καὶ εἰ ἐν τοῖς ἀποστόλοις οὐ παρηκολούθησε σάρκωσις, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐν τῇ Παρθένῳ [f39^v] ἡ δύναμις ἐσαρκώθη, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἐνηνθρώπησε».

⁴⁹⁰ Adică: absurditățile ce apar dacă ar fi să socotim ca adevărate tezelor lor (ale lui Palama și ale Sinodului).

⁴⁹¹ PG 152, 309 AB.

⁴⁹² «deosebirea»: dintre venirea lui Dumnezeu-Fiul în Născătoarea-de-Dumnezeu și venirea Lui în noi.

⁴⁹³ Adică: datorită dumnezeirii Lui, pe temeiul faptului că – unind în ipostasul Său cele două firi – firea Lui omenească 'este unsă' de dumnezeirea Lui, nemijlocit.

⁴⁹⁴ «aceasta»: dumnezeirea.

Dumnezeu-Cuvântul și zămisind și purtând [în pân-tece] și născând pe Cuvântul, pe însuși Dumnezeu și Omul – nu a fost mistuită, nici stricată, încât, după aceștia, [reiese că] nu pe Acela – pe însuși Cuvântul lui Dumnezeu – L-a zămislit, ci lucrarea neipostaziată. Încă și privitor la prefacerea pâinii și vinului în trupul și sângele Mântuitorului, nu puține sunt – și nici mici – absurditățile ce apar [dacă e să ne luăm] după ei⁴⁹⁰,⁴⁹¹.

Așadar tu Îl socotești, de fapt, pe Dumnezeu Cuvântul [întocmai] într-același chip a veni în noi și în fericita Fecioară și întru nimic nu te deosebești – în privința aceas-ta – de ereticii numiți Bogomili, care pe purtătorii de Dumnezeu – [pe cei] după socotința lor – 'născători-de-Dumnezeu' îi numesc. Dar auzi-l pe preacuvântătorul-de-Dumnezeu din [cei cu numele de] Grigorie lămurit învățând deosebirea⁴⁹²:

«Iar 'Hristos' [adică 'Uns', numindu-Se] pentru dum-nezeire⁴⁹³, că aceasta⁴⁹⁴ este ungera a omenității, sfin-țind-o nu cu lucrarea, ca la ceilalți unși, ci cu venirea de față – Întreg – a Celui ce unge»⁴⁹⁵;

și pe marele Athanasie zicând

«Precum Apostolilor li s-a făgăduit Duhul și puterea Celui Preaînalt, tot așa și Fecioarei; iar dacă în Apos-toli nu întruparea [e ceea ce] a urmat, e limpede că nici în Fecioara puterea [este cea care] s-a întrupat, nici Duhul [e Cel ce] S-a înomenit»⁴⁹⁶;

⁴⁹⁵ PG 36, 132 B; PG 151, 748 AB.

⁴⁹⁶ PG 28, 929 A.

καὶ μετ' ὀλίγα·

«δυνάμεως καὶ Πνεύματος ἐπλήσθη ἡ Παρθένος πρὸς ἁγιασμόν μέντοι τῆς σαρκὸς αὐτῆς καὶ πρὸς τὸ δύνασθαι φέρειν τὸ σωτήριον κύημα· καὶ οὕτως ἀκολούθως ἐν αὐτῇ, οὐ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ καθ' ὅλον 'τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος', αὐτὴ ἡ ἀρχίθεος καὶ ὑπεράρχιος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπόστασις ἐσαρκώθη καὶ ἐνηθρώπησε· προαπεδείχθη γὰρ ὅτι, ὡσπερ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ βασιλεία καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἃ κατὰ θεολογίαν προτέθειται, οὐχ ὑπόστασις ἕκαστον λέγεται, ἀλλὰ περὶ τὴν ὑπόστασιν κατ' οὐσίαν ἰδίᾳ διερμηνευόμενα, οὕτω καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνεργεία περὶ τὴν ὑπόστασιν οὐσιωδῶς ἀναφέρεται»·

καὶ τοῦ θεοφόρου Μαξίμου ἐν τοῖς εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον Σχολίοις·

«τὸ τῶν ἁγίων θρόνων τάγμα 'θεοφόρον' εἶπεν ὡς φέρον ἐπαναπαυόμενον νοητῶς τὸν θεόν· ἡ δὲ σὰρξ τοῦ Κυρίου λέγεται 'θεοφόρος' ὡς φέρουσα τὸν Θεὸν Λόγον καθ' ἔνωσιν ἀδιάσπαστον, αὐτοῦ σὰρξ καὶ λεγομένη καὶ ὑπάρχουσα κυρίως κατὰ ἀλήθειαν· οὗτοι δὲ οὐ κατ' οὐσίαν ὡς εἴρηται, ἀλλὰ κατὰ χάριν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς τὸν θεόν, ἀρρήτῳ τε λόγῳ καὶ ἀνευνοήτῳ τῇ διανοίᾳ, θεοφόροι καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο λέγονται»·

καὶ τοῦ Χρυσορρήμονος ἐν τῇ τῶν Ψαλμῶν ἐξηγήσει

⁴⁹⁷ Aici *zămislire* indică nu faptul de a zămisli, ci deja rodul zămislirii, ceea ce s-a zămislit.

⁴⁹⁸ PG 28, 929 D; cf. *Luca* 1, 35.

⁴⁹⁹ Adică: netrupește.

⁵⁰⁰ Adică: Scaunele.

și puțin mai departe:

«De putere și de Duhul s-a umplut Fecioara spre sfințirea trupului ei și spre a putea purta mântuitoarea Zămislire⁴⁹⁷; și așa, apoi, întru ea – nu prin putere și lucrare, ci după toată 'plinătatea dumnezeirii' – însuși ipostasul cel pururea-dumnezeiesc și mai-presus-de-început al Fiului lui Dumnezeu S-a întrupat și S-a înomenit; pentru că s-a dovedit mai sus că, precum *stăpânia* și *împărăția* și toate celelalte, care se spun în cuvântarea de Dumnezeu, nu ipostas se spune [a fi] fiecare dintre acestea, ci se tâlcuiesc [a fi] – după ființă [fiecare] aparte – împrejurul ipostasului, tot așa și puterea și lucrarea sunt pomenite [a fi] ființial în jurul ipostasului»⁴⁹⁸;

și pe de-Dumnezeu-purtătorul Maxim în *Scoliile* la sfântul Dionisie:

«ceata sfintelor Scaune a numit-o *de-Dumnezeu-purtătoare* întrucât Îl poartă în chip înțelegător⁴⁹⁹ pe Dumnezeu Cel ce Se odihnește [pe ele]; iar trupul Domnului se numește *de-Dumnezeu-purtător* întrucât Îl poartă pe Dumnezeu Cuvântul după unirea cea de nerupt, trup al Lui și fiind și numindu-se propriu-zis, după adevăr; acestea⁵⁰⁰, însă, nu după ființă, cum am zis, ci după har avându-L în ele însele pe Dumnezeu, prin negrăit cuvânt și prin neînțeleles cuget, pentru aceasta și acestea se numesc *de-Dumnezeu-purtătoare*»⁵⁰¹;

și pe cel cu gură de aur, în tâlcuirea Psalmilor:

⁵⁰¹ PG 4, 68 AB.

«'δουζ' φησί 'τόν ἀρχαβώνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν', τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας· οὐ γὰρ δὴ ὁ Παράκλητος μερίζεται».

ἀκούεις ὅπως ἐν μὲν τῇ ἀγία Παρθένω αὐτὴ ἡ ὑπόστασις τοῦ Υἱοῦ τοῦ θεοῦ παραγέγονεν, ὅθεν καὶ ἐσαρκώθη καὶ ἐνηνθρώπησεν, ἐν δὲ τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἐνεργεῖα τις καὶ δύναμις, εἴτ' οὖν ἐνεργείας μέρος [f40], ἢ καὶ τὴν Παρθένον προλαβοῦσα ἠγίασεν, ὅθεν οὐ δὴ σάρκωσις ἐν αὐτοῖς ἀναγκαίως παρηκολούθησεν; ἀλλὰ πῶς 'ὁ πανταχοῦ παρῶν καὶ πάντα πληρῶν' ἐν τῇ Παρθένω γέγονε; πῶς δὲ αὐτὸ τοῦτο πανταχοῦ πάρεστι; εἶπέ μοι σὺ τὸ πρότερον, καὶ γὰρ σοὶ λέξω τὸ δεύτερον· ὅτι γὰρ κακὸν ἀκατάληπτον μάρτυς ὁ τὴν γλώτταν χρυσοῦς ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ Ἀκατάληπτου* λέγων

«ἔξομολογήσομαι σοὶ ὅτι φοβερῶς ἐθαυμαστώθης· εὐχαριστῶ σοὶ διὰ τοῦτο, ὅτι ἀκατάληπτον ἔχω Δεσπότην, οὐ περὶ οὐσίας ἐνταῦθα λέγων (ἐκεῖνο μὲν γὰρ ὡς ὠμολογημένον ἀκατάληπτον εἶναι παρήκε), περὶ δὲ τοῦ πανταχοῦ παρεῖναι τὸν θεὸν τοῦτο φησι, δεικνύς ὡς οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο οἶδε πῶς πανταχοῦ πάρεστι».

πῶς δὲ αὐθις τοῦ πανταχοῦ παρόντος, οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τῆς ἐνεργείας μετέχουσιν οἱ μετέχοντες;

⁵⁰² PG 55, 186; II *Corinteni* 1, 22; 5, 5; *Efeseni* 1, 13; 14.

⁵⁰³ Vezi, sugestiv, Bogorodişna Pesnei a VIII^a a Canonului I al sfintei Anastasia Romana (la 22 Decembrie; în *Mineiul* grecesc): «Acum venit-a Domnul, Cella ce pretutindenea este, din fecioară născându-Se»; vezi și Condacul Canonului Mare.

⁵⁰⁴ Sau: neînțeles.

⁵⁰⁵ Literal: grozav.

⁵⁰⁶ *Psalmii* 138, 14.

«'Dând', zice, 'arvuna Duhului în inimile noastre' despre parte a lucrării vorbește; că nu Mângâietorul [este Cel ce] Se împarte»⁵⁰².

Auzi că în sfânta Născătoare-de-Dumnezeu ipostasul însuși al Fiului lui Dumnezeu a venit (astfel că S-a și întrupat și S-a înomenit), pe când în Apostoli și în toți ceilalți [ceea ce a venit este o] anume lucrare și putere, așadar o parte a lucrării (care și pe Fecioara mai întâi a sfințit-o)?; astfel că nu întrupare [este ceea ce] a urmat în chip necesar în aceștia. [Ci tu ai întreba:] Dar cum a venit în Fecioara 'Cel ce pretutindenea este și toate le plinește'⁵⁰³?; [Iar eu ți-aș zice:] Dar cum de stă El însuși pretutindenea de față?; spune-mi tu mai întâi, iar eu o să-ți spun mai apoi; pentru că și [faptul] acela este de necuprins⁵⁰⁴ – [iar] martor este cel cu limba de aur, care în cea dintâi [omilie] *Despre necuprins* zice:

«'Mărturisi-mă-voi Ție, că [în chip] înfricoșător⁵⁰⁵ Te-ai [făcut] minunat'⁵⁰⁶; [adică⁵⁰⁷]: pentru aceasta mulțumesc Ție: că am Stăpân de necuprins [cu mintea]; nu în privința ființei vorbind aici [psalmistul] (pentru că lucrul acela⁵⁰⁸, [de către toți] mărturisit a fi de necuprins [cu mintea], e lăsat [aici] deoparte), ci în privința faptului de-a sta [El] pretutindenea de față spune aceasta, arătând că nici lucrul acesta nu îl știe, [și anume] cum este pretutindenea [de față]?»⁵⁰⁹.

[Și iar ai zice:] Deci, iarăși – pretutindenea fiind [El] de față – cum nu de ființă, ci de lucrare se împărtășesc cei ce se îm-

⁵⁰⁷ Fraza următoare este, deopotrivă, și tâlcuirea versetului *Psalmii* 138, 6 ('Minunată s-a făcut cunoștința Ta dinspre mine, întăritu-s-a, nu voi putea spre dânsa [a o înțelege!']), pe care sfântul Ioan Gură-de-aur îl pomenește imediat după versetul anterior.

⁵⁰⁸ Adică: faptul că Dumnezeu este de neînțeles în ceea ce privește ființa Lui.

⁵⁰⁹ PG 48, 705; PG 138, 14.

πῶς δὲ καὶ ἀποβάλουσιν αὐτήν, εἰπέ μοι, εἰ μὴ ἐνέργεια ἦν ἢ μετεχομένη; τὸ γὰρ τὴν θείαν οὐσίαν προσγίνεσθαι τε καὶ ἀπογίνεσθαι φάναι πάσης ἀτοπίας πέρα τυγχάνει· ὅτι δὲ ἀποβάλλουσι μάρτυς μὲν ὁ Σαοῦλ οὐκ ἀποβεληκῶς μόνον τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐναντίαν προσειληφώς· μάρτυς δὲ ὁ Δαυῖδ τῷ θεῷ ψάλλων «τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ»· ταῦτα θεολογεῖ μὲν ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης λέγων

«πᾶσι μὲν ἐγκέκραται ὁ θεὸς κατὰ τὴν συνεκτικὴν δύναμιν τῆς ἐν ἐκάστῳ φύσεως, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ θεὸς τῷ προσλήματι καθ' ὑπόστασιν ἐγκαταμέμικται»

καὶ ὁ θαυμαστὸς δὲ Γρηγόριος ἐν τῷ Πρὸς Ἀκίνδυνον αὐτοῦ λόγῳ φιλοσοφεῖ, παρ' οὗ τὴν ῥῆσιν αὐτὸς περικόψας, οὐ κατ' ἐκείνου μάλλον [f40^v] ἢ κατὰ σαυτοῦ προήνεγκας· λέγει καὶ γάρ·

«ἵκανά μὲν καὶ ταῦτα πείσαι μήτε κτιστὴν ὑπάρχειν τὴν διδομένην καὶ λαμβανομένην τοῖς κεχαριτωμένοις τοῦ Πνεύματος χάριν τε καὶ ἐνέργειαν – αὐτὸ γὰρ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον – μήτε τὴν οὐσίαν εἶναι τοῦ Πνεύματος.

⁵¹⁰ *I Împărați* 18, 10.

⁵¹¹ *Psalzii* 50, 13.

⁵¹² Verbul *ἐγκεράννυμι* indică la bază amestecarea unui lichid în alt lichid.

⁵¹³ Adică: din unghiul puterii conservatoare puse în firea fiecărei zidiri.

⁵¹⁴ Adică: [în mod] ipostatic.

⁵¹⁵ Literal: în *luare*, adică în firea omenească (trup și suflet) pe care a luat-o asupra Lui; vezi și stihira «Vitleeme, gătește-te» (*Și acum*-ul Litiei din 6 Decembrie, a Înainte-prăznuirii), unde se spune: «și a îndumnezeit *luarea*» (notăm că în edițiile actuale ale *Mineiului* pe Decembrie, *luarea* a fost înlocuită cu *trupul*, deși termenul patristic indică – precum vedem – toată firea omenească asumată de Dumnezeu Cuvântul, nu doar trupul).

⁵¹⁶ Citatul corespunde semantic cu pasajul *Dogmatica* 13, PG 94, 856 A: «Că Dumnezeu este în toate; pentru că toate cele ce sunt sunt legate de faptul de a fi; și nu e cu puțință a fi ceva de nu își are întru 'Cela ce este' faptul de a fi; că Dumnezeu este amestecat în toate, ca Cela ce con-ține ['încheagă',

părtășesc? [Atunci și eu te-aș întreba:] Dar, atunci, cum de pot să o și lepede, dacă nu lucrare este ceea ce li se împărtășește? Pentru că a spune că ființa dumnezeiască [este cea care] vine [lângă cineva] și pleacă [de la acela] – [aceasta] e ceva care întrece toată absurditatea. Iar că o leapădă – martor este Saúl, care nu doar că a lepădat dumnezeiasca lucrare, dar a și luat-o [înlăuntrul său] pe cea potrivnică⁵¹⁰; martor este, apoi, și David, care cântă: 'Duhul Tău Cel sfânt nu-L lua de la mine'⁵¹¹; acestea le teologhisește, apoi, Ioan Damaschinul zicând [că]

«Dumnezeu este amestecat⁵¹² în toate [zidirile] după puterea cuprinzătoare⁵¹³ a firii din fiecare, pe când Fiul și Dumnezeu după ipostas⁵¹⁴ S-a amestecat în ceea ce a luat [asupra Lui]^{515,516};

[tot acestea le] filosofează și minunatul Grigorie [Palama] în cuvântul lui *Către Achindin* – care, ciuntind spusa aceasta, nu asupra aceluia⁵¹⁷, ci mai degrabă asupra sa însuși o puse de față – că zice:

«Destule sunt și acestea a [te] încredința⁵¹⁸ că harul și lucrarea Duhului⁵¹⁹ cea dată celor cu-har-dă-ruiți și luată [de aceștia] nici zidită nu este (că este Însuși Duhul Cel sfânt), nici ființa Duhului nu este;

[ține laolaltă] firea; iar Dumnezeu Cuvântul după ipostas S-a unit cu sfântul Său trup și fără-de-amestecare S-a amestecat cu ceea ce este al nostru».

⁵¹⁷ Adică: nu asupra lui Palama.

⁵¹⁸ Literal: a [te] convinge.

⁵¹⁹ În grecește *harul* și *lucrarea* sunt de același gen (feminin), iar sfântul Grigorie le consideră aici denumind aceeași realitate, încât verbul care determină acest subiect multiplu este la singular (întocmai ca în ecfonisele Dumnezeieștii Liturghii, unde se spune, de pildă, «Că a Ta este împărăția și puterea și slava», nu 'Că ale Tale sunt...'); deși – imediat în continuare – folosim femininul *cea dată*, am ruga, așadar, ca cititorul să îl perceapă ca indicând și *harul*, nu doar *lucrarea*.

οὐδενὶ γὰρ ὁ θεὸς τὴν οἰκείαν οὐσίαν δίδωσιν, οὐδ' ἐνὶ ληπτήν αὐτὴν γενέσθαι τινὶ καὶ μὴ δύο φύσεων ἀποδείξαι τὸ λαβόν, ἐκ θείας δηλονότι καὶ ἀνθρωπίνης συγκείμενον φύσεως, καὶ τοῦτ' εἶπερ ἐνωθεῖη ταύτη καθ' ὑπόστασιν, ὅπερ, ἀμφοτέρων προῦφεστώτων, καὶ ταῦτα κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν τῶν συντιθεμένων, ἀδύνατον. διὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπόστασιν, ἀλλὰ φύσιν παρ' ἡμῶν ἀναλαβών, καθ' ὑπόστασιν ἠνώθη ταύτη καθ' αὐτὴν γὰρ ἡ φύσις ἐνωθεῖσα φυρμόν ἐξ ἀνάγκης καὶ δράσει καὶ πείσεται. ταῦτ' ἄρα καὶ τὰ ἠνωμένα ἀφύρτως ἑτεροοῦσια, ἐκ τῶν περὶ αὐτὰ τὴν ἐνωσιν κέκτηται. αὐτὴ τοίνυν καθ' αὐτὴν ἡ θεία μετεχομένη τε καὶ λαμβανομένη φύσις ἢ φυρμόν πείσεται ἢ τὴν παθητὴν ἐξαναλώσασα φθάσει φύσιν πρὶν ἂν ληφθῇ· τοῦτο γὰρ καὶ μᾶλλον· 'οὐδεὶς' γὰρ φησιν, 'ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου ζήσεται', καὶ 'οὐδεὶς ἔσθη ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσία Κυρίου', κατὰ τὸ γεγραμμένον, καὶ 'θεοῦ φύσιν ἢ εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν'. εἰ δ' ὄψιν οὐδεὶς ἂν ἐνέγκοι, πῶς μετοχήν; διὰ τοῦτο οἱ θεοφόροι

⁵²⁰ În grecește nu este *cineva*, ci neutrul *ceva*.

⁵²¹ Dacă – prin absurd – ceva din cele ce au fire zidită s-ar împărtăși de ființa dumnezeiască nezidită, atunci ar rezulta ceva ce este părtaş concomitent de două firi, de cea zidită și de cea nezidită.

⁵²² Literal: ca subzistând în.

⁵²³ Cu firea dumnezeiască, adică.

⁵²⁴ Pentru că s-ar ajunge la aberația că unul din cele două ipostasuri – ori cel creat, ori cel necreat – dispare fără urmă, 'predându-și' firea spre a fi ipostaziată de celălalt.

⁵²⁵ Adică: în mod ipostatic.

⁵²⁶ Aici *amestecare* redă grecescul *φυρμός*, care propriu-zis înseamnă *frământare* (a pământului cu apa, a făinii cu apa).

⁵²⁷ Literal: 'ea după ea însăși' participată, adică nu după lucrarea ei.

⁵²⁸ Cum am spus, *firea pătimitoare* este cea care 'pătimizește' atingerea de firea dumnezeiască.

⁵²⁹ *Leşire* 33, 20.

⁵³⁰ Adică: în *subzistența* Lui; a căruia variantă imnografică este *statul*: 'că de Tine nu s'a ascuns *statul* meu cel în Adam' (Canonul Sâmbetei Mari, Peasna I, ultimul tropar).

că nimănui nu dă Dumnezeu propria Sa ființă, nici nu se poate face ea cu putință de luat de către cineva⁵²⁰ fără a-l arăta pe cel ce o ia [ca fiind în] două firi⁵²¹, ca având⁵²² – adică – fire dumnezeiască și omenească, și aceasta [doar] de se va uni cu ea⁵²³ după ipostas, ceea ce – ambele [firi] existând dinainte, dar în ipostas aparte fiecare din cele compuse – cu neputință este⁵²⁴. Pentru aceasta [și] Fiul lui Dumnezeu luând de la noi *nu ipostas*, ci *fire*, după ipostas⁵²⁵ S-a unit cu aceasta; pentru că, unită după ea însăși, neapărat că firea ar lucra și ar pătimi amestecare⁵²⁶. Astfel că cele de firi deosebite, în chip neamestecat unite [întreolaltă], [nu altcumva decât] din cele dimprejurul lor și-au dobândit uniirea. Că dumnezeiasca fire, iarăși, ea în sine însăși⁵²⁷ participată și luată [de cineva], ori va pătimi amestecare, ori va ajunge – mai înainte de a fi atinsă – să mistuie firea pătimitoare⁵²⁸; și mai degrabă aceasta; că 'nimeni', zice, 'nu va vedea fața Mea și va fi viu'⁵²⁹, și 'nimeni nu a stat în firea'⁵³⁰ și [în] ființa lui Dumnezeu⁵³¹, după cum este scris, și firea lui Dumnezeu [nimeni nu] a văzut-o ori a destăinuit-o⁵³²; iar dacă [nici] chipul [ei] nu îl poate suferi cineva⁵³³, cum [i-ar suferi] împărtășirea?; pentru aceasta de-Dumnezeu-purtăto-

⁵³¹ *Ieremia* 23, 18; după câte se pare, expresia «și [în] ființa» este adăugată de sfântul Grigorie Teologul (din care este întreg citatul acesta) spre a însoți și a lămuri termenul de *ὑπόστημα* (cel folosit de Ieremia), căci *Septuaginta* – cel puțin în ediția lui Rahlfs – nu îl conține. Notăm că actuala variantă ortodoxă oficială a Bibliei românești redă versetul de față («ὅτι τις ἔσθη ἐν ὑποστήματι κυρίου καὶ εἶδεν; τὸν λόγον αὐτοῦ τις ἐνωτίσατο καὶ ἤκουσεν;») prin 'cine a luat parte la sfatul Domnului, ca să vadă și să audă cuvântul Lui?', ceea ce este în răspăr cu comentariile patristice de față.

⁵³² Grigorie Teologul, *Cuvântul* 28 (*Al doilea teologic*) 19, J. Barbel, p. 100; PG 36, 52 B.

⁵³³ Adică: nu poate rezista arătării acestui chip al firii dumnezeiești.

πατέρες κατ' οὐσίαν τὸν θεὸν πάμπαν ἀμέθεκτόν τε καὶ ἄληπτον ἀπεφάναντο».

ὁρᾶς ὅπως τῆς θεολογικῆς ἀκριβείας ἔχεται διὰ πάντων ὁ νέος οὗτος Θεολόγος ὡς ἀληθῶς, καὶ τῆς πρὸς τοὺς θείους πατέρας ὁμολογίας καὶ συμφωνίας; οὐδὲ γὰρ αὐτὸ τοῦτο ὁ ἐγκαλεῖς παρ' ἑαυτοῦ τέθεικε· τοῦ δὲ θεοφόρου πατρὸς Βασιλείου [f41] λέγοντος ἀκούσας

«ἰδὼν» Ἰεζεκιήλ «τὸ ὁμοίωμα τῆς δόξης καὶ οὐκ αὐτὴν τὴν δόξαν, ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν ἀπὸ τοῦ φόβου. εἰ δὲ τὸ τῆς δόξης ὁμοίωμα θεαθὲν φόβον καὶ ἀγωνίαν ἐνεποιεῖ τοῖς ἀνθρώποις, αὐτὸν εἴ τις ἐθεώρησε τὸν θεὸν πάντως ἂν ἀπηλλάττετο, κατὰ τὸ εἰρημένον· οὐδεὶς ὄψεται τὸν θεὸν καὶ ζήσεται»,

πῶς δὲ καὶ οὐκ ἄλογον τὸ ἐπὶ τῶν καθ' ὑπόθεσιν λεγομένων ἐπιζητεῖν τὴν ἀκριβείαν; εἰ μὲν γὰρ δυνατόν αὐτὸς εἶναι λέγεις τὸ τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ μετέχεσθαι ἢ ὁρᾶσθαι, εἰπέ φανερώς καὶ οὐκέτι σοι πρὸς ἡμᾶς οὐδεὶς λόγος, μετὰ τῶν μασσαλιανῶν ἰσταμένῳ καὶ τοῖς ἀγίοις ἀνθισταμένῳ. τοῦτο μὲν τῷ θεοφόρῳ καὶ ὁμολογητῇ Μαξίμῳ λέγοντι:

⁵³⁴ Chr. Pal., vol. III, p. 359-360.

⁵³⁵ Adică: nou Grigorie Teologul, din care sfântul Grigorie Palama tocmai citase; notăm că tot acesta este sensul în care sfântul Simeon a fost numit 'nou Teolog'.

⁵³⁶ *Ieșirea* 19, 9-25; 20, 18-19; 33, 20; *Judecătoria* 6, 22-23; 13, 22; *Isaia* 6, 5.

⁵³⁷ BEΠ 57, 290; *Iezechiil* 1, 28.

⁵³⁸ Ceea ce Caleca concluziona din spusa sfântului Grigorie, același lucru îl putea concluziona și din această spusă a sfântului Vasile; ceea ce – voit sau nu – pierdea el din vedere, însă, era caracterul de ipoteză al spuselor celor doi ('de ar vedea cineva pe Dumnezeu Însuși negreșit că ar pieri', zice sfântul Vasile). Mai amănunțit: în pasajul trunchiat de Caleca, sfântul Grigorie Palama – în vederea unei demonstrații logice prin reducere la absurd – pornea de la ipoteza sau supoziția că Dumnezeu ar împărtăși omului însăși ființa Lui, nu lucrarea; aceasta ar însemna, automat, că omul ce s-ar împărtăși de aceasta va avea două *firi*, omenească și dumnezeiască, *unite după ipostas* (că dacă firile acestea

rii Părinți au spus că Dumnezeu [este] după ființă cu totul de neîmpărtășit și de neluat»⁵³⁴.

Vezi acrivia teologică pe care întru toate o are acest cu adevărat nou Teolog⁵³⁵ și potrivirea și conglăsuirea lui cu dumnezeieștii Părinți [de demult]? Că nici măcar nu s-a spus de către el lucrul de care îl învinovățești. Iar pe purtătorul-de-Dumnezeu părinte Vasile auzindu-l [tu] zicând

«văzând» Iezechiil «asemănarea slavei – și nu slava însăși – a căzut la pământ de frică; iar dacă vederea asemănării slavei frică și primejdie făcea oamenilor, *de ar vedea* cineva pe Dumnezeu Însuși negreșit că ar pieri, după cum s-a [și] spus: 'nimeni nu va vedea pe Dumnezeu și va fi viu'^{536,537},

cum nu este și illogic a cerceta exactitatea celor spuse ca ipoteză⁵³⁸?; că dacă tu zici că ființa lui Dumnezeu este cu puțință a se împărtăși [cuiva] și a se vedea, zi-o limpede și nu o să mai ai nimic de spus către noi, odată ce te potrivești masalienilor și te împotrivești sfinților – [ca de pildă] de-Dumnezeu-purtătorului și mărturisorului Maxim, celui ce spune

s-ar uni *după ființă*, atunci cea dumnezeiască ar suferi amestecare cu cea omenească, dispărând amândouă, sau ar mistui-o pe cea omenească mai înainte de a i se împărtăși, rămânând doar ea); ceea ce e cu neputință, pentru că firile preexistă unei astfel de uniri ca ipostaziate în ipostasuri diferite, iar unirea de acest tip – *după ipostas*, adică în baza existenței unui singur ipostas purtător al firilor unite – presupune prin definiție un singur ipostas, așadar unul se pierde fără urmă. Caleca, nebunește, cerceta adevărul unei propoziții – și a implicației ei – formulate din capul locului prin reducere la absurd (ceea ce este illogic) și cerceta dacă Dumnezeu l-a mistuit sau îl mistuie pe omul care se împărtășește de ființa Lui și, ajungând la concluzia negativă, îl acuza pe Palama că îl înfățișează ilegal pe Dumnezeu – nu ca ziditor sau mântuitor – ci ca stricător, ca distrugător.

«ὁ τοῖς οὐσι μὴ κατ' οὐσίαν ὑπάρχων μεθεκτός, κατ' ἄλλον δὲ τρόπον μετέχεσθαι τοῖς δυναμένοις βουλόμενος, τοῦ κατ' οὐσίαν κρυφίου παντελῶς οὐκ ἐξίσταται»

τοῦτο δὲ τῷ θειοτάτῳ Κυρίλλῳ, κατὰ τὰς ἐνεργείας, ἄλλ' οὐ κατ' οὐσίαν τὸν θεὸν ὁρᾶσθαι σαφῶς ἀποφαινομένῳ. εἰ δὲ μέχρι γοῦν τούτου αἰδῆ τὴν εὐλάβειαν καὶ τὸ ἀσεβὲς περιίστασαι, τί τὰ ἐπόμενα ἄτοπα τῷ καθ' ὑπόθεσιν εἰρημένῳ πολυπραγμονεῖς; οὐ γὰρ δὴ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἕτερα ἀνακλύπτει τοῦ ἐνὸς ὑποτιθεμένου, οἷον δὴ τὸ μερίζεσθαι τὴν θείαν οὐσίαν καὶ ὑπὸ μὲν τῶν πλεόν, ὑπὸ δὲ τῶν ἔλαττον μετεχομένην εἶναι, τὸ προσγίνεσθαι τε καὶ ἀπογίνεσθαι, τὸ δίδοσθαι τε καὶ ἀποστέλλεσθαι καὶ ἐκχεῖσθαι, καὶ τοῦτο τισι καὶ ἐν χρόνῳ καὶ δι' αἰτίαν, τὸ μεταδίδοσθαι τοῖς μήπω μετασχούσιν ὑπὸ τῶν προειληφότων· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν μετεχόντων ἕκαστος ἐκ δύο οὐσιῶν ἐμελλεν εἶναι κατὰ τὸν Σωτῆρα Χριστόν, εἶπερ οὐσία ἦν ἡ μετεχομένη. τοῦτοις προσκείσθω [f41^v] καὶ ὅπερ αὐτὸς ἐλαύνεις, τὸ ἔξαναλίσκεν τὴν παθητὴν φύσιν, πρὶν ἂν ληφθῆ· οὐ γὰρ θεολογῶν τε καὶ δογματίζων, ἀλλ' ὡς ἐπόμενον τιθεῖς ἄτοπον – καὶ τοῦτο τὴν θείαν ὑπεροχὴν ἐμφαίνον – ἐξ εὐλαβείας, οὐκ ἐξ ἀτόπου δόξης, εἶπεν ὁ μακάριος ὅπερ εἶπεν· ὥσπερ οὖν ἔχει καὶ τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο:

«ἵνα χωρηθῆ μετρίως γοῦν γενητῆ φύσει καὶ ὅσον ἀσφαλὲς ὁ ἀχώρητος».

⁵³⁹ PG 90, 1101 A (PG 151, 685 C–686 A; PG 90, 180 C).

⁵⁴⁰ Fontem non inveni.

⁵⁴¹ Sau substanțe sau esențe.

⁵⁴² «firea pătimitoare»: firea zidită, care 'pătimizește' unirea cu firea dumnezeiască; vezi mai sus, în citatul din sfântul Grigorie Palama.

⁵⁴³ Sfântul Grigorie Teologul, *In Sanctum Pasha* 11, PG 36, 638–639.

«Cela ce după ființă nu este împărtășibil celor ce sunt [zidirilor, adică], voind – într-alt chip – a Se împărtăși celor ce pot [să se împărtășească], nicidecum nu iese afară din faptul de a fi ascuns după ființă»⁵³⁹,

sau preadumnezeiescului Chiril, celui ce spune limpede că după lucrări – și nu după ființă – Se vede Dumnezeu [de către zidiri]⁵⁴⁰. Iar dacă atât de mult cinstești evlavia și te ferești de necinstirea [de Dumnezeu], [atunci] ce [nu] cercetezi [cu sete și restul din] absurditățile ce rezultă din ceea ce s-a spus ca [o] ipoteză?; că din [lucrul] ce s-a presupus – unul singur fiind el – nu doar [lucrul] acesta rezultă, ci și multe altele, precum faptul de a se împărți dumnezeiasca ființă și a fi de unele [dintre zidiri] participată mai mult, iar de altele mai puțin, faptul de a veni [la o zidire] și faptul de a pleca [de la aceasta], faptul de a fi adăugată și a fi luată și a se vărsa [asupra cuiva] (și aceasta și [doar] unora și în timp și pentru oarecare cauză), faptul de a se da celor ce încă nu se împărtășesc de către cei ce mai înainte au luat-o [înlăuntrul lor], dar și faptul că fiecare dintre cei ce se împărtășesc [de ea] urmează a fi [alcătuit] din două ființe⁵⁴¹, precum Mântuitorul Hristos, dacă ființa e aceea care se împărtășește [zidirilor]. Acestora, dar, stea înainte și [propoziția] aceasta pe care o tot fluturi tu, și anume '[faptul că firea dumnezeiască] ar mistui firea pătimitoare'⁵⁴², până a fi luată [de către aceasta din urmă]; că nu teologhisind și dogmatisind, ci ca pe o consecință absurdă aducându-o de față – dând la iveală, și aceasta, *mai presus*-ul dumnezeiesc – din evlavie, nu din opinie absurdă, a spus fericitul ceea ce a spus; cum o vedem și în cuvântul Teologului:

«Ca Cel Necuprins cuprins să Se facă – cu măsură și pe cât este nevătămător – firii celei făcute»⁵⁴³.

τὸ μέντοι κατὰ τὴν Θεοτόκον – παντὸς ἐξηρήσθω λόγου, μόνον τῶν ἀπ' αἰῶνος ὑπερφυῶν ὑπερφύεστατον θαῦμα τυγχάνον καὶ πάσης νοήσεως ἀνωτέρω. ἐν αὐτῇ γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ θεὸς τὸ ἑαυτοῦ παντοδύναμον ἐπιδείξει ἠθέλησε, πλὴν ὅτι καὶ αὐτῇ διὰ Πνεύματος ἁγίου δαψιλεστέρα χάριτι προσρρέντος καὶ δυνάμεως θείας προκαθαροθείσῃ:

«δυνάμεως γὰρ» φησὶν ὁ μέγας Ἀθανάσιος «καὶ Πνεύματος ἐπλήσθη ἡ Παρθένος, πρὸς ἁγιασμόν τῆς σαρκὸς αὐτῆς καὶ πρὸς τὸ δύνασθαι φέρειν τὸ σωτήριον κῆμα».

καὶ γὰρ οὐ πρὸς μόνην τὴν πονηρίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν γενετήν φύσιν ἀπλῶς 'πῦρ καταναλίσκον' ὁ θεὸς εἰρηται· καὶ μάρτυς ὁ Δαμασκόθεν ἔνθεος μελωδὸς προσάδων αὐτῇ τῇ παναμώμῳ Παρθένῳ:

«Βάτος ἐν ὄρει πυράφλεκτος καὶ δροσοβόλος κάμινος Χαλδαϊκῆ σαφῶς προγράφει σε, θεόνυμφε· τὸ γὰρ θεῖον ἄυλον ἐν ὑλικῇ γαστρὶ πῦρ ἀφλέκτως ἐδέξω».

καὶ ἐν τοῖς εἰς τὰ Φῶτα τροπαρίοις, ὡς ἐκ τοῦ Ἰορδάνου,

«οὐ δύναμαι φέρειν» φησὶ «πῦρ καταναλίσκον».

καὶ ὁ θεὸς αὐθις Κοσμᾶς, ὡς ἐκ τοῦ Προδρόμου,

«ἵνα σὲ ὕδασιν – ἀπαύγασμα τῆς δόξης, Πατρὸς χαρακτῆρ ἀϊδίου – ἐκπλύνω καὶ, χόρτος ὢν, πυρὶ ψάψω τῆς σῆς θεότητος».

⁵⁴⁴ cf. PG 28, 929 D; despre *zāmislire* vezi, mai sus, nota 497.

⁵⁴⁵ *Deuteronom* 9, 3.

⁵⁴⁶ Irmosul Pesnei a VII^a a Canonului I din 8 Septembrie.

⁵⁴⁷ Vezi Slujba Ceasurilor Împărătești ale Botezului Domnului, *Slava* Ceasului al VI-lea.

⁵⁴⁸ Terminologia din *Evrei* 1, 3 am redat-o după varianta din imnografie; varianta biblică oficială este: 'strălucirea slavei și chipul [ființei Tatălui]'.

⁵⁴⁹ Vezi în *Mineiul* pe Ianuarie Canonul I al Botezului Domnului, Peasna a IV^a, troparul întâi; notăm că în tropar pasajul citat de sfântul Marcu

Iar ceea [ce s-a săvârșit] cu Născătoarea-de-Dumnezeu – [lucrul] aceasta stea mai presus de tot cuvântul, singura minune cu totul mai-presus-de-fire [și] mai presus decât [toate minunile] cele din veac mai presus de fire și decât toată înțelegerea; că întru ea cu adevărat Dumnezeu a voit a-Și arăta atotputernicia Lui, fără numai că și ea a fost dinainte curățită prin Duhul sfânt – [Cel] vărsând asupra ei har îmbelșugat – și prin putere dumnezeiască; pentru că

«de putere» zice marele Athanasie «și de Duh s-a umplut Fecioara spre sfințirea trupului ei și spre a putea purta mântuitoarea Zāmislire»⁵⁴⁴;

pentru că nu doar în cazul răutății s-a spus [despre] Dumnezeu a fi foc mistuitor⁵⁴⁵, ci și – în general – în cazul firii celei făcute; și martor [este] dumnezeiescul melod cel din Damasc, cântând Fecioarei celei cu totul fără de prihană

«Rugul cel în munte nears cu foc și de-rouă-dătătorul cup-tor haldeicesc lămurit pe tine mai-înainte te-au însemnat, dumnezeiască mireasă; că focul dumnezeiesc cel nematerialnic în pân-tece materialnic fără de ardere l-ai primit»⁵⁴⁶;

iar în troparele de la Bobotează, ca și când ar zice Iordanul,

«nu pot purta» zice «foc mistuitor»⁵⁴⁷;

și, iarăși, dumnezeiescul Cosma, ca și când ar zice Înainte-mergătorul:

«ca pe Tine – raza slavei, chipul Tatălui Celui pururea-fiitor⁵⁴⁸ – cu ape să Te spāl și, iarbă fiind, să mă ating de focul dumnezeirii Tale»⁵⁴⁹.

face parte dintr-o întrebare: «Soare spālă – cel din fire luminat – cine a văzut, ca pe Tine – raza slavei, chipul Tatălui Celui pururea-fiitor – cu ape să Te spāl și, iarbă fiind, să mă ating de focul dumnezeirii Tale?»; vezi și Cosma Ierusalimitul, *Imne*, PG 98, 468 A.

εἰ δὲ καὶ φθορὰ ἐστὶν οὐχ ἢ παντελῆς ἀναίρεσις τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἢ πρὸς ἕτερον εἶδος [f42] μεταβολή, τί τὸ ἄτοπον, εἰ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ φθαρτικὴν τις εἶναι φαίη θείαν φύσιν; περιουσίαν γὰρ τινα δυνάμεως ἐνδείκνυσιν ὁ εἰπὼν, ὥσπερ δὴ καὶ τὸ πῦρ ὑπερβολῆ δυνάμεως ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ μακρὰν ὕλην ἐξαναλίσκει, οὐκ εἰς τὸ μὴ ὂν αὐτὴν μεταβάλλον, ἀλλ' εἰς ἀέρα διὰ τῆς ἐξατμίσεως ἀναχέον. εἰ δὲ μήθ' ἢ μακαρία Παρθένος ἔφθαρται, μήθ' ὁ Βαπτιστῆς ἐφαψάμενος, μήθ' ἕτερός τις, ἀλλ' ἕτερα δυνάμει συντηρούμενα, τῇ συνεκτικῇ καὶ φρουρητικῇ, ὑφ' ἧς καὶ ὁ Μωϋσῆς σκεπασθεὶς – 'χειρὸς θεοῦ' τροπικῶς ὀνομαζομένης – εἶδεν αὐτοῦ τὰ ὀπίσθια, τοὺς τῶν ὄντων λόγους, τῆς τοῦ προσώπου θεάς (ὅπερ ἐστὶ τῆς οὐσίας) εἰς τὸ παντελὲς ἀπηγορευμένης, καίτοι δεηθέντι τοσαῦτα καὶ οὕτως ὠκειωμένῳ. οὐ γὰρ ἀλόγως ἐνεργοῦσιν αἱ ἐν τῷ θεῷ δυνάμεις, ὥσπερ ἢ ἐν τῷ πυρὶ καυστικὴ μονομερῆς οὐσα καὶ ἄλογος, ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ βουλήσει μετροῦνται πρὸς οἰκονομίαν τῆς γενητῆς φύσεως· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο καλῶς ὁ λόγος ἡμῖν περιήγαγε. πῶς γὰρ ἐκδέξῃ τὴν ὡς μελῶν παρὰ τῇ Γραφῇ τοῦ θεοῦ ποικίλην διάθεσιν, εἰ μὴ κατὰ τὰς φύσει προσούσας αὐτῷ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας; οὐ γὰρ δὴ χεῖρες καὶ πόδες, ὄμματα τε καὶ καρδία καὶ στόμα καὶ χεῖλη καὶ τὰ λοιπὰ τῶν μελῶν σωματικῶς πρόσσεστι τῷ θεῷ.

⁵⁵⁰ cf. *Iacov* 3, 5.

⁵⁵¹ Adică: nu o preface în neființă.

⁵⁵² Adică: cel ce s-a atins [de Dumnezeu, Cea ce e foc mistuitor].

⁵⁵³ Literal: conservați.

⁵⁵⁴ «cuprinzătoare»: con-prinzătoare, care 'prinde laolaltă' zidirile; termenul «păzitoare» indică aceeași lucrare a lui Dumnezeu de conservare a zidirilor, în forma în care au fost zidite, neamestecându-se unele cu altele, ci păstrându-și fiecare chipul în care li s-a dat să fie; vezi, de pildă, sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* VIII, 9.

⁵⁵⁵ *Ieșirea* 33, 18–23.

Iar dacă stricarea nu este desființare cu totul a ființei, ci trecere la alt chip al ei, ce lucru absurd este dacă – în înțelesul acesta al cuvântului – cineva chiar ar numi 'stricătoare' dumnezeiasca fire?; că bogăția puterii o arată cel ce zice [aceasta]; că nici focul, mistuind – prin covârșitoarea putere ce o are – în scurtă vreme multă materie⁵⁵⁰, nu o preface pe aceasta în ceea ce nu este⁵⁵¹, ci, prin fum, o risipește în văzduh; iar dacă nici fericita Fecioară nu s-a stricat, nici Botezătorul cel ce s-a atins⁵⁵², nici altcineva, [lucrul acesta s-a petrecut întrucât] de către altă putere au fost păziți⁵⁵³, de către cea cuprinzătoare și păzitoare⁵⁵⁴, de către care și Moisi acoperit fiind – 'mână a lui Dumnezeu' fiind numită metaforic⁵⁵⁵ – a văzut cele dinapoia Lui, [adică] logosurile celor ce sunt⁵⁵⁶, vederea feței – adică a ființei – fiindu-i oprită cu desăvârșire, cu toate că într-atâta s-a rugat și într-atâta era de casnic [lui Dumnezeu]; că nu [în chip] necuvântător lucrează puterile lui Dumnezeu – precum [puterea] cea arzătoare aflată în foc, cea simplă⁵⁵⁷ și necuvântătoare – ci se cum-pănesc de către voia Lui, spre folosul firii celei zidite⁵⁵⁸; dar la lucrul acesta ne poartă – în chip nimerit – și rațiunea [însăși]; căci cum ar fi cu puțință împărțirea lui Dumnezeu ca după niște mădulare – cea făcută de către Scriptură – dacă nu după puterile și lucrările cele proprii Lui prin fire? Că nu se potrivesc lui Dumnezeu – tru-pește – mâini și picioare, ochi și inimă și gură și buze și celelalte mădulare; pentru că

⁵⁵⁶ Sau: rațiunile făpturilor; vezi Athanasie cel Mare, *Quaestiones ad Antiochum ducem* 62, PG 28, 633.

⁵⁵⁷ Literal: unilaterală; adică: săvârșitoare a unui singur lucru (arderea), indiferent de ceea ce i se pune dinainte, nestând să aleagă între cele ce i se pun dinainte.

⁵⁵⁸ Literal: ci se măsoară de către voia Lui, spre iconomia firii celei zidite.

«ὄψομαι γάρ» φησιν ὁ Χρυσορόημων «τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων [σου], οὐχ ὅτι δακτύλους ἔχει ὁ θεός, ἀλλὰ τῆς ἐλαχίστης ἐνεργείας τὰ ὀρώμενα δεικνύς».

ὁ δὲ ἐλέγομεν, πάρεστι μὲν ἅπασιν ὁ θεός, εἴτ' οὖν ἐν πᾶσιν ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀνακεκρᾶσθαι πάσιν, οὐτ' οὖν ἠνώσθαι καὶ ἐν μετ' αὐτῶν γίνεσθαι ἢ ὑπ' αὐτῶν μετέχεσθαι· τοῦτο γάρ [f42^v] τοῖς ἀγίοις δέδοται μόνοις, εἰς ἄκρον κεκαθαυμένοις, καὶ τούτοις ὁ μὲν τρόπος ἄγνωστος, τοσοῦτον δὲ γνώριμον μόνον, ὅτι μὴ κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τινα θείαν ἐνεργείαν τε καὶ χάριν ἢ μετοχή, ταῦτόν δὲ εἰπεῖν, κατὰ τὰ φυσικῶς καὶ ἐξ αἰδίου προσόντα τῷ αἰδίῳ θεῷ.

«ἢ γὰρ τοῦ θεοῦ βασιλεία» Μάξιμος φησιν, ὁ τῷ ὄντι μέγιστος, «τῶν προσόντων τῷ θεῷ φυσικῶς ἀγαθῶν κατὰ χάριν ἐστὶ μετάδοσις».

καὶ ὁ αὐτὸς αὐθις:

«πάντα ὅσα ὁ θεός – καὶ ὁ διὰ τῆς χάριτος τεθεωμένος ἔσται, χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος».

ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον εἰρήσθω· περὶ δὲ γε τῶν μυστηρίων, τίς οὐκ οἶδε, ὡς ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις ἐπιφοιτῶσα, κατὰ τοὺς ἱεροὺς θεολόγους, ἢ καὶ

⁵⁵⁹ Psalmii 8, 4.

⁵⁶⁰ Literal: celei mai subțiri lucrări; PG 55, 115.

⁵⁶¹ Literal: celor ce s-au curățit la culme.

⁵⁶² PG 90, 1168 C.

⁵⁶³ Ca atare citatul din sfântul Maxim nu l-am identificat; expresia «mai puțin identitatea cu El după ființă» apare de două ori în scrierile sfântului: în răspunsul al 22-lea către Thalassie (EΠE 14 B, p. 135) și în epistola către Gheorghie, eparhul Africii (EΠE 15 B, p. 27). Așadar inserarea pasajului din sfântul Maxim poate fi gândită și astfel: 'și tot el [zice că] toate câte este Dumnezeu – [acestea] va fi și cel îndumnezeit

«Vedea-voi cerurile», zice cel cu rostul de aur, «lucrul degetelor [Tale]⁵⁵⁹ – nu ca având Dumnezeu degete, ci arătându-le pe cele văzute ca [fiind rodul] celei mai migăloase lucrări»⁵⁶⁰.

Iar ceea ce ziceam – [cum că] Dumnezeu stă de față dinaintea a toate – [înțelegem că] este întru toate, nu ca amestecându-Se cu acestea, nici, așadar, [ca] unindu-Se și una făcându-Se cu ele sau participat fiind [El] de către ele; că acest [din urmă] fapt doar sfinților s-a dat, celor ce desăvârșit s-au curățit⁵⁶¹, în chip și acestora necunoscut, doar într-atât cunoscut fiindu-le: că nu după ființă [li Se împărtășește], ci după o anumită dumnezeiască lucrare și har și împărtășire, ceea ce este totuna cu a zice că după cele ce – după fire și din veșnicie – Îi sunt [proprii] lui Dumnezeu Celui veșnic; pentru că

«Împărăția lui Dumnezeu», zice Maxim cel cu adevărat preamare, «este împărtășirea [de către El] – după har – a bunătăților care Îi sunt [proprii] lui Dumnezeu după fire»⁵⁶²;

și tot el:

«toate câte este Dumnezeu – [acestea] va fi și cel îndumnezeit prin har, mai puțin identitatea cu El după ființă»⁵⁶³.

Dar de ajuns fie acestea despre lucrul acesta; cât despre taine⁵⁶⁴, cine nu știe că venind harul Duhului (după [cum spun] sfințiii cuvântători-de-Dumnezeu), [har] care

prin har, «mai puțin identitatea cu El după ființă». Vezi și Palama *Dialogul cu Teofan* 13, Chr. Pal. vol. II, p. 237.

⁵⁶⁴ Prin 'taine' sfântul Marcu înțelege aici trupul și sângele lui Hristos, cuminecătura.

ἐν τῇ Παρθένῳ τὴν θεοφόρον σάρκα συστησαμένη, ὡς ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, εἰς τὸ τεθειωμένον ἐκεῖνο σῶμα καὶ αἷμα ταῦτα μετασευάζει; ταύτην γὰρ καὶ ὁ ἱερεὺς ἄνωθεν ἐπικαλεῖται, καὶ μάρτυς ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς ἐν τῷ γ'· *Περὶ ἱερωσύνης λέγων*:

«ἔστηκεν ὁ ἱερεὺς, οὐ πῦρ καταφέρων, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὴν ἱκετηρίαν ἐπὶ πολὺ ποιεῖται, οὐχ ἵνα τις λαμπρὰς ἄνωθεν ἀφεθείσα καταναλώσῃ τὰ προκειμένα, ἀλλ' ἵνα ἡ χάρις ἐπιπεσοῦσα τῇ θυσίᾳ δι' ἐκείνης τὰς ἀπάντων ἀνάψῃ ψυχὰς καὶ ἀργυρίου λαμπροτέρας ἀποδείξῃ πεπυρωμένου».

καὶ μετὰ μικρόν·

«ἢ ἀγνοεῖς ὅτι οὐκ ἂν ποτε ἀνθρωπεῖα ψυχὴ τὸ πῦρ ἐκεῖνο τῆς θυσίας ἐβάστασεν, ἀλλὰ ἄρδην ἅπαντες ἂν ἠφανίσθησαν, εἰ μὴ πολλὴ τῆς τοῦ θεοῦ Χάριτος ἦν ἡ βοήθεια;»

οὐκ ἄρα καθ' ἡμᾶς καὶ τὴν ἡμετέραν δόξαν, ἀλλὰ κατὰ σέ καὶ τὴν σὴν «οὐ μικρὰ, οὐδ' ὀλίγα τὰ ἄτοπα ἀνακύπτει». εἰ γὰρ μὴ ἕτερόν τι ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις ἐστὶ παρὰ τὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, πῶς αὐτὴ μὲν ἐστὶν ἢ ἐπιφοιτῶσα [f43], τῇ δὲ τοῦ Λόγου ὑποστάσει τὸ σῶμα κτίζεται καὶ νῦν μεταβάλλεται; ἐπεταὶ γὰρ ἢ μὴ ταύτην, ἀλλὰ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν εἶναι τὴν σαρκωθεῖσαν (ὅπερ οὐδεὶς πω τῶν ἀθέων αἰρετικῶν ἐτόλμησεν ἐξειπεῖν) ἢ σαβέλλειός τις σύγχυσις καὶ ἀνάλυσις Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐν ταύτῳ γινομένων. ἀλλ' οὐχ οὕτως ἡμᾶς, οὐχ οὕτω, διδάσκουσιν οἱ τῆς Ἐκκλησίας καθηγε-

⁵⁶⁵ Fontem non inveni. cf. PG 31, 1464.

⁵⁶⁶ PG 48, 642.

⁵⁶⁷ PG 48, 643.

⁵⁶⁸ «nu acesta»: nu ipostasul Cuvântului.

și în Fecioara a alcătuit de-Dumnezeu-purtătorul trup (cum zice marele Vasile⁵⁶⁵), le preface pe acestea în îndumnezeit trupul și sângele acela? Că pe [harul] acesta îl cheamă de sus și preotul; iar martor este cel cu limba de aur, zicând în [cartea] a treia *Despre preoție*:

«Stătu-t-a preotul, nu foc coborând, ci Duhul cel sfânt; și rugăciunea îndelung o face, nu ca vreo făclie – de sus coborându-se – să mistuie cele ce sunt puse înaintea, ci ca harul – căzând peste jertfă – prin [jertfa] aceea să aprindă sufletele tuturor și mai strălucitoare să le arate decât argintul cel lămurit în foc»⁵⁶⁶;

și puțin mai departe:

«sau nu știi că nîcîcînd sufletul omenesc nu ar putea suferi focul acela al jertfei, ci desăvârșit am pieri cu toții, dacă nu ar fi ajutorul cel mult al harului lui Dumnezeu?»⁵⁶⁷.

Așadar nu după noi și din socotința noastră, ci după tine și dintr-a ta 'nu puține sunt – și nici mici – absurditățile ce apar'. Că dacă harul Duhului nu este altceva decât ipostasul Lui, cum de, pe de o parte, acesta este [ipostasul] cel ce vine, dar, pe de alta, ipostasului Cuvântului i se zidește trup și se preface acum? Că [de aici] urmează ori [faptul] că nu acesta⁵⁶⁸, ci ipostasul Duhului este cel ce se întrupează, ceea ce nimeni dintre ereticii cei fără-de-Dumnezeu⁵⁶⁹ nu a cutezat a spune până acum; ori [urmează] oarecare confuzie sabeliană și topire a Fiului și a Duhului, [Amândoi] făcându-Se totuna; dar nu așa, nu așa ne învață călăuzitorii Bisericii.

⁵⁶⁹ Literal: atei.

μόνες· ὁ μὲν γὰρ Χρυσόστομος θεολόγος, τὸ ψαλμικὸν ἐξηγούμενος 'ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου', φησὶ

«τίς ἔστιν αὕτη ἡ χάρις, δι' ἧς ἐδίδασκε, δι' ἧς ἐθαυματοποιεῖ; τὴν χάριν ἐνταῦθα λέγει τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα, 'ἐφ' ὃν ἂν ἴδης τὸ Πνεῦμα' φησὶ 'καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ'. πᾶσα γὰρ ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον, οὐ γὰρ 'ἐν μέτρῳ' δίδων ἐκείνῳ τὸ Πνεῦμα [...], ἀλλ' ὀλόκληρον τὴν χάριν ὁ ναὸς ἔλαβεν· ἡμεῖς δὲ μικρόν τι καὶ ὀλίγον ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης ἔσχομεν· 'ἐκ τοῦ πληρώματος' γὰρ φησὶν 'αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν'»,

ὡς ἂν εἴποι τις 'ἐκ τοῦ ὑπερβλύζοντος', 'ἐκ τοῦ περιττεύοντος'· ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἐν 13^α τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον

«διὰ Πνεύματος ἁγίου κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς χρηματίζειν, δόξης αἰδίου μετέχειν».

ἀκούεις ἄνω καὶ κάτω τῶν διδασκάλων λεγόντων ὡς ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις ἦν ἢ εἰς τὸν ναὸν ἐκχυθεῖσα ἐκεῖνον καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς μεταδιδομένη; εἰ γὰρ καὶ ἐν αὐτῷ κατοικεῖν εἴρηται 'πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεό-

⁵⁷⁰ Psalmii 44, 3; notăm că sfântul Ioan Gură-de-aur tâlcuiește versetul – și întreg Psalmul respectiv – în cheie hristologică, ca prorocind iconomia întrupării Cuvântului; astfel, citând hemistihul de față, numaidecât adaugă: «vezi că despre iconomie este cuvântul [acesta]?».

⁵⁷¹ Ioan 1, 33 și urm. Notăm că și sfântul Ioan Gură-de-aur și sfântul Marcu citează folosind – fiecare – sintaxă proprie: cel dintâi inserează în Ioan 1, 33 cuvintele «ca un porumbel» (din Ioan 1, 32), iar cel de al doilea – citând din primul – pune fraza «este Fiul lui Dumnezeu» în locul frazei «este Cel ce botează...» (ultima fiind cea conformă versetului noutestamentar); de altfel, sintaxa citatului din Gură-de-aur diferă în destulă măsură de original.

Căci de-Dumnezeu-cuvântătorul cel cu gura de aur, tâlcuind psalmicescul [stih] 'vărsatu-s-a harul în buzele tale', zice⁵⁷⁰:

«Care este harul acesta? [Cel] prin care învăța, [cel] prin care făcea minuni; vorbește aici despre harul cel venit peste trupul [Domnului]: 'peste Carele vei vedea Duhul', zice, 'pogorându-Se ca un porumbel și rămânând peste El, acesta este Fiul lui Dumnezeu'⁵⁷¹; pentru că [nu o parte, ci] tot harul s-a vărsat în templul acela⁵⁷², că 'nu cu măsură'⁵⁷³ dă [Dumnezeu] ace-luia Duhul, ci întreg harul l-a luat templul [acela]; pe când noi [doar] puțin am luat, și o picătură din harul acela, pentru că 'din plinătatea Lui', zice, 'am luat noi toți'⁵⁷⁴»⁵⁷⁵,

adică – cum s-ar zice – 'din preaplinul', 'din prisosul'; iar marele Vasile într-al doisprezecelea [cuvânt] din cele către Amfilohie [zice]

«prin Duhul sfânt [...] a se face [omul] părtaș al harului lui Hristos, fiu al luminii a se face, slavei pururea-fiitoare a se împărtăși»⁵⁷⁶.

Îi auzi [deci] pe învățători zicând – sus și tare – că harul Duhului⁵⁷⁷ era cel care s-a vărsat în templul acela și care, prin acela, ni se dă [și] nouă? Pentru că, deși s-a zis «că în El locuiește trupește toată plinătatea dumnezei-

⁵⁷² «templul acela»: trupul omenesc al Cuvântului (vezi Ioan 2, 21: «iar El vorbea despre templul trupului Său»); în limbajul liturgic avem și varianta «biserica trupului».

⁵⁷³ Efeseni 4, 7.

⁵⁷⁴ Ioan 1, 16.

⁵⁷⁵ PG 55, 185-186.

⁵⁷⁶ Despre Duhul Sfânt, 15, 36, ed. Pruche, Paris 1968.

⁵⁷⁷ Adică: harul, nu ipostasul.

τητος σωματικῶς, ἀλλ' οὐχ οὕτως ὡς καὶ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν ἢ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐν ταύτῳ γίνεσθαι καὶ ἀκολουθῶς ἢ συσσωρευθῆναι ἢ πρὸς ἄλληλα [f43^v] φύρεσθαι κατὰ τὴν τοῦ Σαβελλίου παραπληξίαν·

«σαρκωθείσα» γὰρ φησιν ὁ θεῖος Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης «ἢ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις, οὐ συνεσάρκωσεν ἑαυτὴ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ τὴν ἐκπορευτικὴν ὑπόστασιν τοῦ θεοῦ Πνεύματος· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντα τὰ φυσικὰ τῆς Τριάδος ιδιώματα – τουτέστι τὸ ἀναρχον, τὸ ἀκτιστον, τὸ ἀπερίγραπτον, τὸ ἀναλλοιώτων, τὸ ἀδιάδοχον, τὸ ἀγαθόν, τὸ ζωοποιόν καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα – ἀπαραλλάκτως καὶ ἰσοφυῶς καὶ ὁμοίως ὄρῳνται ἐν τῷ Υἱῷ, ὡσπερ καὶ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τούτου χάριν εἴρηται ἕκαστοι κεῖν ἐν αὐτῷ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· καὶ κατὰ τοῦτο εἴρηται τέλειος ὁ Χριστὸς ἐν θεότητι·»

καὶ μετὰ μικρῶν·

«ταῖς οὖν φυσικαῖς ιδιότησι πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· – ὡσπερ δὴ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος – ὁράται ἐν τῷ Χριστῷ».

αὕτη τοιγαροῦν ἢ κοινὴ τῆς Τριάδος χάρις, ἢ φυσικῶς καὶ ἀνάρχως προσοῦσα τῇ μιᾷ καὶ ἀνάρχῳ φύσει, τότε μὲν εἰς τὸν ναὸν ἐκείνον ἐξεχύθη καὶ ὤκησεν· νῦν δὲ τὸν ἄρτον εἰς τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνωθὲν τῷ Θεῷ Λόγῳ σῶμα μεταποιούσα, δι' αὐτοῦ μεταδίδεται πάλιν καὶ τοὺς μετέχοντας ἀγιάζει· καὶ οὕτως οὐδὲν

⁵⁷⁸ Coloseni 2, 9.

⁵⁷⁹ Aici purcezător înseamnă – desigur – care se purcede; adică purcezătorul din Tatăl.

⁵⁸⁰ «firești»: ale firii.

⁵⁸¹ «neumat»: care nu este succedat (de altcineva sau de altceva); în colecția lui Migne traducerea latină optează pentru termenul *perpetuum*.

rii»⁵⁷⁸, [s-a zis] nu în înțelesul că ipostasul Părintesc sau cel al Duhului s-au făcut totuna [cu El] și, prin urmare, ori s-au co-întrupat, ori s-au amestecat întreolaltă, după sminteala lui Sabelie; pentru că

«întrupându-Se», zice dumnezeiescul Anastasie Sinaitul, «ipostasul Fiului, nu și-a co-întrupat și nenașterea Tatălui, nici purcezătorul ipostas al dumnezeiescului Duh⁵⁷⁹; ci, pentru că toate însușirile firești⁵⁸⁰ ale Treimii – adică însușirea de a fi fără-de-început, nezidit, nescris-împrejur, neschimbat, neumat⁵⁸¹, bun, de-viață-făcător și toate [celelalte] asemenea [acestora] – fără știrbire și deofințește și întocmai se văd și în Fiul, ca și în Tatăl și în sfântul Duh, pentru aceasta s-a zis 'a locui în El toată plinătatea dumnezeirii' și pentru aceasta s-a zis [a fi] Hristos desăvârșit întru dumnezeire»⁵⁸²;

și puțin mai jos:

«Așadar [nu altcumva decât] după însușirile firești⁵⁸³ se vede în Hristos 'toată plinătatea dumnezeirii'» precum «și a omenirii [Lui]»⁵⁸⁴.

Așadar harul acesta cel comun Treimii, cel ce în chip firesc și fără-de-început îi este firii celei una și fără-de-început, atunci s-a vărsat în templul acela și a locuit [în el]; iar acum pâinea prefăcându-o în trupul cel după ipostas unit lui Dumnezeu-Cuvântul, prin acesta⁵⁸⁵ se dă mai apoi [credincioșilor] și îi sfințește pe cei ce se împărtășesc; astfel că ni-

⁵⁸² PG 89, 264 C.

⁵⁸³ Adică: din unghiul însușirilor firii, nu din unghiul ipostasurilor acelei firii.

⁵⁸⁴ PG 89, 265 A.

⁵⁸⁵ Adică: prin pâinea-trup.

ἄτοπον ἔπεται τούτων οὕτω πιστευομένων, ἀλλὰ καὶ πᾶν ἄτοπον ἀναιρεῖται καὶ ἐκ τοῦ μέσου γίνεται.

«αὐτοὶ τοίνυν τῇ ἐνεργείᾳ τὸ πᾶν ἀπονέμοντες, ἀκολούθως καὶ 'θεότητα' κυρίως ἀποκαλοῦσι, καὶ 'ζωὴν' καὶ 'σοφίαν', καὶ τ' ἄλλα ἀπολελυμένως· καὶ δι' αὐτὴν καὶ τὴν θείαν οὐσίαν ταῦτα εἶναι καὶ λέγεσθαι πιστεύουσι».

καὶ μάλα μὲν οὖν ἀκολούθως, ἔγωγ' ἂν φαίην, οὐ τοῖς προαποδεδειγμένοις, μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς θεολόγοις πᾶσι καὶ τῇ ἀληθείᾳ αὐτῇ· κἂν μὴ ὡς [f44] προσήκε ταῦτα αὐτὸς ἐκλαμβάνης. εἰ γὰρ ἡ θεία οὐσία παντάπασιν ἀληπτος καὶ ἀμέθεκτος, ἀνώνυμος τε καὶ ὑπερώνυμος ὑμνεῖται τοῖς θεολόγοις, πῶς οὐκ ἂν, εἴ τι καὶ ὀνομάζοιτο, ἐκ τῆς ἀχωρίστως ἠνωμένης αὐτῇ ἐνεργείας – ἥτις καὶ λαμβάνεται καὶ μετέχεται καὶ ὁρᾶται καὶ ὀνομάζεται· χάριτι μέντοι καὶ αὕτη, διὰ γὰρ τοῦτο καὶ 'χάρις' καλεῖται – τοῦτ' ἂν ὀνομάζοιτο; ὅτι δὲ οὐδὲ ταῦτα ἡμέτερα, παρίτωσαν οἱ θεολόγοι πάλιν, δι' ἑαυτῶν τὰ εἰρημένα κρατύνοντες· φησὶ γὰρ ὁ θεῖος Διονύσιος ἐν τῷ *Περὶ ἠνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας*:

«εἰ τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα θεὸν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ φῶς ἢ λόγον ὀνομάσαιμεν, οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς προαγομένας δυνάμεις, ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδῶρους· αὐτῇ

⁵⁸⁶ Adică: dându-li-se înțelesul acesta.

⁵⁸⁷ PG 152, 309 D-312 A.

⁵⁸⁸ «cu ea»: cu ființa dumnezeiască.

⁵⁸⁹ Despre unită și distinctă vezi mai sus nota 67.

mic absurd nu reiese din acestea – astfel⁵⁸⁶ crezute [fiind ele] –, ci [dimpotrivă] se desființează – și este dat afară – tot lucrul absurd.

«Aceștia, așadar» [zice Caleca] «punând totul pe seama lucrării, în consecință și dumnezeire o numesc propriu-zis pe aceasta, și viață și înțelepciune și toate celelalte, fără [nici o] reținere; și, datorită [lucrării] acesteia, [ei] cred și dumnezeiasca ființă a fi acestea și a se numi [cu numele] acestea»⁵⁸⁷;

ba chiar 'foarte în consecință', aș zice eu; [că] nu doar [în consecința] celor mai sus arătate, ci și a tuturor cuvântătorilor-de-Dumnezeu și a adevărului însuși; deși tu nu așa cum se cade înțelegi acestea. Pentru că de vreme ce dumnezeiasca ființă este lăudată de către cuvântătorii-de-Dumnezeu [a fi] cu totul de neluat și de neîmpărțășit, [cu totul] fără de nume și mai presus de nume, dacă [totuși] ceva se numește, cum [ar fi cu puțință ca numirea aceasta] să nu fie [luată] din lucrarea cea în chip nedespărțit unită cu ea⁵⁸⁸, [lucrare] ce se și ia, se și împărțășește, se și vede și se și [de]numește; că prin har este [lucrarea] aceasta, că de aceea se și numește har [adică dar]? Iar că nici acestea nu sunt [presupuneri] ale noastre – stea iarăși de față de-Dumnezeu-cuvântătorii, prin ei înșiși întărind [noi] cele spuse; că zice dumnezeiescul Dionisie în [capitolul] *Despre cuvântarea de Dumnezeu cea unită și distinctă*⁵⁸⁹:

«Dacă ascunzimea cea mai presus de ființă o numim Dumnezeu sau viață sau lumină sau cuvânt [sau rațiune], nimic altceva nu înțelegem decât puterile cele venite din ea la noi, [pe cea] îndumnezeitoare sau de-ființă-făcătoare sau de-viață-făcătoare sau de-înțelepciune-dătătoare; pe când asupra ei [înșeși] ne

δὲ κατὰ τὴν πασῶν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ἀπόλυσιν ἐπιβάλλομεν»

καὶ ὁ αὐτὸς αὐθις·

«δύναμις ἐστὶν ὁ θεός, ὡς πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ δύναμιν προέχων καὶ ὑπερέχων»

καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικοῖς·

«τὴν 'θεός' φωνὴν ἐκ τῆς ἐποπτικῆς ἐνεργείας κεντρατηκέναι κατελαβόμεθα, ὥστε καὶ διὰ τούτου μερικήν τινα τῆς θείας φύσεως ἐνέργειαν διδασχθέντες, τῆς οὐσίας αὐτῆς ἐν περινοίᾳ διὰ τῆς φωνῆς ταύτης οὐκ ἐγενόμεθα»

καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ Πρὸς Εὐστάτιον ἐπιστολῇ·

«ἢ τῆς ἐνεργείας ταυτότης ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου δείκνυσι σαφῶς τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον. ὥστε καὶ φύσιν σημαίνει τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, κυρίως καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν προσηγορίαν ἐφαρμόζεσθαι ταύτην, ἢ τῆς οὐσίας κοινότης συντίθεται· ἄλλ' οὐκ οἶδα ὅπως ἐπὶ τὴν [f44^v] τῆς φύσεως ἐνδειξιν τὴν προσηγορίαν τῆς θεότητος φέρουσιν οἱ πάντα κατασκευάζοντες»

⁵⁹⁰ Sau: 'pe când la ea însăși accedem doar prin...'; notăm că 'aruncarea' aceasta nediscursivă a minții asupra 'ascunzimei celei mai presus de ființă' (și, totodată, izvorătoare a toată ființa), marcată prin verbul ἐπιβάλλω (și substantivul ἐπιβολή), este o temă constantă atât a literaturii neoplatonice, cât și a celei neptice-trezvitoare creștine [vezi expresii de tipul ἀνοματωσ νοος ἐπιβολή]. Termenul a fost redat variat în românește; de pildă, părintele Stăniloae traduce aici (*Despre numirile dumnezeiești* II 7) prin *a cugeta* [minte despre Dumnezeu], în IV 11 prin *a se atinge* [minte de Dumnezeu]; în *Capetele* lui Calist Catafighiotul același concept îl redă prin *intuire* [a lui Dumnezeu de către minte] (capul 44), *privire* [a minții la Dumnezeu] (55, 76), *așintire* [a minții la Dumnezeu] (61, 33), *vedere* [a lui Dumnezeu de către minte] (81), *a păși* [minte în ascunzimea

aruncăm⁵⁹⁰ [doar] prin dezlegarea de toate lucrările înțelegătoare»⁵⁹¹;

și tot el, iarăși:

«putere este Dumnezeu, ca toată puterea⁵⁹² în Sine dinainte-avându-o și covârșindu-o»⁵⁹³;

și Grigorie al Nyssei în antireticele către Eunomie:

«denumirea de *Dumnezeu* de la lucrarea văzătoare am înțeles a se fi impus, încât și prin aceasta aflăm [doar de] o anume lucrare parțială a firii dumnezeiești și nu la înțelegerea ființei înseși ajungem prin denumirea aceasta»⁵⁹⁴;

și sfântul Vasile în *Epistola către Evstathie*:

«Așadar, în cazul Tatălui și Fiului și sfântului Duh, identitatea lucrării arată limpede faptul de a avea întocmai aceeași fire, neschimbată; încât, chiar și *fire* de-ar însemna numele de *dumnezeire*, comuniunea de ființă face ca denumirea aceasta să se potrivească în chip propriu-zis și sfântului Duh; dar nu știu cum spre arătarea firii aduc denumirea 'dumnezeirii' cei ce toate le meșteșugesc»⁵⁹⁵;

dumnezeiască] (43), *a pătrunde* [minte în ascunzimea dumnezeiască] (47, 76), *a se afla* [minte în cele mai presus de cuvânt] (63), *a se apropia* [minte de Dumnezeu] (76). Noi am tradus aici prin *a se arunca*, mai mult sau mai puțin sub influența stihului «spre Tine m'am aruncat din mitras, din pântecele maicii mele Dumnezeu meu ești Tu».

⁵⁹¹ Sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* II, 7, PG 3, 654 A; PG 151, 743 B.

⁵⁹² Vezi nota 79.

⁵⁹³ PG 3, 889 D.

⁵⁹⁴ PG 45, 1105 C-1108 B; ed. Jaeger 1, 396-397; Chr. Pal., vol. II, p. 319.

⁵⁹⁵ Citatul acesta apare identic și mai sus; vezi notele de acolo. PG 32, 693 D-696 A (PG 151, 742 BC).

καὶ μετ' ὀλίγα·

«οὐκοῦν ἐξουσίας τινός εἴτε ἐποπτικῆς, εἴτε ἐνεργητικῆς, ἐνδειξιν ἢ προσηγορία φέρει· ἢ δὲ θεία φύσις ἐν πᾶσι τοῖς ἐπινοουμένοις ὀνόμασι καθό ἐστι μένει ἀσημαντος, ὡς ὁ ἡμέτερος λόγος·»

καὶ ὁ αὐτὸς πάλιν·

«εἴτε οὖν ἐνεργείας ὄνομα ἢ θεότης, ὡς μίαν ἐνέργειαν Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, οὕτω μίαν φαμέν εἶναι καὶ τὴν θεότητα· εἴτε καὶ κατὰ τὰς τῶν πολλῶν δόξας φύσεως ἐνδεικτικόν ἐστι τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, διὰ τὸ μηδεμίαν εὐρίσκειν ἐν τῇ φύσει παραλλαγὴν, οὐκ ἀπεικότως μιᾶς θεότητος τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀριζόμεθα·»

καὶ ἐν τῷ α^ω τῶν Πρὸς Εὐνόμιον·

«τί ἐξαίρετον τῇ γνώσει τοῦ Μονογενοῦς ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταλείψουσιν, εἶπερ αὐτοὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἔχουσι τὴν κατάληψιν; οὐ γὰρ δὴ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ τῷ Μονογενεῖ τὴν θεωρίαν προσνείμαντες, σύμμετρον ἑαυτοῖς θήσονται τῆς οὐσίας τὴν κατανόησιν· πᾶν γὰρ που τὸ ἐναντίον, εἰκὸς αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπερίοπτον εἶναι παντί, πλὴν ἢ τῷ Μονογενεῖ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ θεοῦ ἀναγομένους ἡμᾶς καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐννοοῦντας, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας

⁵⁹⁶ PG 32, 696 A.

⁵⁹⁷ PG 32, 696 BC.

⁵⁹⁸ Este vorba de cunoașterea Tatălui de către Fiul și Duhul, tocmai pomenită de sfântul Vasile: «pentru că doar Fiului – și sfântului Duh – este cunoscut Tatăl; că 'nimeni nu știe pe Tatăl, fără numai Fiul' și 'Duhul toate le cercetează, încă și adâncurile lui Dumnezeu'; că 'nimeni nu știe cele ale omului, fără numai duhul omului, cel ce este într'însul; și ale lui Dumnezeu nimeni nu le-a cunoscut, fără numai Duhul, Cel din Dumnezeu'». Așadar, dacă oamenii – după părerea lui Eunomie – ar avea cunoașterea ființei dumnezeiești înseși, în ce ar mai consta

și puțin mai încolo:

«Așadar arătare a unei anumite puteri – ori văzătoare, ori lucrătoare – este denumirea [de 'dumnezeire'], iar firea dumnezeiască – ea precum este – nenumită rămâne [chiar de este] numită cu toate numele ce [i] s-au aflat, precum [ne este] cuvântul nostru»⁵⁹⁶;

și tot el, iarăși:

«Așadar, dacă al lucrării este numele [de] 'dumnezeire', precum una [spunem a fi] lucrarea Tatălui și a Fiului și a sfântului Duh, [tot] așa una spunem a fi și dumnezeirea; iar dacă – după părerile multora – arătător al firii este numele 'dumnezeirii', întrucât nu se află nici o deosebire în firea [Celor trei], nu în chip nepotrivit hotărâm că de-o-dumnezeire este Sfânta Treime»⁵⁹⁷;

și în primul din [cuvintele] cele *Către Eunomie*:

«ce mai înțeleg [aceștia] a fi cu totul aparte în cunoașterea Unuia-Născut sau a sfântului Duh, dacă ei au cunoașterea ființei înseși? ⁵⁹⁸; că – pe de o parte – nemaipunând pe seama Unuia-Născut vederea puterii și a bunătății și a înțelepciunii lui Dumnezeu, fac – pe de alta – pe potriva lor a fi înțelegerea ființei; când, de fapt, e tocmai invers: în chip convenit ființa [dumnezeiască] nevăzută este tuturora – mai puțin Unuia-Născut și sfântului Duh –, iar noi, ridicându-ne de la lucrările lui Dumnezeu și prin 'făpturi pe Făcătorul înțelegându-L'⁵⁹⁹, pricepem bunătatea și înțelepciunea

caracterul extraordinar și singular al cunoașterii de Dumnezeu (arătat în Scriptură) pe care o au Fiul și Duhul?

⁵⁹⁹ *Romani* 1, 20.

λαμβάνειν τὴν σύνεσιν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, ὃ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁ θεὸς ἐφάνερωσε»⁶⁰⁰.

καὶ ὁ θεῖος Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης ἐν βίβλῳ τῇ λεγομένη Ὀδηγῶ:

«τὸ 'θεός' ὄνομα οὐ τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος σημαίνει, ἀκατάληπτος γὰρ αὕτη καὶ ἀνώνυμος ἐστίν, ἀλλ' ἐκ τῆς θεωρητικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας θεὸς εἰρηται [f45], ὡς φησὶν ὁ ἅγιος Διονύσιος».

τί οὖν, ἄθλιε, τοὺς ἁγίους ἀφείς, τὸν Παλαμᾶν αἰτιᾶ καὶ τοὺς πατριάρχας; οὐδὲ γὰρ ἐνὶ σχεδὸν ῥήματι παρεκβαίνουσιν οὗτοι τὰ παρ' ἐκείνων τεθεολογημένα· τὸ γὰρ τοὶ κἀνταῦθα ὡς παρὰ τῆς Πρὸς τὸν Κυζίκου ἐπιστολῆς ἐκληφθέν, οὐδ' εὐρεῖν ἐστὶν ὅλως ἐκεῖ κείμενον· ὑβριστικῶς γε μὴν ὁ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριος, α^{ov} ἡμῖν καὶ β^{ov} πατριάρχην καὶ γ^{ov} ἀποκαλεῖ τῆς ἀναισχυντίας! ἀλλ' οὐ α^{oc} καὶ β^{oc}, ὡ πατραλοῖα καὶ τοῦ ἀναθέματος κληρονόμο, πολλοστός δὲ τούτων ἕκαστος καὶ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἀρχιερέων διάδοχος γνήσιος, ἐν τε βίου λαμπρότητι καὶ ἀκριβείᾳ δογμάτων· τοῖς μὲν γὰρ παλαιοῖς ἐκείνοις ὡς ἐν ἅπασι συμφωνοῦσι – τὰ εἰρημένα δηλοῖ· θῶμεν δέ

⁶⁰⁰ Vezi *Romani* 1, 19–20. Expresia paulină τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ (*Romani* 1, 19) este deja la Părinți termen tehnic. Echivalentul biblic românesc ('ceea ce se poate cunoaște despre Dumnezeu'), prea lung datorită perifrizei, nu s-a putut consacra pe spațiul teologic românesc ca termen tehnic, probabil și pe fondul lipsei unei problematizări în acest sens. Având, însă, în vedere existența termenului quasi-tehnic «necunoscutul lui Dumnezeu» (care redă grecescul τὸ ἄγνωστον τοῦ Θεοῦ), am propus pentru formula τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ varianta «cunoscutul lui Dumnezeu». Vezi și GA, p. 162, nota 118.

⁶⁰¹ PG 29, 544 BC.

⁶⁰² PG 89, 53 C.

⁶⁰³ Este vorba de patriarhii Sinoadelor palamite, care conglăsuiau cu Palama; cf. PG 152, 309 CD; 312 A–D.

⁶⁰⁴ PG 152, 312 D.

⁶⁰⁵ Caleca îi considera, adică, pe patriarhii palamiți separat de ceata vechilor patriarhi, ca formând o altă 'serie' de patriarhi. În seria

Lui; pentru că aceasta este *cunoscutul lui Dumnezeu*, pe care Dumnezeu l-a arătat tuturor oamenilor^{600,601};

și dumnezeiescul Anastasie Sinaitul în cartea numită *Călăuză*:

«numele de *Dumnezeu* nu ființa dumnezeirii o însemnează; pentru că aceasta este de necuprins [cu mintea] și nenumită; ci [pornind] de la lucrarea Lui văzătoare [I] s-a zis *Dumnezeu*, după cum zice sfântul Dionisie»⁶⁰².

Cum, așadar, nenorocitele? – pe sfinți lăsându-i [deoparte], învinuiești pe Palama și pe patriarhi⁶⁰³?; dar aceștia nici cu un singur cuvânt nu s-au abătut de la cele teologhisite de aceia. Că nici cuvântul de aici – [înfățișat] ca luat din Epistola către [Ioan] al Kyzikului⁶⁰⁴ – nici nu e de găsit acolo; și, în batjocură, el – cel străin de Biserica – *primul și al doilea patriarh și al treilea* ni-i denumeste [pe patriarhii aceștia] – ce nerușinare!; dar nu *primul și al doilea* – o, ucigătorule-de-tată și al anatemei moștenitorule – ci al multulea este fiecare dintre aceștia și urmaș vrednic al acelor sfinți arhieriei, cu strălucirea viețuirii și cu acrivia dogmelor⁶⁰⁵; pentru că spusele [însele ale acestora] îi arată că conglăsuiesc într-o toată cu aceia din vechime; și să îl punem de față pe unul dintre cei ce doar

'noilor' patriarhi – a patriarhilor palamiților – «primul dintre aceștia» (după expresia lui Caleca din PG 152, 312 A) este Isidor (1347–1350), al doilea este Calist I (1350–1354; 1355–1363) iar «al treilea» este Filothei Kokkinos (1353–1354 și 1364–1376; *ibidem*, 309 C și 312 D). Sfântul Marcu, dimpotrivă, socotindu-i pe patriarhii palamiți cu adevărat în șirul sfinților arhieriei, arată că – să zicem – Isidor nu este primul care învață astfel de dogme și care are o astfel de viețuire, ci 'al multulea'. De altfel Biserica i-a și rânduit pe aceștia, dimpreună cu sfântul Grigorie Palama, în ceata sfinților.

τινα καὶ τῶν πρὸ μικροῦ διαπρεψάντων ἐν τῷδε τῷ θρόνῳ
δυνάμει λόγου καὶ πνεύματος, ἵν' ἴδωμεν εἰ μὴ πάντα
ἐκείνοις οὗτοι σύμφρονες καὶ ὁμόδοξοι καὶ κατὰ τῶν
αὐτῶν καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν ἰστάμενοι. Γερμανὸς γὰρ ὁ
θεῖος, ὁ τῇ πρὸς τὸν παλαιὸν ἐκεῖνον ὁμωνυμία 'νέος'
ἐπικληθεὶς, Πρὸς Λατίνους γράφων, τὰ προῤῥηθέντα τῷ
μεγάλῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῇ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν ὁμιλία
πρότερον ἀναγνοῦς, ἐπιφέρει:

«ὁρᾷς ὡς, ὅταν λέγωσιν οἱ πατέρες τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον ἐπιφοιτᾶν καὶ ἐνσκηνοῦν τοῖς ἁγίοις, οὐ τὴν
ὑπόστασιν αὐτὴν, ἀλλὰ τὴν χάριν φασί;»

καὶ μετ' ὀλίγα τὸ τοῦ θεοῦ Κυρίλλου πάλιν ἐκθέμενος

«ἀπολύων ἁμαρτίας τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ
λοιπὸν καταχρῆται Πνεύματι ὅπερ ἐνήησι μὲν αὐτός,
ὁ ἐκ τοῦ θεοῦ Πατρὸς Λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀνα-
πηγάξει φύσεως», ἐπιφέρει: «ἐνταῦθα τὴν χάριν καὶ
τὴν ἐνεργεῖαν προδήλως τῆς [f45^v] μακαρίας Τριάδος
φησίν, ἐκ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου
προχομένην Πνεύματος, καθὼς αὐτὸς ὁ προφήτης
φησίν: 'ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου', ἵνα ἀπὸ τῆς
ταυτότητος τῆς ἐνεργείας καὶ τὸ ταῦτόν τῆς οὐσίας
παραστήση».

ὁ δὲ ἐκ τῆς Κύπρου τὸν αὐτὸν κοσμήσας θρόνον τῆς βα-
σιλίδος Γρηγόριος, πρὸς τὸν λατινόφρονα Βέκκον ἀπο-
τεινόμενος, τάδε φησίν:

«οὐκ ἔστιν, ὦ οὗτος, ληπτὴ ἡμῖν ἡ θεία οὐσία· εἰ γὰρ ἔξα-
πτέρυγα Σεραφίμ οὐ στέγουσιν ὅλως φέρειν τὴν ἐκ τῆς
θείας φύσεως ἐκπεμπομένην αἰγλην τε καὶ λαμπρότητα,

⁶⁰⁶ PG 151, 910 C.

⁶⁰⁷ Sfântul Chiril al Alexandriei, *Către împăratul Theodosie*, PG 76, 1188 C;
PG 151, 910 D.

cu puțin înainte au strălucit în tronul acesta, întru pute-
rea cuvântului și a duhului, să vedem dacă aceștia nu
conglăsuiesc întru toate cu aceia și sunt de-o-socotință
[cu aceia], stând împotriva acelorași [dogme ca aceia] și
apărând aceleași [dogme]. Că dumnezeiescul Gherman
– care, din pricina omonimiei cu cel din vechime, este
numit *cel nou* – scriind *Către Latini*, citând întâi cele mai-
înainte spuse de marele Athanasie în omilia la Bunaves-
tire, conchide:

«Vezi cum [că], atunci când Părinții spun [despre]
Duhul sfânt a veni și a Se sălășlui în sfinți, nu [despre]
ipostasul Lui, ci despre har spun [aceasta]?»⁶⁰⁶;

și puțin mai departe, [cuvântul] dumnezeiescului Chiril,
iarăși, punându-l de față,

«'Dezlegând de păcat pe cel ce vine la El, cu Duhul Lui
îl unge mai apoi; pe care Îl pune înlăuntrul [omului] El
Însuși, Cuvântul Cel din Dumnezeu Tatăl, și din pro-
pria Sa fire Îl izvorăște nouă'», conchide: «Aici, vădit,
[despre] harul și lucrarea fericitei Treimi vorbește, cea
vărsată nouă din Tatăl și din Fiul și din sfântul Duh
(după cum însuși prorocul spune: 'Vârșă-voi din Du-
hul Meu'), pentru ca, [pornind] de la identitatea lucră-
rii, și identitatea de ființă să o înfățișeze»⁶⁰⁷;

iar Grigorie cel din Cipru, podoaba aceluiași tron al îm-
părătesei [cetăți], împotrivindu-se latinofrenului Veccos,
acestea zice:

«Nu este – măi, omule – [cu putință] de luat dumne-
zeiasca ființă; că dacă Serafimii cei cu câte șase aripi
nu sunt în stare nicidecum a purta raza și străluci-
rea cea trimisă din dumnezeiasca fire, cum să stea în

πῶς ἔχεται λόγου δεκτικὴν εἶναι ὅλως τὴν ὑλαίαν ἐπίκηρον ἡμετέραν φύσιν, αὐτῆς τῆς θείας οὐσίας; ἅπαξ ἡμῖν τοῦτο κεχάρισται, ἐν τῇ ἀρρήτῳ καὶ ἀκαταλήπτῳ καὶ ὑπὲρ φύσιν ἐνώσει τοῦ θεοῦ Λόγου, Κυρίου δὲ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εὐδοκία Πατρὸς καὶ συνεργία τοῦ ἁγίου Πνεύματος. καὶ ἦν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς δύο φέρων ἐν ἑαυτῷ οὐσίας, θεότητά τε καὶ ἀνθρωπότητα· ἡμῶν δὲ τοῖς κρείττοσι χορηγεῖται, οὐχ ἢ τοῦ παναγίου Πνεύματος οὐσία τε καὶ ὑπόστασις – οὐδὲ γὰρ ληπτὴ ἡ θεία οὐσία καὶ μεριστὴ καὶ ποικιλλομένη· ἀπλῆ γὰρ ἐστὶν αὕτη καὶ πάντῃ ἀσχετος καὶ ἀμέθεκτος –, ἀλλ' ἢ ἐκεῖθεν ἐκπεμπομένη θεία καὶ ἀγαθοποιὸς καὶ ἐνιαία αἴγλη τε καὶ χάρις καὶ ἐνέργεια τοῦ παναγίου Πνεύματος, ἢ ἀπλῶς καὶ ἀμερῶς καὶ ταυτῶς καὶ ὀλικῶς καὶ ἐνιαίως ἀεὶ πηγαζομένη ἐκ τῆς ὑπερθέου μιᾶς τρισυποστάτου φύσεως, καὶ ταύτην ποικιλλομένην καὶ κατακερματιζομένην ἐν μεριστοῖς ἀμερίστως· κατὰ γὰρ τὸ μέτρον ἐκάστου τῆς ἀρετῆς οἱ κρείττονες ἐπισπῶνται· καὶ οἱ μὲν μᾶλλον, οἱ δὲ ἥττον ταύτην εἰσδέχονται καὶ θεοὶ ἐξ αὐτῆς κατὰ χάριν καὶ μέθεξις [f46] χρηματίζουσι καὶ ταύτην τοίνυν τὴν θείαν αἴγλην καὶ χάριν, ἐνέργειάν τε καὶ δωρεᾶν τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ Πνεῦμα ἅγιον αἰ θεῖαι Γραφαὶ κατονομάζουσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ θεότητα καὶ θεὸν καὶ θεοποιόν· ἐπι γὰρ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως, τὸν αὐτὸν τῇ οὐσίᾳ λόγον ἐπιδέχεται καὶ ἡ ἐνέργεια'

⁶⁰⁸ «nouă»: firii oamenilor.

⁶⁰⁹ Sau omenitatea.

⁶¹⁰ Literal: celor mai buni; adică: celor ce s-au curățit de patimi și au sporit în virtuți mai mult decât ceilalți.

⁶¹¹ Literal: variabilă.

⁶¹² În grecește, cum am mai spus, harul este feminin, astfel că fraza este deplin curgătoare.

picioare cuvântul cum că firea noastră cea materială și muritoare este câtuși de puțin primitoare a dumnezeieștii ființe? Că lucrul acesta o singură dată ne-a fost dat nouă ⁶⁰⁸, [și anume] într-o negrăită și necuprinsă [cu mintea] și mai presus de fire unirea lui Dumnezeu Cuvântul, a Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, prin buna-voire a Tatălui și împreună-lucrarea sfântului Duh (și a fost Domnul nostru Iisus Hristos purtând în Sine două ființe, dumnezeirea și omenirea ⁶⁰⁹); pe când celor mai aleși dintre noi li se dă ⁶¹⁰ nu ființa și ipostasul preasfântului Duh – că nu [cu puțință] de luat este dumnezeiasca ființă, și de îmbucătățit și schimbătoare ⁶¹¹ – pentru că aceasta este simplă și cu totul nelegată și de neîmpărțit – ci cea de acolo trimisă dumnezeiasca și de-bine-făcătoarea și unitara rază și har ⁶¹² și lucrare a preasfântului Duh, cea care în chip simplu și neîmpărțit și întocmai și pe de-a-ntregul și unitar pururea izvorăște din firea cea mai presus de dumnezeire, cea una în trei ipostasuri; [încă] și pe aceasta [o iau] schimbându-se [ea] și împărțindu-se ⁶¹³ în chip neîmpărțit în cei împărțiți; pentru că după măsura virtuții fiecăruia își atrag cei aleși [asupra lor lucrarea] aceasta; iar [pe aceasta] unii o primesc mai mult, iar alții mai puțin, și dumnezei după har și după părtașie se fac; așadar această rază și lucrare – har și dar al preasfântului Duh – și 'Duh sfânt' dumnezeieștile Scripturi o numesc, dar și *dumnezeire* și *Dumnezeu* și *îndumnezeitoare*; pentru că în [cazul] firii celei simple și netrupești același înțeles [nume, cuvânt] cu ființa îl

⁶¹³ Verbul *κατακερματίζω* înseamnă și a schimba o monedă de valoare mare în monede de valoare mică; ideea textului este că harul se schimbă – în chip neschimbat – pe sine însuși, adaptându-se măsurii celor ce îl primesc, astfel împărțindu-se lor.

φησιν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς, 'ἐπεὶ καὶ ἡλιὸν φαμεν αὐτὸν τὸν ἡλιακὸν δίσκον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐκπεμπομένην αἴγλην τε καὶ ἐνέργειαν'».

τί ταῦτά σοι διαφέρειν δοκοῦσι τῶν νῦν ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν πατριαρχῶν εἰρημένων; ἄρ' οὐχὶ τῷ αὐτῷ κινούμενοι Πνεύματι τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἐδογματίσαν; ἀλλὰ σκοπῶμεν τὰ ἐφεξῆς:

«δοκοῦσι δὲ ἐπὶ ταύτην ἐλάσαι τὴν θρησκείαν, ἀπὸ τοῦ μὴ νομίζειν κατὰ μίαν δύναμιν τὸν θεὸν αὐτὸν δι' ἑαυτοῦ τὰ πάντα δύνασθαι παράγειν καὶ τῇ αὐτῇ διοικεῖν καὶ σῶζειν, δι' ἄκραν τελειότητα καὶ ἀπλότητα καὶ ἔνωσην, ἀλλὰ ταύτη μὲν τόδε καὶ δι' ἄλλης ἄλλο, καὶ ἐξ ἐκείνης ἐκεῖνο. ὁ γὰρ εἰς πατριάρχην αὐτοῖς τελέσας, ὡς εἴρηται, τρίτος, ἐν οἷς ἐξέθετο κεφαλαίους, ἐν ὀγδόῳ τούτων, φησί: 'τὰ ὀνόματα τὰ ἐπὶ θεοῦ λεγόμενα καὶ γραφόμενα, εἰσὶν ὀνόματα τῶν θείων ἐνεργειῶν αὐτοῦ: ἡγουν ἔχει ὁ θεὸς δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἐνεργοῦσαν ἐν πᾶσι τοῖς ζῶσιν, εἴτε τὴν ἀνθρωπίνην λέγοις ζωὴν, εἴτε τὴν θείαν, καὶ λέγεται ἐκείνη ἢ ἐνέργεια θεοῦ ζωὴ· ἔχει δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἐν τοῖς φωτιζομένοις τὸ φῶς καὶ λέγεται ἐκείνη ἢ ἐνέργεια φῶς: πρὸ δὲ τούτων ὁμοίως ἔχει δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἐνεργοῦσαν ἐν τοῖς θεουμένοις τὴν θέωσην, καὶ λέγεται ἐκείνη ἢ ἐνέργεια θεότης'. ταῦτας οὖν ὀπηνίκα μὲν διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων φασί, πληθυντικῶς αὐτὰς θείας ἐνεργείας [f46^v] καὶ

⁶¹⁴ Fontem non inveni.

⁶¹⁵ Și în limba română numim 'soare' lumina și căldura venite de la soare, adică *lucrarea* soarelui; de pildă, în expresia 'a sta la soare'.

⁶¹⁶ PG 151, 916 BD.

⁶¹⁷ Din scrierea lui Caleca.

⁶¹⁸ Adică: printr-o singură putere.

⁶¹⁹ Vezi nota 605.

primește și lucrarea, zice marele Vasile în *Antiretice*⁶¹⁴, 'că soare numim și însuși discul solar, dar și raza și lucrarea cea de acolo trimise⁶¹⁵'»⁶¹⁶.

Cu ce ți se pare că diferă acestea de cele acum spuse de Palama și de patriarhi? Oare nu – mișcați de același Duh – aceleași [lucruri] le-au dogmatizat despre aceleași [chestiuni]? Dar să cercetăm și cele următoare⁶¹⁷:

«Și [dacă] li se pare că prin [opinia] aceasta este alungată religia, [aceasta este] din pricină că nu socotesc că după o singură putere⁶¹⁸ Dumnezeu – Însuși prin Sine Însuși – le poate aduce pe toate [la ființă] și [că] – datorită covârșitoarei [Lui] desăvârșiri și simplități și uniri – prin aceeași [putere le] poate chivernisi și mântui, ci pe una [din zidiri] printr-una și pe alta printr-alta și pe aceea prin aceea. Că cel de al treilea – cum s-a zis⁶¹⁹ – din patriarhii lor, în capetele ce le-a scris, într-al optulea din ele, zice: 'Numele cele în privința lui Dumnezeu spuse și scrise – sunt nume ale dumnezeieștilor lucrări ale Lui; cum ar fi: Dumnezeu are putere și lucrare lucrătoare în toate cele vii, [și anume] viața – fie de îi zici omenească, fie dumnezeiască – și lucrarea aceea a lui Dumnezeu se numește *viață*; are putere și lucrare în cei luminați, [și anume] lumina, și lucrarea aceea se numește *lumină*; și, mai înaintea acestora⁶²⁰, tot așa, are putere și lucrare lucrătoare în cei îndumnezeiți, [și anume] îndumnezeirea, și se numește această lucrare *dumnezeire*⁶²¹; așadar, atunci când [ei] le pomenesc distincte întreolaltă, le numesc pe acestea – la plural – *dumnezeiri*; iar când [le

⁶²⁰ Pe scara 'valorică', nu pe cea 'temporală'.

⁶²¹ Fontem non inveni.

θεότηας προσονομάζουσιν, ὅτε δὲ ἠνωμένως, καθάπερ καὶ ἓνα κόσμον τὸ πᾶν εἰώθαμεν λέγειν, ὡς ἐπὶ μιᾶς ἐνεργείας τὸν λόγον ποιοῦνται, διὸ καὶ ζητοῦσιν ἐν τῷ τῶν ζητημάτων αὐτῶν δ⁶²², εἴτε ἡ φωνὴ τῆς θεότητος οὐκ ἐπὶ τῆς οὐσίας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας ὑμνηταὶ ἀφ' ὧν δ' ἐκεῖνος εἰρηκεν 'ἔχειν τὸν θεὸν ἐνέργειαν ἐνεργοῦσαν ἐν πᾶσι τοῖς ζῶσιν, εἴτε τὴν ἀνθρωπίνην λέγοις ζωὴν, εἴτε τὴν θεϊαν', δῆλοι γίνονται ὅτι τῇ αὐτῇ καὶ μιᾷ δοξάζουσιν ἐνεργεῖα ἐνεργεῖσθαι καὶ τὴν ζωὴν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν, καὶ τῇ αὐτῇ καὶ μιᾷ σοφία σοφίζεσθαι καὶ τὴν τοῦ θεοῦ σοφίαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν καὶ τ' ἄλλ' ὁμοίως· τοῦτο γὰρ καὶ βούλεται αὐτοῖς ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τοῦ *Τόμου*, 'ὅτι καὶ τὸ ἐνεργεῖν καὶ τὸ ἐνεργεῖσθαι, οὐ μόνον ἐπὶ κτιστῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αἰδίων καὶ ἀκτίστων δύναται λέγεσθαι'. ἐκ τούτων οὖν ὡσπερ ἓνα τινὰ διάκοσμον αὐτὰς ἐπισωρεύοντες, αὐτὴν εἶναί φασιν τὴν κληρονομίαν ἀπάντων τῶν δικαίων».

ταῦτα μὲν οὖν εἰς μῆκος ἐπίτηδες ἐξεθέμην, ἵν' ὅσον μὲν ἐν αὐτοῖς τὸ κακὸν ἦ, ὅσον δὲ τὸ ἀσυνάρτητον, ὅσον δὲ τὸ γελοῖον καὶ ἄτοπον τοῦ καταπτύστου τοῦτου διαδειχθῇ· καθάπερ γὰρ τινὰς συντιθεῖς γρίφους ἢ μειρακίων δήμῳ κατ' ἀγορὰν παιζόντων διαλεγόμενος, οὕτω ταῦτα συνείρει, πρὸς ἓν τοῦτο μόνον βλέπων καὶ τὸν ἀγῶνα ποιούμενος, ἵν' ἐκ τοῦ τῶν φωνῶν κτύπου τοῦς

⁶²² Aici termenii *ἠνωμένως* și *διακεκριμένας* sunt cei din titlul capitolului al II-lea din *Despre numirile dumnezeiești*, pomenit deja de două ori (*Despre cuvântarea de Dumnezeu cea unită și deosebită*).

⁶²³ Literal: este lăudat.

⁶²⁴ PG 151, 732 B.

⁶²⁵ Adică: și faptul de *a lucra* și faptul de *a suferi o lucrare*; verbul în cele două aspecte ale lui, activ și pasiv. Vezi mai jos înțelesul în care Biserica susține această teză la p. 251.

pomenesc în mod] unit⁶²² (precum obișnuim a numi totul *o lume*), vorbesc ca despre o singură lucrare, fapt cercetat în cea de a patra din întrebările lor – 'Dacă numele de *dumnezeire* nu doar în privința ființei, ci și în privința lucrării este cântat⁶²³ [de cuvântătorii-de-Dumnezeu]⁶²⁴. Deci, din cele ce le-a spus acela – [din faptul] de a avea 'Dumnezeu lucrare lucrătoare în toate cele vii, [și anume] viața, fie de îi zici omenească, fie dumnezeiască' – sunt dovediți a socoti că printr-una și aceeași lucrare se lucrează și viața lui Dumnezeu și viața omenească; și că printr-una și aceeași înțelepciune se înțelepțește și înțelepciunea lui Dumnezeu și înțelepciunea omenească; și tot așa; dar aceasta este și ceea ce vor ei să spună în mărturisirea *Tomos*-ului, 'că și *a lucra* și *a fi lucrat*⁶²⁵ se pot spune nu doar în privința celor zidite, ci și în privința celor pururea-fiitoare și nezidite⁶²⁶. Din acestea, așadar, [făcând ei] un singur ordin, îngrămădindu-le, zic că aceasta este moștenirea tuturor dreptilor»⁶²⁷.

Pe acestea, dar, într-adins le-am înșirat aici pe de-a-ntregul, ca să se vadă câtă mârșăvie și câtă strâmbătate⁶²⁸ a pus în ele netrebnicul acesta⁶²⁹, și cât de ridicole sunt și de absurde; că parcă alcătuind ghicitori sau vorbind cu gloata copilandrilor ce se joacă în piață⁶³⁰ – așa le înșiră pe acestea, un singur lucru țintind și pentru un singur lucru zbatându-se, [și anume] ca prin auzul cuvintelor⁶³¹

⁶²⁶ Fontem non inveni.

⁶²⁷ PG 152, 312 D–313 C.

⁶²⁸ Literal: incoerență.

⁶²⁹ Literal: acest [om] vrednic de scuipat.

⁶³⁰ cf. *Matei* 11, 16.

⁶³¹ Literal: prin impactul produs de cuvinte.

ἀκούοντας συναρπάσας, πλείστοις τῷ δοκεῖν ἀτόποις ἡμᾶς περιβάλη· τὰ μὲν οὖν οὐδένα λανθάνειν οἶομαι τῶν μὴ πάνυ τὸν νοῦν πρὸς ἑτέροις ἐχόντων· [f47] δύο γε μὴν ἄξιον ἐπιστήσαντα συνιδεῖν, κενοδοξίαν τε ἄκραν τοῖς λόγοις ἐμφαινομένην, ἀφ' ἧς οὐδὲν ἀγνοεῖν ἐπιδείκνυται τῶν εἰρημένων παρὰ τοῖς ἐναντίοις, καὶ ἅμα τὴν περὶ τὸ οἰκεῖον δόγμα τῆς γνώμης σαθρότητα· σκοπεῖτω γάρ τις, ὅτω μέτεστι πίστεως ὑγιούς, τί ποτε αὐτὸν ἠνάγκαζεν, ἕτερό' ἄττα προθέμενον ἐξαρχῆς, μεταξὺ τὰ τοιαῦτα σπερμολογεῖν; ἐγὼ μὲν γὰρ πρὸς τοῦτον διαλεγόμενος, οὐχ ὅπως τῶν τοῦ Γρηγοῦ ἢ Κυδώνη ἢ τινος ἄν ἄλλου τῶν ὁμοίων ἐμνήσθην – ὥστε καὶ αὐτὰ ταῦτα κἄν προσιδεῖν ἐβδελυξάμην ἢ καὶ μετὰ χειρὸς λαβὼν ὅτι τάχος ἀπέρριψα, εἰ μὴ ἢ τῆς ἀντιλογίας ἀνάγκη κατήπειγε λοιπὸν παρακολουθεῖν· οἶμαι δὲ ὅτι καὶ τῶν εὐσεβῶν ἕκαστος οὕτως ἔχων ἐστίν. ὁ δὲ κακοδαίμων οὗτος περὶ τὰ οἰκεῖα μὲν, ὡς ἔοικεν, ἀβεβαίως ἔχων, ἐπιζητεῖ μὴ παρὰ τοῖς ἐναντίοις εἶη τὸ ἀληθές· οὐδὲν δὲ εὐρίσκων – 'εἰς γὰρ κακότεχνον ψυχὴν, οὐκ εἰσελεύσεται σοφία' – λέξεις λοιπὸν ἐκεῖθεν ἀποσυλᾶ καὶ ὕλην αὐτὰς ποιεῖται κακολογίας, ποριζόμενος ἅμα καὶ δόξαν πολυμαθίας· ἀνέχεται οὖν ὁ δειλαιὸς πάντα μεταμορφούμενος κατὰ τὸν Πρωτέα ἐκεῖνον, οὐχ ὅσον παρεξηγούμενος, ἀλλ' εἰς ἐναντίας καὶ ἀλλοκότους ἐννοίας ἅπαντα μεταφέρων καὶ οὕτω 'παίζων ἐν οὐ παικτοῖς' (ἢ παιζόμενος μᾶλλον καὶ καταγέλαστος αὐτὸς γινόμενος), ἵνα μῶμον ἑτέροις προστρίψῃται· θαυμασίως μὲν οὖν αὐτὸς οἰεται κατὰ μίαν δύναμιν τὸν θεὸν τὰ πάντα παράγειν καὶ διοικεῖν καὶ σῶζειν· θαυμασίως δὲ ἀντιλέγει τῷ

⁶³² Scrieri care, adică, deși eretice, din punct de vedere filologic erau net superioare celor ale lui Caleca.

⁶³³ Înțelepciunea lui Solomon 1, 4.

⁶³⁴ *Odyseea* IV 35; Virgilius, *Georgicele* IV 386.

⁶³⁵ Vezi Nichifor Gregora, *Historia Romana*, CSHB, vol. 3, p. 378, r. 15.

năucind pe cei ce ascultă, să ne îmbrobodească într-o mulțime de lucruri ce par absurde; care [lucruri] socotesc că nu pot păcăli pe nimeni dintre cei ce nu au mintea foarte [dusă] la altele; două [dintre ele] sunt însă vrednice de văzut, [precum] și covârșitoarea slavă deșartă dată la iveală de cuvinte – [slavă deșartă] care se dovedește a nu ignora nimic din cele spuse de către cei potrivnici – totodată și putrejunea felului de a gândi propria dogmă; [și] vadă, dar, cineva – din cei părtași credinței sănătoase – ce îl silea pe acesta ca, altele spunând la început, mai apoi să înșire unele ca acestea? Că eu, văzând cele scrise de el, nu de ale lui Gregora sau Kydonis sau unul asemenea lor mi-au amintit⁶³²; că mi-a fost silă și să îmi arunc ochii pe unele ca acestea și, luându-le în mâini, le-am aruncat cât am putut de repede; [și nici nu le-aș fi citit] dacă nu mă silea mai apoi a le citi nevoia de a mă împotrivi [lor] în cuvânt; și socotesc că așa ar fi făcut oricare dintre cei bine-cinstitori de Dumnezeu. Iar nenorocitul acesta – nelimpezi fiindu-i, precum se vede, propriile [păreri] – caută [de] nu cumva adevărul ar fi la cei potrivnici [lui]; și neaflând nimic – că 'în sufletul viclean nu va intra înțelepciune'⁶³³ – înhață mai apoi cuvinte de acolo și le preface în pricină de ocară, ba agonisindu-și și slavă de multe-știutor; se apucă, așadar, ticălosul a preface toate – precum Proteu acela⁶³⁴ –, nu atât răstălmăcindu-le, cât dând tuturorora înțeleșuri potrivnice și străine și, astfel, 'jucându-se cu cele ce nu sunt de joacă'⁶³⁵ – sau, mai degrabă de sine însuși bătându-și joc și făcându-se de tot râsul – [doar] ca să arunce vina pe ceilalți⁶³⁶; admirabil, deci, Îl socotește el pe Dumnezeu după o singură putere⁶³⁷ a aduce toate [la ființă] și a le chivernisi

⁶³⁶ Altfel zis: ca să afle nod în papură celorlalți.

⁶³⁷ Adică: printr-o singură putere.

πατριάρχη 'διαφόρους δυνάμεις καὶ ἐνεργείας' λέγοντι, ὡσπερ ἄν, εἰ μὴ δι' ἑαυτοῦ τὸν θεὸν ἐκεῖνος ἔλεγε τὰ πάντα παράγειν ἢ σύνθετον οὕτως ἢ ἀτελῆ τοῦτον εἰσήγεν ἢ μὴ τοῖς ἀγίοις [f47^v] ἀκριβῶς συμφθεγγόμενος ἦν· τάχα γὰρ που 'δυνάμεις' οὗτος ἀκούων, μέρη τινὰ συμπληρωτικά τῆς θείας οὐσίας ἀκούειν ἠγεῖται ἢ περὶ θεὸν οὐσίας ἑτέρας ἔξωθεν ὑφεστώσας, ὡσπερ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις αἷς ἔμελλε χρῆσεσθαι συνεργοῖς. ἀλλ' οὐχ ὁ πατριάρχης, ὡ βέλτιστε, πρῶτος τὰς 'δυνάμεις' εἶρηκεν, οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ ταύτας εἰσήγαγε, παρὰ δὲ τινῶν λαβῶν· καὶ ὅπως εἴρηται μὲν ἤδη καὶ νῦν δὲ εἰρήσεται· φησὶ τοίνυν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος:

«ἥλιον ἐνεθυμήθην καὶ ἀκτίνα καὶ φῶς· ἀλλὰ κἀνταῦθα δέος μὴ τὸν Πατέρα μὲν οὐσιώσωμεν, τ' ἄλλα δὲ μὴ ὑποστήσωμεν, ἀλλὰ δυνάμεις θεοῦ ποιήσωμεν ἐνυπαρχούσας οὐχ ὑφεστώσας».

ἀκούεις τῆς θεολόγου φωνῆς 'δυνάμεις θεοῦ' λεγούσης 'ἐνυπαρχούσας', οὐ καθ' αὐτὰς ὑφεστώσας, αἷς καὶ μᾶλλον οἰκείως ἔχειν λεγόμενα τὴν ἀκτίνα τε καὶ τὸ φῶς; τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος ὅταν λέγῃ «δύναμιν' τὸν θεὸν, ὡς πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ δύναμιν προέχοντά τε καὶ ὑπερέχοντα»; τί δ' ὅταν λέγῃ:

«θεὸν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ φῶς ἢ λόγον οὐδὲν ἕτερον νοεῖν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐκ θεοῦ προαγομένας

⁶³⁸ Fontem non inveni.

⁶³⁹ Sau: substanțe sau esențe.

⁶⁴⁰ De spiritu sancto 32, PG 36, 169 B; ΕΠΕ 4, 250.

⁶⁴¹ Vezi nota 79.

⁶⁴² PG 3, 889 D.

și a le mântui; și iarăși admirabil îl contrazice pe patriarhul care vorbește despre 'felurite puteri și lucrări'⁶³⁸, ca și când [patriarhul] acela ar fi zis că nu prin Sine Însuși a adus Dumnezeu toate la ființă sau compus – astfel – sau imperfect ni L-ar înfățișa [pe El] sau [acela] nu ar fi în conglăsuire cu sfinții; [e] ca și când, auzind acesta de 'puteri', socotește a fi vorba despre oarecare părți ce completează dumnezeiasca ființă sau despre alte ființe⁶³⁹ din jurul lui Dumnezeu, subzistente în afară, precum puterile îngerești pe care avea să Și le ia împreună-lucrătoare. Dar nu patriarhul [acesta] – o, preaiscusitule – este primul care a vorbit despre *puteri*, nici de la sine însuși le-a izvodit pe acestea, ci de la alții luându-le; iar în ce chip [le-a luat de la alții] s-a spus deja și iarăși se va spune; că zice Grigorie cel numit cu numele cuvântării-de-Dumnezeu:

«la soare mă gândesc, și la rază și la lumină; dar și aici este primejdia ca nu cumva pe Tatăl să Îl gândim ca ființă, iar pe celelalte [două Persoane] să nu Le ipostaziem, ci să Le facem puteri ale lui Dumnezeu, existente în El, nu în ipostas aparte»⁶⁴⁰.

Auzi spusa de-Dumnezeu-cuvântătorului ceea ce zice 'puteri ale lui Dumnezeu existente în El' și nu subzistând în ele însele, căroră și foarte potrivit este a li se spune *rază și lumină*? Și [despre] ce [vorbește] dumnezeiescul Dionisie când zice că 'putere este Dumnezeu, ca toată puterea'⁶⁴¹ în Sine dinainte-avându-o și covârșindu-o⁶⁴²; sau [despre] ce [vorbește] când zice

«Dumnezeu sau *viață* sau *lumină* sau *cuvânt* [sau *rațiune*] [de am numi ascunzimea cea mai presus de ființă], nimic altceva nu înțelegem decât

δυνάμεις, ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούσας ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδώρους»;

ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ Κατὰ Ἑλλήνων

«ὁ παντοδύναμος» φησὶ «καὶ παντέλειος τοῦ Πατρὸς Λόγος ἐπιβάς τοῖς πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐφαπλώσας, τὰ πάντα εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει».

τί οὖν ἄρα καὶ οὗτοι πολλὰς δυνάμεις ἐν τῷ θεῷ καὶ ἐκ τοῦ θεοῦ λέγοντες, πολυμερῆ τὸν θεὸν ἢ ἀτελῆ φρονούσιν ἢ μὴ δι' ἑαυτοῦ τὸ πᾶν τοῦτο παράγοντα; πῶς δὲ καὶ κατὰ μίαν δύναμιν ὁ θεὸς τὰ [f48] πάντα παράγει καὶ διοικεῖ καὶ σώζει; ἄρ' ὅτι τῇ δημιουργικῇ μὲν δυνάμει οὐ δημιουργεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ προνοεῖται, τῇ προνοητικῇ δὲ αὐθις οὐ προνοεῖται μόνον, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ καὶ οὕτω πάσαις τὰ πάντα ἢ μιᾷ τινι τούτων τὰ πάντα ἢ παρὰ ταύτας ἑτέρας; εἰ μὲν οὖν πάσαις τὰ πάντα καὶ οὕτω πολλαί; εἰ δὲ μιᾷ τινι τούτων, σκέψει τίνα τῶν πασῶν ἀποδώσεις; τῇ μὲν γὰρ δημιουργικῇ δυνάμει 'καταπαῦσαι τὸν θεόν' ἤκουσας 'ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ' καὶ μηκέτι κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖν, εἰ μὴ πού τι βουληθεῖ θυματουργῆσαι; τῇ δὲ προνοητικῇ καὶ συνεκτικῇ, τοῦ Σωτῆρος ἀκούεις λέγοντος 'ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι'.

⁶⁴³ PG 3, 645 A.

⁶⁴⁴ Literal «εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει» ar însemna 'le con-prinde în Sine Însuși și le con-strânge'; adică: le ține în ființă și, totodată, le ține laolaltă neamestecate întreolaltă, păstrând neîncetată legătura dintre ele și coerența lor.

⁶⁴⁵ PG 28, 84 B.

⁶⁴⁶ Altfel zis: 'în sensul că puterea creatoare nu este doar creatoare, ci și proniatoare?'.

⁶⁴⁷ *Facerea* 2, 2.

puterile cele venite din ea la noi, [pe cea] îndumnezeitoare sau de-ființă-făcătoare sau de-viață-făcătoare sau de-înțelepciune-dătătoare»⁶⁴³?

sau marele Athanasie în [scrierea] *Împotriva Elinilor* [când] zice

«atotputernicul și atotdesăvârșitul Cuvânt al Tatălui venind asupra a toate și pretutindeni întinzând puterile Lui, pe toate le cuprinde în Sine laolaltă⁶⁴⁴ și le leagă întreolaltă»⁶⁴⁵?

Cum așa? – vorbind aceștia despre multe puteri în Dumnezeu și din Dumnezeu, Îl socotesc oare pe Dumnezeu cum că are multe părți sau că este nedesăvârșit sau că nu din Sine însuși aduce toate [la ființă]? Și cum, pe de altă parte, [zici tu că] *după o singură putere* le aduce Dumnezeu pe toate [la ființă] și le chivernisește și le mântuiește? Oare în înțelesul că prin puterea ziditoare nu doar zidește, ci poartă și de grijă⁶⁴⁶, iar prin cea proniatoare nu doar poartă de grijă, ci și zidește? Adică cum că astfel – prin toate [puterile] – sunt toate [făpturile]? sau că prin una dintre [puterile] acestea sunt toate [făpturile]? sau printr-o alta decât acestea [pe lângă acestea]? Păi, mai întâi, dacă 'prin toate [puterile] sunt toate [făpturile]' – tot multe sunt. Apoi, dacă 'prin una dintre [puterile] acestea' – gândește-te pe care dintre toate o alegi? Că dacă [zici că] prin puterea ziditoare – ai auzit că S-a odihnit Dumnezeu de toate lucrurile Lui⁶⁴⁷ și nu mai lucrează după ea⁶⁴⁸, fără numai când voiește a lucra minuni; iar dacă [zici că] prin cea proniatoare sau cuprinzătoare, Îl auzi pe Mântuitorul zicând 'Tatăl Meu până acum lucrează – și Eu lucrez'⁶⁴⁹.

⁶⁴⁸ Adică: nu mai lucrează prin această lucrare, prin lucrarea ziditoare.

⁶⁴⁹ *Ioan* 5, 15.

ποτέραν οὖν ἂν ἔλοιιο τούτων ἢ τῶν λοιπῶν, οὕτως οὐσῶν διαφορῶν; εἰ δὲ παρὰ ταύτας ἑτέρα, γελοῖον μὲν ἂν εἶη τὴν μὴ δημιουργικὴν οὐσαν δημιουργεῖν ἢ μὴ προνοητικὴν προνοεῖσθαι· δύναμις δ' ὅμως οὐσα διακριθεῖα ἂν τῆς θείας οὐσίας, εἰ καὶ μηδὲν τῇ ἐνώσει λυμαίνεται. πῶς δὲ ἀκούσας ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ θείαν ἐνεργουμένην ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως, θείαν ζωὴν ἐξέλαβε, καθ' ἣν ὁ θεὸς ζῆ;

«δῆλοι γάρ» φησί «γίνονται ὅτι τῇ αὐτῇ καὶ μιᾷ δοξάζουσιν ἐνεργεῖα ἐνεργεῖσθαι καὶ τὴν ζωὴν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν».

ἄρα γέγονεν ἀνθρώπος οὕτω τὸν νοῦν διασεσεισμένος ἐν οἷς ὑπισχνεῖται θεολογεῖν καὶ τὰ δόγματα ἀναπτύσσειν ὡς μὴδ' ἐπαῖειν ἃ λέγει; δῆλον γάρ ἐστι καὶ τοῖς βραχὺ συνιέναι δυναμένοις ἐνταῦθα, ὅτι 'θείαν ζωὴν' οὐ καθ' ἣν ὁ θεὸς ζῆ, ἀλλὰ καθ' ἣν οἱ ἀνθρώποι ζῶσι θείως, ὁ πατριάρχης εἶρηκεν, ἥτις οὐ κατὰ φύσιν, ἀλλ' ὑπὲρ φύσιν ἐπιγίνεται τῇ προσκαίρω ταύτῃ ζωῇ· «εἶτε» γάρ φησι «τὴν ἀνθρωπίνην εἰποὺς ζωὴν», ἢ κατὰ φύσιν ζῶμεν, «εἶτε τὴν θείαν», ἢ ὑπὲρ φύσιν [f48^v] οἱ ταύτης ἠξιωμένοι, μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τοῦ θεοῦ ζωοποιῶ δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα καὶ ἀμφοτέραι ἐνεργοῦνται, ποικίλως ἑαυτὴν μεριζούση πρὸς τὴν ἕξιν τῶν ὑποδεχομένων, ὡς τοὺς μὲν αὐτῆς ἀπολαύειν ἐφ' ᾧ μόνον εἶναι, τοὺς δὲ ἐφ' ᾧ καὶ εὖ εἶναι, τοὺς δὲ ἐφ' ᾧ καὶ ἀεὶ εὖ εἶναι, θέσει καὶ χάριτι θεοῦς γενομένους·

«τὸ Πνεῦμα γάρ» φησί «τὸ ἅγιον» ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς ὁ μέγας Βασίλειος «ἀπρόσιτον τῇ φύσει,

⁶⁵⁰ Adică: a socotit că este vorba despre viața lui Dumnezeu Însuși.

⁶⁵¹ PG 152, 313 B.

Așadar pe care dintre acestea două – sau din celelalte – o vei desființa, așa de diferite fiind [ele]? Apoi, 'dacă printr-o alta decât acestea [pe lângă acestea]' – de răs ar fi, mai întâi, faptul de a zidi [puterea] care nu este ziditoare sau de a purta de grijă [puterea] care nu este proniatoare. Dar, mai apoi, putere fiind, tot s-ar deosebi de ființa dumnezeiască, de vreme ce nimic nu piere prin unire. Și cum de auzind [el] că [și] viața omenească și cea dumnezeiască se lucrează de către puterea dumnezeiască, a socotit [că este vorba] despre viața dumnezeiască cea după care Dumnezeu [Însuși] viețuiește⁶⁵⁰? Că zice

«sunt dovediți a socoti că printr-una și aceeași lucrare se lucrează și viața lui Dumnezeu și viața omenească»⁶⁵¹.

Oare s-a făcut omul [acesta] așa de zdruncinat la minte – în pretinsele lui teologhisiri și tâlcuiri de dogme – încât nici nu mai ia aminte la ce zice? Pentru că celor ce au câtuși de puțin puterea de a înțelege le este limpede [tuturora] că nu despre dumnezeiasca viață cea după care viețuiește Dumnezeu a vorbit aici patriarhul, ci despre cea după care oamenii viețuiesc dumnezeiește, [viață] care nu după fire, ci mai presus de fire [li] se face [lor] în viața aceasta trecătoare; că spune 'fie de îi zici viață omenească' – [cea] prin care viețuim după fire –, 'fie dumnezeiască' – [cea] prin care mai presus de fire [viețuiesc] cei învredniciți [de ea], prin una și aceeași putere și lucrare a lui Dumnezeu și se lucrează amândouă, felurit pe sine însăși împărțindu-se [puterea aceasta] după deprinderea [făpturilor] celor ce o primesc, încât unele să se împărtășească doar de valența [ei] de a fi, altele și de valența [ei] de a fi bine, iar altele și de valența [ei] de a fi pururea bine, dumnezei prin înfiere și prin har făcându-se; că Duhul sfânt – zice în *Antiretice* marele Vasile –

«neapropiat [este] după fire, [dar cu puțință de] încăput [înlăuntrul nostru] pentru iubirea de oameni; pe toate

χωρητὸν δι' ἀγαθότητα, πάντα μὲν πληροῦν τῇ δυνάμει, μόνοις δὲ ὄν μεθεκτὸν τοῖς ἀξίοις, οὐχ ἐνί μέτρῳ μετεχόμενον, ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν τῆς πίστεως διαιοῦν τὴν ἐνέργειαν, ἀπλοῦν τῇ οὐσίᾳ, ποικίλον ταῖς δυνάμεσιν, ὅλον ἐκάστῳ παρὸν καὶ ὅλον ἀπανταχοῦ ὄν, ἀπαθῶς μεριζόμενον καὶ ὁλοσχερῶς μετεχόμενον κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος, ἧς ἡ χάρις τῷ ἀπολαύοντι ὡς μόνῳ παροῦσα καὶ γῆν ἐπιλάμπει καὶ θάλασσαν καὶ τῷ ἀέρι ἐγκέκραται».

καὶ αὐθις ἐν τοῖς αὐτοῖς:

«τὸ κινηθὲν κίνησιν αἰδίων ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου ζῶν ἅγιον ἐγένετο. ἔσχε δὲ ἀξίαν ἄνθρωπος, Πνεύματος εισοικισθέντος ἐν αὐτῷ, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου θεοῦ, ὧν πρὸ τούτου ἔγῃ καὶ σποδός».

καὶ αὐθις:

«ἦν προῖεται ζῶν ἐἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ, ἀλλ' ὡσπερ πυρὸς τὸ μὲν ἐστὶν ἢ συνοῦσα θερμότης, τὸ δὲ ἦν παρέχει τῷ ὕδατι ἢ τινι τῶν τοιούτων, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ζῶν καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπροεπῶς, ζῶν θείαν καὶ οὐράνιον κεκτῆμενοι».

τίνας ἂν τις ἐπιζητήσῃ τούτων ἐναργεστέρως εἰκόνας ἢ ἀποδείξῃς ἀκριβεστέρως τῶν θείων δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν; ὡς γὰρ ἡ τοῦ ἡλίου θερμαντικὴ δύναμις διὰ

⁶⁵² PG 32, 108 C-109 A.

⁶⁵³ *Facerea* 18, 27.

⁶⁵⁴ PG 29, 769 B; BEP 52, 228; vezi și *Epistola a III^a către Achindin* 17 a sfântului Grigorie Palama, ed. GA, p. 317.

⁶⁵⁵ Adică: altui element.

⁶⁵⁶ PG 29, 772 BC.

plinindu-le cu putere[a Lui], dar împărțășit fiind doar celor vrednici; și nu [tuturora] după singură măsură, ci pe potriva credinței [fiecăruia] împărțind[u-le lor] lucrarea [Sa]; simplu după ființă, felurit după puteri; întreg stând alături fiecăruia și întreg fiind pretutindenea, fără a pătimi ceva împărțindu-Se și pe de-antregul împărțășindu-Se [de către făpturi]; după chipul razei soarelui, al căreia dar venind aparte la ce e părtaş [de ea], [totdeodată] și pământul îl luminează și marea, și în văzduh se cuprinde»⁶⁵²;

și iarăși, tot acolo:

«ceea ce este mișcat mișcare veșnică de către Duhul Sfânt – vietate sfântă s-a făcut; și a luat omul, sălășluindu-Se Duhul înlăuntrul lui, vrednicie de proroc, de apostol, de înger, de Dumnezeu – cel [ce] mai înainte [era] pământ și cenușă»⁶⁵³,⁶⁵⁴;

și iarăși:

«viața pe care Duhul o trimite ipostasului altuia – [aceasta] nu se desparte de El, ci precum a focului este, pe de o parte, și căldura ce îl însoțește, dar – pe de alta – și cea pe care o dă apei sau altcuiva de felul acesta⁶⁵⁵, tot așa și Duhul are – pe de o parte – în Sine viața, dar – pe de alta – și părtașii de El viețuiesc dumnezeiește, viață dumnezeiască și cerească dobândind [ei]»⁶⁵⁶.

Ce alte icoane mai deslușite sau mai puternice dovediri⁶⁵⁷ ale dumnezeieștilor puteri și lucrări ar putea căuta cineva? Că precum puterea soarelui cea dătătoare de căldură,

⁶⁵⁷ Altfel zis: 'imagini mai clare sau demonstrații mai precise'.

τῆς ἀκτίνος προἰεμένη, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον φά-
ναι, ποικίλως ἐν τοῖς μετέχουσιν [f49] ἐνεργεῖ καὶ

«μονοειδές ἐπιλάμπουσα φῶς, ἀνανεοῖ καὶ τρέ-
φει καὶ φρουρεῖ καὶ τελειοῖ καὶ διακρίνει καὶ ἐνοῖ
καὶ ἀναθάλλει καὶ γόνιμα εἶναι ποιεῖ καὶ αὖξει καὶ
ἐξαλλάττει καὶ ἐνιδρύει καὶ ἐκφύει καὶ ἀνακινεῖ καὶ
ζωοῖ πάντα καὶ τῶν ὅλων ἕκαστον οἰκείως ἑαυτῷ τοῦ
ταύτου καὶ ἐνὸς ἡλίου διὰ τῆς ἀκτίνος μετέχει»,

τὸν αὐτὸν τρόπον ἢ ζωτικὴ καὶ ζωποιοῦ τοῦ θεοῦ δύ-
ναμις, ἀμερίστως μεριζομένη, τὰ πάντα ζωοῖ κατὰ τὴν
οἰκείαν αὐτῶν ἔξιν· καὶ ὡς μὲν ἀχώριστος τοῦ θεοῦ ἐνεργεῖν λέγεται, καὶ γὰρ ὁ θεὸς κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖ, ὡς δὲ ἐν μεριστοῖς γινομένη καὶ ὑπ' αὐτῶν ποικίλως μετεχομένη ἢ αὐτὴ δὴ ποὺ καὶ ἐνεργεῖσθαι, καθάπερ καὶ ἢ ἐν τῷ τεχνίτη τέχνῃ καὶ ἐνεργεῖ περὶ τὰ τεχνητὰ παρ' αὐτῷ νοουμένη καὶ ἐνεργεῖται πάλιν ἐν τούτοις λαμβανομένη·

«εἶχε μὲν γὰρ αἰεὶ τὴν τοῦ κτίζειν δύναμιν ὁ θεός» τῆς
E¹⁵ Συνόδου λεγούσης ἠκουσας, «ἐνηργήθη δὲ ἢ τοι-
αύτη δύναμις, ὅτε ἐβουλήθη ὁ θεός».

καὶ οὕτως οὐδὲν τὸ συμβαῖνον ἄτοπον ἐκ τοῦ τὴν αὐτὴν
ἐνεργεῖν τε λέγειν καὶ ἐνεργεῖσθαι ταύτη μὲν οὖν ἔχει
τὸ τῶν ἡμετέρων δογμάτων εἰλικρινές καὶ οὐχ ὡς ὁ

⁶⁵⁸ Aici verbul *luminând* este tranzitiv și un *singur fel de lumină* (literal: *lumină uniformă*) este complementul său direct.

⁶⁵⁹ PG 4, 232 C.

⁶⁶⁰ Adică: *prin* aceasta lucrează.

⁶⁶¹ Adică: în cele zidite, supuse inevitabil împărțirii, spre deosebire de Dumnezeu cel *unul* în chip absolut.

⁶⁶² Deci: lucrarea dumnezeiască nu este doar activă (în zidiri), ci are și un aspect pasiv, pentru că suferă și ea faptul de a fi pusă în lucrare de către Dumnezeu; ea *este lucrată* – așa zicând – de Dumnezeu; sau *se lucrează* de către Dumnezeu. Această 'pasivitate' o vedem din faptul că ea nu lucrează pururea, ci doar când voiește Dumnezeu, doar când Dumnezeu o pune la lucru sau în lucrare, cum se va spune imediat.

cea trimisă prin rază – ca să zicem ca marele Dionisie – felurit lucrează în cele părtașe de ea și,

«un singur fel de lumină luminând [ea]⁶⁵⁸, [pe] toate [cele ce sunt] le înnoiește și le nutrește și le ocrotește și le desăvârșește și le deosebește [întreolaltă] și le unește și le înviorează și le face a fi roditoare și le crește și le schimbă [la înfățișare] și le întărește și le odrăslește și le mișcă și le viază și fiecare din toate în chip potrivit sieși se împărtășește – prin mijlocirea razei – de unul și același soare»⁶⁵⁹,

în același chip și puterea de viață și de-viață-făcătoare a lui Dumnezeu – neîmpărțit împărțită – pe toate le viază după deprinderea lor proprie; și, pe de o parte, nedespărțită fiind ea de Dumnezeu, spunem [despre ea] că *lucrează*⁶⁶⁰, și, pe de alta, venind ea în cele împărțite⁶⁶¹ și de către acestea felurit împărțită fiind, tot despre aceasta [spunem că] oarecum *este și lucrată*, precum și meșteșugul cel din meșter și lucrează în cele meșteșugite [ca unul ce este] de către acesta gândit, și este lucrat [sau: este pus în lucrare]⁶⁶², iarăși, când îl primesc [înlăuntrul lor];

«că Dumnezeu avea pururea puterea de a zidi» – ai auzit zicându-se de către Sinodul al V-lea – «dar o asemenea putere s-a lucrat⁶⁶³ [doar] când a voit Dumnezeu»⁶⁶⁴.

Astfel că nimic absurd nu reiese din faptul de a zice despre aceasta și că *lucrează* și că *este lucrată* [sau *este pusă în lucrare*]⁶⁶⁵; astfel este, așadar, înțeleșul curat al dogmelor

⁶⁶³ Adică: a fost pusă în lucrare.

⁶⁶⁴ Mansi 9, 489.

⁶⁶⁵ cf. PG 152, 309 B.

παραπλήξ οὗτος βαττολογεῖ αἰτιᾶται δὲ ἡμᾶς οὐ πληθυντικῶς μόνον τὰς θείας δυνάμεις καὶ ἐνεργείας προφέροντας, ἀλλὰ καὶ ἐπισωρευόντας, φησὶν, ὡς ἓνα τινὰ διάκοσμον καὶ μίαν ἐνεργεῖαν ταύτας ἀποκαλοῦντας· τὰς γὰρ πλατωνικὰς ἰδέας, ὡς ἔοικεν, ἐπὶ νοῦν στρέφων, ᾗθη τοιαύτας τινὰς ἡμᾶς ὑποτίθεσθαι τὰς θείας δυνάμεις, μηδὲ τοῦτο συνιδεῖν ἔαθεις ὑπὸ τῆς ἀγούσης αὐτὸν ἐμπληξίας, ὅτι σωρεία τε καὶ διάκοσμος ἐπὶ τῶν καθ' αὐτὰ ὑφεστῶτων – οὐ τῶν ἐν ἑτέρῳ [f49^v] θεωρουμένων, καὶ ταῦτα φυσικῶς καὶ ἐξ αἰδίου – λέγεσθαι δύναται· αἱ γὰρ τοῦ θεοῦ δυνάμεις ἐνιαίως ἐν αὐτῷ καὶ ἀχρόνως προῦφεστῶσαι κατὰ μίαν ἔνωσιν ἄρρήτον, προαγόμεναι δὲ ἐν χρόνῳ καὶ πληθυνόμεναι κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος, οἱ θεολόγοι φασὶν, εἰς τὴν πολυειδίαν τῆς δημιουργίας, παρ' ἑαυτῶν ἔχουσι τό τε ἐνιαῖον, καθὸ καὶ μία ἐνεργεῖα λέγονται, καὶ τὸ διακεκριμένον, καθὸ πολλαί· τὸ μὲν τῷ ὑποκειμένῳ, καθὸ καὶ μετὰ τῆς οὐσίας ἢ ἐνεργείας ἐν, τὸ δὲ τῇ χρονικῇ διαιρέσει, 'διαιρέσεις γὰρ' φησὶ καὶ ὁ ἀπόστολος 'χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα', καὶ οὐδὲν ἡμῶν οὔτε διακρινόντων δέονται, κατὰ τὸν φρενοβλαβῆ τοῦτον, οὔτε μὴν σωρευόντων. ἀκουέτω δὲ καὶ τοῦ θείου Μαξίμου περὶ τῆς τῶν ἐνεργειῶν προόδου θεολογοῦντος· φησὶ καὶ γὰρ ἐν τῇ Πρὸς Ἰωάννην Σύμπονον ἐπιστολῇ·

«ἡμεῖς, κατὰ τοὺς θείους πατέρας, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς Χριστοῦ πολλὰς καὶ ἀναριθμήτους τὰς θείας

⁶⁶⁶ cf. PG 152, 313 AC.

⁶⁶⁷ Adică: considerate ca ținând de altă realitate; este vorba de ființă și de puterile ce țin de ea.

⁶⁶⁸ Adică: înlăuntrul timpului, sub vreme.

⁶⁶⁹ Adică: pe temeiul realității în care subzistă, pe temeiul suportului lor ontologic.

⁶⁷⁰ Adică: în sensul că formează un *unul*, ca în nou-testamentarul «ca toți să fie *una*, precum Noi *una* suntem» (Ioan 17, 22); nu în sensul că lucrarea este același lucru cu ființa.

noastre, nu precum îndrugă smintitul acesta; că ne cere socoteală nu doar pentru că vorbim la plural despre dumnezeieștile puteri și lucrări, ci și pentru că le îngămadim – zice – într-un singur ordin și o *singură lucrare* le numim pe acestea⁶⁶⁶. Căci – precum se vede – ideile platonice avându-le el în minte a gândit că noi unele ca acestea socotim [a fi] dumnezeieștile puteri, sminteala de care este purtat neîngăduindu-i a pricepe nici atâta lucru, [cum] că [doar] în cazul celor subzistente de sine – nu în cazul celor văzute în Altul⁶⁶⁷, și aceasta în chip firesc și din veșnicie – se poate vorbi de *adunare* și *ordin*; pentru că puterile lui Dumnezeu în El pre-subzistente [în chip] unitar și mai presus de timp, în unire negrăită, și venite în timp⁶⁶⁸ și înmulțite în chipul razei soarelui – spun de-Dumnezeu-cuvântătorii – după multiplicitatea [proprie] zidirii, *de la ele însele* au și caracter unitar, din unghiul căruia se și spune [că sunt] o *singură lucrare*, și caracter distinct, din unghiul căruia se spune [că sunt] *multe* [lucrări] (cel dintâi [caracter fiind] pe temeiul subiectului⁶⁶⁹, din unghiul căruia lucrarea și este una cu ființa⁶⁷⁰, iar celălalt pe temeiul împărțirii [lor] în[lăuntrul] timpului, pentru că – spune și Apostolul – 'împărțite sunt darurile, dar Duhul același'⁶⁷¹) și nu au cătuși de puțin nevoie de noi ca să le deosebim [întreolaltă] – cum zice vătămatul acesta la minte – sau să le grupăm [laolaltă]. Auză-l, dar, și pe dumnezeiescul Maxim teologhising despre ieșirea [spre zidiri] a lucrărilor; că zice în Epistola către Ioan Symponos:

«noi, după dumnezeieștii Părinți, în unul și același Hristos *multe* și nenumărate cunoaștem [a fi] lucrările

⁶⁷¹ I Corinteni 12, 4.

αὐτοῦ καὶ ἀνθρωπικὰς ἐπιστάμεθα ἐνεργείας, ἀλλὰ μίαν τὴν θείαν, ἐξ ἧς αἱ πολλαὶ θεῖαι, καὶ μίαν τὴν ἀνθρωπίνην, ἐξ ἧς αἱ πολλαὶ καὶ καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπιναι· μίαν γὰρ τὴν θείαν αὐτοῦ ὡς θεοῦ κατ' οὐσίαν ἐνεργείαν οἶδαμεν, ἣν καὶ ὁ Πατὴρ ἔχει κατὰ φύσιν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐξ ἧς εἶπον αἱ πολλαὶ καὶ ἀναρίθμητοι καὶ θεῖαι κυρίως προέρχονται ἐνεργεῖαι· καὶ γὰρ ἐκ ταύτης τῆς μιᾶς αἱ κατὰ δημιουργίαν ἐνεργεῖαι, αἱ κατὰ πρόνοιαν, αἱ κατὰ κρίσιν, αἱ κατὰ συνοχήν, αἱ κατὰ γένεσιν τῶν ὄντων καὶ πρόοδον, αἱ θεῖαι πᾶσαι καὶ ἀόριστοι·

καὶ αὐθις·

«αἱ ἐνεργεῖαι οὐκ εἰσὶν οὐσίαι, οὐδὲ καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ τυγχάνουσι καὶ δίχα ταύτης τὸ εἶναι οὐκ ἔχουσιν».

Ἄλλ' ἵνα τὰ μεταξὺ παραδράμω τὸν κόρον ἀποποιούμενος, ἐν οἷς ἐρεσχελεῖ μὲν τὰ συνήθη καὶ βατταρίζει, [f50] μασσαλιανὸς δὲ ἀντικρὺς ἀναφαίνεται, τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ μεθεκτὴν ἡγούμενος εἶναι, τρόπον ἓνα διαφορᾶς ἐκ συκοφαντίας τελευταῖον συμπλάσας, οἷόν τι μηχανήματα τῶν καιριῶν, ἐπαφίησι καθ' ἡμῶν·

«τετόλμηται γὰρ αὐτοῖς» φησί «καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν οὐσία ἀθάνατος ἐστὶ δι' ἑαυτήν, ἡ δὲ ἐνεργεῖα, διὰ μὲν τὴν οὐσίαν ἀθάνατος, δι' ἑαυτήν δὲ νέκρωσις· καὶ φησι Παλαμᾶς ἐν τῷ Περὶ θείας καὶ θεοποιῶν μεθέξεως· 'εἰ δ' ἐκεῖνοι τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ζῶσιν ἀθάνατα καὶ τεθνήκασι καὶ πολλοὶ τῶν ἐνταῦθα ζώντων νεκροὶ – καθάπερ ὁ ζῶης καὶ θανάτου Κύριος ἔδειξεν – ἔστιν

⁶⁷² Fontem non inveni.

⁶⁷³ Fontem non inveni.

⁶⁷⁴ Matei 8, 22.

Lui cele dumnezeiești și omenești, dar *una* cea dumnezeiască, din care [sunt] cele multe dumnezeiești, și *una* cea omenească, din care sunt multele – și proprii nouă – cele omenești; pentru că una știm [a fi] lucrarea dumnezeiască a Lui, ca a unui Dumnezeu, pe care după fire o are și Tatăl și sfântul Duh, din care – au zis – provin propriuzis lucrările cele multe și nenumărate și dumnezeiești; că din [lucrarea] aceasta cea una [sunt] lucrările de zidire, de purtare de grijă, de judecare, de cuprindere [a toate], de facere a celor ce sunt și de purcedere [sau ieșire], toate [lucrările] cele dumnezeiești, cele fără de număr»⁶⁷²;

și iarăși

«lucrările nu sunt ființe [substanțe, esențe], nici [nu există] în ele însele, ci țin de ființă și fără de aceasta nu [își] au faptul de a fi»⁶⁷³.

Dar ca să las deoparte cele următoare – să nu ne apuce greața – în care batjocorește (socotințele) cele de toți acceptate și îndrugă [verzi și uscate], masalian [a fi, astfel,] arătându-se pe față, participabilă a fi socotind ființa lui Dumnezeu, un ultim mod de deosebire plăsmuind, în chip calomniator, îl aruncă asupra noastră, dându-ne ca un fel de lovitură mortală.

«Că au îndrăznit» zice «[a spune] și aceasta, [cum] că ființa [dumnezeiască] este în sine însăși nemuritoare; pe când lucrarea, pe de o parte, din unghiul ființei este nemuritoare, dar, pe de altă parte, luată în sine [este] omorâre; și zice Palama în [cartea] *Despre dumnezeiasca și îndumnezeitoarea împărtașire*: 'și dacă aceia – în chipul acesta – și viețuiesc fără-de-moarte și au murit, iar mulți din cei ce viețuiesc aici [sunt] morți – precum Domnul vieții și al morții a arătat⁶⁷⁴ –,

ἄρα καὶ θεότης νέκρωσις, ἀθάνατος κατὰ φύσιν μένουσα'».

ἀρ' οὐ δῆλον γέγονεν ἅπασιν ἐκ τῶν νῦν εἰρημένων, ὅτι ὀημάτων ψόφους εὐρεσιλογῶν ἡμῖν ἐπισείει, καθά τινα μορμολύκεια; τοῦτό γε μὴν ὁ συκοφάντης οὕτω παρέφθειρε καὶ διέστρεψεν, ὡς μηδὲν εἶναι παντάπασι πρὸς τὸν λόγον καὶ τὴν ἐκεῖ ἀρμονίαν. οὕτω γὰρ καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐκεῖ κείμενον, ὡς τὰ τε βιβλία συμμαρτυρεῖ καὶ ἡ ὑφή τοῦ λόγου προσαναγκάζει: «ἔστιν ἄρα καὶ ψυχῆς νέκρωσις, ἀθάνατος κατὰ φύσιν μενούσης». νῦν οὖν εἰ βούλει διαφορᾶς τρόπον ἐντεῦθεν ἔξελε, κάθαγμα· τίνα δοκεῖς φοβήσῃν τὰ τοιαῦτα ληρῶν καὶ συμπλάττων; ἄλλ' ἴσως γε οὐ φοβήσῃν, ἀλλ' ἀπατήσῃν ἠλπίσας τοὺς ὑποκλίνοντάς σοι τὰ ὦτα κατὰ πολλὴν ἄνοιαν· καὶ θαυμαστόν οὐδὲν, εἰ καὶ ὁ ὄφις ἀρχῆθεν τοῦτο καὶ ἔλπισε καὶ ἐτέλεσεν.

«οὕτω τοίνυν, κατὰ τούτους καὶ ἔτι πλείους τῆς διαφορᾶς καὶ ἀντιθέσεως τρόπους, τὸν ἕνα θεὸν εἰς οὐσίαν [f50^v] καὶ ἐνέργειαν διελόντες, ἔπειτα ὥσπερ ἂν εἰ μὴ ἡ οὐσία καὶ τὸ ἀνούσιον καὶ τὸ ὑφεστῶς καὶ μὴ ὑφεστῶς καὶ τὸ ὄρατόν καὶ ἀόρατον καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀντιθέσεων εἰς ἓν συνερχόμενα σύνθεσιν ἐποιοῦν – σύνθετον γὰρ ἔστι τὸ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων συγκεείμενον ἢ τὸ πολλοῖς εἰς ταῦτό συνιοῦσιν ἀπαρτιζόμενον, κατὰ τὴν τῶν θεολόγων ἀπλανῆ διδασκαλίαν – δισχυρίζονται μὴ γίνεσθαι σύνθεσιν ἐκ τε τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ ὧν φρονοῦσιν αὐτοὶ πραγμα-

⁶⁷⁵ Chr. Pal., vol. III, 144.

⁶⁷⁶ PG 152, 316 B.

⁶⁷⁷ Aristofan, *Ranae*, 491-492, ed. Les Belles Lettres, Paris 1928.

⁶⁷⁸ Adică: există.

⁶⁷⁹ Chr. Pal., vol. III, p. 144.

⁶⁸⁰ «aici»: în citatul corect din sfântul Grigorie Palama.

prin urmare dumnezeirea este și omorâre, nemuritoare rămânând după fire⁶⁷⁵,⁶⁷⁶.

Din cele zise acum nu e oare limpede tuturor că, născocind vorbe goale, ne amenință [apoi cu ele]⁶⁷⁷ ca și cu niște sperietori?; că [zicerea] aceasta pârătorul acesta mincinos așa a stricat-o și a sucit-o, că nu mai are nici o legătură cu șirul și cu armonia de acolo [a înțelesurilor]; că acolo se poate vedea scris, precum dau mărturie cărțile și precum [ne] silește și șirul cuvântului:

«prin urmare este⁶⁷⁸ și omorâre a sufletului, nemuritor rămânând [el] după fire»⁶⁷⁹;

poftește deci, lepădătură, de caută aici⁶⁸⁰ mod de deosebire; pe cine socotești că ai speria, astfel de lucruri aiurând și ticluind? Dar poate nu să îi sperii, ci să îi păcălești ai nădăjduit pe cei ce – cu multă lipsă de minte – își pleacă ție urechea; și nici nu e de mirare, că și șarpele, întru început, lucrul acesta și l-a nădăjduit și l-a săvârșit⁶⁸¹.

«Astfel, așadar, după aceste – și încă și mai multe – moduri de deosebire și opoziție, pe Dumnezeu Cel Unul despicându-L în ființă și lucrare, mai apoi, ca nu cumva ființa și ceea ce este fără ființă, și subzistentul și ceea ce nu subzistă, și văzutul și nevăzutul și celelalte [noțiuni venite din] opoziții, devenite una⁶⁸², să dea naștere compunerii (căci compusul este ceea ce este constituit din multe și diferite, sau ceea ce este alcătuit din multe care se unesc întru una și aceeași – după nerătăcita doctrină a teologilor), susțin [ei] a nu se face compunere între ființa lui Dumnezeu și cele pe care aceștia le consideră –

⁶⁸¹ *Facerea* 2, 1.

⁶⁸² Vezi mai sus nota 670.

τικῶς διαφόρων συνυπάρχειν αὐτῇ παρὰ πάντα λόγον καὶ πᾶσαν διδασκαλίαν τῶν ἱερῶν διδασκάλων».

ἦκεν, ὁδῶ βαδίζων, μᾶλλον δὲ ἀνοδίας καὶ παραφοραῖς ἐκτρεπόμενος, ἐπὶ τὸ μέγιστον αὐτοῖς ἐγκλημα τῆς συνθέσεως καὶ διὰ τοῦτ' ἄρα τοὺς μακροὺς ἐκείνους ἀνείλιπτε δρόμους, διαφορᾶς τρόπους ὡς πλείστους ἀνερευνώμενος, ἵνα τὴν ἐνέργειαν τῆς οὐσίας ἐπὶ πολὺ διασπῆσας, εἶτα συνάψαι ἐπιχειρῶν, τὴν σύνθεσιν εὖρη προφαινομένην – οἷόν τιτι πονηρῶ τεχνίτη – κακὸν ἀποτελεσματικὸν ἐκ μὲν οὖν ὧν ἐνταῦθα ὑβριστικῶς τὴν θείαν ἐνέργειαν ὀνομάζει, λέληθεν ἑαυτὸν οὐδεμίαν διδοὺς σύνθεσιν. τὸ γὰρ ἀνούσιον καὶ μὴ ὑφεστῶς ὅλως, τίνα ἂν σύνθεσιν ἀπεργάσαιτο; ἀλλ' οὔτε τὸ παρὰ τὴν οὐσίαν ἀνούσιον, ὡ σοφιστὰ, καθάπερ οὐδὲ τὸ παρὰ τὴν δικαιοσύνην ἤδη καὶ ἄδικον, οὔτε τὸ μὴ καθ' αὐτὸ ὑφεστῶς ἤδη καὶ μὴ ὑφεστῶς ὅλως ἢ ἀνυπόστατον, οὔτε κατὰ τὸ ὄρατόν καὶ ἀόρατον οὐδεμία ἀντίθεσις ὡς μὴ εἶναι ξυμβῆναι, καθάπερ οὖν οὐδ' ἐν τοῖς λοιποῖς, εἰ ὄρατὴν ἐν Πνεύματι τὴν ἐνέργειαν κατὰ τοὺς θεολόγους τιθέμεθα καὶ δι' αὐτῆς τὸν θεόν. ταῦτα μὲν οὖν, εἰ καὶ βλασφημῶς τε καὶ ἀθέως, καθ' ἑαυτοῦ δ' ὁμῶς εἴρηκε· διαβάλλει δ' αὐτὸς ἡμᾶς ὡς 'πραγματικῶς' [f51] διάφορα συνυπάρχοντα τῇ οὐσίᾳ φρονούντας τὰ τοῦ θεοῦ φυσικὰ ἰδιώματα, τὸ 'πράγματα εἶναι' πρὸς τὸ 'πραγματικῶς διαφέρειν' μεταλαμβάνων.

⁶⁸³ PG 152, 317 D–320 A.

⁶⁸⁴ «asupra acestora»: asupra patriarhilor palamiți și a lui Palama.

⁶⁸⁵ Aceste *τα παρὰ τὴν οὐσίαν* sunt cantitatea, calitatea, mișcarea etc.; vezi, de pildă, Alexander phil., *In Aristotelis Metaphysica commentaria*, pag. 192, r. 4; pag. 642, r. 29; pag. 669, r. 25; Simplicius phil., *In Aristotelis physiconum libros commentaria*, vol. 9, pag. 117, r. 23.

⁶⁸⁶ Adică: din perspectiva binomului *văzut/nevăzut*.

⁶⁸⁷ Zicând Caleca că – după Părinți, chipurile – lucrarea dumnezeiască este ceva ce nu are ființă și nu subzistă nicidecum, tocmai prin aceste calități excludea posibilitatea vreunei compuneri a lucrării dumnezeiești cu firea dumnezeiască; deci nu îi putea acuza pe aceștia că dau loc compunerii.

contrar a tot cuvântul și a toată doctrina sfinților dascăli – a coexista cu ea, realmente deosebite [de ea]»⁶⁸³.

Pășind pe cale sau, mai bine zis, abătându-se prin hățișuri și împleticindu-se [ca un om beat], a ajuns la vina cea mare pe care o aruncă asupra acestora⁶⁸⁴ – cea a compunerii; pentru aceasta, așadar, și-a croit [el] acele lungi drumuri, [tot] iscodind [să afle] mulțime de moduri de deosebire: ca lucrarea mult depărtându-o de ființă [și] mai apoi a [le] lipi străduindu-se, să descopere, ca un meșter viclean, ivită – [ca o] rea consecință – compunerea. Nu a băgat însă de seamă că prin cele cu care – [măcar că] în chip hulitor – numește [el] aici dumnezeiasca lucrare nu dă loc niciunei compuneri; că ce compunere ar [putea] lucra ceea *ce este fără ființă și ceea ce nu subzistă nicidecum?* (dar nici *ceea ce este pe lângă ființă*⁶⁸⁵ nu este, pe acest motiv, și lipsit de ființă, o, sofistule – precum nici *ceea ce este pe lângă dreptate* nu este, de acum, și nedrept –, nici *ceea ce nu este subzistent de sine nu este, de acum, și cu totul nesubzistent și neipostatic*, nici după văzut și nevăzut⁶⁸⁶ nu are cum surveni nici o opoziție – după cum nici în celelalte privințe –, dacă [cu puțină de] *văzut în Duhul* afirmăm – după cuvântătorii de-Dumnezeu – [a fi] *lucrarea* [dumnezeiască] și, prin ea, pe Dumnezeu). Acestea deci le-a zis – deși în chip hulitor și ateu – împotriva lui însuși⁶⁸⁷; iar pe noi ne părăște⁶⁸⁸ că însușirile firești ale lui Dumnezeu le socotim coexistând [cu ființa] realmente deosebite de ființă, prefăcând [el expresia] *a fi reale*⁶⁸⁹ în *a diferi realmente*; dar nu totuna este, o,

⁶⁸⁸ Verbul folosit aici – *διαβάλλω* (a defăima, a învrăjbi, a pârî) – este cel din care derivă cuvântul *διάβολος* ('pârător', defăimător), pe care autorul nostru îl va folosi puțin mai jos, ca apelativ convenit lui Caleca.

⁶⁸⁹ Literal: *a fi realități concrete*, altfel zis *lucruri* cu puțină de experiat, nu noțiuni abstracte care țin de mintea noastră.

ἀλλ' οὐ ταυτόν ἐστιν, ὡς διάβολε – τοῦτο γὰρ σοι προεπω-
δέστατον ὄνομα – τὸ πράγματα εἶναι καὶ πραγματικῶς
διαφέρειν· τὸ μὲν γὰρ ἡμεῖς λέγομεν καὶ κατὰ τοὺς διδα-
σκάλους φρονοῦμεν, ἢ καὶ πρότερον ἀποδέδεικται, φυ-
σικῶς καὶ οὐσιωδῶς καὶ ἀκτίστως ἐνυπάρχειν αὐτὰ τῇ
τοῦ θεοῦ οὐσία τιθέμενα· τὸ δὲ 'πραγματικῶς διαφέρειν'
ἀπαγορεύομεν, ἅτε τοῖς καθ' αὐτὰ ὑφειστώσι προσῆκον
καὶ οὐ τοῖς ἐπινοία μόνον, ὡς εἴρηται, διακρινομένοις.
οὕτω δὲ οὐδὲ σύνθεσις ἐκ τούτων ἔσται τῇ τοῦ θεοῦ
οὐσία καὶ τοῦτο κατὰ τοὺς θεολόγους ἕξης ἅπαντας, οὐ
τῷ γράμματι μόνον, 'ιουδαϊκῶς' (ὡς αὐτὸς ληρεῖς), ἐπο-
μένων ἡμῶν, ἀλλὰ πολλῶ πρότερον τοῖς νοήμασι φησὶ
γὰρ ὁ μὲν ἐκ Δαμασκοῦ θεολογικώτατος Ἰωάννης·

«ὁ ἀληθῆς λόγος διδάσκει ἀπλοῦν εἶναι τὸ θεῖον καὶ
μίαν ἀπλὴν ἔχειν ἐνέργειαν ἀγαθὴν, πᾶσι τὰ πάντα
ἐνεργοῦσαν κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου ἀκτῖνα»·

ὁ δὲ οὐρανοφάντωρ Βασίλειος ἐν τῷ *Πρὸς Ἀμφιλόχιον*,
ὡς ἐκ τῶν ἀρειανῶν·

«οὕτως ἀπλοῦς» φησὶν «ὁ θεὸς καὶ πᾶν ὅπερ ἂν
αὐτοῦ ἀπαριθμῆσι, γνωστὸν τῆς οὐσίας ἐστί»,

πρὸς ὅπερ ὁ μέγας ἀποτεϊνόμενος,

«τοῦτο δέ» φησὶ «σόφισμά ἐστι μυρίας τὰς ἀτοπίας
ἔχον· τοσούτων γὰρ τῶν ἀπρηριθμημένων ὄντων, πό-
τερον ταῦτα μιᾶς οὐσίας ὀνόματα; καὶ ἰσοδυναμεῖ
ἀλλήλοις τὸ φοβερόν αὐτοῦ καὶ τὸ φιλόανθρωπον καὶ
τὸ δίκαιον καὶ τὸ δημιουργικόν, τὸ προγνωστικόν καὶ
τὸ ἀνταποδοτικόν, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸ προνοητικόν;

⁶⁹⁰ PG 152, 320 A.

⁶⁹¹ Amintim că Părinții folosesc pentru 'Dumnezeu' (Θεός) și termenul filosofic pǎgân τὸ θεῖον, adică divinul sau ceea ce este dumnezeiesc.

⁶⁹² PG 94, 840 A.

⁶⁹³ «cele enumerate în privința lui Dumnezeu»: măreția Lui și puterea și înțelepciunea și bunătatea, pronia și dreptatea (vezi contextul citatului).

diavole – că acesta este numele preacuvântat – faptul de *a fi reale* cu cel de *a diferi realmente*; că primul lucru noi îl spunem și îl cugetăm în înțelesul dat lui de dascălii [Bisericii] – cum și mai înainte s-a arătat – în chip firesc și ființial și nezidit existând acestea în ființa lui Dumnezeu; pe când [faptul de] *a diferi realmente* îl oprim, ca pe unul ce este propriu celor ce subzistă în sine și nu [lucrărilor] celor ce doar în gândire – cum s-a spus – sunt deosebite [de ființă]. Astfel că nici compunere din acestea nu este ființei lui Dumnezeu – și [teza] aceasta [este] după toți cuvântătorii-de-Dumnezeu, nu doar literei [lor] – 'iudai-cește', cum aiurezi tu⁶⁹⁰ – urmând noi, ci întâi de toate înțelesurilor; că zice preacuvântătorul-de-Dumnezeu Ioan cel din Damasc:

«Cuvântul cel adevărat învață că dumnezeiescul⁶⁹¹ este simplu și că are lucrare bună – una [și] simplă – lucrătoare toate tuturora, în chipul razei soarelui»⁶⁹²;

iar Vasile arătătorul-de-cele cerești în [Epistola] către Amfilohie, ca din partea arienilor, astfel zice

«'simplu este Dumnezeu; și tot ce se enumeră în privința Lui⁶⁹³ – atribut al ființei este'»,

[zicere] căreia împotrindu-i-se marele [Vasile], zice [numaidecât că]

«[spusa] aceasta este un sofism plin de mii de absurdități; că atât de multe fiind cele enumerate, cum să fie acestea nume ale unei singure ființe [sau substanțe sau esențe]?; și deopotrivă sunt oare întreolaltă [atributele de] [a fi] El înfricoșător și [a fi] iubitor de oameni și [a fi] drept și [a fi] ziditor, [a fi] dinainte-știutor și [a fi] răsplătitor, măreția și pronia?; sau spunând noi unul

ἢ ὅπερ ἂν τούτων εἰπωμεν, οὐ τὴν οὐσίαν δηλοῦμεν; εἶπερ γὰρ τούτο λέγουσι, [f51^v] μὴ ἐρωτάωσαν εἰ τὴν οὐσίαν οἶδαμεν τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ πυνθανέσθωσαν ἡμῶν εἰ φοβερόν οἶδαμεν τὸν θεὸν ἢ εἰ δίκαιον ἢ φιλόανθρωπον. ταῦτα ὁμολογοῦμεν εἰδέναι· εἰ οὖν ἄλλο τι λέγουσι τὴν οὐσίαν, μὴ παραλογιζέσθωσαν ἡμᾶς διὰ τῆς ἀπλότητος· αὐτοὶ γὰρ ὡμολόγησαν ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι τὴν τε οὐσίαν καὶ τῶν ἀπηριθμημένων ἕκαστον. ἀλλ' αἱ μὲν ἐνεργεῖαι ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀπλή. ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτοῦ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα· αἱ μὲν γὰρ ἐνεργεῖαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος»·

καὶ ἐν τοῖς Ἀντιρόητικοῖς ὁ αὐτὸς·

«οἱ δεικτικοὶ τῆς ιδιότητος τοῦ θεοῦ τρόποι τὸν τῆς ἀπλότητος λόγον οὐ παραβλάπτουσιν· ἢ οὕτω γε πάντα ὅσα περὶ θεοῦ λέγεται σύνθετον ἡμῖν τὸν θεὸν ἀναδείξει καί, ὡς ἔοικεν, εἰ μέλλοιμεν τὴν τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀμεροῦς ἐννοίαν διασώζειν, ἢ οὐδὲν ἐροῦμεν ἐπὶ θεοῦ πλην τὸ ἀγέννητον καὶ παραιτησόμεθα αὐτὸν ὀνομάζειν ἀόρατον, ἄφθαρτον, ἀναλλοίωτον, διημιουργόν, κριτὴν καὶ πάντα ὅσα νῦν εἰς δοξολογίαν παραλαμβάνομεν, ἢ δεχόμενοι τὰ ὀνόματα ταῦτα, τί καὶ ποιήσωμεν; πότερον εἰς τὴν οὐσίαν ἅπαντα φέροντες καταθήσομεν; οὐκοῦν οὐχὶ μόνον σύνθετον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνομοιομερῶν συγκείμενον αὐτὸν ἀποδείξομεν διὰ τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑφ' ἑκάστου τῶν ὀνομάτων σημαίνεσθαι· ἀλλ' ἔξω τῆς οὐσίας ἐκλη-

⁶⁹⁴ PG 32, 868 C-869A; BEΠ 55, 283.

⁶⁹⁵ Adică: multitudinea modurilor de a fi ale lui Dumnezeu (*infricoșător, de-oameni-iubit* etc.).

⁶⁹⁶ Literal: 'nu vatămă cuvântul simplității Lui'; în Migne în loc de *παραβλαπτουσιν* (vatămă) apare *παραλυπησουσιν* ('înrăstăiează', stânjenesc).

dintre acestea – oricare ar fi el – oare ființa o arătăm?; păi dacă este așa, atunci să nu ne mai întrebe dacă am văzut ființa lui Dumnezeu, ci să ne întrebe dacă L-am văzut pe Dumnezeu [a fi] înfricoșător sau dacă [L-am văzut a fi] drept sau iubitor-de-oameni; [că] acestea [a fi] mărturisim a-L fi văzut. Dacă, așadar, altceva [decât acestea] spun [ei] a fi ființa [lui Dumnezeu], atunci să nu ne mai amețească pe noi cu 'simplitate'; pentru că ei înșiși au recunoscut altceva a fi ființa [Lui] decât oricare din enumeratele acestea. [Așa]dar lucrările sunt felurite, pe când ființa – simplă. Iar noi spunem că din lucrări Îl cunoaștem pe Dumnezeul nostru, nu pretindem a ne apropia de ființa Lui; că lucrările Lui coboară la noi, iar ființa Lui rămâne neapropiată»⁶⁹⁴;

și în *Antiretice* tot el [zice]

«modurile arătătoare ale însușirii lui Dumnezeu⁶⁹⁵ nu vatămă simplitatea Lui⁶⁹⁶; că, [de nu e] așa, [atunci] toate câte se zic despre Dumnezeu compus a fi ni-L arată nouă pe Dumnezeu; încât, de bună seamă, dacă ținem a păstra simplitatea și neîmpărțirea lui Dumnezeu, atunci ori nu mai spunem nimic despre Dumnezeu în afara faptului că e nenăscut – și încetăm a-L mai numi nevăzut, nesticăcios, neschimbător, ziditor, judecător și toate câte acum spre slavoslovire le zicem – ori, primind numele acestea, ce vom face?; toate aducându-le asupra ființei, cum i le vom atribui?; că nu doar compus Îl vom dovedi [a fi pe Dumnezeu], ci și constând din părți neasemănătoare⁶⁹⁷, de vreme ce fiecare din numele acestea înseamnă altceva; sau le vom înțelege a numi lucruri din afara ființei?; așadar,

⁶⁹⁷ Adică: din părți eterogene.

ψόμεθα; ὄν περ ἄν τοίνυν ἐπ' ἐκείνων ἑκάστου λόγον ἐπινοήσωσι, τοῦτον καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίας καταδειξάσθωσαν»·

καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, κατὰ σῶμα καὶ πνεῦμα, Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης ἐν οἷς *Πρὸς Εὐνόμιον* [f52] γράφει:

«τίς ὁ διφυᾶ τὸν θεὸν εἶναι λέγων, πλήν σου, τοῦ πᾶσαν ὀνόματος ἔννοιαν τῆ τοῦ Πατρὸς οὐσία συμφύοντος καὶ μηδὲν ἕξωθεν προσεῖναι λέγοντος, ἀλλ' ἑκάστον τῶν περὶ τὸ θεῖον ὀνομάτων τῆ οὐσία τοῦ θεοῦ ἐγκεντρίζοντος;»·

καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος:

«ἢ καὶ τὸ ἀθάνατον καὶ τὸ ἄκακον καὶ τὸ ἀναλλοίωτον οὐσία θεοῦ (ἀλλ' εἰ τοῦτο, πολλαὶ οὐσίαι θεοῦ καὶ οὐ μία) ἢ σύνθετον ἐκ τούτων τὸ θεῖον· οὐ γὰρ ἀσυνθέτως ταῦτα, εἶπερ οὐσίαι»·

βλέπεις τοὺς διδασκάλους οὐ διακρίνοντας μόνον τὰ περὶ θεὸν ὀνόματα τῆς οὐσίας (ἄλλο γὰρ, φησὶν, ἢ οὐσία καὶ ἄλλο τῶν ἀπηριθμημένων ἑκάστον) καὶ οὕτως ἀσύνθετον δηλαδὴ τὸν θεὸν πρεσβεύοντας, ἀλλὰ καὶ τοῖς οὐσίαν ταῦθ' ἅπαντα τιθεμένοις ἀντιπεριστάντας τὸν ὄνειδον τῆς συνθέσεως – οἱ δὲ εἰσὶν εὐνομιανοὶ καὶ ἀρειανοὶ καὶ οἱ κατὰ σὲ νῦν οὗτοι βαρλααμίται. οὐ γὰρ ἀσυνθέτως ταῦτα φησὶν, εἶπερ οὐσίαι. 'τί οὖν καὶ ποιήσεις;' (ἵνα τοῖς ἐκείνων χρήσωμαι ῥήμασι). 'πότερον εἰς τὴν οὐσίαν ταῦτα φέρων ἅπαντα καταθήσεις;' τοῦτο μὲν οὖν καὶ ποιεῖς πολλαχοῦ, τοῖς εὐνομιανοῖς ἐπόμενος, ἀλλ' οὕτω γε, 'οὐ σύνθετον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνομοιομερῶν συγκεείμενον τὸν θεὸν ἀποδείξεις διὰ

⁶⁹⁸ PG 29, 640 BC–641 A.

⁶⁹⁹ Adică: în exteriorul acesteia.

⁷⁰⁰ PG 45, 1113 D.

ceea ce li se va năzări [lor] în privința fiecăruia dintre [numele] acelea, aceasta să o afirme și în privința denumirii de nenăscut»⁶⁹⁸.

Iar fratele lui după trup și după duh, Grigorie al Nyssei, în cele către Eunomie scrie:

«cine zice că Dumnezeu este în două firi dacă nu tu, cela ce tot înțelesul numelui îl atribui ființei Tatălui și zici că nimic nu există în afara acesteia⁶⁹⁹, ci [pe] fiecare dintre numirile date dumnezeiescului o altoiești ființei lui Dumnezeu?»⁷⁰⁰;

iar Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul

«ori și însușirea de a fi fără-de-moarte și fără-de-răutate și fără-de-schimbare este [fiecare] ființă [sau esență] a lui Dumnezeu (dar dacă e așa, atunci [vom avea] mai multe ființe ale lui Dumnezeu, și nu [doar] una); ori dumnezeiescul va fi [ceva] compus din acestea; că acestea nu [pot sta laolaltă] în mod necompus, de vreme ce sunt ființe»⁷⁰¹.

Vezi cum învățătorii nu doar că deosebesc numirile despre Dumnezeu de ființa [Lui] (că altceva – zice – este ființa și altceva fiecare din cele enumerate) și, astfel, necompus [a fi] Îl vestesc pe Dumnezeu, ci și întorc [asupra] celor ce toate acestea le atribuie ființei ocară compunerii – [adică asupra] eunomienilor și arienilor și varlaamișilor celor ca tine; că acestea nu [pot sta laolaltă] în mod necompus, de vreme ce sunt ființe. Așadar – ca să folosesc [și eu] cuvintele acelora – 'ce vei face?; aducând [tu] toate acestea asupra ființei, cum i le vei atribui?'; dar aceasta o și faci în multe locuri, urmând eunomienilor, și așa, deci, 'nu doar compus Îl vei dovedi [a fi pe Dumnezeu], ci și constând din părți neasemănă-

⁷⁰¹ PG 36, 88 D; ΕΠΕ 4, 124.

τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑφ' ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημαίνεσθαι' (κωλύει γὰρ οὐδὲν ἐπαναλαμβάνειν)· 'ἄλλ' ἔξω τῆς οὐσίας ἐκλήψη;' τοῦτο μὲν οὖν πρότερον ἂν ἔλοιο τὴν γλῶσσαν προέσθαι· ἢ τοῖς ἁγίοις ὁμολογήσαι καὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς τουτοῖσι διδασκάλοις· μὴ δυνάμενος οὖν ἐκείνους κακῶς λέγειν, ἐπὶ τούτους τὸ φιλολοῖδορον τρέπεις καὶ τὸ τοῦ πατριάρχου ῥητὸν ἐκθέμενος ὑβριστικῶς ἐπιφέρεις [f52^v].

«ταῦτα δὲ ὅτι πολλὴν ἀνοίαν μαρτυρεῖ τῷ ἀνδρὶ, οὐδὲ χρὴ λέγειν».

ἄλλ' ἐγὼ σοὶ καὶ τοὺς ἁγίους παρεξομαί μικροῦ καὶ τοῖς ῥήμασι τὰ αὐτὰ φθειρομένους· ἴσως γὰρ ἂν οὕτω παύσαιο τῆς πρὸς ἐκείνον μανίας·

«εὕρετό τις» φησὶ καθ' ὑπόθεσιν ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης «γεωμετρίαν, ὁ δὲ αὐτὸς οὗτος ὑπερλήφθω καὶ ἀστρονομίας εὕρετῆς εἶναι, ἰατρικῆς τε πάλιν καὶ γραμματικῆς καὶ γεηπονίας καὶ ἄλλων τοιούτων ἐπιτηδευμάτων τινῶν· ἄρ' ἐπειδὴ πολλὰ καὶ διάφορα τὰ νοήματα τῶν ἐπιτηδευμάτων περὶ τὴν μίαν θεωρεῖται ψυχὴν, σύνθετος διὰ τοῦτο ἢ

⁷⁰² «nimic nu ne împiedică a repeta (cuvintele Părinților)»: de vreme ce poziția teologică a lui Caleca e identică celei a ereticilor eunomieni, îi putem adresa întocmai cuvintele pe care Părinții le adresau aceluia.

⁷⁰³ E vorba despre patriarhul Filothei Kokkinos, iar zisa lui cea citată de Caleca este următoarea: «Învățând noi de la sfinți că nici pe om însușirile firești nu îl fac vreodată [a fi] compus, dar nici profesiile și științele – că nimeni nu ar zice vreodată despre om că este compus din pricină că are fire și lucrare firească, sau din pricină că are fire și artă literară, sau e știutor de arhitectură ori agricultură – iar dacă așa stau lucrurile în privința omului, ce nevoie mai e să spunem [că așa stau și] în privința lui Dumnezeu, Celui întru toate mai presus de fire? Dar compunere se face – și se spune [a fi] – atunci când [avem] două realități concrete care au – fiecare – ipostas propriu și fiecare poate exista – și poate fi văzut – separat de celălalt; când unele ca acestea se pun laolaltă și se unesc

toare, de vreme ce fiecare din numele acestea înseamnă altceva'; (că nimic nu ne împiedică a repeta⁷⁰²); 'sau le vei înțelege a numi lucruri din afara ființei'? aceasta, așadar, alege mai înainte de a-ți dezlega limba; ori [alege-ți] a mărturisi dimpreună cu sfinții și cu învățătorii aceștia ai noștri; dar, neputând zice nimic rău despre aceia, asupra acestora îți abați obiceiul de-a ocări și, punând de față zisa patriarhului⁷⁰³, adaugi [în chip] necinstitor [cum]

«că [vorbele] acestea mărturisesc multa lipsă de minte a bărbatului [acestuia] – [aceasta] nici nu mai e nevoie să o zicem»⁷⁰⁴.

Dar eu îți voi aduce [de față] și sfinți care aceleași lucruri le zic aproape cu aceleași cuvinte; poate că așa se va potoli furia ta asupra aceluia.

«Să zicem că cineva» zice drept ipoteză marele Grigorie al Nyssei «a dobândit știința geometriei; tot acesta – să presupunem – este și cunoscător al astronomiei și, iarăși, al medicinei și al artei literare și al agriculturii și al altor câtorva profesii asemănătoare acestora; prin urmare, din pricină că multe și felurite profesii se văd într-unul și același suflet, pentru aceasta se va considera oare sufletul [a fi] compus?; [deci] măcar că cu totul se deosebește ceea ce înseamnă medicină de știința astronomiei, și literatura cu geometria nici o părtășie nu are după înțeles, nici – iarăși – navigația și agricultura, fiecare din profesiile acestea se poate alătura unuia și aceluiași suflet; și prin aceasta sufle-

întreolaltă într-un singur ipostas, precum în om sufletul și trupul; sau în cazul unei case pietrele și lemnele și fierul. Pentru că acestea ipostas fiind fiecare în parte, când se pun laolaltă și se unesc întreolaltă, atunci vorbim despre compunere, care este unire a două sau mai multe realități ipostaziate» (PG 152, 320 CD).

⁷⁰⁴ PG 152, 320 D.

ψυχὴ νομισθῆσεται; καὶ τοί γε πλείστον διαφέρει τὸ κατὰ τὴν ἰατρικὴν σημαινόμενον τῆς ἀστρονομικῆς ἐπιστήμης, καὶ ἡ γραμματικὴ πρὸς τὴν γεωμετρίαν οὐδεμίαν κατὰ τὸ σημαινόμενον τὴν κοινωνίαν ἔχει, οὐδ' αὖ πάλιν ἡ ναυτηλία καὶ ἡ γεηπονία, ἀλλὰ μὴν περὶ τὴν μίαν ψυχὴν ἐκάστου τούτων τὸν λόγον δυνατὸν ἐστὶν ἀθροισθῆναι καὶ οὐ διὰ τοῦτο πολυσύνθετος ἡ ψυχὴ γίνεται, οὐδὲ πάντα τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιτηδευμάτων πρὸς ἓν σημαινόμενον ἀνακίρνονται. εἰ τοίνυν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τοσούτων ὀνομάτων τῶν περὶ αὐτὸν λεγομένων οὐδὲν εἰς τὴν ἀπλότητα βλάπτεται, πῶς ἂν τις οἴηθει τὸν θεόν, εἰ σοφὸς καὶ δίκαιος καὶ ἀγαθὸς καὶ αἰδῖος καὶ πάντα τὰ θεοπρεπῆ καλοῖτο ὀνόματα – εἰ μὴ μία πᾶσι νομισθεῖη τοῖς ὀνομασι σημασία – ἢ πολυμερῆ γίνεσθαι ἢ ἐκ μετουσίας τούτων τὸ τέλειον ἑαυτῷ συναγείρειν τῆς φύσεως;»

καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος, ἡ τῶν ὁμολογητῶν καὶ φιλοσόφων ἀκρότης, ἐν τῇ Πρὸς Πύρρον διαλέξει, πρὸς αὐτὸν οὕτω φησὶν:

«ὄρας ὅτι ἐκ τούτου πλανᾶσθε, ἐκ τοῦ [f53] πάντη ἀγνοῆσαι ὅτι αἱ συνθέσεις τῶν ἐν ὑποστάσει ὄντων – καὶ οὐ τῶν ἐν ἐτέρῳ θεωρουμένων – εἰσὶ; καὶ τοῦτο κοινὸν φρόνημα πάντων καὶ τῶν ἔξω φιλοσόφων καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας θεοσόφων μυσταγωγῶν;».

τίνι τούτων, εἰπέ μοι, προσαναθήσεις τὴν ἄνοιαν; τῶν γὰρ εἰρημένων ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τὸ μὲν ἄτερος τῶν διδασκάλων εἶπε, θάτερον δὲ ὁ λοιπός, ὃ δὴ καὶ κοινὸν φρόνημα πάντων εἶναι τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἔξω σοφῶν μεμαρτύρηκε. λέληθας τοίνυν σαυτὸν ἀμύητον ἀποφαίνων ἀπάντων ἐξῆς, ἵνα μηδὲν εἶπω πλέον, ὡς ἀνόητον τοῦτο παραγραφόμενος.

⁷⁰⁵ Literal: 'polisintetic'.

tul nu devine compus din mai multe⁷⁰⁵, după cum, pe de altă parte, nu se întâmplă nici ca toate numele profesiilor acestora să se amestece și să însemne un singur lucru; dacă, așadar, minții omenești – prin atât de multe nume date ei⁷⁰⁶ – întru nimic nu i se vatămă simplitatea, cum poate socoti cineva că Dumnezeu – numit fiind [El] înțelept și drept și bun și veșnic și cu toate numele lui-Dumnezeu-cuvenite (dacă nu cumva una socotește a fi înțelesul numelor) – ar deveni multipartit ori că din combinarea acestora Și-ar dobândi caracterul desăvârșit al firii?»⁷⁰⁷;

și dumnezeiescul Maxim, piscul mărturisitorilor și filosofilor, în dialogul cu Pyr, așa zice către acesta:

«Vezi că rățăciți din pricină că ignorați cu totul faptul că [toate] compunerile sunt ale celor ce sunt în ipostas⁷⁰⁸, nu ale celor considerate [sau observate] în altul⁷⁰⁹? Iar aceasta este opinia comună a tuturor – și a filosofilor și a mistagogilor de-Dumnezeu-înțelepțiți ai Bisericii»⁷¹⁰.

Pe seama cui dintre aceștia, spune-mi, vei pune deci 'lipsa de minte'? Că, din cele spuse de patriarh, o parte a spus-o unul din [ai Bisericii] învățători, iar restul [l-a spus] celălalt; ceea ce s-a dovedit și a fi opinie comună a tuturor învățătorilor și a filosofilor din afară. Astfel că te-ai dat de gol pe tine însuși, vădindu-te tuturor [a fi] neinițiat – ca să nu zic mai mult – când, ca un lipsit de minte, te-ai apucat să scrii aceasta.

⁷⁰⁶ Adică: minte de geometru, de astronom, de medic etc.; sau: minte geometrică, minte medicală etc.

⁷⁰⁷ PG 45, 1077 AD.

⁷⁰⁸ «celor ce sunt în ipostas»: entităților existente ca ipostas, ipostasurilor.

⁷⁰⁹ «cele considerate/observate în altul»: însușirile sau lucrările unui ipostas.

⁷¹⁰ PG 91, 296 B.

ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐν τοῖς ἐξῆς, ἐνθα καὶ αὐτός τι δοκεῖ λέγειν, διαληψόμεθα τελεώτερον· νῦν δ' ἡμῖν οἶμαι τὰ ῥήματα μόνα τῶν θεολόγων ἀρκεῖν, ὥσπερ τινὰ τρόπαια πρὸς ταῖς ἄλλαις καὶ ταυτησί τῆς μοχθηρᾶς αἰρέσεως ἀνεστῶτα· τὰ δὲ ἐξῆς δάκρουσι μᾶλλον εἰκὸς ἢν ἀπαλείφειν ἢ γράμμασιν ἀντιλέγειν· οὕτω πᾶσαν ὑπερβολὴν ἀσεβείας τε ὁμοῦ καὶ συκοφαντίας κατόπιν ἔα· τοὺς γὰρ παλαιοὺς ἐκείνους αἰρετικούς μιμούμενος, οὔτε διαφορὰν ἀγωνιστικῶν τε καὶ διδασκαλικῶν λόγων ὑπ' ἀμαθίας ἐώμενος συνιδεῖν, οὔτε μὴν ἀκαινοτομήτους τοὺς λόγους ὑπὸ βασκανίας ἢ κακουργίας, ὡς ἔχουσι, προτιθεῖς· ἐκεῖνα ἐπικαλεῖ τῷ μεγάλῳ Γρηγορίῳ καὶ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν πατρᾶσιν, ὧν ἀφόρητος μὲν ἡ ἀκοή τοῖς αὐτόθεν σκοποῦσι, κατάπτυστος δὲ ἡ διάνοια τοῖς τὸ βάθος λογιζομένοις· ὅτι γὰρ τὸν θεὸν οὐ κατ' οὐσίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν εἶναι τε [f53^v] καὶ λέγεσθαι τοῖς ἀγίοις συμφώνως φασί, θεοὺς πολλοὺς ἐπιφημίζει τοῖς φιλοθέοις, ὁ τῆς ἀθείας προήγορος, καὶ δὴ τινὰς ῥήσεις αὐτῶν περικόψας καὶ λυμηνάμενος, ἐν αἷς ἐκεῖνοι περὶ ἐνεργείας ἢ φωτὸς θεοῦ τὸν λόγον ποιοῦνται· περὶ γὰρ τούτων καὶ ὁ ἀγὼν ἦν, ὡς θεὸν ἕτερον ἰδίᾳ καὶ καθ' αὐτὸν ὑφεστῶτα τὴν ἐνέργειαν ἢ τὸ φῶς λεγόντων καταβοᾶ, καθάπερ ἂν εἰ καὶ τοῖς ἥλιον τὴν ἀκτίνα καλοῦσι, δυοῖν ἡλίῳ προὔφερε δόξαν ἢ καὶ τοῖς τὴν διάνοιαν νοῦν τιθεμένοις, ὡς ἕτερον νοῦν εἰσάγουσιν ἐλοιδορεῖτο. τοῦτο δ' οὐχ οὕτως ἔχον ἐστίν· οὔτε γὰρ ἐκεῖνοι δύο φασὶν ἡλίους ἢ δύο νοῦς, οὔθ' οὗτοι δύο θεοὺς ἢ πολλοὺς, κἂν περὶ ἐνεργείας ὡς θεοῦ μνημονεύωσι

⁷¹¹ Adică: în *Antireticul al II-lea*.

⁷¹² Imaginea este cea din imnografie: «Vrut-am cu lacrimi a șterge, Doamne, zapisul greșalelor mele» (stihira I^a a stihioavnei Vecerniei de Luni seara din Octoih).

⁷¹³ Literal: a calomniei.

Dar despre acestea vom vorbi mai pe larg în cele ce urmează⁷¹¹ (unde – pare-se – și eu însumi zic [câte] ceva), iar acum socotesc a ne fi de ajuns singure vorbele de-Dumnezeu-cuvântătorilor, cele ca niște steaguri de biruință înălțate – ca și asupra [ereziilor] celorlalte – și asupra ereziei acesteia; cât despre restul [spuselor tale], potrivit [ne] era, mai degrabă, cu lacrimi a le șterge⁷¹², decât cu litere a ne împotrivi lor; astfel, toată prisosința necinstirii [de Dumnezeu] totodată și a defăimării⁷¹³ o așterne [în scris]; că pe ereticii aceia cei de demult imitându-i, nici de deosebirea dintre discursurile polemice și cele didactice nevoind să știe, din lipsă de învățătură, nici nemăsluite cuvintele [sfinților] punându-le de față, din pizmă și răutate, de [lucrurile] acestea îl învinuiește pe marele Grigorie – și pe amândoi părinții cei [de-un-cuget] cu el –, al căror auz de nepurtat [este] celor ce privesc drept [lucrurile] și al căror înțeles vrednic de a fi scuipat [este] celor ce socotesc adâncul [cuvintelor]: [pe motiv] că, în conglăsuire cu sfinții, spun că Dumnezeu este [Dumnezeu] – și este numit [Dumnezeu] – nu doar după ființă, ci și după lucrare, îi înfățișează – [el,] avocatul ateismului – pe iubitorii-de-Dumnezeu [a introduce] mulți dumnezei, ciuntind [el totodată] și stricând și ziceri dintr-ale lor, în care aceia vorbesc despre lucrare sau dumnezeiasca lumină; că pentru aceasta [ii] și era zbaterea, [ca unul ce] îi acuză că afirmă [a fi] *alt dumnezeu*, aparte, lucrarea – sau lumina – cea în El subzistentă, ca și cum și celor ce 'soare' numesc raza [soarelui] le-ar imputa că susțin [existența a] doi sori sau i-ar batjocori pe cei ce cugetarea o numesc 'minte' cum că o introduc [pe aceasta ca pe o] altă minte; dar nu așa este aceasta; că nici aceia nu afirmă doi sori sau două minți, nici aceștia doi dumnezei sau mai mulți, măcar că despre lucrare pomenesc ca despre Dumnezeu;

τὸ γὰρ τὰ ἐνυπάρχοντα καλεῖν ἐκ τῶν οἷς ἐνυπάρχει, συναπτόντων οὐ διαιρῶντων ἐστίν.

εἷς οὖν θεός, ἐν οὐσία τε καὶ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ κατὰ τοὺς θεολόγους νοούμενος καὶ λεγόμενος· ἐπεὶ καὶ παράδοξον ἄλλως, εἰ τὰ τὴν ἐνότητα τοῦ θεοῦ παριστῶντα, ταῦτ' εἰς πολλὰ τὸν θεὸν διαιρήσει·

«μία γὰρ» φασὶν «οὐσία, μία δύναμις, μία ἐνεργεία, μία δόξα, μία βασιλεία, μία χάρις».

πῶς οὖν ἂ τὰς ὑποστάσεις ἐνοῦσι – κοινὰ γὰρ ἐστὶ καὶ φυσικὰ τῶν τριῶν –, ταῦθ' ὡς διαιρῶντα καὶ ἀνὰ μέρος ἰστῶντα ὑποληφθήσεται; οὐχ οἷον [περιττόν] δὲ καὶ ὧν προῦβάλετο ῥήσεων, κατατεμῶν καὶ διαφθείρας, τὸν νοῦν ἐκθέσθαι τινάς, ἴν' αὐτοῦ κἂν τούτοις ἢ κακουργία διαδειχθῆ· καὶ γὰρ εἰσάγει τὸν Παλαμᾶν, ἐν τῷ β^ο τῶν κατὰ τῶν δευτέρων τοῦ Βαρλαάμ, ὃν ἐπιγράφει Κατάλογος τῶν ἐκβαινόντων ἀτόπων, οὕτως ἰλέγοντα·

«οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ πέρα εἰσι τὰ μετέχοντα τοῦ θεοῦ, ἢ δὲ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ θεοῦ παντάπασιν ἀμέθεκτος, [f54] ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας καὶ τῶν μετεχόντων, δι' οὗ ταῦτα τοῦ θεοῦ μετέχουσι· καὶ μετ' ὀλίγα· ἴδει δὴ ζητεῖν ἡμᾶς θεὸν ἕτερον, οὐκ ὄντα μόνον αὐτοτελεῖ, αὐτενέργητον, αὐτὸν ἑαυτὸν δι' ἑαυτοῦ θεώμενον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθόν· καὶ ἀπλῶς δεῖ ἡμᾶς ζητεῖν θεὸν οὕτω πως μεθεκτόν'».

τίνος οὖν χάριν ἐνταῦθα τὰ μεταξὺ καὶ ἂ φησιν ὀλίγα παρείλετο; ἴν' ὡς οἰκείαν τοῦ Παλαμᾶ δόξαν, τὸ «δεῖ ζητεῖν ἡμᾶς

⁷¹⁴ Fontem non inveni; literal: că «ó ființă», zic [ei], «ó putere, ó lucrare, ó slavă, ó împărăție, ún har».

⁷¹⁵ PG 152, 321 BC; Chr. Pal., vol. I, 675-676.

că faptul de a le numi pe cele existente înlăuntrul cuiiva cu numirile celui în care există [ele] – [faptul acesta] este propriu celor ce [le] unesc [pe acelea aceluia], nu celor ce [le] despart. Așadar unul este înțeles [a fi] și spus [a fi] Dumnezeu în ființă și în putere și lucrare de către cuvântătorii-de-Dumnezeu; fapt pentru care și straniu ar fi ca cele ce înfățișează unitatea lui Dumnezeu – tocmai acestea să Îl scindeze pe Dumnezeu;

«pentru că una este» zic [ei] «ființa, una puterea, una lucrarea, una slava, una împărăția, unul harul»⁷¹⁴.

Cum, dar, cele ce unesc ipostasurile – pentru că [toate acestea] comune sunt și firești Celor trei – acestea să fie înțelese ca despărțitoare și [fiecare] deoparte stătătoare? Și nu ar fi, poate, de prisos să dăm ceva din zicerile pe care el – ciuntindu-le și stricându-le înțelesul – le-a pus de față, ca și de aici să [i] se vadescă vicleșugul; că ni-l aduce de față pe Palama ca zicând – în cuvântul al doilea dintre cele împotriva celor de al doilea ale lui Varlaam, pe care îl întitulează *Catalogul absurdităților care reies...* – astfel:

«și, de vreme ce – pe de o parte – există cele ce se împărtășesc de Dumnezeu, și – pe de alta – ființa lui Dumnezeu este cu totul neîmpărtășibilă, prin urmare există ceva între ființa cea neîmpărtășibilă și cele ce se împărtășesc, [ceva] prin care acestea se împărtășesc de Dumnezeu; și după puține [cuvinte]: 'Trebuie deci să ne căutăm alt Dumnezeu, care să fie nu doar desăvârșit-în-sine, în-sine-lucrător, însuși pe sine însuși prin sine însuși îndumnezeindu-se, ci [să fie] și bun; și, într-un cuvânt, trebuie să ne căutăm un Dumnezeu întrucâtva împărtășibil'»⁷¹⁵.

Pentru ce, așadar, a scos de aici cuvintele dintre [cele două citate], [cuvinte] despre care și zice că sunt puține? Ca pe seama lui Palama să pună socotința că 'trebuie să ne cău-

θεὸν ἕτερον», περὶ ἐνεργείας δὴθεν λεγόμενον ἐπαγάγη τὸ δ' ἐκείνος ὡς ἐπόμενον ταῖς Βαρλααμίτισι δόξαις ἄτοπον καὶ οὐ παρ' ἑαυτοῦ τέθεικε· καὶ δῆλον ἐξ ὧν οὗτος παρέλιπε· φησι καὶ γὰρ ὡς πρὸς τὸν Βαρλαάμ ἐκείνον ἀποτεϊνόμενος·

«ὦ τῆς ζημίας! διέστησας ἡμᾶς θεοῦ, τὸ συνδοῦν ἐκ μέσου ποιησάμενος καὶ 'χάσμα μέγα' καὶ ἀδιάβατον μεταξύ θέμενος ἐκείνου καὶ τῆς γενέσεως καὶ διοικήσεως τῶν γεννητῶν· δεῖ δὴ ζητεῖν ἡμᾶς θεὸν ἕτερον» καὶ τὰ ἐξῆς.

ἀκούεις ὡς πρὸς αὐτὸν ἐκείνον τὸν κακοδαίμονα Βαρλαάμ ὁ μέγας φησὶν, ὡς εἰ μὴ δοίης τὸν αὐτὸν εἶναι θεὸν ταῖς ἐνεργείαις μεθεκτόν, ὅς καὶ τῆ οὐσία ἀμέθεκτος, 'δεῖ ζητεῖν ἡμᾶς θεὸν ἕτερον', ὧ καὶ τὸ μεθεκτόν πρόσεστι; τοιαῦτά σου καὶ τὰ καθ' ἡμῶν καὶ τῆς ἀληθείας κομψὰ παρευρήματα καὶ τοιαύταις ἄρα θηρολεξίαις τὴν Ἐκκλησίαν αἰρήσειν ἤλπισας. ἀλλὰ τὰ γε περὶ τοῦ φωτός αὐτῷ καὶ τῆς θείας χάριτος καὶ θεώσεως ὡς ἐκ τῶν τοῦ Παλαμᾶ λόγων ἐξελημμένα, προτιθέναί μὲν ἐνταυθοὶ περιττόν.

αὐτὰ γε μὴν καθ' αὐτὰ τοῖς νουνεχῶς μετιοῦσιν ἀναγινωσκόμενα, τὸ τε ψυχικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ δαιμονιώδες [f54^v] ἐναργῶς παραστήσει καὶ ὡς ἀπιστεῖ καθάπαξ πάση μετοχῇ θεία καὶ ἐμφανεία καὶ παντάπασιν τὸν θεὸν χωρίζει τῆς γεννητῆς φύσεως· χλευαστικῶς γὰρ ὁ τάλας ἐκλαμβάνει τὰ θεία καὶ ἀνιέρως τοῖς ἱεροῖς ἐπιτίθεται καὶ 'τοὺς μαργαρίτας ὁ χοῖρος καταπατεῖ', πλὴν ὅσον οὐ παρὰ τοὺς εἰπόντας, διὰ τοῦτο καὶ οὐκ ἐκείνους αὐτὸς ῥήγνυσιν, ἀλλ' ὑπ' αὐτὸς αὐτοῦ

⁷¹⁶ *Ioan* 16, 26.

⁷¹⁷ *Chr. Pal.*, vol I, 675.

⁷¹⁸ «cugetul lui cel sufletesc»: cugetul – nu duhovnicesc, ci – sufletesc al lui Caleca (vezi *I Corinteni* 2, 14; *Iuda* 1, 19).

tăm alt Dumnezeu', ca și cum – chipurile – ar fi fost spusă despre [dumnezeiasca] lucrare, când acela nu ca de la el a spus-o, ci ca pe o consecință absurdă a opiniilor varlaamite; că și spune, ca împotrividu-se lui Varlaam aceuia:

«O, ce [nemăsurată] pagubă! – ne-ai depărtat pe noi de la Dumnezeu, desființând ceea ce una [făptura cu El] și 'prăpastie mare'⁷¹⁶ și de netrecut punând între Acela și facerea și chivernisirea celor făcute. Trebuie deci să ne căutăm alt Dumnezeu» și celelalte⁷¹⁷.

Auzi cum că însuși nenorocitului acela de Varlaam îi zice marele [Grigorie] că de nu îngădui ca Dumnezeu – Care este neîmpărtășibil după ființă – Același să fie împărtășibil după lucrări, atunci 'trebuie să ne căutăm alt Dumnezeu', Căruia să-I fie proprie și însușirea de a fi împărtășibil? De felul acestea îți sunt măiestritile tale găselnițe cele și împotriva noastră și împotriva adevărului și cu astfel de trunchieri de cuvinte ai nădăjduit a-ți supune Biserica.

Iar spusele despre lumină și dumnezeiescul har și îndumnezeire cele luate de el din cuvintele lui Palama – [pe acestea] de prisos este a le mai pune [noi] aici de față; că ele însele, citite, vădesc limpede celor întregi la minte cugetul lui cel sufletesc⁷¹⁸ și drăcesc și cum că întru nimic nu crede în vreo dumnezeiască împărtășire și arătare⁷¹⁹ și cu totul Îl desparte pe Dumnezeu de firea cea zidită; că în zeflema ia – ticălosul – cele dumnezeiești și în chip pângărit se aruncă asupra celor sfinte și calcă – porcul – mărgăritarele⁷²⁰, numai că nu [lui aruncate] de către cei ce le-au spus și, de aceea, nu pe aceia îi sfâșie el,

⁷¹⁹ «arătare»: teofanie.

⁷²⁰ cf. *Mattei* 7, 6.

ῥῆγγυται· προδηλον γὰρ αὐτῷ τὸ μῖσος, ἡ μανία τε καὶ ὁ φθόνος ὑφ' ὧν διαπρίεται, κὰν τοῖς ἐξῆς μάλιστα φθαρτικὰ πάθη τῶν κεκτημένων αὐτῶν, οὐχ ὅσον ἑτέρων. τί οὖν ἂν τις ἀναλέγοιτο πάντα ἐξῆς, ὅσα τὸν ἀναίτιον ὁ ἀναιδῆς αἰτιᾶται, τὰ μὲν ἤδη πρότερον εἰρημένα τε καὶ ἐληλεγμένα; καὶ γὰρ οὐδ' ὀκνεῖ πολλάκις τὰ αὐτὰ περιστρέφω, ἵνα τι δυνηθῆ μόνον τῆ τοῦ ἀνδρός δόξη λυμῆνασθαι· τὰ δὲ τὸ σαθρόν τε καὶ καταγέλαστον οἰκοθεν ἔχοντα καὶ μὴδ' ἥστινοσοῦν δεόμενα τῆς ἀντιλογίας· ὡς γὰρ αὐτὸ τοῦτο ποιησάμενος ἔργον, ἐν λόγοις ἀσχημονῆσαι καὶ οἷόν φασιν ἐξορχήσασθαι, τοιοῦτον ἑαυτὸν παρατίθησι. τὰ μὲν οὖν ἑατέον, ἐπὶ δὲ τὰ δευτέρα τῶν αὐτοῦ λόγων ἰτέον, ἐν οἷς ἀγωνιστικώτερον συνίσταται τῆ ἰδία θέσει, λογισμοῖς τε χρώμενος οὐκ ἀσθενέσιν, ὡς οἶεται, καὶ ἐκ τῶν Γραφῶν οὐκ ὀλίγα παρατιθέμενος.

ci pe sine însuși de către sine însuși se sfâșie. Că vădită îi este ura, nebunia și pizma care îl sfâșie; că, odată iscate, patimile sunt stricătoare – nu atât ale celorlalți – [cât] ale celor ce le-au dobândit. Că ce ar mai sta cineva să socotească toate de câte nerușinatul îl învinuiește pe cel cu neputință de învinuit, de vreme ce sunt deja spuse și date în vileag [ca mincinoase]?; că nu ostenește a se învârti – de multe ori – în jurul aceluiași [vorbe], doar doar de ar putea izbuti să vatăme socotința bărbatului [aceluia], [vorbe] care – de răs fiind și pline de putreziciune – nici nu e nevoie de a fi contrazise. Că tocmai un astfel de lucru făcându-l, pe sine însuși astfel se vădește în cuvinte a se schimonosi și – cum s-ar zice – a juca în afara horii. Să le lăsăm, așadar, pe acestea și să trecem la al doilea rând de cuvinte ale lui, în care mai abitir își întărește poziția sa, slujindu-se nu de slabe – crede el – raționamente și nu puține locuri din Scripturi punând de față.

ΜΑΡΚΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΚΡΙΣΙΝ ΑΣΥΝΘΕΤΟΥ
ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς τὰ δεύτερα τῶν εἰρημένων
Μανουήλ τῷ Καλέκα [f55] κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ
Τόμου, Λόγος ἀντιρρητικός β'

ἢ
Περὶ τοῦ κατὰ τὴν διάκρισιν ἀσυνθέτου τῆς
θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας.

Πολλάκις ἐγὼ κατ' ἑμαυτὸν γεγονώς ἐπεζήτησα τί ποτε ἦν ἄρα τὸ αἶτον τοῦ τοσαύτας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ τὰς αἰρέσεις ἐξ ἀρχῆς εἰς δεῦρο καὶ φῦναι καὶ ἀξηθῆναι καὶ εἰς μέγα προελθεῖν ἀτοπίας, σκοπῶν τοιγαροῦν καὶ διερευνώμενος, εὕρισκω μὲν ὑπερηφανίαν, τὸ ἀρχέκακον πάθος, καὶ εἰ τι τοῦτω συγγενές ἕτερον, μῖσός φημι καὶ φθόνον καὶ φιλαρχίαν, αἷτια τῆς τοσαύτης συγχύσεώς τε καὶ ἀταξίας γεγενημένα· εὕρισκω δὲ μάλιστα τὴν οὐ καλῶς μετενηνεγμένην ἐπὶ τὰ θεῖα τῶν ἔξω σοφίαν, ἀμφιβόλους τινὰς ἡμῖν ἀείποτε καὶ οἷον εἰπεῖν ἐξ ἡμισείας Χριστιανούς καὶ πιστοὺς τοὺς αὐτῇ προσέχοντας ἀπεργαζομένην· οὐ γὰρ ὑπηρέτιν αὐτὴν ποιοῦσι τῆς θείας σοφίας, ὥσπερ Ἀβραὰμ ὁ μέγας τὴν Αἰγυπτίαν ὑποτάττων τῇ Σάρρα, οὐδ' ἐφ' ὅσον ἔδει μόνον αὐτῇ

¹ Altfel zis: setea de putere.

² Adică: filosofia păgână (categoriile ei), greșit aplicată în cazul Dumnezeului Celui viu al Bisericii.

MARCU EVGHENICUL DESPRE NECOMPUNEREA
– ÎN DEOSEBIREA LOR – A DUMNEZEIȘTII FIINȚE
CU [DUMNEZEIASCA] LUCRARE

Ale aceluiasi, către cele de al doilea dintre spusele lui
Manuil Caleca împotriva Tomosului Sinodal
Al doilea cuvânt antiretic

sau

Despre necompunerea – în deosebirea lor –
a dumnezeieștii ființe cu [dumnezeiasca] lucrare

În multe rânduri am stat și m-am întrebat care ar fi cauza de-au odrăslit – și au crescut și au ajuns la [o atât de] mare absurditate – în Biserica lui Dumnezeu atâtea erezii, de la început și până acum. Chibzuind așadar și cercetând, găsesc mândria, patima (cea începătoare a răului), și tot ce este înrudit ei – ura, adică, și pizma și iubirea de stăpânie¹ – a se fi făcut pricinile a atâtea tulburare și neorânduială; și mai găsesc înțelepciunea celor dinafară cea nu bine strămutată în cele dumnezeiești², oarecum șovăitori și – cum s-ar zice – doar pe jumătate creștini și [doar pe jumătate] credincioși făcându-ni-i pururea pe cei ce iau aminte la ea; că nu slujitoare o fac pe aceasta înțelepciunii dumnezeiești, ca marele Avraam, cel ce a supus-o pe egipteană Sarrei³; și, slujindu-se

³ Facerea 16, 3.

κεχρημένοι, τὸ λοιπὸν ἀπορρίπτουσιν· ἀλλ' εἰ μὴ τις αὐτῆ πρὸς πάντα κεχρησθαι κριτῆ καὶ γνώμονι συγχωροίη, δυσχεραίνουσί τε καὶ ἐν δεινῷ τίθενται καὶ οὕτω σφᾶς αὐτοὺς ἀπορρήξαντες, συνεφέλκονται τῶν ὁμοίων ὄσους ἂν δυνηθῶσιν ἐξαπατήσαι. ταῦτα καὶ τὴν τελευταίαν ἐξήγειρε καθ' ἡμῶν ταυτηνὴ ζάλην τῆς βαρλααμίτιδος ἀπονοίας, ἣ πολλοὺς τῶν ἡμετέρων ἀπολαβοῦσα, τῷ τῆς ἀσεβείας πελάγει κατέδυσεν, εἰ μὴ θεὸς ὑπερσχῶν χεῖρα, πρὸς τὴν Λατινικὴν αὐτὴν – ἐνθα [f55^v] καὶ συγγενῶς εἶχεν – ἀπεώσατο Χάρυβδιν. ἀλλ' ὁ γε σοφιστῆς οὗτος, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ προκείμενος λόγος, τῆς τοιαύτης λύμης πονηρὸν ἐγκατάλειμμα παρ' ἡμῖν γεγονώς, συνεφόρησε μὲν ἐκ τῶν προλαβόντων ὅσα περ αὐτῷ ἐδόκει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἰσχυρὰ τε καὶ δυσαντίβλεπτα εἶναι, δαψιλέσι δὲ ἐχρήσατο παρὰ πάντα ταῖς γραφικαῖς μαρτυρίαις, ἅπασιν δὲ τούτοις οἷόν τινα θεμέλιον ὑπεβάλετο, καὶ μάλα σαθρόν, τὴν ἐκ τῆς καταργηθείσης σοφίας ἀπόβλητον θέσιν· εἰρηκότος γάρ που παρακούσας Ἀριστοτέλους ὡς τὰ θεῖα καὶ παντάπασιν ἄϋλα τοῦτ' αὐτὸ μόνον ἐνέργειαι καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται, πρὸς τὴν τοιαύτην ἅπαντα δόξαν ἐφέλκεται, καθάπερ τὰ πονηρὰ σώματα τοὺς χυμοὺς ἐφ' ὅπερ ἂν μάλιστα μέρος προπεπονθότα τυγχάνη· καὶ ἐπειδὴ περ ἐκεῖνος ταῦτόν οἰεσθαι ἐπὶ τῶν ἀπλῶν τε καὶ θείων τὸ ἐνεργεῖα εἶναι καὶ ἐνεργεῖαν εἶναι καὶ ἐνεργεῖν πεφυκεναι καὶ ἐνεργεῖν ἦδη, καὶ οὗτος ἅπαντα ταῦτα

⁴ Metaforic vorbind, 'furtuna varlaamită' i-ar fi înecat – pe cei cuprinși de ea – în largul mării necinstirii [de Dumnezeu], în vârtejurile de apă stârnite acolo de ea.

⁵ *Odyssea* 12, 10, 4; Eschil, *Tragediile*, 436; Tucidide, *Istoria*, 4, 24; Strabo, *Geographica*, 6, 2, 3; Charybda: monstru marin mitologic, dar și groapă marină (în particular: cea dintre Italia și Sicilia, adică în părțile natale ale lui Varlaam) și vârtej (format în această groapă); prin expresia 'charybda latinească' sfântul Marcu desemnează doctrina romano-catolică. Notăm că 'înrudirea' pomenită în text pare a fi îndoită: doctrinală, dar și trupească.

⁶ Adică: ecou al furtunii varlaamite.

ei de ea, nici nu înțeleg să folosească doar parte și restul să îl arunce, ci, dacă cineva nu o pune pe aceasta judecătoare întru toate și nu o primește ca dreptar, se supără și își arată colții; și pe ei înșiși rupându-se [de la trupul Bisericii], îi trag cu ei și pe cei asemenea [lor], pe câți îi pot înșela. Acestea [sunt cele ce] au stârnit asupra noastră și această de pe urmă furtună a smintelii varlaamite, care pe mulți dintre ai noștri cuprinzându-i, în largul necinstirii [de Dumnezeu] i-ar fi înecat⁴, dacă Dumnezeu, întinzând mâna [Sa], nu ar fi abătut-o pe aceasta către charybda latinească, cu care se și înrudea⁵. Ci sofistul acesta, către care ne este cuvântul de față, venind asupra-ne ca un rău vânt târziu al unui astfel de prăpăd⁶, a grămădit din cele dinainte⁷ [toate] câte i s-au părut a fi – în chestiunea de față – [argumente] puternice și anevoie de răsturnat; și slujindu-se – pe lângă toate [acestea] – de o sumedenie de mărturii scripturistice, tuturor acestora, ca pe o temelie (foarte putredă, de altfel), le-a pus dedesubt lepădata învățătură⁸ a înțelepciunii celei desființate [de Domnul]⁹; că auzindu-l pe Aristotel zicând undeva că doar cele dumnezeiești [sau divine] și [de bună seamă] cu totul și nemateriale, doar acestea sunt – și se și numesc – *lucrări*, la o astfel de opinie îi trage pe toți, precum trupurile vătămate [trag] umorile la locul ce se întâmplă a pătimi; și fiindcă acela¹⁰, în privința celor simple și dumnezeiești, același [lucru] socotește a fi [faptul de] a fi în lucrare și a fi lucrare și a-ți fi dat a lucra, încă și a lucra, și acesta¹¹ le socotește pe toate acestea a fi totuna;

⁷ Sau de la cei dinaintea lui; adică: din tezele antipalamiților anteriori lui.

⁸ Sau: reprobata teză.

⁹ Vezi, de pildă, *I Corinteni* 1, 19 și urm.

¹⁰ Aristotel, *Metafizica* 172 b-174 a.

¹¹ Calea.

ταυτίζει, μη εννοῶν ὅσοις τε ἀτόποις καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπάδουσιν ἀναγκάζεται περιπίπτειν ἐκ τούτου καὶ ὡς αὐτος ἑαυτῷ μάλιστα καὶ ταῖς προληφθείσαις χρησεσι πολεμεῖ. πρῶτον μὲν οὖν τὰ ἐκείνου σκοπήσωμεν, ὅπη τοῖς ἡμετέροις ξυμβαίνει καὶ ὅπη μάχεται καὶ οὕτω τὸν μαθητὴν εὐρήσομεν ἐκ τοῦ διδασκάλου. τὸ μὲν οὖν ταῦτόν εἶναι ἐπὶ Θεοῦ τὸ ἐνεργεῖα εἶναι καὶ ἐνεργεῖαν εἶναι συγχωρῶμεν αὐτῷ καὶ καθ' ὃν ἐκεῖνος φησὶ λόγον κυριώτερον ἂν λέγοιτο ὁ θεὸς ἐνεργεῖα εἶναι, ἢ ἐνεργεῖα εἶναι τριχῇ γὰρ ἅπαντα διελῶν, τὰ μὲν φησὶ δυνάμεις εἶναι μόνον, ὡς μηδαμῇ [f56] μετέχοντα ἐνεργείας, μὴδ' ἐνεργεῖα ποτὲ ὄντα (τοιούτων δὲ ἢ τοῦ ἀριθμοῦ ἐπ' ἀπειραν αὐξήσις καὶ ἢ τοῦ μεγέθους ἀειτομία): τὰ δὲ ἐνεργείας, ὅσα τοῦ δυνάμει εἶναι (ταῦτόν δὲ εἰπεῖν μὴ εἶναι) καθάπαξ ὑπέροκειται, καὶ ἔστιν αὐτοῖς τὸ εἶναι αἰδιον: τὰ δὲ μεταξὺ τούτων, δυνάμει τε καὶ ἐνεργείᾳ λεγόμενα εἶναι, ποτὲ μὲν τούτο, ποτὲ δὲ ἐκεῖνο: τούτοις μὲν οὖν τὸ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ προσήκει, πῆ μὲν οὖσι, πῆ δὲ οὐκ οὖσι, τοῖς δ' αἰδίοις – ἐπεὶ μὴ ἔστιν ἄλλο εἶναι καὶ ἄλλο τὸ ἐνεργεῖα εἶναι (αὐτοτελῆ γὰρ εἰσι καὶ ἀπλᾶ, καὶ ὕλης τὸ παράπαν ἀμέθεκτα) – μᾶλλον ἂν προσήκοι τὸ ἐνεργείας εἶναι, ἢ ἐνεργεῖα εἶναι, ἵνα κατὰ μίαν ἐπιβολὴν ἔν τι καὶ ἀπλοῦν καὶ ὅλου αὐτοῖς τὸ εἶναι νοῆται καὶ κατὰ τούτων τὸν λόγον ἤδη τινὲς καὶ τῶν ἡμετέρων ἐνεργεῖαν τε καὶ αὐτενεργεῖαν τὸν θεὸν προσειρηκάσι καὶ τὸν αὐτὸν τῇ οὐσίᾳ λόγον ἐπιδέχεσθαι τὴν ἐνεργεῖαν εἶπον. μέχρι μὲν δὴ τούτων ὁμόδοξος ἡμῖν ὁ Ἀριστοτέλης. ἀλλ' ἔν γε τοῖς Μετα τα φυσικά περι τῆς πρώτης ἀρχῆς τὸν λόγον ποιούμενος, 'ἐνεργεῖαν μὲν αὐτοτελῆ'

¹² Nicidecum nu sunt activate de vreo lucrare, nicidecum nu sunt puse în lucrare.

¹³ Despre această aruncare vezi nota 590 de la Antireticul I.

¹⁴ Vezi sfântul Vasile cel Mare, *Epistola către Eustathie medicul*, PG 32, 696 AB.

nepricepând în câte lucruri absurde și în răspăr cu Biserica este silit – din această pricină – a cădea, cum și aceea că luptă el însuși asupra sa însuși și asupra citadelor pe care le dă. Să vedem, așadar, mai întâi zisele aceluia, unde conglăsuiesc cu ale noastre și unde se împotrivesc; și, astfel, să îl aflăm pe ucenic [ce gândește pornind] de la dascălul [său]. Așadar, pe de o parte, a fi totuna – în [privința lui] Dumnezeu – [faptul de] *a fi în lucrare* și *a fi lucrare* – [aceasta] i-o primim; și [aceea] că, după cuvântul zis de acela, mai propriu ar fi să se zică despre [Dumne]zeu *a fi lucrare*, decât *a fi în lucrare*. Că pe din trei împărțindu-le pe toate, [despre] unele zice că sunt strict *potențe*, ca [unele ce] nicidecum nu se împărtășesc de vreo lucrare¹², nici nu sunt vreodată [ele însele] în act; așa [este] creșterea la infinit a numărului și dividerea la nesfârșit a mărimii; [despre] altele, apoi, [zice că sunt] *acte*, câte sunt mai presus de faptul de *a fi în potență* (totuna cu a zice: de faptul de *a nu fi*); și veșnic le este acestora [faptul de] *a fi*; și, în fine, altele – între [categoriile] acestea, zise a fi [și] în potență și în lucrare, când una, când alta; așadar, acestora li se potrivește [numele de] *în potență și în lucrare*, întrucâtva existente, întrucâtva inexistente; iar celor veșnice, întrucât nu altceva [le] este [faptul de] *a fi* și altceva [faptul de] *a fi în lucrare*, pentru că sunt în-sine-desăvârșite și simple și cu totul nepărtașe materiei, mai degrabă li s-ar potrivi [numele de] *a fi acte* [sau *a fi lucrări*], decât *a fi în act* [sau *în lucrare*], ca, printr-o singură aruncare [a minții asupra lor¹³], faptul lor de *a fi* să fie înțeles ca [un] *unu* și *simplu* și *întreg*; și, în înțelesul acesta, sunt și unii dintre ai noștri care Îl numesc pe Dumnezeu *lucrare* [sau *act*] și *lucrare-în-sine* și [care] au spus că lucrarea primește același înțeles cu ființa¹⁴.

Până aici, deci, de-o-socotință cu noi este Aristotel. Dar în *Metafizică*, vorbind despre principiul prim [sau

– καθ’ ὃν εἴρηται λόγον – αὐτὴν ὀνομάζει τοιαύτην δὲ οὖσαν, ἅμα τε εἶναι, καὶ ἐνεργεῖν ἐξ αἰδίου (τουτέστι τὰ ὄντα κινεῖν)· ὡς μὴ ἐνεργητικῆ δυνάμει παρ’ αὐτῷ τὸν θεὸν ἐνεργεῖν, ἀλλ’ αὐτὸν εἶναι τὴν ἐνεργητικὴν δυνάμιν· διὰ τοῦτο καὶ ἑτέρας αὐτῷ ἐμέλησεν ὑποβεβηκυίας ἀρχὰς ὑποθέσθαι, τὰς ἐφεξῆς τῆ πρώτῃ σφαίρας κινούσας, ἄχρι καὶ τῆς σελήνης· οὐ γὰρ ἦν τῆς πρώτης ἀπάσας κινεῖν, ἐναντίως γε φερομένας. τῶν μὲν οὖν ἐκείνου λόγων τὸ καταγέλαστον ὁ ἐντυχὼν εἴσεται καὶ οὐδὲν δὴ μηκύνειν. ἦ δὲ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, [f56^v] τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον καὶ τῆς ἀληθείας μάρτυρα Ιουστίνον ἀντιστήσασα τοῖς ἐκείνου λήροις, αὐτὸ τὸ ἀκόλουθον ταῖς γραφικαῖς καὶ θεαῖς φωναῖς καὶ ταῖς προσηκούσαις περὶ Θεοῦ ὑπολήψει σωζουσα, διάκρισιν εὐσεβῆ διδάσκει θείας οὐσίας καὶ θείας θελησεως, θείας οὐσίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνεργητικῆς καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας. ἦν οἱ ἅγιοι ὀριζόμενοι, δραστηκὴν καὶ οὐσιώδη τῆς φύσεως κίνησιν εἶπον, ἵνα καὶ ὁ θεὸς παντοδύναμος ἢ καὶ θελητικός, καὶ τὰ κτίσματα μὴ οἶόν τινα παρακολουθήματα τῆ θεία οὐσία, κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, ἐξ αἰδίου συνόντα. διὰ τοῦτο τὸν εἰρημένον θεϊότατον Ιουστίνον προβάλλει, κηρύττοντα τὴν διαφορὰν ἐν τοῦτοις τοῖς ῥήμασιν·

«εἰ ἄλλο τὸ ὑπάρχειν καὶ ἄλλο τὸ ἐνυπάρχειν – καὶ ὑπάρχει μὲν τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία, ἐνυπάρχει δὲ τῆ οὐσία ἡ βουλή –, ἄλλη ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλη ἡ βουλή»

¹⁵ Aristotel, op. cit., 1072 b–1073 a.

¹⁶ Întrucât Hristos este Înțelepciunea (Sofia), iar Iustin L-a mărturisit cu prețul vieții, Iustin – nu Aristotel – este adevăratul iubitor al Înțelepciunii, deci adevăratul filosof.

¹⁷ Adică: și a dumnezeieștilor dogme.

¹⁸ Sfântul Mucenic Iustin Filosoful, *Întrebări creștinești*, PG 6, 1432 A.

obârșia dintâi], ‘act [adică *lucrare*] *de-sine-desăvârșit*’ – în înțelesul pomenit – îl numește pe acesta și, asemenea fiind el, [afirmă] dimpreună cu faptul de *a fi din veșnicie* și faptul de *a lucra din veșnicie* (adică faptul de a le mișca pe cele ce sunt), încât [Dumne]zeul nu [mai] lucrează printr-o putere lucrătoare [venită] de la El, ci [El] Însuși este puterea lucrătoare¹⁵; pentru aceasta s-a îngrijit a presupune și alte principii, subordonate [aceluia], care mișcă [lucrurile] de după sfera primă, până la lună; că nu era cu puțință primei [sfere] a le mișca pe toate [sferele], care se mișcă în sens invers. Așadar, ridicolul vorbelor aceluia cititorul îl va înțelege [de la sine] și nu e nevoie a mai lungi [vorba]; iar Biserica lui Dumnezeu, pe adevăratul filosof¹⁶ și al adevărului mărturisitor Iustin punându-l împotriva aiurelilor aceluia, [nevătămată] păzind [ea] urmarea însăși a zicerilor scripturistice și dumnezeiești și a socotințelor potrivite lui Dumnezeu¹⁷, deosebire bine-cinstitoare [de Dumnezeu] învață [a exista] între dumnezeiasca ființă și dumnezeiasca voi[r]e, între dumnezeiasca ființă și dumnezeiasca putere lucrătoare și, într-un cuvânt, între dumnezeiasca ființă și dumnezeiasca lucrare; pe care hotărându-o sfinții, au propovăduit mișcarea [cea] lucrătoare și ființială a firii [dumnezeiești], ca, pe de o parte, și Dumnezeu să fie atotputernic și voritor, și, pe de alta, nici zidirile să nu fie [ca] niște efecte ale ființei dumnezeiești, în chip necesar din veșnicie coexistente [ei]. Pentru aceasta pe pomenitul preadumnezeiesc Iustin îl pune [Biserica] înainte, pe cel ce vestește deosebirea [sus pomenită] în ziceri ca acestea:

«Dacă una este faptul de *a exista* și alta [este] faptul de *a exista în* [ceva] – iar ființa lui Dumnezeu *există*, pe

καὶ αὐθις·

«εἰ πολλὰ μὲν βούλεται ὁ θεός, πολλὰ δὲ οὐκ ἔστιν, οὐκ ἄρα ταῦτόν παρὰ θεῶ τὸ εἶναι καὶ τὸ βούλεσθαι»·

καὶ τὸν θεολογικώτατον ἐν τοῖς Γρηγορίοις·

«ἄλλο γεννῶν καὶ γέννησις» λέγοντα, «θέλων καὶ θέλησις, λέγων καὶ λόγος, εἰ μὴ μεθύομεν· τὰ μὲν ὁ κινούμενος, τὰ δ' οἷον ἢ κίνησις».

κατὰ μὲν δὴ τοὺς προτέρους λόγους, ἐνέργειάν τε καὶ αὐτενέργειαν τὸν θεὸν λέγουσα, τὸ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ παντάπασιν ἀπελαύνει (ταῦτόν δὲ εἰπεῖν τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, ἐξ' ὧν καὶ ἐν οἷς ἢ σύνθεσις), ποιότητάς τε καὶ συμβεβηκότα λέγειν οὐ παραδέχεται· οὔτε γὰρ πεποίωται ὁ θεός, οὔτε τι τούτῳ συμβέβηκεν, ἀλλ' ὅπερ ἔστιν, αἰεὶ ἔστι καὶ ὅλος ἔστί, διὰ τὴν τῆς ἀσωμάτου φύσεως ιδιότητα. κατὰ δὲ τοὺς δευτέρους, [f57] δύναμιν ἐνεργητικὴν καὶ θελητικὴν – εἴτ' οὖν κίνησιν δραστηκὴν – αὐτῷ προσεῖναι κηρύττουσα, διακρίνει ταύτην εὐσεβῶς τῆς οὐσίας ἐπινοία μόνη, κατὰ τοὺς θεολόγους, ὡς τὸ προσὸν τοῦ ᾧ πρόσεστι· καὶ οὕτως οὐ μόνον ἐνέργεια ὁ θεός ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἐνεργής· καὶ οὐ μόνον θέλησις, ἀλλὰ καὶ θελητικός· καὶ οὐ μόνον δύναμις, ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος· καὶ οὐ μόνον ζωὴ, ἀλλὰ καὶ ζωοποιός· καὶ οὐ μόνον ἀγαθός ἢ ἀγαθότης, ἀλλὰ καὶ ἀγαθοδότης· καὶ ἀπλῶς οὐ μόνον θεός ἢ θεότης, ἀλλὰ καὶ ἐκθεωτικός τῶν ἀξίων· τὰ μὲν διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ οὐσιῶδες, τὰ δὲ διὰ τὴν κίνησιν καὶ

¹⁹ Dumnezeu nu este *multe*, ci este *unul*; nu este multiplicitate, ci unitate.

²⁰ PG 6, 1433 B.

²¹ *Cuvântul* 29, PG 36, 81 B.

²² «ea»: Biserica.

²³ Amintim că în viziunea filozofiei antice *calitatea* (ποιότης) este – se pare – ceva dobândit, o 'calificare' dobândită ulterior de un lucru, de o realitate. Vezi Platon, *Theait.* 182 a; Aristotel, *Categorii* 1 b–2 a.

când voi[re]a *există în* ființă – atunci alta este ființa lui Dumnezeu și alta voi[re]a»¹⁸;

și, iarăși,

«Dacă *multe* voiește Dumnezeu, dar nu *multe* [și] este¹⁹, atunci nu totuna sunt la Dumnezeu [faptul de] a fi și [cel de] a voi»²⁰;

[dar] și pe precuvântătorul-de-Dumnezeu dintre [cei numiți cu numele de] Grigorie, care zice

«altceva este *cel ce naște* decât *nașterea*, [și] *cel ce voiește* decât *voirea*, și *cel ce cuvântă* decât *cuvântul*, dacă nu cumva suntem beți [și nu pricepem]; primele – [sunt ca] cel ce se mișcă; celelalte – ca mișcarea»²¹.

Așadar, după înțeleșurile dintâi *lucrare* și *lucrare-în-sine* numindu-L ea²² pe Dumnezeu, alungă [în cazul Lui conceptele de] *în potență* și *în lucrare* – totuna cu *materia* și *forma*, [noțiuni] din care și în care subzistă compunerea – [iar] *calități* și *accidente* a se zice [în privința lui Dumnezeu] nu primește (că Dumnezeu nici nu S-a 'calificat'²³, nici I-a survenit vreun accident, ci ceea ce este [El] – [aceea] pururea este și pe de-a-ntregul este, datorită însușirii [aparte a] firii netrupești); iar după [înțeleșurile] cele de al doilea *putere lucrătoare* și *voitoare* – și, prin urmare, *mișcare lucrătoare* – a-I fi [proprie] Lui propovăduind [ea], în chip binecinstitor [de Dumnezeu] o deosebește pe aceasta de ființă *doar în gândire* – după cuvântătorii-de-Dumnezeu – cum [se deosebește] însușirea de cel ce o are, astfel că Dumnezeu nu este doar *lucrare* [sau *act*], ci și *lucrător*, și nu doar *voi[r]e*, ci și *voitor*, și nu doar *putere*, ci și *atotputernic*, și nu doar *viață*, ci și *de-viață-făcător*, și nu doar bun ori bunătate, ci și *de-bunătate-dătător*, și

διάκρισιν. εἰ μὲν οὖν τινες τῶν ἁγίων οὐσίαν Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν εἶπον ἢ τὴν ζωὴν, τὸ οὐσιῶδες νοοῦμεν καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀμεροῦς καὶ τελείου ἔννοιαν ἀναγόμεθα, ὅπου γε καὶ ἐπὶ τῶν συνθέτων οὐσία καὶ φύσις ἔσθ' ὅτε λέγεται, τὸ φύσει προσόν· οἷόν που καὶ ὁ Θεολόγος εἰρηκεν ἰαμβίζων·

«φύσιν εἶναι τῶν ὑδάτων ῥεῖν, καὶ τὸ θερμαίνειν πυρός».

εἰ δέ τινες αὐθις ἐνέργειαν Θεοῦ τὰ αὐτὰ ταῦτα, τὴν ἐκ τῆς οὐσίας προαγομένην ἀγαθοποιὸν καὶ ζωοποιὸν δύναμιν ἐννοοῦμεν, καθ' ἣν ὁ θεὸς ἑαυτοῦ κοινωνεῖ, τοῖς δεκτικοῖς ἀναλόγως·

«εἰ» γὰρ «τὴν ὑπερούσιον» φησί «κρυφιότητα» Διονύσιος ὁ σοφός «θεὸν ἢ οὐσίαν ἢ ζωὴν ἢ φῶς ἢ λόγον ὀνομάσαιμεν, οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς προαγομένας δυνάμεις, ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιποιοῦς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδώρους».

ἐκεῖνό γε μὴν ἐπισημίνασθαι ἄξιον, ὡς οὐδεὶς οὐδὲν εἶπε τούτων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ σημαίνειν, οὐδὲ τῆς οὐσίας ὄνομα εἶναι μᾶλλον μὲν οὖν τοῦτο καὶ καθάπαξ [f57^v] ἀπαγορεύουσιν, ἄληπτον αὐτὴν καὶ ἀκατονόμαστον εἶναι τιθέμενοι·

«περὶ γὰρ τὴν φύσιν» ὁ Θεολόγος φησὶν, «οὐ ταῦτα φύσις»·

καὶ ἐν ἑτέροις·

«οὐ γὰρ δὴ τοῦτο φύσις αὐτῶ ἢ ἀπλότης»·

²⁴ *Carmina de se ipso*, PG 37, 1343.

²⁵ Adică: prin care.

²⁶ PG 3, 645 A.

²⁷ *Supremum vale*, PG 36, 476 A.

²⁸ *In sanctum pascha*, PG 36, 628 AB.

nu doar dumnezeu ori dumnezeire, ci și îndumnezeitor al celor vrednici; primele – [zise pe temeiul] simplității și a ceea ce este ființial, iar celelalte – pe cel al mișcării și al deosebirii. Dacă, așadar, unii dintre sfinți *ființă* a lui Dumnezeu au numit binele ori viața, ceea ce este ființial înțelegem [a se fi numit aici] și la noțiunea simplității și neîmpărțirii și desăvârșirii ne ridicăm [cu mintea]; că și în cazul celor compuse se întâmplă să numim *fire* însușirea firii, precum și Teologul a spus, în stihuri iambice,

«fire a apelor este *a curge*, iar *a încălzi* îi e focului fire»²⁴.

Iar dacă alții, iarăși, tot pe acestea le numesc *lucrare* a lui Dumnezeu, înțelegem [a fi vorba despre] *puterea* de-bine-făcătoare și de-viață-făcătoare provenind[ă] din ființă, după care²⁵ Dumnezeu Se dă pe Sine spre împărtășire, pe măsura celor ce [Îl] primesc; pentru că înțeleptul Dionisie

«dacă ascunzimea cea mai-presus-de-ființă» zice «o numim *Dumnezeu* sau *viață* sau *lumină* sau *cuvânt* [sau *rațiune*], nimic altceva nu înțelegem decât *puterile* cele venite din ea la noi, [adică *puterea*] îndumnezeitoare sau de-ființă-făcătoare sau de-viață-făcătoare sau de-înțelepciune-dătătoare»²⁶.

Și vrednic de însemnat este și aceea că nimeni nu a spus că ceva dintre acestea ar însemna ființa lui Dumnezeu, nici că este nume al ființei, ba – mai mult – [chiar] opresc cu desăvârșire lucrul acesta, de neluat și de nenumit [a fi] înfățișându-o pe ea;

«că *împrejurul firii* [sunt acestea]», zice de-Dumnezeu-cuvântătorul, «nu *fire* [sunt] acestea»²⁷;

iar altundeva:

«că nu aceasta – simplitatea – Îi este fire»²⁸,

οὐτ' οὖν αὐτὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ λέγομεν, οὔτε ἐξ' αὐτῶν συμπληροῦσθαι, καθάπερ τινῶν ποιότητων ἢ ἐν-τελεχειῶν· σύνθετος γὰρ ἂν οὕτω γε εἴη. αὐτὰ μέντοι τὸν θεὸν εἶναι καὶ μάλα λέγομεν, καὶ ὅλον ἕκαστον αὐτῶν εἶναι καὶ ὅλον πάντα, διὰ τὴν ἀκραν ἀπλότητα, καὶ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τούτων ἕκαστον εἶναι κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, εἰ καὶ μὴ αὐτὰ τὴν οὐσίαν εἶναι· ναὶ μὴν καὶ κατ' αὐτὰ τὸν θεὸν ἐνεργεῖν· ἢ γὰρ ἀγαθὸς ἐστὶν ἀγαθύνει καὶ ἡ σοφὸς σοφίζει καὶ ἡ ζωὴ ζωοποιεῖ καὶ ὑπὲρ ταῦτα δὲ ἐστὶν αὐτός, διὰ τε τὸ αἴτιος τούτων εἶναι, καὶ διὰ τὸ τῆς οὐσίας κρύφιον καὶ ἀνέκφαντον. πῶς οὖν οὐκ ἐν τούτοις λαμπρῶς ἢ πρὸς τὴν οὐσίαν διάκρισις ἀναφαίνεται; ἢ μὲν γὰρ ἐστὶν ἓν, τὰ δὲ πολλά· καὶ ἢ μὲν ἀπλοῦν· τὰ δὲ ποικίλα· καὶ ἢ μὲν ἀνώνυμος καὶ ἀμέθεκτος, τὰ δὲ μετεχόμενα καὶ ὀνομαζόμενα. πάλιν φοβῆ τὴν σύνθεσιν; ἀλλὰ κατὰ τὸ πρῶτον σημαινόμενον ἤκουσας τὴν σύνθεσιν γίνεσθαι, εἰ τις 'ἐνεργεῖαν' λέγειν ἐθέλοι τὴν τελειότητα καὶ τὸ εἶδος ἕκαστου καθ' ὃ ἐστὶν ἐνεργεῖα· τοῦτο γὰρ διακρινόμενον, ἐξ ἀνάγκης ποιεῖ σύνθεσιν· κατὰ δὲ τὸ δεῦτερον οὐδαμῶς· οὐ γὰρ εἰ τι κεχωρημένον ἐνεργητικῆ δυνάμει τυγχάνει παρὰ τοῦτο σύνθετον· οὐδὲ δὴ ἐπὶ τοῦ ἡλίου τὴν σύνθεσιν ἢ φωτιστικῆ δύνναμις, ἣτις διαβαίνει καὶ πρὸς ἡμᾶς, ἀπεργάζεται· τὸ δὲ ἐν αὐτῷ φῶς, ὅπερ ὡς ποιότης ἐπισυμβέβηκε τῷ ὑποκειμένῳ, τῷ ἡλιακῷ δηλονότι δίσκῳ. τοιαῦτα γὰρ ἅπαντα [f58] τὰ κτιστά, καὶ καθὼς ἐστὶν ἕκαστον ἐνεργεῖ· κατὰ τὸ εἶδος δὲ ἐστὶν ἕκαστον, μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν ὕλην. ἐπὶ δὲ Θεοῦ, πόρρω μὲν ἢ τοιαύτη διάκρισις ἀπελήλαται, διὰ

²⁹ Adică: din unghiul acestora, prin acestea.

³⁰ Sau: „că unde este bun îmbunează”, face – adică – a fi bune zidirile părtașe de El.

³¹ «după care»: din unghiul căreia.

³² Faptul că soarele are – activă – puterea luminătoare nu îl face pe acesta compus (din 'soare net' și 'putere luminătoare').

nici, așadar, nu zicem [despre] acestea [a fi ele] ființa lui Dumnezeu, nici a se completa [ea] prin acestea, ca prin oarecare [dobândiri treptate de] calități și [prin] entelehii; că, așa, ar fi compusă; dar că Dumnezeu *este* acestea – aceasta foarte o zicem, și că [El] este pe de-a-ntregul fiecare dintre acestea și că [El] este pe de-a-ntregul toate, datorită simplității [Lui] desăvârșite, și că – în înțelesul acesta – ființă a lui Dumnezeu este fiecare din acestea, deși nu acestea este ființa; dar și că – chiar așa cum auzi – [nu altfel decât] după acestea²⁹ lucrează Dumnezeu, că [nu altcumva decât] de la faptul că este bun îmbunează³⁰, și de la faptul că este înțelept înțelepțește, și de la faptul că este viață este de-viață-făcător; și [că], totodată, [Însuși] este și mai presus de acestea, pentru că este pricină a acestora și pentru că ascunsă și nearătată Îi este ființa. Cum nu iese la iveală, așadar, limpede din [spusele] acestea, deosebirea [lor] de ființă? Că ea este una, pe când acestea – multe; și ea – simplă, iar acestea – felurite; și ea – fără de nume și de neîmpărtașit [nimănui], iar acestea împărtașibile și numite. Te mai temi, iarăși, de compunere? Dar ai auzit că [doar] după primul înțeles se dă naștere compunerii, când cineva ar voi să numească lucrare *desăvârșirea* și *forma* fiecăruia, [cea] după care³¹ este *în lucrare* (că aceasta fiind deosebită, în chip necesar dă naștere compunerii); pe când după înțelesul al doilea nicidecum, că dacă ceva se întâmplă a avea putere lucrătoare, nu înseamnă și că, din pricina aceasta, este compus; că nici în privința soarelui *puterea* luminătoare – care răzbate și până la noi – nu dă naștere compunerii³²; iar ceea ce este în el lumină [este], care ca o calitate a survenit subiectului, adică discului solar; pentru că astfel sunt toate cele zidite, și *după ce* este fiecare [după aceea și] lucrează; și fiecare este mai degrabă după *formă* [specie], decât după *materie*; pe când în cazul lui Dumnezeu – departe [de El] a fost alungată o astfel de

τὴν ἀπλοτητα· διακρίνεται δὲ κατὰ τὴν ἐνεργειαν οὐδὲν ἦττον, ἢ πέφυκεν ἐνεργεῖν· καὶ ἵνα διέλω σαφέστερον, ὃ μὲν ἡλιος πέφυκεν ἐνεργεῖν ἢ πεποιῶται· διπλοῦν γὰρ ἐστὶν αὐτῷ τὸ εἶναι· καὶ πρόσσεστι δὴπου τὸ ἐνεργεῖν· ὃ δὲ θεός, ἢ οὐσίωται· μονοειδὲς γὰρ αὐτῷ τὸ εἶναι, καὶ πρόσσεστι τούτῳ τὸ ἐνεργεῖν· οὐτ' οὖν ἐν ἐκείνῳ παρὰ τὸ ἐνεργεῖν ἢ σύνθεσις, οὔτε ἐν τούτῳ πολλῶ μᾶλλον· ὅτι δὲ καὶ ἐν τοῖς συνθέτοις ἢ ἐνεργεια τῆς ποιότητος διακρίεται – καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων δῆλον· τὸ μὲν γὰρ τι φῶς, τὸ δὲ ἀκτῖς ἢ αἶγλη ἢ φάσις ἢ φωτισμός· καὶ τὸ μὲν θερμότης, τὸ δὲ θερμανσις· καὶ τὸ μὲν λευκότης, τὸ δὲ λευκανσις· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων οὕτως, εἰ καὶ καταχρώμενοι μετατίθεμεν ἔστιν οὐ τὰ ὀνόματα· ἐκεῖ μὲν οὖν τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν ποιότητα, ἐνταῦθα δὲ πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτὴν ἢ διακρίσις· καὶ μὴν τὸν μὲν ἡλίον ἂν εἶπω 'φῶς', ἐκ τοῦ κυριωτέρου τῶν ἐν αὐτῷ προσηγόρευσα καὶ καθ' ὃ ἐστὶ μάλιστα· τὸν δὲ θεὸν 'φῶς' εἰπῶν ἢ 'ζωήν' ἢ τι τοιοῦτον, οὐδέπω τῆς οὐσίας ἐπέτυχον· οὐκ ἄρα ποιότητες ἐν αὐτῷ ταῦτα καὶ ἐντελέχειαι, δυνάμεις δὲ καὶ ἐνεργεῖαι μᾶλλον, ὅν τρόπον ἐπὶ ἡλίου ἢ ἀκτῖς ἢ ἢ αἶγλη, καὶ οὕτω δεύτερα μὲν τῆς φύσεως (ἐπεὶ καὶ αὐτὸ «τὸ 'θεός' ὄνομα δεύτερον εἶναι τῆς φύσεως», ὁ μέγας Ἀθανάσιος εἶπεν), οὐ μὴν ἔξωθεν προσγενόμενα καὶ ὑστερογενῆ τῆς οὐσίας, οὐθ' ὅλως συμβεβηκότα· πρόσσεστι γὰρ ἐξ αἰδίου καὶ

³³ Dumnezeu există prin Sine Însuși (nu participând la existență, precum zidirile), astfel că uniform – sau unitar – Îi este faptul de a fi (nu îndoit, ca al zidirilor).

³⁴ În soare, în cazul soarelui.

³⁵ Adică: îl numesc cu numele a ceea ce are el mai de căpătâi.

³⁶ Adică: termenul 'de [ordinul] al doilea' este folosit în sensul că acestea (lumina, viața etc. – spuse în cazul lui Dumnezeu) sunt puteri sau lucrări ale firii (deci firea are întâietatea, că ale ei sunt acestea, iar acestea sunt de ordinul al doilea), nu în sensul că au fost dobândite ulterior de către fire sau că au survenit firii ca accidente.

deosebire, datorită simplității [Lui]; dar nu este mai puțin adevărat că există în El deosebirea după lucrare – câtă vreme are în fire [faptul de] a lucra. Dar, ca să fiu și mai limpede, soarelui îi este dat [faptul de] a lucra întrucât l-a dobândit ca [pe o] calitate; că îndoit îi este lui [faptul de] a fi; și [faptul de] a lucra îi este co-existent; pe când lui Dumnezeu [faptul de] a lucra Îi este în-ființat; că uniform Îi este [faptul de] a fi³³ și de el ține [faptul de] a lucra; așadar: nici în acela³⁴ faptul de a lucra nu a dat naștere compunerii, nici – cu atât mai mult – în Acesta [nu va da]. Iar că [până] și în cele compuse lucrarea se deosebește de calitate [a dobândită] – [aceasta] se vede și din numiri; că una este lumină, iar cealaltă rază sau strălucire sau bătaie [a lunii] sau luminare; și una este căldură, iar cealaltă încălzire; și una este albiciune, iar cealaltă albire și așa mai departe, deși uneori – abuziv – schimbăm înțelesul numelor; acolo, așadar, deosebirea lucrării este față de calitate [a dobândită], pe când aici față de ființa însăși; că, de îi zic soarelui 'lumină', din ce are el mai de căpătâi îl numesc³⁵, după care și este; dar zicându-I lui Dumnezeu 'lumină' sau 'viață' sau orice altceva asemănător, nicidecum nu am izbutit a-I numi ființa; așadar, acestea nu sunt în El calități [dobândite] ori entelehii, ci mai degrabă puteri și lucrări (în modul în care sunt în cazul soarelui raza sau strălucirea) și astfel [– nu altcumva – chestiuni] de [ordinul] al doilea ale firii³⁶ (de vreme ce însuși «numele de Dumnezeu este al doilea nume al firii»³⁷, după cum a zis marele Athanasie), [adică] nu venite din afară și [chestiuni] ulterioare ale ființei, nici – cătuși de puțin – accidente survenite; că îi sunt din veșnicie și

³⁷ Sau: nume de al doilea al firii; adică al doilea nume al firii, după cel dintâi, după – adică – numele de 'fire'; PG 28, 1313 A.

χαρακτηρίζει την φύσιν, ἧς ἐστὶ τε καὶ λέγεται. ταῦτα ἢ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία παρὰ τῶν θεολόγων λαβούσα φρονεῖ καὶ κηρύττει, [f58^v] κακείνους τε πρὸς ἀλλήλους συμφώνως ἔχοντας ἀποδεικνύσι καὶ ἑαυτὴν πρὸς ἐκείνους καὶ τοὺς ἄλλως ἔχοντας ἀποδιοπομπεῖται· διὰ ταῦτα οἱ τῆς ΣΤ^η Οἰκουμενικῆς Συνόδου πατέρες καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ θειότατος ὁμολογητὴς καὶ φιλόσοφος Μάξιμος, «διττὴν ἐπὶ τοῦ ἐνός Χριστοῦ τὴν ἐνέργειαν», ὥσπερ οὖν καὶ τὴν φύσιν, ἐκήρυξαν· τὴν μὲν θεϊαν καὶ ἄκτιστον, τῇ θεΐᾳ φύσει κατάλληλον· τὴν δὲ ἀνθρωπίνην καὶ κτιστὴν, τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως οὖσαν ἰδίαν, ὡς πᾶσαν εἶναι ἀνάγκη τὸν τὴν διαφορὰν ἀναιροῦντα, πρὸς τὴν Σύνοδον ταύτην ἄρασθαι πόλεμον ἐκ τοῦ φανεροῦ· τὰ μὲν οὖν ἐκείνης ἐν τοῖς εἰσέπειτα Θεοῦ διδόντος λελέξεται· νῦν δ' ἡμῖν ὁ γενναῖος οὗτοσι σοφιστὴς παρελθὼν, ἐπιδεικνύσθω τὰ ἑαυτοῦ θαυμαστά γὰρ τινα βούλεσθαι λέγειν δοκεῖ, καὶ οἷα μὴ ἂν ἔχειν ῥαδίως τὸν βουλούμενον ἀντιλέγειν· πρόσσεισι μὲν οὖν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ὠρμημένος καὶ αὐτόν, ὡς εἶπειν, ὅλον ἐνδεδυμένος Ἀριστοτέλην· εἰδὼς δὲ αὐτὸν οὐκ ἔχοντα διδασκάλου παρὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ χώραν, εἰ μὴ καὶ πολεμίου μάλλον, ἐπιμορφάζεται τοὺς ἀγίους ἄκων ὁ δυστυχῆς, οἷς οὐδὲν ἔχει κοινόν· καὶ ταῦτόν τι πάσχει τῇ ἐν τῷ μύθῳ κορώνῃ καὶ γὰρ ἐκείνην, φασίν, ἐπιθυμήσασάν που τῆς ἐν περισσοτέραις διαίτησι, χρώσαι μὲν ἑαυτὴν ὡς εἶχε πρὸς τὸ λευκότερον· περιγενομένην δὲ ἐπ' ὀλίγον τῆς ὑποκρίσεως, μὴ δυνηθῆναι λαθεῖν, ὑπὸ τῆς φωνῆς ἐλεγχθεῖσαν, ἐκείθεν τε οὖν ἐξωσθῆναι, καὶ πρὸς τὰς συγγενεῖς κορώνας ἐπανελθοῦσαν, αὐτὸ τοῦτο διὰ τὸ χρῶμα παθεῖν. οὗτός τε ὑποκρίψας τὸν ἔνοικον Ἀριστοτέλην – καὶ ἔτι μάλλον τὸν ἐν ἐκείνῳ τῆς κακοτεχνίας ἐφευρετὴν καὶ διδάσκαλον [f59]

³⁸ A se citi: de-Întelepciune-iubitor.

³⁹ Adică: nu îmbrăcat în Hristos, cum ar trebui, după cuvântul Apostolului (*Galateni* 3, 27).

⁴⁰ Esop, *Miturile*, 283, ed. Hausrath, Leipzig 1950.

caracterizează firea, ale căreia și sunt și sunt numite [a fi]. Pe acestea Biserica lui Dumnezeu – luându-le de la cuvântătorii-de-Dumnezeu – le cugetă și le propovăduiește, pe aceia a conglăsui întreolaltă arătându-i, și pe ea cu aceia, iar pe cei ce socotesc altfel lepădându-i [de la ea]; pentru aceasta părinții celui de al VI-lea Sinod Ecumenic și înainte de ei preadumnezeiescul mărturisitor și filosof³⁸ Maxim «îndoită în Hristos Cel unul lucrarea» – precum și firea – au propovăduit-o: una dumnezeiască și nezidită, potrivită firii dumnezeiești, iar cealaltă omenească și zidită și proprie firii omenești; încât cel ce desființează deosebirea [dintre acestea] este limpede că luptă pe față împotriva Sinodului acestuia; dar despre aceea vom vorbi – de va da Dumnezeu – mai apoi; iar acum acest viteaz sofist, venind lângă noi, să ne arate cele ale lui; că pare a vrea a zice lucruri minunate și a fi stânjenit că trebuie să contrazică [pe alții]; se apropie, deci, obârșit din principiile elinești și întreg – așa zicând – îmbrăcat în Aristotel³⁹, dar, știindu-se pe sine a nu fi dascăl pe tărâmul Bisericii (dacă nu cumva, mai degrabă, a fi chiar potrivnic), îi maimuțărește pe sfinți [vrând] nevrând, nenorocitul, cu care nimic nu are în comun, și pățește ca cioaca din fabulă⁴⁰; că aceea – se zice – poftind să petreacă între porumbei, așa a și făcut, fiind mai albă la culoare; și prefăcându-se ceva vreme, nu s-a mai putut ascunde, din pricina glasului ce o dădea pe față; și fiind alungată de acolo, întorcându-se la cioacele de soiul ei, același lucru l-a pățit, [tot] din pricina culorii. Și acesta, [deci], tăinuindu-l în sine pe Aristotel – ba încă și pe născocitorul și dascălul vicleniei, cel [sălășluit] în acela⁴¹ –

⁴¹ Vezi sfântul Grigorie Palama, *Epistola I^a către Varlaam* 46-51, Chr. Pal., vol. I, p. 252-255 (GA, 2, p. 183-191).

– παραπετάσματος κέχρηται τοῖς ἁγίοις, περὶ τοῦ ὁμωνύμου τῆς ἑνεργείας διδάσκουσιν· εἶτα μετὰ μικρὸν ἀπηχῆς τι κρώζει καὶ τοῖς εἰρημένοις ἀντίθετον, ὡς δικαίως ἂν αὐτὸν ἐλαυνόμενον πανταχόθεν, ἐπιζητεῖν ὅποι γῆς καὶ βαράθων ἑαυτὸν ἀκοντίσοι καὶ τάχα γε τοῦτο παθῶν καὶ ἀβεβαίως ἔχων πρὸς πάντα, πρὸς τῷ τοῦ λόγου τέλει δηθεν ἀποδυσρόμενος, «ζητητέον» φησὶν «ὅποι γῆς ἐστὶν αὕτη», ἡ Ἐκκλησία δηλαδή ἡ ὀρθὰ φρονούσα. νῦν δ' οὖν, φησί, περὶ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ὁ λόγος, «καθ' ἣν ἐνεργεῖν ὁ θεὸς πέφυκεν καὶ καθ' ἣν ἐστὶν ἐνεργεῖα καὶ ὄν καὶ εἶδος καὶ ζωὴ καὶ σοφία καὶ ἀγαθότης»· ἀλλὰ περὶ ἐνεργείας μὲν, ὡς περιπατηκέ, καθ' ἣν ἐστὶν ὁ θεὸς ἐνεργεῖα λόγος οὐδεὶς γέγονε τοῖς τῆς Συνόδου πατράσι· ταύτην γὰρ ἀδιάφορον οἶδασι πρὸς τὴν οὐσίαν ἐπὶ Θεοῦ· καὶ περιττὰ ματαιῖζεις, τὰ πᾶσι δηλα τεχνολογῶν· τὴν δὲ ἐνέργειαν καθ' ἣν ὁ θεὸς πέφυκεν ἐνεργεῖν, ἣν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν καὶ χαρακτηριστικὴν τῆς οὐσίας οἱ θεολόγοι καλοῦσι, ταύτην διαφέρειν λέγουσι πρὸς τὴν οὐσίαν. τί οὖν, ἄθλιε, τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθειν πειρᾷ; τί δὲ προθέμενος τοὺς ἁγίους καὶ παρ' αὐτῶν λαβῶν τὴν φωνήν, ἐπὶ τὸν Ἀριστοτέλην τρέχεις καὶ τὰ ἐκείνου δόγματα; εἰ γὰρ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ὁ θεὸς ἢ ἡ ἐνέργεια καθ' ἣν πέφυκεν ἐνεργεῖν, οὐδέ ποτ' ἄρα μὴ ἐνεργεῖν πέφυκεν, οὐδέ τὸδε μὲν ἐνεργεῖν, τὸδε δ' οὐχί· εἰ γὰρ οὐκ ἐνεργήσῃ, τοῦτ' αὐτὸ ἐνέργεια ὧν ἐνεργεῖν

⁴² Este vorba de prăpăstii (sau gropnițe) în care erau odinioară aruncați răufăcătorii.

⁴³ Adică: pășania cioacei lui Esop, faptul de a fi dat în vileag de 'croncănitul' scos de el.

⁴⁴ Adică: de toate hotărârile Bisericii cele cuprinse în tomos-urile sinoadelor pro-palamite.

⁴⁵ PG 152, 428 C.

⁴⁶ Adică: prin care.

⁴⁷ PG 152, 337 D.

⁴⁸ Adică: 'lucrarea' în înțelesul acesta.

ca de un paravan se folosește de sfinți, care învață [despre] omonimia [cuvântului] *lucrare*; dar, în scurtă vreme, croncâne o scâlâmbătură în răspăr cu cele zise, încât ar trebui văzut – izgonindu-se el de pretudindeni, pe bună dreptate – 'pe unde' sau prin ce prăpăstii⁴² să fie azvârlit; și întocmai aceasta pășind-o [el]⁴³ și nesigur fiind de toate⁴⁴, către sfârșitul cuvântului, chipurile jelindu-se foarte, «de văzut» zice «pe unde o mai fi aceasta»⁴⁵, adică Biserica cea drept cugetătoare. Zice, deci, [că] despre putere și lucrare [îi este] acum cuvântul, «după care»⁴⁶ Îi este dat lui Dumnezeu a lucra și după care este – *în act* [sau *în lucrare*] – și 'fiind' și chip [sau formă; εἶδος] și viață și înțelepciune și bunătate». Dar, mai întâi, «despre lucrarea [cea] după care Dumnezeu este *în lucrare* [sau *în act*]»⁴⁷ – o, peripateticule – nici un cuvânt nu s-a zis de către părinții Sinodului (că pe aceasta⁴⁸ – în Dumnezeu – nedeosebită o știu [ei a fi] de ființă; și fără rost te prostesti, măsluind cele limpezi tuturor); iar, mai apoi, «lucrarea [cea] după care Îi este dat lui Dumnezeu a lucra», pe care de-Dumnezeu-cuvântătorii o numesc ființială și firească și caracteristică ființei, despre aceasta [ei] spun că se deosebește de ființă. Ce, dar, ticăloase, te chinui a pune laolaltă cele ce nu au nici în clin, nici în mână⁴⁹? Ce, dar, iarăși, alegându-ți-i pe sfinți⁵⁰ și de la ei luând zicerea, [mai] dai fuga la Aristotel și la dogmele lui? Că dacă Dumnezeu nu este nimic altceva decât *lucrarea* [sau *actul*] după care Îi este dat să lucreze, atunci nicicând nu Îi este dat a nu lucra; nici a lucra asta și a nu lucra aia; că de nu va lucra – tocmai aceasta fiind [El]: *lucrare* sădită a

⁴⁹ Philoponus, *In Aristotelis Physicorum libros Commentaria*, 34. 14.

⁵⁰ Alegând, adică, a fi de partea sfinților și a folosi zicerile lor, pentru ce dai zicerilor acestora sensuri aristotelice?

πεφυκνῖα, πάντως οὐδ' ἔσται· καὶ οὕτως ἀναγκασθῆση, τῷ διδασκάλῳ συμφερόμενος ἐπὶ τὸ αὐτὸ βάραθρον, μίαν μὲν [f59^v] ὑποθέσθαι τὴν ἀνωτάτῳ σφαιρᾶν, ἣν ὁ θεὸς αἰδίως κινήσει συναϊδιον οὖσαν, πολλὰς δὲ ἑτέρας (καὶ οὐκ οἶδα πόσας ἢ ἐκείνου σοφία ἐπινοεῖ μέχρι καὶ τῆς σεληνιακῆς σφαιρᾶς), ἃς οἱ ὑποβεβηκότες, θεῖσκοι τινὲς ὄντες, οἷον σατράπαι καὶ ὑπαρχοὶ, περιιάξουσιν τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς ἅπαντα φύσει καὶ τύχῃ φερόμενα, τῆς τοῦ μόνου Θεοῦ προνοίας ἔρημα εἶναι ταῦτά σε ὁ σεμνὸς περίπατος ἀναγκάσει φρονεῖν εἰ γε μέλλοις ἀκόλουθαι σεαυτῷ καὶ ἐκείνοις λέγειν· καὶ οὕτω, δύστηνε, τὸν ἕνα θεὸν ἀπολωλεκώς, ἵνα δῆθεν αὐτὸν τιμήσης, τοὺς πολλοὺς πρεσβεύσεις, ὃ μάλιστα περιφεύγειν δοκεῖς·

«οὐ ῥητέον» οὖν φησὶν «ὅτι ὁ θεὸς ἔχει ἐνέργειαν ἢ ζωὴν ἢ ἀγαθότητα· τοῦτο γὰρ μερικόν τι καὶ ἀτελὲς δείκνυσι τὸν θεόν· ἀλλ' ὅλος ἐστὶν ἐνέργεια καθ' ἑαυτὴν ὑφεστῶσα, καὶ ὅλος ζωὴ, καὶ ὅλος ἀγαθότης, δι' ἅκραν τελειότητα καὶ ἀπλότητα καὶ ἔνωσιν· τὸ γὰρ ἔχον οὐ ἔχει διαφέρειν».

εἰ οὖν οἱ θεολόγοι φανείεν λέγοντες ἔχειν τὸν θεὸν ἅπαντα ταῦτα, πάντως που καὶ τὴν διαφορὰν δώσεις· τὸ γὰρ ἔχον οὐ ἔχει – καὶ κατὰ σέ – διαφέρειν. φησὶ τοίνυν ὁ μὲν Δαμασκηνὸς θεολόγος ἐν νθ^ο τῶν θεολογικῶν κεφαλαίων·

«δύο φαμέν τὰς ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· εἶχε γὰρ, ὡς θεὸς καὶ τῷ Πατρὶ ὁμοούσιος, καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν»·

⁵¹ cf. Toma d' Aquino, *Summa Contra Gentiles*, I 45 (X 39b–40).

⁵² În original este neutru (ceea ce).

⁵³ PG 152, 340 B; și Caleca continuă astfel: «pe când acolo [adică: în Dumnezeu] nu este nici o deosebire reală».

lucra – negreșit că nici nu va exista; și vei fi silit astfel – dus laolaltă cu dascălul [tău] în aceeași prăpastie – a socoti că *una* este sfera cea preainaltă pe care o mișcă Dumnezeu, con-veșnică [Lui] fiind, iar celelalte *multe* (nu știi [exact] câte sunt cele izvodite de înțelepciunea aceluia până la sfera lunii), pe care le cutreieră inferiorii, care sunt oarecare zeșori, ca niște satrapi sau eparhi; iar toate cele ale sferei noastre, purtate de legile firii și de norocul lor, deșarte sunt de pronia unuia Dumnezeu – aceasta vei fi silit a cugeta tu, cinstitul peripatetic, de te îngrijești a vorbi consecvent cu tine însuși și cu [opiniile] acelea; și astfel, ticăloase, prăpădindu-L [tu] pe Dumnezeul Cel unul (ca – chipurile – să Îl cinstești), pe [dumnezeii] cei mulți îi propovăduiești – [lucru pe] care [tocmai] socotești că îl eviți. Că spune:

«A nu se zice că Dumnezeu *are* lucrare sau viață sau bunătate; pentru că faptul acesta Îl arată pe Dumnezeu [a fi] ceva parțial și nedesăvârșit; ci [că] întreg *este* lucrare subzistentă în ea însăși, și întreg viață, și întreg bunătate, datorită extremei desăvârșiri și simplități și uniri⁵¹; pentru că cel ce⁵² are se deosebește de ceea ce are»⁵³.

Dacă, deci, ți-i vom arăta pe cuvântătorii-de-Dumnezeu că au zis că Dumnezeu *are* toate acestea, atunci negreșit că vei recunoaște că [aceștia] susțin și deosebirea⁵⁴; pentru că *cel ce are* se deosebește – cum și tu zici – de *ceea ce are*. Ei bine, zice de-Dumnezeu-cuvântătorul Damaschin, într-al 59-lea cap teologic:

«două zicem [a fi] lucrările în Domnul nostru Iisus Hristos; că *avea* – ca Dumnezeu și [ca] de-o-ființă cu Tatăl – și dumnezeiasca lucrare»⁵⁵;

⁵⁴ Dintre ființa lui Dumnezeu și lucrarea Lui.

⁵⁵ PG 94, 1045 C.

καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς:

«ἦν προῖεται ζωὴν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ, ἀλλ' ὡσπερ πυρὸς τὸ μὲν ἐστὶν ἡ συνοῦσα θερμότης, τὸ δὲ ἦν παρέχει τῷ ὕδατι ἢ τινι τῶν τοιούτων, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ζωὴν καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωὴν θείαν καὶ οὐράνιον κεκτημένοι».

καὶ ὁ Δαμασκηνὸς αὖθις:

«τὸ ἀκτιστον, τὸ ἀναρχον, [f60] τὸ ἀθάνατον, τὸ ἀπέραντον, τὸ αἰώνιον, τὸ αὔλον, τὸ ἀγαθόν, τὸ δημιουργικόν, τὸ δίκαιον, τὸ φωτιστικόν, τὸ ἀτρεπτον, τὸ ἀπαθές, τὸ ἀπερίγραπτον, τὸ ἀχώρητον, τὸ ἀπεριόριστον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀπερινόητον, τὸ ἀόρατον, τὸ ἀνευδεές, τὸ αὐτοκρατορικόν καὶ αὐτεξούσιον, τὸ παντοκρατορικόν, τὸ ζωοδοτικόν, τὸ παντοδύναμον, τὸ ἀπειροδύναμον, τὸ ἀγιαστικόν καὶ μεταδοτικόν, τὸ περιέχειν καὶ συνέχειν τὰ σύμπαντα καὶ πάντων προνοεῖσθαι, πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἢ θεία φύσις φύσει ἔχει καὶ οὐκ ἄλλοθεν εἰληφῦια, ἀλλ' αὐτὴ μεταδίδουσα παντός ἀγαθοῦ τοῖς οικείοις ποιήμασι, κατὰ τὴν ἐκάστου δεκτικὴν δύναμιν».

ταῦτα μὲν οὖν οὗτοι. πρὸ δὲ τούτων, ὁ πρῶτος θεολόγος καὶ τῶν θεολόγων διδάσκαλος, αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ θεὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς «πάντα ὅσα ἔχει» φησὶν «ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν»· ὅπερ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀναπτύσσων ἐν τῇ ἐπι τῆς κατὰ Νίκαιαν Συνόδου διαλέξει, φησὶν:

«οὐχ ἔνεκεν κτιστῶν πραγμάτων τοῦτο ἔφη ὁ Σωτὴρ τὸ Ἰᾶντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ', ἀλλ' ὅσα ἀνήκε τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ἴδια ἔφη ὁ Κύριος, οἷον τὸ

⁵⁶ Adică: altui element.

⁵⁷ PG 29, 772 BC.

⁵⁸ Dogmatica XIV, PG 94, 860 AB.

⁵⁹ Ioan 16, 15.

iar marele Vasile în *Antiretice*:

«viața pe care Duhul o trimite ipostasului altuia – [aceasta] nu se desparte de El, ci precum a focului este, pe de o parte, și căldura ce îl însoțește, dar – pe de alta – și cea pe care o dă apei sau altcuiva de felul acesta⁵⁶, tot așa și Duhul *are* – pe de o parte – în Sine viața, dar – pe de alta – și părtașii de El viețuiesc dumnezeiește, viață dumnezeiască și cerească dobândind [ei]»⁵⁷;

și Damaschinul, iarăși:

«însușirea de a fi nezidit, fără-de-început, fără-de-moarte, nemărginit, veșnic, nematerialnic, bun, ziditor, drept, luminător, neschimbat, nepătimitor, necircumscris, neîncăput [nicăierea], neîngrădit, netruesc, neînțeleș cu mintea, nevăzut, fără de lipsă, însuși-stăpânitor și însuși-puternic, atotstăpânitor, de-viață-dătător, atotputernic, nesfârșit în putere, sfințitor și dătător, faptul de a cuprinde și a ține toate și a le pronia pe toate – toate acestea și cele asemenea acestora dumnezeiasca fire le *are*; și nu de altundeva luate, ci ea [fiind] dătătoare a tot binele fapturilor ei, după puterea de a primi a fiecareia»⁵⁸.

Așa stau, deci, lucrurile. Iar mai înainte de acestea, cel dintâi de-Dumnezeu-cuvântător și învățător al cuvântătorilor-de-Dumnezeu, însuși Domnul și Dumnezeuul nostru Iisus Hristos «toate câte are Tatăl» zice «ale Mele sunt»⁵⁹; [zisă] pe care marele Athanasie tâlcuind-o în dialogul de la Sinodul din Niceea zice:

«Nu despre lucrurile [sau: realitățile] zidite a spus Mântuitorul acest 'Toate câte are Tatăl'; ci [pe toate] câte aparțin dumnezeirii Tatălui Lui Domnul le-a spus

ἀθάνατον, τὸ ἄφθαρτον, τὸ ἀτρεπτον, τὸ ἀκατάληπτον, τὸ δυνατόν, τὸ προγνωστικόν καὶ ὅσα ἐστὶν ὁ Πατήρ, ταῦτα ἴδια τοῦ Υἱοῦ τυγχάνει».

ἔχει μὲν οὖν ὁ θεὸς ταῦτα, ὡς φυσικὰ ιδιώματα καὶ ἐνεργείας καθ' ἃς ἐνεργεῖν πέφυκεν· οὐκ ἔχει δὲ ὡς διαφοράς, ἢ τελειότηας εἴτ' οὖν ποιότηας, ἢ συμβεβηκότα· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἅπερ ἔχει καθὰ καὶ ὁ πάμμεγας Ἀθανάσιος ἀμφοτέρω ταῦτ' ἐπὶ τοῦ προγεγραμμένου ῥητοῦ τέθεικε, τό τε ἔχειν αὐτὰ τὸν θεὸν καὶ ἴδια αὐτοῦ [f60^v] εἶναι, καὶ τὸ αὐτὰ τὸν θεὸν εἶναι· σὺ δὲ θάτερον ἀναιρῶν, οὐκ οἶδας ἃ λέγεις, κατὰ σαυτοῦ λέγων· ἰδοῦ γὰρ τοῦ ἔχειν ἀναφανέντος, καὶ ἡ διαφορὰ πάντως συνανεφάνη, πρὸς δὴ τὴν τοιαύτην ἐννοίαν. ἡμεῖς μὲν ἅπαντα τὰ παρὰ σοῦ ῥητὰ προβαλλόμενα τοῖς ἡμετέροις συνάψομεν, ἵνα τοὺς ἁγίους συμφώνους ἑαυτοῖς ἀποφήνωμεν καὶ ἀλλήλοις· σοὶ δ' οὐδαμόθεν ἔσται τὰ παρ' ἡμῶν συμβιβάσαι, τὴν διαφορὰν παντάπασιν ἀναιροῦντι· τοῦτο μὲν οὖν ἤδη καὶ πειρατέον ἡμῖν ἐπιδείξαι, ῥητὸν ῥητῶ παρατιθεμένοις, ἵν' εἰδῆς, ὡς ἀμφιδέξιοί τινες ἡμεῖς καὶ δυνάμενοι πᾶν αἰχμαλωτίζειν νόημα πρὸς τὴν ὑπακοήν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων.

⁶⁰ PG 28, 920 C; 25, 216 B.

⁶¹ Adică: Dumnezeu și are acestea și este acestea.

⁶² Literal ἀμφιδέξιος ar însemna dreptaci-de-amândouă (mâinile), cel ce se slujește de mâna stângă cu tot atâta ușurință ca și de cea dreaptă. Adică: ne slujim nu doar de spusele cele drepte ale sfinților, ci și de ale tale, chiar greșite fiind ele.

⁶³ Aluzie la II Corinteni 10, 5. În viziunea sfântului Ioan Gură-de-aur, expresia «robind toată noima» arată demersul paradoxal al convertirii conceptelor sau zicerilor idolatre la o nouă calitate, la aceea de a numi realitățile harului. Actuala oficială variantă românească ortodoxă îl redă pe νόημα cu gând («tot gândul îl robim»), abătând oarecum mintea cititorului de la acest orizont hermeneutic al Părinților, pentru că *gând* nu indică neapărat conceptul; vezi *In principium Actorum* PG 51, 73: «Aflat-a,

[a fi] proprii [și] Lui, precum [însușirea de a fi] fără-de-moarte, nesticăcios, neschimbăcios, de neînțeleș, puternic, mai-înainte-cunoscător și [toate] câte este Tatăl – acestea proprii Îi sunt și Fiului»⁶⁰.

Așadar, pe de o parte, Dumnezeu le are pe acestea ca însușiri firești [dar] și ca lucrări după care Îi este dat a lucra; și, pe de altă parte, nu le are ca pe niște deosebiri sau desăvârșiri ori calități sau accidente, [fapt] pentru care și este – El Însuși – cele ce are⁶¹; precum și a-tot-marele Athanasie pe amândouă [aspectele] acestea le-a pomenit în spusa mai sus scrisă, zicând că Dumnezeu are acestea și acestea sunt proprii Lui, dar și că Dumnezeu este acestea; pe când tu, desființând una din ele, nu știi ce spui, împotriva ta însuși zicând [ceea ce zici]; că iată, ieșind la iveală [faptul de] a avea, negreșit că dimpreună cu acesta a ieșit la iveală și deosebirea [între Dumnezeu și lucrările Sale] – în înțeleșul acesta, desigur. Noi, așadar, toate cele aduse de față de către tine [din zicerile sfinților] le vom confrunța cu ale noastre [opinii], spre a-i arăta pe sfinți conglăsuitoari cu [noi] înșine și întreolaltă. Cu tine însă, întrucât desființezi cu totul deosebirea, cu nici un chip nu pot conglăsuși [zicerile sfinților] cele [aduse de față] de [către] noi; iar lucrul acesta ne-am și apucat deja a-l dovedi, zicere asupra zicerii aducând, ca să vezi că îndemânatici⁶² suntem a robi toată noima spre ascultare de Hristos⁶³ și de adevărul dogmelor. Zice [deci Caleca]:

deci, Pavel în Atena altar pe care scria [Dumne]Zeului necunoscut. Cine, dar, era cel necunoscut, dacă nu Hristos? [...] Ce, dar? Atenienii pentru Hristos au scris aceasta? Dacă pentru Hristos au scris atenienii, atunci nu ar mai fi nimic minunat; dar aceasta este minunat, că aceia [atenienii] într-un înțeleș au scris, iar acesta [Pavel] a izbutit a muta [înscrișul] acesta la alt înțeleș [...]. Că aceștia despre alții ziceau asta, iar acesta [Pavel] a adus [zicerea] asta asupra lui Hristos, robind noima».

«πρῶτον» φησὶν «αὐτός ὁ Κύριος λέγει· ἔγὼ εἰμι ἡ Ζωὴ καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ φῶς».

ἀλλὰ καὶ αὐτὸς αὐθις ὁ τοῦτα γράψας εὐαγγελιστὴς τε καὶ θεολόγος περὶ τοῦ αὐτοῦ Κυρίου φησὶν· «ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν»· ὅπερ ὅτι περὶ τῆς ἐνεργείας εἰρηται τῆς δημιουργικῆς τε καὶ προνοητικῆς, μάρτυς ὁ τοῦτω μὲν ὁμῶνυμος, Χρυσολόγος δὲ τὴν ἐπωνυμίαν, ὃς τὸ αὐτὸ ῥητὸν ἐξηγούμενος ἐν ὁμιλίᾳ Εῃ, τάδε κατὰ ῥῆμα φησὶν·

«ἵνα μηδεὶς ἀπιστήσῃ πῶς τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα δι' αὐτοῦ γέγονεν, ἐπήγαγεν ὅτι Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν· καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῆς πηγῆς τῆς τικτούσης ἀβύσσους ὅσον ἂν ἀφέλῃς, οὐδὲν ἠλάττωσας τὴν πηγὴν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Μονογενοῦς, ὅσα ἂν πιστεύσῃς παρῆχθαι δι' αὐτῆς καὶ πεποιῆσθαι, οὐδὲν ἐλάττων αὕτη γέγονε»·

καὶ μετ' ὀλίγα·

«τὸ τῆς Ἑωῆς ὄνομα ἐνταῦθα οὐ τῆς δημιουργίας μόνον ἐστίν, ἀλλὰ καὶ τῆς προνοίας τῆς κατὰ τὴν [f61] διαμονήν».

καὶ ζωὴ μὲν οὖν ἐστὶν ὁ θεός, ὡς μὴ ἐπίκτητον καὶ συμβεβηκυῖαν τὴν ζωὴν ἔχων, ὃ κὰν τοῖς ἐφεξῆς ὁ αὐτὸς δι-
ορίζεται Χρυσολόγος, ἔχει δὲ αὐθις ἐν ἑαυτῷ τὴν ζωὴν, τὴν ζωοποιὸν καὶ συνεκτικὴν τῶν ὄλων ἐνέργειαν ἔχων, καθ' ἣν καὶ ἡ πηγὴ ζωῆς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν κέκληται, παρ' ἧς καὶ τῆ Σαμαρείτιδι τοῦ ζῶντος ὕδατος ἐκέλευσε πίνειν,

⁶⁴ cf. *Ioan* 14, 6; 8, 12; 9, 5.

⁶⁵ PG 152, 340 D.

⁶⁶ *Ioan* 1, 4.

⁶⁷ Tot *Ioan* 1, 4.

⁶⁸ PG 59, 57 γ'.

⁶⁹ PG 59, 57. Dumnezeu poartă de grijă celor zidite de el, nepărăsind lumea zidită, ci rămânând de față.

«mai întâi că Domnul Însuși zice Ἐν sunt viața și ade-
vărul și lumina»^{64,65}.

Bine, dar tot evanghelistul și de-Dumnezeu-cuvântăto-
rul care a scris acestea zice – despre același Domn – [că] «în *El era viața*»⁶⁶; iar că aceasta s-a zis despre lucrarea ziditoare și proniatoare martor este cel de un nume cu [evanghelistul] acela, dar cu denumirea de Ἐν-rostul-
de-aur', care, tâlcuind această zisă în omilia a cincea acestea le zice, cuvânt cu cuvânt:

«Ca nimeni să nu fie necredincios cum că atâtea [lu-
cruri] și atât de mari [lucruri] [nu altcumva decât] prin *El s-au făcut*, [de aceea] a adăugat ἴν *El era viața*»⁶⁷; că precum din izvorul cel născător de adâncuri oricât ai lua cu nimic nu împuținezi izvorul, tot așa și despre *lucrarea Unuia-Născut*, oricâte [ar fi cele despre care] ai crede că din [lucrarea] aceasta au venit la existență și s-au făcut, întru nimic nu s-a împuținată aceasta»⁶⁸;

și puțin mai încolo:

«Aici numele de *viață* nu este doar al zidirii, ci și al purtării de grijă celei prin starea de față»⁶⁹.

Așadar, pe de o parte, Dumnezeu și *este viață* (nu [însă] ca având viața ca pe ceva dobândit sau ca pe un acci-
dent, lucru pe care și îl lămurște în cele ce urmează nu-
maidecât Gură-de-aur), iar pe de alta, iarăși, și *are viață*
în Sine Însuși, (având lucrarea cea de-viață-făcătoare
și a toate cuprinzătoare, după care și ἴzvor al vieții»⁷⁰
S-a numit Mântuitorul nostru, din care și Samariten-
cei i-a poruncit să bea apă vie⁷¹ și să o lase pe [apa] cea

⁷⁰ Serapion, *Evhologhion*, 13, 5.

⁷¹ *Ioan* 4, 14.

τοῦ φθοροῦ καὶ ῥέοντος ἀφεμένην, ἦν καὶ εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα προῖεσθαι, καίτοι γε ἀχώριστον αὐτοῦ μένουσαν' ὁ οὐρανοφάντωρ ἔλεγεν πρὸ μικροῦ· κατὰ δὴ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ ἀλήθεια μὲν ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν κόσμον ἦλθεν 'ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ'. ἀλλὰ καὶ 'τὴν ἀλήθειαν λέγων, οὐκ ἐπιστεύετο' παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλήθειαν ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς περὶ τοῦ 'συμφέρειν αὐτοῖς ἀπελθεῖν αὐτόν'. ἐν δὲ τῷ Παύλῳ καὶ ἀλήθεια Χριστοῦ ἦν, μετὰ τῶν ἄλλων δηλαδὴ χαρισμάτων τε καὶ ἐνεργειῶν· καὶ μὴν καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, 'Πνεῦμα ἀληθείας' ὀνομαζόμενον – ὡσπερ σοφίας, συνέσεως, γνώσεως, εὐσεβείας, βουλής, ἰσχύος, φόβου – τῶν ἀπηριθμημένων ἢ θεολόγος γλωττά φησι [καὶ] μίαν εἶναι τῶν ἑαυτοῦ θείων ἐνεργειῶν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀποφαίνει. οὕτω καὶ φῶς ἐστὶν ὁ θεός, ἀλλὰ καὶ «φῶς οἰκεῖ ἀπρόσιτον», ἀλλὰ καὶ φῶς ἀπαστρέπτει ἐπὶ τοῦ ὄρους «ὑπεραστράπτων τὸν ἥλιον»· ὅπερ ὅτι τῆς οὐσίας ἐστὶν ἕτερον εἶρηται τε ἐν τοῖς κατόπιν καὶ οἱ θεολόγοι πάντες ἐπιμαρτυροῦσι συμφῶνως. ἔπειθ' ὁ μακάριος Παῦλος φησί· «Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν». τί οὖν καὶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ μὴ ἀκούεις, 'δύναμιν παρ' αὐτοῦ ἐξέρχεσθαι' φάσκοντος 'καὶ ἰσθαι [f61^v] πάντας'; – ἦπερ ὅτι παρ' αὐτόν ἐστὶν ἕτερον, οὐκ ἂν δέοι τὸ λόγου δεικνῦναι, εἴπερ τὸ προῖον ἐκ τίνος καὶ ἐνεργοῦν ἐπὶ τι τοῦ ἐξ οὗ πρόεισιν ἕτερον· μαρτυροῦσιν δὲ καὶ οἱ τῆς ΣΤ^{ης} Συνόδου ταύτην εἶναι τὴν τῆς θείας φύσεως ἐνέργειαν, ἄκτιστον οὖσαν, τὴν θαυματουργοῦσάν τε καὶ

⁷² Aici *curgătoare* are mai ales sensul de *trecătoare*, cel din celebra expresie *παντα ῥεει* (toate *curg/trec*).

⁷³ PG 29, 172 B. ⁷⁴ Ioan 14, 6.

⁷⁵ Ioan 18, 37. ⁷⁶ Ioan 8, 45 și 46.

⁷⁷ Ioan 16, 7. ⁷⁸ II Corinteni 11, 10.

⁷⁹ Ioan 14, 7; 15, 26; 16, 13.

⁸⁰ Isaia 11, 2. ⁸¹ Ioan 1, 9; 3, 19.

⁸² I Timotei 6, 16.

⁸³ Aici verbul este tranzitiv; cum am zice 'lumină răspândește'.

stricăcioasă și curgătoare⁷²), [viață] despre care ară-tătorul de cele cerești puțin mai înainte zicea că 'și în ipostasul altuia o trimite Duhul, deși nedespărțită de El rămâne'⁷³. În același înțeles Mântuitorul și este adevăr⁷⁴, dar și a venit în lume «ca să mărturisească despre adevăr»⁷⁵, dar și 'adevărul zicându-l, nu îl credeau' iudeii⁷⁶, dar și 'adevărul îl zicea' ucenicilor că 'le este de folos să se ducă [El la Tatăl]'⁷⁷; iar în Pavel și adevărul lui Hristos era⁷⁸, dimpreună – adică – cu celelalte daruri și lucrări; dar și pe Duhul Însuși, «Duh al adevărului»⁷⁹ numindu-L – precum și al înțelepciunii, al priceperii, al cunoașterii, al binecinstirii, al sfatului, al puterii, al fricii – de-Dumnezeu-cuvântătoarea limbă⁸⁰ Îl pune între cele enumerate [și astfel] arată că și adevărul este una dintre dumnezeieștile lucrări ale Lui. Tot așa și lumină este Dumnezeu⁸¹, dar și locuiește [în] lumina cea neapropiată⁸², dar și lumină strălucește pe munte⁸³, 'strălucind mai mult decât soarele'⁸⁴ – care [lumină cum] că este altceva decât ființa s-a zis în cele din urmă și toți cuvântătorii-de-Dumnezeu mărturisesc într-un glas. Apoi fericitul Pavel zice: «Hristos [este] puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu»⁸⁵; și cum de nu îl auzi pe evanghelistul care zice că «putere ieșea dintr-Însul și îi vindeca pe toți»⁸⁶? – care [putere cum] că este altceva decât El nu mai trebuie să o arate cuvântul, întrucât ceea ce iese [sau provine] din ceva și lucrează asupra a altceva altceva este decât aceea din care iese [sau provine]; și mărturisesc și Părinții Sinodului al VI-lea cum că aceasta este lucrarea – cea nezidită – a firii dumnezeiești, pe care de-minuni-făcătoare și vindecătoare [aceștia] o arată

⁸⁴ Slava Stihovnei Vecerniei din 6 August.

⁸⁵ I Corinteni 1, 24.

⁸⁶ Luca 6, 19.

ιωμένην ἀποφηνάμενοι· καὶ μὴν καὶ ὁ Χρυσοσόρημων ἐν τῷ α^ο τῶν *Περὶ Ἀκαταλήπτου* φησὶν·

«οἱ προφῆται οὐ μόνον τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ θεὸς ἀγνοοῦντες φαίνονται, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς σοφίας αὐτῆς πόση τίς ἐστὶν ἀποροῦσι· καίτοι γε οὐχ ἡ οὐσία ἀπὸ τῆς σοφίας, ἀλλ' ἡ σοφία ἐκ τῆς οὐσίας· ὅταν δὲ μὴδὲ ταύτην δύνανται καταλαβεῖν μετὰ ἀκριβείας, πόσης ἂν εἴη μανίας τὸ τὴν οὐσίαν αὐτὴν νομίζειν δύνασθαι τοῖς οἰκείοις ὑποβάλλειν λογισμοῖς;».

ἀκούεις ἐνταῦθα καὶ ἐνέργειαν τὴν σοφίαν οὔσαν, ἢν αὐτὸς ἄνουσιον ἔρεσχελῶν ὀνομάζει καὶ παρὰ τὴν οὐσίαν ἕτερον ὡς ἐξ αὐτῆς οὔσαν; ὥστε δήπου καὶ παρὰ τὸν Χριστὸν ἕτερον·

«δύναμις μὲν ἄρα τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός· κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, «ἵνα τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως καὶ τὸ αἶδιον καὶ τὸ τῷ θεῷ πρέπον λογίζώμεθα»·

καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν αὐθις·

«δύναμις ἐστὶν ὁ Υἱός, ὡσπερ καὶ ὁ Πατήρ· ἀλλ' ἵνα δειχθῇ ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτὸς ὁ Πατήρ, διὰ τοῦτο ἑτοῦ Πατρὸς ἔστι δύναμις καὶ ἐνέργεια· ὁ μὲν γὰρ Πατήρ οὐ παρὰ τινος, αὐτὸς δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει τὸ εἶναι δύναμις·

πλὴν ἀλλὰ καὶ οὕτω «πάντα φέρει» κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον «τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ»· καὶ κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον αὐθις· «πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ δύναμιν προέχει καὶ ὑπερέχει»· καὶ σοφία μὲν τοῦ Πατρὸς, ὅτι

⁸⁷ Mansi XI, 623 și urm.

⁸⁸ Adică: despre înțelepciunea ființei lui Dumnezeu; notăm că în Migne zice: despre înțelepciunea Lui.

⁸⁹ Notăm că în ediția Migne în loc de «δύνανται καταλαβεῖν» apare «δύνανται καταλαμβάνειν».

⁹⁰ PG 48, 705.

[a fi]⁸⁷. Dar și cel cu-graiuri-de-aur în primul cuvânt *Despre necuprins* zice:

«Prorócii se arată nu doar a nu ști ceea ce este [Dumnezeu] după ființă, dar nu pot [spune] nici despre înțelepciunea acesteia⁸⁸ câtă este, măcar că nu ființa este din înțelepciune, ci înțelepciunea din ființă; iar dacă nici pe [înțelepciunea] aceasta nu o pot cuprinde⁸⁹ cu acrivie, cât de nebun trebuie să fii să socotești că ființa aceasta o poți supune propriilor gânduri?»⁹⁰.

Auzi aici și că lucrare este înțelepciunea – pe care tu, în răs [luând-o], fără-de-ființă [a fi] o numești – și altceva decât ființa, ca una ce este din aceasta?; încât e limpede că și decât Hristos este altceva; că

«putere a Tatălui este Fiul» după marele Athanasie⁹¹, «ca nepătimitoare [a fi] să socotim nașterea [din Tatăl a Fiului], și veșnică și [așa] cum se cade lui Dumnezeu»⁹²;

și tot după el, iarăși,

«putere este Fiul, precum și Tatăl; ci ca să se arate că Acesta nu este Tatăl, pentru aceea [s-a zis că] este putere și lucrare a Tatălui; că Tatăl nu de la altcineva are faptul de a fi putere, pe când Acesta îl are de la Tatăl»⁹³;

că și Apostolul însuși zice că așa 'ține toate: cu cuvântul puterii Sale'⁹⁴; iar după marele Dionisie, iarăși, 'toată puterea în Sine dinainte o are și o covârșește'⁹⁵; și [este vorba de însăși] înțelepciunea Tatălui, că pe a Tatălui în-

⁹¹ PG 26, 425 C.

⁹² PG 26, 69 B.

⁹³ *Orationes tres contra Arianos*, 26, 425, 33.

⁹⁴ *Evrei* 1, 3.

⁹⁵ PG 3, 889 D. Aici expresia *toată puterea* înseamnă 'orice fel de putere, toate puterile'; vezi nota 139 de la *Antireticul I*.

την τοῦ Πατρὸς σοφίαν καὶ θέλησιν καὶ δύναμιν ἐν ἑαυτῷ ἔχει οὐχ ὁμοίαν, ἀλλ' αὐτὴν ἐκείνην. [f62] οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οὕτω κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον ἐν οἷς πρὸς Εὐνόμιον γράφει

«συμφυές ἐστιν ἀξίωμα τῷ θεῷ αὐτὴ ἢ θεότης, ἢ σοφία, ἢ δύναμις, ἅπερ πάντα καὶ τῷ μονογενεῖ Υἱῷ κυριῶς καὶ συμφυῶς ἐνθεωρεῖσθαι φασμέν».

γελοῖον δέ σου καὶ ὁ πολλαχοῦ προφέρεις οὐχ ἡμῖν μᾶλλον ἢ τοῖς ἀγίοις, τὸ πραγματικῶς διαφέρειν φάσκειν τὴν ὑποστατικὴν σοφίαν, ἣτις ἐστὶν ὁ Υἱός, πρὸς τὴν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν, εἴτ' οὖν ἐνεργητικὴν, ἣτις ἐστὶ κοινὴ τῶν τριῶν ἢ μὲν γὰρ ὑπόστασις καθ' αὐτὴν ἢ ἡ οὐσία ῥηθεῖν ἂν ποτε 'πρᾶγμα' μετὰ τῶν ἐπιθεωρουμένων αὐτὴ δηλόντων καὶ χαρακτηριζόντων (ὡσπερ καὶ Διονύσιος που φησὶν ὁ σοφός: «τὸ Πατρὸς ὑπερούσιον ὄνομα καὶ χρῆμα»): πρὸς αὐτὰ μέντοι τὰ ἐπιθεωρούμενα, πράγματα κυριῶς ὄντα τε καὶ λεγόμενα, πρᾶγμα οὐκ ἂν εἴη καὶ γὰρ οὐδὲ συστῆναι χωρὶς αὐτῶν δύναται τὸ παρᾶπαν· ἐπειδὴ κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον: «τοῦ φυσικοῦ θελήματος καὶ τῆς οὐσιώδους ἐνεργείας ἀναιρουμένης, οὔτε θεὸς ἔσται, οὔτε ἄνθρωπος» ὧν οὖν ἄνευ οὐκ ἂν εἴη, πῶς ἂν εἴη πρὸς αὐτὰ πρᾶγμα καὶ πραγματικῶς διαφέρειν λέγοιτο; πράγματα γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν οὐ τὰ ὑποκείμενα καὶ τὰς οὐσίας φασμέν –

⁹⁶ Sau: însușire, rang, calitate.

⁹⁷ Sau: (sădită) în firea lui Dumnezeu.

⁹⁸ *Impotriiva lui Eunomie* I, 1, 466, 5.

⁹⁹ Adică: cum diferă un lucru de alt lucru, o realitate concretă de altă realitate concretă.

¹⁰⁰ PG 3, 1068 A. Aici *lucru* nu îl redă pe *πρᾶγμα* (ca în tot paragraful), ci pe *χρῆμα* (ceea ce este propriu-zis; care are între sensurile lui și pe cel de *πρᾶγμα*, de lucru sau realitate concretă), astfel că expresia areopagitică «al 'Tatălui' lucru» înseamnă 'lucrul' care este Tatăl, entitatea concretă a Tatălui, Tatăl existent propriu-zis.

¹⁰¹ «firească»: naturală, a firii.

¹⁰² cf. *Εξήγησις της κινήσεως*, PG 90, 121 CD.

țelepciune și voie și putere [o] are în Sine; nu una asemănătoare [celeia a Tatălui], ci pe aceea însăși; și așa și după Grigorie al Nyssei – în cele pe care le scrie către Eunomie –

«vrednicie⁹⁶ con-sădită lui Dumnezeu⁹⁷ este această dumnezeire, înțelepciune, putere [...], care – toate – și în Fiul Cel Unul-Născut [în chip] propriu-zis și consădit zicem a se vedea»⁹⁸.

Dar caraghios din partea ta este și aceea că în multe locuri ne imputi – și nu atât nouă, cât sfinților [înșiși] – [faptul de] a afirma că ipostatica înțelepciune, care este Fiul, diferă *realmente*⁹⁹ de cea ființială și firească – așadar lucrătoare – care este comună Celor trei. Pentru că, pe de o parte, ipostasul [luat] în sine însuși – sau ființa [în sine însăși] – se [poate] numi uneori *lucru* [sau *realitate concretă*] [dar doar] *dimpneună* cu cele văzute [împrejurul lui], [cele] care, adică, îl și vădesc și îl și caracterizează; precum și Dionisie înțeleptul zice undeva: «al 'Tatălui' mai-presus-de-ființă nume și lucru»¹⁰⁰. Dar, pe de alta, *raportat la* cele văzute [în jurul lui] – care [acestea] sunt propriu-zis (și sunt și numite) realități – [el] nu poate fi lucru [sau realitate concretă], pentru că fără acestea nici nu se poate constitui, nicidecum; pentru că – după dumnezeiescul Maxim – 'desființându-se voi[n]ța firească¹⁰¹ și lucrarea ființială, nici dumnezeu nu [mai] este, nici om'¹⁰². Așadar, față de cele fără de care [nici] nu ar exista – cum să fie¹⁰³ *realitate* concretă [sau lucru] și cum să se zică că ar diferi *realmente* [de acestea]? Că și în cazul celor simțite [trupește] *lucruri* numim nu subiectele

¹⁰³ Este vorba, în continuare, despre ipostasul considerat în sine însuși sau ființa [în sine însăși], 'fără' lucrările sau puterile proprii.

εἰ μὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴν τῶν ὀνομάτων χρῆσιν ἠγνόηκας – ἀλλὰ τὰ ἐπιθεωρούμενα περὶ τὰς οὐσίας· τὸ μὲν γὰρ τι σῶμα, τὸ δὲ πρᾶγμα· σῶμα μὲν οἶον λίθος, πρᾶγμα δὲ οἶον παιδεία· πράγματα τοίνυν κἀνταῦθα τὰ ἐπιθεωρούμενα τῆ οὐσία καὶ ταῦτ' οὐχ ὡς ἕξεις, ἀλλ' ὡς δυνάμεις ἢ προεῖρηται· οὐδὲ γὰρ εἰσι μέρη καὶ συμπληρωτικὰ τῆς οὐσίας ἢ τελειωτικὰ, [f62^v] ἀλλὰ δι' ὅλης αὐτῆς κεχώρημεν – ἴν' οὕτως εἶπω –, καθάπερ ἡ φωτιστικὴ καὶ θερμαντικὴ δύναμις δι' ὅλου δῆπουθεν τοῦ πυρός· καὶ ἡ διάκρισις ἐπινοία μόνη, κατὰ τοὺς θεολόγους, οὐ πράγματι· καὶ γὰρ οὐδ' ἐπ' ἐκείνων ἂν δύναιο πράγματι διακρίναι καὶ ἀνὰ μέρος θεῖναι, τὰ προσόντα τισὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς. πῶς οὖν ἐνταῦθα πραγματικὴν εἶναι φῆς τὴν διαφορὰν, ὥσπερ ἂν εἰ οὐσίας πρὸς οὐσίαν ἦν, ἢ ὑποστάσεως πρὸς ὑπόστασιν; καίτοι γε τὸν Πατέρα πρὸς τὸν Υἱὸν ἐν εἶναι πρᾶγμα διατεινόμενος, ὅπερ ὅτι τῆς Σαβελλίου παραπληξίας ἐστίν, εἰ μὴ τις αὐτὸ θεραπεύσειεν, ἐὼ λέγειν ἐν τῷ παρόντι. ἀλλὰ καὶ τὸν ταῦτα – φησί – λέγοντα ἐν τοῖς Κατὰ ἁρειανῶν ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐξελέγχει λέγων οὕτως:

«ποῦ γὰρ ὅλως εὗρον παρὰ τῆ θείᾳ Γραφῇ λεγόμενον – ἢ παρὰ τινος ὅλως ἤκουσαν – ὡς ὄντος ἄλλου Λόγου παρὰ τοῦτον τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ τοιαῦτα ἑαυτοῖς ἀναπλάσσονται;»· «πῶς δὲ οὐ τερατολογία αὐτῶν καὶ ταῦτα, λέγειν μὲν σοφίαν συννύπαρχουσαν τῷ Πατρὶ, μὴ εἶναι δὲ ταύτην τὸν Χριστόν;»·

¹⁰⁴ «aici»: în cazul lui Dumnezeu; «ca și acolo»: în cazul celor simțite trupește.

¹⁰⁵ Între ființa dumnezeiască și 'lucrurile' dimprejurul ei.

¹⁰⁶ «nu în mod real»: nu ca între două lucruri concrete sau realități existente propriu-zis.

¹⁰⁷ Adică: în cazul lucrurilor simțite trupește.

¹⁰⁸ «aici»: în cazul ființei dumnezeiești și a puterilor ei; sau, în special, în cazul pomenitei Înțelepciuni ipostatice și al celei ființiale.

¹⁰⁹ În sistemul lui Caleca, lucrarea sau puterea nemaifiind întru nimic distinctă de subiectul ce o deține, Fiul – ca Putere (sau Înțelepciune) a Tatălui – nu mai este întru nimic distinct de Tatăl, ca la Sabelie.

și ființele (dacă nu cumva ești neștiutor și de folosirea elină a numelor), ci [pe] cele văzute împrejurul ființelor; că una este trupul [sau corpul], iar alta lucrul; 'trup [corp]' este, de pildă, *piatra*; iar 'lucru' *educația*. *Lucruri* [sau *realități concrete*], deci, sunt și aici [numite, ca și acolo, propriu-zis]¹⁰⁴ cele văzute împrejurul ființei; dar acestea nu ca deprinderi [ca acolo], ci ca puteri [proprii], cum s-a zis mai înainte; pentru că nu sunt părți ori [lucruri] întregitoare ale ființei, ori desăvârșitoare, ci – așa zicând – întregă o străbat pe aceasta (precum [străbate] puterea luminătoare și încălzitoare a focului prin întreg focul), iar singura deosebire [întreolaltă]¹⁰⁵ – după cuvântătorii-de-Dumnezeu – [este cea care se face doar] cu gândul, nu [una existentă] în mod real¹⁰⁶; pentru că [până] nici în cazul acelor¹⁰⁷ nu ar fi cu puțință a deosebi realmente și a așeza separat însușirile de subiectele lor. Cum, așadar, aici¹⁰⁸ zici că [Părinții ar fi zis că] este reală deosebirea, de parcă ar fi [vorba de o deosebire sau comparație] a ființei față de ființă sau a ipostasului față de ipostas?; când tu [la urma urmei] ajungi la faptul de a fi Tatăl una [și aceeași] realitate cu Fiul [sau: unul și același lucru cu Fiul]; [și] îmi îngădui a spune aici – dacă cineva nu ar fi atent la aceasta – că opinia aceasta ține de sminteala lui Sabelie¹⁰⁹. Dar zice și că marele Athanasie pe cel ce spune acestea¹¹⁰ îl dovedește [de eretic], în cele *Împotriva arienilor*, astfel zicând:

«Că unde au aflat zis în dumnezeiasca Scriptură – sau au auzit vreodată de la cineva – cum că ar exista alt Cuvânt, pe lângă acesta [care este] Fiul, ca să [aibă pricină să] își plăsmuiască asemenea lucruri?»¹¹¹; «cum nu basme de-ale lor sunt și acestea, [și anume faptul de] a zice că există înțelepciune co-existentă Tatălui, dar aceasta nu este Hristos?»¹¹².

¹¹⁰ Adică: pe cel spune că Înțelepciunea ipostatică diferă de cea ființială.

¹¹¹ PG 26, 229A.

¹¹² PG 26, 228 B.

καὶ μὴν ὁ αὐτὸς οὗτος Ἀθανάσιος ὁ κλεινὸς ἐν τῷ εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν κηρυκτικῷ λόγῳ φησὶν·

«ἓνα θεὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι θεολογοῦμεν, μίαν ἔχοντα τὴν οὐσίαν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ ὅσα ἄλλα περὶ τὴν οὐσίαν θεωρεῖται, θεολογοῦμενα καὶ ὑμνούμενα»· τούτων δέ ἐστι πάντως καὶ ἡ σοφία.

τί οὖν, αὐτὸς ἑαυτῷ μαχόμενός ἐστιν; ἢ σοφίαν μὲν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς ἀγωνιστικῶς εἶρηκε μόνον ὡς πρὸς τὴν αρειανικὴν μανίαν ἀντιταττόμενος (καὶ μονονουχὶ τοῦτο λέγων, ὡς εἰ σοφία τοῦ Πατρὸς λεγόμενος ὁ Υἱὸς κτιστός ἐστιν, οὐκ ἂν ἔτι τῷ Πατρὶ σοφία ἀκτιστος ὑπολειφθεῖν· τὴν γὰρ αὐτὴν αὐτῷ σοφίαν [f63] ὁ Υἱὸς ἔχει, δι' ὃ καὶ 'σοφία αὐτοῦ' λέγεται), αὐτὸς γε μὴν ἦδει προσοῦσαν τῇ τρισυποστάτῳ μονάδι καὶ τὴν σοφίαν, ὡσπερ οὖν καὶ τὴν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν, ἕτερόν τε εἶναι «τὸ προσὸν αἰεὶ τοῦ ᾧ πρόσεστι», καθὰ καὶ ὁ μέγας ἐδίδαξεν Ἰουστίνος; δια γὰρ τοῦτο καὶ σοφίαν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν λέγοντες, ἢ θέλησιν, ἢ δύναμιν, ἢ ἐνέργειαν, τὸ 'ἐνυπόστατον' αἰεὶ προστίθεμεν, ὡς οὐσης δηλαδὴ καὶ ἑτέρας οὐκ ἐνυποστάτου· περὶ ἧς ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος ἐν α' τῶν Ἀντιρρητικῶν·

«ὅταν ἀκούσωμεν περὶ Θεοῦ ὅτι 'πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν', τὴν δημιουργικὴν τέχνην αὐτοῦ διδασκόμεθα»·

καὶ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος γράφων ἐν τοῖς αὐτοῖς,

«παρ' αὐτῷ» φησὶ «πάντα τέλεια – ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, σοφία, σύνεσις, βουλή, ἀσφάλεια, εὐσέβεια, γνώσις, ἁγιασμός, ἀπολύτρωσις, πίστις, ἐνεργήματα δυνάμεων, χαρίσματα

¹¹³ PG 28, 920 B.

¹¹⁴ Sau: altceva este însușirea decât cel ce are însușirea; cf. *Întrebări creștinești*, PG 6, 1433 B.

¹¹⁵ PG 29, 528 C; *Psalmii* 103, 24.

Bine, dar tot acest Athanasie cel ales zice în cuvântul predicii la Bunavestire:

«Un [singur] Dumnezeu în trei ipostasuri teologhim, una [singură] având ființa și puterea și lucrarea și toate celelalte câte se văd împrejurul ființei teologhimite și lăudate»¹¹³,

între care [toate] negreșit că este și înțelepciunea. Cum, așa?; se luptă singur cu sine însuși?; sau faptul că 'doar Fiul [este] înțelepciunea Tatălui' l-a spus polemic, [adică] numai împotriva lui-se nebuniei ariene (în sensul că, dacă Fiul cel numit 'înțelepciunea Tatălui' este zidit, atunci înțelepciunea nu I se mai socotește Tatălui [a fi] nezidită; că înțelepciunea Lui o are Fiul, [fapt] pentru care Se și numește 'înțelepciunea a Lui')?; că tot el socotea [a fi] proprie Unimii Celei în-trei-ipostasuri și înțelepciunea (precum, așadar, și voi[n]ța și lucrarea) și – după cum și marele Iustin [ne]-la învățat – altceva a fi *ceea ce este propriu* decât *cel căruia îi este propriu*¹¹⁴. Că tocmai din această pricină, ori 'înțelepciunea a Tatălui' numindu-L noi pe Fiul, ori 'voi[r]e', ori 'putere', ori 'lucrare', totdeauna adăugăm 'enipostatică', ca existând – adică – și alta, care nu este enipostatică; despre care zice marele Vasile în primul dintre *Antiretice*:

«Când vom auzi despre Dumnezeu că 'toate în înțelepciune le-a făcut', știința Lui de a zidi [ne] învățăm [din spusa aceasta]»¹¹⁵;

și tot acolo despre sfântul Duh scriind zice [că]

«la Acesta toate sunt desăvârșite – dragostea, bucuria, pacea, îndelungă-răbdarea, bunătatea, înțelepciunea, priceperea [sau înțelegerea], sfatul, negreșirea, binecinstirea, cunoașterea, sfințirea, izbăvirea, credința, lucrările pute-

ιαμάτων και ὅσα τούτοις παραπλήσια· οὐδὲν ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἐπίκτητον, ἀλλ' αἰδίως πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ και ἐξ αὐτοῦ πεφηνός, αἴτιον ἑαυτοῦ ἔχον, ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ, κάκειθεν πηγάζον, πηγὴ δὲ και αὐτὸ τῶν προειρημένων ἀγαθῶν· ἀλλὰ τὸ μὲν, ἐκ Θεοῦ πηγάζον, ἐνυπόστατόν ἐστι, τὰ δέ, ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα, ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσιν».

ὅτι δὲ ἀγωνιστικῶς ὁ μέγας Ἀθανάσιος μόνην εἶρηκεν σοφίαν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ἕτερον δὲ που τὸ δογματίζειν τοῦ ἀγωνίζεσθαι, μάρτυς αὐτὸς οὗτος ἐν οἷς και βουλήν και θέλησιν τοῦ Πατρὸς αὐτὸν τὸν Υἱόν εἶναι λέγει· καιτοι γε μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν δύο τὰς θελήσεις κηρυττόμενον ἔχειν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸν εἶναι τὴν μίαν·

«'φησί'» γοῦν [f63^v] – ἡ σοφία – λέγει «'ἐμὴ ἢ φρόνησις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς, ἐμὴ βουλή και ἀσφάλεια'· οὐκοῦν αὐτὸς ἐστὶν ἡ 'ζῶσα βουλή' τοῦ Πατρὸς [...] και 'θέλημα τοῦ Πατρὸς' αὐτὸς ἐκλήθη· δεῖ γὰρ οὕτω διελέγχειν αὐτούς, ἀνθρώπινα περὶ τοῦ Θεοῦ διανοουμένους [...]· οὕτω γὰρ ἐκτός ἐστὶν ὁ Υἱὸς τῶν βουλήσει γενομένων».

ἀκούεις ὡς διὰ τοῦτο σοφίαν αὐτὸν και βουλήν και θέλησιν μόνην ἐλεγκτικῶς ὀνομάζει, ἵνα ἐκτός δειχθῆ τῶν βουλήσει γενομένων και σοφία πεποιημένων; ὅτι γὰρ ἐν ἑτέροις αὐτὰ διακρίνειν οἶδεν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καθὸ ἐστὶν, ἄκουε αὐτοῦ φάσκοντος ἐν τῷ *Κατὰ Ἀπολλινάριον β*¹¹⁶

¹¹⁶ Adică: faptul de 'a lucra puteri', conform expresiei biblice a *facerii de puteri*; vezi *Matei* 11, 20-23; 13, 58; *Marcu* 6, 2; *Luca* 10, 13; *Fapte* 8, 13; 19, 11; din păcate actuala variantă oficială a Scripturii ortodoxe în limba română a tradus în toate aceste locuri termenul tehnic biblic *δυνάμεις* (*puteri*) prin *minuni*.

¹¹⁷ «de acolo»: din Tatăl.

¹¹⁸ «și Acesta»: și Duhul.

¹¹⁹ «din Acesta»: din Duhul.

rilor¹¹⁶, darurile vindecărilor și toate asemenea acestora; nimic neavând în Sine [ca] dobândit, ci toate veșnic avându-le, ca [unul ce este] Duh al lui Dumnezeu și din El ivit, [pe Acela] pricinuitoare Sieși având, ca [pe un] izvor al Său, și de acolo¹¹⁷ izvorând, izvor și Acesta¹¹⁸ [fiind] al pomenitelor bunătați; dar Cel izvorât din Dumnezeu – enipostatic este; pe când acestea, [cele] din Acesta¹¹⁹ izvorâte – lucrări ale Lui sunt»¹²⁰.

Cum că [în context] polemic a spus marele Athanasie că Fiul este singura înțelepciune a Tatălui – și altceva este a dogmatisi decât a polemiza – martor ne este el însuși acolo unde despre același Fiu spune că este și sfat și voi[r]e a Tatălui; că Îl și propovăduiește a avea două voi[ri] după înomenire, nu a fi El [doar] una dintre ele; că spune

«'zice'» – Înțelepciunea [adică] – «'a mea este chibzuiala, și a mea tăria, al meu sfatul și negreșirea'¹²¹; așadar El este sfatul cel viu al Tatălui [...] și 'voie a Tatălui' [nu altcineva decât] El S-a numit; că așa trebuie să îi dovedim pe aceștia [că greșesc, lucruri] omenești gândind despre Dumnezeu [...]; astfel că Fiul este în afara celor făcute prin voirea [Treimii]»¹²².

Auzi că [doar] pentru aceasta Îl numește pe El – polemic – singura înțelepciune și [singurul] sfat și [singura] voie, [adică] pentru a-L arăta că este în afara celor zidite prin voie și prin înțelepciune făcute? Iar că în alte [scrieri] înțelege a le deosebi pe acestea de Domnul Însuși precum este [El] – auzi-l tot pe el zicând în a doua [carte] *Împotriva lui Apolinarie*

¹²⁰ PG 29, 772 C.

¹²¹ *Pilde* 8, 14.

¹²² PG 26, 457 A.

«τίς φησίν ἔγνω νοῦν Κυρίου;· νοῦς Κυρίου οὐπω Κύριος, ἀλλὰ Κυρίου θέλησις ἢ βουλή ἢ ἐνέργεια πρὸς τι».

ἀλλὰ σκοπῶμεν τὰ ἐφεξῆς·

«ἔτι ὁ ἀπόστολος περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ φησιν· ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ὥστε ταυτόν ἐστιν ἐνταῦθα χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα καὶ ὑπόστασις καὶ δόξα».

παραδειγματικῶς, ὡ μάλιστα, ταῦτ' εἶπεν ὁ μέγας ἀπόστολος, ἵνα τὸ ἀπαράλλακτον καὶ ὁμοφυές καὶ ἀχώριστον παραστήσῃ, κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον· ἐπεὶ ὅτι γε τὴν αἴγλην καὶ δόξαν ἤδει τὴν ἐξαλλομένην τῆς θείας φύσεως, δῆλον ἐξ ὧν φησίν·

«ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι».

τόλμησον γάρ, εἰ βούλει, τὴν ὑπόστασιν ἢ οὐσίαν ἀντὶ τῆς δόξης ἐνταῦθα παρεμβάλειν, ἵνα μασσαλιανὸς ἀντικρὺς – ὥσπερ οὖν καὶ ὑπάρχεις – ἀναφανῆς. ἐκεῖνο δ' ἂν σὲ προσεροίμην ἡδέως· τί δήποτε ὁ θεηγόρος Δαμασικηνός, ἢ τῶν θεολόγων ὡς εἰπεῖν ἀνακεφαλαίωσις, ὄν [f64] εἰσάγεις «οὐσία καὶ μορφή καὶ φύσις ἐπὶ Θεοῦ ταυτόν ἐστι» λέγοντα, μὴ καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐνταῦθα προσέθηκεν; ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐκεῖνος ἐδόξαζε· πολλοῦ γε καὶ δεῖ· τὴν γὰρ ἐνεργοῦσαν οὐσίαν διαφέρειν εὖ

¹²³ Romani 11, 34.

¹²⁴ Ἰμπωτρίβα lui Apolinarie. Cuvântul întâi, PG 26, 1128 B.

¹²⁵ Ebrei 1, 3.

¹²⁶ Sau faptul de a fi de-un-sad.

¹²⁷ PG 63, 20 [14].

¹²⁸ II Corinteni 3, 18; notăm că în textul scripturistic – atât grecesc, cât și românesc – prezentul și participiul verbelor este invers: 'oglundindu-o/ne schimbăm la față (ne prefacem)'.

«'Cine', zice, 'a cunoscut mintea [sau gândul] Domnului?'¹²³; iar 'mintea [gândul] Domnului' nu e totuna cu 'Domnul', ci voie a Domnului sau sfat sau lucrare în privința a ceva»¹²⁴.

Dar să vedem cele [scrise] mai departe [de Caleca]:

«zice încă Apostolul despre Fiul lui Dumnezeu: 'Care fiind strălucirea slavei și chipul ființei Lui [literal: caracterul – sau trăsătura – ipostasului Său]'¹²⁵; încât totuna este aici *character* și *strălucire* și *ipostas* și *slavă*».

În pilde – o, deșertule – a spus acestea marele Apostol, ca să înfățișeze întru-tot-asemănarea și de-o-sădirea¹²⁶ și nedespărțirea [Fiului față de Tatăl], după [cum spune] dumnezeiescul Gură-de-aur¹²⁷; iar că are știință cum că strălucirea și slava [aceasta] iese din firea dumnezeiască se vede limpede acolo unde zice

«iar noi toți, cu fața descoperită, slava Domnului o oglindim, după același chip schimbându-ne la față»¹²⁸.

Cutează așadar – de poștești – de strecoară aici *ipostasul* sau *ființa* în loc de *slavă*, ca și pe față să te arăți [a fi] masalian, precum și ești. Și cu [mare] plăcere te-aș întreba [și eu] [pentru] ce, dar, de-Dumnezeu-grăitorul Damaschin, recapitularea, așa zicând, a cuvântătorilor de Dumnezeu – pe care îl aduci de față zicând [el] că «*ființa și chipul și firea* lui Dumnezeu sunt totuna»¹²⁹ – nu a adăugat aici și lucrarea?; ci nu așa¹³⁰ socotea acela; ba chiar cu totul altfel; că ființa cea lucrătoare a se deosebi de lucrare o dogmatizește, ba chiar foarte limpede și lă-

¹²⁹ PG 152, 344 A.

¹³⁰ «nu așa»: nu precum socotești tu.

μάλα σαφῶς καὶ τρανῶς πρὸς τὴν ἐνέργειαν δογματίζει, τοῖς σοῖς φρονήμασιν ἐναντίως· φησὶ γοῦν ἐν θ^ω τῶν θεολογικῶν·

«ἰστέον ὡς ἄλλο ἐστὶν ἐνέργεια καὶ ἄλλο ἐνεργητικὸν καὶ ἄλλο ἐνεργημα· ἐνέργεια μὲν οὖν ἐστὶν ἡ δραστικὴ καὶ οὐσιώδης τῆς φύσεως κίνησις, ἐνεργητικὸν δὲ ἡ φύσις ἐξ' ἧς ἡ ἐνέργεια πρόεισιν· ἐνεργημα δὲ τὸ τῆς ἐνεργείας ἀποτέλεσμα».

οὐ δὲ τί πρὸς ταῦτα φῆς, ὁ τούτου μείζων δηλονότι διδάσκαλος καὶ τὴν θεολογικὴν ἔξιν ὑπὲρ αὐτόν ἐσχηκώς; ἡ ἐνέργεια καθ' ἣν ἐνεργητικὸς ἐστὶν ὁ θεός, αὐτὴ ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτοῦ; οὕτω καὶ τοῖς ῥήμασιν αὐτοῖς ὁμοσε χωρεῖς τοῖς ἄκροις τῶν θεολόγων. ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, τὴν μὲν μορφήν – ὅπερ ἐστὶ τὸ εἶδος, ἣν αὐτὸς ἐντελέχειαν τε καὶ ἐνέργειαν ὀνομάζεις – ταῦτόν εἶναι τῆ οὐσία φησὶ· ταύτην γὰρ διαφέρουσαν, καὶ ποιεῖν σύνθεσιν. τὴν δὲ ἐνέργειαν, ἣν ὁ Δαμασκηνὸς 'οὐσιώδη κίνησιν' διωρίσατο, διαφέρειν καὶ οὗτος πρὸς τὴν μορφήν τε καὶ τὴν οὐσίαν διδάσκει· φησὶ καὶ γὰρ ἐν τοῖς *Πρὸς Εὐνόμιον* συλλογιστικοῖς·

«εἰ ὁμοῖός ἐστιν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, οὐ κατ' οὐσίαν δέ, λείπεται ἢ κατὰ μορφήν ἢ κατ' ἐνέργειαν. ἀλλὰ μορφή μὲν ἀδύνατον· οὐδὲν γὰρ ἀσώματον, σώματος ἐν μορφῇ. εἰ δὲ κατ' ἐνέργειαν, οὐκ ἂν καὶ αὐτὸς ἄλλοῖόν τι, ἀλλὰ τοιοῦτον οἷον αὐτὸς ἐστὶν ἐνήρησεν ἂν, εἶπερ ποίημα τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ γέννημα·

¹³¹ PG 94, 1048 A.

¹³² Adică: din unghiul căreia.

¹³³ Este avută – probabil – în vedere expresia paulină 'Carele în chipul lui Dumnezeu fiind' (*Filipeni* 2, 6).

¹³⁴ PG 152, 340 A; PG 94, 1048 A.

¹³⁵ «nu după fire»: nu în privința firii, nu asemănător Tatălui cu firea.

¹³⁶ Dacă – precum reiese din cadrele eunomiene – Fiul este asemănător Tatălui după lucrare (dacă are același tip de lucrare ca Tatăl), atunci are

murit, tocmai pe dos de cum dogmatizezi tu; că spune în capitolul al IX-lea al *Dogmaticii*:

«Știut să fie că altceva este *lucrarea* și altceva *lucrătorul* și altceva *lucrul* [produs; 'lucrătura']; *lucrarea* este, așadar, activa și ființiala mișcare a firii, *lucrătoare* este firea din care vine lucrarea, iar *lucrul* ['lucrătura'] este rezultatul lucrării»¹³¹.

Ce mai ai de spus la acestea – tu, adică mai marele dascăl decât acesta și mai deprinsul în teologie decât acesta? *Lucrarea* după care¹³² [spunem că] este *lucrător* Dumnezeu – ființa Lui este, oare, aceasta? Așa că te împotrivești, prin aceste cuvinte, și [înseși] vârfurilor cuvântătorilor de-Dumnezeu. Că și marele Vasile *chipul* [*μορφή*]¹³³, care este *eidōs*-ul, [*chip*] pe care tu îl numești 'entelehie' și 'lucrare', [el] îl înfățișează [a fi] totuna cu ființa; pentru că deosebit de ar fi, ar da loc compunerii; iar *lucrarea* – pe care Damaschin a definit-o 'mișcare ființială'¹³⁴ – și acesta învață că se deosebește de *chip* și [de] *ființă*; că zice în [capetele] silogistice către Eunomie:

«Dacă Fiul este asemănător Tatălui, dar nu [asemănător] *după fire*¹³⁵, atunci nu [ne] rămâne decât [să socotim] că *după chip* sau *după lucrare*; dar, mai întâi, *după chip* este cu neputință, că nimic netrupesc nu are chip trupesc; iar dacă *după lucrare*, dar El nu ar lucra ceva diferit [de cum este], ci ceva [creat] precum El însuși este¹³⁶, dacă făcut este de Tatăl, și nu născut; că s-a și zis că ceea ce este

lucrare nezidită. Dar – în aceleași cadre eunomiene – aceasta este cu neputință, pentru că, conform acestora, este făptură a Tatălui (și nu născut din Tatăl), deci are lucrare zidită. S-a demonstrat deci prin reducere la absurd că Fiul este asemănător Tatălui după fire.

ἄλλως δὲ καὶ προείρηται [f64^v] τὸ κατ' ἐνέργειαν ὁμοιον ἐξ ἀνάγκης καὶ κατ' οὐσίαν ὁμοιον εἶναι».

βλέπετε ὅτι τὴν μὲν μορφήν ἀναιρεῖ (ταῦτόν γάρ ἐστι τῆ οὐσία ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων), τὴν δὲ ἐνέργειαν παραλείπει, τῷ Δαμασκηνῷ Ἰωάννη συμφώνως; ἔτι ἐν τοῖς αὐτοῖς περὶ ἐνεργείας οὕτω φησίν·

«εἰ ὁ Υἱὸς ἐνέργημα καὶ οὐ γέννημα, οὔτε ὁ ἐνεργήσας – οὔτε μὴν ἡ ἐνέργεια – αὐτὸς ἐστίν· ἕτερον γὰρ ἐνέργεια παρὰ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἀνυπόστατος· οὐδεμία γὰρ ἐνέργεια ἐνυπόστατος. εἰ δὲ τὸ ἐνεργηθέν, τρίτος ἐκ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἀμεσίτατος· ὁ ἐνεργήσας γὰρ πρῶτος, εἶτα ἡ ἐνέργεια, καὶ οὕτω τὸ ἐνεργηθέν».

ἀκούετε κἀνταῦθα τοῦ θεολόγου σαφῶς ἀποφαινομένου ὅτι οἱ ἐνέργειαν τὸν Υἱὸν εἶναι τιθέμενοι καὶ ἀνυπόστατον ὁμοῦ λέγειν συναναγκάζονται; καὶ ὅτι ἡ ἐνέργεια μέση τοῦ ἐνεργοῦντος Θεοῦ καὶ τῶν ἐνεργουμένων κτισμάτων; ὡς δὲ καὶ εὐλαβῶς ἐπήγαγεν ὁ θαυμάσιος 'οὐδεμία γὰρ ἐνυπόστατος'; οὐκ εἶπεν ὅτι πᾶσα ἀνυπόστατος καὶ ἀνούσιος, ὡς ὑμεῖς οἱ ἐρεσχελοῦντες· ἀλλ' ἐκεῖνό γε δῆλον ἐκ τούτων, ὡς ὅταν λέγη

«πᾶσα εἰκὼν ἢ οὐσίας ἢ μορφῆς ἢ σχήματος ἢ εἶδους ἢ χρώματος ἐστὶν εἰκὼν· θεὸς δὲ ἐν οὐδενὶ τούτων, ἐν δὲ οὐσία μόνη [...]».

¹³⁷ PG 29, 692 C.

¹³⁸ Adică fără subzistență, inexistentă ca ipostas.

¹³⁹ «așa»: în mod mijlocit, ca un al treilea.

¹⁴⁰ PG 29, 689 C.

¹⁴¹ Adică: toate chipurile; chipul, oricare ar fi el.

¹⁴² Pasajul în care sfântul Vasile zice acestea este acesta: «dacă Fiul este cu adevărat icoană a Tatălui și dacă toată icoana este sau icoană a *ființei* sau a *chipului* sau a *schimei* sau a *eidos-ului* sau a *culorii*, [atunci], Dum-

asemenea după lucrare – negreșit că asemenea este și după *ființă*»¹³⁷.

Vezi că pe de o parte *chipul* îl desființează – pentru că, în cazul celor netrupești, este totuna cu *ființa* – iar *lucrarea* nu, în conglăsuire cu Damaschin? Iar în aceleași [capete, puțin mai înainte] astfel zice despre lucrare:

«Dacă Fiul este *lucru* ['*lucrătură*'] și nu *născut* [al Tatălui], atunci El [Însuși] nu este nici cel ce a lucrat, nici lucrarea; că altceva este lucrarea față de acestea, dar și anipostatică¹³⁸; că nici o lucrare nu este enipostatică; iar dacă [Fiul] este ceea ce s-a lucrat, atunci este [ca un] al treilea – socotind de la Tatăl – și nu [este] nemijlocit [din Tatăl]; pentru că întâi este *cel ce a lucrat*, apoi *lucrarea*, și [abia] așa¹³⁹ [este] *ceea ce s-a lucrat*»¹⁴⁰.

Îl auzi și aici pe cuvântătorul-de-Dumnezeu zicând limpede că cei ce Îl socotesc pe Fiul [a fi] lucrare sunt nevoiți, totodată, să Îl afirme [a fi] și anipostatic?; și că lucrarea [este la] mijloc între Dumnezeu Cel ce lucrează și zidirile cele ce sunt lucrate?; și [auzi] cum cu evlavie a adăugat minunatul [Vasile] 'că nici o lucrare nu este *enipostată* [adică: subzistentă ca ipostas]'?; n-a spus [deci] că toată [lucrarea] este *anipostată* și *fără-ființă*, cum [ziceți] voi în bătaie de joc; ci limpede este din acestea că [atunci] când zice

«tot *chipul*¹⁴¹ este sau chip al *ființei* sau al *formei* sau al *schimei* sau al *eidos-ului* sau al *culorii*; iar Dumnezeu, nefiind întru nimic din acestea, ci întru singură *ființa*...»¹⁴²,

nezeu [nefiind] întru nimic din acestea, ci întru singură *ființa*, Fiul, fiind [prin urmare] icoană a *ființei*, este de-o-*ființă* cu Tatăl» (*Împotriva lui Eunomie*, PG 29, 676 A).

οὐ τὴν ἐνέργειαν ἀναιρῶν τοῦτα φησί· καὶ δῆλον ἐξ ὧν αὐτὴν οὐ προσέθηκεν, ἀλλὰ καθὼς ἐστὶ μόνον ὁ θεὸς σκοπούμενος καὶ τὰ σωματικά ἐπ' αὐτοῦ μὴ παραδεχόμενος, ἐξ ὧν καὶ ἐν οἷς σύνθεσις· ἀλλ' ἵνα τὰ μεταξὺ παρέλθωμεν – οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς ὄντα τοὺς διαφορὰν οὐσίας καὶ ἐνεργείας φρονούντας· οὐδὲ γὰρ σύνθετον ἐκ τούτου τὸν θεὸν ποιούμεν, οὐδὲ ποιότητος ἐν αὐτῷ καὶ διαφορᾶς [f65] οὐσιῶδεις λέγομεν – ἐν τοῖς ἐξῆς εἰσάγει τὸν μέγιστον ὄντως Μάξιμον, τὸν τῆς διπλῆς Χριστοῦ ἐνεργείας ὁμολογητὴν τε καὶ κήρυκα, τοῖς ἠγωνισμένοις αὐτῷ δηλαδὴ πολεμήσαντα κατὰ τὴν τοῦδε σύνεσιν· λέγει καὶ γὰρ, φησὶν, ἐν τοῖς Πρὸς Ἐλπίδιον κεφαλαίοις·

«πᾶσα νόησις ὡσπερ ἐν οὐσίᾳ πάντως ἔχει τὴν θέσιν ὡς ποιότητος, οὕτω καὶ περὶ οὐσίαν πεποικωμένην ἔχει τὴν κίνησιν· οὐ γὰρ ἄφετόν τι καὶ ἀπλοῦν καθ' αὐτὸ ὑφεστῶς δυνατόν αὐτὴν ἐπιδέξασθαι, ὅτι μὴ ἄφετός ἐστι καὶ ἀπλῆ· ὁ δὲ θεὸς κατ' ἄμφω πάμπαν ὑπάρχων ἀπλοῦς, καὶ οὐσία ἐστὶ τοῦ ἐν ὑποκειμένῳ χωρὶς, καὶ νόησις μὴ ἔχουσα καθάπαξ ὑποκείμενον».

ὅτι μὲν οὖν οὐχ ὡς ἐνέργειαν ἐνταῦθα τὴν νόησιν ἔλαβεν ὁ διδάσκαλος, δῆλον μὲν ἐξ αὐτῶν τῶν φωνῶν· οὐδεὶς γὰρ πού τῶν θεολόγων ὀριζόμενος τὴν ἐνέργειαν

¹⁴³ «în El»: în cazul Lui.

¹⁴⁴ Adică: susținem, afirmăm.

¹⁴⁵ Adică: cu Caleca; de pe poziția lui Caleca, adică a nedeosebirii – în Dumnezeu – dintre ființă și lucrare.

¹⁴⁶ În capul anterior celui citat aici de sfântul Marcu, sfântul Maxim arată că faptul de a înțelege presupune necesitatea relației cu ceea ce este înțeles, iar faptul de a fi înțeles – supunere la relația cu cel ce înțelege; astfel că înțelegerea nu este 'absolută', nu se caracterizează prin lipsa legăturii sau relației. În aceste cadre conceptuale, Dumnezeu este mai presus de înțelegere – și de faptul de a înțelege, și de faptul de a fi înțeles (de către altcineva).

nu desființând lucrarea zice acestea (așa cum limpede [de ar fi după voi, ar reieși] din [pasajele în] care nu a adăugat-o pe aceasta), ci [zice acestea] întrucât socotește doar ceea ce este Dumnezeu și nu [le] primește [pe] cele trupești în El¹⁴³, [trupești] din care și în care este compunerea.

Dar – ca să lăsăm cele scrise [de el] mai departe, pentru că acestea nu ne privesc pe noi, cei ce cugetăm¹⁴⁴ deosebirea dintre ființă și lucrare, de vreme ce prin [deosebirea] aceasta nu Îl facem compus pe Dumnezeu, nici nu afirmăm existența în El a oarecăror calități și deosebiri ființiale – în cele ce urmează ni-l introduce pe cu adevărat preamarele Maxim, pe al îndoitei lucrări a lui Hristos mărturisitor și propovăduitor, cum că [nu altfel decât fiind] de-un-cuget cu acesta¹⁴⁵ s-ar fi luptat cu potrivnicii săi; pentru că [sfântul] spune – zice [acesta] – în *Capetele către Elpidie*

«toată înțelegerea, așa cum – fiind calitate [a unei ființe] – negreșit [că] își are așezarea [sau locul sau afirmarea] într-o ființă, tot așa și mișcarea și-o are – ca [pe o] calitate dobândită – [tot] împrejurul unei ființe; că nu este cu puțință ca ceva cu totul nelegat și [în mod] simplu subzistând de sine să o primească pe aceasta, pentru că nu este nelegată și simplă¹⁴⁶; iar Dumnezeu, în amândouă privințele fiind cu totul simplu, este și ființă fără [ceea ce este în] substrat, și înțelegere ce nu are nicidecum ceva ca suport»¹⁴⁷.

Că, pe de o parte, învățătorul nu socotește aici *înțelegerea* [a fi] lucrare – aceasta este limpede din spusele însele; că nimeni dintre cuvântătorii-de-Dumnezeu, definind lucra-

¹⁴⁷ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Cele 200 de capete despre teologie* II 3; notăm că în original finalul capului sfântului Maxim este altul, după cum va semnala imediat și sfântul Marcu; vezi pagina următoare.

ποιότητα ταύτην εἶπεν, ἵνα καὶ θεοῖσιν τὴν ἐν οὐσίᾳ ἔχη καὶ ποιῆ σύνθεσιν· δῆλον δὲ ἐξ ὧν αὐτὸς ἐν ἑτέροις ὁ μέγας πατὴρ τὴν πρὸς τὴν ἐνεργεῖαν διαφορὰν τῆς οὐσίας ἀριδῆλως διδάσκει· περὶ γὰρ τῆς Χριστοῦ διπλῆς ἐνεργείας διαλαμβάνων ἐν τῇ Πρὸς Ἰωάννην Σύμπονον ἐπιστολῇ, τὰδε φησί·

«ἐκατέρα φύσις τοῦ αὐτοῦ ἐνὸς Χριστοῦ καὶ Υἱοῦ, τὴν ἰδίαν αὐτῆς καὶ φυσικὴν ἐνεργεῖαν ἔχουσα, φυσικῶς ἐνήργει καὶ κατὰ φύσιν ἦν ἐνεργῆς, ἀλλ' οὐδαμῶς ἀνενεργῆτος ἢ ἀκίνητος· ἡ γὰρ ἀκίνητος φύσις καὶ ἀνενεργῆτος οὐδὲ ὑπαρξιν ἔχει τὴν οἰανοῦν, οὐ φύσις ὅλως ἢ οὐσία καθέστηκεν».

ἀλλ' ἐπὶ τὸ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ κατὰ τὰ προῤῥηθέντα (ταῦτὸν δὲ εἰπεῖν ἢ ὕλη τε καὶ τὸ εἶδος, ἢ τὸ ὑποκειμένον γε καὶ ἡ ποιότης) ὡς ποῤῥωτάτω τῆς θείας φύσεως ἀπελήλαται διὰ τὴν [f65^v] ἄκραν ἀπλότητα τοῦ μακαρίου ἐκεῖνου καὶ πρώτου νοῦ, διὰ τοῦτο νοῦς τε καὶ νόησις ἐπ' αὐτοῦ – ταῦτὸν δὲ εἰπεῖν οὐσία καὶ νόησις – οὐδὲν διαφέρει ἐν μὲν γὰρ ἡμῖν ὁ ἐνεργεῖα νοῦς, εἴτ' οὖν ἡ νόησις, εἶδους λόγον ἐπέχει, τελειωτικὸς ὧν τοῦ ὑποκειμένου καὶ θύραθεν ὡς τὰ πολλὰ προσγινόμενος· διὰ τοῦτο διπλοῦς τέ ἐστι, καὶ περὶ διπλῆ ποιεῖται τὴν κίνησιν, ἢ ἑαυτὸν νοῶν ἢ τὰ λοιπὰ τῶν ὄντων· θεὸς δὲ αἰεὶ τέ ἐστιν ἐνεργεῖα νοῦς τε καὶ νόησις, καὶ αἰεὶ νοεῖ ἑαυτὸν ἐκ τῆς μακαρίας οὐσίας αὐτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν θειότατον Μάξιμον· ὅτι γὰρ κἀνταῦθα περὶ τῆς τοιαύτης νοήσεως ὁ

¹⁴⁸ Adică: în chip potrivit firii.

¹⁴⁹ Fontem non inveni.

¹⁵⁰ Adică: conform celor.

¹⁵¹ «Mintea Cea dintâi» (sau, filozofic: 'intelectul prim') este o teonimie, adică una din numirile date lui Dumnezeu (sau, filozofic: zeului).

¹⁵² Altfel zis: mintea creată (și lucrarea ei) este duală și se mișcă împrejurul unor realități duale.

¹⁵³ «și aici»: și în anteriorul citat din sfântul Maxim dat de Caleca.

rea, nu a spus vreodată că este calitate [dobândită], ca și când și-ar avea – adică – așezarea [locul sau afirmarea] în ființă și ar da naștere compunerii; limpede este și din ceea ce altundeva tot marele Părinte acesta învață lămurit despre deosebirea ființei de lucrare; că limpezind [cele despre] îndoita lucrare a lui Hristos în epistola către Ioan Symponos, așa zice:

«fiecare fire a unuia și aceluiași Hristos și Fiu [al lui Dumnezeu], având lucrarea sa proprie și firească, în chip firesc¹⁴⁸ lucra, și după fire era lucrătoare, și nicidecum nelucrătoare ori nemișcată; pentru că firea nemișcată și nelucrătoare nu are nici o existență și nicidecum nu este fire ori ființă»¹⁴⁹.

[De]ci, fiindcă, după cele¹⁵⁰ spuse înainte, [perechea noțiunilor de] în potență și în act – totuna cu [perechea] materie și formă sau [perechea] subiect și calitate – au fost alungate cu totul departe de dumnezeiasca fire, datorită simplității cu totul desăvârșite a acelei fericite Minți celei dintâi¹⁵¹, pentru aceasta minte și înțelegere – totuna cu a spune ființă și înțelegere – întru nimic nu sunt deosebite în El. Pentru că, pe de o parte, mintea cea în potență cea dinlăuntrul nostru – prin urmare înțelegerea – are chip de rațiune [sau de logos], fiind desăvârșitoare a subiectului și de multe ori ieșind [în] afara [lui]; pentru aceasta îndoita este și împrejurul a îndoite lucruri își face mișcarea¹⁵², fie [de] se înțelege pe sine însăși, fie pe celelalte din cele ce sunt. Pe când Dumnezeu, pe de altă parte, pururea este minte în act [adică în lucrare] și înțelegere [în act] și pururea Se înțelege pe Sine din fericită ființa Lui, după [cum spune] același preadumnezeiesc Maxim; iar că și aici¹⁵³ cuvântul îi este despre o astfel de înțelegere, [adică

λόγος αὐτῶ – καθ' ἣν ὁ θεὸς ἑαυτὸν νοεῖ, ἀσχέτως καὶ ἀπολύτως καὶ ἀνεκφοιτήτως ἑαυτοῦ παντάπασιν ἔχων – δῆλον ἐξ ὧν ἐπήγαγεν, ὅπερ ὁ ἱεροσὺλος οὗτος παρεσιώπησεν, ὡς

«ὁ θεὸς κατ' ἄμφω πάμπαν ὑπάρχων ἀπλοῦς – καὶ οὐσία τοῦ ἐν ὑποκειμένῳ χωρὶς, καὶ νόησις μὴ ἔχουσα καθάπαξ ὑποκειμένον – οὐκ ἔστι τῶν νοούντων καὶ νοουμένων, ὡς ὑπὲρ οὐσίαν ὑπάρχων δηλονότι καὶ νόησιν».

ὑπεροχικῆς οὖν ἀποφάσεως ἡ τοιαύτη θεολογία δύναμιν ἔχει πάντα γὰρ τὰ μετὰ θεὸν νοούντ' τε καὶ νοούμενα, οὐ καθὸ εἰσι νοοῦσι τε καὶ νοοῦνται (λέγω δὲ ἑαυτὰ καὶ ὑφ' ἑαυτῶν), ἀλλὰ καθὸ μὲν πεποιῶνται νοοῦσι, καθὸ δὲ εἰσι μόνον νοοῦνται· θεὸς δὲ καθὸ ἔστι ἀπλῶς καὶ μονοειδῶς ἑαυτὸν νοεῖ, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ νοεῖται, καὶ ἔστιν αὐτῶ ταῦτόν τὸ νοεῖν καὶ νοεῖσθαι, ἐπεὶ καὶ οὐχ ἕτερον οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἐν αὐτῶ τὸ νοοῦν καὶ νοούμενον· ταῦτα δὲ λέγοντες, οὐ τὴν πρὸς τὰ ἔξω πρόοδον καὶ ἐνέργειαν τῆς θείας φύσεως ἀναιροῦμεν, ἀλλὰ τὴν καθὸ ἔστιν ἀπλότητα συνιστῶμεν· οὐ γὰρ ἡ νοῦς ὁ θεὸς τὰ ὄντα κινεῖ, ἀλλ' ἡ δύναμιν ἔχων ἐν ἑαυτῶ τὴν [f66] κινητικὴν καὶ συνεκτικὴν· καὶ γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς ἐνεργεῖα νοῶν, κινήσειεν ἂν ὁμοῦ καὶ τὸ σῶμα·

¹⁵⁴ Maxim Mărturisitorul, op. cit.

¹⁵⁵ Adică: zicând că Dumnezeu nu este dintre cele ce înțeleg și sunt înțelese, sfântul Maxim nu neagă faptul de a [Se] înțelege Dumnezeu pe Sine Însuși și de a fi înțeles de Sine Însuși (deci nici deosebirea – în El – dintre *ființă* și *înțelegere*, cum insinua Caleca), ci arată că în cazul Lui folosirea acestor termeni este improprie, întrucât la Dumnezeu *înțelegerea* nu este o calitate dobândită (cum se întâmplă în cadrul zidirilor). Caleca lua aici negarea prin depășire (teologia apofatică) drept negare propriu-zisă, absolută; ca și când zicând cineva – în sens de depășire – că Dumnezeu (ca izvor nezidit al bunătății zidite) nu este 'bun', ar trebui să înțelegem că nu este câtuși de puțin bun.

despre cea] prin care Dumnezeu Se înțelege pe Sine Însuși, stând [El] cu totul dezlegat [de toate] și rămânând neieșit din Sine Însuși, lucrul acesta este limpede din cele pe care le conchide – ceea ce siluitorul acesta de cele sfinte a trecut sub tăcere – cum că

«Iar Dumnezeu, în amândouă privințele fiind cu totul simplu – [adică] și *ființă* fără [ceea ce este în] substrat, și *înțelegere* ce nu are nicidecum ceva ca suport – nu este dintre cele ce înțeleg și [dintre cele] ce sunt înțelese, ca unul ce – limpede – este mai presus de *ființă* și de *înțelegere*»¹⁵⁴.

Așadar teologhisirea aceasta are sensul unei negări (apofaze) prin depășire¹⁵⁵. Pentru că toate cele de după Dumnezeu care înțeleg și sunt înțelese, nu *după ceea ce sunt* [și] înțeleg și sunt [și] înțelese (vorbesc, adică, despre aceea că [se înțeleg] pe ele însele [și sunt înțelese] de către ele însele), ci, pe de o parte, înțeleg *după* [sau *prin*] *ceea ce au drept calitate* [dobândită], iar, pe de alta, *după* [sau *în*] *ceea ce sunt* sunt doar înțelese. Pe când Dumnezeu *după* [și *prin* și *în*] *ceea ce este* – în chip simplu și unitar – [Se] *înțelege* pe Sine Însuși și *este înțeles* de către Sine Însuși; și la El este totuna faptul de a [Se] *înțelege* [pe Sine Însuși] și a fi *înțeles* [de către Sine Însuși], de vreme ce în El nicidecum nu altceva este *ceea ce înțelege* și *ceea ce este înțeles*¹⁵⁶. Și, zicând acestea, nu desființăm ieșirea și lucrarea firii dumnezeiești către cele din afară, ci înfățișăm simplitatea după care este [firea aceasta]¹⁵⁷; că nu ca minte le mișcă Dumnezeu pe cele ce sunt, ci ca având în Sine puterea mișcătoare și cuprinzătoare [a toate]; că dacă mintea noastră ar înțelege prin [vreo] lucrare [asupra corpului sau lucrului înțeles],

¹⁵⁶ Adică: nu unul este *Cel ce înțelege* și altul *Cel ce este înțeles*; nu una este realitatea *care înțelege* și alta realitatea *care este înțeleasă*.

¹⁵⁷ Adică: simplitatea propriei firii acesteia.

τοῦτο δὲ πάντως ἕτερον τοῦ νοεῖν· ἀλλὰ τὸ μὲν ἢ νοῦς, τὸ δὲ ἢ οὐσία κινητικὴν δύναμιν ἔχουσα. καὶ μὴν καὶ αὐτὴ ἢ πρὸς τὸ νοοῦμενον κίνησις καὶ ὄρμη τοῦ νοοῦντος, πρὶν ἂν εἰδοποιηθῇ ὑπ' αὐτοῦ καὶ οἷον ἐν μετ' αὐτοῦ γένηται, ἕτερόν ἐστι πάντως αὐτοῦ τοῦ νοοῦντος, δύνάμις τις οὐσα πρὸς τὸ νοοῦμενον συνοπτική· «πᾶσα» γὰρ φησι «νόησις» ἐν τῷ προειρημένῳ ῥητῷ «περὶ οὐσίαν πεποιωμένην ἔχει τὴν κίνησιν». κατὰ δὲ τοὺς τοιούτους ἅπαντας λόγους, ἕτερον ἀναφαίνεται τῆς νοήσεως αὐτῆς ἢ κίνησις οὐσα, καὶ ἢ μὲν ὡς ποιότης, ἢ δ' ὡς ἐνέργεια· καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοίνυν, οὐσία μὲν καὶ νόησις οὐ διακέκριται (καὶ ἢ αἰτία· τὸ μὴ κατὰ τὰ λοιπὰ νοοῦντά τε καὶ νοοῦμενα τὸν θεὸν εἶναι, καθάπερ ὁ μέγας προεῖπε Μάξιμος), νόησιν δὲ καὶ κίνησιν – εἴτ' οὖν οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν – οὐδὲν κωλύει διακεκρίσθαι· καὶ τοῦτο οὐδ' αὐτὸν ἂν οἶμαι τὸν τῆς αἰρέσεως ἀρχηγὸν Ἀριστοτέλην ἀρνήσασθαι, βιασθέντα λόγον ὑπέχειν τῶν οἰκείων λόγων· νοῦν γὰρ κάκεινος ὑποτίθεται τὸν ἀνωτάτω καὶ πρῶτον, ἐνέργεια τοῦτ' αὐτὸ ὄντα, τὴν πρωτίστην σφαιρὰν κινουντά· ἕτερον οὖν ἐστὶν ἐν αὐτῷ καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον τὸ κινεῖν τοῦ νοεῖν· καὶ οὐχ ἢ νοῦς τὴν σφαιρὰν κινεῖ, ἢ δὲ οὐσία κινητικὴ δυνάμει χρωμένη. οὕτω μὲν οὖν σοὶ καὶ ἢ τοῦ παρόντος ῥητοῦ χρῆσις διέπεσε καὶ οὐ κατ' ἐλπίδας ἀπέβη τοῦτό σοι μόνον καταλιποῦσα, τὸ κακὸν φανῆναι τῶν θεολόγων ἐρμηνευτήν. αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ τὸ ἐφεξῆς [f66^v] ἐκκεείμενον παριστά,

¹⁵⁸ «una»: înțelegerea unui corp/lucru.

¹⁵⁹ «cealaltă»: mișcarea corpului/lucrului respectiv.

¹⁶⁰ «care»: mișcare și pornire.

¹⁶¹ Adică: tezele însele și însăși terminologia lui Aristotel îl obligă pe autorul lor să accepte această distincție.

¹⁶² Aristotel, *Metafizica* 1074 ab.

¹⁶³ Este vorba de zicerea din sfântul Maxim, mai sus citată de Caleca.

¹⁶⁴ Este vorba de scrierea sfântului Maxim, dar nu mai departe, ci mai înainte; vezi imediat mai jos.

atunci ar și mișca totodată corpul [pe care îl înțelege]; dar faptul acesta [de a-l mișca] negreșit este altceva decât a înțelege; [de]ci una¹⁵⁸ o face ca minte, iar cealaltă¹⁵⁹ ca ființă având putere mișcătoare. Dar și mișcarea însăși și pornirea [însăși] a celui ce înțelege către ceea ce este înțeles – care¹⁶⁰ s-a și făcut una cu el, mai înainte de-a o băga de seamă – negreșit că este altceva decât cel ce înțelege, fiind o anumită putere sinoptic-văzătoare [ațintită] către ceea ce se înțelege; pentru că «toată înțelegerea» – zice în spusa de mai sus – «își are – ca [pe o] calitate dobândită – mișcarea împrejurul unei ființe». După înțelesul tuturor cuvintelor acestora, așadar, mișcarea apare a fi altceva decât înțelegerea aceasta; una fiind calitate [dobândită], iar cealaltă lucrare. În Dumnezeu, așadar, pe de o parte, ființa nu se deosebește de înțelegere, din pricină că Dumnezeu nu este precum restul [de existențe] care [se] înțeleg [pe ele însele] și sunt înțelese [de către ele însele], precum mai înainte a zis marele Maxim; dar, pe de alta, nimic nu [ne] împiedică a distinge [în El] între înțelegere și mișcare, prin urmare între ființă și lucrare; și faptul acesta îmi pare că nu îl tăgăduiește nici începătorul însuși al ereziei acesteia, [adică] Aristotel, silit la aceasta de propriile cuvinte¹⁶¹; că și acela înfățișează mintea supremă și primă – [minte] în act [sau în lucrare] fiind aceasta – [ca] mișcătoare a sferei prime; așadar – în înțelesul acesta – și în [minte] aceasta [faptul de] a mișca este diferit de [faptul de] a înțelege; și nu ca minte mișcă sfera, ci ca ființă ce se slujește de putere mișcătoare¹⁶². Astfel că nici de această zicere¹⁶³ nu te poți sluji și nu ți-a ieșit cum ai nădăjduit, un singur lucru aducându-ți [ea]: faptul de a te arăta [a fi] rău tâlcuitor al cuvântătorilor-de-Dumnezeu. Și întocmai aceleași lucruri le arată și ceea ce stă scris mai departe¹⁶⁴, [și anume faptul de] a

τὸ μὴ κατ' οὐσίαν τε καὶ νόησιν τὸ θεῖον διακεκρίσθαι, κατ' ἄλλο μὲν νοῦν, κατ' ἄλλο δὲ νοούμενον – ὥσπερ ἐπὶ τῶν λοιπῶν καὶ συνθέτων –, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο νόησιν ὅλον εἶναι, καὶ αὐτὸ τοῦτο οὐσίαν ὅλον, καὶ ὑπὲρ οὐσίαν καὶ νόησιν ὅλον,

«διότι» φησί «μονάς ἐστὶν ἀδιαίρετος καὶ ἀμερῆς καὶ ἀπλῆ»·

καὶ ταῦτα δὲ φησὶν ὁ θειότατος Μάξιμος περὶ τῆς νοήσεως δῆπου καθ' ἣν ὁ θεὸς ἑαυτὸν νοεῖ παντάπασιν ἀπολύτως, μὴ ἐκχωρῶν ἑαυτοῦ· τὴν γὰρ προνοητικὴν ἑαυτοῦ καὶ δημιουργικὴν πρόοδον ὅτι διακέκριται τῆς οὐσίας ἐν τοῖς εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον σχολίοις διδάσκει, πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγων

«ἐστὶ καὶ κατὰ ἄλλον λόγον διάκρισις θεία, ἡ διὰ πλῆθος ἀγαθότητος πρόοδος τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν πολυειδίαν τῆς δημιουργίας τῆς ἀοράτου καὶ τῆς ὁρατῆς».

τί οὖν ἂν ἔτι δέοι καὶ τὰ λοιπὰ παρατίθεσθαι, δῆλον ὄν ἐκ τῶν εἰρημένων ὅπως ἂν τις αὐτὰ συμβιβάσειε τοῖς παρ' ἡμῶν περὶ ἐνεργείας προβαλλομένοις (ἦν οἱ ἅγιοι πανταχοῦ διακρίνοντες φαίνονται τῆς οὐσίας): οὐ γὰρ ἐξ ὧν τὴν κατὰ τὸ εἶναι ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ συνιστῶσιν, ἀκίνητον αὐτὸν καὶ ἀνενέργητον ὀρίζονται εἶναι – «τὸ γὰρ μηδεμίαν» φησί «κίνησιν καὶ ἐνέργειαν ἔχον, οὔτε ἐστίν, οὔτε τί ἐστίν, οὐδέ ἐστίν ὅλως αὐτοῦ θέσις, οὐδέ ἀφαίρεσις» –, ἀλλὰ τὰς ποιότητας ἀεὶ καὶ τὰς διαφορὰς

¹⁶⁵ Adică: Dumnezeu.

¹⁶⁶ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Cele 200 de capete despre teologie*, I, 83.

¹⁶⁷ Adică: absolut.

¹⁶⁸ Adică: există și altă deosebire în Dumnezeu, pe lângă deosebirea în Cele trei ipostasuri.

¹⁶⁹ În *Scoliile la 'Despre numirile dumnezeiești'* II 5, PG 4, 221 A.

¹⁷⁰ Adică: restul spuselor lui Caleca.

nu se diferențiază dumnezeiescul¹⁶⁵ în *ființă și înțelegere* – după una fiind minte [înțelegătoare], iar după cealaltă [entitate de] înțeles ca în cazul celorlalte [lucruri] compuse –, ci același a fi întreg înțelegere, și același – întreg – ființă, și întreg mai presus de ființă și înțelegere;

«pentru că», zice, este «unitate indivizibilă și fără părți și simplă»¹⁶⁶;

iar acestea preadumnezeiescul Maxim le zice despre înțelegerea cea după [sau prin] care Dumnezeu Se înțelege pe Sine Însuși în chip cu totul dezlegat¹⁶⁷, neieșind din Sine; pentru că despre ieșirea Lui proniatoare și făcătoare – cum că se deosebește de ființă – învață în *Scoliile* la sfântul Dionisie, zicând, între altele [că]

«există și în alt înțeles deosebire dumnezeiască¹⁶⁸, [și anume] ieșirea lui Dumnezeu – cea datorită mulțimii bunătații [Lui] – la multiformitatea zidirii celei nevăzute și a celei văzute»¹⁶⁹.

Și ce nevoie ar fi să mai adăugăm [aici] și restul¹⁷⁰, limpede fiind – din cele spuse – în ce fel conglăsuiesc acestea cu cele puse de față de către noi despre lucrare, pe care sfinții totdeauna se arată a o deosebi de ființă. Pentru că, prin cele în care [aceștia] înfățișează simplitatea lui Dumnezeu în privința faptului de a fi, [nicidecum] nu Îl definesc pe El a fi nemișcat și nelucrător («pentru că» zice [Dionisie] «ceea ce nu are nici o putere sau lucrare firească¹⁷¹, aceea nici nu este, nici nu este ceva, nici este lui vreo afirmare, nici negare»¹⁷²), ci [prin acestea] opresc totdeauna [a fi introduse în Dumnezeu] calitățile și deosebirile;

¹⁷¹ «firească»: a firii, proprie firii.

¹⁷² Sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* VIII 5, ed. De Gruyter, Berlin 1990, p. 203; vezi și la sfântul Grigorie Palama, *Epistola a IIIe către Achindin* 3. Hristou/G. A.

ἀπαγορεύουσι, καὶ 'οὐσίαν' ἕκαστον τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων φασὶν οὐχ ὡς ἐκ πολλῶν οὐσιῶν συγκειμένου καὶ πολυμεροῦς ἢ ὅλως συνθέτου τυγχάνοντος, ἀλλ' ὡς οὐσιωδῶν αὐτῶν ὄντων καὶ χαρακτηριστικῶν τῆς οὐσίας, εἴτ' οὖν ἐνεργειῶν ἀκτίστων τε καὶ [f67] συναϊδίων· δῆλον δὲ ἐξ ὧν ἐν ἑτέροις τοῦναντίον φασὶ – καθ' ἕτερον λόγον – περὶ τὴν φύσιν, οὐ ταῦτα φύσιν ἀποφαινόμενοι καὶ φησὶν ὁ θεόπνευστος Μάξιμος:

«ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ὦν καὶ τὸ ἀγαθὸς καὶ τὸ θεὸς καὶ τὸ δημιουργὸς καὶ τὸ ὑπερούσιος καὶ τὸ ἄπειρος καὶ τὸ ἀθάνατος καὶ τὰ τοιαῦτα οὐ λέγομεν οὐσιώδεις διαφοράς, ἵνα μὴ σύνθετον αὐτὸν ἐκ τούτων δογματίσωμεν, ἀλλὰ προσηγορίας τινῶν μὲν ἐμφαντικῶς τῶν θεωρουμένων περὶ αὐτόν, οὐδενὸς δὲ τῶν κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ καὶ φύσιν δηλωτικῶς, τινὰ μὲν πρέποντα τῇ θείᾳ φύσει σημαίνουσιν, οὐκ αὐτὴν δὲ τὴν θείαν φύσιν μηνύουσιν, ὅπερ ἴδιον τῶν οὐσιωδῶν καὶ συστατικῶν διαφορῶν».

τὸ γε μὴν τὸν αὐτὸν θεολόγον τὰς αἰδίου νοήσεις, εἴτ' οὖν τοὺς ἐν θεῷ παραδειγματικούς λόγους τῶν ὄντων, αὐτὸν εἶναι τὸν θεὸν λέγειν, καὶ οὐχ ὡς ἕτερα ἐν ἑτέρῳ εἶναι, τίνος γε ἄλλου ἢ τῆς ἀπλότητός ἐστιν ἐνδεικτικόν, καθὸ ἐστὶν ὁ θεὸς ἐνεργεῖα νοῦς αἰεὶ καὶ νόησις ἄυλος, οὐ καθὸ παντοδύναμός ἐστι καὶ κινητικός; καὶ γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς, ἐνεργεῖα τοῦτ' αὐτὸ ὦν καὶ ἐπιστήμην ἔχων καὶ προχειριζόμενος, ἐν ἐστὶ μετὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἐπιστητοῦ (μᾶλλον δ' αὐτὸ ἐστὶ νοῦς, ὅπερ ἐπιστήμη τε καὶ ἐπιστητόν), ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο

¹⁷³ Sau: distincții esențiale, marcând esențe sau substanțe diferite.

¹⁷⁴ Nichifor Gregora, *Historia*, 2, 1066; PG 151, 988 C.

¹⁷⁵ Sau: logosurile-model cele din Dumnezeu.

¹⁷⁶ Adică: deținând știință.

¹⁷⁷ Adică: formează un tot unitar, un *unu*, o unitate.

și numesc *ființă* [adică *esență*] fiecare din cele spuse în privința lui Dumnezeu, nu în înțelesul că El ar consta din mai multe ființe [sau esențe] și că ar fi multipartit și compus în vreun fel, ci în înțelesul că [acestea Îi] sunt [însușiri] ființiale și [sunt] caracteristice ale ființei [Lui], prin urmare lucrări nezidite și împreună-veșnice [Lui]; și [aceasta se vede] limpede din cele pe care, altundeva, pe dos le spun – în alt înțeles – despre fire, nu *fire* zicând [a fi] acestea; și zice de-Dumnezeu-însuflatul Maxim:

«În Dumnezeu, [numirile de] 'cel ce este' și 'bun' și 'dumnezeu' și 'făcător' și 'mai-presus-de-ființă' și 'fără-de-sfârșit' și 'fără-de-moarte' și cele asemenea acestora nu le socotim [a fi] deosebiri de ființă¹⁷³ – ca nu [cumva] compus [a fi] să Îl dogmatizăm –, ci denumiri care dau la iveală unele din cele văzute împrejurul Lui, nu care ar pune de față ceva din cele după ființa și firea Lui; le însemnează, deci, pe unele din cele cuvenite firii dumnezeiești, nu dezvăluie firea dumnezeiască însăși, cum este [îndeobște] propriu distincțiilor ființiale și constitutive»¹⁷⁴.

Iar faptul că același cuvântător-de-Dumnezeu zice că înțelegerile veșnice – prin urmare rațiunile [sau logosurile] paradigmatic¹⁷⁵ cele din Dumnezeu – sunt Însuși Dumnezeu, și nu niște [lucruri] în alt [lucru], ce altceva arată dacă nu simplitatea [Lui], adică [acel aspect] după care Dumnezeu este pururea minte în lucrare [sau în act] și înțelegere nematerialnică, nu [cel] după care este atotputernic și mișcător? Că și mintea noastră – tocmai [minte] în lucrare [sau în act] fiind [ea] și având știință¹⁷⁶ și mânuind-o pe aceasta – *una* este¹⁷⁷ cu știința și cu lucrul cunoscut [de ea prin această știință] (ba, mai degrabă, tocmai aceasta este *mintea*: ceea ce este știința și ceea ce se cunoaște prin știință), dar nu îi des-

τὸ δυνατὸν αὐτοῦ καὶ κινητικὸν ἀναιρήσομεν, ἀλλὰ διακρινούμεν αὐτὸ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἀνάγκαις πάσαις, εἰ καὶ μὴ πράγματι, τῇ γοῦν ἐπινοίᾳ μόνη. καὶ μὴν ὁ ἀγγελικὸς τε καὶ οὐράνιος νοῦς, οὐδὲν ἐπιθεωρούμενον ὡς εἶδος ἔχει καὶ τελειότητα τῇ ἑαυτοῦ οὐσίᾳ· καὶ γὰρ ἐστὶν ἄυλος· καὶ τοῦτ' αὐτὸ δηλῶν ὁ αὐτὸς θεοφόρος Μάξιμος, ἐν τοῖς εἰς τὸν [f67^v] ἅγιον Διονύσιον σχολίοις φησὶν·

«ἐπειδὴ θεοειδεῖς ἕξεις φησὶν ἐπὶ τῶν θείων νόων, οὐ χρὴ ὑπολαμβάνειν τὸν μέγαν Διονύσιον τὰς ἀρετὰς ταύτας τὰς νοητὰς ὡς συμβεβηκὸς ἅτε καὶ ἐφ' ἡμῖν αὐτῶν προσγίνεσθαι λέγειν, ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ ὑποκειμένῳ, καὶ οἶονεῖ ποιότητα προσγινομένην· τὸ γὰρ ὡς συμβεβηκὸς καὶ ὑποκείμενον ἐκεῖθεν ἀπελήλαται· ὅτι καὶ πᾶσα σύνθεσις καὶ τὸ τῆς ὕλης ἄμορφον ἐκεῖθεν ἐξώριστα· εἰ γὰρ ἦν ἄλλο ἐν ἄλλῳ οἶον συμβεβηκὸς ἐν ὑποκειμένῳ, οὐκ ἂν ἔζη καθ' ἑαυτὴν ἡ οὐσία ἐκείνη, οὐδὲ θεοῦσθαι καθ' ἑαυτὴν ὡς ἐφικτὸν ἠδύνατο, διὰ μόνην τὴν τάξιν τὴν ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ φυλαττομένην. αἱ οὖν ἐν αὐτοῖς εἰρημέναι δυνάμεις αὐταὶ οὐσιωμέναι εἰσὶν – οὐ μὴν ὡς συμβεβηκὸς ἐν ὑποκειμένῳ – διὰ τὸ ἄυλον».

τί οὖν εἶπέ μοι διὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ τούτων – τῶν ἀγγελικῶν, φημί, νόων – τὴν κινητικὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἀναιρήσομεν; ἀλλ' οὐ συγχωρήσει μετ' ὀλίγα λέγων ὁ αὐτὸς διδάσκαλος ἐν τοῖς αὐτοῖς,

«ὅτι πᾶς νοῦς», ἀγγελικὸς δηλαδὴ καὶ ἀνθρώπινος, «ἔχει οὐσίαν καθ' ἣν πρῶτόν ἐστιν, εἶτα καὶ δύναμιν καθ' ἣν

¹⁷⁸ Adică: să distingem puterea și lucrarea minții de ființa minții.

¹⁷⁹ Literal: 'înțelegătoare', inteligibile; adică: ținând de planul minții, nu de cel al trupului.

¹⁸⁰ În sens aristotelic. *Metafizica*, 1026 a.

¹⁸¹ Adică: ființa minților îngerești.

¹⁸² Adică: sunt în ființa minților aceluia îngerești, nu sunt venite din afară și 'lipite' peste aceasta.

ființăm, pe motivul acesta [de a fi *una*], puterea și mișcarea acesteia, ci suntem cu totul nevoiți să o deosebim pe aceasta de ființa ei¹⁷⁸, deși nu în mod real, ci doar în gândire. Dar nici mintea îngerească și cerească nu are nimic văzut [împrejurul ei], care să-i fie chip [*eidos*] și desăvârșire ființei ei, că este nematerială; și tocmai aceasta arătându-o același de-Dumnezeu-purtător Maxim în *Scoliile* la sfântul Dionisie, zice:

«Vorbind [el] despre *deprinderi în-chip-dumnezeiesc* în cazul dumnezeieștilor minți, nu trebuie să socotim că marele Dionisie vorbește despre virtuțile acestea netrupești¹⁷⁹ care ca accident¹⁸⁰ vin și la noi înșine, ca ceva străin ce aderă la un subiect și ca o calitate; că accidentul și subiectul alungate au fost de acolo, dimpreună cu toată compunerea și lipsa de formă proprie materiei; că dacă [deprinderile minților îngerești] ar fi ceva [venit] în altceva – ca accidentul în subiect – atunci ființa aceea¹⁸¹ nici nu ar trăi ea însăși, nici n-ar fi cu putință a se îndumnezei – pe măsura ei – în sine însăși, din pricina stării înseși pe care o presupune faptul de a fi ceva în altceva; așadar, pomenitele puteri din [mințile] acestea sunt ele însele în-ființate¹⁸² – nu ca accidentul în subiect – datorită nematerialității lor»¹⁸³.

Cum așa, spune mie, pe motivul acesta¹⁸⁴ și acestora – minților îngerești, adică – le vom desființa mișcătoarea putere și lucrare? Dar nu le-o îngăduie, oare, însuși învățătorul acesta, în aceeași scriere zicând puțin mai departe

«că toată mintea» – adică și cea îngerească și cea ome-nească – «are ființă, după care, mai întâi, este; apoi [are] și putere, după care dănuie; și, în sfârșit, lucra-

¹⁸³ PG 4, 65 BC.

¹⁸⁴ Pe motiv că deprinderile cu-chip-dumnezeiesc sunt în ființa însăși a Îngerilor, nedeosebite de ea.

διαρκεῖ, τελευταίαν δὲ ἐνέργειαν καθ' ἣν τὰ οἰκεῖα πρῶτων εὐσεβεῖν;

τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐκείνου καὶ αἰδίου νοῦ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, οὐδὲν ἢ ἐνεργητικὴ δύναμις τὴν κατ' οὐσίαν ἀπλότητα παραβλάπτει.

ταῦτα μὲν ἄχρι τοῦδε. τὰ γὰρ αὐτοῦ συμπεράσματα, δι' ὧν ἀπαγορεύει τὰ καὶ ἐν ἡμῖν ἀπηγορευμένα, ποιότητάς τε καὶ τελειότητας ἀναιρῶν καὶ ἀμερῆ καὶ ἀπλοῦν τὸν θεὸν ἀποφαίνων, περιττόν ἂν εἶη καὶ ἄκαιρον [f68] προστιθέναι, πάλαι τε ὑφ' ἡμῖν εἰρημένα καὶ διηρημένα κατὰ τὴν ὑγιᾶ δόξαν ἐφόσον ἦν ἐγχωροῦν. ἀλλὰ γὰρ ἤδη καὶ νεανικώτερον ἄπτεται τοῦ ζητήματος, καὶ ἐκ περιουσίας ὑπισχνεῖται περὶ τοῦ προκειμένου ῥητῶς ἀποδείξειν συμφωνοῦντας αὐτῶ τοὺς ἀγίους. ὁ μὲν οὖν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὡς ἐν παρεκβολῇ φησὶν εὐρημένον τῶν τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου κεφαλαίων ἔθηκε, παρ' ἑαυτοῦ συνέθηκεν ὁ ψευδογράφος καὶ συκοφάντης· οὐ γὰρ ἔστιν εὐρεῖν ἐν οὐδενὶ τῶν βιβλίων κείμενον, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ τῆς αἰρέσεως κυκεῶνος ἐμπλήσας τὸν σκύφον, προπίνει τοῖς βουλομένοις· πῶς γὰρ ἂν τι τοιοῦτον εἶπεν ὁ ἐν ἑτέροις μὲν λέγων

«καταλλήλως ταῖς ἑαυτοῦ φύσεσιν ὁ Χριστός, ἤγουν ὡς ἐκάστη πέφυκεν, ἤθελε τε καὶ ἐνήργει· δύο δὲ αἱ φύσεις αὐτοῦ, δύο οὖν πάντως καὶ τὰ φυσικὰ θελήματα, καὶ αἱ τούτων ἰσάριθμοι καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειαι»,

¹⁸⁵ PG 4, 92 B.

¹⁸⁶ cf. PG 152, 353.

¹⁸⁷ Respectivul pasaj din Caleca este următorul: «numaidecât zice sfântul Maxim în[tr-un] comentariu al capului din prima *Sută* al căruia început este *Binele cel ce este după fire și [este] propriu-zis [Diferite Capete teologice și iconomice I, 2; n.n.]: 'din bunătatea [Lui] și din lucrarea [Lui] și din pronia lucrurilor Lui Se cunoaște Dumnezeu, nu din ființa Lui; iar lucrare numim lucrurile, nu puterea lucrării [adică: puterea de a lucra]; pentru*

re, după care bine-cinstește [pe Dumnezeu], săvârșind cele proprii ei»¹⁸⁵?

În același chip, așadar, și minții aceleia celei dintâi și veșnice a Dumnezeului-a-toate puterea lucrătoare nu [îi] vatămă întru nimic simplitatea ființei. Acestea, dar, [fie zise] până aici. Pentru că [multe] concluziile lui, prin care interzice cele pe care și noi le oprim, desființând calitățile și desăvârșirile [în cazul dumnezeieștii ființe] și fără-părți și simplu arătându-L [a fi] pe Dumnezeu¹⁸⁶, de prisos și fără rost ar fi să le adăugăm aici, de vreme ce le-am spus mai demult, despiciându-le [în patru] după socotința cea sănătoasă, pe cât a fost cu puțință. Dar iată că iarăși se apucă să vorbească – încă și mai voinicește – pe tema aceasta și pretinde a-i arăta limpede pe sfinți cum că, în privința aceasta, cugetă la fel ca dânsul. Așadar, ceea ce așează chiar la început¹⁸⁷ – comentariul aflat (zice el) în capetele cinstului Maxim – el însuși l-a compus, falsificatorul și calomniatorul; că nu e de găsit în nici o carte [a aceluia], ci de la sine dregând paharul ereziei, toastează celor ce poftesc [a bea din el]. Căci cum să fi spus așa ceva cel care altundeva zice [că]

«Hristos voia și lucra în chip potrivit firilor Lui, adică așa cum îi este dat fiecăreia [din ele]; două, deci, fiind firele Lui, negreșit că două [vor fi] așadar și voințele firești¹⁸⁸, iar lucrările ființiale – [tot] de un număr cu acestea»¹⁸⁹,

că [puterea] aceea nu este altceva decât ființa lui Dumnezeu, ca să nu se considere că există compunere în [cazul lui] Dumnezeu'» (PG 152, 353).

¹⁸⁸ «firești»: naturale, ale firilor.

¹⁸⁹ cf. cu *Către Marin*, PG 91, 36 CD. Vezi *Dialogul cu Pyr*, PG 91.

ὑπὲρ δὲ τοιαύτης δόξης τε καὶ ὁμολογίας, πρὸς πολλοῖς ἄλλοις οἷς ὑπέστη δεινοῖς, τὴν μακαρίαν ἐκείνην χεῖρα καὶ τὴν γλῶτταν ἀφαιρεθεῖς;

«ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας» φησὶν «Ἀθανάσιος – τῶν αἰρετικῶν λεγόντων εἰκόνα εἶναι τὸν Υἱὸν τῆς ἐνεργείας τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ τῆς οὐσίας – τοῦτο λαμβάνει ὡς ἐλάττονα πρότασιν συλλογισμοῦ, τὴν δὲ μείζω παρ' ἑαυτῷ τίθησι καὶ οὕτω φησὶν 'Ἐπεὶ λέγετε τῆς ἐνεργείας τὸν Υἱὸν εἰκόνα, ἡ δὲ ἐνέργεια ταυτὸν τῆ οὐσία, τῆς ἄρα οὐσίας ἔσται εἰκὼν ὁ Υἱός'»,

καὶ ἐπιφέρει:

«οὕτω τὸ διαιεῖν τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν, καθ' ἣν ὁ θεὸς ἐνεργητικὸς ἐστὶ, φρόνημα τῶν παλαιῶν αἰρετικῶν ἦν'».

καὶ ταῦτα μὲν οὖν – εἴτε παρ' ἑαυτοῦ συμπλάσας, εἴτε παρ' ἑτέρων πλασθεῖσιν [f68^v] ἀνεπισκέπτως χρησάμενος εἶρηκεν – οὐδαμοῦ τῶν βιβλίων ἐστὶν εὑρεῖν, ὅτι δὲ καὶ ἀναντία τούτων, καὶ κατ' αὐτὸς αὐτοῦ καὶ τῆς αἰρέσεως ἡμῶν καὶ ταῦτα προήνεγκε: «τὸ γὰρ κακόν» φησὶ «συνεργεῖ τῷ ἀγαθῷ προαιρέσει οὐ καλῇ» πάρεστιν ἐκ τούτων ἰδεῖν. τῶν γὰρ τὰ Ἀρείου φρονούντων μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον εἰς διαφόρους μοίρας σχισθέντων καὶ τῶν μὲν ἀνόμοιον πάντῃ τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν φρονούντων, εἰκόνα τῆς τοῦ Πατρὸς ἐνεργείας, ἀλλ' οὐ τῆς οὐσίας αὐτὸν εἶναι φασκόντων, τῶν δὲ τὸ ὁμοούσιον μὲν οὐ παραδεχομένων, ὅμοιον δὲ κατὰ τὰς Γραφὰς τὸν

¹⁹⁰ «zice»: Caleca; PG 152, 357 CD.

¹⁹¹ cf. *Împotriva Arienilor. Cuvântul I*, PG 26, 56 A.

¹⁹² «conchide»: același Caleca; tot acolo.

¹⁹³ Deși sfântul Marcu zice că pasajul nu e de găsit la sfântul Athanasie, totuși el există în scrierile aceluia (vezi *De sancta trinitate* 28, 1169 C: «Λέγετε τῆς ἐνεργείας, φασὶν, εἰκόνα. Εἰ δὲ ἐνέργεια ταυτὸν τῆ οὐσία, τῆς ἄρα οὐσίας ἔσται εἰκὼν ὁ Υἱός»). Nu aceasta este, așadar,

și care, pentru o astfel de socotință și mărturisire – pe lângă multe alte rele pe care le-a răbdat – a primit și tăierea fericitei mâinii și limbii aceleia?

«Dar» zice¹⁹⁰ «și marele Athanasie – zicând ereticii că Fiul este icoană a lucrării Tatălui, nu a ființei [Lui] – ia aceasta drept premisă minoră de silogism și o pune de la sine pe cea majoră și așa zice: 'Dacă ziceți că Fiul este icoană a lucrării, iar lucrarea este totuna cu ființa, atunci Fiul va fi icoană a ființei'¹⁹¹»;

și conchide¹⁹²:

«Așa că faptul de a rupe lucrarea – cea după care este Dumnezeu lucrător – de ființă era [ceva] propriu ereticilor din vechime».

Dar nici acestea [pe care le-a zis aici] – ori el însuși plâsmuindu-le, ori fără cercetare luându-le de la alții, plâsmuite de aceia – nicăieri nu sunt de găsit în cărți¹⁹³, unde, dimpotrivă, [se află] cele contrare acestora; încât [el] singur împotriva lui însuși – și împotriva ereziei noastre¹⁹⁴ – le-a adus și pe acestea; și se poate vedea și de aici că răul – [așa cum se] zice – împreună-lucrează binelui, [măcar că] nu de voie. Pentru că în felurite părți rupându-se, după sinodul de la Niceea, cei ce cugetă cele ale lui Arie și unii cu totul neasemănător Tatălui cugetându-l pe Fiul – spunând despre El că este icoană a lucrării Tatălui, nu a ființei – și alții neprimind deoființimea [Lui cu Tatăl], dar spunând despre El – după Scripturi – că

ceea ce Caleca susține în mod ilegal, ci faptul de a fi pus sfântul Athanasie de la sine însuși (ca pe o teză acceptată – chipurile – de sine însuși) premisa majoră a silogismului, cum va arăta puțin mai jos sfântul Marcu însuși, în cazul unei scrieri a sfântului Vasile.

¹⁹⁴ Aici expresia 'împotriva ereziei noastre' se pare că are sensul de: împotriva tezei cum că suntem eretici.

Υἰὸν εἶναι λεγόντων καὶ εἰκόνα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας εἶναι τοῦτον ὁμολογούντων, πρὸς μὲν τοὺς προτέρους ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης ἀποτεινόμενος, οὕτω φησὶ ἐν β^ω τῶν Ἀντιρρήτικῶν

«ἐνεργείας ἐστὶν εἰκῶν καὶ σφραγίς ἢ μορφή τοῦ Θεοῦ; οὐκοῦν ἐνεργεία ἐστὶ θεός, οὐχ ὑπόστασις; καὶ μὴν αὐτὸ τοῦτο διερμηνεύων φησὶν ὁ Παῦλος, ὅτι 'χαρακτήρ' ἐστὶν – οὐ τῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ – 'τῆς ὑποστάσεως'».

ἀκούεις ὅπως ἀριδίλως ἐνταῦθα τῆς ὑποστάσεως ἕτερον εἶναι τὴν ἐνεργείαν ὁ διδάσκαλος εἶπεν; εἰ δὲ τῆς ὑποστάσεως, δηλονότι καὶ τῆς οὐσίας· καὶ γὰρ δὴ καὶ τὸ ἐνεργείαν εἶναι τὸν θεὸν ὅλως, ἐμβριθῶς ἀπηγόρευσεν· ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὗτος. Ἀθανάσιος δὲ ὁ 'τρισαριστεύς' τοὺς δευτέρους ἐντρέπων ἐξ ὧν ὡμολόγησαν ἐν ἑτέροις, ἐν τῇ περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀριμῆνῳ καὶ Σελευκείᾳ Συνόδων ἐπιστολῇ, τοιάδε φησὶν·

«εἰ γὰρ, ὦ Ἀκάκιε καὶ Εὐδόξιε, οὐ φεύγετε τὴν ἐκτεθείσαν ἐν τοῖς Ἐγκαινίοις πίστιν, ἐν αὐτῇ δὲ γέγραπται [f69] οὐσίας ἀπαράλλακτος εἰκῶν ἐστὶν ὁ Υἱός, πῶς ἐν τῇ Ἰσαυρία γράφετε 'ἐκβάλλομεν τὸ ὁμοούσιον'; εἰ γὰρ οὐκ ἔστι κατ' οὐσίαν ὁμοῖος ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, πῶς ἀπαράλλακτος τῆς οὐσίας εἰκῶν ἐστὶν;».

ἐνταῦθα ὁ μέγας ἐνεργείας μὲν οὐδεμίαν πεποιήται μνήμην· ἐκ δὲ ὧν αὐτοὶ τῆς οὐσίας εἰκόνα τὸν Υἱὸν ὡμολόγησαν εἶναι τὸ ὁμοούσιον δείκνυσιν πόθεν οὖν, ἄθλιε, τὰ τοιαῦτα

¹⁹⁵ Adică: Fiul.

¹⁹⁶ *Evrei* 1, 3; termenul *character* este redat în Scriptura românească cu *chip* vezi mai sus p. 319.

¹⁹⁷ PG 45, 540 D.

¹⁹⁸ Ermogene, *Περὶ στέρσεων*, 3, 11.

¹⁹⁹ Pe a doua categorie de arieni post-niceeni.

²⁰⁰ Sau: neschimbată, leită.

este asemănător [Tatălui] și mărturisindu-L a fi icoană a ființei Tatălui, celor dintâi împotriviindu-se dumnezeiescul Grigorie al Nyssei, așa zice în cel de al doilea dintre *Antiretice*:

«A lucrării este (oare) icoană și pecete chipul lui Dumnezeu¹⁹⁵? Așadar *lucrare* este Dumnezeu, nu *ipostas*? Dar, tocmai aceasta deslușind, Pavel zice 'character este' – nu al lucrării, ci – 'al ipostasului'^{196,197}.

Auzi cum limpede a spus aici învățătorul că *lucrarea* e altceva decât *ipostasul*? Iar dacă [e altceva] decât *ipostasul*, lămurit este că [e altceva] și decât *ființa*; așadar și faptul de a fi Dumnezeu pe de-a-ntregul *lucrare* l-a oprit cu strășnicie. Acestea, dar, [le spune] acesta; iar Athanasie 'cel-de-trei-ori-biruitoare'¹⁹⁸ pe cei de-al doilea¹⁹⁹ rușinându-i din cele ce [înșiși] mărturisiseră altunde, în epistola despre sinoadele ținute în Arimen și Seleucia așa zice:

«Dar dacă – o, Acachie și Eudoxie – nu lepădați credința cea spusă în *Enkainia*, iar în aceasta scrie că a ființei este Fiul nemutată icoană²⁰⁰, cum de scrieți în *Isauria*²⁰¹ că 'lepădam deoființimea'?; că dacă Fiul nu este asemănător după ființă Tatălui, cum [mai] este icoană nemutată a ființei Lui?»²⁰².

Nici o pomenire nu a făcut, așadar, aici marele [Athanasie] de *lucrare*; iar deoființimea a dovedit-o din [spusele] cele în care aceștia Îl mărturiseau pe Fiul a fi icoană a ființei; de unde, dar, ticăloase, [vii cu] asemenea vorbulițe

²⁰¹ *Enkainia* este expunerea de credință ortodoxă redactată la sinodul din Antiohia (341), iar *Isauria* expunerea credinței ariene la sinodul de la Seleucia (359).

²⁰² PG 26, 760 D.

ρημάτια καὶ ἐκ ποίου σκοτούς λαβὼν προενήνοχας; οὕτως οὐκ ἔστιν ὑμῖν αἰσχύνη τοὺς πατέρας ἀλῶναι συκοφαντεῖν, ἵνα φθάσαντες μόνον τινὰς ὑφαρπάσητε; πλὴν ἀλλ' ὅτι γε οὐδαμῆ συνεχώρουν οἱ διδάσκαλοι τοῖς αἰρετικοῖς, [τοῖς] 'ἐνεργείας εἰκόνα' ἢ 'ἐνεργείαν' εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγουσιν, οὐ δὲ προστιθέντες παρ' ἑαυτῶν – ὡς λέγεις – συνελογίζοντο, πάρεστιν ἀκριβέστερον ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου μαθεῖν ἐν γὰρ τῷ β' τῶν Πρὸς Εὐνόμιον οὕτω φησίν:

«εἰ ἀκόλουθον καὶ προσήκουσαν τῷ ἰδίῳ ἀξιώματι παρέχει νοεῖν τὴν ἐνεργείαν ἢ τοῦ Θεοῦ οὐσία, ἀξίωμα δὲ ἔστιν ἡ ἀγεννησία, ὡς Εὐνομίῳ δοκεῖ, τὸ δὲ αὐτὸ καὶ οὐσία κατὰ τὸν τούτων λόγον, ὡς γε τούτοις ἀντιλέγειν οὐκ ἔχουσιν (ἢ πολλοῦ ἂν τιμησαίμην ἀρνεῖσθαι αὐτοὺς τὴν βλασφημίαν ταύτην), πλὴν ἐπειδήπερ εἰπήκασιν, ἐξ αὐτῶν τῶν τούτοις εἰρημένων συλλογισώμεθα», καὶ ἐφεξῆς ὁ συλλογισμὸς: «ὅτι εἰ τῆς ἐνεργείας εἰκῶν ὁ μονογενῆς, ἢ δὲ ἐνεργεία τοῦ ἀξιώματος, τὸ δὲ ἀξίωμα τῆς οὐσίας, ὁ μονογενῆς ἔσται τῆς οὐσίας εἰκῶν».

βλέπεις ὅτι παρ' ἑαυτοῦ μὲν οὐδὲν προστίθησι τῷ συλλογισμῷ, συντιθεῖς δὲ αὐτὰ τὰ τούτοις εἰρημένα καὶ ἐξ αὐτῶν συμπεραίνων, ὅμως ἠγεῖται βλάσφημα καὶ οὐδαμῆ παραδέχεται; οὐκ ἄρα [f69^v] τὸ διακρίνειν τῆς οὐσίας τὴν ἐνεργείαν, 'φρόνημα τῶν παλαιῶν αἰρετικῶν ἦν', ἀλλὰ τὸ ἐνεργείας εἰκόνα καὶ ἐνεργείαν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγειν, ὅπερ οὖν καὶ ὑμεῖς λέγετε συμφωνοῦντες ἐκεῖνοις. ἔτι τὸν Γραπτὸν ἅγιον Θεόδωρον προβάλλεται περὶ τινῶν αἰρετικῶν λέγοντα:

²⁰³ Altfel zis: (dacă) ființa lui Dumnezeu implică sau presupune că și lucrarea Lui este consecventă însușirii definitorii a [ființei] acesteia.

²⁰⁴ PG 29, 645 AB.

²⁰⁵ PG 152 357 D.

²⁰⁶ PG 29, 654 A.

și din ce întuneric luându-le ni le pui de față? Cum nu vă este rușine a-i calomnia [și] a-i treiera pe Părinți, doar doar să înhățați oarece [vorbe ale lor]? Iar că învățătorii nu se învoiau nicidecum cu ereticii cei ce Îl numeau pe Fiul lui Dumnezeu 'icoană a lucrării' sau 'lucrare' și, iarăși, că nu de la ei înșiși (cum pretinzi tu) adăugau în silogisme [teza aceasta] – se vede cu [și] mai multă limpezime din scrierile marelui Vasile; că așa zice în al doilea *Antiretic* din cele către Eunomie:

«dacă ființa lui Dumnezeu [ne] dă a înțelege că [și] lucrarea [Lui] este următoare și potrivită vredniciei proprii [ei]²⁰³, iar vrednicia [aceasta] este *nenășterea* (după cum i se pare lui Eunomie) și tot [*nenășterea*] aceasta [Îi] este și ființă (după cuvântul acestora), neavând ei cum să se împotrivescă [spuselor] acestora (deși mult mi-aș dori să se lepede ei de hula aceasta, dar) de vreme ce au zis [acestea], *din înseși cele zise de ei* facem raționamentul că» – și [urmează] numaidecât raționamentul – «dacă Cel Unul-Născut este icoana lucrării, iar lucrarea [icoană] a vredniciei, iar vrednicia a ființei, [atunci] Cel Unul-Născut va fi icoana ființei»²⁰⁴.

Vezi că de la sine însuși nu adaugă nimic raționamentului, ci doar pune laolaltă înseși cele spuse de aceștia și [doar] din acestea trage concluzia, pe care însă o socotește hulă și nu o primește nicidecum? Așadar nu [faptul de] a deosebi lucrarea de ființă era propriu ereticilor din vechime²⁰⁵, ci [faptul de] a zice că Fiul este icoana lucrării lui Dumnezeu și că este lucrare [a Lui]²⁰⁶, ceea ce și voi ziceți, în conglăsuire cu aceia. Încă și pe sfântul Theodor Graptul îl aduce de față, vorbind despre unii eretici [care]

«ἄλλο οὐσίαν καὶ ἄλλο ἐνέργειαν ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶς θεωρουμένων οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐτίθεντο, ὅπερ τοῖς εὐσεβέσιν ἀπειρήται· ἐπὶ γὰρ τῶν ἀπλῶν καὶ ἀσωμάτων ἐν οὐδενὶ διαφέρειν ἴσασιν· οὐ γὰρ διοριστέον ταῦτα ἀλλήλων, ἵνα μὴ σύνθετον τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἀπλότητα νοοῖτο· οὔτε γὰρ ἡ θεία οὐσία ἀνενέργητος εἶη ἂν ποτε, οὔτε ἀνούσιος ἡ ἐνέργεια».

πρῶτον μὲν οὖν ἀναλαβόντες ὅλον ἐκθώμεθα τὸ ρητόν, ἵνα σαφῆς ἡ διάνοια γένηται τοῦ πατρὸς, ἧν ἐπικαλύψαι βουλόμενος οὗτος ὁ μοχθηρὸς σοφιστής, ἀμφοτέρωθεν αὐτὸ περιέκοψε· φησὶ γάρ·

«οὐ προφητικῇ προγνώσει καὶ χάριτι, ἀπαγε, τοιαῦτά τε ἐπραττεν ὁ Δεσπότης καὶ τοῖς μαθηταῖς προὔλεγεν ὥσπερ βλέπων τὰ ἔμπροσθεν, ὡς θεὸς δὲ παρῶν ἅπασιν· οὐδὲ ἐνέργεια ψιλῇ κατὰ τινὰς τῶν πάλαι ληρωδησάντων κενῶσαι μὲν τοὺς οὐρανοὺς τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως κατὰ τοὺς καιροὺς τῆς θείας σαρκώσεως, εἶναί τε οὐσιωδῶς σὺν ἡμῖν, ἐνέργεια δὲ καὶ ἀξία μόνῃ πρὸς τὸν θεὸν καὶ Πατέρα· ἐπεὶ ἕτερον οὐσίαν καὶ ἄλλο ἐνέργειαν ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶς θεωρουμένων, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ θείου Λόγου ἐτίθεντο, ὅπερ τοῖς εὐσεβέσιν ἀπειρήται· ἐπὶ γὰρ τῶν ἀπλῶν καὶ ἀσωμάτων ἐν οὐδενὶ διαφέρειν ἴσασιν· οὐ γὰρ διοριστέον ταῦτα ἀλλήλων, ἵνα μὴ σύνθετον [f70] τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἀπλότητα νοοῖτο· οὔτε γὰρ ἡ θεία οὐσία ἀνενέργητος εἶη ἂν ποτε, οὔτε ἀνούσιος ἡ ἐνέργεια· ὁ Πατὴρ μου· γὰρ, φησὶν, ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι· ἡ μὲν γὰρ τὸ ὑπερουσίως εἶναι αὐτὸν καὶ

²⁰⁷ PG 152, 357 D–360 A; PG 160, 654 C–655 A.

²⁰⁸ Adică: tuturor evenimentelor, trecute ori viitoare.

²⁰⁹ Adică: ființa și lucrarea.

²¹⁰ Adică: rupte.

²¹¹ Ioan 5, 17.

²¹² Adică: ființa.

«ziceau că – precum în cazul celor văzute trupește, așa și în cazul Cuvântului lui Dumnezeu – altceva este *ființa* și altceva *lucrarea*; lucru care neîntemeiat este bine-cinstitorilor [de Dumnezeu]; pentru că în cazul celor simple și netrupești întru nimic a se deosebi [le] știu pe acestea; că acestea nu trebuie deosebite întreolaltă, ca nu cumva să fie socotit compus ceea ce este mai presus de toată simplitatea; că nici dumnezeiasca ființă nu a fost vreodată nelucrătoare, nici lucrarea lipsită de ființă»²⁰⁷.

Mai întâi, așadar, vom relua întreaga zicere, ca limpede să ne fie cugetarea Părintelui, pe care acest chinuit sofist, voind a o dosi, la amândouă capetele a ciuntit-o; că zice:

«Nu printr-o mai-înainte-știință prorocească sau prin vreun har [prorocesc] – să nu fie! – săvârșea Stăpânul astfel de lucruri; și ucenicilor mai-înainte-zicea [cele viitoare nu doar] ca unul ce mai-înainte vedea, ci și ca un Dumnezeu ce este de față tuturor²⁰⁸; nici prin lucrare simplă [făcea acestea], după [cum spun] unii din cei ce au aiurit în vechime, că ar fi golit cerurile de ipostasul Său în vremea dumnezeieștii întrupării Sale, cu noi fiind *după ființă*, iar cu Dumnezeu și Tatăl doar *după lucrare* și vrednicie; că – [zic ei] – altceva este *ființa* și altceva *lucrarea*; deci, precum în cazul celor văzute trupește, așa au spus [a sta lucrurile] și în cazul dumnezeiescului Cuvânt; ceea ce bine-cinstitorii [de Dumnezeu] au oprit [cu desăvârșire]; pentru că în cazul celor simple și netrupești întru nimic nu [le] știu [pe acestea²⁰⁹] a se deosebi [întreolaltă]; pentru că acestea nu trebuie deosebite²¹⁰ întreolaltă, ca nu cumva să fie socotit compus ceea ce este mai presus de toată simplitatea; că nici dumnezeiasca ființă nu a fost vreodată nelucrătoare, nici lucrarea lipsită de ființă; că ‘Tatăl Meu’ zice ‘până acum lucrează; și Eu lucrez’²¹¹; pentru că cea dintâi²¹² arată faptul de a fi El

ἀεὶ ὡσαύτως εἶναι καὶ ἀπαρεγκλίτως ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ μονιμότητος καὶ ἰδρύσεως ἴστασθαι δηλοῖ· ἡ δὲ τὰς ἐν τοῖς οὖσι προνοητικὰς προόδους καὶ ἀρρήτους οικονομίας παρίστησι, καθ' ἃς ἀνεκφοιτητῶς τῆς οικείας ἀπλότητος προῶν πρακτικεῦεται, τὴν τῶν ἄλλων ἐργαζόμενος πρόνοιαν».

ὄρα δὴ μοι κἀνταῦθα τὸν ἅγιον τοῦτον ἀγωνιστικῶς τοὺς λόγους ποιούμενον – ὡς πρὸς αἰρετικούς ἀντικαθιστάμενον, οἷς ἀναγκαῖον ἦν ἀντιλέγειν –, πρὸς τουναντίον τὸν λόγον ἐκφέροντα· καὶ τοῦτο πολλοῖς τῶν ἁγίων παθοῦσιν αἴτιον ἐγένετο δόξας πρὸς τε ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους ἀσυμφῶνις εἶναι· καθάπερ Ἀθανάσιός τε καὶ Βασίλειος οἱ μεγάλοι περὶ Διονυσίου φασὶ τοῦ τὴν Ἀλεξανδρέων κοσμήσαντος Ἐκκλησίαν ἐν οἷς Σαβελλίῳ μαχόμενος οὐκ ὀλίγας λαβὰς παρέσχετο καθ' ἡμῶν τοῖς τὰ Ἀρείου πρεσβεύουσι, καὶ οὗτος τοῖνυν ὁ μακάριος τοῖς οὕτω διαιροῦσι τὴν ἐνέργειαν τῆς οὐσίας, ὡς τὴν μὲν περιγράφειν, τὴν δὲ ποιεῖν ἀπερίγραπτον, ὁμοσε χωρῶν, ἠνάγκαστο διαθέσθαι τὸν λόγον οὕτως ὡς παντάπασι δόξαι ταυτίζειν ἃ γε καὶ πάντων μάλιστα διαφέρειν ἐφρόνει· δηλον δὲ ἐστὶν ἐξ ὧν ὑποκατῶν διακρίνει ταῦτα καὶ δύο εἶναι παρίστησι φανερώς·

«ἡ μὲν γὰρ» φησὶ «τὸ ὑπερουσίως εἶναι αὐτὸν καὶ ἀεὶ ὡσαύτως εἶναι δηλοῖ, ἡ δὲ τὰς ἐν τοῖς οὖσι [f70^v] προνοητικὰς προόδους καὶ ἀρρήτους οικονομίας παρίστησιν»·

²¹³ Adică: lucrarea.

²¹⁴ «după care»: (ieșiri și economii) în care.

²¹⁵ Fontem non inveni.

²¹⁶ Adică: consideră-l.

²¹⁷ Adică: nu dogmatic; vezi mai în urmă, cazul sfântului Athanasie cel Mare.

²¹⁸ «pe dos spunând cuvântul»: dat fiind faptul că ereticii duceau la extremă teza despre deosebirea dintre ființă și lucrare (considerându-le total distincte, adică rupte întreolaltă), sfântul Teodor o 'duce' aici la extrema cealaltă, unindu-le.

mai presus de ființă și a fi pururea la fel și a sta neabătut întru statornicia și întemeierea Lui; iar cealaltă²¹³ înfățișează ieșirile proniatoare la cele ce sunt și economiile negrăite [ce le face lor], după care²¹⁴ ieșind [la acestea] – în chip neieșit din simplitatea Sa proprie – săvârșește [ale Sale], lucrând pronia celorlalte»²¹⁵.

Vezi-mi-l²¹⁶, deci, și pe sfântul acesta de aici [cum tot] în chip polemic²¹⁷ își alcătuieste cuvântul, punându-se împotriva ereticilor, și [cum], silit [fiind] a-i contrazice, pe dos spune cuvântul²¹⁸ – ceea ce mulți sfinți pătimind-o²¹⁹, li s-a făcut pricină de a fi socotiți cum că nu conglăsuiesc cu ei înșiși și întreolaltă; [și] precum mării Athanasie și Vasile zic despre Dionisie cel ce a împodobit Biserica alexandriniilor²²⁰ [cum că], în cele prin care se împotrivesc lui Sabelie, a dat adeptilor lui Arie nu puține pricini de a ne combate, tot așa și fericitul acesta, pomind a se împotrivi celor ce așa²²¹ deosebeau lucrarea de ființă – pe una [adică socotind-o] a fi scrisă împrejur, iar pe cealaltă nescrisă²²² –, a fost silit a spune cuvântul în felul acesta, părănd cu totul a socoti totuna cele ce – mai mult decât pe toate [celelalte] – le cugetă a fi deosebite; [și] se vede [aceasta] acolo unde – numaidacă mai jos – le deosebește și le înfățișează vădit a fi două;

«pentru că cea dintâi²²³» zice «arată faptul de fi El mai presus de ființă și a fi pururea la fel; iar cealaltă²²⁴ înfățișează ieșirile proniatoare la cele ce sunt și economiile negrăite»;

²¹⁹ «pătimind-o»: fiind siliți să o facă.

²²⁰ Adică: cel ce a fost el însuși podoabă a Bisericii alexandrinilor.

²²¹ «așa»: în înțelesul acesta.

²²² Adică: pe una descriptibilă (circumscrișă) și pe cealaltă indescriptibilă (necircumscrișă).

²²³ Adică: ființa.

²²⁴ Adică: lucrarea.

ἀλλ' ἦν ἀναιρεῖ διαφορὰν καὶ τὸ μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι τὸν διορισμὸν ἐκκληπτέον (ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπεξηγούμενος φάσκει) καὶ τὴν ἐπὶ τοσοῦτον διάστασιν ἦν οἱ αἰρετικοὶ εἰσῆγον· 'ἐν οὐδενὶ γὰρ' φησὶν 'διαφέρουσιν'· οὔτε μὴν ἄλλο καὶ ἄλλο εἰσὶ πραγματικῶς, ἀλλ' ὅπερ ἂν τοῦ ἐνὸς κατηγορήσης – εἴτε τὸ ἀπερίγραφτον, εἴτε τὸ ἄκτιστον, εἴτε τὸ αἰδῖον – τοῦτο καὶ τοῦ ἑτέρου· καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐπὶ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν τῆ οὐσία λόγον ἐπιδέχασθαι τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ὡς οὐ δυναμένων ἀλλήλων διορισθῆναι πραγματικῶς· ἐπινοία γὰρ διακρίνονται μόνῃ· καὶ ὁ θεῖος φησὶν Ἀναστάσιος·

«ἡ μὲν διάκρισις ἐπινοία, ἡ δὲ ἔνωσις πραγματικὴ ἀχώριστος· περὶ τὸ πᾶν γὰρ ἡ ἐνέργεια, ταύτης δὲ ἀχώριστος ἡ οὐσία καθέστηκεν».

ἐπὶ μὲν τοίνυν τῶν κτιστῶν καὶ συνθέτων οὐκ ἂν ἐπιδέξαιτο τὸν αὐτὸν ἡ ἐνέργεια τῆ οὐσία λόγον, οὐδ' ἂν ἀχώριστος αὐτῆς εἶη καθάπαξ· δύναται γὰρ ποτε καὶ διακριθῆναι ταύτης, εἴτ' οὖν διαίρεθῆναι πραγματικῶς, ἐπεὶ καὶ τὸ εἶδος τῆς ὕλης, οὗ ἡ ἐνέργεια μᾶλλον· κατὰ γὰρ τὸ εἶδος ἕκαστον ἡ πέφυκεν ἐνεργεῖ. ἐπὶ δὲ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως, οἷα τὰ θεῖα καὶ παντάπασιν ἄϋλα, τῆς οὐσίας αὐτῆς ἡ ἐνέργεια, μηδαμῇ διαίρετῆς οὐσης· διὰ τοῦτο καὶ ἀχώριστός ἐστι, καὶ σύνθεσιν οὐ ποιεῖ, καὶ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεται λόγον· διακρίνεται μὲντοι καὶ οὕτω τῆ ἐπινοία, ὡς μὴ ταῦτον εἶναι καθάπαξ ἐνέργειαν τε καὶ οὐσίαν φάναι, καθάπερ οὐσίαν τυχόν καὶ [f71] φύσιν. ὁ γοῦν τὸν αὐτὸν ἐπιδέχασθαι λόγον εἰπὼν, οὗτος δὴ ὁ οὐρανοφάντωρ, ἐν ἑτέροις οὐ τὸν αὐτὸν αὐθις ἐπιδέχασθαι λόγον εἶρηκεν· οὐχ ἑαυτῷ μαχόμενος, ἅπαγε, ἀλλ' ἐνταῦθα μὲν τὸ ἀχώριστον καὶ

²²⁵ Fontem non inveni.

²²⁶ Adică: iar lucrarea ține mai degrabă de chip, decât de materie.

[de]ci *deosebirea* pe care o desființează – și faptul de a nu fi una ceva și cealaltă altceva – trebuie înțeleasă (după cum însuși lămurește mai jos) [ca fiind] *ruptura* și distanța atât de mare pe care o introduceau [între ele] ereticii; pentru că zice [și că] 'întru nimic nu se deosebesc'; dar nici nu sunt realmente una ceva și alta altceva, ci orice spui despre una – fie [însușirea de a fi] nescrisă împrejur, fie [cea de] nezidită, fie [cea de] veșnică – aceasta este [propriu] și celeilalte; că [tot] în înțelesul acesta și marele Vasile a spus în privința firii celei netrupești și simple că același înțeles cu ființa îl primește [și] lucrarea, întrucât nu este cu puțință a le deosebi realmente; iar că doar în gândire se deosebesc, [aceasta] și dumnezeiescul Anastasie [o] zice:

«deosebirea este în gândire, pe când unirea [este] *realmente* de nedespărțit; că lucrarea [este] împrejurul a tot, iar ființa este nedespărțită de aceasta»²²⁵.

Așadar, în cazul celor zidite și compuse, lucrarea nu poate primi același înțeles cu ființa, nici nu poate fi cu totul nedespărțită de ea; pentru că uneori se poate și deosebi de aceasta, prin urmare [se poate și] despărți realmente [de ea], de vreme ce și chipul-*eidōs* [se deosebește] de materie, iar lucrarea este mai degrabă a acestuia²²⁶; că fiecare [din cele ce sunt] lucrează după chipul-*eidōs* care îi este dat. Pe când în cazul firii celei netrupești și simple, cum cele dumnezeiești sunt cu totul fără de materie, lucrarea este a înseși ființei, [ființă] care nicidecum nu este [cu puțință] de rupt [de ea], fapt pentru care [lucrarea] și nedespărțită este de aceasta și [nici] nu dă naștere compunerii și primește același înțeles [cu aceasta]; dar se deosebește, în gândire, astfel că nu se zice că lucrarea și ființa sunt cu totul totuna, precum se întâmplă cu ființa și firea; că cela ce zice că primesc același înțeles, [adică] acest arătător-de-cele-cerești, altundeva a zis că nu primesc același înțeles, nu luptându-se singur cu sine însuși – să nu fie! –, ci aici

τὸ κοινὸν τῶν προσηγοριῶν ἐμφαίνων, ἐκεῖ δὲ τὴν διαφορὰν καὶ διάκρισιν ἀριδῆλως ὑποδεικνύς· φησὶ γὰρ ἐν τῇ Πρὸς Εὐστάθιον ἰατρὸν ἐπιστολῇ·

«ἐξουσίας τινός – εἴτε ἐποπτικῆς, εἴτε ἐνεργητικῆς – ἐνδειξιν ἢ προσηγορία τῆς 'θεότητος' φέρει· ἢ δὲ θεία φύσις ἐν πᾶσι τοῖς ἐπινοουμένοις ὀνόμασι, καθὸ ἐστὶ μένει ἀσήμαντος, ὡς ὁ ἡμέτερος λόγος· εὐεργέτην γὰρ καὶ κριτὴν, ἀγαθὸν τε καὶ δίκαιον, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα μαθόντες, ἐνεργειῶν διαφορὰς ἐδιδάχθημεν· τοῦ δὲ ἐνεργοῦντος τὴν φύσιν, οὐδὲν μᾶλλον διὰ τῆς τῶν ἐνεργειῶν κατανοήσεως ἐπιγνώσκειν δυνάμεθα· ὅταν γὰρ ἀποδιδῶ τις λόγον ἐκάστου τούτων τῶν ὀνομάτων καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως περὶ ἣν τὰ ὀνόματα, οὐ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρων ἀποδώσει λόγον· ὧν δὲ ὁ λόγος ἕτερος, τούτων καὶ ἡ φύσις διάφορος. οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἐστὶν ἡ οὐσία, ἣς οὐπω λόγος μηνυτῆς ἐξευρέθη, ἑτέρα δὲ τῶν περὶ αὐτὴν ὀνομάτων ἢ σημασία, ἐξ ἐνεργείας τινός ἢ ἀξίας ὀνομαζομένων».

ἄκουε δὲ καὶ αὐτοῦ τούτου (τοῦ μεγάλου φημι Θεοδώρου) τὴν τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας – εἴτ' οὖν τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν – διάκρισιν ἐν τῇ τῆς ἑαυτοῦ πίστεως ὁμολογίᾳ σαφῶς παριστῶντος, ἐν οἷς φησὶ·

«τῶν κατὰ Χριστὸν δύο φύσεων τελείων ὁμολογουμένων, ὑπάρξει τε καὶ ταῖς κατ' αὐτὰς φυσικαῖς ποιότησι συνομολογεῖν ἀκολουθῶς δεήσει καὶ τὰ καθ' ἑκατέραν φύσιν [f71^v] ἐνυπάρχοντα φυσικὰ θελήμα-

²²⁷ Pentru mai buna înțelegere a citatului din sfântul Vasile dăm și fraza anterioară: «Dar nu știu cum spre arătarea firii aduc [adică: abat] denumirea de *dumnezeire* cei ce toate le meșteșugesc, de parcă nu ar fi auzit [zicându-se] de către Scriptură că – [deși] hirotonita [însușire] fire nu se face – Moisi, totuși, a fost hirotonit dumnezeu al Egiptenilor, așa zicând către el Cel ce l-a hirotonit: 'te-am dat pe tine *dumnezeu* lui faraon (*Ieșirea* 7, 1)» (PG 32, 696 AB).

dând la iveală nedespărțirea [dintre ele] și sensul comun al denumirilor, iar acolo arătând lămurit diferența și deosebirea; pentru că zice în Epistola către Evstathie medicul²²⁷:

«Așadar denumirea» de *dumnezeire* «poartă arătarea unei anumite puteri, fie văzătoare²²⁸, fie lucrătoare; pe când firea dumnezeiască – ea precum este – ne arătată rămâne [chiar] numită cu toate numele ce [i] s-au aflat, precum ne este cuvântul. Pentru că aflând noi de *binefăcătorul* și *judecătorul*, de *cel bun* și *cel drept* și de toate câte sunt asemenea [acestora], deosebirile *lucrărilor* [sunt cele ce] ne învățăm; pe când *firea* celui ce lucrează nu o putem cunoaște mai mult decât [o cunoaștem] prin înțelegerea lucrărilor; pentru că atunci când cineva dă înțelesul fiecăreia din numirile acestea și [pe cel] al înseși firii împrejurul căreia sunt numirile, nu același înțeles [îl] dă în amândouă [cazurile]; iar al căroră înțeles este altul, acestora și firea le este deosebită; așadar altceva este ființa – căreia nu s-a aflat înțeles [sau nume] care să o pună de față – și altceva sensul numirilor dimprejurul ei, numite după vreo lucrare ori [după vreo] vrednicie»²²⁹.

Dar auzi-l și pe însuși [Părintele] acesta – pe marele Teodor, adică – înfățișând limpede în mărturisirea sa de credință deosebirea dintre ființă și lucrare și, prin urmare, dintre ființă și cele firești²³⁰ în care zice:

«Mărturisite fiind cele două firi desăvârșite ale lui Hristos, dimpreună cu existența acestora și cu calitățile firești [ale lor] trebuie, prin urmare, împreună-mărturisite și voile firești existente în [ele] – [câte una] după

²²⁸ Literal: supraveghetoare, purtătoare de grijă.

²²⁹ PG 32, 696 BC.

²³⁰ «cele firești»: însușirile 'naturale' ale firii, cele dimprejurul ei.

τα καὶ ἐνεργείας· ἀνάγκη γὰρ διπλῶν πιστευομένων τῶν οὐσιῶν, διπλᾶ καὶ ταῦτα συγκληρούσσεσθαι· οὐδὲ γὰρ πῶς ἑτέρως τὸ ἐν τελειότητι ἀκραιφνὲς ἐν ταύταις περισωθήσεται, ἐπεὶ περὶ χαρακτηριστικὰ ταῦτα τῶν φύσεων, καὶ οὐκ ἔστιν ἐξευρεῖν φύσιν ἀνεθέλητον ἢ ἀνεέργητον».

ὁρᾶς ὡς ἐν οἷς μὲν ἀγωνίζεται πρὸς ἀνάγκην τὸν λόγον ὡς ὁ καιρὸς διατίθησιν, ἐν οἷς δὲ ἐλευθέρως καὶ καθ' αὐτὸν δογματίζει τὴν οἰκείαν πίστιν ἀριδῆλως ἐκτίθεται; φυσικῶς τε γὰρ ἐνυπάρχουσαν τῆν ἐνέργειαν τῆ οὐσία καὶ ἕτερον παρ' αὐτὴν οὐσαν ὡς χαρακτηριστικὸν αὐτῆς ἀποφαίνεται – τοῖς πρὸ αὐτοῦ πᾶσιν ἀγίοις καὶ τῆ ΣΤ^η Συνόδῳ τῶν Οἰκουμενικῶν ὁμοφώνως (εἰ δὲ μὴ πολλὴν ἐμπληξίαν ἐνόσεις, ἔγνωσ ἂν αὐτὰ ταῦτα) – καὶ τὸ ἐφεξῆς τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου ῥητόν, ὁ παρήγαγες ὑποφαίνον· φησὶ γὰρ μικρὸν ἄνωθεν·

«ἐκατέρω φύσει νέμειν χρεῶν τὰ δι' ὧν τὸ ἑτεροφυνὲς αὐτῶν χαρακτηρίζεται καὶ τὸ ἀσύγχυτον καὶ ἀσύμφυρτον αὐτῶν γνωρίζεται καὶ τὰς προσφυεῖς ἐνεργείας τε καὶ θελήματα, τὰ θεῖα φημί καὶ τὰ ἀνθρώπινα»·

«ὧν γὰρ αἱ φύσεις διάφοροι, τούτων δῆπου καὶ αἱ ἐνεργεῖαι ὡσπερ καὶ ὧν αἱ ἐνεργεῖαι αἱ αὐταί, τούτων ἤδη καὶ αἱ φύσεις ὁμότιμοι, διὰ τὴν τῶν συνελθόντων ἐναντίωσιν, κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα καὶ φρόνημα· οὕτω γὰρ ἂν εὐσεβῶς νοηθεῖν, ἢ μὲν θεῖα ἐνέρ-

²³¹ Literal: îndoite fiind ființele [lui Hristos].

²³² «acestea»: voia și lucrarea.

²³³ Adică: a fiecăreia dintre cele două firi.

²³⁴ Adică: lipsită de voie sau voință.

²³⁵ Nichifor al Constantinoplei, *În apărarea credinței Creștinilor*, PG 100, 588 C.

²³⁶ Adică: natural.

²³⁷ Literal: retribuiri; adică: atribui.

fiecare fire [din cele două] – și lucrările; pentru că, îndoită crezându-se [de către noi a fi] ființa [Lui]²³¹, și acestea²³² trebuie numaidecât împreună-propovăduite [a fi] îndoite; că nici nu se poate altcumva păstra – din unghiul acestora – adevărata desăvârșire a firilor²³³, pentru că acestea sunt caracteristici ale lor și nu este cu putință a se afla fire nevoitoare²³⁴ sau nelucrătoare»²³⁵.

Vezi cum, pe de o parte, atunci când polemizează spune cuvântul, de nevoie, cum îi este [mai] de folos și cum, pe de alta, atunci când slobod și în voia lui dogmatizează își înfățișează limpede credința? Iar că în chip firesc²³⁶ lucrarea există în ființă și că este alta decât aceasta și [că este] ca o caracteristică a ei – într-un-glas cu toți sfinții dinaintea lui și cu cel de al VI-lea dintre Sinoadele ecumenice (și de nu pătimeai de multă nesimțire, ai fi cunoscut întocmai acestea) – o spune și lămuritoarea zisă de mai departe a aceluiași învățător, pe care ai adus-o de față; că mai întâi zice

«că trebuie a se da²³⁷ fiecărei firi cele prin care se caracterizează²³⁸ alteritatea [de fire] a lor și [prin care] se cunoaște neamestecarea și ne-împreună-frământarea lor, [precum trebuia a se da] și fireștile lucrări și voini [sau voințe] cele sădite în [firile] acestea, adică cele dumnezeiești și cele omenești»²³⁹;

[și abia mai apoi]

«că cele ale căror firi sunt deosebite, acestora și lucrările [sunt deosebite]; după cum și invers: cele ale căror lucrări sunt aceleași, acestora și firile [le] sunt de-o-cinste, după dogma și cugetul Bisericii; astfel că, de este înțeleasă în

²³⁸ «cele prin care se caracterizează»: cele proprii, care dau naștere alterității.

²³⁹ Fontem non inveni.

γεια αἰδιος· μάλλον δὲ αὐτενέργεια, τῷ μὴ διωρισθαι τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπιδέχεσθαι, διὰ τὴν τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως ιδιότητα»,

καὶ ἐφεξῆς ὁ παρέλιπες·

«κατὰ ταῦτὸν δέ, ἐν [f72] παντὶ διαφόρως προιοῦσα καί, ὡς ἂν εἶποι τις, ἀπεριγράπτως· οὐ γὰρ δυνάμει πρότερον οὔσα, ὕστερον εἰς τὸ ἐνεργεῖα ἐκ τοῦ δυνάμει κατέστη· οἷόν τι εἴρηται ὑπὸ τοῦ Κυρίου· ὁ Πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι».

πῶς οὐκ ἂν τις αὐτὸν μισήσειε τῆς ἀπονοίας δικαίως, ὅτι περ ὅλως ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν χρῆσιν εἰσήγαγεν; οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἠδυνήθη ταύτην οὕτω περιτεμεῖν, ὡς καὶ μέχρι γούν τοῦ δοκεῖν αὐτῷ συντελέσαι· τὸ γὰρ τοι διπλοῦν τῶν ἐν τῷ Χριστῷ θελημάτων τε καὶ ἐνεργειῶν, ὥσπερ οὖν καὶ τῶν φύσεων, ἴλιθος τις αὐτῷ προσκόμματος, οὐ μετακινήτος ἐν τῷ μέσῳ κεῖται, τὴν διάκρισιν ἐναργῶς ὑποφαίνων. προσκόπτει μὲν οὖν καὶ τούτῳ καὶ συντρίβεται μάλα ἀξίως· ἃ δὲ παρέλιπε, τό τε χαρακτηριστικὸν κατ' ἀρχὰς κείμενον καὶ τὸ κατὰ ταῦτὸν τῆ οὐσία διαφόρως αἰεὶ προϊέναι, περὶ τὸ τέλος καιρίαν ἀντικρυσ αὐτῷ τὴν πληγὴν ἐπάγει· τὸ μὲν γὰρ, ἕτερον εἶναι τῆς οὐσίας διαρρήδην βοᾷ, εἶπερ τὸ χαρακτηρίζον ἕτερόν ἐστι τοῦ χαρακτηριζομένου· τὸ δ' ἐπεξηγήσις ἐστι τοῦ μὴ διωρισθαι καὶ τοῦ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεσθαι λόγον· ἄκατὰ ταῦτόν' γὰρ, φησὶν, ἔν παντὶ πρόεισιν, ἢ ἀχωρίστως, ἐπεὶ καὶ ἀπεριγράπτως· διὰ τοῦτο καὶ αἰδιος ἢ

²⁴⁰ PG 152, 360 A.

²⁴² Ioan 5, 17.

²⁴⁴ Isaia 8, 14; Romani 9, 32–33.

²⁴⁵ «deosebirea»: cea a firii (ființei) dumnezeiești de lucrarea dumnezeiască.

²⁴⁶ «caracterizarea de la început»: faptul de a se caracteriza dumnezeiască fire de către dumnezeiasca lucrare, fapt consemnat în micul citat dinaintea celui dat de Caleca.

²⁴¹ Sau de nedescris.

²⁴³ Fontem non inveni.

chip bine-cinstitor [de Dumnezeu], dumnezeiasca lucrare este *veșnică*, mai bine zis *lucrarea-în-sine* [sau *însăși-lucrarea*], datorită faptului de a nu fi lucrarea ruptă de ființă, ci a primi același înțeles, datorită însușirii firii simple și netrupești»²⁴⁰;

și apoi ceea ce ai lăsat deoparte:

«dar cu totul într-o totuna [cu ființa] preexistând, deosebită [de aceasta] și – cum s-ar zice – în chip nescris-împrejur²⁴¹; [că] nu existând mai întâi în *potență*, mai apoi a ajuns din *în potență* la *în lucrare*; [ci] cum s-a zis întrucâtva și de către Domnul: 'Tatăl Meu până acum lucrează; și Eu lucrez'²⁴²,²⁴³.

Cum să nu te scârbești de sminteala acestuia, pe drept, că pe de-a-ntregul în favoarea lui a introdus citatul?; că nici [de tăiat] nu l-a putut tăia cât să pară în folosul lui. Că îndoirea voi[nțe]lor și lucrărilor celor în Hristos (precum și a firilor) – care lui îi este 'piatră de poticnire'²⁴⁴ – neclintită stă de față, vădit arătând deosebirea²⁴⁵; și se împiedică, așadar, de aceasta și pe bună dreptate se și zdrobește. Iar cele pe care le-a lăsat deoparte – și anume caracterizarea pomenită la început²⁴⁶ și faptul că [lucrarea] preexistă pururea, într-o totuna cu ființa [și] deosebită [de aceasta], pomenit spre sfârșit – vădit îi aduc acestuia rană de moarte; că faptul dintâi strigă lămurit că [lucrarea] este altceva decât ființa (de vreme ce una este ceea ce caracterizează și alta ceea ce este caracterizat), iar celălalt este tâlcuirea faptului că [lucrarea] nu se rupe de ființă și primește același înțeles [cu ființa] (că zice 'cu totul într-o totuna preexistă', adică în chip nedespărțit [de ființă], de vreme ce [zice că] și în chip nescris-împrejur); pentru aceasta și *veșnică* este lucrarea –

ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ αὐτενέργεια· τοῖς μὲν γὰρ συνθέτοις πᾶσιν ὑστερογενῆς ἡ ἐνέργεια, διὰ τὸ προὔποβεβλησθαι τὴν ὕλην, εἶθ' οὕτως τὸ εἶδος ἐπήχθαι καθ' ὃ ἡ ἐνέργεια· τῇ δ' ἀπλῇ καὶ ἀσωμάτῳ φύσει συνουσιῶται ἡ ἐνέργεια, ἴν' οὕτως εἶπω, καὶ 'οὐ δυνάμει πρότερον οὕσα' φησὶν 'ὑστερον εἰς τὸ ἐνεργεῖα ἐκ τοῦ δυνάμει κατέστη'· πρὸς τὴν τοιαύτην διάνοιαν ὁ μακάριος ἄγει τὸ εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο· «Ὁ Πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, [f72^v] καὶ γὰρ ἐργάζομαι», οἰοῦναι παντὶ τῷ αἰῶνι συμπαρεκτεινομένην ἔχει τὴν ἐνεργητικὴν δύναμιν, ὡς συναῖδιον οὖσαν αὐτῷ. ταῦτα οὐ κατὰ τῆς ἀκινδυνιανῆς αἰρέσεως ἐστίν, εἰπέ μοι; ταῦτα οὐ πρὸς ἡμῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἢ τὴν μέσσην ὁδὸν βαδίζουσα καὶ βασιλικήν, οὔτε παντάπασιν οὕτως συνάγει καὶ εἰς ταῦτόν ἄγει τὴν ἐνέργειαν τῆ οὐσίας, ὡς ἀδιάφορον πάντῃ φρονεῖν, οὔτε μὲν διορίζει τελῶς καὶ εἰς κτίσμα κατὰγει; τὸ γὰρ θαυμαστὸν τῆς σεμνῆς αἰρέσεως ὅτι περ αἱ μὲν ἄλλαι μιᾶς τινος δόξης ἐκάστη τῶν ἐναντίων προὔστησαν, πρὸς ἀλλήλας μαχόμενας· ἡ δ' αὐτὴ περὶ τῶν αὐτῶν τάναντία γυμνῇ τῇ κεφαλῇ δοξάζει, ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦτο βαδίζουσα, ποτὲ δ' ἐπ' ἐκεῖνο. πρὸς τοῖς εἰρημένοις τὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου προαγαγόν, ὅτι 'ἐπὶ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν τῆ οὐσίας λόγον ἐπιδέχεται ἡ ἐνέργεια', παρ' ἑαυτοῦ μὲν τὸν λόγον τῆς οὐσίας τε καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ἀπέδωκε, συλλογιζόμενος δὲ ἐπήνεγκεν ὡς

²⁴⁷ Adică: potrivit căruia.

²⁴⁸ Adică: zisele sau tezele acestea.

²⁴⁹ Sfântul Marcu folosește aici termenul de *erezie* în sensul lui inițial, nespecializat, cel de *alegere, opțiune* și, prin urmare, de *grup de oameni ce au aceeași opțiune*; astfel că *erezia cea cinstită* (opusă anterioarei *erezii achindiniene*) nu este alta decât Biserica.

²⁵⁰ «celelalte»: celelalteerezii; adică, în limbajul de azi: ereziile.

²⁵¹ Adică: în privința raportului dintre lucrare și ființă, Biserica spune – așa cum am văzut – și că lucrarea 'primește același cuvânt [descriptiv]' cu ființa, fiind nedespărțită de aceasta, și că se deosebește de aceasta.

mai bine zis *lucrarea-în-sine* [sau *însăși-lucrarea*] – pentru că în cazul celor compuse lucrarea este ulterioară lor, din pricină că le premerge materia și abia mai apoi [le] vine asupra chipul-*eidos* după care²⁴⁷ le este lucrarea; pe când în cazul firii celei simple și netrupești lucrarea a fost – ca să zic așa – *împreună-în-ființată* [ființei] și – [cum] zice – 'nu existând mai întâi *în potență*, mai apoi a ajuns din *în potență* la *în lucrare*'; la înțelesul acesta aduce [deci] fericitul [Teodor] acea spusă evanghelică 'Tatăl Meu până acum lucrează; și Eu lucrez', adică însoțitoare a tot veacul [Își] are întinsă puterea lucrătoare, ca pe una ce *Îi* este împreună-veșnică. Acestea²⁴⁸ – spune-mi – oare nu împotriva ereziei achindiene sunt? Oare nu acestea sunt spuse de către noi și de către Biserică, [aceea] care pe calea de mijloc pășind și împărătească, nici nu adună cu totul într-o lucrare cu ființa, socotindu-o totuna [cu ea], spre a o cugeta într-o lucrare nediferită [de aceasta], nici nu o desparte cu desăvârșire, coborându-o în rândul zidirilor? Că minunat este în cazul ereziei celei cinstite²⁴⁹ aceea că, în vreme ce celelalte²⁵⁰, susținând fiecare o anumită socotință, se împotrivesc [socotințelor] celor contrare, luptându-se întreolaltă, aceasta în privința acelorași [lucruri] susține – fără sfială – socotințe contrare²⁵¹, înclinând²⁵² când spre una, când spre alta.

Pe lângă acestea [să observăm că], punând²⁵³ mai întâi de față spusa marelui Vasile [cum că] 'în privința firii celei netrupești și simple același înțeles al ființei îl primește [și] lucrarea', mai apoi dă de la sine însuși înțelesul [ca definiție] al ființei și puterii și lucrării²⁵⁴ și concluzionează, prin raționament, cum că

²⁵² Literal: pășind.

²⁵³ Este vorba de Caleca.

²⁵⁴ Este vorba de definițiile pe care Caleca le dă – în cazul celor trupești și compuse – ființei, puterii și lucrării, cele notate de sfântul Marcu imediat mai jos, în fraza următoare.

«ἐπεὶ τὰ σωματικά καὶ σύνθετα οὕτως, ὁ δὲ θεὸς ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος ὁμολογεῖται, εἰσὶν ἄρα ταῦτα πάντα ἐν τῷ θεῷ ἐν καὶ οὐσία, κατὰ τὸν τοῦ διδασκᾶλου λόγον».

εἰ μὲν οὖν καὶ τὰ ἐν τῷ θεῷ τοιαῦτα οἷα τὰ παρ' ἡμῖν, ταῦτόν αὐτῷ ἔσται τὸ τε καθ' αὐτόν ὑφεστάναι (ὅπερ ἔστι τῆς οὐσίας λόγος) καὶ τὸ ἀρχὴν εἶναι ποιητικὴν (ὅπερ ἔστι τῆς δυνάμεως)· ἀλλὰ μὴν οὐ ταῦτα ταῦτα· τὸ μὲν γὰρ ἀπολύτως νοεῖται, τὸ δὲ τῶν πρὸς τι τυγχάνει. ἔπειτα, εἰ ἐν τῷ θεῷ ταῦτόν ἔστι τὸ τε ὑφιστάναι καὶ τὸ ἀρχὴ εἶναι, ἅμα θεὸς ἔσται, καὶ ἅμα [f73] τὰ κτίσματα· καὶ οὕτω, κατὰ τοὺς προειρημένους λόγους, εἰς τὴν ἑλληνικὴν δόξαν (ἢ ἀδοξίαν μᾶλλον) ἀγόμενος ἀπαχθήσῃ, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον φάναί. εἰ δ' ἕτερός τις ἐν θεῷ τούτων ὁ λόγος, θαυμαστόν μὲν ἂν εἴη εἰ μὴ κακεῖ νοοῖτο τὸ καθ' αὐτὸ ὑφεστῶς. πόθεν δὲ καὶ δῆλον ὡς αὐτός ἔστι λόγος, ἀδηλος ὦν ὅστις εἴη; ἀλλ', ὡ βέλτιστε, 'λόγον' ἐνταῦθα φησὶν ὁ μέγας οὐ τὸν τοῦ εἶναι λόγον, ἤτοι τὸν ὀρισμόν· ἐκεῖνος γὰρ ἕτερος ἐκατέρου τούτων, καὶ ἐκάστου γε μὴν τῶν περὶ θεὸν θεωρουμένων, καὶ μάρτυς αὐτός ὁ οὐρανοφάντωρ, ἐν οἷς Πρὸς Εὐσταθιον ἐπιστέλλει φάσκων·

²⁵⁵ PG 152, 360 D.

²⁵⁶ Adică: dacă putem fără probleme transfera întocmai în cazul lui Dumnezeu conceptele valabile în cazul nostru (cum făcea Caleca).

²⁵⁷ Prin socotință/nesocotință am încercat să redăm jocul de cuvinte δόξα/ἀδοξία (opinie/neslăvire).

²⁵⁸ Este avut, probabil, în vedere locul *Romani* 1, 23; nesocotința elinească ar fi faptul de a ajunge a ne închina zidirii, în locul Ziditorului.

²⁵⁹ Adică și în cazul lui Dumnezeu.

²⁶⁰ Înțelesul frazei ar fi: dacă în cazul lui Dumnezeu înțelesurile-definiție al acestora (al *ființei*, al *puterii*, al *lucrării*) diferă de cele din cazul oamenilor, atunci, de vreme ce nu știm aceste înțelesuri-definiție, pe ce teme să socotim că acestea (*ființa*, *puterea* și *lucrarea*) au același înțeles-definiție?

«dacă așa [stau lucrurile cu] cele trupești și compuse, iar Dumnezeu este mărturisit [a fi] simplu și necompus, atunci în Dumnezeu toate acestea sunt *una* și [sunt] *ființă*, după cuvântul învățătorului»²⁵⁵.

Mai întâi, așadar, dacă și cele din Dumnezeu sunt asemenea cu cele de la noi²⁵⁶, atunci totuna Îi va fi faptul de *a subzista de sine* (după cum [îi] este definiția ființei) și cel de *a fi obârșia făcătoare a zidirilor* (după cum este definiția puterii); dar acestea nu sunt totuna [în Dumnezeu]; pentru că faptul cel dintâi se înțelege [a fi] în chip dezlegat de toate, pe când cel de al doilea ține de cele relaționale. Mai apoi, dacă același lucru este în Dumnezeu faptul de *a subzista* [de Sine] și cel de *a fi obârșia făcătoare a zidirilor* și cel de *a fi entelehia unei astfel de puteri*, atunci [aceeași realitate] va fi totodată [și] *Dumnezeu și zidiri*; și așa, conform definițiilor de mai sus, te vei abate la socotința – sau, mai bine zis, 'la nesocotința'²⁵⁷ – elinească, ca să zicem ca Apostolul²⁵⁸. Iar dacă oarecare alt înțeles [ca definiție] au acestea în [cazul lui] Dumnezeu, de mirare ar fi, pe de o parte, [ca] ființa să nu fie înțeleasă și acolo²⁵⁹ drept ceea ce subzistă de sine; și, pe de alta, pentru ce să fie clar că același [le] este înțelesul [ca definiție], de vreme ce nearătat [le] este înțelesul [acesta ca definiție]²⁶⁰? Dar – o, preaiscusitule – marele [Vasile] numește aici *înțeles* nu înțelesul faptului de a fi, adică *definiția*; că [înțelesul] acela²⁶¹ este altul decât al oricăruia din acestea două²⁶² și [decât] oricare dintre cele ale celor văzute împrejurul lui Dumnezeu; și martor [îmi] este însuși arătătorul-de-cele-cerești²⁶³, în cele ce îi scrie lui Evstathie zicând:

²⁶¹ Adică: definiția faptului de a fi al lui Dumnezeu.

²⁶² Adică: altul decât cel al *puterii* și cel al *lucrării*.

«ὅταν ἀποδιδῶ τις λόγον ἐκάστου τούτων τῶν ὀνομάτων καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως περὶ ἣν τὰ ὀνόματα, οὐ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρων ἀποδώσει λόγον· ὧν δὲ ὁ λόγος ἕτερος, τούτων καὶ ἡ φύσις διάφορος, ἦτοι τὸ εἶναι»·

καὶ μὴν καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἕτερον εἶναι τῷ λόγῳ τὴν ἐνέργειαν τῆς οὐσίας προθυμότατα συγχωρεῖς· ἡ μὲν οὖν διενηνόχασιν ἀλλήλων, οὐ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχονται λόγον· ἡ δὲ μὴ διενηνόχασιν, τὸν αὐτὸν ἐπιδέχονται λόγον δέ, οὐ τὸν ὀρισμὸν· ἀλλὰ τίνα τοῦτον; τὸ κοινῆ τοῖς τρισὶ προσώποις ὑπάρχειν (μία γὰρ τῶν τριῶν ἡ ἐνέργεια, καθάπερ καὶ ἡ οὐσία), τὸ ἄκτιστον ἐκότερον εἶναι, τὸ ἀπερίγραφτον, τὸ αἰδιον, τὸ ἀχώριστον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀπλοῦν·

«ὁ ἀληθῆς» γὰρ «λόγος διδάσκει» φησὶν ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεολόγος «ἀπλοῦν εἶναι τὸ θεῖον καὶ μίαν ἀπλήν ἐνέργειαν ἀγαθὴν ἔχειν, πᾶσι τὰ πάντα ἐνεργοῦσαν κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου ἀκτίνα».

κατὰ δὴ ταῦτα πάντα τὸν αὐτὸν ἐπιδέχονται λόγον δύο γε μὴν ὅμως ὄντα, καὶ διαφέροντα πάντως ἐν ἄλλοις, ἡ δύο [f73^v] τῶν θεῶν πατέρων ἀντικρὺς ἀποφαινομένων, ἀριθμὸν εὐρεῖν χωρὶς διαφορᾶς μηδαμῶς ἐνδέχεται. τίς δὲ καὶ ὅλως ἀνάγκη τὰ τὸν αὐτὸν ἐπιδεχόμενα λόγον ἐν καὶ ταῦτον εἶναι; τὸ μὲν γὰρ εἴρηται, τὸ δ' ἀπηγόρευται «φύσις γὰρ καὶ ἐνέργεια», κατὰ τὸν θεῖον Κύριλλον, «οὐ ταῦτον»· ἀλλὰ καὶ τὰ συνώνυμα

²⁶³ Adică: Vasile cel Mare.

²⁶⁴ Ed. Les Belles Lettres, Paris 1961, vol. II, *Epistola* 189, p. 8.

²⁶⁵ Este vorba, așadar, atât de ființă, cât și de lucrare.

²⁶⁶ Adică: dumnezeirea, 'divinitatea'.

²⁶⁷ PG 94, 840 A.

²⁶⁸ Adică: din unghiul acestora toate câte le lucrează zidurilor.

²⁶⁹ Adică: faptul că *ființa* și *lucrarea* primesc același înțeles (ca cel de a fi – fiecare – nezidită, comună Persoanelor Treimii etc.) este ceva ce s-a zis

«pentru că atunci când cineva dă înțelesul [definiție al] fiecăreia din numirile acestea și [pe cel] al înseși firii împrejurul căreia sunt numirile, nu același înțeles [îl] dă în amândouă [cazurile]; iar al căror înțeles este altul, acestora și firea le este deosebită»²⁶⁴, adică faptul de a fi.

[Dar] și tu însuți [puțin] mai departe accepti cu foarte multă bunăvoință faptul că lucrarea – prin definiție – este altceva decât ființa; or, dacă se deosebesc întreolaltă, nu pot primi aceeași înțeles; iar dacă nu se deosebesc atunci primesc, *înțeles* însă, *nu definiție*; și care este [înțelesul] acesta? – faptul de a fi comună celor Trei persoane²⁶⁵ (că una este lucrarea celor Trei, precum și ființa), faptul de a fi fiecare nezidită, necircumscrișă ['nescrisă-împrejur'], veșnică, nedespărțită, netrupească, simplă; pentru că

«[ne] învață cuvântul adevărului» zice de-Dumnezeu-cuvântătorul din Damasc «că dumnezeiescul²⁶⁶ este simplu și că are lucrare bună – una [și] simplă – lucrătoare toate tuturora, în chipul razei soarelui»²⁶⁷.

Așadar, după acestea 'toate'²⁶⁸ același înțeles [ca atribut] îl primesc [ființa și lucrarea]; însă *două* fiind [ele] și cu totul deosebite [fiind] întreolaltă; că dumnezeieștii Părinți zic limpede 'două', iar a folosi număr fără [a exista] deosebire [între cele numărate] – aceasta nicidecum nu se poate. Și care ar fi – la urma urmei – pricina ce le-ar sili numaidecât pe cele ce primesc același înțeles [ca atribut] să fie *una* și *totuna*? (că primul lucru s-a zis [de Părinți], pe când celălalt [tot de ei] s-a oprit²⁶⁹; pentru că «firea și lucrarea» după dumnezeiescul Chiril «nu sunt totuna»²⁷⁰); că și sinonimele

de către Părinți; dar tot ei sunt cei ce interzic ca, pe temeiul acestui fapt, să fie considerate o singură realitate.

²⁷⁰ *Cartea tezaurilor* [sau *vistierilor*], PG 75, 312 C.

ταῦτόν μεν ἔσται τῷ γένει καὶ εἶδει τυχόν· ἐπειδὴ καὶ τῷ λόγῳ ταῦτόν δε ἀριθμῷ οὐκ ἀνάγκη πολυώνυμα γὰρ ἤδη ταῦτα καλεῖται, καὶ οὐ συνώνυμα, καθάπερ λωπίον καὶ ἱμάτιον, ἢ ὡς ὅταν Σίμωνα καὶ Πέτρον καὶ Κηφάν τὸν αὐτὸν λέγωμεν.

ἀλλ' «ὁ θεῖος» φησὶ «Μάξιμος 'τὰ μὴ πάντη ταῦτὰ ἀλλήλοις, ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τοῦ εἶναι οὐδαμῶς' φησὶν 'ἐπιδέχεσθαι λόγον'· ὥστε κατ' ἐκεῖνον οὐκ ἐγνωρεῖ λέγειν τὴν ἐνέργειαν τῆς οὐσίας καὶ ὁπωσοῦν διαφέρειν ἐπὶ Θεοῦ· εἰ γὰρ καὶ ὁπωσοῦν, οὐχ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεται λόγον».

οὐ τὴν ἐνέργειαν πρὸς οὐσίαν συγκρίνων ὁ μέγας οὕτω ταῦτα φησὶν, ἀλλ' ἴν' ὅλον ἐκθώμεθα τὸ ῥητόν (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῦτο παρέλιπες ἀκακούργητον, οὐδ' ὀλόκληρον ἔθηκας), οὕτως ἔχον ἔστι·

«τὰ μὴ ἀλλήλοις πάντη ταῦτὰ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τοῦ εἶναι οὐδαμῶς ἐπιδέξεται λόγον· οὐσίας γὰρ – ἦτοι φύσεως, φέρε εἰπεῖν – πρὸς οὐσίαν, ἢ ποιότητος πρὸς

²⁷¹ «acestea»: cele care și după număr sunt [tot]una, care – adică – nu sunt realități distincte întreolaltă, ci sunt o singură realitate.

²⁷² Vezi și capul al treilea din *Capetele silogistice*.

²⁷³ Pe spațiul limbii grecești, în cazul *sinonimelor* avem realități distincte ce se pot numi cu același nume (de pildă: *Petru* și *Pavel* se pot numi cu același nume comun de *om*), pe când în cazul *polionimelor* avem o singură realitate care poate fi numită cu mai multe nume (de pildă: *ființă* și *chip* și *fire* sunt – în cazul lui Dumnezeu – nume ale uneia și aceleiași realități; vezi al 3-lea cap silogistic al sfântului Marcu).

²⁷⁴ Caleca, adică.

²⁷⁵ PG 152, 360 B.

²⁷⁶ Pentru o mai bună înțelegere a locului din sfântul Maxim, dăm aici – între acolade – și fraza anterioară.

²⁷⁷ Adică: după definiția modului de a fi al fiecăruia dintre ele, după 'formula' lor ontologică, după amprenta ontologică [unică!] a fiecăruia dintre ele. 'Axioma ontologică' subînțeleasă aici de sfântul Maxim este următoarea: realitățile cu aceeași formulă/amprentă ontologică nu diferă întru

pot fi totuna după gen și chiar după specie (că sunt și după înțeles), dar nimic nu le silește să fie [tot]una și după număr; pentru că acestea²⁷¹ se numesc deja *polionime*, nu *sinonime*²⁷²; precum *haină* și *veșmânt*; sau când *Simon* și *Petru* și *Chifa* pe același îl numim²⁷³.

Dar «dumnezeiescul Maxim» zice²⁷⁴ «spune [cum că] 'cele ce nu sunt întreolaltă cu totul totuna nu pot nicidecum primi unul și același înțeles al faptului [lor] de a fi [adică aceeași definiție]'; încât – după acela – nu este îngăduit a zice că în Dumnezeu lucrarea diferă în vreun fel de ființă; că, dacă ar diferi în vreun fel, nu ar mai primi unul și același înțeles»²⁷⁵.

Nu comparând lucrarea cu ființa zice acestea într-acest chip marele [Maxim]; ci – ca să punem de față spusa întreagă, că nici pe aceasta nu ai lăsat-o nemăsluită, nici întreagă nu ai dat-o – așa zice²⁷⁶:

«{deosebirii, oricare ar fi ea – de vreme ce este arătătoare a neasemănării și alterității unor [realități] față de alte [realități], după înțelesul modului faptului lor de a fi²⁷⁷ – îi este dat a aduce cu sine *câtimea* realităților ce se deosebesc [întreolaltă]: fie a ființelor, fie a calităților [dobândite], fie a însușirilor [...]; pentru că fără *câtime* este cu neputință a fi adevărită arătarea vreunei deosebiri}; că cele ce nu sunt întreolaltă întru totul totuna nu vor primi nicidecum unul și același înțeles al faptului lor de a fi²⁷⁸; pentru că două ființe (ori firi, de voiești să le

nimic întreolaltă, ci sunt întru totul totuna și în cazul lor nu mai există *câtime* (adică nu mai sunt *mai multe*, ci sunt *una*). Notăm că, puțin mai sus, sfântul Vasile percepea înțelesul faptului de a fi drept definiție; tot așa percepe sfântul Maxim drept definiție înțelesul modului faptului de a fi.

²⁷⁸ Adică: nu pot primi aceeași definiție ontologică, nu au nicidecum aceeași amprentă ontologică (tocmai întrucât diferă întreolaltă, ca realități distincte între ele).

ποιότητα, ἢ ιδιότητος πρὸς ιδιότητα, ἢ καὶ εἴ τι ἕτερον τῶν ὅσα μὴ πάντη ταῦτά (τὰ πάντη γὰρ ἀλλήλοις ταῦτά καὶ διαφορᾶς ἀνεπίδεκτα) ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τοῦ πῶς εἶναι λόγον, οὐδέποτε λέγειν δυνάμεθα».

βλέπεις ὡς οὐσίαν πρὸς οὐσίαν συγκρίνει, καὶ ποιότητα πρὸς ποιότητα; πῶς γὰρ καὶ ἐναντία ἑαυτῷ ἐφρόνει, τῷ τε θεῷ Κυρίλλῳ, 'φύσις καὶ ἐνέργεια' λέγοντι [f74] διαόρηθην ὡς 'οὐ ταῦτόν', καὶ τῷ σοφῷ Βασιλείῳ γράφοντι πρὸς Εὐστάθιον, οὐ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρων εἶναι τὸν λόγον ἐπὶ τούτοις τὸν μέγαν Γρηγόριον διαβάλλει τὸν Νύσσης, λέγοντα – φησὶν – ἐν τῷ εἰς τὸ Ἄισμα τῶν ἁσμάτων:

«φύσις ἐστὶν ἢ πάντων ὑπερκειμένη δύναμις καὶ ἐνέργεια, ἧς ἔργα τὰ τε ἄλλα πάντα καὶ τὰ οὐράνια κάλλι».

φεῦ, εἰς οἷα φέρεται ψυχὴ παροιστρῶσα τῇ δυσσεβείᾳ καὶ τὸν τοῦ θεοῦ φόβου ζυγὸν ἀτιμάσασα: τὰναντία γὰρ πάντα τοῦ διδασκάλου περιφανῶς λέγοντος καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας μόνης ἰδία θεολογοῦντος, «ἦν 'χειρὰ Θεοῦ' τροπικῶς» ἐν τῷ Ἄισματι λεγομένων ἐξείληφε, καὶ πρὸς τὴν φύσιν αὐτὴν διακρίνοντος, ὁ ματαιολόγος οὗτος καὶ φρεναπάτης, ὡσπερ πολλὴν ὀκνηρίαν κατεγνωκῶς ἡμῶν, εἰ μὴ μέλλοιμεν ἐρευνήσαντες τὸ ὀρθὸν προκομίσειν, εἰς ταῦτόν ἄγει τὴν φύσιν τῇ ἐνέργειᾳ, καὶ τοῦθ' οὕτω γελοίως, ὡς μὴ δ' ἀκολουθίαν τινα, μὴ δὲ διάνοιαν ὅλως ἔχειν. τί γὰρ φησὶν ὁ ἅγιος ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει;

²⁷⁹ Adică nu se mai disting unele de altele, ci constituie o singură realitate continuă.

²⁸⁰ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Epistola a XII^a. Către Ioan Cubicularul (Despre dogmele cele drepte ale Bisericii lui Dumnezeu)* 7 (Că în Hristos deosebirea este a unor realități – adică ființe – și nu a unor calități), ΕΠΕ 15 Β, 193-194; vezi și PSB 81, p. 82.

²⁸¹ *Tezaure*, PG 75, 312 C.

²⁸² Este vorba de Caleca.

zici așa) ce nu sunt întru totul totuna – sau două calități [dobândite] sau două însușiri sau orice altceva din cele ce nu sunt întru totul totuna (că dacă sunt întru totul totuna întreolaltă atunci nu mai suportă deosebire²⁷⁹) – nu pot nicidecum avea același înțeles [sau definiție] al modului faptului lor de a fi»²⁸⁰.

Vezi că [sfântul] compară ființă cu ființă și calitate cu calitate? Căci cum ar cugeta cele potrivnice lui însuși și dumnezeiescului Chiril, care zice limpede că 'firea nu este totuna cu lucrarea'²⁸¹, și înțeleptului Vasile, care îi scrie lui Evstathie că nu același înțeles este amândurora; pe lângă acestea, îl defaimă²⁸² [și] pe marele Grigorie al Nyssei, care – zice el – [ar] spune în [tâlcuirea] la Cântarea cântărilor [că]

«fire este puterea și lucrarea cea mai presus de toate, ale căreia lucruri sunt toate celelalte și [toate] frumusețile cerești»²⁸³.

Vai, unde ajunge sufletul cel îndărătnicit de reaua-credință și care a lepădat jugul fricii dumnezeiești; că tocmai pe cele potrivnice [acestora] vădit spunându-le învățătorul [acela] și doar despre lucrare – aparte – teologhisind, pe care o înțelege a fi numită în *Cântare* «metaforic 'mâna Domnului'²⁸⁴»²⁸⁵ și pe care o deosebește de fire, grăitorul acesta de cele deșarte și amăgitorul – socotindu-ne, poate, trândavi foarte și nepăsători [de] a cerceta și a pune de față zicerea [sfântului] – socotește firea a fi totuna cu lucrarea – și aceasta în chip de răs, că nicăieri nu se zice acolo undeva [de către sfântul] așa ceva sau ceva în acest înțeles; pentru că ce zice sfântul în locul acela? –

²⁸³ PG 152, 357 C.

²⁸⁴ *Cântarea cântărilor* 5, 4.

²⁸⁵ PG 44, 1012 A.

«πάντας λογισμούς» ἡ ψυχὴ «καὶ πᾶσαν ἐρευνητικὴν νοημάτων δύναμιν ἀνακινούσα καὶ περιεργαζομένη καταλαβεῖν τὸ ζητούμενον, ὅρον ποιεῖται τῆς καταλήψεως τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνέργειαν μόνην τὴν μέχρις ἡμῶν κατιούσαν»·

καὶ μετὰ μικρόν·

«ἢ τὰ θεῖα διερευνωμένη ψυχῇ, ἐπειδὴν τῶν κάτωθεν πρὸς τὴν τῶν ὑπερκειμένων γνῶσιν ἑαυτὴν ἀνατείνει, τὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ θαύματα καταλαβοῦσα, περαιτέρω προελθεῖν διὰ τῆς πολυπραγμοσύνης τέως οὐ δύναται»·

καὶ μετ' ὀλίγα·

«τὰ δι' ὧν ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ διαδείκνυται βλέπουσα ἢ ψυχῇ, [f74^o] διὰ τοῦ θαύματος τῶν φαινομένων, ἀναλογίζεται τῇ διανοίᾳ τὸν διὰ ἔργων νοούμενον ὅτι ἐστί»·

καὶ αὐθις·

«ὅρος τῇ ψυχῇ τῆς τοῦ ἀφράστου γνώσεώς ἐστὶν ἡ ἐμφαινομένη τοῖς οὖσιν ἐνέργεια, ἣν 'χειρὰ' λέγεσθαι τροπικῶς ἐνόησαμεν»·

καὶ πάλιν·

«ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μόνην τέως τὴν χειρὰ θεασαμένη, δι' ἧς ἐρμηνεύεται ἡ ἐνεργητικὴ αὐτοῦ δύναμις· οὐ γὰρ χωρεῖ ἡ ἀνθρώπινη πενία, τὴν ἀόριστόν τε καὶ ἀπερίληπτον φύσιν ἐν ἑαυτῇ δέξασθαι»·

καὶ μετὰ μικρόν·

«πᾶσα ἢ τῶν ὄντων κτίσις, τῆς χειρὸς ἐκείνης ἔργον ἐστίν, ὡς ὁ προφήτης φησὶν· 'ἡ χεὶρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα'· τῆς οὖν ἐνεργείας ἐκείνης ἔργα, τὰ τε ἄλλα πάντα, καὶ τὰ οὐράνια κάλλη»·

²⁸⁶ cf. *Cântarea cântărilor* 5, 8.

²⁸⁷ *Isaia* 66, 2.

²⁸⁸ PG 44, 1009 B-1012 C; vezi și PSB 29, p. 207-208.

«mișcându-și sufletul toate gândurile și toată puterea cercetătoare a înțeleșurilor și străduindu-se să cuprindă ceea ce caută, își face hotar al cuprinderii lui Dumnezeu lucrarea ce coboară până la noi»;

și puțin mai încolo:

«sufletul care cercetează cele dumnezeiești, din cele de jos la cunoașterea celor de deasupra întinzându-se pe sine însuși, cuprinzând [adică înțelegând] minunile lucrării Lui, nu poate – prin ațintirea la [cele] multe – merge mai departe»;

și puțin după:

«pe cele prin care se arată lucrarea lui Dumnezeu văzându-le sufletul, prin minunea celor văzute Îl socotește cu cugetarea pe Cel înțeles – din lucrurile Lui – că este»;

și iarăși:

«hotar al cunoașterii Celui negrăit îi este sufletului lucrarea [Lui] arătată în cele ce sunt, [lucrare] ce am înțeles că se numește metaforic 'mână'»;

și iar:

«iubit-a sufletul [pe Mirele]²⁸⁶ chiar și numai singură 'mâna' aceasta acum arătată văzându-I-o, prin care se tâlcuiește puterea Lui lucrătoare; pentru că nu poate sărăcia omenească a primi în sine firea cea nehotărnică și necuprinsă»;

și puțin mai departe:

«toată zidirea celor ce sunt este lucru al mâinii aceleia, cum zice prorocul: 'mâna Mea a făcut acestea toate'²⁸⁷; că lucruri ale lucrării aceleia sunt toate celelalte și frumusețile cerești»²⁸⁸.

οὕτω μὲν ἔχουσι τὰ τοῦ ἁγίου ῥήματα, τό τε διαφέρον πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἐνεργείας καὶ τὸ ταύτης μὲν ληπτὸν καὶ ὄρατὸν ὅπωςδὴποτε, ἐκείνης δὲ ἀκατάληπτον, εὐ μάλα διατρανοῦντα. οὕτω δὲ αὐτὰ πρὸς τοῦναντίον διέστρεψεν οὗτος ὁ σχέτλιος, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τῶν ἀκουόντων ἀπώλειαν – ὥσπερ δὴ καὶ ἑαυτοῦ πρῶτον – πραγματευόμενος· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς Ἀντιρρήτικοῖς τοῦ αὐτοῦ πατρός, ἕτερα πάλιν ἀναπλασάμενος ὥσπερ οἱ ὄνειρώττοντες ἐπεμβάλλει, τὰ μῆτε εἰρημένα, μῆθ' ὅλως ὄντα διασκευάζων· εἰσάγει γὰρ τὸν Εὐνόμιον μὲν ὡς ἐγκλημα τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῖς Ὁρθόδοξοις προφέροντα, τὸν διδάσκαλον δὲ ὑπεραπολογούμενον ὡς οἰκείου τοῦ δόγματος· ταῦτα δὲ ὅτι περ οὐδαμοῦ τοῦ βιβλίου κεῖται πάρεστιν αὐτόθεν τοῖς βουλομένοις μαθεῖν· ὅτι δὲ καὶ τάναντία καὶ ἡ διάκρισις πανταχοῦ κατὰ τὸ κοινὸν φρόνημα τῶν ἁγίων δῆλον ἐξ ὧν ἐν τῷ δευτέρῳ [f75] τῶν αὐτῶν φησὶν Ἀντιρρητικῶν ὁ πατήρ·

«τὰ ὀνόματα δι' ὧν τὸ θεῖον διασημαίνεται, τινὰ μὲν ἐνδεικτικὰ τῆς θείας μεγαλωσύνης ἐστίν, αὐτὰ ἐφ' ἑαυτῶν λεγόμενά τε καὶ νοούμενα, τινὰ δὲ ταῖς ὑπὲρ ἡμᾶς τε καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐνεργείαις ἐπονομάζονται»·

καὶ μετὰ μικρόν·

«τὴν κρατητικὴν τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων ἐνεργειαν, ἢ τοῦ Παντοκράτορος ἔμφασις ὑποδείκνυσιν».

ἀλλὰ ταῦτα πάντα συγκεφαλαιούμενος ἐπιφέρει·

²⁸⁹ A lucrării.

²⁹⁰ A firii.

²⁹¹ Literal: le inserează; cf. PG 152, 357 C.

²⁹² PG 45, 524 AB.

Așa sunt, deci, vorbele sfântului, înfățișând foarte lămurit deosebirea lucrării de fire, și însușirea acesteia²⁸⁹ de a fi cu putință de luat și de văzut, iar a aceleia²⁹⁰ de a fi de necuprins. Astfel le-a întors pe dos încapățânatul ăsta, nelucrând nimic altceva decât pierzania celor ce îl ascultă, cum și pe a lui însuși, mai întâi.

Dar și în *Antireticele* aceluiași Părinte, iarăși, alte [vorbe] – plâsmuindu-le ca în vis – strecoară²⁹¹, născocind lucruri care nici nu s-au zis, nici nu există nicidecum; că îl prezintă – pe de o parte – pe Eunomie ca acuzându-i pe Ortodocși cum că echivalează *ființa și lucrarea* și, pe de altă parte, pe învățător apărând foarte dogma [aceasta,] ca [pe una] proprie [Bisericii]; faptul că acestea nicăieri nu se află în carte – cei ce vor pot afla aceasta, simplu, de acolo; iar că peste tot [în carte se află] cele contrare acestora și deosebirea [cu pricina], [care și este] după cugetul obștesc al sfinților, vădit este din cele spuse de Părinte în cel de al doilea dintre *Antiretice*:

«[dintre] numirile prin care este însemnat dumnezeiescul, unele sunt arătătoare ale dumnezeieștii măreții – acestea în ele însele spuse și înțelese –, iar altele sunt numite după lucrările cele mai presus de noi și de toată zidirea»;

și după puțin:

«lucrarea cea țiitoare a celor ce se văd în zidire o arată denumirea de 'a-tot-țiitor'»²⁹².

Dar toate acestea recapitulându-le conchide²⁹³:

«Acestea le zice și sfântul Maxim în dialogul cu Anomie așa²⁹⁴: ipostasul acesta al lui Dumnezeu – și nemu-

²⁹³ Acum este vorba despre Caleca, care conchide asupra citatelor ce le-a înșirat.

²⁹⁴ Fontem non inveni.

«ταῦτα καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐν τῷ πρὸς Ἀνόμοιον διαλόγῳ φησὶν οὕτως· Ἄυτὴ ἡ ὑπόστασις τοῦ θεοῦ καὶ ἀθανασία αὐτοῦ ἐστὶ καὶ οὐ μόνον ἀθανασία, ἀλλὰ καὶ ἀφθαρσία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις καὶ κυριότης καὶ δύναμις· καὶ οὐκ ἔστι κατὰ σύνθεσιν ταῦτα ὁ θεός, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους ἐπινοίας ταῦτα λέγεται· ἀθανασία μὲν διὰ τὸ ἀτελεύτητον, ἀφθαρσία δὲ διὰ ἀδιάλυτον» καὶ τὰ ἐξῆς.

εἶτα ἐπάγει παρ' ἑαυτοῦ·

«οὗτος ὁ λόγος τοῦ ἁγίου τούτου πρὸς λύσιν ἀρκέσει τῶν ῥητῶν πάντων ἐν οἷς λέγεται ἄλλο καὶ ἄλλο· ὡς περ γὰρ ἐν ταῦθα ἄλλο μὲν 'δικαιοσύνη', ἄλλο δὲ 'ἀθανασία', καὶ ἔστι διάφορον κατὰ τὸν λόγον, οὐ μὴν κατὰ τὸ πρᾶγμα, οὕτω καὶ ὅπου περ ἂν ἄλλοθι παρὰ τοῖς ἁγίοις τοιοῦτόν τι λέγηται ἄλλο καὶ ἄλλο ἐπὶ θεοῦ, ἐροῦμεν διάφορον κατὰ τὸν λόγον, οὐ κατὰ τὸ πρᾶγμα».

καὶ μετ' ὀλίγα·

«κατὰ μὲν τὸν ἡμέτερον λόγον, ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις, ἄλλο καὶ ἄλλο εἰσὶν· ἐκάστου γὰρ τούτων ὁ λόγος εἶτ' οὖν ὀρισμός διάφορος· κατὰ δὲ τὸ πρᾶγμα, τὸ αὐτό ἐστὶν ὡς περ ὁ κόκκος τοῦ σίτου λέγεται καὶ ἔστιν σπέρμα καὶ καρπός· καὶ ὡς περ τὸ σημεῖον ἐν τῇ γραμμῇ, καὶ ἀρχὴ καὶ τέλος λέγεται· ἀρχὴ μὲν [f75] τοῦ ἐπομένου, τέλος δὲ τοῦ προηγουμένου».

ἤδη μὲν οὖν συγκεχώρηκεν ὅπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπηγόρευε, τὸ διάφορα εἶναι κατὰ τὸν λόγον καὶ ἐκάστου τούτων ἴδιον εἶναι τὸν λόγον· καὶ τ' ἄλλα δὲ πάντα συμ-

²⁹⁵ Literal: de nedizolvat, de nedescompus, indisolubil.

²⁹⁶ PG 152, 364 AB.

²⁹⁷ PG 152, 364 AB.

²⁹⁸ Adică: sunt diferite întreolaltă.

²⁹⁹ PG 152, 364 D-365 A.

rire Îi este; și nu numai nemurire, ci și nesticăciune și dreptate și sfințire și izbăvire și domnie și putere; și Dumnezeu nu este acestea după compunere, ci acestea se spun în diferite sensuri; nemurire [se spune] datorită însușirii de a fi fără-de-sfârșit, nesticăciune – datorită însușirii de a fi de nedezlegat²⁹⁵,²⁹⁶ și celelalte.

Apoi concluzionează de la el însuși:

«cuvântul acesta al sfântului acestuia este suficient spre a risipi toate zicerile în care [Dumnezeu] este numit [a fi] una și alta; că precum aici una este *dreptate* și alta *nemurire* și sunt diferite [doar] în înțeles, nu [și] în realitate, tot așa și unde se zice despre Dumnezeu de către sfinți ceva de acest fel [a fi] – diferit – [și] una și alta, spunem că este diferit în înțeles, nu în realitate»²⁹⁷;

și puțin mai încolo:

«în înțelesul nostru – pe de o parte – *viață* și *înțelepciune* și *putere* sunt una și alta²⁹⁸, pentru că înțelesul – adică definiția – [ce dăm] fiecăruia dintre acestea este diferit; dar după lucru [adică: în realitate] sunt totuna; precum bobul de grâu [care] se numește – și este – *sămânță* și *rod*; și precum punctul de pe o linie [care] se numește și *inceput* și *sfârșit*; *inceput* a ceea ce urmează și *sfârșit* a ceea ce a fost mai înainte»²⁹⁹.

Deja a încuviințat, așadar, ceea ce mai înainte interzicea: faptul de a exista deosebite după înțeles și înțelesul a fi propriu fiecăreia dintre acestea; și nu își dă seama că toate celelalte³⁰⁰ conglăsuiesc cu noi și strâmbă îi este gândirea; că următorii suntem și celor spuse aici de cinstitul Maxim, celui ce zice «nu după compunere a fi Dumne-

³⁰⁰ Adică: toate celelalte texte citate de Caleca.

φωνῶν ἡμῖν οὐκ αἰσθάνεται, κὰν τῇ διανοίᾳ διέστραπται τῷ τε γὰρ σεπτῷ Μαξίμῳ κὰν τούτοις ἐπόμεθα λέγοντι: «μὴ κατὰ σύνθεσιν ἕκαστον, ἀλλ' αὐτὰ τὸν θεὸν εἶναι», τουτέστιν οὐχ ὡς ποιότητος αὐτῷ ταῦτα συμβεβηκέναι, καθάπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται. καὶ τὸ τοῦ σίτου παράδειγμα δεχόμεθα μάλα ἀσμένως, εἶπερ δηλαδὴ 'πράγμα' νοοῖτο τὸ ὑποκείμενον καὶ καθ' αὐτὸ ὑφ'esτώσ: οὕτω γὰρ οὐκ ἂν εἶεν τὰ ἐπὶ θεοῦ λεγόμενα διάφορα πράγματα, δηλαδὴ καθ' αὐτὰ ὑφ'esτώτα ἢ ὅλως ποιοῦντα σύνθεσιν: 'πράγματα' δὲ αὐθις αὐτὰ λέγοντες καὶ διαφέρειν ἀλλήλων ὁμολογοῦντες, οὐ συνδιασχίζομεν τῇ ἐννοίᾳ τὸ ὑποκείμενον, οὐδ' ἐπισωρεύομεν αὐτῷ ταῦτα καὶ σύνθετον ἐξ αὐτῶν ποιοῦμεν, ἀλλ' ἐν εἶναι φρονοῦντες ὅτι ποτέ ἐστι τὸ ἀκατανόητον ἐκεῖνο, καὶ μόνον ὄντως ἀπλοῦν, ἐν ἀκινήτῳ ταυτότητι ὑπεριδρυμένον, οἰκειῶς ἔχειν ὅμως πρὸς ἅπαντα ταῦτα κατὰ τοὺς διδασκάλους φαμέν: ὡσθ' ὅλον εἶναι ἀθανασίαν, καὶ ὅλον ἀφθαρσίαν, καὶ ὅλον δικαιοσύνην, καὶ ὅσα ἐξῆς: καὶ γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς δύναται καὶ γεωμετρικὸς ἅμα εἶναι καὶ μουσικὸς – εἰ τύχοι δὲ καὶ ἰατρικὸς, ἢ καὶ τεκτονικὸς –, ἀλλ' οὐ διὰ ταῦτα σύνθετος ἐκ τούτων ἢ πολυμερῆς νομισθήσεται: καὶ μὴν οὐδὲ ταῦτ' ἐν αὐτῷ πρὸς ἀλληλα συγχυθήσεται καὶ κραθήσεται: δύναται γὰρ ἀμιγῶς ὅτε βούλοιο τούτων ἕκαστον προχειρίζεται: πλὴν οὗτος μὲν ὡς ἕξεις ἔχει ταῦτα καὶ τελειότητος, κτιστὸς γε ὢν καὶ περιγραπτὸς [f76] ἐν σώματι καὶ τοῦ εἶναι ἠργμένος: καὶ διὰ τοῦτ' οὐ δύναται κατὰ προχειρίσιν τε καὶ ἐνέργειαν, ἅμα ταῦτ' ἐπιδεικνυσθαι: θεὸς δὲ ἐξ ἀϊδίου ταῦτα φυσικὰς τε καὶ συνουσιωμένας δυνάμεις ἔχων – οὐδὲν γὰρ αὐτῷ προσεγένετο,

³⁰¹ Fontem non inveni.

³⁰² Așa: din prisma pildei.

³⁰³ Adică: părtaşă a Muselor.

³⁰⁴ Adică: mintea noastră.

³⁰⁵ Adică: din unghiul folosirii.

zeu fiecare [dintre acestea], ci a fi acestea însele»³⁰¹; adică nu ca niște accidente-calități fiindu-I acestea, precum mai sus s-a zis. Iar pilda grâului o primim cu multă bucurie – dacă 'lucru' [sau 'realitate'] se înțelege [aici a fi] subiectul, adică ceea ce subzistă de sine; pentru că așa³⁰² nu mai sunt lucruri deosebite – adică subzistente de sine – cele spuse [a fi] în Dumnezeu, nici nu mai dau loc compunerii, câtuși de puțin; iar dacă noi zicem acestora 'lucruri' [sau 'realități'] și mărturisim a se deosebi ele întreolaltă, nu fărâmițăm cu gândul subiectul [lui Dumnezeu] după numărul acestora, nici nu le îngrămădim pe acestea asupra Lui și Îl facem a fi compus din ele, ci *una* cugetând [noi] a fi ceea ce este [realitatea] aceea cea de necuprins cu mintea și singura cu adevărat simplă, mai-presus-sălășluită în nemișcată identitate, proprii – însă – a-i fi toate acestea zicem, după învățătorii [Bisericii], încât întreagă este nemurire, și întreagă nestricăciune, și întreagă dreptate; și toate celelalte. Pentru că [și] mintea noastră poate fi totdeodată și musicalească³⁰³ și geometrică (sau, dacă se întâmplă, și medicală sau și arhitectonică), dar nu se va socoti – pe motivul acesta – compusă din acestea ori multipartită; dar nici acestea nu se vor confunda și amesteca în [realitatea] aceasta; pentru că, atunci când voiește, poate în chip neamestecat a le folosi pe acestea; dar aceasta³⁰⁴ ca deprinderi și desăvârșiri le are pe acestea, zidită fiind, și circumscrisă în trup, și având început al faptului ei de a fi, și pentru aceasta nu poate după folosire³⁰⁵ și [după] lucrare a se arăta [a fi] toate acestea totdeodată; pe când Dumnezeu, din veșnicie avându-le pe acestea puteri firești și împreună-în-ființate – că nimic [din acestea] nu I s-a făcut lui mai apoi, nefiind mai înainte – *atotputernic* și este și Se numește, și pe toate le poate lucra totdeodată, măcar că cu voia în

πρότερον οὐ παρόν – παντοδύναμός τε ἔστι καὶ καλεῖται, καὶ ἅμα πάντ' ἐνεργεῖν δύναται, κἄν εἰ τῇ βουλήσει σύμμετρον αἰεὶ παρέχεται τὴν ἐνέργειαν. οὕτω καὶ ἐφ' ὧν παραδειγμάτων προήνεγκας, ὡ σοφιστά, δύνανται 'διαφορα πράγματα' λέγεσθαι τὸ τε σπέρμα καὶ ὁ καρπὸς ἐφ' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου τοῦ σίτου· ἕτερον γὰρ δῆπου τὸ συγκομιζόμενον καὶ εἰς ἀποθήκας εἰ τύχοι βαλλόμενον, ἐνεκά γε τροφῆς, τοῦ ἐξαγομένου τε καὶ τῇ γῆ παραδιδόμενου· καὶ ἐπὶ τῆς κλίμακος ἕτερον μὲν τι ἢ ἀνοδος, ἕτερον δὲ ἢ κάθοδος πρᾶγμα καὶ ἔργον, εἰ μὴ 'πρᾶγμα' δῆπου τὸ ὑποκείμενον λέγοις· οὐ μὴν ἄλλ' αὐτὰ ταῦτα τῷ θεῷ ἐνόητα φυσικῶς καὶ ἐξ αἰδίου, διακρίνεσθαι τε καὶ μέχρις ἡμῶν κατιέναι φαμέν, ἐνιαίως γε καὶ ἀχωρίστως ἐν αὐτῷ μένοντα, καὶ κατ' αὐτὰ τοὺς μετέχοντας κτιζέσθαι τε καὶ τελειοῦσθαι·

«πληθύνεται γὰρ ὁ θεός» ὁ θεῖος Μάξιμος ἔφη «τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγήν τῶν ὄντων βουλήματι, προνοητικαῖς προόδοις πολλαπλασιαζόμενος· μένει δὲ ἀμερίστως εἰς, ὡσπερ ἥλιος πολλὰς ἀκτῖνας προπέμπων καὶ μένων ἐν τῇ ἐνότητι».

καὶ τῷ μὲν τινι τῆς θείας ζωῆς προσγενομένης, 'ζῆν' λέγεται κατ' αὐτήν – ὡς ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος·

«ἦν προῖεται ζωὴν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ· ἄλλ' ὡσπερ πυρός, τὸ μὲν ἔστιν ἢ συνοῦσα θερμότης, τὸ δὲ ἦν παρέχει τῷ ὕδατι ἢ τινι τῶν τοιούτων [f76^v], οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει ζωὴν, καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωὴν θεῖαν καὶ οὐράνιον κεκτημένοι» –

³⁰⁶ Adică: după fire.

³⁰⁷ Adică: prin acestea.

³⁰⁸ PG 4, 232 C.

³⁰⁹ Adică: din unghiul sau pe temeiul acestei împărțiri ce vine de la El.

³¹⁰ Adică: altui element.

chip măsurat dă lucrarea veșnic; [tot] așa și în pildele pe care le-ai dat – o, sofistule – pot [foarte bine] fi numite 'lucruri [sau realități] diferite' sămânța și rodul unuia și aceluiași subiect: grâul; pentru că altul este cel strâns și, eventual, pus în hambare, spre hrană, decât cel scos și pus în pământ; dar și în cazul scării un lucru este *urcarea* și alt lucru *coborârea*, dacă nu cumva 'lucru' numești subiectul; și înseși acestea, care sunt în chip firesc³⁰⁶ și din veșnicie în Dumnezeu, spunem a se deosebi [întreolaltă] și a coborî până la noi și, totodată, în chip unitar și nedespărțit [întreolaltă] a rămâne în El, și după acestea³⁰⁷ a se zidi și a se desăvârși cei părtași [de ele]; pentru că

«Se înmulțește Dumnezeu», zice dumnezeiescul Maxim, «după voi[re]a aducerii la ființă a fiecăreia dintre cele ce sunt, multiplicându-Se [așa zicând] după ieșirile proniatoare [către acestea]; rămâne însă unul, în chip neîmpărțit, precum soarele cel ce multe raze trimite, dar rămâne în unitate»³⁰⁸;

și împărțându-se cineva de viața dumnezeiască, *a via* se numește după aceasta³⁰⁹ – precum zice marele Vasile:

«viața pe care Duhul o trimite ipostasului altuia – [aceasta] nu se desparte de El; ci, precum a focului este – pe de o parte – și căldura ce îl însoțește, dar – pe de alta – și cea pe care o dă apei sau altcuiva de felul acesta³¹⁰, tot așa și Duhul are – pe de o parte – în Sine viața, dar – pe de alta – și părtașii de El viețuiesc dumnezeiește, viață dumnezeiască și cerească dobândind [ei]»³¹¹ –;

³¹¹ PG 29, 772 BC.

τῷ δέ τινι ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος γίνεται – καθά φησι Διονύσιος ὁ σοφός:

«ὅταν ἀφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἔσόμεθα».

οὕτω δὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐν ἡμῖν γινομένων, φυσικὰ γὰρ εἰσιν ἰδιώματα τοῦ θεοῦ, συμμορφούμεθα κατ' αὐτὰ τῷ θεῷ καὶ 'κοινωνοὶ γινόμεθα θείας φύσεως', ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Πέτρος: καὶ τῶν πολλῶν ἡμῶν ἑτεροτήτων συμπτυσσομένων, ἐνούμεθα διὰ τούτων ἑαυτοῖς τε καὶ τῷ θεῷ, τῷ ἐνιαίως ταῦτα προέχοντί τε καὶ ὑπερέχοντι: καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ προσδοκωμένη θέωσις τοῖς ἀξίοις, ἡ κοινωνία τῶν θείων ἰδιωμάτων, ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐγγωροῦν:

«ἡ τοῦ θεοῦ» γὰρ, φησί «βασιλεία» Μάξιμος ὁ σοφός «τῶν προσόντων τῷ θεῷ φυσικῶς ἀγαθῶν κατὰ χάριν ἐστὶ μετάδοσις» καὶ «τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς θεϊκῆς ὡραιότητος τῶν φορεσάντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου».

τίς οὖν ἡ τοσαύτη πρὸς τὴν διάκρισιν μάχη καὶ ὁ πρὸς ἡμᾶς αὐτῆς ἔνεκεν – ἢ μᾶλλον πρὸς τοὺς εἰσάγοντας αὐτὴν ἀγίους – ἀκήρυκτος πόλεμος; τίς ἡ διαβολικὴ ἔνστασις καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ καὶ μονομερῆς τῆς ἀπλότητος σύστασις; πῶς ἐπὶ τοσοῦτον ἀποσχοινίζεται θεὸς τῆς

³¹² Adică: la desăvârșirea aceea care înseamnă a fi asemenea lui Hristos.

³¹³ PG 3, 592 BC.

³¹⁴ Adică: prin ele, din unghiul lor, pe temeiul lor. Termenul nou-testamentar *σύμμορφοι* (literal: 'con-formi') poate fi redat și prin *de-o-formă* (vezi *Romani* 8, 29; în actuala variantă biblică ortodoxă este redat prin *asemenea*).

³¹⁵ *II Petru* 1, 4.

³¹⁶ Imaginea este cea a evantaiului: pliind multe lui părți, ele devin una și el devine unitar.

³¹⁷ Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* VIII, 6, ed. De Gruyter, p. 204.

iar altul, [împărtășindu-se] de nesticăciune și nemurire, nesticăcios și nemuritor se face – după cele zise de înțeleptul Dionisie:

«Când nesticăcioși și nemuritori ne vom face și vom ajunge la sfârșitul³¹² cel în-chipul-lui-Hristos și preafericit, 'pururea cu Domnul' – după cuvântul Scripturii – 'vom fi'»³¹³.

Așa și împărtășindu-ne de toate celelalte, întrucât sunt însușiri firești ale lui Dumnezeu, de-un-chip cu Dumnezeu ne facem după ele³¹⁴ și «părtași ai dumnezeieștii firi», precum a zis de-Dumnezeu-grăitorul Petru³¹⁵; și pliindu-se multe deosebiri dintre noi³¹⁶, ne unim – prin acestea – cu noi înșine și cu Dumnezeu, Cel ce în chip unitar mai dinainte le are pe acestea și este mai presus de ele³¹⁷; și aceasta este așteptata îndumnezeire a celor vrednici, părtașia de dumnezeieștile însușiri, pe cât [le] este cu puțință;

că «Împărăția lui Dumnezeu» – zice înțeleptul Maxim – «este împărtășire³¹⁸ după har a bunătăților celor ce lui Dumnezeu Îi sunt în chip firești» și «însuși chipul-*eidos* al frumuseții dumnezeiești al celor ce poartă icoana Celui din ceruri»³¹⁹.

Ce, dar, atâta luptă împotriva deosebirii³²⁰ și nevestitul³²¹ război – cel din pricina ei – asupra noastră sau, mai bine zis, asupra sfinților care au izvodit-o pe aceasta? Ce, dar, diavolească potrivnicia [aceasta] și iudaica și unilaterală reprezentare a simplității? Cum de este rupt într-atâta Dumnezeu de

³¹⁸ Literal: transmite, dare mai departe.

³¹⁹ PG 90, 1168 C, 1169 A.

³²⁰ A deosebirii, adică, dintre ființă și lucrare.

³²¹ Adică: nedeclaratul, pe ascuns.

γενητῆς φύσεως, ἵνα δῆθεν αὐτῷ τὸ ἀπλοῦν φυλαχθῆ; πῶς δὲ καὶ οὐκ ἄλογον ἅπαντα τὰ περὶ θεὸν νοοῦμενα φύρειν ὁμοῦ καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς διακρίσιν παραλείπειν; εἰ γὰρ αὐτὸ ὅπερ ἐστὶν ἀθανασία ὧν ὁ θεός, ὁ αὐτός ἐστι καὶ δικαιοσύνη, ταύτην δὲ πρὸς ἐκείνων ἀδιακρίτον ἔχει παντάπασιν ἐνεργῶν δήπου τὴν [f77] ἀθανασίαν, οὐκ ἂν ἐνεργήσειεν ἅμα καὶ τὴν δικαιοσύνην· ἀλλὰ τοῖς μὲν ἔσται τοῦτο – καὶ ποτὲ καὶ ἐφόσον –, τοῖς δ' ἐκεῖνο καθ' ἕτερον αὐθις χρόνον, ἀλλοιούμενός τε καὶ μεταβαλλόμενος, καὶ τοῦτο δὴ κατ' οὐσίαν· τοιαῦτα γὰρ ὑμῶν τὰ σεμνὰ τῆς σεμνῆς αἰρέσεως συμπεράσματα καὶ τὰ ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀπλότητος ἢ ἀθεότητος συναγόμενα· καὶ οὐδὲ ὁ ἥλιος ὑμᾶς ἐπιστρέφειν δύναται – καὶ ταῦθ' οὕτω λαμπρός τε καὶ πολυδύναμος ὧν – καὶ πείθειν ὡς διὰ τοῦτο φωτίζει τε ὁμοῦ καὶ θερμαίνει διὰ τῆς αὐτῆς ἀκτίνος, ὅτι περ ἐπινοία διακρινομένης ἐν ἑαυτῷ προέχει τὴν φωτιστικὴν τε καὶ θερμαντικὴν δύναμιν· οὕτως ἐστὲ τυφλοὶ καὶ τῶν κοινῇ πᾶσι προκειμένων ἀνεπιγνώμονες. ἀλλὰ γὰρ ὅσα τε ἐφεξῆς ῥητὰ παρατίθῃσι, τὰ τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου παρόμοια περὶ τῆς ἀπλότητος εἰρημένα περικόπτων γε μὴν τὰ πλείστα καὶ κακουργῶν, καὶ ἅ περὶ τῆς μιᾶς θεότητος (συνιστάμενος δῆθεν αὐτῇ) καθ' ἡμῶν συσσωρεύει – καλὸν ἂν εἴη παρελθόντας ἑᾶσαι, τὸν κόρον φεύγοντας· τὰ μὲν ἐν τῷ νυνὶ λόγῳ, τὰ δ' ἐν τῷ παρελθόντι διευκρινημένα, καθόσον εἰκός. τί ἔτι; τὰ αἷτια τῆς – ὡς φησὶ – 'διαφορᾶς' ἡμῶν

³²² Literal: a frământa (aluatul).

³²³ Adică: nediferențiată.

³²⁴ Conform viziunii lui Caleca despre simplitatea ființei lui Dumnezeu (lucrările sunt nediferențiate întreolaltă și nediferențiate de ființa cea simplă a lui Dumnezeu), Acesta nu mai poate lucra simultan nemurirea și dreptatea, pentru că acestea – două fiind – îi vatămă simplitatea; astfel că le va lucra pe rând; iar, dacă – tot după Caleca – lucrările acestea nu se deosebesc de ființa Lui, Dumnezeu va varia după ființă, fiind când una când alta.

³²⁵ Vezi mai sus nota 249.

firea cea făcută, ca [nevătămată] să I se păzească – chipurile – simplitatea? Cum, iarăși, de nu este o nesăbuintă faptul de le a amesteca³²² laolaltă pe toate cele înțelese [a fi] împrejurul lui Dumnezeu și a nu le mai îngădui nici o deosebire întreolaltă? Că dacă [amestecătura] aceasta este ceea ce este [Dumnezeu] – nemurire fiind Dumnezeu, Însuși este și dreptate, pe aceasta avându-o cu totul nedeosebită³²³ față de celelalte; dar lucrând nemurirea, nu ar mai lucra totodată și dreptatea³²⁴, ci unora le va fi aceasta – și [aceasta doar] cândva și întrucâtva – iar altora aceea [și] într-altă vreme, schimbându-Se și prefăcându-Se – și [schimbarea] aceasta [nici mai mult, nici mai puțin decât] după ființă; pentru că așa sunt 'cinstitele' voastre concluzii [la cinstitele învățături] ale cinstitei erezii³²⁵ și cele pe care le deduceți din iudaica simplitate – mai bine zis: [din iudaicul] ateism; și nici soarele [însuși] nu poate a vă schimba părerea – măcar că așa [de] luminos este și [de] puternic – și a vă convinge că pentru aceasta prin [una și] aceeași rază deopotrivă luminează și încălzește: pentru că de mai dinainte are în sine – diferențiate [doar] în gândire – puterea luminătoare și [pe cea] încălzitoare; așa sunteți [de] orbi și nesimțitori la cele ce stau de față îndeobște tuturor.

Dar câte le zice mai departe, ciuntind și stricând celelalte spuse asemănătoare ale cinstitului Maxim despre simplitate, și cele despre dumnezeirea cea una (prin care o întemeiază, zică-se, pe aceasta), pe care le îngărmădește asupra-ne – bine ar fi să trecem peste ele, lăsându-le de o parte, ca să nu ne apuce greața, unele lămurite – în chip potrivit – în cuvântul de acum, iar altele în cel trecut. Și mai ce?; cauzele – cum zice – deosebirii noastre³²⁶

³²⁶ Cauzele, adică, pe care ne întemeiem dogma deosebirii dintre dumnezeiasca ființă și lucrare.

ἀπαριθμῆσθαι πειρᾶται, καὶ τοῦθ' οὕτως ἐπιμελῶς, ἵνα μηδενί, φησί, θαυμάζειν ἐπεὶ εἰ αἰρέσει περιπεπτώκαμεν· τὰ μὲν οὖν ἄλλα 'τί χρῆ καὶ λέγειν', αὐτόθεν ὄντα καταγέλαστα μᾶλλον ἢ ἀντιλογίας δεόμενα; τὸ δὲ ἕκτον εἶναι φησὶν «ὅτι τὰ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας εἰρημένα τοῖς ἁγίοις ἐπὶ τῶν κτισμάτων» ἐπὶ θεοῦ ἡμεῖς ἐξεληφάμεν· οὕτως αὐτῷ τῆς ἀληθείας μέλει καὶ «τοῦ προσέχειν [f77^v] τῇ ἀναγνώσει», καθά φησιν ὁ ἀπόστολος. τὸ μὲν οὖν πρῶτον εὐθύς παραγνωρίσας ἢ κακουργήσας ὁ ματαιόφρων, ὡς τοῦ ἁγίου Διονυσίου παράγει καὶ φησὶν

«ὁ ἅγιος Διονύσιος λέγει 'οὐδὲν τῶν ὄντων ἔστι φυσικῆς ἐνεργείας χωρίς'».

τὸ δ' οὐτ' ἐκείνου τοῦ μακαρίου ἔστιν, οὐτ' ἐπὶ τῶν κτισμάτων ἰδίως ὅτω δήποτε εἰρημένον· ἀλλὰ κοινῇ μὲν τοῖς ἁγίοις ἐπὶ τε θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων ἐφαρμοζόμενον, ὑπὸ δὲ τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου προφερόμενον ἐπὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου τῶν διπλῶν θελημάτων τε καὶ ἐνεργειῶν· φησὶ γὰρ ἐν κεφαλαίῳ ὁ τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει *Ἐκ τῆς ἐπὶ σεκρέτου διαλέξεως*:

«— Πάντως ἀνάγκη ἐπὶ Χριστοῦ θελήσεις λέγεσθαι καὶ ἐνεργείας;

— Καὶ πᾶσα ἀνάγκη οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων χωρίς φυσικῆς ἐνεργείας ὑφέστηκεν· οἱ γὰρ ἅγιοι πατέρες φανερώς λέγουσι μῆτε εἶναι, μῆτε γινώσκεσθαι, χωρίς τῆς οὐσιώδους αὐτῆς ἐνεργείας τὴν οἰανδήποτε φύσιν».

³²⁷ cf. PG 152, 376 A.

³²⁸ cf. Porphyrius, *Sententiae ad intelligibilia ducentes*, 37, 25.

³²⁹ PG 152, 377 AB.

³³⁰ I Timotei 4, 13.

³³¹ Primul citat pe care Caleca îl dă spre susținerea propriei opinii; vezi PG 152, 377 B.

³³² PG 152, 377 B; vezi *Despre numirile dumnezeiești*, VIII 5.

³³³ Vezi *Ἐξηγησις τῆς κινήσεως, γενομένη μεταξὺ τοῦ κυρίου ἄββα Μαξίμου καὶ τῶν συν αὐτῷ καὶ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ σεκρέτου VIII*, ΕΠΕ 15 Γ', p. 93.

se apucă a le enumera, cu mare grijă, ca nimănui – zice – să nu îi fie de mirare dacă [va auzi că] am căzut în erezie³²⁷; pe care 'ce trebuie a le mai și spune'³²⁸, [că] de la sine [se vede] mai degrabă a fi ele de tot răsul decât a fi de trebuință să fie combătute? [Doar legat de] cea de a șasea [pricină să spunem două vorbe, care] este – zice – aceea 'că cele despre ființă și lucrare zise de către sfinți în privința zidirilor'³²⁹ – [pe acestea] noi le-am luat [ca zise] în privința lui Dumnezeu; așa [de mult] îi pasă acestuia de adevăr și [de faptul] de 'a lua aminte la citit', după cum zice Apostolul³³⁰. Că numaidecât prima [zicere³³¹] rău înțelegând-o sau măsluind-o în-deșert-cugetătorul, o pune de față ca [fiind] a sfântului Dionisie și zice [că]

«sfântul Dionisie spune 'nimic din cele ce sunt nu este fără [de] lucrare firească'³³²;

[zicere] care nici a fericitului aceluia nu este, nici nu este spusă – de cel ce o spune – aparte în privința zidirilor; ci [pe de o parte, este] comună sfinților și este spusă [deopotrivă] în privința lui Dumnezeu și a zidirilor și, [pe de alta], este adusă de cinstitul Maxim în privința tainei celei în Hristos a îndoitelor *voiri* și lucrări; pentru că zice în capitolul ce are deasupra înscrisul *Din dialogul din camera șfatului*³³³:

«[Întrebare:] Așadar e nevoie a se spune în privința lui Hristos 'voiri' și 'lucrări'?

[Răspuns:] Și încă toată nevoia; că nimic din cele ce sunt nu subzistă fără lucrare firească³³⁴; că sfinții Părinți lămurit spun că, fără lucrarea proprie ființială, nici unei firi nu îi este cu putință nici a fi³³⁵, nici a fi cunoscută»³³⁶;

³³⁴ «firească»: proprie firii.

³³⁵ Adică: nici a exista.

³³⁶ *Dialogul cu Pyr*, PG 91, 289 B.

ιδου περι Χριστου των λόγων ποιείται, κοινοποιών την δόξαν επ' αυτού τε και των κτισμάτων. ό άρα την θείαν ενεργειαν άναιρών, άναιρειτω επ' αυτω και την φύσιν ουτως έχει και όπερ έξης περιέκοψας, ώ πονηρέ τραπεζίτα, του θείου Δαμασκηνου· φησι γάρ και αυτός έν νθ⁶⁹ των θεολογικών κεφαλαίων, ου γάρ των φιλοσόφων·

«δύο φαμέν τας ενεργείας επί του Κυρίου ήμων Ιησού Χριστου· είχε γάρ – ως θεός και τω Πατρι όμοούσιος – και την θείαν ενεργειαν»·

και έφεξής·

«ιστέον δέ ως άλλο έστιν ενεργεια και άλλο ενεργητικόν και άλλο ενεργημα. ενεργεια μέν ούν έστιν ή δραστηκη και ουσιώδης της φύσεως κίνησις, ενεργητικόν δέ ή φύσις έξ ής ή ενεργεια πρόεισιν, ενεργημα δέ τó της ενεργείας άποτέλεσμα»·

[f78] βλέπεις ότι και ούτος περι Χριστου και της θείας ενεργείας τον λόγον ποιούμενος επήγαγε ταυτα; και έν έτέρω φησίν·

«ένεργειά έστι φυσική, ή δηλωτική έκάστης ούσίας δύναμις τε και κίνησις, ής μόνον έστέρηται τó μη όν άμηχανον γάρ ούσιαν άμοιον είναι φυσικής ενεργείας»·

και αυθις·

³³⁷ Zaraful priceput (sau încercat) cunoaște dacă moneda ce i se aduce este adevărată sau falsă. În literatura bisericească există îndemnul – scripturistic, se zice – «Faceți-vă zarafi încercați», referitor la priceperea în a distinge o scriere curată de una eretică (vezi, de pildă, Clement Alexandrinul, *Stromate* 1. 28. 177. 2; vezi și Clement Romanul, Eusebiu al Cezareei, Epifanie al Salaminei, Athanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Ioan Gură-de-aur, Ioan Damaschin, *Dogmatica* 90 etc.). Sfântul Marcu îi

iată [deci că] despre Hristos vorbește [aici sfântul], lucrul acesta spunându-l, deopotrivă, și în privința Lui și în cea a zidirilor; așadar cel ce desființează [în Dumnezeu] dumnezeiasca lucrare, [să] desființeze în El și firea. La fel stau lucrurile și cu ceea ce mai departe ai ciuntit – o, viclene zaraf³³⁷ – din [spusele] dumnezeiescului Damaschin; că și acesta zice în capitolul 59 al capetelor teologice (așadar nu filozofice):

«două spunem [a fi] lucrările în Domnul nostru Iisus Hristos; pentru că avea – ca Dumnezeu și ca [unul] cu Tatăl deoființă – și dumnezeiasca lucrare»;

și după:

«știut să fie că altceva este *lucrarea* și altceva *lucrătorul* și altceva *lucrul* [produs, 'lucrătura']; *lucrarea* este, așadar, activa și ființiala mișcare a firii, *lucrătoare* este firea din care vine lucrarea, iar *lucrul* ['lucrătura'] este rezultatul lucrării»³³⁸.

Vezi că și acesta conchide acestea după ce vorbește despre Hristos și despre dumnezeiasca lucrare? Și altundeva zice:

«lucrarea firească este arătătoarea puterii și mișcării fiecărei ființe, [lucrare] de care lipsit este doar ceea ce nu este; pentru că este cu neputință să existe ființă nepărtașă de lucrare firească»³³⁹;

și iarăși:

spune – poate – aici lui Caleca 'zaraf viclean' întrucât acesta măsluiește scrierile Părinților, punându-le mai apoi de față cititorilor.

³³⁸ PG 94, 1045 C–1048 A.

³³⁹ Fontem non inveni.

«εἰ πᾶσα ἐνέργεια, φύσεως οὐσιώδης ὀρίζεται κίνησις, ποῦ φύσιν τις εἶδεν ἀκίνητον καὶ παντελῶς ἀνεργητον ἢ ἐνέργειαν εὗρηκεν οὐ φυσικῆς δυνάμεως ὑπάρχουσιν κίνησιν;».

ταῦτα πάντα κοινῶς ἐπὶ θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων θεολογεῖ· περὶ γὰρ τῶν κατὰ Χριστὸν ἐνεργειῶν τὸν λόγον ποιεῖται, τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης, τῆς κτιστῆς καὶ ἀκτίστου· λείπεται τοίνυν τοῖς μὴ οὖσιν ὑμᾶς συντάττειν τὸ θεῖον· «μόνον» γὰρ, φησὶν, «ἐνεργείας ἐστέρηται τὸ μὴ ὄν». ἄλλὰ τίς ὁ σεμνὸς τοῦ καταράτου λόγος;

«οὐ δεῖ» φησὶν «ἐπὶ θεοῦ κίνησιν φάναι· ἢ γὰρ κίνησις καθ' ἑαυτὴν ἀτελής»·

ὡσπερ ἂν εἰ μὴ ἐξῆν θεοπρεπῶς ἡμᾶς τὴν κίνησιν ἐκλαμβάνειν, ἦν καὶ ἐπὶ τῆς θείας προόδου τῶν θεαρχικῶν προσώπων Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἔταξε·

«μονάς» γὰρ, φησὶν «ἀπ' ἀρχῆς εἰς δυάδα κινήθῃσα, μέχρι τριάδος ἔστη»·

καὶ ἐν τοῖς θεολογικοῖς διακρίνων αὐθις·

«ἄλλο γεννῶν καὶ γέννησις, θέλων καὶ θέλησις, λέγων καὶ λόγος, εἰ μὴ μεθύομεν· τὰ μὲν ὁ κινούμενος, τὰ δ' οἶον ἢ κίνησις».

ἄρα νῦν γοῦν καὶ μετρίως συνίης ὅτι μεθύεις καὶ παραπαίεις, ἅπερ ἐκεῖνος διέκρινε συνάπτων αὐτός, καὶ ἅπερ ἔθεολόγησε μάλα ἠκριβωμένως ἀπαγορεύων; ἔτι περὶ

³⁴⁰ PG 94, 1057 A.

³⁴¹ «cinstitul cuvânt»: sensul este, de bună seamă, ironic.

³⁴² PG 152, 377 D.

³⁴³ Cuvântul 29 (Al treilea teologic. Despre Fiul) 2, PG 36, 76 B.

³⁴⁴ De Filio (Oratio 29) 6, 22; PG 36, 81 B.

«de vreme ce toată lucrarea este definită ca fiind mișcare ființială, unde a văzut cineva fire nemișcată și cu totul nelucrătoare?; sau [unde] a aflat lucrare care să nu fie mișcare a puterii firești?»³⁴⁰;

acestea toate în comun [adică deopotrivă] în privința lui Dumnezeu și a zidirilor le teologhisește; că [nu despre altceva decât] despre lucrările cele în Hristos vorbește, despre cea dumnezeiască și cea omenească, despre cea zidită și cea nezidită; prin urmare voi așezați dumnezeiescul în rândul celor ce nu sunt; că «doar ceea ce nu este» zice [Damaschinul] «este lipsit de lucrare». Dar care este cinstitul cuvânt³⁴¹ al blestematului acestuia? –

«nu trebuie vorbit» zice «despre mișcare în privința lui Dumnezeu; pentru că mișcarea este în ea însăși nedesăvârșită»³⁴²;

ca și când nu ne-ar fi cu putință să înțelegem mișcarea și în chip convenit-lui-Dumnezeu, [mișcare] pe care de Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie o rânduit-o și în privința ieșirii persoanelor thearhice ale Fiului și Duhului;

că «unimea» zice «întru început spre doime mișcându-se, până la treime stătut-a [S-a statornicit]»³⁴³;

iar în cele teologice, deosebind, iarăși [zice]:

«altceva este cel ce naște decât nașterea, [și] cel ce voiește decât voirea, și cel ce cuvântă decât cuvântul, dacă nu cumva suntem beți [și nu pricepem]; primele – [sunt ca] cel ce se mișcă; celelalte – ca mișcarea»³⁴⁴.

Măcar acum pricepi – potolindu-te – că ești beat și bați câmpii, pe cele ce acela le-a deosebit tu prinzându-le laolaltă [adică unindu-le], iar pe cele ce cu acrivie le-a teologhisit tu interzicându-le? Apoi dând lămuriri despre

του ἔχειν καὶ ἔχεσθαι διαλαμβάνων, ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ
 Ιουστίνου σοφίζεται καὶ φησὶν· [f78^v]

«οὐ μόνον ὁ θεὸς λέγεται ὅτι ἔχει ζωὴν ἢ ἐνέργειαν,
 ἀλλ' ὅτι ἔχει καὶ οὐσίαν, κατὰ τὸν ἅγιον Ιουστίνον
 [...]· ἐπεὶ οὖν φασὶν ἄλλο μὲν εἶναι τὸ ἐχόμενον, ἄλλο
 δὲ τὸ ἔχον, ἔψεται – κατ' αὐτοὺς – ἄλλο μὲν εἶναι τὸν
 θεόν, ἕτερον δὲ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ».

τοῦτο μὲν οὖν κατὰ σαυτοῦ προήνεγκας, ὦ κακοδαίμον·
 εἰ γὰρ ἦν ὁ θεὸς οὐσία μόνον, οὐκ ἂν ἐλέγετο καὶ «οὐσί-
 αν ἔχειν»· ἐπεὶ δὲ οὐσία τε ἐστὶ καὶ βούλησις καὶ ἐνέρ-
 γεια, διὰ τοῦτο λέγεται καὶ οὐσίαν ἔχειν καὶ βούλησιν
 ἔχειν καὶ ἐνέργειαν ἔχειν· καὶ ταῦτά που διαφέροντα
 πάντως· οὕτω γὰρ φησὶν ὁ θειότατος Ιουστίνος·

«τοῦ θεοῦ ἔχοντος μὲν οὐσίαν πρὸς ὑπαρξιν, βούλη-
 σιν δὲ πρὸς ποιήσιν, ὁ ἀπορρίπτων οὐσίας καὶ βουλῆς
 τὴν διαφορὰν, καὶ τὴν ὑπαρξιν ἀπορρίπτει τοῦ θεοῦ
 καὶ τὴν ποιήσιν· ὑπαρξιν μὲν τὴν ἑαυτοῦ, ποιήσιν δὲ
 τῶν οὐκ ὄντων».

βλέπεις ὅτι οὐ καθὼ ὑπάρχει ὁ θεὸς τὰ ὄντα ποιεῖ; καὶ
 γὰρ ἂν ἦσαν αὐτῶ συναΐδια, κατὰ τοὺς Ἑλλήνων λή-
 ρους· ἀλλὰ καθὼ μὲν ὑπάρχει, οὐσία τε ἐστὶ καὶ οὐσίαν
 ἔχει· καθὼ δὲ τὰ ὄντα ποιεῖ, βούλεται τε καὶ βούλησιν
 ἔχει, καὶ ἐνεργεῖ καὶ ἐνέργειαν ἔχει. τίς οὖν ὁ ἀπορρί-
 πτων οὐσίας τε καὶ βουλῆς – εἴτ' οὖν ἐνεργείας – διαφο-
 ράν, οὐχ ὑμεῖς; εἰκότως ἄρα καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ
 καὶ τὴν ποιήσιν ἀπορρίπτοντες καὶ ἀρνούμενοι, κληθεί-
 ητ' ἂν ἄθεοι καὶ χεῖρους Ιουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων·

³⁴⁵ Adică: despre activul și pasivul verbului a avea; este vorba despre Caleca.

³⁴⁶ După isihăști adică.

³⁴⁷ cf. PG 6, 1429 CD; PG 152, 380 CD.

³⁴⁸ de El, dar și întreolaltă.

a avea și despre a fi avut³⁴⁵, face sofisme despre cuvintele
 dumnezeiescului Iustin și zice:

«[Despre] Dumnezeu nu se zice doar că are viață și
 lucrare, ci că are și ființă – după sfântul Iustin [...]·
 de vreme ce zice altceva a fi *ceea ce este avut* [de către
 cineva] și altceva *cel ce are*, atunci va urma – după ei³⁴⁶
 – una a fi Dumnezeu și alta [a fi] ființa Lui»³⁴⁷.

[Vorba] aceasta, așadar, împotriva ta însuși ai adus-o, o,
 nenorocitul; că dacă era Dumnezeu doar ființă, nu se
 mai zicea [despre El] și [că] «are ființă»; iar de vreme ce
 este [și] ființă și voire [sau sfat] și lucrare, [tocmai] de
 aceea se zice [despre El] și că are ființă și că are voie și că
 are lucrare; și pe acestea negreșit [că le are] deosebite³⁴⁸;
 că așa zice preadumnezeiescul Iustin:

«Având Dumnezeu – pe de o parte – ființă spre exis-
 tență și – pe de alta – voie spre facere, cel ce leapădă
 deosebirea dintre ființă și lucrare [acesta] și existența
 lui Dumnezeu o leapădă și facerea; existența – [cea a]
 Lui, iar facerea – [cea] a celor ce nu sunt»³⁴⁹.

Vezi că nu întrucât [El] există le face Dumnezeu pe cele
 ce sunt? Pentru că [astfel] I-ar fi împreună-veșnice, după
 aiureala Elinilor. Ci, pe de o parte, întrucât există – este
 ființă și are ființă; și întrucât [le] face [pe] cele ce sunt
 – voiește și are voire, și lucrează și are lucrare; cine, aș-
 dar, leapădă deosebirea dintre ființă și voire – adică lu-
 crare –, nu voi?; așadar – leapădând [voi] și tăgăduind
 și existența lui Dumnezeu și facerea – pe bună dreptate
 veți fi numiți fără-de-Dumnezeu [adică ateii], încă și mai
 răi decât Iudeii și Elinii.

³⁴⁹ PG 6, 1429 C.

«ἀλλά» γὰρ «ἔτι», φησί, «ῥητέον ὀλίγα προχειρισά-
μένοις εἰς παράστασιν τῆς τῶν ἀνθρώπων τούτων
παρεξηγήσεως»

καὶ ἐξῆς παρατίθεται τὰ ἐν οἷς αὐτὸς παρεξηγούμενος
ἀλίσκεται φανερώς, ἵνα δήπου τὰς μετοχὰς καὶ τὰ τοῦ
θεοῦ φυσικὰ ἰδιώματα, κτιστὰ καὶ ὑπὸ χρόνον εἶναι κα-
τασκευάση: [f79] τὸν γὰρ ἅγιον εἰσάγει Μάξιμον, λέγον-
τά φησιν ἐν τοῖς *Περὶ Ἀγάπης* κεφαλαίοις:

«τέσσαρα τῶν θείων ἰδιωμάτων συνεκτικὰ καὶ φρου-
ρητικὰ τῶν ὄντων ἐκαινοποίησεν ὁ θεὸς παράγων εἰς
τὸ εἶναι τὴν λογικὴν καὶ νοερὰν οὐσίαν· τὸ ὄν, τὸ ἀεὶ
ὄν, τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν σοφίαν· ἵνα ἅπερ ἐστὶν
αὐτὸς κατ' οὐσίαν γίνηται ἢ κτίσις κατὰ μετουσίαν».

ἐντεῦθεν ὡσπερ τις μοχθηρὰ μέλιττα – μᾶλλον δὲ κηφὴν
ἄλογος – τὸ ἐκαινοποίησεν ἀπανθίζεται (τί γὰρ ἂν καὶ
εἶχε καλὸν ἐκλαβεῖν, ὅλος ὢν πονηρός;): ὅτι μὲν οὖν ἐκοι-
νοποίησε' δεῖ γράφεσθαι δῆλον ἐξ αὐτῶν τῶν φωνῶν·
πῶς γὰρ ἂν ἐκαινοποιεῖ τό τε πρῶτον ὁ θεὸς τὰ ἑαυτοῦ
ἰδιώματα, καὶ ἅπερ αὐτὸς ἐστὶ κατ' οὐσίαν; ἀλλ' ἐκοινο-
ποίησεν αὐτὰ ἴδια ὄντα, μεταδιδούς κατὰ χάριν τῇ ἐκ μὴ
ὄντων γινομένη κτισεῖ δῆλον δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς κεφα-
λαίων, ἅπερ οὕτωσιν περιέκοψεν, ἐν οἷς αὐτὰ φησιν ὁ δι-
δάσκαλος «ἔργα θεοῦ οὐκ ἠργμένα τοῦ εἶναι χρονικῶς»·
ἔργα μὲν ὡς ἐν ἡμῖν γινόμενα· οὐκ ἠργμένα δὲ τοῦ εἶναι
ὡς ἄκτιστα· ὡς τε κἂν ὑποστάτης αὐτῶν καὶ δημιουργός

³⁵⁰ PG 152, 389 D.

³⁵¹ Aici înțelegătoare numește nu faptul de a înțelege, ci pe cel de a fi înțeleasă, adică de a nu fi văzută cu ochii trupești, ci înțeleasă (a se citi: simțită) cu mintea; este vorba de facerea omului (dar și a îngerilor).

³⁵² PG 90, 1024 B; PG 152, 389 D.

³⁵³ Adică: din 'floarea' teologiei sfântului Maxim, Caleca 'culegea' – în loc de ἐκαινοποίησεν (le-a împărțit; cum scrisese Mărturisitorul) – pe ἐκαινοποίησεν (le-a înnoit).

«Dar se cade, celor ce ne-am apucat [a scrie]» zice «a
mai spune încă câteva [vorbe] spre înfățișarea răstăl-
măcirii [proprii] oamenilor acestora»³⁵⁰;

și adaugă apoi cele în care el însuși este vădit că răstăl-
măcește, împărțirile și însușirile firești ale lui Dumne-
zeu făcându-le a fi zidite și [a fi] sub vreme; pentru că îl
pune de față pe sfântul Maxim, pe cel ce spune – zice – în
Capetele despre dragoste [că]

«patru din dumnezeieștile însușiri con-ținătoare și
păzitoare ale celor ce sunt a înnoit Dumnezeu adu-
când la ființă ființa cea cuvântătoare și înțelegătoare³⁵¹:
faptul de a fi, faptul de a fi pururea, bunătatea și
înțelepciunea; pentru ca ceea ce este El după ființă,
[aceasta] să se facă [și] zidirea după împărțire»³⁵².

Aici, ca o albină ticăloșită – mai degrabă ca un trântor
necuvântător –, pe ἐκαινοποίησεν (le-a înnoit) l-a cules³⁵³!
(că ce [putea] să ia bine³⁵⁴, întreg fiind rău?); că, așadar,
ἐκαινοποίησεν (le-a împărțit [zidirilor]) trebuie să se scrie
– [aceasta] este limpede din cuvintele însele [ale sfântului].
Că, mai întâi, cum ar înnoi Dumnezeu însușirile [proprii]
lui Însuși și cele ce este El după ființă?; ci le-a împărțit
pe acestea – cele ce sunt proprii [Lui] – dându-le după har
zidirii celei făcute din cele ce nu sunt. Limpede este, mai
apoi, și din capetele următoare – pe care acesta le-a tăiat –
în care învățătorul zice despre acestea [că sunt] «lucruri ale
lui Dumnezeu care nu și-au început înlăuntrul timpului
faptul de a fi»³⁵⁵; 'lucruri' ca pe unele care se fac în noi – iar
'care nu și-au început înlăuntrul timpului faptul de a fi' ca
[pe unele ce sunt] nezidite; încât și suport al lor și făcător de

³⁵⁴ Sau metaforic: să preia (să înțeleagă corect).

³⁵⁵ PG 90, 1100 C.

ὁ θεὸς λέγεται – κὰν ἀπειράκις ἀπείρως αὐτῶν ὑπερ-
κεῖσθαι – ὡς ἐν ἡμῖν γινομένων νοήσομεν· τὸ γὰρ εἶναι
καθ' αὐτὰ ἄκτιστα καὶ μηδαμόθεν ἠργμένα τοῦ εἶναι,
ἄραρον ἐκ τῶν τοῦ ἁγίου φωνῶν· οὕτως ἔχει καὶ τὰ τοῦ
μεγάλου Διονυσίου, ἐν οἷς ὑποστάτην αὐτῶν φησι τὸν
θεὸν εἶναι· ὑφίστησι γὰρ ἐν ἡμῖν ἄπερ αὐτὸς ἐξ αἰδίου
προέχει καὶ ὑπερέχει καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ τοῦ θεοῦ
γνωρίζομεν τε καὶ ὀνομάζομεν, αὐτοῦ καθὸ ἐστὶν ἀνω-
νύμου καὶ ὑπερωνύμου παντάπασιν ὄντος· οὕτω σαφοῦς
τε καὶ εὐκρινουῦς οὔσης τῆς τῶν πατέρων διδασκαλίας,
[f79^v] ὁ τὸν πρὸς αὐτοὺς πόλεμον οὗτος ἀναδεξάμενος,
ἐκτραπείς τῆς εὐθείας ὁδοῦ, μακροὺς ἑπιτρέχει διαύ-
λους· καὶ βατταρίζει κενὰ καὶ μάταια, τὰς ἐκ θεοῦ τοῦ
ἀμεθέκτου ἐκδιδόμενας προνοητικὰς δυνάμεις, κτιστὰς
– ὡ τῆς τόλμης – ἀποφαινόμενος· ἀλλὰ τῆ τοῦ θείου
Μαξίμου φωνῆ περὶ τούτων στενοχωρούμενος, ἐπὶ διαί-
ρεσιν ἀσεβέστεραν χωρεῖ, καὶ

«αἱ λεγόμεναι» φησί «μετοχαὶ τοῦ θεοῦ, αἱ μὲν εἰσὶ φυ-
σικαί, αἱ κτισταὶ εἰσιν, αἱ δὲ παραδειγματικαὶ καὶ οἷον
τεχνικαί, αἱ εἰσιν αὐτός, καὶ αὐταὶ εἰσὶν ἄκτιστοι».

οὕτω καθάπαξ τὸν θεὸν ἐκτοπίσας τῆς γεννητῆς φύσε-
ως, γυμνῆ τῆ κεφαλῇ λοιπὸν ὅτι περ ἐν ἡμῖν θεῖον δῶρον
– εἴτε θεότης, εἴτε θεαρχία, εἴτε ἀγαθαρχία καλοῖτο –
κτιστὸν εἶναι διαγορεύει καὶ οὐκ αἰσχύνεται θεαρχίαν
καὶ θεότητα κτιστὴν ὀνομάζων, ἵνα μόνον ἀποστήσῃ
τὸν θεὸν ἡμῶν, ὁ δυσώνυμος· οὐκ εὐλαβεῖται τὸν μὲν

³⁵⁶ PG 3, 956 A.

³⁵⁷ Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* VIII, 6, ed. De Gruyter, p. 204.

³⁵⁸ Aristuenet, *Epistole erotice*, I, 27, ed. Boissonade, 1882.

³⁵⁹ 'Participări' de către zidiri.

³⁶⁰ PG 152, 397 B.

S-ar numi Dumnezeu (măcar că Se află de nesfârșite ori ne-
sfârșit mai presus de acestea), [totuși nu altundeva decât]
în noi a se face să le înțelegem [pe acestea]; pentru că faptul
de a fi [ele] în ele însele nezidite și nicidecum a-și fi înce-
put înlăuntrul timpului faptul de a fi – [aceasta] potrivit
este cuvintelor sfântului; aceasta o vedem și în cuvintele
marelui Dionisie, unde spune că Dumnezeu este suport al
acestora³⁵⁶; că face a subzista în noi cele față de care El – din
veșnicie – este mai presus și mai dinainte³⁵⁷; astfel că [noi]
dintr-ale noastre cunoaștem și numim cele ale lui Dumne-
zeu, [pe când El] în Sine Însuși – din unghiul a *ceea ce este*
– este cu totul nenumit și mai presus de nume. Așa de lim-
pede și de bine rânduită fiind învățătura Părinților, acesta
– cel ce se apucă a se război cu ei – abătându-se de la ca-
lea cea dreaptă, 'tot bântuie încolo și încoace'³⁵⁸ balmăjind
[vorbe] goale și deșarte, puterile proniatoare cele date de la
Dumnezeu Cel neîmpărtășit numindu-le – o, ce îndrăzne-
ală! – *create*; dar, strâmtorat fiind de zicerea despre acestea
a dumnezeiescului Maxim, la o [și] mai necinstitoare [de
Dumnezeu] clasificare ajunge și

«numitele» spune «*participări ale lui Dumnezeu*³⁵⁹ une-
le sunt naturale, care sunt create, iar altele paradig-
matice și, cum ar veni, tehnice – care sunt El Însuși
– și acestea sunt necreate»³⁶⁰;

astfel cu totul scoțându-L afară pe Dumnezeu din firea
cea făcută, fără sfială proclamă [cum] că dumnezeiescul
dar cel din noi – fie *dumnezeire* de s-ar numi el, fie *obârșie*
a dumnezeirii [sau *thearhie*], fie *obârșie a bunătații* [sau *aga-
tharhie*³⁶¹] – este creat; și nu se rușinează – defăimatul – a
numi *creată* *thearhia* și *dumnezeirea*, [orice făcând] nu-
mai să Îl depărteze pe Dumnezeu de noi; nu se sfiște de

³⁶¹ De la ἀγαθόν (bun) și ἀρχή (obârșie, începătorie).

θειότατον Μάξιμον ἐν τοῖς εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον σχολίοις λέγοντα:

«θεαρχίαν καλεῖ πανταχοῦ τὴν παμβασιλίδα, διὰ τὸ καὶ τῶν λεγομένων 'θεῶν' ἄρχειν, ἀγγέλων φημι καὶ ἁγίων».

τὸν δὲ μέγαν Βασιλείον ἐν τοῖς Ἀντιρρήτικοῖς:

«ἦν προίεται ζωὴν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ».

τὸν δὲ Νύσσης θεῖον Γρηγόριον ἐν τῷ πρὸς Ἀρμόνιον *Περὶ τελειότητος*:

«μία τῇ φύσει ἢ καθαρότης, ἢ τε ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ἢ ἐν τῷ μετέχοντι θεωρουμένη· ἀλλ' ὁ μὲν πηγάζει, ὁ δὲ μετέχων ἀρύεται».

πλὴν ἀλλὰ κἀνταῦθα τὸ τοῦ θεοῦ Διονυσίου ῥητὸν ἐκθετέον, ἵν' ἔτι μᾶλλον ἢ τῆς αἰρέσεως ἀφροσύνη διαδειχθῇ· Γαῖω γὰρ ἐρωτήσαντι:

«πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα καὶ ὑπὲρ θεαρχίαν ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν;» ἀποκρινόμενος· «εἰ θεότητά φησι καὶ ἀγαθότητα [f80] νοήσαις αὐτὸ τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιου καὶ ἀγαθοποιου δώρου καὶ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου καὶ ὑπεραγάθου, καθ' ὃ θεούμεθα καὶ ἀγαθυνόμεθα».

βλέπεις ἐνταῦθα προδήλως τὸ αὐτὸ θεοποιὸν καὶ ἀγαθοποιὸν δώρον – ὁ θεότης καὶ ἀγαθότης, εἴτ' οὖν *θεαρχία* καὶ *ἀγαθαρχία*, καλεῖται – ἐν τῷ θεῷ τε ὄν καὶ ἐν ἡμῖν

³⁶² Adică obârșie – sau începătorie – a dumnezeirii.

³⁶³ PG 4, 192 C.

³⁶⁴ PG 29, 772 BC.

³⁶⁵ De fapt către Olimpie.

³⁶⁶ Verbul grecesc de aici (ἀρύεται) înseamnă propriu-zis a scoate apă (din fântână).

preadumnezeiescul Maxim, care zice în *Scoliile* la marele Dionisie [că]

«*thearhie*³⁶² numește peste tot [Treimea] împărăteasă-a-toate, pentru faptul de a împărăți [Ea] și peste așa zișii 'dumnezei', adică peste îngeri și peste sfinți»³⁶³;

nici de marele Vasile, [care zice] în *Antiretice* [că]

«viața pe care Duhul o trimite ipostasului altuia – [aceasta] nu se desparte de El»³⁶⁴;

nici de al Nyssei dumnezeiesc Grigorie, [care zice] *Despre desăvârșire* către Armonie³⁶⁵ [că]

«una este – după fire – curăția, cea văzută [atât] în Hristos [cât] și în părtașul [de ea]; dar Acela o izvorăște, pe când cel ce se împărtășește o ia»³⁶⁶,³⁶⁷.

Dar să aducem de față și aici zisa dumnezeiescului Dionisie, ca și mai mult să se vădească nesăbuița ereziei; că lui Gaius care întrebă «cum Cel ce este dincolo de toate este mai presus și de obârșia dumnezeirii și de obârșia bunătății?», i-a răspuns [Dionisie]:

«[vei înțelege] de vei socoti *dumnezeire*» zice «și *bunătate* însușirea însăși a darului îmbunător și îndumnezeitor și cea de neimitat imitație a Celui mai presus de dumnezeire și de bunătate, [însușire și imitație] după care³⁶⁸ ne îndumnezeim și ne îmbunăm»³⁶⁹.

Vezi aici limpede [că] însuși darul cel îndumnezeitor și îmbunător – cel numit *dumnezeire* și *bunătate*, așadar *thearhie* și *agatharhie* – și în Dumnezeu este și în noi vine?

³⁶⁷ *Despre desăvârșire. Către Olimpie monahul*, PG 46, 284 D.

³⁶⁸ Adică: prin care.

³⁶⁹ PG 3, 1068 A–1069 A; PG 152, 400 CD.

γινόμενον; οὐ γὰρ ἂν ἀμίμητον ἦν, εἰ μὴ ἐν τῷ θεῷ προϋπήρχεν· οὐδὲ μίμημα τὸ αὐτὸ πάλιν, εἰ μὴ ἐν ἡμῖν ἐγίνετο· διὰ τοῦτο καὶ μετέχοντες αὐτοῦ, τοῦ θεοῦ μετέχομεν· ἀλλ' ἐπειδὴ φησὶν ὁ διδάσκαλος

«ἀρχὴ γίνεται τοῦτο τοῦ θεοῦσθαι καὶ ἀγαθύνεσθαι τοῖς θεουμένοις καὶ ἀγαθυνομένοις»

διὰ τοῦτο

«ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος, καὶ τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος καὶ ἀγαθότητος – ὡς θεαρχίας καὶ ἀγαθαρχίας – ἐστὶν ἐπέκεινα».

τῆς αὐτῆς οὖν θεότητος καὶ ἀγαθότητος, ὡς μὲν ἐν αὐτῷ νοουμένης, οὐκ ἂν ὁ θεὸς ὑπερέχειν λέγοιτο· ὡς δὲ ἐν ἡμῖν ἀρχῆς γινομένης καὶ μεθ' ἡμῶν δηλονότι λαμβανομένης, ὑπερέχει τε καὶ ἐστὶν ἐπέκεινα, κατ' οὐσίαν αὐτὸς ἄληπτος καὶ ἀμέθεκτος, ἀμίμητός τε καὶ ἄσχετος ὦν· ἄκτιστος ἄρα καὶ ἡ ἐν ἡμῖν θεότης, εἴτ' οὖν ἡ θεαρχία καὶ θέωσις, ἡ αὐτῆ οὐσα ἦτις καὶ ἐν θεῷ, καὶ ἀχώριστος αὐτοῦ τυγχάνουσα, κἂν ἀναλόγως τοῖς μετέχουσι διαιρῆται· διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεόπνευστος Μάξιμος ἐν τοῖς Σχολίοις τὸ αὐτὸ ῥητὸν ἐξηγούμενος,

«σημειώσαί» φησι «καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ θεότης καὶ ἡ ἀγαθότης οὐκ αὐτοουσία ἐστὶ τοῦ θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ τούτων ἐπέκεινα ὁ θεός». πάλιν ἐν 1^α κεφαλαίῳ τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων*,

³⁷⁰ PG 3, 1069 A.

³⁷¹ «obârșie»: a îndumnezeirii și îmbunării noastre.

³⁷² Expresia «de neimitat și dezlegat [de toate]» este din aceeași epistolă areopagită.

³⁷³ PG 4, 529 D.

Că nu ar mai fi *de neimitat* de nu ar exista mai dinainte în Dumnezeu; dar nici *imitație* [nu ar fi], iarăși, de n-ar veni în noi; [tocmai] de aceea și împărtășindu-ne de el – de Dumnezeu [Însuși] ne împărtășim; ci întrucât – [cum] zice învățătorul –

«[însușirea și imitația] aceasta devine obârșie a îndumnezeirii și îmbunării celor îndumnezeiți și îmbunați»,

pentru aceasta

«Cel mai presus de toată obârșia este dincolo și de astfel numita *dumnezeire* și *bunătate* – [numită și înțeleasă] ca *obârșie a îndumnezeirii* și *obârșie a îmbunării*»³⁷⁰.

Așadar, dacă această *dumnezeire* și *bunătate* s-ar fi înțeles a fi doar în El, nu s-ar mai fi zis că Dumnezeu este mai presus de ea; dar, întrucât obârșie se face [ea] în noi³⁷¹ și – lămurit – este înțeleasă a fi cu noi, [tocmai pentru aceasta Dumnezeu] este mai presus [de ea] și dincolo [de ea], după ființa El fiind de neluat și de neîmpărtășit și – iarăși – de neimitat și dezlegat [de toate]³⁷²; prin urmare [nu creată, ci] nezidită este *dumnezeirea* cea [venită] în noi, așadar *thearhia* și *îndumnezeirea*, ea însăși – aceeași – fiind și în Dumnezeu, nedespărțită de El, deși se împarte [pe sine însăși] celor ce se împărtășesc, în chip potrivit [fiecăruia]; pentru aceasta și de-Dumnezeu-în-suflatul Maxim, tâlcuind în *Scolii* zisa aceasta,

«notează» zice «și aici că *dumnezeirea* și *bunătatea* nu sunt ființa însăși a lui Dumnezeu; pentru că [aceea] că Dumnezeu este mai presus și de acestea» iarăși [a spus-o] «în capitolul al XI-lea al [cărții] *Despre numirile dumnezeiești*»³⁷³;

ὁ μὲν θεῖος Διονύσιος οὕτω φησὶν·

[f80^v]«*Ἀὐτοεῖναι καὶ αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθεότητα φαμὲν ἀρχικῶς μὲν καὶ θεϊκῶς καὶ αἰτιατικῶς τὴν μίαν πάντων ὑπεράρχιον καὶ ὑπερούσιον ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, μεθεκτῶς δὲ τὰς ἐκδιδόμενας ἐκ θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις, τὴν αὐτοουσίωσιν, αὐτοζώωσιν, αὐτοθέωσιν, ὧν τὰ ὄντα οικείως ἑαυτοῖς μετέχοντα καὶ ὄντα καὶ ζῶντα καὶ ἔνθεα καὶ ἔστι καὶ λέγεται· καὶ τὰ ἄλλα ὡσαύτως· διὸ καὶ πρῶτον αὐτῶν ὁ ἀγαθὸς ὑποστάτης λέγεται εἶναι, εἴτα τῶν ὄλων αὐτῶν, εἴτα τῶν μερικῶν αὐτῶν, εἴτα τῶν ὀλικῶς αὐτῶν μετεχόντων, εἴτα τῶν μερικῶς αὐτῶν μετεχόντων· καὶ τί δεῖ περὶ τούτων λέγειν, ὅπου γέ τινες τῶν θείων ἡμῶν ἱεροδιδασκάλων καὶ τῆς αὐτοαγαθότητος καὶ θεότητος ὑποστάτην φασὶ τὸν ὑπεράγαθον καὶ ὑπέρθεον, αὐτοαγαθότητα καὶ θεότητα λέγοντες εἶναι τὴν ἀγαθοποιὸν καὶ θεοποιὸν ἐκ θεοῦ προληλυθυῖαν διαφορὰν, καὶ αὐτοκάλλος καὶ μερικὸν κάλλος, καὶ ὅλως καλὰ, καὶ ἐν μέρει καλὰ, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὸν αὐτὸν εἰρηται καὶ εἰρήσεται τρόπον, δηλοῦντα προνοίας καὶ ἀγαθότητος, μετεχομένας μὲν ὑπὸ τῶν ὄντων, ἐκ θεοῦ δὲ τοῦ ἀμεθέκτου προϊούσας ἀφθόνω χύσει καὶ ὑπερβλυζούσας».*

τί οὖν ἐν τούτοις, ἄρα ταῖς σαῖς προσέχοντες ἐξηγήσει καὶ μακραῖς φλυαρίαις, τὴν ἀγαθοποιὸν καὶ θεοποιὸν ἐκ θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν καὶ τὰς ὑπὸ τῶν ὄντων μὲν μετεχομένας προνοίας καὶ ἀγαθότητος ἐκ θεοῦ

³⁷⁴ «acestora»: pomenitelor puteri sau lucrări proniatoare (în-ființării înseși, dării-de-viață înseși, îndumnezeirii înseși).

³⁷⁵ «tuturor acestora»: tuturor celor ce sunt, zidirilor.

³⁷⁶ Sau *darul*. Notăm că în manuscrisul antireticului sfântului Marcu, în loc de *δωρεάν* (dăruire, dar), apare aici – printr-o greșeală a copistului – cuvântul *διαφορὰν* (diferență, deosebire); de altfel, reluându-se pasajul, în fraza imediat următoare apare *δωρεάν*, cum și trebuie.

³⁷⁷ PG 3, 953 D–956 B.

iar dumnezeiescul Dionisie așa zice:

«*existență-în-sine și viață-în-sine și dumnezeire-în-sine* numim – pe de o parte – din unghiul obârșiei și dumnezeiescului și pricinii, obârșia și pricina cea una a tuturor, cea mai presus de obârșie și de ființă; iar – pe de altă parte – din unghiul împărțirii, puterile proniatoare date de la Dumnezeu Cel de neîmpărțășit: în-ființarea însăși, darea-de-viață însăși, îndumnezeirea însăși; de care împărțășindu-se cele ce sunt, în chip potrivit lor, sunt – și se și numesc – și existente și vii și îndumnezeite [sau dumnezeiești]; și așa mai departe; de aceea acestora³⁷⁴ – mai întâi – se spune că le este suport Cel bun, apoi tuturor acestora³⁷⁵, apoi a unora dintre acestea, apoi a celor ce *pe de-a-ntregul* sunt părtașe de acestea, apoi a celor ce *în parte* sunt părtașe de acestea; și ce trebuință este să mai vorbim despre acestea, când unii din dumnezeieștii noștri învățători Îl și zic a fi suport al bunătății-înseși și dumnezeirii pe Cel mai-presus-de-bunătate și mai-presus-de-dumnezeire, *bunătate-înseși și dumnezeire* zicând [ei] a fi dăruirea³⁷⁶ de-bine-făcătoare [sau îmbunătătoare] și îndumnezeitoare, cea venită de la Dumnezeu [...] și ‘frumusețe-în-sine’ și ‘frumusețe în parte’, și ‘pe de-a-ntregul bune’ și ‘bune în parte’ și toate celelalte într-același chip s-au spus și se vor spune, arătând [toate] pronii și bunătăți care, pe de o parte, sunt participante de către cele ce sunt și, pe de alta, [nu de altundeva decât] din [Însuși] Dumnezeu Cel neparticipat [sau de neîmpărțășit] sunt ieșite – prin vărsare îmbelșugată – și revărsate»³⁷⁷.

Cum, dar, fiind zise acestea, să luăm aminte la explicațiile tale și la lăbărțatele tale bârfe și să spunem despre dăruirea îmbunătătoare și îndumnezeitoare, cea venită din Dumnezeu,

δὲ τοῦ ἀμεθέκτου προϊούσας ἀφθόνω χύσει καὶ ὑπερβλυζούσας, κτιστὰς εἶναι ἀποφανόμεθα; οὐχ ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν [f81] ὤμεν καὶ τοῖς γεγραμμένοις ἐφιστᾶν ἔχωμεν καὶ σὲ μὲν εἰδῶμεν παραβάτην ὄντα τῆς ὑγιούς πίστεως καὶ τῶν ὀρθῶν λογισμῶν, τὸν δὲ θειότατον Μάξιμον ἔχωμεν ἐξηγούμενον ἅπαντα ταῦτα σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐν τοῖς σχολίοις· οὕτω καὶ γὰρ φησιν·

«ὁ θεὸς πάντα ἐν ἑαυτῷ προέχων ὑπερηνωμένως καὶ ἀσυνθέτως καὶ ὡς πηγαία ἀρχὴ δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ δημιουργικῶς ὑποστᾶσι καθάπερ ἀκτίνας τινὰς ἀφιεῖς, μένων ὅλως ἐν ἑαυτῷ, μεταδίδωσι μεθεκτῶς ἐκάστῳ οἰκειῶς τῶν μεγάλων αὐτοῦ προτερημάτων· αἱ οὖν ἐκ τῶν ἐνόνητων αὐτῷ ἀγαθῶν εἰς μετάδοσιν ἐλλάμψεις πρωτοτύπως λέγονται καὶ αὐτοεῖναι καὶ αὐτοζωὴ καὶ αὐτοζώωσις καὶ αὐτοθέωσις καὶ ὅσα τοιαῦτα, κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχῶν, τουτέστι τῶν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ὄντων, φημί δὴ τῆς [αὐτοθεότητος καὶ αὐτο-]ἀγαθότητος καὶ αὐτοζωῆς· δευτέρως δὲ καὶ ὅλα αὐτὰ ὑποστήσασθαι λέγεται διὰ τῶν κατὰ πρόοδον ὑποστασῶν ὑπ' αὐτοῦ οὐσιῶν,

³⁷⁸ În originalul sfântului Maxim se spune «toate [cele] spre mântuire».

³⁷⁹ În teologia Părinților, opusul acestui δημιουργικῶς (prin facere, 'creativ') este φυσικῶς (prin fire, 'natural'); «cele ce subzistă din Dumnezeu [sau provin din El] prin facere» zidirile sunt; pe când lucrările dumnezeiești nezidite subzistă din Dumnezeu prin fire. Perechii prin fire ~ prin facere îi corespunde și perechea οὐσιωδῶς (prin ființă, ființial) ~ μεθεκτῶς (prin împărțire, 'participativ'), care apare imediat mai jos.

³⁸⁰ Prin '[covârșitoare] bunătate' am redat – inexact – grecescul προτέρημα, care are și sensul de superioritate.

³⁸¹ Sau: în sens primordial.

³⁸² Sau înseși-în-ființări și înseși-dări-de-viață și înseși-îndumnezeiri; deși în citatul (din Dionisie) dat de manuscrisul de față toate acestea sunt la singular, noi am folosit pluralul, urmând textului din Migne.

și despre proniile și bunătățile care, pe de o parte, sunt participante de către cele ce sunt și care, pe de alta, prin vărsare îmbelșugată sunt ieșite și revărsate din [Însuși] Dumnezeu Cel neparticipat – cum că sunt create? Nu, până ce [mai] suntem ai noștri înșine și în stare a lua aminte la cele scrise și [până ce] te [mai] știm pe tine de călcător al credinței sănătoase și al cugetelor drepte, iar pe preadumnezeiescul Maxim îl avem tâlcuindu-ne toate acestea – aproape cuvânt cu cuvânt – în *Scolii*; că așa și zice:

«Dumnezeu, pe toate³⁷⁸ de mai înainte avându-le în Sine – în chip mai presus de unire și necompos – și, ca obârșie izvorătoare, pentru covârșitoarea Lui bunătate, lăsându-le [spre împărțire] și celor ce subzistă din El prin facere³⁷⁹, ca [pe] niște raze, rămânând cu totul în Sine Însuși, dă fiecăruia prin împărțire – în chip propriu [acestuia] – [covârșitoarele] Lui bunătăți³⁸⁰ cele mari; așadar [stră]lucirile – [cele] spre împărțire [zidirilor] – [ce lucesc] din bunurile cele unite cu El Însuși – [1] în primul rând³⁸¹ se numesc și în-ființări în sine și dări-de-viață în sine și îndumnezeiri în sine³⁸² – și câte [mai sunt] asemenea [acestora] – prin imitarea obârșii-ilor [lor], adică ale celor ce sunt ale lui Dumnezeu Însuși, adică a [dumnezeirii în sine și] bunătății în sine și vieții în sine³⁸³; [2] într-al doilea rând, se zice [despre] toate acestea și că subzistă, [și anume] prin ființele cele prin ieșire [din Dumnezeu] făcute de El a subzista³⁸⁴,

³⁸³ Obârșia îndumnezeirii în sine (adică a harului îndumnezeitor însuși, a neziditei lucrări a lui Dumnezeu prin care se îndumnezeiesc zidirile) este dumnezeirea-în-sine, care este a lui Dumnezeu însuși, 'valență' a lui Dumnezeu Însuși; îndumnezeirea în sine este deci – în termenii areopagitici (vezi *Epistola a II^a*, cea către Caius) – imitarea (nezidită) a acestei dumnezeirii-în-sine.

³⁸⁴ «făcute de El a subzista»: 'subzistate' de către El.

ζωῶν οὐσῶν οὐσιωδῶς· τρίτως δὲ τὰς μερικὰς τούτων μεταδόσεις· τινὰ γὰρ μετέχει ζωώσεως μόνης, τινὰ καὶ θεώσεως, τινὰ καὶ ὄλων ὁμοῦ τούτων, ὡς αἱ ἀνώταται νοηταὶ δυνάμεις»·

καὶ παρακατιῶν·

«σημείωσαι» φησιν «ὅτι καὶ τῆς αὐτοαγαθότητος καὶ θεότητος ὑποστάτης ἐστὶν ὁ ὑπεράγαθος καὶ ὑπέροθεος· ὥστε οὐκ ἔστιν οὐσία θεοῦ τὰ τοιαῦτα»·

καὶ ἐφεξῆς·

«προνοίας καὶ ἀγαθότητάς φησιν ἅπερ προεῖπεν – οὐσιώσιν, ζώωσιν, ἀγαθότητα, κάλλος καὶ τὰ ὅμοια»·

καὶ αὐθις·

«πρὸ βραχέων [ἴσως: βραχέος] εἰπὼν μεθεικτὸν τὸν θεόν, νῦν ἀμέθεικτόν φησι [f81^v] μεθεικτὸς μὲν οὖν ὁ θεὸς κατὰ τὰς φιλοδώρους αὐτοῦ μεταδόσεις· ἀμέθεικτος δὲ κατὰ τὸ αὐτὸν αἴτιον – ὄντα καὶ τοῦτο ὑπὲρ πάντα – ἔχειν ἰδίως, ὧν τὰ πάντα προσφόρως μετέχει»·

καὶ πάλιν·

«μεθεικτὸς μὲν ὁ θεός, καθὸ πάντα τὰ ὄντα αὐτοῦ μετέχει καὶ δι' αὐτοῦ συνέστηκε· τὸ γὰρ μὴ αὐτοῦ μετέχον

³⁸⁵ «vii *ființial*»: nu vii prin participare sau participativ (la vreo lucrare de viață-făcătoare a lui Dumnezeu), ci vii în *ele însele*, prin înseși ființa lor, și date spre împărtașire zidirilor, celor ce prin *acestea* se fac vii (originalul chiar are aici cuvintele: «și date *participativ* [zidirilor] celor vrednice»).

³⁸⁶ Pasaj ambiguu. În textul manuscrisului avem τὰς μερικὰς τούτων μεταδόσεις (în acuzativ), pe când în Migne τῶν μερικῶν τούτων μεταδόσεων (în genitiv). Urmăm originalului areopagit, al cărui înțeles ar fi: de vreme ce există dări în parte (parțiale, selective) ale acestora, atunci acestea sunt distincte întreolaltă, deci subzistă distinct; prin urmare *subzistă*. Dar și acuzativul manuscrisului poate avea sensul acesta: Dumnezeu [le] face să subziste și [pe] dările parțiale ale acestora.

³⁸⁷ Adică: Îngerii cei sfinți.

vii fiind [toate acestea] ființial³⁸⁵ [...]; [3] într-al treilea rând, [prin] dările în parte a acestora³⁸⁶; pentru că unele [dintre zidiri] se împărtașesc doar de darea-de-viață, altele și de îndumnezeire, iar altele și de toate acestea laolaltă, precum Puterile înțelegătoare cele preînalte³⁸⁷»;

și, mergând mai departe [sfântul Maxim],

«notează» zice «că Cel mai presus de bunătate și de dumnezeire este suport³⁸⁸ și al înseși-bunătății și dumnezeirii»; încât «nu ființă a lui Dumnezeu sunt acestea și cele asemenea»;

și mai departe zice [că]

«*pronii* și *bunătăți* numește cele ce le-a spus mai înainte, [adică] în-ființarea, darea-de-viață, bunătatea, frumusețea și cele asemenea»;

și iarăși:

«după ce puțin mai sus a spus că Dumnezeu este împărtașibil, acum zice că este neîmpărtașibil; *împărtașibil*, așadar, este Dumnezeu după³⁸⁹ iubitoarele-de-dăruire dările Lui [făcute zidirilor]; iar *neîmpărtașibil* după faptul de a avea El [în Sine] – în chip propriu – cauza [însăși sau pricina însăși] (care și aceasta este mai presus de toate) acelora de care toate [cele ce sunt] se împărtașesc potrivit [fiecăreia]»;

și iarăși:

«[zicem că] *împărtașibil*, pe de o parte, este Dumnezeu, că cele ce sunt – toate – de El se împărtașesc și prin El s-au înființat (că ceea ce nu este părtaș de El –

³⁸⁸ Literal: 'subzistător', făcător a subzista.

³⁸⁹ Adică: din unghiul.

οὔτε ἐστίν, οὔτε ἔσται, οὔτε ἦν· ἀμέθεκτος δέ, ἐπειδὴ τῆς αὐτοῦ οὐσίας οὐδέν τῶν ὄντων μετέχει ὑπὲρ τὰ ὄντα γὰρ ἐστὶ κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν».

τί σοι δοκεῖ ταῖς ἐξηγήσεσι ταύταις ἐλλείπειν, ἵνα τῆς σῆς κενοφωνίας ἀκούσωμεν; ἰδοὺ γὰρ τὸν θεόν φησὶ 'μετέχεσθαι κατὰ τὰς φιλοδώρους αὐτοῦ μεταδόσεις', ἃς ὁ θεῖος Διονύσιος «προνοίας τε καὶ ἀγαθότητας» εἶπε· πῶς οὖν αὐταὶ κτισταὶ τε καὶ φυσικαὶ (καθὼς αὐτὸς παρελήρησας), ὧν μετεχομένων, ὁ θεὸς μετέχεται; πῶς δ' ἂν καὶ ἔλεγεν ὡς οὐκ ἐστὶν οὐσία θεοῦ τὰ τοιαῦτα, κτιστὰ φρονῶν αὐτὰ καὶ ἐν ἡμῖν συνιστάμενα; γελοῖον γὰρ ἂν ἦν ἄλλ' ἔχων ἅπαντα' φησὶν ὑπερηνωμένως καὶ ἀσυνθέτως, ὥσπερ ἀκτῖνας τινὰς ἀφιεῖς, μεταδίδωσιν οἰκείως ἐκάστῳ τῶν μεγάλων αὐτοῦ προτερημάτων'. κτιστὰ οὖν, εἶπέ μοι, τὰ τοῦ θεοῦ προτερήματα καὶ ἀλλότρια αὐτοῦ ἃ ἐν ἑαυτῷ ἔχει ὑπερηνωμένως καὶ ἀσυνθέτως; εἰ μὴ καὶ τὴν ἐν ἡμῖν διὰ τῆς ἀκτίνος τοῦ ἡλίου θερμὴν ἑτέραν εἶναι φαίης τῆς ἐν αὐτῷ τῷ ἡλίῳ, καὶ τὸ ἐν ἡμῖν φῶς ᾧ φωτιζόμεθα τοῦ ἐν αὐτῷ ἕτερον ᾧ φωτίζει· καίτοι γε οὐδὲ τοῖς ἔξω δοκεῖ σοφοῖς – ἐφ' ὧν ἡ αἴρεσις δοκεῖ βεβηκυῖα τὸ ἰσχυρὸν ἔχειν – ἑτέραν εἶναι τὴν ἐν τῷ κινουμένῳ κίνησιν καὶ ἐνέργειαν τῆς ἐν τῷ κινουμένῳ, ἀλλὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐν ἀμφοῖν· [f82] φησὶ γοῦν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως γ'.

«μία ἢ ἀμφοῖν ἐνέργεια τοῦ κινητικοῦ τε καὶ κινητοῦ, ὥσπερ τὸ αὐτὸ διάστημα ἑνὸς πρὸς δύο, καὶ δύο πρὸς ἓν, καὶ τὸ ἀναντες καὶ τὸ κάταντες».

³⁹⁰ PG 4, 401 B–404 B.

³⁹¹ Adică: Se dă zidirilor, spre a se împărtăși ele de El.

³⁹² PG 3, 956 B.

³⁹³ Adică: este participat.

³⁹⁴ Despre aceste așa-numite 'bunătăți', vezi mai sus nota 155.

³⁹⁵ Lumina fizică, venită în noi; este «în noi» întrucât întră propriu-zis în ochiul nostru; expresia este scripturistică (vezi, de pildă, *Matei* 6, 23).

³⁹⁶ Adică: dinafara [harului] Bisericii, păgâni, idololatri.

[aceea] nici nu este, nici nu va fi, nici nu a fost); și, pe de altă parte, *neîmpărtășibil*, de vreme ce nimic din cele ce sunt nu este părtaș de ființa Lui; că [El] – după firea Lui proprie – mai presus este de cele ce sunt»³⁹⁰.

Ce ți se pare că lipsește lămuririlor acestora, ca să [ceri, astfel, să] dăm ascultare vorbăriei tale goale?; căci, iată, spune că Dumnezeu 'Se împărtășește [zidirilor]³⁹¹ după iubitoarele-de-dăruire dările Lui [făcute acestora]', pe care dumnezeiescul Dionisie le-a numit 'pronii și bunătăți'³⁹²; cum, așadar, să fie acestea create și naturale (precum aiurezi tu), [tocmai] cele prin care – împărtășite [zidirilor] – Se împărtășește Dumnezeu³⁹³? Și pentru ce să mai fi zis că acestea nu sunt ființa lui Dumnezeu, dacă le-ar fi socotit pe acestea [a fi] zidite și alcătuite în noi înșine? Nu ar fi fost ridicol? Ci zice [că] 'pe toate avându-le în chip mai presus de unire și necompus, lăsându-le [din Sine] ca [pe] niște raze, dă fiecăreia în chip propriu [acesteia covârșitoarele] Lui bunătăți cele mari'; așadar, zidite sunt – spune-mi – [covârșitoarele] bunătăți ale lui Dumnezeu³⁹⁴?; și străine de El sunt cele pe care în Sine Însuși le are în chip mai presus de unire și necompus? Dacă nu cumva spui că și căldura cea [făcută] în noi prin raza soarelui este alta decât cea din soarele însuși; și că lumina din noi³⁹⁵ – cea prin care ne luminăm – este alta decât cea din cel ce luminează. Dar nici înțelepții dinafara³⁹⁶ – pe care erezia socotește că se întemeiază – nu consideră mișcarea și lucrarea cea din mișcător a fi alta decât cea din cel mișcat, ci una și aceeași în amândoi; că zice Aristotel în cartea a III^a a *Fizicii* [că] una este lucrarea amândurora – a celui ce mișcă și a celui mișcat –

«precum același interval este între unu și doi și între doi și unu, și în sus-ul și în jos-ul»³⁹⁷;

³⁹⁷ *Physika* 202 a. 18-21.

εἰ δὲ ἐπὶ πάσης κινήσεως οὕτω, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τῆς αἰδίου καὶ συνεχοῦς, ἦν αὐτὰ ὑπετίθεντο, τὸ πρῶτον αἴτιον κινεῖν, ἀκίνητον μένον· ἦν ὅτι καὶ ἕτερόν ἐστιν αὐτοῦ τοῦ κοινούντος, ἐκ τῶν ἐκείνων λόγων οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν· τί γὰρ φασίν;

«εἰ ὁ χρόνος αἰδιος, ἀνάγκη καὶ κίνησιν αἰδιον εἶναι», ἣς μέτρον ὁ χρόνος· κινήσεως δὲ αἰδίου οὐσης, ἀνάγκη καὶ τὸ κοινὸν αἰδίως εἶναι· καὶ τοῦτο ἐν καὶ ἀκίνητον ὡς ἄρα ὁ χρόνος τῆς κινήσεως ἕτερος, οὕτως ἡ κίνησις τοῦ κινούντος· οὐ γὰρ δὴ αὐτὸ τὸ κινῶν ἐστιν ἢ κίνησις· εἰ δὲ μῆ, καὶ ἀκίνητον κίνησιν· ἀνάγκη φάναι· τοῦτο δ' ὅτι γελοῖον, οὐδὲ λόγον δεῖται δεικνῦναι· οὕτω καὶ κατ' ἐκείνους ἢ διακρίσις εἰσάγεται τε καὶ δήλη τυγχάνει, σὺ δ' οὐτ' ἐκείνοις πειθόμενος, οὐτε τοὺς ἡμετέρους διδασκάλους αἰδούμενος, οὐδὲ τὴν διάκρισιν δέχη, καὶ τὴν κίνησιν ἐπὶ θεοῦ ἀναιρεῖς, τὸ τοῦ μεγάλου Διονυσίου προφέρων – οὐκ οἶδ' ὅτι σοι συμβαλλόμενον – ἐν ᾧ φησι

«τί δ' ὅταν αὐθις οἱ θεολόγοι προϊόντα καὶ κινούμενον φασὶ τὸ ἀκίνητον;»·

ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὁ θεῖος Μάξιμος ἀξιοχρεώτερος ἐξηγούμενος· φησὶ γάρ·

«κίνησις τοῦ ἀκινήτου καὶ ὡσαύτως ἔχοντος λέγεται ἢ εἰς τὰ ὄντα βούλησις αὐτοῦ καὶ αἱ πρόοδοι τῆς εἰς πάντα προνοίας αὐτοῦ».

ἄκουε δὲ καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέγοντος ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς·

³⁹⁸ *Physika* 251 b. 13.

³⁹⁹ Adică: și filozofii păgâni înșiși operează cu distincția dintre mișcător și mișcare, deci dintre lucrător și lucrare.

⁴⁰⁰ PG 3, 916 C.

⁴⁰¹ PG 4, 381 CD.

dacă așa stau lucrurile cu toată mișcarea, cu cât mai mult nu vor sta așa și în cazul [mișcării] celei veșnice și continue, pe care acestea o presupun – motorul prim mișcând [și] nemișcat rămânând; pe care nu este greu a o înțelege – din cuvintele acelora – că și este altceva decât mișcătorul însuși; pentru că ce zic [aceia]? –

«dacă timpul este veșnic, nevoie este [de aici] să fie veșnică și mișcarea»³⁹⁸,

a căreia măsură este timpul; dar fiind veșnică mișcarea, nevoie este să fie veșnic și mișcătorul; iar acesta [să fie] unul și nemișcat; prin urmare, precum timpul este altceva decât mișcarea, așa și mișcarea [este altceva] decât mișcătorul [adică: motorul]; că nu mișcătorul însuși este mișcarea; iar de nu [ar fi așa] atunci am fi nevoiți să spunem și 'mișcare nemișcată'; iar că aceasta este ridicol – nici nu e nevoie să o mai spunem; astfel că și de către aceia este introdusă deosebirea³⁹⁹ și este limpede, pe când tu – nici de aceia lășându-te convins, nici de învățătorii noștri sfiindu-te – nici deosebirea [aceasta] nu o accepți, și mișcarea în Dumnezeu o negi, [zisa] marelui Dionisie aducându-o de față – nu știi dacă în folosul tău – pe cea care zice:

«și ce [mai este de zis] când – iarăși – de-Dumnezeu-cuvântătorii spun că nemișcatul [către toate] iese și se mișcă?»⁴⁰⁰;

dar și pe aceasta dumnezeiescul Maxim în chip preavrednic a tâlcuit-o; că zice:

«mișcare a Celui [ce este] nemișcat și pururea la fel este numită [aici] voia Lui spre cele ce sunt și ieșirile proniei Lui celei spre toate»⁴⁰¹;

și auzi-l și pe marele Vasile zicând în *Antiretice*:

«τὸ κινηθὲν κίνησιν αἰδιον ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου, ζῶων ἅγιον ἐγένετο».

ἰδοῦ καὶ [f82^v] ‘αἰδιον’ ἀκούεις ‘κίνησιν’, ἣν κινεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καίτοι γε τοῦ κινηθέντος οὐκ αἰδίου κατὰ φύσιν ὄντος. ἀλλ’ ἰδωμεν ὅτι καὶ λέγεις, μᾶλλον δὲ ἀπὸ κοιλίας φωνεῖς, ἀναιῶν ἐπὶ θεοῦ τὴν κίνησιν⁴⁰².

«εἰ ἔστι» φησὶν «ἐπὶ θεοῦ ἡ ἐνεργείας κίνησις, ἔσται κοινὸν εἶδος τῆς παθητικῆς δυνάμεως τῶν ὄντων καὶ τῆς ποιητικῆς δυνάμεως αὐτοῦ· ἡ γὰρ κίνησις ἐστὶν ἡ ἐντελέχεια καὶ τὸ εἶδος ἐκατέρας δυνάμεως καθὸ δύνάμις, ὥσπερ ἡ οἰκοδόμησις τοῦ τε οἰκοδομητοῦ καὶ οἰκοδομητικοῦ· οὐδὲν δὲ εἶδος τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ὄντων».

διατί, ὦ θαυμάσιε· ἡ γὰρ ὁ μὲν θεὸς οὐσία ὑπερούσιος καὶ ὑπέροχρονος καὶ ἀπλή, τὰ δὲ σύνθετα καὶ ἐν χρόνῳ γεγόμενα, οὐδὲν αὐτοῦ καὶ τῶν ὄντων εἶδος· ἡ δὲ ὁ μὲν ποιητής, τὰ δὲ ποιήματα, καὶ αὐτὸς ἐστὶν ὁ ἐπιφέρων τοῖς οὔσι τὸ εἶδος, τί κωλύει τὴν ἐνέργειαν εἶναι κοινὸν εἶδος τῆς ποιητικῆς μὲν αὐτοῦ – παθητικῆς δὲ τῶν ὄντων – δυνάμεως; καὶ ὁ παρ’ ἡμῖν γὰρ τεχνίτης, οἶον ὁ τέκτων, ἡ μὲν αὐτὸς ἐστὶν ἄνθρωπος, τὸ δὲ, βᾶθρον εἰ τύχοι, κοινὸν οὐδὲν ἔχουσιν εἶδος· ἡ δὲ, ὁ μὲν τεχνίτης, τὸ δὲ, τεχνητόν, καὶ αὐτὸς ἐπιφέρει τὸ εἶδος – ἐν ἔστι τὸ εἶδος ἀμφοῖν· οὕτω

⁴⁰² PG 29, 769 B.

⁴⁰³ Ca ventrilocol, adică.

⁴⁰⁴ Sau: formă comună; sau – cum am zice azi – ‘interfață’.

⁴⁰⁵ Aici *puterea pătimitoare* sau *facultatea pasivă* este însușirea zidirilor de a putea suferi o lucrare venită asupra-le.

⁴⁰⁶ Aici este vorba propriu-zis de zidirea de case, de faptul de a zidi case.

⁴⁰⁷ PG 152, 380 A.

⁴⁰⁸ Textul manuscrisului prezintă în acest punct un anacolut.

⁴⁰⁹ «de la noi»: din lumea noastră zidită.

⁴¹⁰ Chipul obiectului meșteșugit – ca să zicem așa – este mai întâi înlăuntrul meșterului, deci este al lui; dar dându-l meșterul materiei prime a obiectului, chipul este de acum și al obiectului; deci este comun – în

«ceea ce a fost mișcat mișcare veșnică de către Duhul sfânt, vietate sfântă s-a făcut»⁴⁰².

Iată că auzi [zicându-se] și ‘mișcare veșnică’, pe care o mișcă Duhul sfânt, măcar că ceea ce este mișcat nu este veșnic după fire; dar să vedem ce spui – mai degrabă ce sunete scoți din pânțele⁴⁰³ – desființând mișcarea în Dumnezeu;

«de este» zice «în [cazul lui] Dumnezeu mișcare a lucrării, atunci [ea] va fi chip comun⁴⁰⁴ facultății [sau puterii] pătimitoare⁴⁰⁵ a celor ce sunt și puterii [sau facultății] Lui făcătoare; pentru că mișcarea este entelehia și chipul fiecărei puteri [adică facultăți], de vreme ce este putere [adică facultate] – precum zidirea⁴⁰⁶, [care este deopotrivă] a ceea ce este zidit și a ceea ce este ziditor; dar nu există nici un chip [care să fie] comun lui Dumnezeu și celor ce sunt»⁴⁰⁷.

Pentru ce, admirabile? Că, pe de o parte, fiind Dumnezeu după ființă mai presus de ființă și de timp și simplu⁴⁰⁸, iar acestea [fiind] compuse și făcute înlăuntrul timpului, [într-adevăr, nu există] nici un chip [comun] Lui și celor ce sunt; dar, pe de alta, fiind [El] făcător, iar acestea făpturi și [nu altul decât] El fiind cel ce aduce chipul asupra celor ce sunt, ce împiedică [faptul de] a fi lucrarea chip comun puterii Lui făcătoare și facultății pătimitoare a celor ce sunt? Că și meșterul [sau artistul] de la noi⁴⁰⁹ – cum ar fi *arhitectul* – om fiind el, iar [lucrul] acesta [al lui] fiind – de pildă – *temelia*, nici un chip comun nu au [întreolaltă]; dar unul fiind meșter, iar celălalt fiind [lucrul] meșterit și el însuși dând chip [obiectului], unul este chipul amândurora⁴¹⁰; tot așa și

sensul acesta – amândurora; nu în sensul că meșterul are aceeași înfățișare cu obiectul meșteșugit de el.

καὶ ὁ θεὸς 'εἶδος' τε λέγεται τῶν ὄντων καὶ 'εἰδεάρχης', καὶ τὰ εἶδη πάντων ἐν ἑαυτῷ φέρων, εἰ καὶ ἀνείδεός ἐστι κατ' οὐσίαν· καὶ οὐχ ὡς τέλος μόνον καὶ ἐφετὸν τὰ ὄντα κινεῖ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀρχὴ ποιητικὴ τε καὶ παραδειγματική· καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ φησιν ὁ ἀπόστολος: «ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα»· τῷ μὲν 'ἐξ αὐτοῦ' τὸ ποιητικὸν δηλῶν αἴτιον, τῷ δὲ 'δι' αὐτοῦ' τὸ κινητικὸν τε καὶ παραδειγματικόν, τῷ δὲ 'εἰς αὐτόν' [f83] δηλονότι τὸ τελικόν. ἀλλ' ἐπανιτέον ὅθεν ἐξέβημεν, αὐτὸν ἑαυτοῦ τὸν θεῖον Διονύσιον ἐξηγητὴν ποιούμενας· ὅτι γὰρ ἅς ἐνταῦθα προνοίας καὶ ἀγαθότητας ἐκ τοῦ θεοῦ προϊούσας εἶπεν ἀκτίστους καὶ αἰδίους ἐφρόνει, δηλὸν ἐξ ὧν ἐν τῇ Πρὸς Τίτον ἐπιστολῇ φάσκει:

«διττὴν τὴν τροφήν ἢ θεία σοφία προτίθησι, τὴν μὲν στερεὰν καὶ μόνιμον, τὴν δὲ ὑγρὰν καὶ προχεομένην, καὶ ἐπὶ κρατῆρι χορηγεῖ τὰς προνοητικὰς αὐτῆς ἀγαθότητας· ὁ μὲν οὖν κρατῆρ περιφερὴς ὧν καὶ ἀναπεπτάμενος, σύμβολον ἔσται τῆς ἀνηπλωμένης ἅμα καὶ ἐπὶ πάντα περιπορευομένης ἀνάρχου καὶ ἀτελευτήτου τῶν ὄλων προνοίας».

ἀκούεις 'ἀναρχόν τε καὶ ἀτελευτήτον' τὴν θεῖαν πρόνοιαν οὖσαν, εἰ καὶ τὰ προνοούμενα κτιστὰ τε καὶ ὑπὸ χρόνον; ἀλλὰ τί τὰ τοιαῦτα μακρολογῶ, τοῦ θεοῦ τούτου Διονυσίου προδηλῶς ἐν τοῖς *Περὶ ἐνώσεως τε καὶ διακρίσεως λόγους*, ἐνθα καὶ οὕτως ὑπισχνεῖται τὰ θεῖα καὶ ἐνοῦν τῷ λόγῳ καὶ διακρίνειν, ὡς αὐτὰ τὰ θεῖα ἦνω-

⁴¹¹ Sau: ca obârșie a chipului; cf. PG 3, 648 C; cf. PG 152, 400 C.

⁴¹² Dumnezeu este mișcător al celor ce sunt nu doar 'teoretic', în sensul că 'din fabricație' acestea tind spre El sau doresc de El, ci și 'practic', ca obârșie a acestora. vezi și *Capetele silogistice* 8.

⁴¹³ *I Corinteni* 8, 6; am redat aici pe *εἰς* cu *înspre*, dat fiind ceea ce urmează.

⁴¹⁴ Despre cele 4 cauze ale unui lucru vezi *Antireticul I*, nota 2.

⁴¹⁵ cf. *Evrei* 5, 12-14.

Dumnezeu este numit *chip* al celor ce sunt și *începător-al-chipului*⁴¹¹ – măcar că după ființă este fără-de-chip – și nu doar ca țintă și lucru dorit le mișcă pe cele ce sunt⁴¹², ci și ca obârșie făcătoare și paradigmatică; și [tocmai] aceasta este ceea ce spune Apostolul [zicând] «din El și prin El și înspre El [sunt] toate»⁴¹³, prin «din El» arătând cauza făcătoare, prin «prin El» pe cea cinetică și paradigmatică, iar prin «înspre El», de bună seamă, pe cea finală⁴¹⁴. Dar să ne întoarcem de unde am plecat și să îl facem pe însuși dumnezeiescul Dionisie tâlcuitor luiși; pentru că faptul că pe cele ce aici le-a numit pronii și bunătăți ieșite [sau purcezătoare] din Dumnezeu [pe acestea] le socotea nezidite și veșnice – [acesta] este limpede din cele ce spune în *Epistola către Tit*:

«îndoită mâncare pune înainte dumnezeiasca înțelepciune – una tare⁴¹⁵ și stătătoare, cealaltă apoasă și curgătoare – iar în potir⁴¹⁶ dă bunătățile ei proniatoare; care potir – purtat de jur împrejur fiind și întins [fiecăruia] – va fi simbol al proniei fără de început și fără de sfârșit, celei întinse [tuturora] și totodată trecută de jur împrejur tuturora⁴¹⁷»⁴¹⁸.

Auzi că dumnezeiasca pronie este fără de început și fără de sfârșit, măcar că cele proniate sunt zidite și [sunt] sub timp? Dar ce să mai lungesc vorba cu asemenea lucruri, de vreme ce dumnezeiescul Dionisie acesta, limpede, în cuvintele despre *Dumnezeiasca unire și deosebire* – unde încredințează că cele dumnezeiești se și unesc prin cuvânt și se și deosebesc (iată, deci, că înseși cele dumnezeiești

⁴¹⁶ Literal: cratir (cratér); imaginea este cea din *Pilde* 9, 2, de nerecunoscut însă cititorului român, pentru că *potirul* (*cratirul*) a dispărut din actuala traducere ortodoxă oficială, unde – în schimb – au apărut *mirodeniile*.

⁴¹⁷ Aici *tuturora* este un neutru; este vorba de toate cele ce sunt, adică de toate zidirile.

⁴¹⁸ PG 3, 1109 B.

ταί τε καὶ διακέκριται, διάκρισιν θείαν λέγοντος «τὰς ἀγαθοπρεπείς ταύτας τῆς θεαρχίας προόδους», ἃς ἐν-
ταῦθα προνοίας καὶ ἀγαθότητας καὶ μετοχὰς ὀνομάζει·
καὶ μὴν καὶ τὸ ἠνωμένον ἄει προστιθέντος, ἵνα μὴ τις
ἀκούων ἑξοικισμῶν, εἰς κτίσμα καταγαγεῖν – ὡς ὑμεῖς –
τολμήσῃ τὰ τῷ θεῷ ἐνυπάρχοντα·

«διάκρισιν» γὰρ φησὶ «θείαν φαμέν τὰς ἀγαθοπρε-
πείς τῆς θεαρχίας προόδους· δωρουμένη γὰρ πᾶσι τοῖς
οὔσι καὶ ὑπερχέουσα τὰς τῶν ὅλων ἀγαθῶν μετουσί-
ας, ἠνωμένως μὲν διακρίνεται, πληθύνεται δὲ ἐνικῶς
καὶ πολλαπλασιάζεται τοῦ ἐνὸς ἀνεκφοιτήτως».

[f83^v] ἐν δὲ τῇ Πρὸς Τίτον ἐπιστολῇ πάλιν περὶ τῶν συμ-
βολικῶς θεολογουμένων διαλεγόμενος, διττὴν ἐπὶ θεοῦ
τὴν διάκρισιν ἀριθῆλως διδάσκει· τὴν μὲν τῆς κοινῆς
ουσίας πρὸς τὰς θεαρχικὰς ὑποστάσεις, τὴν δὲ τῆς οὐσί-
ας πρὸς τὰς προόδους καὶ ἐνεργείας·

«ἐπὶ μὲν» γὰρ «τῆς ὑπερουσίου θεογονίας» φησὶν «ἡ
Γραφή ἑξοικισμῶν θεοῦ σωματικῶς θεὸν γεννώσαν
ἀναπλάττει καὶ λόγον εἰς ἀέρα προχέομενον ἀπὸ
καρδίας ἀνδρικῆς ἐξερευγομένης αὐτὸν καὶ πνεῦμα

⁴¹⁹ Aici «*deosebire dumnezeiască*» (ca și în cazul expresiei 'slăvim *Nașterea* ta', spusă Născătoarei-de-Dumnezeu) nu este numai decât faptul de a deosebi, ci și însăși ceea ce se deosebește, mai concret: ceea ce se deosebește – în chip nedeosebit – de ființa lui Dumnezeu, adică lucrările Lui nezidite. [vezi și logica înfiripării sensului cuvântului *avere!*]

⁴²⁰ Ale thearhiei; sau: ale dumnezeieștii începătorii; PG 3, 641 D.

⁴²¹ Sau participării sau părții.

⁴²² Sau – în terminologia scripturistică de la noi – 'covârșind'.

⁴²³ Este vorba – pe de o parte – despre deosebirea 'ieșirilor' dumnezeiești (spre zidiri) de ființa dumnezeiască (deosebirea dintre ființa și lucrările lui Dumnezeu) și, pe de alta, despre 'înmulțirea' lor – după felurimea trebuințelor zidirilor, a fiecăreia în parte – fără a lepăda, câtuși de puțin, caracterul unitar.

⁴²⁴ PG 3, 641 D–644 A.

⁴²⁵ Această 'theogonie mai presus de ființă' numește nașterea Fiului și purcederea Duhului, din Tatăl amândouă.

sunt cele ce s-au unit și s-au deosebit) – numește deosebi-
re dumnezeiască⁴¹⁹ «ieșirile acestea – cele în chip cuvenit
binelui – ale dumnezeieștii obârșii»⁴²⁰, pe care aici le nu-
mește pronii și bunătăți și împărțări⁴²¹; încă și pe 'unită'
îl adaugă totdeauna, ca nu cumva auzind cineva 'deose-
bire' să cuteze a coborî la treapta de zidire – precum [fa-
ceți] voi – cele în Dumnezeu existente; pentru că zice:

«*deosebire dumnezeiască* numim ieșirile – cele în chip
cuvnit binelui – ale dumnezeieștii obârșii; pentru că
dăruindu-se [ea pe sine însăși] tuturor celor ce sunt
și fiind [totodată] mai presus de⁴²² împărțirile [sau
participările] tuturor bunurilor, în chip unit⁴²³ – pe de
o parte – se deosebește; și – pe de alta – se înmulțește în
chip unitar și se multiplică în chip neieșit din unul»⁴²⁴;

iar în *Epistola către Tit*, iarăși vorbind despre cele teolo-
ghisite în chip simbolic, învață limpede *îndoită* a fi deo-
sebirea [sau distincția] din Dumnezeu; una – cea a ființei
comune față de ipostasurile thearhice; iar cealaltă – cea a
ființei față de ieșirile și lucrările [acestea];
pentru că zice [că]

«în privința – pe de o parte – a theogoniei celei mai presus
de ființă⁴²⁵ Scriptura⁴²⁶ plăsmuiește [imaginea de] *pântece*
al lui Dumnezeu care L-a născut trupește pe Dumnezeu⁴²⁷
și *cuvânt* vărsat⁴²⁸ în văzduh din inimă bărbătească⁴²⁹ și *duh*

⁴²⁶ Cuvântul *Γραφή* (*Scriptură*), inexistent în pasajul areopagit, este folosit de sfântul Marcu în locul expresiei «ἡ περὶ θεοῦ συμβολικὴ ἱεροπλαστική», adică: plăsmuirea – în chip sfânt – simbolică (a chipurilor folosite în vorbirea) despre Dumnezeu.

⁴²⁷ *Psalmii* 109, 3.

⁴²⁸ Literal: eructat, 'râgâit'; vezi minunata tâlcuire a acestui cuvânt de către sfântul Ioan Hrisostom (*Tâlcuire la Psalmi*, PG 55, 183 ș.urm.).

⁴²⁹ *Psalmii* 44, 1.

ἐκπνεόμενον ἀπὸ στόματος ἀναγράφει» καὶ τὰ ἐξῆς, «ἐπὶ δὲ τῶν νοητῶν τοῦ θεοῦ προνοιῶν ἢ δωρεῶν ἢ ἐκφάνσεων ἢ δυνάμεων ἢ ιδιοτήτων ἢ λήξεων ἢ μονῶν ἢ προόδων ἢ διακρίσεων ἢ ἐνώσεων ἀνδροπλαστίαν τῷ θεῷ καὶ θηρίων καὶ ζώων ἄλλων καὶ φυτῶν καὶ λίθων ποικιλομορφίαν περιπλάττει» καὶ τὰ ἐξῆς.

ἄλλ' ἐπειδὴ τὰς θείας μετοχὰς ταύτας ἔργα τε θεοῦ οὐκ ἠοργμένα τοῦ εἶναι καὶ περὶ θεὸν οὐσιωδῶς θεωρούμενα ὁ θεῖος Μάξιμος εἶπεν, ἰδωμεν ὅπως ἐξηγεῖται καὶ ταῦτα, κατὰ τὴν αὐτοῦ δηλονότι σύνεσιν·

«᾿περὶ θεόν» μὲν φησὶν «ὡς περὶ ἡμᾶς τὰ ἡμέτερα κτήματα καὶ ἔργα, εἴτε ἀποτελέσματα, εἴτε καὶ ἐνεργεῖαι· οὐσιωδῶς δέ, ὅτι οὐ κατὰ μετοχὴν, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ δεῖκνυσι ταῦτα ὄντα τὸν θεόν».

τῆς ἀγχινοίας· ὥσπερ ἂν εἰ χωρὶς μὲν ἔκειτο καὶ περὶ ἐτέρων ἐλέγετο τὸ περὶ θεὸν εἶναι, χωρὶς δὲ καὶ περὶ ἐτέρων τὸ οὐσιωδῆ εἶναι, οὕτως ἐκλαμβάνει τὰ εἰρημένα· γελοῖως οὐχ ἦττον ἢ κακοήθως· ἀνδράποδον, ἀλλὰ τὰ ἡμέτερα κτήματα καὶ ἔργα περὶ ἡμᾶς μὲν λέγονται, περὶ ἡμᾶς δὲ οὐσιωδῶς θεωρούμενα τίς ἂν εἶποι ταῦτα, μὴ οὐχὶ τὸν ἐγκέφαλον [f84], ὥσπερ σύ, διασεσεισμένος; τί δέ σοι βούλεται καὶ ἡ τῶν ἐνεργειῶν προσθήκη; εἰ μὲν τὰ ἐνεργήματα καὶ ἀποτελέσματα λέγεις – ὁ αὐτὸς λόγος,

⁴³⁰ Psalmii 17, 17; 32, 6.

⁴³¹ «înțelegătoare»: (nu dotate cu puterea de a înțelege, ci) netrupești, din planul simțirii minții, nu al simțirii trupești.

⁴³² «însușiri»: ale lui Dumnezeu, manifestate – desigur – înlăuntrul zidirii.

⁴³³ «moșteniri»: de către zidiri, ale precedentelor însușiri dumnezeiești.

⁴³⁴ Subiectul predicatului acestuia este cel anterior: Scriptura.

⁴³⁵ PG 3, 1104 C–1105 A.

⁴³⁶ PG 90, 1100 C.

⁴³⁷ Aici subiectul este Caleca.

⁴³⁸ PG 152, 397 A.

⁴³⁹ Literal: la creier.

suflat din gură Îl însemnează [a fi]⁴³⁰» și așa mai departe, «iar în privința – pe de altă parte – a înțelegătoarelor⁴³¹ ale lui Dumnezeu pronii sau daruri, sau arătări sau puteri, sau însușiri⁴³² sau moșteniri⁴³³, sau [ră]măneri [în Sine] sau ieșiri, sau deosebiri sau uniri – chip omenesc Îi plăsmuiește⁴³⁴ lui Dumnezeu și felurime de înfățișări de fiare și alte vietăți și de plante și de pietre»⁴³⁵ și cele ce urmează.

Dar pentru că dumnezeiescul Maxim a numit aceste dumnezeiești împărtășiri [sau participări] 'lucruri ale lui Dumnezeu care nu își au începutul înlăuntrul timpului faptul de a fi, văzute [a fi] ființial împrejurul lui Dumnezeu'⁴³⁶, să vedem cum le explică⁴³⁷ și pe acestea (după priceperea lui, se-nțelege); pe de o parte zice, deci, că

«'împrejurul lui Dumnezeu' [sunt] – precum împrejurul nostru averile și lucrurile noastre – fie rezultate [de le zicem], fie și lucrări [...]; dar [sunt] 'ființial', că nu după împărtășire, ci după ființa Lui Îl arată pe Dumnezeu a fi [înțelepciune, bunătate, viață ș.cl.]»⁴³⁸.

Ce agerime!; ca și când deoparte ar sta [Dumnezeu] și despre alții s-ar zice 'împrejurul lui Dumnezeu', și deoparte [ar sta] și despre alții [s-ar zice] 'ființial' – așa ia el cele spuse; [lucru] de răs, nu mai puțin și mârșav. Păi, amără-tule, [e adevărat că] despre averile și lucrurile noastre se [poate] spune că sunt 'împrejurul nostru', dar cine ar zice despre acestea că 'se văd ființial împrejurul nostru', dacă nu unul care este – ca și tine – zdruncinat la cap⁴³⁹? Și ce vrea [să fie] adaosul [aici al] 'lucrărilor'⁴⁴⁰? Că dacă [prin 'lucrări'] le numești pe cele lucrute și rezultatele⁴⁴¹, [atunci

⁴⁴⁰ Adică: ce urmărești adăugând – lângă ἀποτελέσματα (rezultate) – pe ἐνεργεῖαι (lucrări)?

⁴⁴¹ Literal: 'lucrăturile și rezultatele'; vezi mai sus citatele din Damaschin.

καὶ μάτην προσέροῦπται· εἰ δὲ τὰς ἐκ τῆς φύσεως προϊούσας κινητικὰς δυνάμεις – αὐταὶ μὲν ἤδη καὶ περὶ ἡμᾶς λέγοντ' ἂν οὐσιωδῶς θεωρεῖσθαι, κτισταὶ γὰρ οὐσαὶ καὶ ἡμῖν κατάλληλοι, καὶ περὶ θεὸν αὐθις, ἄκτιστοι μέντοι καὶ τῆ θεία φύσει προσήκουσαι· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς Λόγος γινόμενος ἄνθρωπος, διττὰς ὡσπερ τὰς φύσεις, οὕτω δὴ καὶ τὰς ἐνεργείας ἔχειν ὁμολογεῖται· καὶ φησὶν ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν νθ^ο κεφαλαίῳ τῶν θεολογικῶν·

«εἰ μία τοῦ Χριστοῦ ἡ ἐνέργεια, ἢ κτιστὴ ἔσται, ἢ ἄκτιστος· μέσον γὰρ τούτων οὐκ ἔστιν ἐνέργεια, ὡσπερ οὐδὲ φύσις· εἰ οὖν κτιστὴ, κτιστὴν δηλώσει φύσιν· εἰ δὲ ἄκτιστος, ἄκτιστον χαρακτηρίσει οὐσίαν· δεῖ γὰρ πάντως κατάληλα ταῖς φύσεσιν εἶναι τὰ φυσικά· ἀδύνατον γὰρ ἐλλιποῦς φύσεως ὑπαρξίν εἶναι· ἢ δὲ κατὰ φύσιν ἐνέργεια, οὐ τῶν ἐκτὸς ὑπάρχει, καὶ δῆλον ὅτι οὔτε εἶναι, οὔτε γινώσκεσθαι τὴν φύσιν δυνατὸν, ἄνευ τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας».

ἤκουσας ὡς ἢ κατὰ φύσιν ἐνέργεια οὐ τῶν ἐκτὸς ὑπάρχει, ἢς ἄνευ, ἐλλιπῆς ἢ φύσις, καὶ οὐδ' εἶναι δυνατὸν τὸ παράπαν; τοῦτ' οὖν ἄρα τὸ 'οὐσιωδῶς' δύναται καὶ οὐχ ὡς σὺ ματαιολογεῖς· διὰ τοῦτο οὐ περὶ θεὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν θεῷ αὐταὶ λέγονται αἱ ἐνέργειαι εἶναι, ναὶ μὴν, καὶ ἐξ αὐτοῦ προϊέναι καὶ ἀεννάως πηγάζειν· ἀλλὰ καὶ ιδιώματα τοῦ θεοῦ καὶ φυσικὰ προτερήματα· ταῦτα δὲ ἐνεργημάτων δήπου καὶ κτισμάτων ἀλλότρια· φησὶ δὲ καὶ ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος, ἐν β^ο τῶν Ἀντιρρητικῶν·

«πᾶν [f84^v] ὅτι περὶ ἐστὶ περὶ τὸν θεὸν νοούμενον, τοῦτο πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν· ἀλλ'

⁴⁴² Literal: al [capetelor] celor teologice.

⁴⁴³ Adică: altă variantă de lucrare.

⁴⁴⁴ Adică: nu există înafara firii.

⁴⁴⁵ PG 94, 1056 BC.

⁴⁴⁶ Sau: întâietăți (superiorități) firești.

este întocmai] același înțeles și zadarnic s-a mai adăugat; iar dacă [numești] puterile mișcătoare care ies din fire, atunci despre acestea se poate spune [foarte bine] că se văd ființial și împrejurul nostru, create fiind [acestea] și potrivite nouă, și împrejurul lui Dumnezeu, dar necreate și convenite firii dumnezeiești; că pentru aceasta și Dumnezeu-Cuvântul, om făcându-Se, se mărturisește [de către Părinți că], după cum îndoite are firile, tot așa are și lucrările; și zice sfântul Ioan Damaschinul în capitoul al 59-lea al Dogmaticii⁴⁴²:

«Dacă una [singură] este lucrarea lui Hristos, [atunci aceasta] va fi ori zidită, ori nezidită; că între acestea nu există altă lucrare⁴⁴³, după cum nici fire; dacă, deci, este zidită, [atunci] va arăta fire zidită; iar dacă [este] nezidită, [atunci] va caracteriza ființă nezidită; pentru că trebuie – negreșit – ca cele firești să fie pe potriva firilor; că este cu neputință a exista fire cu lipsuri; iar lucrarea cea după fire nu a celor dinafara [firii] este⁴⁴⁴, și vădit este că firea – fără lucrarea cea după fire – nici a fi nu este cu putință, nici a fi cunoscută»⁴⁴⁵.

Ai auzit că lucrarea cea după fire [vădit că] nu a celor dinafara [firii] este, [lucrare] fără de care firea [va fi] cu lipsuri?; așadar aceasta înseamnă cuvântul 'ființial', și nu cum vorbești tu în deșert; pentru aceasta se spune nu doar că lucrările sunt împrejurul lui Dumnezeu, ci și [că sunt] în Dumnezeu și că din El ies și izvorăsc pururea; ci și că [sunt] însușiri ale lui Dumnezeu și [covârșitoare] bunătați firești⁴⁴⁶; iar acestea sunt străine de lucrături și zidiri; că și dumnezeiescul Grigorie al Nyssei zice într-al doilea dintre Antiretice:

«tot ceea ce este înțeles [a fi] împrejurul lui Dumnezeu – aceasta mai înainte de întemeierea lumii era; dar

ὀνομάζεσθαι τοῦτο φαμέν, μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ὀνομάζοντα».

τί ἔτι;

«αἱ φυσικαί» φησὶν «αὐται μετοχαὶ παρὰ τῷ ἁγίῳ Μαξίμῳ 'τοῦ θεοῦ ἔργα' λέγονται 'οὐκ ἠργμένα χρονικῶς', οὐχ ὅτι πᾶσα ζωὴ ἐν αὐτῷ οὐσιωδῶς ὑπάρχει, εἴτ' οὖν παραγματικῶς, φυτικὴ καὶ ἄλογος, καὶ λογικὴ καὶ νοερά καθ' αὐτήν· ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτῆς λόγον, διὰ τοὺς ἐν τῷ θεῷ ἀνάρχους αὐτῶν λόγους, οἱ οὐδέποτε ἤρξαντο ἐν αὐτῷ».

καὶ τίς ἢ ἀποκλήρωσις, ὧ γενναίε, ταῦτα μὲν ἀναρχα καὶ αἰδία εἶναι διὰ τοὺς ἐν θεῷ λόγους, τὰ δὲ λοιπὰ μὴ; πάντων γὰρ οἱ λόγοι τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἐν τῷ θεῷ καὶ οὐ τῶν εἰδῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν συνθέτων. ἀλλ' αἱ φυσικαὶ μετοχαί, σοφώτατε – λέγω δὲ ἄς ἀπολαβὸν οἶον ἕκαστον ἰδία τῶν φύσει συνεστώτων ἐκ τῆς θείας δυνάμεως ἔχει συστατικὰς τε καὶ χαρακτηριστικὰς – ἅμα τῇ ἑκάστου φύσει συνίστανται τε καὶ λύονται· διὰ τοῦτο καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κτιστῆς οὐσης, κτισταὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι λέγονται καὶ εἰσὶν, ἰδιώματα γὰρ αὐτῆς οὔσαι· ταῦτα δ' οὐκ ἂν εἶεν φυσικαὶ μετοχαί, ἅπαξ εἰρημένα θεοῦ τε ἰδιώματα εἶναι καὶ περὶ αὐτὸν οὐσιωδῶς θεωρεῖσθαι, ἀλλ' ὑπὲρ φύσιν καὶ θείαι. σὺ δὲ 'ζωήν' ἀκούων, ἐπὶ 'τὴν φυτικὴν καὶ ἄλογον' καταπίπτεις· τάχα που καὶ ἀρετὴν ἀκούων – περὶ ἧς φησὶν ὁ θεῖος Μαξίμος·

⁴⁴⁷ Adică: după zidirea omului; *Împotriva lui Eunomie* II, ed. Brill, Leiden 1960, p. 166-167.

⁴⁴⁸ Adică: nu în sensul că.

⁴⁴⁹ Adică: netrupească, 'spirituală'.

⁴⁵⁰ PG 152, 397 B.

⁴⁵¹ Sau formelor; sau speciilor.

⁴⁵² «acestea»: cele despre care vorbește aici sfântul Maxim.

zicem [că aceasta a prins] a se numi [abia] după ce a fost făcut cel ce [o] numește»⁴⁴⁷.

Și mai ce [zice Caleca]?

«Aceste împărțări [sau participări] firești» zice «sunt numite de sfântul Maxim 'lucruri ale lui Dumnezeu care nu își au începutul înlăuntrul timpului' nu [pentru] că⁴⁴⁸ în El există ființial (așadar realmente) toată viața *ca atare* – [cea] vegetală și necuvântătoare și [cea] cuvântătoare și înțelegătoare⁴⁴⁹ – ci [pentru că aceasta există] după *logosul ei*, [așadar] datorită logosurilor lor fără-de-început, celor existente în Dumnezeu, [logosuri] care nicicând nu au început în El [să fie]»⁴⁵⁰.

Dar ce e tragerea aceasta la sorti – o, viteazule – [care le face pe] unele [lucruri] a fi fără-de-început și veșnice (datorită logosurilor [lor] celor [preexistente] în Dumnezeu), iar [pe] restul nu?; că în Dumnezeu sunt logosurile *tuturora* celor ce sunt și se fac; și nu doar ale chipurilor⁴⁵¹, ci și ale celor compuse. Iar împărțirile firești, preaînțeleptule – și anume cele pe care fiecare din cele întocmite luându-le după fire din dumnezeiasca putere, le are constitutive și caracteristice – totdeodată cu firea fiecăruia se întocmesc și se risipesc; pentru aceasta și firii omești, zidită fiind ea, *zidite* i se numesc – și îi sunt – și lucrările, fiind [ele] însușiri ale ei. Pe când acestea⁴⁵² nu sunt împărțiri firești, odată spuse a fi [ele] însușiri ale lui Dumnezeu și a se vedea *ființial* împrejurul Lui, ci [împărțiri] mai-presus-de-fire și dumnezeiești. Dar tu, auzind [zicându-se] *viață*, numaidecât cazi [cu gândul] la «cea vegetală și necuvântătoare», ca și cum auzind [tu] de *virtute* – despre care dumnezeiescul Maxim spune:

«ἀναρχος πᾶσα ἀρετή, μὴ ἔχουσα τὸν χρόνον ἑαυτῆς πρεσβύτερον, οἷα τὸν θεὸν ἔχουσα τοῦ εἶναι μονώτατον ἰδίως γεννήτορα» –

τὴν ἵππου καὶ κυνὸς [f85] ἀρετὴν ἐννοεῖ ἀλλ' ἐγώ σοι λέγω, παρὰ τοῦ θεοῦ Διονυσίου λαβὼν, ὡς ἢ ἐκ θεοῦ προϊοῦσα ζωοποιὸς δύναμις καὶ ἐνέργεια, 'ζωή' καλουμένη κυρίως, ἐν τοῖς μεριστοῖς ἀμερίστως ποικιλλομένη, κατὰ ἔσχατον ἑαυτῆς ἀπήχημα, συνιστᾷ τὴν φυτικὴν τε ζωὴν καὶ τὴν ἄλογον, ὡσπερ δὴ καὶ προηγουμένως τὴν λογικὴν· οὕτω καὶ τὴν ἐν ἡμῖν σοφίαν ἢ ἐξ ἐκείνου σοφία, καὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἀρετὴ δῆπουθεν· ἀλλ' οὐ περὶ τούτων νῦν τοῖς ἀγίοις ὁ λόγος, τῶν φυσικῶν φημι καὶ κτιστῶν, ἅπερ εἰσὶν ἀπηχημάτα τε καὶ ἐνεργήματα, καὶ οὐδ' ἂν μετοχαὶ κυρίως λέγοιντο, συνιστάμενά τε ὁμοῦ τῇ φύσει καὶ συνεπιδιδόντα καὶ συμφθειρόμενα· περὶ δ' ἐκείνων ὧν οἱ μετέχοντες 'κοινωνοὶ μὲν γίνονται θείας φύσεως', ζῶσι δὲ θείως, καὶ εἰσὶ θείως, καὶ νοοῦσι τὰ ὄντα θείως, ἄτρεπτοὶ τε καὶ ἀθάνατοι, καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν, θεοὶ κατὰ χάριν ἀποτελοῦνται. σὺ δ' εἰπέ μοι πόθεν λαβὼν ἔχεις, ὡς ἢ ἐν ἡμῖν θεότης καὶ θεαρχία κτιστὴ τέ ἐστι καὶ ἐγκαταβεβλημένη τῇ φύσει, καθάπερ τι σπέρμα, καὶ φυσικὴ τελειότης ἢ φυσικὴ τελειότης; οὐκ ἄνθρωπε· τοῦτο γὰρ σε δεῖ προσεῖπεῖν, ἄνθρωπον ποιεῖ τὸν κατ' αὐτὴν τελειούμενον, οὐ θεόν· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ δύναμιν φύσει δεκτικὴν θεότητος ἔχομεν, μὴ

⁴⁵³ PG 90, 1101 A.

⁴⁵⁴ «cele împărțite»: zidirile, care presupun – inevitabil – caracter neunitar.

⁴⁵⁵ Sau: împestrițându-se.

⁴⁵⁶ «mai înainte»: nu atât în sens temporar, cât în sens de apropiere; și anume: de apropiere – așa zicând – a 'undeii' (întocmitoare/întemeietoare/înființătoare de fire) de centrul ei.

⁴⁵⁷ Despre viața zidită, înțelepciunea zidită, virtutea zidită.

⁴⁵⁸ Când zicem, de pildă, că – spre deosebire de cea a animalelor – firea omenească este părtaşă de facultatea cuvântării, termenul 'părtaş, -ă' nu are sens propriu-zis, pentru că facultatea cuvântării e ceva ce ține de firea omului, nu este ceva dinafara firii.

«fără-de-început este toată virtutea, neavând timpul mai bătrân decât ea, ca una ce Îl are pe Dumnezeu – în chip deosebit – preasingur născător al existenței [ei]»⁴⁵³ –

[tu] înțelegi [că despre] virtutea calului ori a câinelui [e vorba]. Ci îți zic ție, [zicere] luând de la dumnezeiescul Dionisie, cum că [însăși] de-viață-făcătoarea putere și lucrare ce iese din Dumnezeu, numită propriu-zis *viață*, în cele împărțite⁴⁵⁴ felurindu-se⁴⁵⁵ – în chip neîmpărțit – după cel mai de pe urmă ecou al ei întocmește viața vegetală și cea necuvântătoare, precum mai înainte⁴⁵⁶ și pe cea cuvântătoare; tot așa [o întemeiază] și pe înțelepciunea dinlăuntru nostru înțelepciunea din Acela, și pe virtute virtutea [Aceluia], fără îndoială. Dar nu despre acestea le este aici cuvântul sfinților – adică despre cele firești [sau naturale] și zidite⁴⁵⁷, care sunt ecouri și lucrături și care nici nu se numesc în chip propriu împărțiri [sau participări]⁴⁵⁸, de vreme ce sunt întocmite totdeodată cu firea și sunt date totdeodată [cu ea] și se și strică totdeodată [cu ea] – ci despre acelea de care împărțându-se [cei ce se împărțesc], 'se fac părtași dumnezeieștii firi'⁴⁵⁹, și trăiesc dumnezeiește, și sunt dumnezeiește, și dumnezeiește [le] înțeleg [pe] cele ce sunt, și se fac fără-de-schimbare și fără-de-moarte și – într-un cuvânt – dumnezei după har. Pe când tu – spune-mi – de unde ai luat ceea ce zici, și anume că dumnezeirea și thearhia cea dinlăuntru nostru este creată și sădită în firea [noastră], ca o sămânță, și [că] desăvârșire firească [este] desăvârșirea firească. Nu, omule!; pentru că – dacă așa stau lucrurile – atunci trebuie să zici că *om* este – și *nu dumnezeu* – cel desăvârșit după [desăvârșirea] aceasta⁴⁶⁰; pentru că nu avem putere [adică facultate] din fire primitoare de dumnezeire, cum [nu avem] din fire, de bună seamă, nici

⁴⁵⁹ II Petru 1, 4.

⁴⁶⁰ «după desăvârșirea aceasta»: din perspectiva desăvârșirii acesteia.

τι γε δὴ θεότητα· τί γὰρ δὴ καὶ τῆς ἀναγεννήσεως ἡμῖν ἔδει καὶ τῶν λοιπῶν μυστηρίων ἐξ ὧν ἡ θεία ζωὴ συνέστηκεν, εἰ παρ' ἑαυτῆς ἡ φύσις εἶχε τὴν τοῦ θεοῦσθαι δύναμιν; τίς δὲ καὶ ὅλως αὕτη ἐστὶν ἡ κτιστὴ θεότης; εἰ μὲν ἔχει τι συγγενές πρὸς τὴν ἐν θεῷ θεότητα, καὶ οὕτως ἀτοπωτέρα τομῆ καὶ διαίρεσις ἢ ἦν ἐγκαλεῖς· εἰς γὰρ [f85^v] κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὴν μίαν θεότητα διαίρεις· εἰ δ' ἄλλοτρία παντάπασιν ἐκείνης ἐστίν, οὐ πολλαὶ θεότητες εἰσάγονται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀντιθεότητες, ἴν' οὕτως εἴπω· καὶ οἱ κατ' αὐτὰς τελειούμενοι, κατὰ τοὺς ἀλωάδας ἐκείνους ἢ γίγαντας, ἀντίθεοι τινες ἔσονται, καὶ τῶ οὐρανῷ τὴν γῆν ἐπεγείροντες. τοιαύτης ἄρα θεότητος μετασχῶν, ἡ δαιμονιότητος ἀληθῶς εἰπεῖν, τοιοῦτον ἡμῖν θεολόγον ἑαυτὸν παρεσκεύασας· ἀλλ' ἄκουε τοῦ ὡς ἀληθοῦς θεοπνεύστου καὶ θεολόγου Μαξίμου τὴν ἀληθῆ θεότητά τε καὶ θέωσιν οὐ φυσιολογοῦντος, ἀλλὰ θεολογοῦντος καὶ ὁποῖά ποτ' ἔστι σαφηνίζοντος, εἰ καὶ μόνῃ τῇ πείρᾳ τοῖς μετασχοῦσιν γνωρίζεται·

«πάσχομεν» φησὶν «ὡς ὑπὲρ φύσιν οὕσαν κατὰ χάριν, ἀλλ' οὐ ποιοῦμεν τὴν θέωσιν· οὐ γὰρ ἔχομεν φύσει δεκτικὴν τῆς θεώσεως δύναμιν»·

καὶ ἐν τοῖς εἰς τὰ οἰκεῖα σχολίοις·

«ἡ θεία ζωὴ καὶ ἀνεκνόητος, εἰ καὶ ἀπόλαυσιν δίδωσιν ἑαυτῆς τοῖς κατὰ χάριν μεθέξουσιν, ἀλλ' οὐ κατάληψιν· μένει γὰρ αἰεὶ κἀν τῇ μεθέξει τῶν ἀπολαυόντων αὐτῆς ἀκατάληπτος, ὅτι κατὰ φύσιν ὡς ἀγέννητος ἔχει τὴν ἀπειρίαν»·

⁴⁶¹ cf. PG 152, 397 B.

⁴⁶² Adică: de dumnezeirea lui Dumnezeu.

⁴⁶³ Adică: din perspectiva divinităților acestora, după asemănarea lor.

⁴⁶⁴ Personaje mitice, potrivit zeilor; vezi *Odysseia* 11.305 sau *Iliada* 5386.

⁴⁶⁵ «putere primitoare a îndumnezeirii»: facultate cere să recepteze (să capteze) îndumnezeirea care ne vine de la Dumnezeu.

⁴⁶⁶ PG 90, 324 A.

dumnezeirea; că ce trebuință am mai avea de nașterea cea din nou și de celelalte taine, din care se întemeiază [în noi] viața dumnezeiască, dacă firea ar avea în sine însăși puterea de a se îndumnezei? Dar ce este – la urma urmei – această dumnezeire creată? Că dacă are ceva înrudit cu dumnezeirea cea din Dumnezeu – [atunci introduci] o tăiere și o împărțire și mai absurdă decât cea pe care ne-o imputi nouă; pentru că Dumnezeirea cea una o rupi în create și necreate⁴⁶¹. Iar dacă este cu totul străină de aceea⁴⁶² se introduc nu doar mai multe dumnezeiri [sau divinități], dar și contradivinități, ca să spunem așa; iar cei desăvârșiți după acestea⁴⁶³ vor fi – precum acei aloazi⁴⁶⁴ sau uriași – contradumnezei și vor răscula pământul asupra cerului. Așadar, împărțându-te [tu] de astfel de dumnezeire – sau 'drăcire', la drept vorbind – astfel de cuvântător-de-Dumnezeu te-ai făcut nouă. Ci auzi-l pe Maxim cel cu adevărat de-Dumnezeu-însuflat și de-Dumnezeu-cuvântător – nu după fire, ci – după Dumnezeu cuvântând despre adevărata Dumnezeire și îndumnezeire, și spunând limpede care este, măcar că doar prin cercare Se cunoaște celor ce Se împărțășesc [de Ea]; [că] zice

«îndumnezeirea o pătimim, după har, ca pe una ce este mai presus de fire – nu o facem; pentru că nu avem din fire putere primitoare⁴⁶⁵ a îndumnezeirii»⁴⁶⁶;

iar în *Scoliile* lui [că]

«viața cea dumnezeiască și de neînțeleș, măcar că dă – celor ce după har se împărțășesc – desfătarea de ea însăși, nu dă și cuprinderea [ei]⁴⁶⁷; pentru că rămâne pururea – și în însăși împărțășirea celor ce se desfată de ea – de necuprins, căci, ca una ce este nefăcută, după fire are nemărginirea»⁴⁶⁸;

⁴⁶⁷ Și 'înțelegerea'.

⁴⁶⁸ PG 90, 637 D.

καὶ αὐθις·

«τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον· πρεσβεία θεοῦ καὶ παράκλησις πρὸς ἀνθρώπους, δι' Υἱοῦ σαρκωθέντος καὶ μισθὸν δωρουμένου τοῖς πειθομένοις αὐτῷ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καταλλαγῆς τὴν ἀγένητον θέωσιν· ἀγένητον δὲ λέγω θέωσιν τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, ἣτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν»·

καὶ αὐθις·

«περὶ δὲ τῆς ἐν τῷ ζ' κεφαλαίῳ τῶν ἀπόρων τοῦ μεγάλου Γρηγορίου κειμένης ἐμοὶ μιᾶς ἐνεργείας σαφῆς ὁ λόγος· τὴν ἐσομένην γὰρ κατὰ τὸ μέλλον τῶν ἀγίων [f86] ὑπογράφων κατάστασιν, ἔφην μίαν ἐνεργείαν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀγίων, τὴν πάντων ἐκθεωτικὴν τῶν ἀγίων ἐπὶ τῆς ἐλπιζομένης μακαριότητος· τοῦ μὲν θεοῦ κατ' οὐσίαν ὑπάρχουσιν, τῶν ἀγίων κατὰ χάριν γεγεννημένην· ἧς ἡμεῖς οὐκ ἔχομεν ἐγκατεσπαρμένην τῇ φύσει τὴν δύναμιν».

ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι τῶν ὄντων, «οὐδέποτε ἐν θεῷ ἀρξάμενοι» καθὰ συγχωρεῖς, οὐκ ἂν εἶεν ἡ τοῦ θεοῦ οὐσία· τίς γὰρ ἂν καὶ φαίη τοῦτο μὴ παντάπασιν μεμηνώς; εἵπερ μὲν καὶ ἡμῖν μετρίως ἀποκαλύπτονται καὶ γνωρίζονται, ἐκείνη δὲ παντελῶς ἐστὶν ἄληπτος, εἰσὶν ἄρα καὶ οὕτως ἐν τῷ θεῷ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἕτερα ἅτινα ἄκτιστα· διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὺς ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς εἰς τὰ οἰκεῖα σχολίοις περὶ θεὸν εἶναι διδάσκων, οὕτω φησὶν·

⁴⁶⁹ PG 90, 644 D.

⁴⁷⁰ Spre deosebire de textul din Migne, în manuscrisul de față apare aici și cuvântul ἐμοί: «ce îmi stă de față în capitolul...».

⁴⁷¹ Vezi citatul de mai sus.

⁴⁷² PG 91, 33 AB.

și iarăși:

«aceasta este evanghelia lui Dumnezeu: solia lui Dumnezeu și mângâierea către oameni prin Fiul Cel ce S-a întrupat și a dat răsplată – celor ce au crezut Lui – împăcarea cu Tatăl, îndumnezeirea cea nefăcută; iar 'îndumnezeire nezidită' numesc enipostaziata strălucire cea la vedere, care nu are facere, ci de neînțeleas arătare [a ei] celor vrednici»⁴⁶⁹;

și iarăși:

«cât despre lucrarea cea una cea pomenită⁴⁷⁰ în capitolul al șaptelea al locurilor iscătoare de nedumerire ale marelui Grigorie – limpede este cuvântul. Căci înfățișând [sfântul] viitoarea stare a sfinților, a spus [că va fi] o singură lucrare a lui Dumnezeu și a sfinților, [și anume lucrarea] cea îndumnezeitoare a tuturor sfinților spre fericirea cea nădăjduită: 'a lui Dumnezeu' fiind după ființă, iar 'a sfinților' făcută după har; a căreia putere [primitoare] noi nu o avem sădită în fire»⁴⁷¹»⁴⁷².

Dar nici logosurile celor ce sunt, care nicicând nu au început [să fie] înlăuntrul lui Dumnezeu (după cum și recunoști)⁴⁷³, nici acestea nu au cum să fie ființă a lui Dumnezeu – că cine ar zice aceasta, dacă nu cumva s-a smintit de tot?; că de vreme ce [acestea] și nouă, cu măsură, ni se descoperă și ni se fac cunoscute, pe când aceea este cu totul de neluat, există, prin urmare, astfel, în Dumnezeu oarecare alte [realități] nezidite deosebite de ființa Lui; fapt pentru care dumnezeiescul Maxim, arătând în *Scoliiile* lui că și acestea sunt împrejurul lui Dumnezeu, așa zice:

⁴⁷³ PG 152, 397 B.

«ἐκ τῶν ὄντων τὸν τῶν ὄντων γινώσκομεν ποιητὴν ὄντα δὲ κυρίως οἱ λόγοι τῶν γεγονότων, μεθ' ὧν ὁ Λόγος καὶ Θεὸς τοῖς ἀξίοις ἐπιδημῶν – ἐκ γὰρ τῶν περὶ αὐτὸν γινώσκεται – ὅλον ἑαυτὸν ἐμπαρέχει, κατὰ ἀναλογίαν ἐκάστῳ συμμορφαζόμενος».

ἐνταῦθα μὲν οὖν οὕτως· ἐν ἑτέροις δὲ αὐθις ἔχειν αὐτοὺς φησὶ τὸν θεὸν ὡς ἑαυτὸν ἔχει. οὐτ' ἄρα ἢ τοῦ θεοῦ οὐσία εἰσὶν οἱ λόγοι τῶν ὄντων (περὶ θεὸν γὰρ), οὔτε μὴν ἐκτὸς τοῦ θεοῦ (καὶ γὰρ ἄκτιστοι, προορισμοὶ τε αἰῶδιοι καὶ παραδείγματα θεῖα καὶ ἰδέαι καλούμενοι), τὰ δὲ παρὰ θεὸν πάντα κτιστά, ἵνα μὴ καὶ ταῖς πλατωνικαῖς ἰδέαις χώραν παράσχωμεν. οὐ μὴν ἀλλὰ τούτοις δὴ τοῖς αἰδίως ἐνοῦσι τῷ θεῷ λόγοις, καὶ τὴν θεῖαν δύναμιν, ἐνέργειάν τε καὶ πρόνοιαν, ὃ τε μέγας ἀπόστολος [f86^v] Παῦλος συνέταξε, καὶ ὁ θεοφόρος Μάξιμος ἐν τοῖς ἀπόροις αὐτὸν ἐξηγούμενος· ὁ μὲν λέγων·

«τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε αἰῶδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης»·

ὁ δὲ τῷ ὄντι θεῖος ἐξηγητής,

«ἀόρατα τοῦ θεοῦ» φησὶν «οἱ τῶν ὄντων λόγοι, προκαταρτισθέντες τῶν αἰώνων ἐν τῷ θεῷ· οὗς καὶ ἄγαθὰ θελήματα καλεῖν τοῖς θείοις ἔθος ἐστὶν ἀνδράσιν· αἰῶδιος δὲ δύναμις ἐστὶ καὶ θεϊότης ἢ συνεκτικὴ τῶν ὄντων πρόνοια καὶ ἢ κατ' αὐτὴν ἐκθεωτικὴ τῶν προνοουμένων ἐνέργεια».

⁴⁷⁴ Adică: Se cunoaște de către zidiri, Se face cunoscut zidirilor.

⁴⁷⁵ Literal: con-formându-Se fiecăruia, luând forma potrivită formei fiecăruia.

⁴⁷⁶ Fontem non inveni.

⁴⁷⁷ Mai precis: în continuare.

⁴⁷⁸ PG 152, 397 B.

⁴⁷⁹ Adică: în rândul acestora.

⁴⁸⁰ Romani 1, 20.

«Pe Făcătorul celor ce sunt din cele ce sunt Îl cunoaștem; iar în chip propriu-zis 'cele ce sunt' [sunt] logosurile celor ce s-au făcut, [logosuri] dimpreună cu care Logosul și Dumnezeu venind la cei vrednici – că din cele dimprejurul Lui Se cunoaște⁴⁷⁴ – întreg Se dă pe Sine [lor], luând chip pe potriua fiecăruia⁴⁷⁵»⁴⁷⁶.

Așa se spune, așadar, aici; iar altundeva⁴⁷⁷, iarăși, zice că pe [logosurile] acestea Dumnezeu le are precum [Se] are pe Sine Însuși⁴⁷⁸; așadar nici ființă a lui Dumnezeu nu pot fi logosurile celor ce sunt (pentru că sunt *împrejurul* lui Dumnezeu), dar nici înafara lui Dumnezeu, pentru că sunt nezidite și sunt numite prehotârnici veșnice și paradigme dumnezeiești și idei – pe când cele dinafara lui Dumnezeu – [acestea] zidite sunt toate, ca nu cumva să dăm loc ideilor platonice; de altfel laolaltă cu logosurile acestea⁴⁷⁹ veșnice ce sunt în Dumnezeu și dumnezeiasca putere, lucrare și pronie a așezat-o marele Apostol Pavel – ca și de-Dumnezeu-purtătorul Maxim, tâlcuindu-l [pe acesta] în [tâlcuirile locurilor ce iscă] nedumeriri – cel dintâi zicând:

«pentru că cele nevăzute ale Lui se văd de la zidirea lumii, înțelegându-se din fapte, [adică] veșnica Lui putere și dumnezeire»⁴⁸⁰;

iar celălalt – cu adevărat dumnezeiesc talmăcitor –

«nevăzute ale lui Dumnezeu» zice «[sunt] logosurile celor ce sunt, [logosuri] în Dumnezeu găsite de mai înainte veacurilor – pe care și *voiri bune* obișnuiesc a le numi sfinții bărbați – [și anume] veșnica Lui putere și dumnezeire, pronia cuprinzătoare⁴⁸¹ a celor ce sunt și lucrarea îndumnezeitoare a celor proniate, cea con-formă [proniei] acesteia»⁴⁸².

⁴⁸¹ Sensul lui *cuprinzătoare* ar fi: con-prinzătoare, con-ținătoare, închegătoare.

⁴⁸² PG 90, 293 D–296 A.

ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰρηταί τε καὶ νῦν ἐφ' ὅσον ἦν ἐγχωροῦν, καὶ ἐν τοῖς πρότερον οὐ παρέργως, καὶ μὲν δὴ καὶ ὅσα προσέθηκεν ἐφεξῆς, ἐπαναλαμβάνων τὰ πρότερον εἰρημένα, παραλιπεῖν ἄξιον, οὕτω σαφοῦς οὔσης τῆς ἐν αὐτοῖς ματαιολογίας ἅμα καὶ κακουργίας· ἀλλ' ἐκ γε τοῦ τελευταίου, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν εἰρημένων ἂν τις τεκμηριώσατο·

«τοῦ γὰρ θείου Διονυσίου, φησί, φάσκοντος· 'κυκλικῶς οἱ θεῖοι νόες κινουῦνται, ἐνούμενοι ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ', ἐντεῦθεν ἐδόξασαν ἀνάρχους τινὰς ἐλλάμψεις καὶ θεώσεις· καὶ δὴ καὶ τοὺς θεουμένους, ἀνάρχους καὶ ἀκτίστους ἀπεφήναντο· ἀτελευτήτους μὲν ἔσεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παρὰ πάντων πιστεύεται· ἀνάρχους δὲ πῶς ἂν τις πιστεύσειε, τοὺς ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβόντας καὶ ὑπὸ χρόνον γενομένους;».

οὐκουν ἐγωγε φαίην ἂν· ὁ γὰρ μήτε πείρα τὰ θεῖα γνοῦς καὶ τῷ παθεῖν ὑπερφυῶς τὸ μαθεῖν κτησάμενος, μήτε μὴν τοῖς μαθοῦσι τὸ οὐς ὑπέχων, μήτε τοῖς γεγραμμένοις προσέχων, πῶς ἂν πιστεύσειε – τυφλός τε καὶ μεμηνῶς ἀντικρυς – τοῖς περὶ φωτὸς καὶ ἡλίου λέγουσιν; [f87] εἰκότως ἄρα καὶ παραπαίων, οὐκ οἶδας ἃ λέγεις, ἀλλὰ τὸ ἐπιὸν ἀπλῶς φθέγγη καὶ ὅτι τύχοι ληρεῖς· οὐ γὰρ προσέσχες τῷ θείῳ Μαξίμῳ λέγοντι ἐν ταῖς θεωρίαις·

«ἀναρχος καὶ ἀτελευτήτος γέγονεν ὁ μέγας Μελησεδέκ οὐ διὰ τὴν φύσιν τὴν κτιστὴν καὶ ἐξ οὐκ ὄντων, καθ' ἣν τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ ἐληξεν, ἀλλὰ διὰ

⁴⁸³ Este vorba de Caleca.

⁴⁸⁴ Despre numirile dumnezeiești IV 8, PG 3, 704 D.

⁴⁸⁵ Se referă la alcătuitoarea Tomosului.

⁴⁸⁶ «sub timp»: supuși curgerii timpului.

⁴⁸⁷ PG 152, 412 A.

Dar toate acestea le-a spus⁴⁸³ și acum, pe cât i-a fost cu putință, și în cele de mai înainte – și nu în trecere; iar câte a adăugat mai departe, repetând cele ce a spus mai înainte, [pe acestea] le putem lăsa deoparte, atât de limpede fiindu-i grăirea în deșert și răutatea; dar din ultima [spusă] se poate conchide și [cuprinsul] spuselor celorlalte; că zice:

«Zicând dumnezeiescul Dionisie [despre] 'mințile cele dumnezeiești [că] se mișcă *circular* [atunci când sunt] unite cu strălucirile fără-de-început și fără-de-sfârșit ale frumosului și binelui'⁴⁸⁴, de aici au cugetat⁴⁸⁵ [a exista] anumite fără-de-început străluciri și îndumnezeiri, ba și pe cei îndumnezeiți i-au înfățișat [ca fiind] fără-de-început și nezidiți; da, a fi oamenii fără de sfârșit – aceasta de către toți se crede; dar cine i-ar putea socoti fără de început, de vreme ce au început al faptului lor de a fi și au fost făcuți sub timp^{486?}»⁴⁸⁷.

Așadar eu aș zice: cel ce nu din cercare⁴⁸⁸ știe cele dumnezeiești și nu din pătimirea cea mai presus de fire și-a câștigat știința, care nici nu își pleacă urechea celor ce au aflat [și știu acestea], nici nu ia aminte la cele scrise [de aceia], cum ar [putea] crede – orb fiind și de-a dreptul nebun – celor ce vorbesc despre lumină și soare? Așadar, bătând de-a dreptul câmpii, nu mai știi ce spui, ci ce îți vine – aceea zici și bârfești la întâmplare; că nu ai luat seama la dumnezeiescul Maxim care zice în *theorii*:

«fără-de-început și fără-de-sfârșit s-a făcut marele Melhisedec nu după firea cea zidită și [făcută] din cele ce nu sunt, după care a și început a fi și a și încetat, ci după

⁴⁸⁸ Adică: din experiență.

τὴν χάριν τὴν θείαν καὶ ἄκτιστον καὶ ἀεὶ οὖσαν ὑπὲρ
πᾶσαν φύσιν καὶ πάντα χρόνον ἐκ τοῦ ἀεὶ ὄντος
θεοῦ»

καὶ αὐθις:

«ὁ τοῦ ἀεὶ εὖ εἶναι λόγος κατὰ χάριν τοῖς ἀξίοις παρα-
γίνεται, τὸν θεὸν ἐπιφερόμενος, τὸν πάσης ἀρχῆς καὶ
τέλους κατὰ φύσιν ἀνώτερον, ποιῶντα τοὺς ἀρχὴν
ἔχοντας κατὰ φύσιν καὶ τέλος ἀνάρχους κατὰ χάριν
καὶ ἀτελευτήτους»

καὶ αὐθις:

«πάντα ὅσα ὁ θεός, καὶ ὁ διὰ τῆς χάριτος τεθεωμένος
ἔσται, χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος»

καὶ αὐθις:

«οὐδενὶ τῶν ὄντων ἐμμείνας ᾧ ἐπιθεωρεῖται τὸ οἴο-
νοῦν πέρασ ὁ θεὸς Μελχισεδέκ, πρὸς τὰς θείας
καὶ ἀνάρχους καὶ ἀθανάτους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
ἀκτίνας τὸν νοῦν ἀνεπέτασεν».

ἄλλ' ἰδωμεν ὅπως αὐτὸς ἐκλαμβάνει τὰς ἀνάρχους
ταύτας καὶ ἀτελευτήτους ἐλλάμψεις:

«παρενόησαν» οἱ τῆς Συνόδου, φησίν, «ὅτι ὁ ἅγιος
τὰς περὶ θεοῦ νοήσεις τῶν ἀγγέλων 'κινήσεις' φησι

⁴⁸⁹ PG 91, 1144 C.

⁴⁹⁰ Vezi mai jos categoriile cu care operează sfântul Maxim: *a fi* (omul căzut), *a fi bine* (omul părtaş harului), *veșnic a fi bine*, p. 431.

⁴⁹¹ *Răspunsuri către Thalassie* 59, scolia 7, ΕΠΕ 14 Γ, p. 183.

⁴⁹² Literal: mai puțin identitatea după ființă.

⁴⁹³ Fontem non inveni.

harul cel dumnezeiesc și nezidit și pururea fiitor mai
presus de toată firea și vremea, [cel] de la Dumnezeu
Cel pururea fiitor»⁴⁸⁹;

și iarăși:

«Cuvântul [adică Logosul] veșnicei bune-ființări⁴⁹⁰
vine – după har – la cei vrednici, aducându-L pe Dum-
nezeu, pe Cel după fire mai presus de tot începutul și
sfârșitul, Care pe cei ce după fire au început și sfârșit
îi face după har fără-de-început și fără-de-sfârșit»⁴⁹¹;

și iarăși:

«toate câte [este] Dumnezeu – va fi și cel îndumnezeit
prin har, mai puțin faptul de a fi după ființă întocmai
cu Dumnezeu»⁴⁹²,⁴⁹³;

și iarăși:

«nerămânând dumnezeiescul Melhisedec în nici unul
din [lucrurile cele în] care se vede vreun sfârșit [sau
marginie], către dumnezeieștile și fără-de-început și
fără-de-moarte raze ale lui Dumnezeu și Tatăl și-a
înălțat mintea»⁴⁹⁴;

dar să vedem cum înțelegi tu aceste străluciri fără-de-
început și fără-de-sfârșit:

«nu au priceput» – cei ai Sinodului [Părinți], zice – «că
sfântul [Dionisie] numește *mișcări* și *aruncări*⁴⁹⁵ înțe-
legerile [cu mintea] despre Dumnezeu ale îngerilor;

⁴⁹⁴ *Către Ioan al Kyzicului. Theoria a XXIV^a*, despre Melhisedec. Partea de după cuvântul 'raze' nu apare în PG.

⁴⁹⁵ Vezi nota lămuritoare despre *aruncări* (*Antireticul I*, nota 590).

καὶ ἐπιβολάς· ἐπάγει γὰρ· «εἴτε παραδοχᾶς χρῆ καλεῖν αὐτάς, εἴτε ἐπιβολάς».

ὕθλεις, ὦ κάθαρμα, καὶ καταψεύδη τοῦ θεολόγου σαφῶς· οὐδὲ γὰρ οὐδὲν τοιοῦτον ἐπάγει. πῶς δ' ἂν καὶ ἐνοῦσθαι λέγοιντο ταῖς ἑαυτῶν νοήσεσιν; ἀλλὰ οὗτός γε καὶ τὰς νοήσεις αἰεὶ τῶν ἐνώσεων διακρίνει, καὶ ἑτέρας εἶναι διδάσκει, καθὰ δὴ καὶ τὰς θεωρίας τῶν ἐλλάμψεων· περὶ γὰρ τῆς α¹⁹⁶ ἱεραρχίας διαλεγόμενος,

«πολλὰς μὲν» φησί [f87^v] «καὶ μακαρίας ὁρῶσα καθαρῶς θεωρίας· ἀπλᾶς δὲ καὶ ἀμέσους μαρμαρυγὰς ἐλλαμπομένη».

καὶ ταῦτα γε οὐκ ἐπὶ ἀγγέλων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς· «δέον» γὰρ, φησίν,

«εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς βλέπει τὰ νοητά, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ· κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, οὐ καθ' ἡμᾶς».

καὶ αὐθις·

«ὅταν ἡμῶν ἡ ψυχὴ ταῖς νοεραῖς ἐνεργεῖαις ἐπὶ τὰ νοητά κινῆται, περιτταὶ μετὰ τῶν αἰσθητῶν αἰ αἰσθη-

¹⁹⁶ PG 152, 412 A. Notăm că la sfântul Dionisie ordinea este cea inversă: «care trebuie numite fie *aruncări*, fie *primiri*» (*Despre numirile dumnezeiești* I 5, ed. De Gruyter, p. 116; termenul *παραδοχή* apare în formă verbală și în *Epistola a VIII^a. Către Demofil* I: «ale lui Hristos – Celui cu adevărat bun și mai presus de bunătate – de-bine-făcătoare raze în liniște *primindule* (*παραδεχομενοι*), să ne călăuzim de lumina lor la dumnezeieștile Lui lucrări ale binelui»). Ambii termeni numesc același lucru, dar din unghiuri diferite: *aruncarea* este ieșirea acesteia din zidiri și din sine și ațintirea ei nediscursivă la Dumnezeu, iar *primirea* este raza nezidită pe care mintea o primește de la Dumnezeu, prin care se și poate 'arunca' asupra Lui. Aceeași succesiune o aflăm și la sfântul Calist Catafighiotul: «*Aruncându-se mintea – fără ochi [adică: fără vedere trupească] – asupra ascunzimei dumnezeiești [...], primire – și aceasta tot fără ochi [adică: tot nevăzută*

pentru că adaugă: 'fie *primiri* de trebuie să le numim pe acestea, fie *aruncări*'»⁴⁹⁶.

Aiurezi, lepădătură, și vădit minți asupra cuvântătorului-de-Dumnezeu [Dionisie]; că nicidecum nu adaugă una ca aceasta⁴⁹⁷; și cum ar zice că⁴⁹⁸ [mințile îngerești] se unesc cu propriile lor înțelegeri? Ci acesta⁴⁹⁹ chiar deosebește totdeauna *înțelegerile de uniri*, și învață că acestea sunt altele [decât acelea], precum și *theoriile* față de *străluciri*; că vorbind despre cea dintâi ierarhie,

«multe» zice «și fericite *theorii* vede [aceasta] limpede, de simple și nemijlocite luciri *luminată* fiind»⁵⁰⁰;

și aceasta [o zice] nu doar despre îngeri, ci și despre mintea și sufletul nostru; că spune:

«să se știe că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înțelege*, prin care le vede pe cele înțelegătoare, și, pe de altă parte, *unirea* covârșitoare firii minții, prin care se atinge de cele de dincolo de ea; așadar prin aceasta [din urmă] trebuie înțelese cele dumnezeiești, nu prin noi [înșine]»⁵⁰¹;

și iarăși:

«atunci când sufletul nostru se mișcă – prin lucrările înțelegătoare – asupra celor netrupești, de prisos sunt

trupește] – vine de acolo asupra minții [...], plină de negrăită bucurie [...], care cheamă mintea, în tăcere, în adâncul minunării și uimirii» (capul 46). Părintele Stăniloae îl traduce pe *παραδοχή* în principal prin *primire*.

⁴⁹⁷ Nici mai mult, nici mai puțin, Calea prezenta pasajul «care trebuie numite fie *aruncări*, fie *primiri*» – din primul capitol al scrierii areopagite – ca fiind urmarea pasajului «mințile cele dumnezeiești se mișcă *circular*...» din capitolul al cincilea!

⁴⁹⁸ Adică: ce sens ar avea să spună că.

⁴⁹⁹ Dionisie.

⁵⁰⁰ *Despre ierarhia cerească* VII 4, ed. De Gruyter, Berlin, p. 31.

⁵⁰¹ *Despre numirile dumnezeiești* VII 1.

σεις· ὡπερ καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις, ὅταν ἡ ψυχὴ θεοειδῆς γενομένη, δι' ἐνώσεως ἀγνώστου ταῖς τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς ἀκτίσιν ἐπιβάλλη».

ταύταις οὖν ταῖς ἀκτίσι τε καὶ ἐλλάμψεσιν οἱ θεῖοι νόες ἐνούμενοι, καὶ πρὸς ταύτας ἀνατεινόμενοι, 'κυκλικῶς κινεῖσθαι' λέγονται κατὰ τὸν συμβολικὸν τρόπον, ἐπειδήπερ ἡ τοῦ κύκλου ἀρχὴ καὶ τὸ πέρασ τῆ αἰσθήσει ἡμῶν οὐκ εὐληπτα. πάλιν εἰσάγει τὸν μέγαν Βασίλειον λέγοντά φησιν ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς ὅτι

«τὸ ἀγέννητον ἐπὶ θεοῦ, ἡ οὐσία ἐστὶν ἡ συμβεβηκός· παρὰ ταῦτα γὰρ οὐδὲν ἕτερον»·

καὶ ἐπιφέρει·

«ὥστε εἰ παρὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ συμβεβηκός ἡπίστατο καὶ τρίτον εἶναι τὴν ἐνέργειαν, οὐκ ἂν ἐν τῇ διαίρεσει ταύτη παρέλιπε».

τί οὖν, ἀναιρεῖν δοκεῖ σοι παντάπασιν ἐπὶ θεοῦ τὸ ἀγέννητον ὁ οὐρανοφάντωρ ἢ ἀσήμαντον οὕτω καὶ εἰκὴ λεγόμενον ἀπολείπειν; εἰ γὰρ οὔτε οὐσία ἐστὶν, οὔτε συμβεβηκός – ὡς αὐτὸς ἐπεξεργαζόμενος τὴν διαίρεσιν ἀποδεικνυσι –, παρὰ ταῦτα δὲ οὐδὲν ἕτερον, οὐκ ἄρα δεῖ τὸ παράπαν ἐπὶ θεοῦ τὸ ἀγέννητον λέγειν, κατὰ τὴν σὴν δηλονότι σύνεσιν· ἀλλ' ἐγὼ σοι τὸν νοῦν [f89] ἀναπτύξω τοῦ διδασκάλου, πρὸς ὃν αὐτὸς οὐκ ἀνέβλεψας· ὅτι πρὸς τοὺς οὐσίαν τὸ ἀγέννητον τιθεμένους εὐνομιανούς ὁ μέγας ἀποτεινόμενος, ἐπειδὴ περ αὐτοῦ τοῦ εἶναι καὶ οὐδεμιᾶς

⁵⁰² Adică: ajuns 'deiform'.

⁵⁰³ «necunoscută»: care nu stă sub incidența discursivelor puteri înțelegătoare zidite.

⁵⁰⁴ Despre numirile dumnezeiești IV 11 (ed. De Gruyter, p. 156).

⁵⁰⁵ PG 29, 684 A.

⁵⁰⁶ Adică: nu l-ar fi omis din enumerarea aceasta, din clasificarea aceasta.

⁵⁰⁷ Adică: sfântul Vasile cel mare.

⁵⁰⁸ Literal: este însemnător (arătător) al însuși faptului de a fi.

– dimpreună cu cele simțite [trupește] – [și] simțurile; după cum [de prisos sunt] și puterile înțelegătoare atunci când sufletul, făcându-se în chipul lui Dumnezeu⁵⁰², prin unire necunoscută⁵⁰³ se aruncă asupra razelor luminii neapropiate»⁵⁰⁴.

Cu aceste raze și străluciri unindu-se așadar mințile dumnezeiești și către acestea ațintindu-se, se spune [despre ele] – în chip simbolic – [că] 'se mișcă circular' întrucât începutul și sfârșitul cercului nu sunt [cu puțință a fi] prinse de către simțurile noastre. Iarăși îl aduce [apoi] de față pe marele Vasile, cel ce zice în *Antiretice* că

«la Dumnezeu faptul de a fi nenăscut ori ființă este, ori accident; pentru că nu poate fi nimic altceva înafara acestora»⁵⁰⁵;

și conchide:

«încât, de știa că înafara *ființei* și *accidentului* există și *lucrarea*, ca un al treilea [lucru], nu l-ar fi lăsat deoparte de împărțirea aceasta⁵⁰⁶».

Ce ți se pare, deci: [că] arătătorul-de-cele-cerești⁵⁰⁷ desființează cu totul în Dumnezeu faptul de a fi nenăscut sau [că], neînsemnându-l, îl lasă deoparte, ca pe ceva ce e de prisos a mai fi spus? Pentru că dacă nici ființă [nu este], nici accident (după cum te arăți tu a înțelege împărțirea), iar înafara acestora nu mai este nimic altceva, atunci nu trebuie nicidecum a vorbi în cazul lui Dumnezeu despre faptul de a fi nenăscut; după mintea ta, desigur. Dar să îți arăt eu înțelesul în care învățătorul [spune acestea], [înțeles] pe care tu nu l-ai văzut. Că luptându-se marele [Vasile] cu eunomienii care socoteau [că] faptul de a fi nenăscut [este însăși] ființa [lui Dumnezeu], întrucât socotește că [faptul de a fi nenăscut] arată însuși faptul de a fi⁵⁰⁸ – și nu vreo

ἐνεργείας δοκεῖ σημαντικὸν εἶναι, 'τὸ ἀγέννητον' φησὶν 'ἢ οὐσία ἐστὶ', τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ δηλονότι, 'ἢ συμβεβηκός', οἷόν τι ἐπιθεωρούμενον εἶδος· παρὰ ταῦτα γὰρ οὐδένα ἂν εἶη, τοῦ εἶναι δηλονότι σημαντικόν· ἀλλὰ μὴν οὔτε οὐσία ἐστίν, οὔτε συμβεβηκός· ὑπάρξεως ἄρα τρόπος τὸ ἀγέννητον καὶ οὐκ οὐσίας ὄνομα· τοῦτο δὲ ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ μικρῶ πρότερον εἶρηκεν· ἀλλ' ὥσπερ τοῦτο νῦν ἐσιώπησεν, ὡς προειρημένον, καίτοι γε ἀναγκαῖον ῥηθῆναι, τῶν ἐκ τῆς διαιρέσεως ἀμφοτέρων ἀνηρημένων· οὐ γὰρ ἀπλῶς τοῦ εἶναι, τοῦ δὲ πῶς εἶναι σημαντικόν ἐστὶ τὸ ἀγέννητον, ὥσπερ οὖν καὶ τὸ γεννητόν, οὕτω καὶ τὴν ἐνέργειαν παραλέλοιπεν, ὡς πρόδηλον ὄν ὅτι περ οὐκ ἐστὶν ἐνεργείας ὄνομα τὸ ἀγέννητον· ἐπεὶ ὅτι γε τὴν ἐνέργειαν αὐτὸς ἐν τῷ θεῷ εἶναι πρὸς τῇ οὐσίᾳ γινώσκει δῆλον ἐξ ὧν ἐν τοῖς αὐτοῖς κεφαλαίοις οὕτω φησί:

«τὸ ἐν ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων ἢ ἐνεργεία ἢ βουλήσει ἢ οὐσία λέγεται· ὁ Σωτὴρ οὖν εἰπὼν 'ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ μου ἐν ἐσμεν', καθ' ἐν τι τῶν προγεγραμμένων εἶρηκεν· οὐκοῦν εἰ μὲν κατ' ἐνέργειαν λέγουσιν, ἀνάγκη καὶ κατ' οὐσίαν λέγειν· τῶν γὰρ ἑτεροουσιῶν, οὐκ ἂν εἶη ἢ ἐνεργεία μία» καὶ τὰ ἐξῆς:

ἀλλὰ γὰρ ἔτι μεμφόμενος αὐτούς, τὰ γὰρ μεταξὺ ληρήματα χαίρειν ἐῶμεν,

⁵⁰⁹ «lucrul acesta»: cum că *faptul de a fi nenăscut* e ceva real (deși nu e nici *ființă*, nici *accident*; și în afara acestora nu ar mai exista nimic), și anume un mod de existență.

⁵¹⁰ Adică: de vreme ce *faptul de a fi nenăscut* nu verifică nici una din cele două variante propuse, așadar devine ireal, nu mai ține de sfera existentului.

⁵¹¹ Însușirea *nenăscutului* nu arată propriu-zis *faptul de a fi*, ci *modul de a fi*; categoriile propriu-zis arătătoare al *faptul de a fi* sunt *ființa* și *accidentul*.

⁵¹² Adică: după cum, lăsându-se în cadrele gândirii eunomienilor, în clasificarea ce o propune aici, sfântul Vasile lasă deoparte varianta ca *nenăscutul* să fie *mod de a exista* (ca pe una pe care deja o afirmase și o confirmase), tot așa lasă deoparte și varianta ca *nenăscutul* să fie *lucrare*

lucrare – [acesta este înțelesul în care] zice [că] faptul de a fi nenăscut este ori *ființă* (adică esența însăși), ori *accident* (ca o formă observată sau ca un chip observat); că 'înafara acestora nu ar mai fi nimic arătător' – [arătător] al faptului de a fi, adică; dar nici *ființă* [nu] este, nici *accident*; prin urmare faptul de a fi nenăscut este un mod de existență, și nu nume al ființei; iar aceasta a spus-o în alt cap, puțin mai înainte; ci precum aici trece sub tăcere lucrul acesta⁵⁰⁹, ca pe unul ce l-a spus mai înainte (cu toate că era nevoie să îl zică, devreme ce erau desființate ambele [variante] ale împărțirii⁵¹⁰; pentru că *nenăscutul* [adică *faptul de a fi nenăscut*] – ca și *născutul* – nu este arătător, simplu, al lui *este*, ci al lui *cum este*⁵¹¹), tot așa lasă deoparte și *lucrarea*⁵¹², fiind de la sine înțeles că *nenăscutul* nu este nume al lucrării; iar că el știe că, pe lângă *ființă*, în Dumnezeu există și *lucrarea* – [aceasta] vădit este din cele pe care așa le spune în aceleași capete:

«În cazul celor netrupești, [faptul de a fi] *unul* se spune ori după *lucrare*⁵¹³ ori după *voi[r]e* ori după *ființă*; spunând, deci, Mântuitorul 'Eu și Tatăl Meu *una* suntem', după una din cele sus-pomenite a spus-o; așa-dar, dacă [ei]⁵¹⁴ zic că după *lucrare*, trebuie neapărat să zică că și după *ființă*; că cele ce nu sunt de-o-ființă nu pot fi de-o-lucrare»⁵¹⁵ și cele ce urmează.

Dar el, încă acuzându-i pe aceștia⁵¹⁶ – ca să trecem peste aiurelile dintre⁵¹⁷ – zice:

(ca pe ceva de la sine înțeles a fi cu neputință; așadar nu întrucât ar fi considerat că *ființa* lui Dumnezeu este lipsită de *lucrare*), reducând lucrurile la cele două variante: ori *ființă*, ori *accident*.

⁵¹³ Adică: ori din unghiul lucrării.

⁵¹⁴ «ei»: eunomienii.

⁵¹⁵ PG 29, 680 BC.

⁵¹⁶ Sfântul Marcu revine la Caleca și la Părinții alcătuitori ai *Tomos*-ului.

⁵¹⁷ Este vorba de cele ce urmează imediat după ultimul citat dat din Caleca (PG 152, 413 AB).

«πῶς» φησὶ «τὸ ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον, φυσικὸν ἢ καὶ φυσικὰ τοῦ θεοῦ ἀναγορεύουσι;»

οὐ δ' εἰ καθ' αὐτὸ ὑφεστῶς ὑπῆρχεν οἷόν τι ζῶον, τότε ἂν αὐτὸ [f88^v] φυσικὸν προσηγόρευες; ἀλλ' οὔτε τὰ ὑποστατικὰ παρὰ τὴν ὑπόστασιν ὑφεστήκασιν – οἷον ἡ πατρότης καὶ τὸ ἀγέννητον, ἢ τε γέννησις καὶ ἐκπόρευσις –, οὔτε τὰ φυσικὰ παρὰ τὴν κοινὴν δῆπου φύσιν· εἰ δὲ δὴ παντάπασιν οὕτω τὰ φυσικὰ ἀναιρήσεις, δι' ὧν ἡ κοινὴ φύσις χαρακτηρίζεται, ἀναιρήσεις δῆπου καὶ τὰ ὑποστατικά, δι' ὧν αἱ ὑποστάσεις χωρίζονται· καὶ οὕτω Σαβέλλιον ἄλλον ἑαυτὸν ἀποδείξεις, τὰς ὑποστάσεις εἰς ἓν συναλείφων, ἵνα σοι μηδεμίαν τῶν ἀπ' αἰῶνος δυσσεβῶν αἰρέσεων ἐλλείπουσα τῇ δόξει διαδειχθῇ· ὅτι γε μὴν ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ θέλημα φυσικόν, οἱ πατέρες ὁμοῦ πάντες βοῶσιν, εἰ μὴ ἐκκέκωφας· ὁ τε Δαμασκηνὸς θεολόγος, ὃν πρὸ μικροῦ παρηγάγομεν λέγοντα

«δεῖ πάντως κατάλληλα ταῖς φύσεσιν εἶναι τὰ φυσικά»·
καὶ αὐθις·

«ἐνέργειά ἐστι φυσικὴ, ἡ δηλωτικὴ ἐκάστης οὐσίας δύναμις τε καὶ κίνησις, ἧς μόνον ἐστέρηται τὸ μὴ ὄν»·

καὶ αὐθις·

«φυσικὰ καὶ οὐχ ὑποστατικὰ φαμὲν τὰ θελήματα καὶ τὰς ἐνεργείας, λέγω δὴ αὐτὴν τὴν θελητικὴν καὶ

⁵¹⁸ Vezi PG 152, 413 C. Silogismul lui Caleca era următorul: dacă, pe de o parte – conform raționamentului sus-pomenit, cel pe baza celor două categorii expuse de sfântul Vasile – în Dumnezeu nu există lucrare (și deci, ca inexistentă, lucrarea firii dumnezeiești este fără ființă și fără ipostas) și dacă, pe de altă parte, Părinții spun că lucrarea este însușire firească a lui Dumnezeu, atunci rezultă că Părinții ar proclama ceea ce este fără ființă și fără ipostas drept însușire firească a lui Dumnezeu. Ceea ce este o aberație, căci – după cum nu întârzie a adăuga Caleca – «în ce fel sunt însușirile firești al unui lucru, astfel este și lucrul acela», deci Dumnezeu va fi inexistent.

⁵¹⁹ PG 152, 413 C.

«Cum [pot ei] proclama ceea ce este fără ființă și fără subzistență [de sine]⁵¹⁸ [drept] însușire firească – sau chiar însușiri firești – ale lui Dumnezeu?»⁵¹⁹.

Dar dacă ceva – ca, de pildă, faptul de a fi viu – ar fi ceva ce subzistă de sine, atunci tu ai numi aceasta 'însușire firească' [a lui Dumnezeu]? Dar [însușirile] cele ipostatice nu subzistă în afara ipostasului lor (cum ar fi părinția și nenașterea⁵²⁰, sau nașterea și purcederea), nici [însușirile] cele firești în afara firii comune; iar dacă vei desființa astfel [însușirile] firești, [cele] prin care se caracterizează firea cea comună, le vei desființa [negreșit] și pe cele ipostatice, [cele] prin care se deosebesc ipostasurile; și așa te vei dovedi alt Sabelie, amestecând întru unul ipostasurile, ca niciuna din rău-cinstitoarele [de Dumnezeu] erezii cele din veac să nu fie dovedită a-ți lipsi din cuget; iar că lucrarea și voia sunt însușire firească [a lui Dumnezeu] – aceasta o strigă toți Părinții laolaltă, dacă nu cumva ai surzit: mai întâi de-Dumnezeu-cuvântătorul cel din Damasc, pe care l-am adus de față puțin mai sus zicând [că]

«trebuie negreșit ca [însușirile] cele firești să fie potrivite firilor»⁵²¹

și, iarăși, [că]

«lucrarea este [însușire] firească, [și anume] putere și mișcare arătătoare a fiecărei ființe, [lucrare] de care este lipsit doar ceea ce nu este»⁵²²

și, iarăși, [că]

«[însușiri] firești – și nu ipostatice – spunem [a fi] voi[ri]le și lucrările, adică însăși puterea cea voitoare

⁵²⁰ «părinția și nenașterea»: însușirea lui Dumnezeu-Tatăl de a fi tată și de a fi nenăscut.

⁵²¹ Dogmatica 59, PG 94, 1055.

⁵²² Dogmatica 37, PG 94, 949 B.

ἐνεργητικὴν δύναμιν, καθ' ἣν θέλει καὶ ἐνεργεῖ τὰ τε θέλοντα καὶ ἐνεργοῦντα· εἰ γὰρ ὑποστατικὰ δῶμεν αὐτά, ἑτεροθελεῖς καὶ ἑτεροενεργεῖς τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος εἰπεῖν ἀναγκασθησόμεθα·

καὶ ὁ θειότατος Μάξιμος λέγων·

«ἐκατέρα φύσις τοῦ αὐτοῦ Χριστοῦ καὶ Υἱοῦ, τὴν ἰδίαν αὐτῆς καὶ φυσικὴν ἐνέργειαν ἔχουσα, φυσικῶς ἐνήργει καὶ κατὰ φύσιν ἦν ἐνεργής»·

καὶ ὁ μακάριος πάπας Ἀγάθων ἐν τῇ πρὸς τοὺς βασιλέας ἐπιστολῇ·

«μίαν ἐκάστην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ιδιότητα φυσικὴν ἔχειν ὁμολογοῦμεν· καὶ ἔχειν τὴν θεῖαν πάντα ἄπερ εἰσὶ [f89] θεῖα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην πάντα τὰ ἀνθρώπινα χωρὶς ἁμαρτίας»·

καὶ μετὰ μικρόν·

«ὅποταν δὲ δύο φύσεις καὶ δύο φυσικὰ θελήματα καὶ δύο φυσικὰς ἐνεργείας ὁμολογοῦμεν ἐν τῷ ἐνὶ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ».

ἀλλ' ἐπὶ τὴν ΣΤ^η τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐλθῶν (ἵνα τι καὶ πρὸς αὐτὴν εἰπεῖν δόξειεν) – ἡ περὶ ἀμφοῖν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Χριστοῦ διδάσκουσα, μάχαιρα κατὰ τῆς αἰρέσεως ἀμφήκης ἐστίν – οὐκ ἔτι τὸν αὐτὸν τρόπον ὁμόσε χωρεῖ ('πεποιθῶς ἀναιδείῃ', φησὶν Ὁμηρος), ἀλλ' ἔοικεν πρὸς ἀκρίβειαν τοῖς ἀσπαρίζουσι τῶν ἰχθύων ἐπὶ τὸ ξηρὸν ἐλκομένοις, οὕτως ἐκλέλυται τὴν ἰσχύν· τί γὰρ ἂν καὶ εἶχεν εἰπεῖν πρὸς τοσαύτην ἀλήθειαν,

⁵²³ Adică: prin care, în virtutea căreia.

⁵²⁴ Dogmatica 58, PG 94, 1036 A.

⁵²⁵ cf. PG 91, 289 BC.

⁵²⁶ Fontem non inveni.

⁵²⁷ Adică: să pară că poziția sa teologică nu îi este contrazisă de Sinodul al VI-lea; vezi PG 152, 413 D–416 A.

și lucrătoare, după care⁵²³ voiesc și lucrează cele [ce sunt] voitoare și lucrătoare; că de le socotim pe acestea [a fi însușiri] ipostatice, atunci vom fi siliți a spune [că] de vori diferite și de lucrări diferite [sunt] cele trei ipostasuri ale sfintei Treimi»⁵²⁴;

mai apoi dumnezeiescul Maxim, zicând că

«fiecare fire din cele două ale [unuia și] aceluiași Hristos și Fiu, avându-și lucrarea ei proprie și firească, [nu altcum decât] firește lucra și după fire era lucrătoare»⁵²⁵;

iar fericitul papă Agathon în epistola către împărați

«mărturisim» zice [că] «fiecare fire a lui Hristos are o singură însușire firească; și [că firea] cea dumnezeiască are toate cele ce sunt dumnezeiești, iar cea omenească pe toate cele omenești, afară de păcat»;

și puțin mai încolo:

«astfel că două firi și două vori firești și două lucrări firești mărturisim [a fi] întru unul Domnul nostru Iisus Hristos»⁵²⁶.

Dar venind [el] la al VI-lea Sinod Ecumenic, ca să pară a zice ceva și în privința acestuia⁵²⁷ – care [Sinod], învățând despre cele două lucrări ale lui Hristos, sabie cu două tăisuri este împotriva ereziei – nu într-același chip [i] se împotrivesc («curată nerușinare» [după cum] zice Homer⁵²⁸), ci întocmai seamănă peștilor care, trași [cu mreaja afară din apă], se zbat pe uscat; așa își risipește puterea; că ce ar avea de zis împotriva unui așa de mare adevăr, căruia

⁵²⁸ cf. Homer, Iliada, I, 372.

⁵²⁹ Omonimia termenului teologic al Bisericii cu termenul filozofic al lui Aristotel.

⁵³⁰ Calea.

ἢ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ οὐκ ἂν ἐτόλμησεν ἀντιστῆναι· διὰ τοῦτο περιείσιν ὧδε κἀκεῖσε καὶ παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν σοφίζεται, τὰ περὶ ἐνεργείας εἰρημένα – τῆς ὡς εἶδους τε καὶ ἐντελεχείας λαμβανομένης, καθ' ἣν αἰεὶ ἐστὶν ὁ θεὸς ἐνεργεία, καὶ ἐνεργεία τε αἰῶδιος καὶ αὐτενέργεια λέγεται – παράγων αὐθις εἰς μέσον· τὰ δ' οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον· τὴν γὰρ κινητικὴν τῆς φύσεως δύναμιν καθ' ἣν ἐνεργοῦσι τὰ ἐνεργοῦντα διακρίνοντες πρὸς τὴν φύσιν οἱ τῆς Συνόδου πατέρες, δύο τὰς ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδογματίσαν, ὥσπερ οὖν καὶ τὰς φύσεις· καὶ δὴ φασὶν ἐν τῷ πρὸς βασιλέαν προσφωνητικῷ·

«ὥσπερ δύο παρελήφαμεν φύσεις, οὕτω καὶ δύο φυσικὰ θελήματα καὶ δύο φυσικὰς τὰς ἐνεργείας γνωρίζομεν· οὐδετέραν γὰρ τῶν ἐν Χριστῷ φύσεων ἐπὶ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ τολμήσομεν ἀθέλητον ἢ ἀνενέργητον ἀποφῆνασθαι, μήπως αὐτῶν ἀναιροῦντες τὰ ἰδιώματα, καὶ τὰς ὧνπερ εἰσὶν ἰδιώματα φύσεις συναναιρήσομεν».

καὶ ὁ [f89^v] μακάριος πάπας Ἀγάθων, ἐν τῇ πρὸς βασιλέας ἐπιστολῇ·

«δύο ἔχει φυσικὰς ἐνεργείας, τὴν θεϊαν δηλονότι καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, τὴν ἄκτιστον καὶ [τὴν] κτιστήν, ὡς ἀληθινὸς καὶ τέλειος θεός, ἀληθινὸς καὶ τέλειος ἀνθρώπος, ἕως ὅτου αὐτὸς μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, Κύριος Ἰησοῦς Χριστός».

καὶ ὁ θειότατος Μάξιμος·

⁵³¹ Aristotelicul ἐνεργεία este redat la noi prin consacrată formulă *in act*; dacă dăm în paranteze și formula *in lucrare*, aceasta este pentru a se vedea că e vorba de acest termen.

⁵³² Adică: precum am primit de la Părinții noștri învățătura despre cele două firi ale lui Hristos.

nici tatăl minciunii nu a cutezat a i se împotrivi?; pentru aceasta se învârte încolo și încoace și [ne] înșeală sofistic cu omonimia⁵²⁹, punând iarăși de față cele spuse [de Sinod] despre lucrare, pe care [el]⁵³⁰ însă o înțelege ca *formă* și *entelehie* în virtutea căreia Dumnezeu este pururea *in act* (adică *in lucrare*)⁵³¹ și este numit 'lucrare veșnică' și 'însăși-lucrare' – lucruri fără nici o noimă; pentru că Părinții Sinodului, distingând puterea mișcătoare a firii (în virtutea căreia lucrează [oricare din] cele [ce sunt] lucrătoare) de firea [însăși], două au dogmatizat a fi lucrările în Domnul nostru Iisus Hristos, precum [două sunt] și firile; că și zic în cele spuse către împărat:

«precum două firi am primit⁵³² [a fi în Hristos], tot așa cunoaștem [a fi] și două voini firești și cele două lucrări firești; că pe nici una din firile lui Hristos nu vom cuteza a o înfățișa [a fi] ne-voitoare ori nelucrătoare a iconomieii Lui, ca nu cumva, desființând însușirile [firilor] acestora, să desființăm totdeodată și firile ale căroră sunt însușirile»⁵³³;

[ca] și fericitul papă Agathon în epistola către împărați:

«două are lucrările firești, adică pe cea dumnezeiască și pe cea omenească, pe cea nezidită și pe cea zidită, încât, ca Dumnezeu adevărat și desăvârșit [și ca] om adevărat și desăvârșit, unul [și] același [este] mijlocitorul dintre Dumnezeu și oameni: Domnul Iisus Hristos⁵³⁴»⁵³⁵;

și preadumnezeiescul Maxim:

⁵³³ cf. *Doctrina Patrum*, ed. Diekamp, Münster 1907, p. 299.

⁵³⁴ *1 Timotei* 2, 5.

⁵³⁵ cf. LABBÉ-COSSART, *Sacrosancta Concilia*, VI, 683D, Paris 1471.

«ἀπό τῆς ἐνεργείας ἢ ἐκάστου φύσις χαρακτηρίζεται τῆς μὲν ἀκτίστου ἐνεργείας ἀκτιστον δεικνύσης φύσιν, κτιστὴν δὲ τῆς κτιστῆς»

καὶ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεολόγος ἐν τῷ *Περὶ θελημάτων καὶ ἀντεξουσίων*

«φυσικὰ καὶ οὐχ ὑποστατικὰ φαμέν τά τε θελήματα καὶ τὰς ἐνεργείας· λέγω δὴ αὐτὴν τὴν θελητικὴν καὶ ἐνεργητικὴν δύναμιν, καθ' ἣν θέλει καὶ ἐνεργεῖ τά τε θέλοντα καὶ ἐνεργοῦντα· εἰ γὰρ ὑποστατικὰ δῶμεν αὐτά, ἑτεροθελεῖς καὶ ἑτεροενεργεῖς τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος εἰπεῖν ἀναγκασθησόμεθα».

τούτων τί ἂν γένοιτο λευκότερον τε καὶ ἐμφανέστερον τῆς διακρίσεως γνώρισμα; τί δὲ πρὸς τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας ὁμοφωνότερον; ἀλλὰ πρὸς ἅπαντα ταῦτα 'βύσας τὰ ὦτα δίκην ἀσπίδος' – ἅτε τῆς ἀληθείας ἐκπεπτωκῶς οὐδαμοῦ δυνάμενος ἐδρασθῆναι –, ποτὲ μὲν πράγματα καὶ λόγους καὶ ἐπινοίας εἰσάγει, ποτὲ δ' αὐτὸ τὸ ἐνεργεῖν φησι δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν. ἀλλ' ἀκουσάτω ποτὲ τοῦ θείου Δαμασκηνοῦ «κοινὴν τῆς ἁγίας Τριάδος αὐτὴν τὴν θελητικὴν τε καὶ ἐνεργητικὴν δύναμιν καθ' ἣν θέλει καὶ ἐνεργεῖ» διοριζομένου καὶ ταύτην διακρίνοντός τε πρὸς τὴν φύσιν καὶ φυσικόν καὶ οὐχ ὑποστατικόν καλοῦντος· ἀλλὰ καὶ ποιότητα φυσικὴν ἐν τῷ θεῷ τὴν ἐνέργειαν τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου καλούσης οὐχ – ὡς αὐτὸς εἰρωνευόμενος συγχωρεῖ – κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνήθειαν τοῦτο λεγούσης, οὔτε μὴν

⁵³⁶ PG 91, 341 A.

⁵³⁷ Adică: ale firii, ținând de fire.

⁵³⁸ PG 94, 1036 A.

⁵³⁹ Psalmii 57, 5.

⁵⁴⁰ Al cărui pasaj – notat puțin mai sus – iată, sfântul Marcu i l-a citat deja de două ori lui Caleca!

⁵⁴¹ *Dogmatica* 58, PG 94, 1036 A.

«de către lucrare se caracterizează firea fiecăruia, lucrarea cea nezidită arătând firea [cea] nezidită, iar [lucrarea] cea zidită pe cea zidită»⁵³⁶;

[ca] și de-Dumnezeu-cuvântătorul cel din Damasc în [capitolul] *Despre voiri și liber-arbitru*:

«firești⁵³⁷ – și nu ipostatice – spunem [a fi] voirile și lucrările; și zic [aceasta] despre puterea voitoare și lucrătoare, în virtutea căreia voiesc și lucrează cele voitoare și lucrătoare; că de le socotim pe acestea [a fi însușiri] ipostatice, atunci vom fi siliți a spune că de voiri diferite și de lucrări diferite [sunt] cele trei ipostasuri ale sfintei Treimi»⁵³⁸.

Ce arătare mai lămurită și mai limpede a deosebirii [ar putea fi] decât [zicerile] acestea? Și ce [ar putea fi] mai conglăsuitor cu dogma Bisericii? Dar la toate acestea astupându-și urechile precum aspida⁵³⁹ – ca unul ce, căzând de la adevăr, pe nimic ne se mai poate întemeia – ba prezintă [lucrările nezidite] ca *realități* și *logosuri* și *înțelegeri* [ale înțelgerilor], ba spune că *lucrarea* numește însuși faptul de a lucra; ci auză-l odată pe dumnezeiescul Damaschin⁵⁴⁰ hotărând [limpede] comună sfintei Treimi [a fi] această 'putere voitoare și lucrătoare, în virtutea căreia [Ea] voiește și lucrează'⁵⁴¹ și distingând-o pe aceasta de fire și numind-o însușire firească, nu ipostatică. Dar [auză] cum Sinodul Ecumenic numește lucrarea [chiar] și *calitate firească* în Dumnezeu, nu după înțelesul omenesc [al cuvântului 'calitate'⁵⁴²] zicând aceasta (precum el⁵⁴³, ironic, îngăduie [Sinodului]), nici socotind [a

⁵⁴² În mentalul filozofic antic *calitatea* presupunea – se pare – o dobândire a ei, o ulterioară sau treptată 'calificare' a firii ce o prezintă; ceea ce era așadar absurd să se afirme în cazul lui Dumnezeu.

⁵⁴³ Caleca; PG 152, 413 D–416 A.

ἐπὶ θεοῦ συμβεβηκός τι καὶ [f90] προσκείμενον δοξαζούσης (τοῦτο γὰρ ἀπηγόρευται), ἀλλ' ὡς ποιῶν τινῶν ἡμῶν κατ' αὐτὴν γινομένων καὶ ἀποτελουμένων, οὐσιώδη καὶ φυσικὴν τοῦ θεοῦ τυγχάνουσαν δύναμιν·

«ἔτι» φησὶν «ἐπιφέρουσι τοῖς μὴ πειθομένοις ταῖς καινοτομίαις αὐτῶν ἐκεῖνο τὸ ἄτοπον ὅπερ ἐν τῷ *Τόμῳ* πλάττουσιν, ὅτι ὁ μὴ κοινὴν ἐνέργειαν δοξάζων φυσικὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων, τὴν Μαρκέλλου καὶ Φωτεινοῦ καὶ Σωφρονίου αἴρεσιν, πάλαι τεθνηκυῖαν καὶ καταργηθεῖσαν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τολμᾷ παρεισάγειν θεοῦ».

καὶ ἀληθῶς γε φαίην ἂν· εἰ γὰρ ἐνέργεια μὲν ἐστὶ κατὰ τοὺς θεολόγους «ἡ δηλωτικὴ ἐκάστης οὐσίας δύναμις τε καὶ κίνησις, ἧς μόνον ἐστέρηται τὸ μὴ ὄν», ταύτην δὲ ὑμεῖς τὸν Υἱὸν εἶναι λέγετε μόνον, οὐκ ἄρα ἀνυπόστατον αὐτὸν τιθέμενοι κατ' ἐκείνους, τῇ αὐτῇ καταδίκη δικαίας ἂν ὑπαχθεῖητε; ἢ γὰρ ἐνέργεια, χωρὶς τῆς ἐνεργητικῆς φύσεως, οὐκ ἂν ὑποσταίη καθ' ἑαυτήν· διὰ τοῦτο καὶ περὶ ἐκείνων φησὶν ὁ θεῖος Χρυσόστομος, τὴν *Πρὸς Φιλιππησίους* ἐπιστολὴν ἐξηγούμενος, οὐ σὺ τὴν ἀρχὴν κακοῦργως προθέμενος τὸ λοιπὸν ὑπεκράτησας:

«Μάρκελλος καὶ Φωτεινὸς καὶ Σωφρόνιος τὸν Λόγον ἐνέργειαν εἶναι φασὶ· τὴν δὲ ἐνέργειαν ταύτην ἐνοικῆσαι τῷ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ· οὐκ οὐσίαν ἐνυπόστατον· ἀλλὰ ὅτι φρονεῖσθω ἐν ὑμῖν» φησὶν ὁ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν

⁵⁴⁴ PG 151, 755 CD.

⁵⁴⁵ PG 152, 421 D–424 A.

⁵⁴⁶ «arătătoare a toată ființa»: arătătoare a fiecărei ființei, care face manifestă orice ființă.

⁵⁴⁷ *Dogmatica* 37, PG 94, 949 B.

⁵⁴⁸ Adică în omul Hristos.

surveni ea] în Dumnezeu [ca] vreun accident ori adaos (că oprit este aceasta), ci din unghiul calităților ce ni se fac – și ni se desăvârșesc – de către ea, [ea] care este putere firească a lui Dumnezeu.

«Aduc» zice «încă, celor ce nu cred noilor lor născociri, absurditatea aceea **pe** care o plâsmuiesc în *Tomos*, cum că 'cel ce nu socotește lucrarea [a fi] firească și comună Celor trei ipostasuri, [acesta] cutează a strecura în Biserică erezia lui Marcel, Fotinó și Sofronie, cea demult moartă și desființată'⁵⁴⁴,⁵⁴⁵.

Și [chiar foarte] adevărat [spun aceasta Părinții] – aș zice și eu. Că dacă, după cuvântătorii-de-Dumnezeu, lucrarea este «puterea și mișcarea arătătoare a toată ființa⁵⁴⁶, de care este lipsită doar ceea ce nu este»⁵⁴⁷, iar [lucrarea] aceasta voi spuneți că este doar Fiul, oare nu lipsit de ipostas – precum făceau aceia – Îl socotiți pe Acesta și, așadar, oare nu aceleiași osânde se cade să fiți supuși?; pentru că lucrarea, fără fire lucrătoare, nu poate subzista de sine; pentru aceasta și zice către aceia dumnezeiescul Hrisostom, tâlcuind *Epistola către Filipeni*, [cuvântul acesta] din care tu ai dat doar începutul, iar restul l-ai trecut sub tăcere:

«Marcel și Fotinó și Sofronie spun despre Cuvântul că este lucrare – și că lucrarea aceasta s-a sălășluit în cel din sămânța lui David⁵⁴⁸ – nu ființă enipostaziată⁵⁴⁹; dar, zice [Apostolul], 'acesta să fie cugetul în voi, cel ce [era] și în Hristos Iisus, Carele în chipul lui Dumnezeu fiind, nu răpire a socotit a fi întocmai

⁵⁴⁹ Adică: nu ipostas al ființei dumnezeiești.

ἐκέκνωσε μορφὴν δούλου λαβών· πῶς οὖν λέγεις ἐνέργεια ἦν; 'μορφὴ θεοῦ' φησι 'μορφὴν δούλου ἔλαβεν' ἢ μορφὴ τοῦ δούλου ἐνέργεια δούλου ἐστὶν ἢ φύσις [f90^v] δούλου; πάντως δήπου φύσις δούλου οὐκοῦν καὶ ἡ μορφὴ τοῦ θεοῦ, θεοῦ φύσις· οὐκ ἄρα ἐνέργεια».

βλέπεις οὐκ ἐκβαλλομένην παρὰ τοῦ διδασκάλου τῆς θείας φύσεως τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ διακρινομένην μόνον, ἵνα μὴ ὁ Υἱὸς ἐνέργεια νομισθῆ; τοῦτο οὖν αὐτὸ καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ Πρὸς Ἀβλάβιον λόγῳ φησί·

«'θεός' ἐνεργοῦντα δηλοῖ, 'θεότης' δὲ ἐνέργειαν· οὐδὲν δὲ τῶν τριῶν ἐνέργεια, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνεργοῦν ἕκαστον αὐτῶν».

ταυτὰ τῷ θεοφόρῳ Δαμασκηνῷ λέγων ἄντικρυς, ἐν οἷς φησιν·

«ἄλλο ἐνέργεια, καὶ ἄλλο ἐνεργητικόν· ἐνέργεια μὲν ἢ δραστικὴ καὶ οὐσιώδης τῆς φύσεως κίνησις· ἐνεργητικόν δὲ ἢ φύσις ἐξ ἧς ἢ ἐνέργεια προέεισιν».

οὕτως ἡμῖν ἀρκοῦσιν οἱ θεολόγοι ταῖς οἰκείαις μόναις φωναῖς ἀνατρέπειν τὰ μοχθηρὰ προβλήματα τῆς αἰρέσεως· τοῦτο οὖν αὐτὸ διὰ πάσης τῆς συγγραφῆς τετηρηκότες σχεδόν, ὡς ὀλίγα τινὰ τοῖς ἐκείνων ἀεὶ προστιθέναι, καὶ τοῦτο γε διὰ τὸν εἰρμὸν τοῦ συντάγματος, τὸ μὲν

⁵⁵⁰ Adică: nu lucru de dobândit prin răpire a socotit faptul de a fi întocmai cu Dumnezeu, nu prin răpire a socotit să ajungă a fi întocmai cu Dumnezeu. Imaginea răpirii trimite – credem – la Adam, care a căutat să înhațe faptul de a fi întocmai cu Dumnezeu și a călcat porunca, făcându-se neascultător al voii Lui. Trufiei lui Adam (și faptului de a căuta ale sale) îi contrapune aici sfântul Pavel cugetul smerit al lui Hristos (și faptul de a căuta ale celuilalt, adică mântuirea omului), Care – ca Fiul – fiind întocmai cu Dumnezeu-Tatăl, ascultător Se face Tatălui și Se golește pe Sine, făcându-Se om.

⁵⁵¹ Filipeni 2, 5-7.

cu Dumnezeu⁵⁵⁰, ci S-a golit pe Sine, chipul robului luând⁵⁵¹. Cum de zici, aşadar, că [Cuvântul] era lucrare? Că [Apostolul] zice '[în] chipul lui Dumnezeu [fiind], chipul robului a luat'; păi *chipul robului* ce este?; lucrarea robului sau firea [robului]?; negreșit că firea robului⁵⁵²; aşadar și *chipul lui Dumnezeu* este firea lui Dumnezeu; deci nu lucrare»⁵⁵³.

Vezi că învățătorul nu îndeapărtează⁵⁵⁴ [dumnezeiasca] lucrare de firea dumnezeiască, ci doar o distinge, ca nu cumva Fiul să fie socotit lucrare? Întocmai același lucru îl spune și Grigorie al Nyssei în cuvântul către Avlavie:

«[cuvântul] *Dumnezeu* [Îl] arată pe cel ce lucrează; iar *dumnezeire* lucrarea; și nici unul din Cei trei nu este lucrare; ci fiecare din Ei lucrător»⁵⁵⁵,

zicând același lucru cu de-Dumnezeu-purtătorul Damaschin, acolo unde spune că

«altceva este *lucrare* și altceva *lucrător*; lucrarea este, aşadar, activa și ființiala mișcare a firii, iar *lucrătoare* este firea din care vine lucrarea»⁵⁵⁶.

Astfel că de ajuns ne sunt nouă cuvântătorii-de-Dumnezeu spre a răsturna chinuitele învățături ale ereziei; [regula] aceasta, aşadar, ținându-o noi cam în toată scrierea [de față] (de a adăuga, adică, totdeauna câteva din [cuvintele] aceluia, și aceasta pentru curgerea [bună] a scrierii),

⁵⁵² Adică: ce este acest *chip al robului* pe care l-a luat Hristos?; *lucrare* a robului sau *fire* a robului?; negreșit că *fire*, câtă vreme Hristos a luat fire omenească, nu lucrare.

⁵⁵³ PG 62, 219; PG 152, 424 B.

⁵⁵⁴ Literal: nu scoate afară.

⁵⁵⁵ Despre faptul că nu sunt trei dumnezei, PG 45, 124 D-125 A.

⁵⁵⁶ PG 94, 1048 A.

ἐκκλησιαστικὸν δόγμα – ἐν ᾧ ἐστήκαμεν καὶ καυχώμεθα, χάριτι τοῦ δεσπότη ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – βεβαίως ἔχον καὶ ὑγιῶς ἀπεδείξαμεν, ἐπὶ ταῖς τῶν πατέρων θεολογίαις ἐρηρισμένον· τὸν δ' ἀποστάτην τοῦτον τῆς ἀληθείας ἐδείξαμεν ἑλληνόφρονα, συναΐδια τῷ θεῷ ποιῶντα τὰ κτίσματα, ὡς ἅμα τῷ εἶναι καὶ ἐνεργεῖν αὐτὸν λέγοντα καὶ ἀκολουθῶν τὴν τε πρόνοιαν ἀναιροῦντα καὶ φύσει μόνῃ τὸ πᾶν διοικεῖσθαι κατ' ἐκείνους φρονῶντα. ἐδείξαμεν ἐπικουρείον τε καὶ ἄθεον, τὴν οὐσιώδη κινητικὴν δύναμιν ἐπὶ θεοῦ μὴ παραδεχόμενον, ἥς ἀναιρουμένης – κατὰ τοὺς θεολόγους – οὔτε θεὸς ἔσται, οὔτε ἄνθρωπος· καὶ οὕτως [f91] αὐτόματα πάντα φρονεῖν βιαζόμενον. ἐδείξαμεν Ἰουδαῖον, διὰ τῆς ἀπλότητός τε καὶ μοναρχίας (ἅτε τῷ γράμματι μόνῳ παρακαθήμενον) ἐπανιστάμενον τοῖς φυσικοῖς τοῦ θεοῦ ιδιώμασι καὶ ταῖς ἐξ αὐτοῦ δωρεαῖς τε καὶ ἐνεργείαις, ὥσπερ ἐκεῖνος ταῖς θεαρχικαῖς Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὑποστάσεσιν. ἐδείξαμεν σαβελλιανόν, ὥσπερ τὰ φυσικὰ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ τὰ ὑποστατικὰ ἀναιρεῖν ὠθούμενον, κἀντεῦθεν εἰς ἓν τὰ τρία πρόσωπα συναλείφοντα. ἐδείξαμεν ἀρειανόν, θεότητά τε καὶ θεαρχίαν κτιστὴν ὀνομάσαι καὶ φρονῆσαι τολμήσαντα. ἐδείξαμεν εὐνομιανόν καὶ ἀνόμοιον, ἅπαντα τὰ ἐπὶ θεοῦ λεγόμενα εἰς τὴν οὐσίαν ἀνάγοντα, καθάπερ ἐκεῖνος τὸ ἀγέννητον. ἐδείξαμεν μανιχαῖον, ἀρχὴν θεότητος ἐν ἡμῖν φυσικὴν δογματίζοντα, τῆς ἐν τῷ θεῷ ἁλλοτριαν, ὡς ἐντεῦθεν εἰσάγεσθαι δύο ἀρχάς, ἀπεσχοινισμένας ἀλλήλων. ἐδείξαμεν νεστοριανόν, τὴν ἐν τῷ Χριστῷ θείαν ἐνεργεῖαν ἀναιροῦντα,

⁵⁵⁷ Adică: pe acesta, care s-a îndepărtat de la adevăr.

⁵⁵⁸ Cf. Aristotel, *Opere*. V f. 17.147^d 10, ed. Bekker; vezi pasajele concrete din scrierea de față la *Ant.* I, p. 84, la *Ant.* II, p. 388, și în *Capetele silogistice* 2; vezi și Palama, *Opere* II, GA, p. 27.

⁵⁵⁹ «totul»: lumea, universul.

⁵⁶⁰ Adică: precum iudeul.

⁵⁶¹ Adică Eunomie.

dogma bisericească – cea întru care, cu harul Stăpânului nostru Iisus Hristos, stăm și ne lăudăm – precisă și sănătoasă a fi o am dovedit, întemeiată pe cuvântările-de-Dumnezeu ale Părinților, iar pe apostatul acesta de la adevăr⁵⁵⁷ [1] cugetător-de-ale-Elinilor l-am arătat [a fi], ca pe unul ce face zidirile con-veșnice cu Dumnezeu⁵⁵⁸, de vreme ce zice că totdeauna cu faptul de a fi [El] îl [are] și pe cel de a lucra, și, prin urmare, desființează pronia și cugetă – după socotința aceluia – că totul⁵⁵⁹ se chivernisește prin singură firea [lui]; [2] epicureic și ateu l-am arătat, ca pe unul ce nu acceptă [faptul a exista] în Dumnezeu ființiala putere mișcătoare, care odată desființată – după cuvântătorii-de-Dumnezeu – nici Dumnezeu nu va mai fi, nici om; și, așa, [pe toți îi] silește de-sine-mișcătoare a le cugeta pe toate; [3] iudeu l-am arătat, ca pe unul care, invocând simplitatea și monarhia (rămânând, adică, doar de literă), se ridică împotriva însușirilor firești ale lui Dumnezeu și [împotriva] darurilor și lucrărilor din El, precum acela⁵⁶⁰ [împotriva] thearhicelor ipostasuri ale Fiului și Duhului; [4] sabelian l-am arătat, ca pe unul ce se pornește a desființa – precum [însușirile] firești ale lui Dumnezeu – tot așa și pe cele ipostatice, și, astfel, a amesteca cele trei persoane în una; [5] arian l-am arătat, ca pe unul ce dumnezeirea și thearhia zidită [a fi] a cutezat să o numească și să o cugete; [6] eunomian și anomeu l-am arătat, că toate cele spuse despre Dumnezeu le pune pe seama ființei (Lui), precum acela⁵⁶¹ faptul de a fi nenăscut; [7] manicheu l-am arătat, ca pe unul ce dogmatizează [că există] în noi obârșie firească a dumnezeirii, străină de cea [care există] în Dumnezeu, și, astfel, introducând două obârșii, rupte întreolaltă; [8] nestorian l-am arătat, ca pe unul ce desființează în Hristos lucrarea dumnezeiască, prin

κάντεϋθεν δὴ καὶ τὴν φύσιν, ὡς λείπεσθαι μόνον εἶναι ψιλὸν ἄνθρωπον. ἐδείξαμεν μονοφυσίτην τε καὶ μονοθελήτην, καὶ ἐκείνων χεῖρονα, παρόσον ἐκεῖνοι μὲν τὴν ἀνθρωπίνην ἐπὶ Χριστοῦ φύσιν τε καὶ θέλησιν καὶ ἐνέργειαν, οὗτος δὲ τὴν θείαν καὶ ἄκτιστον ἀναιρεῖ, τό γε εἰς αὐτὸν ἦκον. ἐδείξαμεν μασσαλιανὸν καὶ βογόμιλον, τὴν τε οὐσίαν τοῦ θεοῦ μεθεκτὴν φρονούντα, καὶ ἐν ἅπασιν οὕτω γινομένην ὡς ἐν τῇ μακαρίᾳ Παρθένῳ. ἐδείξαμεν ἅπαντας τούτους ὑπερβαλόντα, καθὰ φασιν οἱ διδάσκαλοι, ὅτι οὐδὲ ὑπὸ τῶν βεβήλων ποτὲ αἰρετικῶν ἐδοκιμάσθη λέγεσθαι – ὡς ἀδύνατον καὶ παρὰ τὴν τάξιν τῆς [f91v] φύσεως – τὸ δύνασθαι εἶναι φύσιν, καὶ ἐνέργειαν μὴ ἔχειν φύσεως. τοσαύταις ἀσεβείαις καὶ τηλικαύταις ἐνοχος ὢν (καὶ θαυμαζέτω μηδεὶς τοιοῦτον γὰρ τῆς ἀληθείας ἀπόπτωσις), ἔτι καὶ τὴν λατινικὴν ἑαυτῷ προσῆψε καινοτομίαν, ἐτέραν οὖσαν ‘μισγάγκειαν’ αἰρέσεών τε πολυειδῶν καὶ καινῶν καὶ ἀλλοκότων ἐπιτηδευμάτων· καὶ πρὸς ἐκείνους αὐτομολήσας (οὐ γὰρ εἶχεν ἔτι τοὺς φίλους Ἑλληνας, ἧ γὰρ ἂν ἔδραμεν πρὸς ἐκείνους), ἐκεῖθεν ἐκτοξεύει κατὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας, ὁ ἐναγῆς, τὰ σαθρὰ ταῦτα λογάρια (κυνὸς ἐρυγᾶς, εἶπεν ἂν τις, ἧ ‘νηπίων βέλη’, ἧ γραῶν κωθωνιζομένων ληρήματα), διαστασιάζων μὲν τοὺς ἁγίους ‘ὥσπερ ἐν ἡμερομαχίᾳ’ πρὸς ἑαυτούς, ἐπεμβαίνων δὲ αὐτοῖς πολλαχοῦ δὲ καὶ ἐπιτωθάζων, ὡς τῇ Συνόδῳ δῆθεν, ἐτέρωθι δὲ αὐ κακουργῶν τε καὶ περικόπτων, διαστρέφων τε καὶ

⁵⁶² Adică: monofizitului.

⁵⁶³ Adică: în născocirea sau inovația romano-catolică, în sistemul de dogme apusene și în etica potrivită lui.

⁵⁶⁴ Adică pe filozofii antichității grecești.

⁵⁶⁵ Psalmii 63, 7; notăm că din actuala variantă românească ortodoxă oficială dimpreună cu *pruncii* a dispărut în bună parte și respectivul loc din *Septuaginta*, adică textul folosit de Părinți; astfel, pasajul «iscodit-au fărădelege, pierit-au cei iscodind cu iscodire; apropia-se-va omul și inima adâncă și Se va înălța Dumnezeu; săgeată [de] a pruncilor s-au făcut

urmare și firea [dumnezeiască], așa că nu mai este decât un simplu om; [9] monofizit și monotelit l-am arătat, încă și mai rău decât aceia, că aceia desființau în Hristos omeneasca fire și voi[r]e și lucrare, pe când acesta pe cea dumnezeiască și nezidită; ceea ce este propriu acestuia⁵⁶²; [10] masalian și bogomil l-am arătat, ca pe unul ce cugetă împărtășibilă [a fi] ființa dumnezeiască și a veni în toți așa cum a venit în fericita Fecioară; [11] l-am arătat a-i întrece pe toți aceștia, după cum spun învățătorii [Bisericii], că nici chiar spurcații eretici [cei de demult] nu s-au apucat vreodată să spună – ca ceva ce și după rânduiala firii este cu neputință – cum că [faptul de] a putea este fire și că [există] lucrare ce nu ține de [nici o] fire. De atâtea și atât de mari necinstiri [de Dumnezeu] vinovat făcându-se [el], (și nimeni să nu se mire [de aceasta], că așa este căderea din adevăr), a mai căzut și în năzărarea latinească⁵⁶³ – altă groapă plină de toată scursura feluritelor erezii și a noilor și ciudatelor obiceiuri – și de bună voie trecând în tabăra aceloră (că pe prietenii Elini⁵⁶⁴ nu îi mai avea [pe pământ], să meargă la aceia), de acolo – pângăritul – săgetează Biserica mamă cu putrede vorbulițele lui acestea (vărsături de câine – cum le-ar [putea] numi cineva – ori ‘săgeți [de] ale pruncilor’⁵⁶⁵ ori aiureli de babe bete), asmuțindu-i, pe de o parte, pe sfinți ‘ca într-o luptă [pe timp] de ziuă’⁵⁶⁶ asupra lor înșiși și apoi sărind asupra lor – adesea și luându-i în răs – ca și asupra Sinodului, chipurile, iar, pe de altă parte, iarăși, stricând și ciopârțind [cuvântul lor], strâmbând

rănilor și au slăbit asupra lor limbile lor» (Psalmii 63, 7–9) este redat prin: ‘iscodit-au fărădelegi și au pierit când le iscodeau; ca să pătrundă în lăuntrul omului și în adâncimea inimii lui; dar Dumnezeu îi va lovi cu săgeata și fără de veste îi va răni, că ei singuri se vor răni cu limbile lor’.
⁵⁶⁶ Aristide, *Πρὸς Πλάτωνα...*, 2.314], ed. Leipzig 1829.

παρερμηνεύων, ἢ συκοφαντῶν καὶ καταψευδόμενος, καὶ οὕτω τὴν πονηρὰν αἵρεσιν κρατύνειν δοκῶν· ἀλλ' ἐξουδένωσεν αὐτὸν ὁ Κύριος, νῦν τε παρὰ τοῖς ὑγιῶς φρονοῦσι (σχεδὸν γὰρ ἀπογενομένῳ τούτῳ συναπέσβη παντάπασι καὶ ἡ αἵρεσις) καὶ κατ' ἐκείνην δηλαδὴ τὴν ἡμέραν, ἡνίκα ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ καὶ παγκοσμίου θεάτρου λόγον ἀποδιδοίῃ τῶν ὑπ' αὐτοῦ σκανδαλισθέντων, τοιαῦτα κατὰ θεοῦ καὶ τῆς τῶν πιστῶν Ἐκκλησίας ἐπὶ 'σφετέρῳ κακῷ νεανιευσάμενος'.

și răstălmăcind, sau calomniind și mințind, și astfel socotind [el] să biruiască 'vicleana erezie'; ci l-a defăimat pe el Domnul – și acum, prin cei ce cugetă sănătos (că, murind el, dimpreună cu el putem spune că s-a stins cu totul și erezia), și în ziua aceea, când, adică, în înfricoșătoare și a-toată-lumea priveliște, va da socoteală de cei pe care i-a smintit, astfel de lucruri împotriva lui Dumnezeu și a Bisericii credincioșilor 'spunând, ca un tânăr [fără minte], spre răul lui însuși'⁵⁶⁷.

⁵⁶⁷ Fontem non inveni.

Μάρκου ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου
Κεφάλαια συλλογιστικὰ
κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Ἀκινδυνιστῶν
Περὶ διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας

1. Εἰ ταῦτόν ἐστι θεοῦ οὐσία καὶ ἐνέργεια, τὰ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἔσται, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἐκ τῆς οὐσίας· καὶ οὕτως ὁ μὲν υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἔσονται, καὶ οὐκέτι γέννημα καὶ ἐκπόρευμα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνεργήματα καὶ ἀποτελέσματα, ἡ δὲ πίστις ἐκ τῆς οὐσίας, καὶ οὐκ ἐνέργημα μόνον, ἀλλὰ καὶ γέννημα· τὰ δ' ἀμφότερα ἀσεβῆ καὶ τῆς ἀληθείας ἀλλότρια.

2. Ἐτι εἰ ταῦτόν οὐσία καὶ ἐνέργεια, πάντη τε καὶ πάντως ἅμα τῷ εἶναι καὶ ἐνεργεῖν τὸν θεὸν ἀνάγκη· συναΐδιος ἄρα τῷ θεῷ ἡ κτίσις ἐξ αἰδίου ἐνεργοῦντι, κατὰ τοὺς Ἑλληνας.

3. Εἰ τὰ τὸν αὐτὸν ἐπιδεχόμενα λόγον καὶ ταῦτὰ ἀλλήλοις εἰσίν, ὁ Πέτρος καὶ Παῦλος, τὸν αὐτὸν ἐπιδεχόμενοι τοῦ ἀνθρώπου λόγον, ἔσονται καὶ ταῦτόν ἀλλήλοις· οὐκ εἰσι δέ· οὐδ' ἄρα ἡ οὐσία καὶ ἡ ἐνέργεια, τὸν αὐτὸν ἐπιδεχόμεναι τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀκτίστου καὶ ἀσωμάτου λόγον, ἥδη καὶ ταῦτόν ἀλλήλοις εἰσίν. Τὸ ταῦτόν ἡ γένει ἡ εἶδει

¹ Ex Cod. Graeco Vindobonensi 171. fol. 1-11. Vid. Nesselii Catal. part. I, p. 251. Confer praeterea de his Marci Eugenici capitulis syllogisticis Prolegom. Nostra p. 11. et Fabricii Bibl. Gr. ed. Harl. XI, p. 676.

² Adică: din ființa dumnezeiască, născută – de pildă – precum Fiul.

³ Literal: care primesc același logos (sau cuvânt sau nume); care se definesc printr-o însușire generală comună; vezi *Antireticul II*, p. 351 și urm.

Marcu arhiepiscopul Efesului
Capete silogistice împotriva ereziei Achindiniștilor,
despre deosebirea
dintre ființa și lucrarea dumnezeiască¹

1. Dacă ființa lui Dumnezeu e totuna cu lucrarea [Lui], atunci cele ce sunt din ființă vor fi și din lucrare, [precum] și cele din lucrare – din ființă; astfel că, pe de o parte, Fiul și Duhul vor fi [de acum] și din lucrare, nemaifiind doar născut [unul] și [celălalt] purces, ci și urmări ale lucrării și rezultate; iar, pe de altă parte, credința [va fi și] din ființă², și nu doar rod al lucrării, ci și al nașterii; dar amândouă [consecințele] acestea [sunt] ne-cinstitoare [de Dumnezeu] și străine de adevăr.

2. Apoi, dacă ființa e totuna cu lucrarea, atunci negreșit că Dumnezeu [va avea] – dimpreună cu [faptul de] a fi – și [faptul de] a lucra; așadar con-veșnică îi este lui Dumnezeu zidirea, [ca] Celui ce din veșnicie lucrează, [întocmai] după socotința Elinilor.

3. Dacă cele ce primesc același înțeles³ sunt totuna întreolaltă [adică identice], atunci Petru și Pavel, primind [ei] același înțeles al 'omului'⁴, vor fi și totuna întreolaltă. Dar nu sunt; așadar nici ființa și lucrarea⁵, primind [ele] același nume/înțeles al 'simplului' și 'neziditului' și 'netrupescului', nu sunt totuna întreolaltă. Faptul de a fi totuna [sau identitatea] este sau după gen sau după specie sau după număr; însă după gen sau după specie

⁴ Adică: definiți, amândoi, de faptul de a fi om.

⁵ Este vorba de ființa lui Dumnezeu și de lucrarea Lui.

ἢ ἀριθμῶ· ἀλλὰ γένει μὲν ἢ εἶδει οὐκ ἂν φαῖεν ταῦτόν εἶναι τὴν ἐνέργειαν τῇ οὐσίᾳ· λείπεται οὖν ἀριθμῶ ταῦτόν εἶναι, καθάπερ ἐπὶ τῶν πολυωνύμων, ὡς ὅταν οὐσίαν ἐπὶ θεοῦ καὶ μορφήν καὶ φύσιν τὸ αὐτὸ λέγωμεν· ἀλλὰ τὸ μὲν εἰρηται, τὸ δὲ σεσιώπηται, μᾶλλον δὲ καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευται· φύσις γὰρ καὶ ἐνέργεια – κατὰ τὸν θεῖον Κύριλλον – οὐ ταῦτόν.

4. Εἰ ἐνέργεια τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς ἐστὶ μόνος, ὡς δοκεῖ τοῖς αἰρετικοῖς, ὁ δ' αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὑπόστασις, ἐνέργεια δὲ καὶ οὐσία τὸ αὐτὸ κατ' αὐτοῦς, ἔσται ταῦτόν ὑπόστασις καὶ οὐσία· καὶ οὕτω Σαβέλλειός τις σύγχυσις εἰσαχθήσεται.

Εἰ ἐνέργεια τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς ἐστὶ μόνος, οὐδεμία δὲ ἐνέργεια ἐνυπόστατος, τουτέστι καθ' ἑαυτὴν ὑφεστῶσα κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον, ὁ υἱὸς ἐστὶ ἐνέργεια ἀνυπόστατος· ἀλλὰ τοῦτο Μαρκέλλου καὶ Φωτεινοῦ τῶν αἰρετικῶν παραλήρημα.

5. Εἰ δύο τὰς φύσεις ὁ Χριστὸς ἔχων μετὰ τὴν ἔνωσιν, δύο καὶ τὰς ἐνεργείας εἶχε, κατὰ τὸ δόγμα τῆς ἔκτης συνόδου τῶν οἰκουμενικῶν, τέσσαρα ταῦτά ἐστι· φύσις θεία καὶ ἀνθρωπίνη, καὶ ἐνέργεια θεία καὶ ἀνθρωπίνη· καὶ ὡσπερ ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ἑτέρα παρὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ κτιστὴ τῆς κτιστῆς, οὕτω καὶ ἡ θεία ἐνέργεια ἑτέρα παρὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ ἄκτιστος τῆς ἀκτίστου. Τὴν ἀνθρωπίνην ἐπὶ Χριστοῦ ἐνέργειαν ἀναιροῦσι τοῖς αἰρετικοῖς οἱ πατέρες μαχόμενοι, οὐκ ἀντ' ἐκείνης αὐτοὶ τὴν θεϊαν ἀνήρουν, ἀρκούμενοι μόνῃ τῇ φύσει διὰ τὴν ἄκραν ἀπλότητα, ὡς δοκεῖ τοῖς Ἀκινδυνίζουσιν, ἀλλὰ

⁶ Expresia *totuna după număr* nu înseamnă faptul că substantivele *ființa* și *lucrarea*, numind realități distincte, sunt ambele la numărul singular, ci faptul că *ființa* și *lucrarea* nu sunt realități distincte, ci o singură realitate.

⁷ vezi și *Antireticul II*, p. 363.

⁸ În trinomul «*ființă* și *chip* și *fire*», *chipul* este termenul noutestamentar din *Filipeni 2*, 5-7 («*Hristos Iisus, Carele în chipul lui Dumnezeu fiind*»); faptul că termenii au – în cazul lui Dumnezeu – același înțeles o

[nimeni] nu ar zice [vreodată] că lucrarea e totuna cu *ființa*; așadar rămâne a fi totuna după număr⁶, precum în cazul polionimelor⁷, ca [atunci] când – în privința lui Dumnezeu – [prin] *ființă* și *chip* și *fire* același lucru îl zicem⁸. Însă aceasta s-a zis, pe când aceea nu s-a zis, ba chiar cu strășnicie s-a oprit [a se zice]; că – după dumnezeiescul Chiril – *firea* și *lucrarea* nu sunt același lucru⁹.

4. Dacă lucrare a Tatălui este singur Fiul (după cum socotesc ereticii), iar Acesta este și ipostas, iar lucrarea și *ființa* sunt totuna după ei, atunci totuna vor fi ipostasul și *ființa*; astfel că va fi introdusă confuzie sabeliană.

Dacă lucrare a Tatălui este singur Fiul și [dacă] nici o lucrare nu este enipostaziată, adică – după marele Vasile – de sine subzistentă, atunci Fiul va fi lucrare neipostaziată¹⁰; dar aceasta este aiureala ereticilor Marcel și Fotinó.

5. Dacă, după dogma celui de al șaselea Sinod din cele ecumenice, două firi având Hristos prin unire, două avea și lucrările, atunci patru [lucruri distincte] sunt acestea: *firea dumnezeiască* și [cea] *omenească*, și *lucrarea dumnezeiască* și [cea] *omenească*; și precum *lucrarea omenească* este altceva decât *firea*, însă [lucrare] *zidită* a [firii] celei *zidite*, așa și *lucrarea dumnezeiască* este altceva decât *firea*, însă [lucrare] *nezidită* a [firii] celei *nezidite*. [Că] luptându-se Părinții cu ereticii care desființau *lucrarea omenească* în Hristos, aceștia nu o desființau – în locul aceleia – pe cea *dumnezeiască*, mulțumindu-se doar cu *firea [dumnezeiască]* pentru desăvârșita simplitate [a ei], cum socotesc Achindiniștii, ci

spune și sfântul Ioan Gură-de-Aur (PG 62, 219; vezi în urmă *Antireticul II*, p. 447)

⁹ *Tezaure*, PG 75, 312 C; vezi și *Antireticul II*, p. 363.

¹⁰ Deci: nesubzistentă.

δύο τὰς ἐνεργείας ἐκῆρυττον διαφώρηδην, ὥσπερ οὖν καὶ τὰς φύσεις ἤδεσαν ἄρα καὶ τῆς θείας φύσεως ἕτερον οὐσαν τὴν θείαν ἐνέργειαν, ὥσπερ οὖν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης τὴν ἀνθρωπίνην.

6. Εἰ σωματικῶν μελῶν διάθεσις οὐκ ἔστι παρὰ θεῶ, πάντα ἄρα τὰ ὡς μέλη περι αὐτοῦ παρὰ τῆ γραφῆ λεγόμενα καὶ ὑμνούμενα, τῶν ἐνεργειῶν εἰσι δηλωτικά, αἱ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσι, τῆς οὐσίας ἀπροσίτου μενούσης, ὡς οἱ θεολόγοι φασίν.

7. Εἰ ἐκ τῆς οὐσίας ἡ ἐνέργεια προίεναι τε καὶ πηγᾶζειν ἀεινάως εἴρηται, τὸ δ' ἐπ' οὐδενὸς ἂν οὐδεὶς τολμήσειε τῶν κτισμάτων εἰπεῖν, οὐκ ἄρα ἡ ἐνέργεια κτίσμα, καὶ μὴν οὐδ' αὐτὴ ἡ οὐσία.

8. Εἰ παντελῶς ἀκίνητόν τε καὶ ἀνενέργητον τὸν θεὸν εἶναι φῶμεν, ὡς δοκεῖ τοῖς αἰρετικοῖς, αὐτὸς μὲν ὡς τέλος μόνον καὶ ἐφετὸν κινήσει τὸν κόσμον, οὐδεμίαν εἰς αὐτὸν οὔτε πρόνοιαν ἔχων, οὔτε δύναμιν διείς, ὁ δὲ κόσμος ἔσται ζῶον προαιρετικὸν ἄϊδιον, αὐτὸς ἑαυτὸν διοικῶν καὶ ἐφέσει μόνη τοῦ θεοῦ κινούμενος· ἀλλὰ ταῦτα Ἑλληνικὰ καὶ μυθώδη καὶ τοῖς εὐσεβέσιν ἀπόβλητα.

9. Εἰ ἅπερ ἔστιν ὁ θεὸς ταῦτα καὶ ἔχειν λέγεται (ζωὴ τε γὰρ ἔστι καὶ ζωὴν ἔχει καὶ σοφία ἔστι καὶ σοφίαν ἔχει, καὶ τὰ λοιπὰ οὕτως), ἡ μὲν αὐτὰ ἔστιν ὁ θεὸς οὐδαμῶς αὐτοῦ διακρίνονται, οὐσιώδη γὰρ εἰσι καὶ φυσικὰ τοῦ θεοῦ· ἡ δὲ αὐτὰ ἔχει διακρίνονται τε καὶ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσι· καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ ἐνεργεῖαι πληθυνόμεναι τε ἐνικῶς καὶ ἀδιαιρέτως διαιρούμεναι τῆς μιᾶς οὐσίας.

¹¹ Dezbrăcat de orice lucrare sau putere, Dumnezeu va mișca lumea nu propriu-zis, prezent în ea cu puterea Lui, ci metaforic, prin exercitarea asupra ei a unei simple atracții 'mentale' sau ideologice, nu 'fizice'; vezi și *Antireticul II*, p. 411.

¹² Adică nu de divinitatea însăși.

¹³ vezi *Antireticul II*, p. 303,

două propovăduiau [a fi] lucrările, precum deci și firile. Căci știau și lucrarea dumnezeiască [a fi] altceva decât firea dumnezeiască, precum deci și [lucrarea] omenească decât [firea] omenească.

6. Dacă Dumnezeu nu are mădulare trupești, atunci toate cele numite – și cântate – de Scriptură în privința lui Dumnezeu ca 'mădulare', [acestea] lucrările le arată, [pe] cele ce coboară la noi, ale ființei celei ce rămâne neapropiată, cum spun cuvântătorii de Dumnezeu.

7. Dacă s-a zis că lucrarea [lui Dumnezeu] provine și izvorăște *veșnic* din ființă, iar faptul acesta nimeni nu ar cuteza să îl spună în privința zidurilor, atunci lucrarea nu este zidire, că nici ființa însăși nu este.

8. Dacă zicem că Dumnezeu este cu totul nemișcat și nelucrător, cum socotesc ereticii, [atunci] El va mișca lumea doar în calitate de țintă și de [lucru] dorit, neavând nici o pronie [a Lui prezentă] în ea, nici străbătând-o cu vreo putere¹¹, iar lumea va fi vietate veșnică [înzestrată] cu liber arbitru, ea însăși chivernisindu-se pe sine însăși și mișcată [fiind] doar de aplecarea către divin¹²; dar [opiniile] acestea sunt elinești și proprii miturilor, și lepădate de bine-cinstitorii [de Dumnezeu].

9. Dacă despre cele ce este Dumnezeu spunem și că le *are* (că *este* viață, dar și *are* viață; și *este* înțelepciune, dar și *are* înțelepciune; și așa mai departe¹³), întrucât – pe de o parte – Dumnezeu *este* acestea, nicidecum nu se deosebesc de El, pentru că sunt [însușiri] ființiale și firești ale lui Dumnezeu¹⁴, iar întrucât – pe de altă parte – le *are* pe ele, se deosebesc [de El] și coboară la noi; acestea sunt, dar, lucrările ființei celei una, care se înmulțesc [în chip] unitar și se împart [în chip] neîmpărțit.

¹⁴ Adică: însușiri ale ființei și firii lui Dumnezeu.

10. Εἰ τὰ ἀόρατα τοῦ θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορῶνται, ἢ τε αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης, ἐκ δὲ τῶν ποιημάτων οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τῆς ἐνεργείας ἐν περινοίᾳ γινόμεθα, κατὰ τὰς θεολόγους φωνάς, ἕτερον ἄρα ἢ τοῦ θεοῦ οὐσία καὶ ἕτερον ἢ καθορωμένη καὶ νοουμένη διὰ τῶν ποιημάτων δύναμις αὐτοῦ καὶ θεϊότης, αἰδῖος μέντοι καὶ αὐτὴ τυγχάνουσα.

11. Εἰ οἱ λόγοι τῶν ὄντων ἐν τῷ θεῷ ἀνάρχως καὶ αἰδῖως ὄντες, ὡς οἱ θεολόγοι πάντες φασίν, οὐτ' αὐτοὶ εἰσὶν ἢ τοῦ θεοῦ οὐσία (πῶς γὰρ οἱ ληπτοὶ καὶ ἡμῖν ἀμηγέπη τυγχάνοιεν ἐκείνης ἀκαταλήπτου μενούσης;), οὔτε μὴν ἐκτός εἰσι τοῦ θεοῦ (τὰ γὰρ μετὰ θεὸν πάντα κτίσματα, καὶ ἅμα ταῖς Πλατωνικαῖς ιδέαις ἐκ τούτων δώσομεν χώραν), οὐκ ἄρα μόνον ἐν ἄκτιστον, ἢ τοῦ θεοῦ οὐσία, καθ' ἃ περιβομβοῦσιν οἱ τὰ Ἀκινδύνου νοσοῦντες.

12. Πρὸς μὲν τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα – φασὶν οἱ Ἀκινδυνόφρονες – ὡς φύσιν ὁ θεὸς ἔχει, πρὸς δὲ τὴν κτίσιν ὡς βούλησιν καὶ ἐνεργεῖαν ταῦτα μὲν οὖν περινοοῦσιν ἵνα τὴν διάκρισιν ἀποκλείσωσι. Φαίνεται δὲ καὶ αὐτόθεν αὕτη, κὰν μὴ νοῶσιν ἃ λέγουσι πρὸς ἃ γὰρ ἐστὶ φύσις, οὐκ ἐστὶ βούλησις, καὶ πρὸς ἃ βούλησις, οὐκ ἐστὶ φύσις· ἐπειτα πόθεν καὶ λαβόντες ἔχουσι τὰς τοιαύτας φωνάς, αὐτὸν εἶναι τὸν πατέρα φύσιν ἢ βούλησιν; ἀναγκασθήσονται γὰρ ἐκ τούτου καὶ γέννησιν αὐτὸν εἶναι φάναί· ἀλλὰ ἄλλο γεννῶν καὶ γέννησις εἴρηται, ἴθλων καὶ θέλησις, λέγων καὶ λόγος, εἰ μὴ μεθύοντες οὐκ ἀκούουσιν'. Ἄλλως τε εἰ μὲν τὴν φύσιν ὡς ὑποκείμενον λέγουσι, τὴν δὲ βούλησιν ἐπιθεωρούμενον, εἰς ταῦτον ἡμῖν ἔρχονται· εἰ δ' ἀμφότερα λόγους μόνον (ὡς ἔχει τὸ

¹⁵ Romani 1, 20.

¹⁶ Sau logosurile fapturilor.

¹⁷ «nu doar unul»: nu doar un singur lucru.

¹⁸ Sfântul Grigorie Teologul, *Cuvântul* 29, PG 36, 81 B.

10. Dacă, de la zidirea lumii, cele nevăzute ale lui Dumnezeu – veșnica Lui putere și dumnezeire – se văd, înțelese din fapte¹⁵, iar din fapte – după cuvântătorii de Dumnezeu – nu la înțelegerea ființei venim, ci la cea a lucrării, una este, așadar, ființa lui Dumnezeu și altceva puterea și dumnezeirea Lui cea văzută și înțeleasă prin fapte, măcar că și aceasta veșnică este.

11. Dacă rațiunile celor ce sunt¹⁶ – cele, precum spun toți cuvântătorii de Dumnezeu, existente în Dumnezeu [în chip] fără-de-început și veșnic – nici ele însele nu sunt ființa lui Dumnezeu (căci cum ar fi [aceasta ele,] cele întrucâtva înțelese și de către noi, de vreme ce aceea rămâne neînțeleasă?), dar nici în afara lui Dumnezeu nu sunt (că toate cele de după Dumnezeu zidiri sunt; ba și ideilor platonice vom da loc, prin [opiniile] acestea), atunci nu doar unul¹⁷ este nezidit, [și anume] ființa lui Dumnezeu, după cum bâzâie în stânga și în dreapta cei ce bolesc de cele ale lui Achindin.

12. Cei de un cuget cu Achindin spun [că], pe de o parte, către Fiul și Duhul Dumnezeu este ca [o] fire, iar, pe de altă parte, către zidire [este] ca [o] voire sau lucrare; iar acestea le născocesc ca să șteargă deosebirea [dintre ființă și lucrare]. Dar [deosebirea] aceasta se vede și de la sine, măcar că [ei] nu înțeleg cele pe care [ei înșiși] le spun; căci către Care este fire nu este voire, iar către care este voire nu este fire. Apoi, de unde au luat asemenea opinii, [cum că] însuși Tatăl este fire sau voire? Că, de aici, vor fi nevoiți și a zice că El este naștere. Dar s-a zis că altceva este *cel ce naște* decât *nașterea*, [și] *cel ce voiește* decât *voirea*, și *cel ce cuvântă* decât *cuvântul*, dacă nu cumva [aceia], beți fiind, nu aud¹⁸. Altminteri, dacă [ei] socotesc firea ca subiect, iar voirea ca [atribut al acesteia] observat din afară, socotesc la fel ca noi; iar dacă le [socotesc] pe amândouă simple în-

σπέρμα και ὁ καρπὸς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σίτου), τί τὸ ὑποκείμενον ἄλλο παρὰ τὴν φύσιν και τὴν οὐσίαν αὐτοὶ λεγέτωσαν.

13. Εἰ κατὰ πολλῶν μὲν ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ οὐ λέγεται, μία γὰρ ἡ αὐτοῦ οὐσία, κατὰ πολλῶν δὲ και διαφόρων ἡ ἐνέργεια λέγεται, πολλαὶ γὰρ αἱ αὐτοῦ ἐνέργειαι, ἕτερον ἄρα ἡ αὐτοῦ οὐσία και ἕτερον ἡ ἐνέργεια.

14. Εἰ πᾶσα δύναμις πρὸς ἕτερον λέγεται, πρὸς γὰρ τὸ δυνατόν ἀποδίδεται (και τοῦτο Θῶμας ὁ τῶν Λατίνων διδάσκαλος ῥητῶς ἀποφαίνεται), ἕτερον ἄρα οὐσία θεοῦ και ἕτερον δύναμις, εἰ μὴ και τὴν οὐσίαν τις εἶναι φαίη τῶν πρὸς τι.

15. Εἰ και παρὰδοξον τὸ λεγόμενον εἶναι δόξει και μάλιστα τοῖς αἰρετίζουσιν Ἀκινδυνισταῖς, ἀλλ' οὖν ἐστὶν ἀληθέστατον ὅτι περ ἐπὶ τῶν ἐγγυτέρω θεοῦ φύσεων νοερῶν και λογικῶν και αὐτοῦ τοῦ θεοῦ μᾶλλον ἡ ἐνέργεια διακρίεται τῆς οὐσίας ἢ ἐπὶ τῶν ἀπωτέρω και τῶν πάντη ξένων και ἀλλοτριῶν. Τρισὶ γὰρ τούτοις ὠρισμένων ἀπάντων τῶν ὄντων, ὡς οἱ θεολόγοι διδάσκουσιν, οὐσία, δύναμις και ἐνέργεια (τὸ γὰρ μηδεμίαν, φασί, δύναμιν και ἐνέργειαν ἔχον οὔτε ἐστὶν, οὔτε τί ἐστὶν), τοῖς μὲν ἀψύχοις και ἀναι-

¹⁹ Toată puterea = toate puterile; orice tip de putere.

²⁰ Noțiunea de *putere* ține de categoria relativului, căci derivă din noțiunea de *puternic*, care se spune prin raportare la *slab*.

²¹ Cf. Thom. Aquin. *Summ. p. I*, qu. 25. art. 1, qu. 41 art. 5.

²² Ceea ce este un nonsens, pentru că ființa (esența sau substanța) este ea însăși una din cele zece categorii ale firii, alături de categoria relativului (ca și de cea a cantității, calității etc.). Distincția dintre *ființa* lui Dumnezeu – cea absolută, existentă plenar prin sine însăși, neavând nevoie de lumea creată – și *puterile* Lui cele relative la zidire o regăsim, de pildă, la un Filon Iudeul, interpretând pronumele 'tău' din biblicul "Eu sunt dumnezeul tău" (*Facere* 17, 1), pronume care, inevitabil, îl supune pe Dumnezeu categoriei filosofice a relativului: «impropriu se zice "Eu sunt dumnezeul tău", nu propriu-zis; că *ceea ce este* [adică: *Cel ce este*], întrucât este *ceea ce este*, nu este dintre cele ce țin de categoria relației; că plin este de el însuși și suficient sieși, [aceasta] și înainte de facerea lumii, și după facerea a toate, asemenea. Că este neschimbat și nemutat, neavând nicidecum trebuință de vreun altul, astfel încât ale Lui sunt toate, pe când El nu este al nimănui. Pe când [dimpotrivă], dintre puterile pe care le-a întins spre

telesuri (cum este *sămânța* și *rodul* în cazul aceluiași grâu), să spună ce altceva poate fi subiectul decât firea și ființa.

13. Dacă, pe de o parte, nu despre [mai] multe se spune [a fi] ființa lui Dumnezeu (căci una este ființa Lui), dar, pe de altă parte, despre multe și felurite se spune [a fi] lucrarea [Lui] (căci multe sunt lucrările Lui), așadar una este ființa Lui și altceva lucrarea.

14. Dacă toată *puterea*¹⁹ se spune [prin raportare] la altceva, căci se spune în virtutea noțiunii de *puternic*²⁰ (iar aceasta chiar Toma al Latinilor o spune limpede²¹), atunci una este ființa lui Dumnezeu și altceva *puterea* [Lui], fără numai dacă nu cumva cineva socotește că și ființa este dintre cele relative²².

15. Măcar că spusa va părea ciudată – și mai ales ereticilor Achindiniști – cu totul adevărat este însă aceea că în cazul firilor netrupești și raționale celor mai aproape de Dumnezeu și a lui Dumnezeu Însuși *lucrarea* se distinge de *ființă* în mai mare măsură decât în cazul firilor mai depărtate și a celor cu totul străine și deosebite [de El]. Că prin acestea trei definindu-se toate cele ce sunt (cum învață cuvântătorii de Dumnezeu), [și anume] prin ființă, putere și lucrare – căci, după cum spun aceia, ceea ce nu are nici o putere și lucrare, aceea nici nu este, nici nu este ceva²³ – mai întâi, celor neînsuflețite și nesimți-

facere, pentru îngrijirea de ceea ce s-a alcătuit [de lumea zidită], s-a întâmplat ca unele să fie numite oarecum prin raportare la ceva, [cum ar fi] cea împărătească sau cea binefăcătoare; că împăratul este al cuiva și binefăcătorul [este tot] al cuiva, negreșit că al altuia, asupra căruia se împărățește și care primește facerea de bine. Acestor puteri este înrudită și puterea făcătoare, numită *dumnezeu*; că prin puterea aceasta a așezat toate tatăl cel ce a născut și a meșteșugit [lumea]; astfel că "Eu sunt dumnezeul tău" e totuna cu "Eu sunt făcătorul și ziditorul"» (*De mutatione nominum* 27-30).

²³ Sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* VIII 5, PG. 3, 893 A (ed. De Gruyter, Berlin 1990, p. 203); locul este citat și de sfântul Grigorie Palama în *Epistola a III^a către Achindin* 3 (GA II, p. 291).

σθήτοις οἷον συνέπτυκται πρὸς τὴν φύσιν ἢ ἐνεργητικὴ δύναμις, συντηρητικὴ τις αὐτῶν οὐσα καὶ τοῦ εἶναι μόνον ὄπερ ἐστὶ καὶ διαμένειν παρεκτικὴ. Καὶ εἰ ἐπὶ τινῶν δὲ διακρίνοιτο (ὡς ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἢ θερμαντικῆ), μονομερῆς ἐστὶν αὕτη καὶ ἄλογος καὶ βουλήσεως ἔρημος. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ ἔτι γε μᾶλλον τῶν λογικῶν, δραστηριώτερον ἤδη καὶ ἐκφανὲς μᾶλλον τὸ τῆς δυνάμεως ἔργον ἐστίν· ἃ γε οὐ πρὸς ἑαυτὰ μόνον ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἔξω – καὶ οὐ τὰ αὐτὰ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰναντία καὶ πολλά τε ὁμοῦ καὶ μεγάλα – δύνανται τε καὶ ἐνεργοῦσι, χρώμενα μὲν τοῖς οἰκείοις σώμασιν ὡς ὄργανοις, πολλὰ δὲ ἕτερα δι' αὐτῶν ὄργανα τῶν οἰκείων ἐνεργειῶν ποιούμενα. Καὶ ἐφεξῆς ἀνιούσιν αἱ νοεραὶ φύσεις καὶ νῶ μόνῳ ληπταί, πολὺ δυναμώτεραι πολλῶ τῷ μέσῳ τῶν μεθ' αὐτὰς εὗρεθήσονται· καὶ ὅσον ἐγγύς εἰσι τοῦ θεοῦ τῇ ἀπλότητι τῆς αὐτῶν οὐσίας, τοσοῦτον καὶ τῷ παντοδαπῷ καὶ ποικίλῳ τῆς ἐνεργείας· ἃς γε οἱ χαριέστεροι τῶν Λατινικῶν διδασκάλων φασὶ καὶ ἐκ πάσης ὕλης τε καὶ ἰδέας περιπλάττειν ἑαυτοῖς σώματα κατὰ τὸ βουλητὸν αὐτοῖς, πρὸς ἀναλόγους ἐμφανείας τοῖς θεωμένοις. Ὁ δὲ τῶν ὄλων θεός, ἢ μακαρία φύσις, ὅσῳ τούτων ἀπάντων ἐξήρηται, τοσοῦτόν ἐστὶν ἀπλοῦς τε ἅμα καὶ ὑπερούσιος, καὶ οὐ πολυδύναμος ἢ μεγαλοδύναμος μόνον, ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος, ὡς πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ δύναμιν προέχων καὶ ὑπερέχων, Διονύσιός φησιν ὁ κλεινός, καὶ ὡς ἐπὶ πάντα τῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας διῆκνουμένης. Ἐπομένην γὰρ αὐτὴν αἰεὶ τῇ βουλήσει καὶ σύνδρομον ἔχει, καὶ ἀμφοτέρωθεν δῆποθεν ἐστὶ θεωρούμενα τῇ οὐσίᾳ. Οὕτως οὐδὲν ἢ τῆς ἐνεργείας διάκρισις τὴν τῆς οὐσίας ἀπλότητα παραβλάπτει.

16. Ἐκ μὲν τῶν ἀποφάσεων οἱ θεολόγοι φασὶν ὡς ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα ὁ μηδὲν ὦν τῶν ὄντων κατ' οὐσίαν

²⁴ Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* VIII 2, PG 3, 889 D (ed. De Gruyter, p. 201). Vezi *Antireticul I*, nota 139.

toare li s-a prins – așa zicând – înlăuntrul firii lor puterea lucrătoare, care le este conservatoare și dătătoare doar a faptului de a fi și a rămâne ceea ce sunt. Și, deși în cazul unora s-ar distinge [de ființă] (ca în cazul puterii dogoritoare a focului), totuși, aceasta este unilaterală și lipsită de rațiune și voire. Mai apoi, în privința viețuitoarelor necuvântătoare și, mai ales, a celor cuvântătoare, deja mai lucrător și mai învederat este lucrul puterii; care [viețuitoare] nu doar spre ele însele, ci și spre cele din afara lor – și nu doar aceleași [fapte], dar și contrariul lor, și [lucruri] multe și mari – pot [lucra] și lucrează, folosindu-se de propriile trupuri ca de niște unelte, [dar] și multe alte unelte făcând prin aceste lucrări proprii. Și urcă apoi [pe treptele acestei ierarhii] firile cele netrupești și simțite doar minții, [care] se vor afla puternice cu mult mai mult decât cele de după ele; și cu cât sunt mai aproape de Dumnezeu prin simplitatea ființei lor, pe atât [sunt] și prin mulțimea și felurimea lucrării; despre care cei mai aleși dintre dascălii Latini spun că din toată materia și înfățișarea își plăsmuiesc trupurile, după cum le este voia, potrivit celor cărora li se arată. Iar Dumnezeul a toate, fericita fire, pe cât este mai presus de toate acestea, pe atât este de simplu și mai presus de ființă, și nu doar mult în putere și mare în putere, ci și atotputernic, ca dinainte având în Sine și toată puterea și covârșindu-o – după cum zice Dionisie cel slăvit²⁴ – și ca străbătând toate cu puterea și cu lucrarea Lui. Că următoarele o are [El] pururea pe aceasta voirii și însoțitoare [ei], și amândouă se văd întrucâtva [următoarele] ființei. Astfel că întru nimic deosebirea lucrării [de ființă] nu vatămă simplitatea ființei.

16. Prin negații, cuvântătorii de Dumnezeu spun că Dumnezeu, Cel ce – după ființă – nu este nimic din cele

θεός· ἐκ δὲ τῶν καταφάσεων ὡς αἴτιος πάντων ὁ πάντα ὦν κατὰ τὴν αἰτίαν θεολογεῖται. Ζητητέον οὖν πῶς τοῦτο λέγεται· καὶ γὰρ ὁ παρ' ἡμῖν οἰκοδόμος, αἴτιος ὦν οἰκίας, οὐκ ἂν 'οἰκία' ποτὲ κληθεῖη, καὶ ὁ ἰατρός, αἴτιος ὦν ὑγείας, οὐκ ἂν 'ὑγεία' λεχθεῖη. Πῶς δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ συνδραμεῖται τό τε μηδὲν εἶναι τῶν ὄντων καὶ αὐθις τὸ πάντα εἶναι; Μήποτε οὖν ἔστι τι μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ὄντων, καθ' ὃ ἐκ τῶν ὄντων ὡς αἴτιος ὀνομάζεται, καὶ οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτήν; Τοῦτο δὲ τί ποτ' ἂν ἄλλο εἴη πλὴν ἢ ἐνέργεια; – ἦν εἰ καὶ λόγον ἢ εἶδος τῶν ὄντων ἐθέλοι τις λέγειν, οὐ διοισόμεθα· πλὴν ὅτι ὁ μὲν παρ' ἡμῖν τεχνίτης οὐκ ἐκ τῶν εἰδῶν ὀνομάζεται, τό τε τῆς οὐσίας ἴδιον ὄνομα καὶ τὸν λόγον ἔχων, καὶ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τέχνης ἔξωθεν ἐπιγινόμενον τε καὶ τελειούμενον· ὁ δὲ θεὸς ἀνώνυμος τε κατ' οὐσίαν ὦν καὶ τὰ εἶδη τῶν ὄντων ἐν ἑαυτῷ φύσει καὶ ἐξ αἰδίου προέχων καὶ ὑπερέχων, εἰκότως αὐτὰ τε καὶ ἐξ αὐτῶν ὀνομάζεται.

17. Θαυμάσαι ἄξιον τὴν ἀλογίαν τῶν Ἀκινδυνιστῶν, ὅτι τὰς μὲν τῆς ψυχῆς δυνάμεις – αἰτίνες αὐτῇ προσεφύησαν μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τῆς ἀλόγου ζωῆς διὰ τὴν πρὸς τὸ παθητὸν τοῦ σώματος συμπλοκὴν (ὡς οἱ ἡμέτεροι τῷ ὄντι φιλόσοφοι καὶ διδάσκαλοι καὶ θεολόγοι φασί) – ταύτας οὖν τὰς δυνάμεις ἀκούοντες καὶ μέρη ταύτης λεγόμενα παρ' ἐνίων, οὐδενὸς ὅμως μέχρι καὶ σήμερον ἤκουσαν σύνθετον ἐξ αὐτῶν αὐτὴν ὀνομάζοντος (ἢ γὰρ ἂν οὕτως αἰ τῶν ἀλόγων ζώων ψυχαὶ καὶ ἔτι

²⁵ Adică: în ce sens se spune aceasta.

²⁶ Ca pricinuiitor al tuturor celor ce sunt, Dumnezeu Se poate numi cu numele tuturor acestora; vezi același Dionisie Areopagitul, *op. cit.*, 17, p. 120.

²⁷ vezi și *Antireticul II*, p. 411.

²⁸ «chipul meșteșugului»: chipul din cazul meșteșugului, nu cel din cazul lucrării ființei dumnezeiești.

ce sunt, este mai presus de toate cele ce sunt; iar prin afirmații, Cel ce – după pricină – este toate este teologhisit [a fi] pricinuiitor a toate. Trebuie văzut, așadar, cum se spune aceasta²⁵; căci, pe tărâmul lumii noastre, ziditorul [unei case] – deși pricinuiitor al casei – nicidecum nu ar fi numit *casă*, iar medicul – deși pricinuiitor al sănătății – nu se va chema *sănătate*. Cum, deci, se spune – despre Același – că nu este nimic din cele ce sunt și, totodată, că este toate? Nu cumva există ceva [anume] între ființa lui Dumnezeu și cele ce sunt, din unghiul căruia se numește [El] – ca pricinuiitor – din toate cele ce sunt²⁶, și nu din unghiul ființei Lui însăși? Iar aceasta ce altceva poate fi decât lucrarea? – pe care și *logos* [sau *înțeleles*] sau *chip*²⁷ al celor ce sunt de ar dori să o numească cineva, nu ne vom împotrivi. Doar că meșterul de pe tărâmul lumii noastre nu din chipuri își ia numirea, ci are numele propriu al ființei și rațiunea ei, iar chipul aceasta al meșteșugului²⁸ se cunoaște din afară și [tot din afară] se desăvârșește; pe când Dumnezeu, fără de nume fiind după ființă și chipurile celor ce sunt în Sine Însuși dinainte avându-le – prin fire și din veșnicie – și covârșindu-le, pe bună dreptate Se numește [a fi] acestea și [Se numește] din acestea.

17. Cade-se a [ne] mira de nesocotința Achindiniștilor, că, pe de o parte, puterile sufletului – care s-au sădit în el [abia] după păcat, [luate] din viața necuvântătoare, datorită împletirii trupului cu partea pătimitoare (precum spun ai noștri, cei cu adevărat filosofi și dascăli și cuvântători de Dumnezeu²⁹) – auzind așadar [ei] aceste puteri a fi numite de către unii și 'părți ale sufletului', dar pe nimeni neauzind a numi, până în ziua de azi, din această pricină, sufletul [ca] 'compus' din acestea (că așa sufletele vietăților necuvântătoare și, încă și mai mult,

²⁹ Vezi, de pildă, sfântul Grigorie Palama, *Epistola I către Varlaam*, ed. GA, p. 222, și sfântul Calist Catafighiotul, *Capete 34*.

γε μᾶλλον αἰ τῶν ζωοφύτων καὶ τῶν φυτῶν ἀπλούστεραι ἦσαν, ἅτε καὶ ἐλαττόνων μεμοισαμένοι δυνάμεων), τὸν δὲ θεὸν, εἰ πολλὰς δυνάμεις λέγοιτο ἔχειν, οἴονται σύνθετον γίνεσθαι, τῇ ἐνεργείᾳ τῶν πραγμάτων αὐτῇ μαχόμενοι. Αἰ γὰρ συνθέσεις οὐ τῶν ἀϋλων καὶ ἀσωμάτων, ἀλλὰ ὕλης καὶ εἶδους ἢ δυοῖν φύσεων ὑποστῆναι καὶ καθ' ἑαυτὰς δυναμένων εἰσὶ τε καὶ λέγονται.

18. Εἰ ὁ νοῦς παρὰ τὴν διάνοιαν οὐκ ἔστι σύνθετος, οἷόν τινα διέξοδον αὐτοῦ πρὸς τὰ αἰσθητὰ τυγχάνουσαν, 'νοῦν' καὶ αὐτὴν ἐνίοτε προσαγορευομένην, οὐδ' ὁ θεὸς ἄρα πολλῶ μᾶλλον παρὰ τὴν ἐνέργειαν οὐκ ἔστι σύνθετος, κἂν 'θεότης' αὕτη προσαγορευοίτο.

19. Εἰ τοῦ νοῦ ἡ διάνοια μὴ ἔστι ἀλλότριον, φυσικὴ γὰρ ἔστιν αὐτοῦ δύναμις, δι' ἧς τῶν λόγῳ δεικνυμένων ἀντιλαμβάνεται, οὐδ' ἡ ἐνέργεια ἄρα τοῦ θεοῦ ἔστιν ἀλλότριον, φυσικὴ τις αὐτοῦ τυγχάνουσα δύναμις.

20. Καὶ τοῦτο τῶν Ἀκινδυνιστῶν ἐκ τῆς Εὐνομίου παραφροσύνης, ὡσπερ οὖν καὶ τὸ τὴν φωνὴν τῆς 'θεότητος' εἰς μόνην τὴν οὐσίαν ἀνάγειν, ὅτι τὴν κατ' ἐπίνοιαν διαφορὰν ἐπὶ τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας παραδεχόμενοι, τὴν ἐπίνοιαν ἀνύπαρκτον τε οἴονται παντελῶς, ἂν ψιλῇ προφορᾷ λόγου τε καὶ νοήματος ἡμετέρου συνισταμένην. Ἀλλ' ἀκουέτωσαν τοῦ θεοφόρου πρὸς ἡμῶν Βασιλεῖου κἀκείνον ἐλέγχοντος καὶ τούτους ἐντρέποντος:

³⁰ zoofit: animal-plantă (buretele, coralul etc).

³¹ Notăm că, în mentalul grecesc antic, simplitatea (prin excelență însușire a Unului suprem) este semn al superiorității, nu – cum am fi tentați azi să înțelegem – semn al inferiorității.

³² Vezi Scriptura însăși: «'cine a cunoscut *mintea* [gândirea] Domnului?' (Isaia 40, 13); noi însă *mintea* [gândirea] lui Hristos o avem» (I Corinteni 2, 16).

³³ «firească»: a firii.

³⁴ «le 'prinde'»: și le reprezintă.

³⁵ Vezi, dimpotrivă, precizarea sfântului Grigorie Palama: «potrivit predaniei cuvântătorilor-de-Dumnezeu, 'dumnezeirea' este – în chip pro-

ale zoofitelor³⁰ și ale plantelor ar fi mai simple [decât ale cuvântătoarelor], ca unele cărora le-au fost sortite mai puține părți³¹), [ei] socotesc că de s-ar spune că Dumnezeu are mai multe puteri [El] devine compus, împotrivindu-se [ei] realităților înseși. Căci compunerile sunt și sunt numite [a fi] – nu ale celor nemateriale și netrupesți, ci – ale materiei și formei sau ale celor ce subzistă în două firi [vezi mai jos citatul din sfântul Vasile, în c. 20] și sunt înzestrate cu putere după fiecare dintre ele.

18. Dacă mintea – în ciuda [existenței] gândirii – nu este compusă, [gândirea] fiind ca o ieșire a ei spre cele simțite, numită uneori tot 'minte'³², atunci, cu atât mai mult, nici Dumnezeu – în ciuda [existenței] lucrării [Lui] – nu este compus, chiar și 'dumnezeire' numită fiind [lucrarea] aceasta.

19. Dacă nu străină îi este minții gândirea – căci este putere firească³³ a ei, prin care le 'prinde'³⁴ pe cele numite de cuvânt – atunci nici lucrarea lui Dumnezeu nu [Îi] este străină, fiind putere firească a Lui.

20. Și [învățătura] aceasta a Achindiniștilor este [împrumutată] din nebunia lui Eunomie, (ca și faptul de a atribui denumirea de 'dumnezeire' strict ființei [lui Dumnezeu]³⁵), [și anume aceea] că, acceptând [ei] deosebirea [ce se face] cu cugetarea în privința ființei și lucrării, lucrul cugetat îl socotesc a fi cu totul inexistent, de vreme ce constă în simpla rostire a cuvântului nostru și a înțelegerii noastre. Ci să îl audă pe – după socotința noastră – de-Dumnezeu-purtătorul Vasile, vădindu-i greșeala aceluia și rușinându-i pe

priu-zis – nume nu al ființei lui Dumnezeu, ci al lucrării lui Dumnezeu [...]; 'dumnezeirea' este nume propriu-zis al lucrării dumnezeiești, ceea ce vine din Tatăl prin Fiul în sfântul Duh și se descoperă nouă prin urmările (roadele) ei, și nu [nume propriu-zis] al ființei dumnezeiești» (în ediția EPT 3, 106-110; în ediția Hristou: vol. 2, p. 84-85).

«τὰς γὰρ ἐν Χριστῷ» φησι «συνελθούσας φύσεις ἐπινοία μόνη θεωροῦμεν καὶ διακρίνομεν· ἀλλ' οὐδὲν ἥττον εἰσι μετὰ τῶν ἑαυτῆς ἑκατέρα ἰδιωμάτων». Οὕτω δὴ καὶ τὰ ἐπὶ θεοῦ λεγόμενα καὶ αἱ ἐνέργειαι πᾶσαι, κὰν ἐπινοία διακρίνεσθαι λέγωνται, οὐ διὰ τοῦτο ἀνύπαρκτοι· πλὴν ὅσον ἐκεῖ μὲν σύνθεσις, ἐπειδὴ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἑκατέρα φύσις ὑποστῆναι δύναται μετὰ τῶν οἰκείων ἰδιωμάτων, ἐνθαῦθα δὲ οὐδαμῶς.

21. Εἰ οἱ λόγοι τῶν ὄντων, ἐν τῷ θεῷ προαιωνίως ὄντες, οὐ μορφοῦσι τὸν θεῖον νοῦν, οὐδὲ συντιθέασιν, οὐδ' αἱ ἐξ αὐτοῦ ἄρα προϊοῦσαι ἐνέργειαι σύνθετον τοῦτον ἀποφανοῦσιν.

22. Εἰ ὁ ἡμέτερος νοῦς, ἐπιστήμην ἔχων ἢ προσλαμβάνων, οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετος, οὐδ' ὁ θεὸς ἄρα πολλῷ μᾶλλον οὐκ ἐστι σύνθετος ἐκ τῶν φυσικῶς αὐτῷ προσόντων ἰδιωμάτων.

23. Καὶ ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἕτερον μὲν ἡ ὄψις ὡς εἶδος καὶ ἔξις, ἕτερον δὲ ἡ ὄρατικὴ δύναμις καὶ ἡ ὄρασις ὡς ἐνέργεια· καὶ ἡ μὲν ποιεῖ σύνθεσιν, ἡ δ' οὐδαμῶς· οὐ γὰρ παρὰ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἔξιν ὁ ὀφθαλμὸς σύνθετος. Ὁ δὲ τῶν ὄλων θεός, ὡς εἶδος μὲν καὶ ἔξιν οὐδὲν ἔχει, καθ' ὃ ἂν εἶη σύνθετος, ἀλλ' ἢ τε σοφία καὶ ἡ ἀγαθότης καὶ εἴ τι τοιοῦτον συνουσιοῦται αὐτῷ διὰ τὴν ἀπλότητα· ὡς δὲ καὶ

³⁶ Doar teoretic ne reprezentăm și deosebim cele două firi ale lui Hristos, omenească și dumnezeiască.

³⁷ *Împotriva lui Eunomie*, 29, 704, 38.

³⁸ «acolo este punere-laolaltă»: în cazul lui Hristos, cele două firi sunt com-puse, adică unite.

³⁹ «aici»: în cazul perechii alcătuite de ființa și lucrarea dumnezeiască, care nu sunt puse laolaltă, ca și când ar putea exista și de sine, fiecare în parte, căci lucrarea nu poate nicicum subzista autonom față de ființă.

⁴⁰ «ele»: logosurile celor ce sunt.

⁴¹ Este vorba de existența facultății vederii și de exercitarea facultății acesteia; faptul că ochiul are facultatea vederii nu face ca ochiul să fie compus (din *ochi și facultatea vederii*), pe când faptul de a exercita vede-

aceștia; pentru că «firile cele ce vin laolaltă în Hristos» zice «doar în gândire le vedem și le deosebim³⁶; dar nu e mai puțin adevărat și că există, fiecare cu însușirile ei»³⁷. Tot așa și cele spuse în privința lui Dumnezeu și lucrările toate, deși spunem că le deosebim în gândire, nu sunt – pe motivul acesta – inexistente; cu deosebirea că acolo este punere-laolaltă³⁸ – pentru că fiecare fire poate subzista și în sine, cu însușirile ei proprii –, pe când aici³⁹ nicidecum.

21. Dacă logosurile celor ce sunt – fiind ele⁴⁰ în Dumnezeu de dinainte de veci – nu dau formă minții dumnezeiești, nici nu o compun, atunci nici lucrările ce provin din [mintea] aceasta nu o vor face pe aceasta compusă.

22. Dacă mintea noastră, având sau dobândind știință, nu este – pe motivul acesta – compusă, atunci, cu atât mai mult, Dumnezeu nu este compus din însușirile care îi sunt Lui prin fire.

23. Și în privința ochiului, una este – pe de o parte – privirea ca *eidos* [chip sau formă luată de la lucrul privit] și [ca] deprindere, și altceva puterea [sau facultatea] văzătoare și vederea ca lucrare; cea dintâi dă naștere compunerii, pe când cealaltă nicidecum; că nu datorită [existenței] lucrării [adică facultății], ci datorită deprinderii [de a vedea] este compus ochiul⁴¹. Pe când Dumnezeul a toate nimic nu are ca chip [sau dobândit din vederea a ceva] și deprindere, care L-ar face să fie compus⁴², ci înțelepciunea și bunătatea și orice altceva asemenea [aces-tora] sunt în-ființate în El⁴³, datorită simplității; iar dacă,

rea [de a ajunge la deprinderea vederii] duce la 'compunerea' ochiului cu imaginea văzută. Notăm că trinomul *εἶδος-ἔξις-τελειότης* e un loc comun – pare-se – la comentatorii aristotelici.

⁴² Adică: cu ceea ce 'prinde' prin deprinderea aceasta.

⁴³ Adică: subzistă înlăuntrul Lui, deodată cu El; nu au prins chip, după un oarecare proces interactiv cu ceva exterior Lui.

ἐνεργείας αὐθις αὐτὰ ταῦτα διακρινόμενα ἔχων, οὐδὲν ἐκ τούτου εἰς τὴν κατ' οὐσίαν ἀπλότητα παραβλάπεται. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ οἱ θεολόγοι διδάσκουσι φανερώς· οἱ δὲ αἰρετικοὶ μὴ παραδεχόμενοι, καθ' ὃ μὲν λέγουσι καὶ δοκοῦσι φυλάττειν ὁμοφωνοῦσιν ἡμῖν, λέγοντες δὴ τὴν ἀπλότητα, καθ' ὃ δὲ ἀπαγορεύουσι τὴν διάκρισιν τῆ τε ἀληθεία καὶ τοῖς θεολόγοις πᾶσι καὶ ἡμῖν διαμάχονται, τὸν αὐτὸν ἀτεχνῶς τρόπον τοῖς Ἰουδαίοις. Κακεῖνοι γὰρ θεὸν μὲν ἓνα λέγοντες εἰς ταῦτὸν ἡμῖν ἔρχονται, τὴν δὲ τῶν προσώπων διάκρισιν οὐ παραδεχόμενοι πρὸς τὴν ἀπώλειαν συμπαραλαμβάνοντες τοὺς Ἀκινδυνιστὰς ὑποστρέφουσιν.

24. Εἰ ἅπερ ἐστὶ κατ' οὐσίαν ὁ θεὸς ταῦτα καὶ ἡμῖν κατὰ χάριν δωρεῖται, οὐκ αὐτὰ ἐστὶν ἡ τοῦ θεοῦ οὐσία· τῆς γὰρ οὐσίας αὐτοῦ οὐδενὶ μεταδίδωσιν.

25. Εἰ ἅπερ ἐστὶ κατ' οὐσίαν ὁ θεὸς ταῦτα καὶ ἡμῖν κατὰ χάριν δωρεῖται, οὐκ ἀλλότρια ἄρα αὐτοῦ ἅπερ ἡμῖν δωρεῖται, περὶ δὲ αὐτὸν οὐσιωδῶς θεωρούμενα, κατὰ τὰς φωνὰς τῶν ἀγίων.

26. Εἰ οὐδεὶς ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ θεὸς, οὐδέσιν ἄρα ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ ἀγαθοῖς εἶναι πρόσεστι κατὰ φύσιν, εἰ μὴ ἐκ θεοῦ παραγένοντο· καὶ διὰ τοῦτο ὁ θεῖος Μάξιμος εἶπεν· «ἀναρχος πᾶσα ἀρετὴ μὴ ἔχουσα χρόνου ἑαυτῆς πρεσβύτερον, ἅτε τὸν θεὸν ἔχουσα τοῦ εἶναι μονώτατον αἰδίως γεννήτορα».

27. Εἰ τὰ φυσικὰ ιδιώματα ἐπὶ θεοῦ ἀναιρησομεν, δι' ὧν ἡ κοινότης γνωρίζεται, καὶ τὰ ὑποστατικὰ δηλονότι συνανελούμεν, δι' ὧν αἱ ὑποστάσεις χωρίζονται· καὶ οὕτως ἡ Σαβελλιανὴ σύγχυσις χώραν ἔξει.

⁴⁴ «văzute»: considerate – sau chiar simțite – cu mintea.

⁴⁵ Vezi, de pildă, trimiterea la scrierile sfântului Athanasie cel Mare făcută de sfântul Grigorie Palama în paragraful 11 al *Epistolei a III^a către Achindin* (în *Opere complete* II, ed. GA, p. 303-305).

⁴⁶ PG 90, 1100 C-1101 A.

iarăși, le are pe acestea însele și ca lucrări, deosebite [întreolaltă], nimic nu vatămă – pe motivul acesta – simplitatea cea după ființă. Acestea, dar, și cuvântătorii de Dumnezeu le învață limpede; pe când ereticii, neacceptându-le, după ceea ce zic și li se pare a ține – susținând adică simplitatea – conglăsuiesc cu noi, dar întrucât [ne] interzic deosebirea [între ființă și lucrări], se luptă cu adevărul și cu toți cuvântătorii de Dumnezeu și cu noi, întocmai ca Iudeii, în același mod nepriceput. Pentru că și aceia, susținând un singur Dumnezeu, spun același lucru cu noi, dar neacceptând deosebirea după Persoane, alunecă spre pierire, trăgându-i pe Achindiniști dimpreună cu ei.

24. Dacă cele ce este după ființă Dumnezeu, pe acestea și nouă – după har – ni le dăruiește, [atunci] nu ființa lui Dumnezeu sunt acestea; pentru că ființa Lui nimănui nu o împărtășește.

25. Dacă cele ce este după ființă Dumnezeu, pe acestea și nouă – după har – ni le dăruiește, atunci nu străine de El sunt cele ce ni le dăruiește, ci văzute⁴⁴ [a fi] ființial *împrejurul* Lui – după zicerile sfinților⁴⁵.

26. Dacă dintre oameni nimeni nu este bun, ci numai unul Dumnezeu, atunci [așadar] nimeni nu are după fire virtutea și faptul de a fi bun, ci [îi] vine de la Dumnezeu; că pentru aceasta dumnezeiescul Maxim a zis [că] «fără de început este toată virtutea, neavând timpul [ca] mai bătrân decât ea însăși, de vreme ce Îl are pe Dumnezeu preasingur născător [în chip] veșnic al faptului [ei] de a fi»⁴⁶.

27. Dacă desființăm în Dumnezeu însușirile firești, cele prin care se cunoaște comuniunea [Ipostasurilor treimice], atunci și pe cele ipostatice le vom desființa [laolaltă cu acestea], cele prin care se deosebesc ipostasurile; și vom da loc astfel confuziei sabeliene⁴⁷.

⁴⁷ Pentru înțelegerea capului acestuia vezi *Antireticul* II, p. 439.

28. Εἰ τῷ λόγῳ διαφέρουσι μόνον τὰ περὶ θεοῦ λεγόμενα, καθάπερ οἱ νέοι κομψολογοῦσι δογματισταί, πῶς μὴ ὄντα; τὸ γὰρ εἶναι ἐκάστοις ἐν τῷ ἰδίῳ λόγῳ.

29. Εἰ πολυποίκιλος μὲν ἡ τοῦ θεοῦ σοφία λέγεται τε καὶ ἔστι, πολυποίκιλος δὲ αὐτοῦ ἡ οὐσία οὐκ ἔστιν, ἕτερον ἄρα ἡ αὐτοῦ οὐσία καὶ ἕτερον ἡ σοφία· καὶ 'οὐχ ἡ οὐσία ἐκ τῆς σοφίας' ὁ Χρυσορρήμων φησίν, 'ἀλλ' ἡ σοφία ἐκ τῆς οὐσίας'· οὕτω δὴ καὶ ἡ ἀγαθότης καὶ εἴ τι τοιοῦτον· διὰ τοῦτο – φησι – καὶ ὁ Φίλιππος οὐ τὴν σοφίαν ἐζήτει μαθεῖν, οὐδὲ τὴν ἀγαθότητα, ἀλλ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν, αὐτὸ ὃ τί ποτέ ἐστιν ὁ θεός.

Περὶ τοῦ θείου φωτός

30. Εἰ κατ' οὐσίαν ὁ θεός οὐ μεταμορφοῦται, οὐδὲ ποικίλλεται, κατὰ τὴν θείαν ἄρα ἐνέργειαν αἱ θεοφάνειαι πᾶσαι, ποικίλως τὰς ὁράσεις διατιθεῖσαι.

31. Εἰ τὸ φανὲν ἐν τῷ τοῖς ἀποστόλοις Θαβωρίῳ φῶς αὕτη ἡ τοῦ υἱοῦ θεοῦ ὑπῆρχεν, εἶτα οὖν ἡ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πνεύματος ἐν νίῳ μονογενεῖ ἀπαστρέπτουσα, οὐτ' ἄρα κτιστὸν τοῦτο τὸ φῶς, οὔτε μὴν ἡ τοῦ θεοῦ οὐσία· καὶ γὰρ ἐκεῖνη τὸ παράπαν ἀόρατος.

⁴⁸ Adică: dacă doar în gândirea noastră, dacă doar teoretic se deosebesc – de Dumnezeu și întreolaltă – cele spuse [a fi] împrejurul Lui, lucrările Lui necreate.

⁴⁹ Adică: Achindin și ceata lui.

⁵⁰ Adică: cum să fie în Dumnezeu totuna faptul de a fi înfricoșător cu faptul de a fi iubitor-de-oameni?; sau faptul de a fi drept cu faptul de a fi ziditor?; dacă realitățile acestea se deosebesc doar prin nume, atunci realitatea sau ființa numită de ele nu există, căci nici o realitate nu poate avea drept caracteristică definitorie a faptului ei de a fi (adică drept *logos* propriu) însușiri contrare – sau fără legătură – întreolaltă; vezi *Antireticul I*, p. 261.

⁵¹ *Despre necuprins*, PG 48, 705; vezi *Antireticul II*, p. 309.

28. Dacă doar prin cuvânt se deosebesc [întreolaltă] cele spuse [a fi] împrejurul lui Dumnezeu⁴⁸ – precum elegant spun noii dogmatişti⁴⁹ – cum nu vor fi inexistente?; că faptul de a fi [îi este] fiecăruia [dintre acestea doar] întru *logosul* propriu⁵⁰.

29. Dacă, pe de o parte, 'de multe feluri' se spune [a fi] și este înțelepciunea lui Dumnezeu, iar, pe de alta, nu ființa Îi este 'de multe feluri', atunci una este ființa Lui și altceva înțelepciunea; și «nu ființa [este] din înțelepciune» zice Gură de aur, «ci înțelepciunea din ființă»⁵¹; tot așa și bunătatea și orice altceva de acest fel; pentru aceasta și Filip – zice – nu înțelepciunea căuta a o afla, nici bunătatea, ci ființa însăși, însăși ceea ce este Dumnezeu⁵².

Despre lumina dumnezeiască

30. Dacă după ființă Dumnezeu [nici] nu Se preface, nici nu Se felurește, atunci [nu altcumva decât] după dumnezeiasca lucrare [sunt] teofaniile toate, care felurit [ne] întocmesc vederile⁵³.

31. Dacă lumina arătată apostolilor pe Tavor a fost însăși dumnezeirea Fiului, așadar cea a Tatălui și a Duhului care[a] strălucește [și] în Fiul Unul-Născut, atunci nici creată nu este lumina aceasta, dar nici ființa lui Dumnezeu [nu este]; căci [ființa] aceea este cu totul nevăzută.

⁵² *In Joannem* 74, PG 59, 401.

⁵³ Despre această întocmire (literal: *dispunere*; adică *adaptare*) a vederilor omenești pe care lucrarea dumnezeiască o săvârșește în cazul teofaniilor vezi *Antireticul I*, p. 145.

⁵⁴ *Pilde* 13, 9: «lumină dreptilor [este de-a] pururea»; notăm că din actualul text oficial românesc al Bibliei ortodoxe cuvântul *pururea* lipsește.

32. Εἰ αὐτὸς ὁ θεὸς ἔσται τοῖς ἀξίοις τὰ πάντα κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, φῶς δὲ δικαίους διὰ παντός, οὐκ ἀλλότριον ἄρα τοῦ θεοῦ τοῦτο τὸ φῶς, ὅπερ ἔσται τοῖς δικαίοις κληρονομία, 'βασιλεία θεοῦ' καλούμενον.

33. Εἰ τὸν λόγον ἀπαιτοῦσιν οἱ αἰρετικοὶ τοῦ σαρκικοῦ ὀφθαλμοῦ καθοραθῆναι τὸ αὔλον, δότωσαν λόγον τοῦ σαρκικῆ φύσει τῆς θεοτόκου περιληφθῆναι τὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπόστασιν σαρκουμένην· εἰ δ' ἐκεῖνο παντελῶς ὑπὲρ λόγον, καὶ τοῦτο συγχωρησάτωσαν· καὶ γὰρ τοῦτο ὡς ὑπερφυῆς ἐπηγγέλθη. «Οὐ μὴ γεύσονται θανάτου» φησὶν «ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει», δηλῶν ὡς ὅπερ ἔσται τοῖς ἀξίοις μετὰ τὸν θάνατον, τοῦτο καὶ ζῶντες οὗτοι καρπώσονται διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τῶν λοιπῶν ἐξελέγησαν ἀριστίνδην.

34. Εἰ σχημάτων καὶ χρωμάτων καὶ αὐτοῦ φωτὸς ἀντιληπτικὴ ἔστιν ἢ ὄρασις μόνον, ἅπερ εἰσὶν αὔλα τῶ οἰκείῳ λόγῳ, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ τὸ θεῖον αὔλον φῶς ἠδυνήθη ποτὲ παραδέξασθαι τῇ θεῖα δυνάμει βοηθουμένη;

35. Εἰ πρὸ τῆς παραβάσεως ὁ Ἀδὰμ τὰ μὲν τῶν ζώων ἰδιώματα ἔβλεπε, δι' ὧν αὐτοῖς τὰς κλήσεις ἐπέθετο, καὶ πρὸ τούτων αὐτὸν τὸν θεόν, τὴν δὲ ἑαυτοῦ οὐκ ἔβλεπε γύμνωσιν, ἑτέροις ἄρα ὀφθαλμοῖς τότε ἑώρα, ὧν ἐπιμυσάντων μετὰ τὴν ἁμαρτίαν οἱ τῆς σαρκὸς ἠνοίγησαν ὀφθαλμοί· ἀλλὰ πάλιν αὐτοὺς ἐν τοῖς μαθηταῖς διανοίγων ὁ κύριος μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, ἐκ τυφλῶν ἐργαζόμενος βλέποντας – ὁ Δαμασκόθεν Ἰωάννης φησὶν.

36. Εἰ φῶς τέ ἔστιν ὁ θεὸς καὶ φῶς οἰκεῖν ἀπρόσιτον λέγεται, τὸ μὲν ἄρα ὡς οὐσιῶδες αὐτῶ καὶ φυσικὸν ἀχώριστον ὄν, τὸ δὲ ὡς κατὰ τὴν ἐνέργειαν διακεκριμένον.

⁵⁵ Marcu 9, 1.

32. Dacă însuși Dumnezeu va fi toate celor vrednici în veacul viitor, iar lumina dreptilor va fi de-a pururea⁵⁴, așadar a lui Dumnezeu este lumina aceasta, care va fi moștenirea celor drepti, numită 'împărăție a lui Dumnezeu'.

33. Dacă ereticii cer să spunem cum s-a văzut cu ochii trupești ceea ce este nematerial, să spună cum s-a cuprins în firea trupească a Născătoarei-de-Dumnezeu întrupatul ipostas al Unuia-Născut; iar dacă aceea este cu totul mai presus de cuvânt, și pe aceasta să o primească [a fi întocmai]; că și [despre] aceasta s-a spus [că este] mai presus de fire. «Nu vor gusta moarte» zice «până ce vor vedea împărăția lui Dumnezeu venind întru putere»⁵⁵, arătând că ceea ce va fi celor vrednici după moarte, pe aceasta o vor gusta [încă] și trăind; pentru aceasta, pe drept cuvânt, s-au și ales dintre ceilalți.

34. Dacă ceea ce simte formele și culorile și lumina însăși – care prin firea lor sunt nemateriale – [nu altceva] este decât vederea, ce lucru de mirare este dacă [aceasta] a putut primi și dumnezeiasca lumina nematerială, ajutată de puterea dumnezeiască?

35. Dacă și înaintea căderii Adam vedea însușirile proprii ale vietăților – potrivit căroră le-a pus numirile – și, mai înainte de [vietățile] acestea, pe Dumnezeu Însuși, dar propria golătate nu și-o vedea, înseamnă că atunci vedea cu alți ochi, care închizându-se după păcat, s-au deschis ochii trupului; dar iarăși [pe cei dintru început] deschizându-i Domnul în ucenici, s-a schimbat la față înaintea lor, din orbi văzători făcându-i – zice Ioan cel din Damasc.

36. Dacă, pe de o parte, lumina este Dumnezeu și [dacă], pe de alta, zicem [despre El] că locuiește [în] lumina neapropiată, atunci cea dintâi [lumina] este nedespărțită [de El], ca ceva ființial și firesc, iar cealaltă se deosebește [de El], ca lucrare.

37. Εἰ πρὸς τὸ θεϊότερον ἢ ψυχὴ μετασκευάζεται τῇ ἐπιδημίᾳ τῆς χάριτος, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος αὐτῆς ἐνεργείας θειοτέρας προβάλλεται καὶ τῶν θείων καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν ἀντιλαμβάνεσθαι δυναμένας;

38. Εἰ πρὸς τὴν κτίσιν ἢ σωματικὴ φύσις ὑπὲρ φύσιν ἔδρασε τῇ θείᾳ δυνάμει βοηθουμένη (λέγω δὴ οἱ τοῦ Πέτρου πόδες κατὰ κυμάτων πεζεύσαντες), διὰ τί μὴ καὶ πρὸς τὸ ἄκτιστον ὑπὲρ φύσιν ὁμοίως τῇ αὐτῇ δυνάμει διατεθεῖν (λέγω δὴ οἱ ὀφθαλμοὶ τούτου, πρὸς τὸ θεῖον φῶς); ὅπου γὰρ ἐστὶ θεὸς οὐδὲν ἀδύνατον.

39. Εἰ τὴν ἐναντίαν δυνάμιν οἶδαμεν ἐνεργεῖν τι περὶ τὰς ἀνθρωπίνας ὄψεις μεταποιεῖν τε αὐτὰς καὶ διατιθέναι παρὰ φύσιν πρὸς τὸ μὴ ὄν (δηλοῦσι δὲ οἱ θαυματοποιοὶ καὶ τὰ πάλαι ἀδόμηνα μαγγανεύματα), πῶς οὐ τῇ θείᾳ δυνάμει δώσομεν ἀλλοιοῦν τε καὶ μεταποιεῖν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπὲρ φύσιν δύνασθαι, καὶ ταῦτα δὴ πρὸς τὸ ὄν τὸ θεῖον φῶς;

40. Εἰ ἐν τῷ φωτὶ τῷ πνεύματι φῶς τὸν υἱὸν ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος θεασάμενος οὕτω τὸ πρόσωπον ἔλαμψε, τῷ αὐτῷ ἄρα φωτὶ καὶ τὴν ὀπτασίαν εἶδε καὶ τὸ πρόσωπον ἔλαμψε· καὶ πῶς κτιστὸν τοῦτο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὄν; – ὡς ὁ θεηγόρος Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης φησὶν. Εἰ τὸ ἐπιφανὲν Ἀντωνίῳ τῷ θείῳ φῶς αὐτὸς ὁ κύριος ἦν – «κύριε» γὰρ φησὶν «ποῦ τὸ πρότερον ἦς»; ὁ δὲ φησὶν «Ἀντώνιε, ὦδε ἤμην» – οὐκ ἀλλότριον ἄρα θεοῦ, οὐδὲ κτίσμα, τὸ τοῖς ἁγίοις ἐπιφαινόμενον φῶς. Οὕτως ἔχει καὶ τὸ τοῦ Παύλου, πλὴν ὅσον ἐκεῖ μὲν φοβερόν διὰ τὴν κατάπληξιν, ἐνταῦθα δὲ προσηνὲς διὰ τὴν παράκλησιν.

⁵⁶ Literal: să nu fie dispusă; vezi, mai sus, nota de la capul 30.

⁵⁷ *Encomium in sanctum Stephanum protomartyrem I*, PG 46, 717 A.

⁵⁸ Sfântul Athanasie cel Mare, *Vita Antonii*, PG 26, 860.

⁵⁹ «acolo»: în cazul lui Pavel, pe drumul Damascului (*Fapte* 9, 3).

37. Dacă, prin venirea harului, sufletul se mută la o stare mai dumnezeiască, ce lucru de mirare este dacă și lucrările lui cele prin trup mai dumnezeiești le arată, și în stare a simți cele dumnezeiești și mai presus de simțire?

38. Dacă, ajutată de puterea dumnezeiască, trupezca fire către zidire a lucrat mai presus de fire – despre picioarele lui Petru zic, ce pășeau pe valuri –, pentru ce [firea aceasta] să nu fie întocmită⁵⁶ de asemenea (prin aceeași putere, mai presus de fire) și spre ceea ce este nezidit? – despre ochii acestuia zic, dar, [așintiți] către dumnezeiasca lumină; că unde este Dumnezeu, nimic nu este cu neputință.

39. Dacă puterea potrivnică o știm a lucra întrucâtva asupra vederilor omenești și a le strămuta pe acestea [în chip] potrivnic firii către ceea ce nu este – [precum o] arată vrăjitorii și lăudatele fermecătorii de demult –, cum nu vom îngădui puterii dumnezeiești a putea schimba și strămuta ochii mai presus de fire, și aceasta, dar, către ceea ce este [și anume către] dumnezeiasca lumină?

40. Dacă întru lumină – în Duhul – lumină pe Fiul văzându-L Ștefan întâiul-mucenic, așa i-a strălucit fața, așa dar prin aceeași lumină și vedenia a văzut-o, și fața i-a strălucit; atunci cum să fie creat Duhul acesta Cel sfânt? – precum zice de-Dumnezeu-grăitorul Grigorie al Nyssei⁵⁷. Dacă lumina cea arătată dumnezeiescului Antonie Însuși Domnul era – că zice «Doamne, unde ai fost mai înainte?», iar El îi zice «Antonie, aici eram»⁵⁸ – așadar nu străină de Dumnezeu, nici creatură, este lumina cea arătată sfinților. Tot așa și cu Pavel, doar că acolo⁵⁹ [lumina] e înfricoșătoare, spre înspăimântare, pe când aici⁶⁰ blândă, spre mângâiere.

⁶⁰ «aici»: în cazul lui Antonie.

41. Εἰ αὐτός ὁ θεὸς προηγείτο τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐν στύλῳ πυρὸς καὶ νεφέλης ἅπασι φαινομένης, οὐ τοῖς ἀξίοις ἄρα μόνον καὶ κεκαθαρμένοις αἱ θεοφάνειαι, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀπλῶς χορηγοῦνται· τῆς γὰρ θείας δυνάμεως ἐστὶ τὸ πᾶν, οὐ τῆς τῶν ὁρώντων ἕξεως· πλήν ὅσον τοῖς μὲν εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν ὁ φωτισμὸς διαβαίνει, καθάπερ καὶ ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὸ σῶμα προέεισιν (ὡς ἐπὶ Μωσέως τε καὶ τοῦ πρωτομάρτουρος), τοῖς δὲ περὶ τὴν ἕξω μόνην στρέφεται ὄψιν, οἷον ἀντιτύπου τινὸς ὕλης διαδῦναι μὴ ἔχων.

42. Εἰ ὡςπερ τὸ κυριακὸν πρόσωπον ὡς ὁ ἥλιος ἔλαμψεν, οὕτω καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, τῷ αὐτῷ ἄρα φωτὶ καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν, ὧ καὶ ὁ κύριος ἔλαμψε· τὸ δὲ ἐστὶν ἡ τῆς θεότητος ἀκτίς ἀναρχος οὐσα καὶ ἀκτιστος, ὡς οἱ θεολόγοι φασί· καὶ πῶς κτιστὸν τὸ τοῖς ἀγίοις ὁρώμενόν τε καὶ μετεχόμενον φῶς;

43. Εἰ τῆς παρ' ἡμῶν ἐπιστροφῆς πρὸς θεὸν μόνον ἔδει πρὸς τὸ φωτίζεσθαι, καὶ οὐ πρὸς τούτῳ καὶ τῆς ἐκείνου ἐπιστροφῆς πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ἂν ἐδεόμεθα λέγοντες «μὴ ἀποστρέψης τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ» καὶ αὐθις «ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου καὶ σωθησόμεθα» ὡπερ δηλοῖ τὴν ἐποπτικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς ἐπιστρέφουσιν.

44. Εἰ μὴ ἐστὶν ἀλλότριον τῆς αὐλοῦ ψυχῆς ἡ ὁρατικὴ δύναμις, τοῦ γὰρ ψυχικοῦ πνεύματος ἤρτηται (καθ' ἃ φασιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί), τί θαυμαστόν εἰ ποτ' ἐπὶ καὶ τῶν αὐλῶν συγγενῶν τῇ ψυχῇ παρὰ τῆς θείας δυνάμεως ἐνισχύθη, πρὶν ἢ καὶ πρὸς αὐτὴν εἰσαγγεῖλαι; Κατὰ γὰρ τοῦτον τὸν

⁶¹ Adică: dumnezeiasca putere – nu deprinderea văzătoare a omului părtaş de teofanie – săvârșește aceste teofanii.

⁶² Adică: fața Domnului (precum numim 'rugăciune domnească' rugăciunea Domnului, adică 'Tatăl nostru').

⁶³ Matei 17, 2; 13, 43.

41. Dacă Dumnezeu Însuși mergea înainte fiilor lui Israil, în stâlp de foc și de nor tuturora arătându-Se, așa dar teofaniile nu se fac doar către cei vrednici și curați, ci către toți, deopotrivă. Că a dumnezeieștii puteri este totul⁶¹, nu al deprinderii [văzătoare a] celor ce văd; doar că unora lumina le ajunge în suflet și în minte – după cum trece și de la suflet la trup, lui Moisi și Întâiului-mucenic –, pe când celorlalți le rămâne doar în jurul vederii din afară, neavând [cum] străbate materia [lor], așa cum [nu străbate lumina] prin ceea ce este opac.

42. Dacă, precum domneasca față⁶² [care] a strălucit ca soarele, tot așa și dreptii vor străluci precum soarele în împărăția cerurilor, așadar și dreptii vor străluci cu aceeași lumină cu care a strălucit și Domnul⁶³; iar aceasta [nu este altceva decât] raza dumnezeirii, cea fără de început și nezidită, după cum spun cuvântătorii de Dumnezeu; cum, dar, să fie creată lumina cea văzută de către sfinți și împărțită lor?

43. Dacă, spre a ne lumina, era trebuință doar de întoarcerea noastră către Dumnezeu, nu și de – pe lângă aceasta – întoarcerea Lui către noi, nu ne-am mai ruga zicând atât «să nu întorci fața Ta de la mine»⁶⁴, cât și «arată fața Ta și ne vom mântui», prin care [din urmă stih] se indică lucrarea Lui văzătoare, binevoitor întoarsă spre noi.

44. Dacă puterea văzătoare nu este străină sufletului celui nematerial, căci – după spusele celor iscusiți în astfel de lucruri – de duhul sufletesc s-a atârnat [aceasta], ce lucru de mirare este dacă și asupra celor nemateriale [și] înrudite sufletului [a privi] s-a împuternicit de către dumnezeiasca putere, mai înainte de a i se vesti? Că așa [și nu altfel] și îngerii s-au văzut multora, [după cum] și

⁶⁴ Psalmii 50, 13; 79, 4.

λόγον και ἄγγελοι πολλοῖς ὠφθησαν, και τὸ κυριακὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν σῶμα θεωθὲν ἤδη και γεγονὸς ἄφθαρτον.

45. Εἰ τὸ θεῖον τουτὶ φῶς ὑπὲρ φύσιν μετέχεται και ὁράται, και ἄλλο παρὰ τὸ αἰσθητὸν ἐστὶ φῶς, οὕτω και ἡ τοῦ θεοῦ σοφία και ἡ παρ' αὐτοῦ γνῶσις και τὰ τῶν δυνάμεων ἐνεργήματα και ἀπλῶς εἰπεῖν ἅπαντα τὰ χαρίσματα ὑπὲρ φύσιν ἐπιγίνονται τοῖς ἀξίοις και ἄλλα παρὰ τὰ ἐν ἡμῖν εἰσι φυσικὰ και διὰ σπουδῆς προγινόμενα· και γὰρ ἡ ζωὴ πᾶσα τῶν κατὰ θεὸν ζώντων ἕτερα παρὰ τὴν φυσικὴν ἐστὶ, πνευματικὴ τε και θεοειδῆς οὔσα· ταύτην και ὁ Παῦλος ἔζη μηκέτι ζῶν τῇ σαρκί, ἀλλὰ ζῶντα ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Χριστὸν, ὅς ἐστὶ τῶν χαρισμάτων τὸ πλήρωμα.

Περὶ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων

46. Εἰ πολλὰ μὲν πνεύματα λέγεται, πολλὰ δὲ ἡ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις οὐ γίνεται, ἕτερον ἄρα ἡ αὐτοῦ ὑπόστασις, και ἕτερα τὰ χαρίσματα.

47. Εἰ ἡ ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσηθεῖσα παρὰ θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ πνοὴ ζωῆς, ἀφ' ἧς ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν, οὐτ' αὐτὴ ὑπῆρχεν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ (μέρος γὰρ ἦν οὕτω γε τῆς θείας οὐσίας), οὔτε μὴν ἡ τοῦ θεοῦ πνεύματος ὑπόστασις (ἡ γὰρ ἂν ἐσαρκοῦτο τὸ ἅγιον πνεῦμα), ἕτερον ἄρα ἡ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις, και ἕτερον ἡ ἐμφυομένη χάρις.

48. Εἰ τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρὰ τοῦ κυρίου δι' ἐμφυσήματος τοῖς ἀποστόλοις δοθὲν οὐκ αὐτὴ ἡ τοῦ πνεύματος ἦν ὑπόστασις (οὐδέπω γὰρ ἐπεδήμησεν ὁ παράκλητος, οὐδέπω τοῦ κυρίου πρὸς τὸν πατέρα πεπορευμένου),

⁶⁵ Adică: sensibilă, fizică.

⁶⁶ Adică: după poruncile Lui, ațintindu-se neîncetat la El.

⁶⁷ Adică: decât cea a firii autonome, decât cea naturală.

⁶⁸ Vezi sfântul Grigorie Palama, *Epistola a III^a către Achindin* 16.

⁶⁹ Ibidem, paragraful 15.

trupul domnesc după înviere, deja îndumnezeit și făcut nestricăcios.

45. Dacă lumina aceasta dumnezeiască se împărtășește mai presus de fire și [tot așa] se vede, și este altceva decât lumina simțită⁶⁵, așa și înțelepciunea lui Dumnezeu și cunoașterea cea de la El și cele lucrate de puteri și, într-un cuvânt, toate darurile [tot] mai presus de fire vin în cei vrednici și sunt altele decât cele firești dinlăuntrul nostru, cele venite anterior din sângea noastră. Pentru că întregă viața celor ce viețuiesc după Dumnezeu⁶⁶ – alta este decât cea firească⁶⁷, fiind duhovnicească și în chip dumnezeiesc; pe aceasta și Pavel o trăia, nemaitrăind trupului, ci avându-L viu înlăuntrul său pe Hristos⁶⁸, Cea ce este plinul darurilor.

Despre duhovniceștile daruri

46. Dacă se spune 'multe duhuri', dar nu 'multe' se face ipostasul Duhului, atunci una este ipostasul Lui și alta darurile⁶⁹.

47. Dacă suflarea de viață cea însuflată dintru început de Dumnezeu omului, prin care s-a făcut omul suflet viu, nici sufletul omenesc nu era (că, de-ar fi fost așa, sufletul ar fi parte a dumnezeieștii ființe), nici ipostasul Duhului (că atunci S-ar fi întrupat Duhul), atunci una este ipostasul Duhului și altceva harul sădit [omului] înlăuntru.

48. Dacă ceea ce s-a dat Apostolilor prin însuflare de către Domnul, după înviere, nu însuși ipostasul Duhului era – că încă nu venise Mângâietorul, de vreme ce Domnul nu mersese încă la Tatăl⁷⁰ –, atunci una este

⁷⁰ Ioan 7, 39; 16, 7.

ἕτερον ἄρα ἢ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις, καὶ ἕτερον ἢ δι' ἐμφυσήματος διδομένη κοινὴ τῆς Τριάδος χάρις.

49. Εἰ πρὸ τοῦ δεσποτικοῦ πάθους οὐπω ἦν πνεῦμα ἅγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὐπω ἐδοξάσθη, ἕτερον ἄρα τὸ αἰδίως ὄν πνεῦμα ἅγιον τῆς ἐσομένης μετὰ τὸ πάθος ἐν τοῖς ἀνθρώποις αὐτοῦ χάριτος, πνεῦμα ἅγιον καὶ αὐτῆς καλουμένης.

50. Εἰ ὁ λαμβάνει τις, τοῦτο καὶ δίδεται παρὰ τοῦ διδόντος, λαμβάνουσι δὲ οἱ λαμβάνοντες οὐ τὴν τοῦ πνεύματος ὑπόστασιν, ἀλλὰ τὴν χάριν, ἕτερον ἄρα ἢ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις, καὶ ἕτερον ἢ παρὰ τοῦ υἱοῦ διδομένη τοῦ πνεύματος ἐνέργειά τε καὶ χάρις.

51. Εἰ πανταχοῦ παρῶν ὁ θεὸς οὐ μεταλλάττει τόπον ἐκ τόπου, ποτὲ μὲν ὧδε, ποτὲ δ' ἐκεῖσε γινόμενος, οὐτ' ἄρα ἀποστέλλεται, οὔτε δίδεται, οὔτε ἐκχεῖται, οὔτε πηγάζει ἢ τοῦ πνεύματος θεία ὑπόστασις, ἀλλ' ἢ χάρις αὐτοῦ φανερούμενη καὶ ἐνέργεια· ποτὲ γὰρ ταῦτα πάντα καὶ τισι καὶ δι' αἰτίαν.

52. Εἰ καὶ παρὰ Μωϋσέως ὁ θεὸς τοῦ πνεύματος ἀφελῶν ἑτέροις μετέδωκε, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐδίδοτο πνεῦμα ἅγιον (ἀλλὰ καὶ μέχρι νῦν ἐξ ἐκείνων κατὰ διαδοχὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαδίδεται τοῖς πιστεύουσιν)· οὐδ' ἄρα τὸ διὰ σωματικῆς ἐκφυσῆσεως παρὰ τοῦ κυρίου τοῖς ἀποστόλοις δοθὲν ἢ τοῦ πνεύματος ἦν ὑπόστασις, ἀλλ' ἢ τὸν ναὸν ἐκείνον πληρώσασα χάρις· ἐκ γὰρ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ φησι ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν.

53. Εἰ μέτρω καὶ μερίδι τὴν τοῦ πνεύματος δωρεάν οἱ πιστοὶ λαμβάνουσι, κατ' οὐσίαν δὲ θεὸς οὐ μετρεῖται, οὐδὲ μερίζεται, ἕτερον ἄρα ἢ ἀμέριστος οὐσία καὶ ἕτερον ἢ μεριζομένη καὶ μετρούμενη χάρις.

⁷¹ Adică: de patima Stăpânului, de răstignire.

⁷² Ioan 7, 39.

ipostasul Duhului și altceva harul dat prin însuflare, cel comun Treimii.

49. Dacă mai înainte de stăpâneasca patimă⁷¹ nu era încă Duh sfânt [venit în lume], că Iisus încă nu Se [pro]slăvise⁷², așadar Duhul sfânt Cel ce este [în chip] veșnic este altceva decât harul Lui cel ce va fi în oameni după patimă, [tot] 'duh sfânt' numit și acesta.

50. Dacă ceea ce ia cineva, aceasta se și dă de către dătător, iar cei ce iau nu ipostasul Duhului Îl iau, ci harul [Lui], atunci una este ipostasul Duhului și altceva lucrarea și harul Duhului, cel dat de la Fiul.

51. Dacă, pretutindenea fiind, Dumnezeu nu Își schimbă locul, mutându-Se încolo și încoace, atunci nu dumnezeiescul ipostas al Duhului se trimite și se dă și se toarnă [înlăuntrul omului] și se izvorăște, ci harul Lui cel arătat și lucrarea; că acestea toate [să fac] uneori prin unii, [uneori] prin cauză⁷³.

52. Măcar că din cel dat lui Moisi luând, Dumnezeu a dat și altora duhul, [dar] și prin punerea mâinilor Apostolilor se dădea duh sfânt (dar și până acum, de la aceia, prin succesiune, în Biserică se dă credincioșilor); așadar ceea ce s-a dat Apostolilor prin trupească însuflare de către Domnul nu ipostasul Duhului era, ci harul ce umplea templul acela [al trupului Său]⁷⁴; că din plinul Lui – zice – noi toți am luat⁷⁵.

53. Dacă după măsură și în parte iau credincioșii darul sfântului Duh, iar după ființă Dumnezeu nu Se măsoară, nici nu Se împarte, atunci una este ființa neîmpărțită și altceva harul împărțit și măsurat.

⁷³ În învățătura Părinților, Fiul este 'cauza' venirii Duhului în lume.

⁷⁴ Vezi Ioan 2, 21.

⁷⁵ Ioan 1, 16.

54. Εἰ τὸ ἐπελθὸν τῇ παρθένῳ ἅγιον πνεῦμα οὐκ αὐτὸ ἐσαρκώθη, ἀλλ' ἢ τοῦ λόγου ὑπόστασις, ἕτερον ἄρα ἢ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις, καὶ ἕτερον ἢ ἐπιφοιτήσασα τῇ παρθένῳ χάρις τε καὶ ἐνέργεια, πρὸς ἁγιασμὸν τῆς σαρκὸς αὐτῆς – οἱ θεολόγοι φασί – καὶ πρὸς τὸ δύνασθαι φέρειν τὸ σωτήριον κῆμα· διὰ γὰρ τοῦτο τῷ 'πνεύματι' καὶ 'ἢ τοῦ ὑψίστου δύναμις' προσετέθη.

55. Εἰ ἢ παρὰ τοῦ κυρίου ἐξερχομένη δύναμις καὶ ἰωμένη πάντα πνεῦμα μὲν θεῖον ἦν, «ἐν γὰρ πνεύματι θεοῦ» φησιν «ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια», οὐκ αὐτὴ δὲ ἢ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις ἦν, οὐ γὰρ ἂν περὶ ἐκείνης ἔλεγεν «ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ»· ἕτερον ἄρα ἢ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις, καὶ ἕτερον ἢ παρὰ τοῦ υἱοῦ ἐκδιδομένη δύναμις τε καὶ χάρις.

56. Εἰ ἀπὸ τοῦ θεοῦ πνεύματος ἐπὶ πᾶσαν σάρκα ἐκχεομένου, ὡς ἢ ὑπόσχεσις, οἱ ἀπόστολοι τε καὶ οἱ λοιποὶ μετέχουσιν, οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ ἐν αὐτοῖς γινόμενον πνεῦμα, καθ' ὃ πνευματικοὶ χρηματίζουσιν.

57. Εἰ ἐν τῷ Παύλῳ πνεῦμα κτιστὸν ἦν, καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ νοῦς, ὃν εἶχεν, ἔσται κτιστός· καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ὁ ἐν αὐτῷ λαλῶν· ἀλλὰ ταῦτα πάντα τὴν θείαν χάριν δηλοῦσι καὶ τὴν ἐνέργειαν ἀκτιστον τε καὶ αἰδίου οὔσαν.

58. Εἰ τῇ θεοτόκῳ τε καὶ τοῖς ἀποστόλοις πνεῦμα ἅγιον καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπήγγελται, οὐκ ἐπεδήμησε δὲ τῇ θεοτόκῳ ἢ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις (οὐδὲ γὰρ αὐτὴ ἐσαρκώθη), οὐδ' ἄρα τὸ ἐπιφοιτήσαν τοῖς ἀποστόλοις ἢ τοῦ πνεύματος ὑπόστασις ἦν, ἀλλ' ἢ χάρις καὶ ἢ ἐνέργεια, ἥτις καὶ ἐνέπλησεν αὐτοὺς ἐν εἶδει γλωσσῶν πυρίνων

⁷⁶ 'Zămislirea' indică aici nu faptul de a zămisli, ci deja rodul zămislirii; vezi citatul din sfântul Athanasie cel Mare (PG 28, 929 D) în *Antireticul I*, p. 201 și p. 213.

⁷⁷ S-a adăugat, adică, spusei «Duhul sfânt va veni peste tine» spusa «și puterea Celui Preaînalt te va umbri» (Luca 1, 35).

⁷⁸ Matei 12, 28.

54. Dacă nu Duhul Sfânt Cel venit asupra Fecioarei S-a întrupat, ci ipostasul Cuvântului, atunci una este ipostasul Duhului și altceva harul sălășluit în Fecioara și lucrarea [Duhului] spre sfințirea trupului ei – după cum spun cuvântătorii de Dumnezeu – și spre a putea ea purta [în pânțele] mântuitoarea zămislire⁷⁶; că pentru aceasta [în spusa Arhanghelului] s-a adăugat 'Duhului' și 'puterea Celui Preaînalt'⁷⁷.

55. Dacă puterea ce ieșea din Domnul și îi vindeca pe toți duh dumnezeiesc era, că «cu duhul lui Dumnezeu» zice «îi scot pe diavoli»⁷⁸, nu însuși ipostasul Duhului era, că nu despre acela zicea «am cunoscut putere ieșind din Mine»⁷⁹; așadar una este ipostasul Duhului și altceva puterea și harul dat de la Fiul.

56. Dacă de dumnezeiescul duh, cel vărsat – după făgăduință – peste tot trupul, se împărtășesc Apostolii și ceilalți, atunci nu creatură este duhul cel venit întru ei, prin care se fac duhovnicești.

57. Dacă duhul din Pavel era creat, atunci și mintea [adică gândirea] lui Hristos – pe care o avea – va fi [tot] creată, ba chiar și Hristos Însuși, Cel ce vorbește în el⁸⁰; dar toate acestea dumnezeiescul har și lucrarea [dumnezeiască] le arată a fi nezidite și veșnice.

58. Dacă [și] Născătoarei de Dumnezeu și Apostolilor li se făgăduiește duh sfânt și putere a Celui Preaînalt, iar asupra Născătoarei de Dumnezeu nu ipostasul Duhului a venit – că nu [ipostasul] acesta S-a întrupat –, atunci nici ceea ce s-a sălășluit în Apostoli nu a fost ipostasul Duhului, ci harul și lucrarea [Lui], care i-a și umplut pe ei, în chip de limbi de foc arătându-se și împărțindu-se; iar dacă s-a spus

⁷⁹ Marcu 5, 30.

⁸⁰ II Corinteni 13, 3.

ἐπιφανείσα καὶ διαμερισθεῖσα· οὐσιωδῶς δὲ ἐπιφοιτῆσαι τὸ πνεῦμα εἰρηται τότε, διότι οὐ μέρος τι τῆς ἐνεργείας ὡς πρότερον, ἀλλ' ὅλη ἡ ἐνεργεῖα ἐξεχύθη, ἣτις ἐστὶ συνηγμένη καὶ ἀχώριστος τῆ οὐσία καὶ κοινὴ τῶν τριῶν, ὡσπερ καὶ ἡ οὐσία.

59. Εἰ ἡ τοῦ θεοῦ πνεύματος χάρις ἐπιφοιτῶσα τοῖς μυστηρίοις εἰς τὸ τεθεωμένον αὐτὰ σῶμα καὶ αἷμα μετασκευάζει, πῶς ἄρα κτίσμα ἢ τὸ τοσοῦτον ὑπερφυῶς δυναμένη;

60. Εἰ τὰ ἐπαναπαυσάμενα τῷ Χριστῷ κατὰ τὴν προφητείαν ἑπτὰ πνεύματα τὸ πνεῦμα ἦν αὐτὸ τοῦ θεοῦ ταῖς ἑαυτοῦ ἐνεργείαις ἐπιφοιτῆσαν, οὕτω γὰρ καὶ ἐμφέρεται, τοῦτο δ' οὐκ ἐστὶ κτίσματα, λέγω δὴ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα.

61. Εἰ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστὶ καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, οὐδὲν ἄρα τέλειον τῶν ἐν ἡμῖν φυσικῶν ἢ διὰ σπουδῆς ἐπικτήτων, μὴ τί γε δὴ ἡ θέωσις, ἡ θεοῦ μόνου προδήλως καθέστηκεν.

62. Εἰ τοῦ θεοποιῦ μετέχοντες δῶρου κοινωνοὶ γινόμεθα θείας φύσεως, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Πέτρος, οὐκ ἂν εἴη κτιστὸν τοῦτο τὸ δῶρον, ὃ καλεῖται θεαρχία καὶ θέωσις, ἔτι δὲ καὶ θεότης.

63. Εἰ διὰ κτίσματος θεοῦμεθα, καὶ κτίσματι δήπου λατρεύσομεν· τοῦτο δὲ Ἑλληνικὸν καὶ ἀθεΐας ἀνάπλευς.

64. Εἰ φυσικὸν τι σπέρμα ἐγκαταβεβλημένον ἢ θέωσις ἦν, οὐκ ἂν ἡμῖν ἔδει ἀναγεννήσεως οὐδὲ τῶν λοιπῶν μυστηρίων, ἐξ ὧν ἡ θεία χάρις ἐπιφοιτᾷ τοῖς καὶ τῷ βίῳ κεκαθαρμένοις.

⁸¹ *Isaia* 11, 2-3; vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul* 41 (*La Cincizecime*) 3, PG 36, 431 C; vezi și Grigorie Palama, *Epistola a III^a către Achindin* 15 (în *Opere complete* II, ed. G. A., p. 311-313).

⁸² Adică: prin lucrări – nu cu ipostasul – vine în Hristos Duhul.

⁸³ *Iacov* 1, 17.

⁸⁴ *II Petru* 1, 4.

⁸⁵ Vezi *Epistola a IX^a* a sfântului Dionisie Areopagitul, citată în *Antireticul I*, p. 151, și în *Antireticul II*, p. 395, dar și de sfântul Grigorie Palama (în *Epistola a III^a către Achindin* 14).

că 'ființial' S-a sălășluit atunci Duhul [în ei], aceasta este pentru că nu s-a vărsat [asupra-le] doar o oarecare parte a lucrării, ca mai înainte, ci toată lucrarea, care este unită cu și nedespărțită de ființa [dumnezeiască] și comună celor Trei, ca și ființa.

59. Dacă harul dumnezeiescului Duh, sălășluindu-se în taine, le preface pe acestea în îndumnezeitul trup și sânge, cum, dar, să fie creatură, de vreme ce poate face una ca aceasta?

60. Dacă cele șapte duhuri care – după prorocie – s-au odihnit în Hristos⁸¹ au fost însuși Duhul lui Dumnezeu sălășluit prin lucrările Lui (că așa⁸² și vine în [Hristos]), acestea – adică darurile duhovnicești – nu sunt creaturi.

61. Dacă tot darul desăvârșit de sus se pogoară, de la Părintele luminilor⁸³, atunci nici îndumnezeirea nu este dintre perfecțiunile noastre naturale sau dintre cele dobândite prin sârguinta [noastră], de vreme ce – limpede – doar lui Dumnezeu Îi este [proprie].

62. Dacă cei ce ne împărtășim de harul cel îndumnezeitor ne facem părtași ai dumnezeieștii firi⁸⁴, precum a spus de-Dumnezeu-grăitorul Petru, darul acesta nu poate fi [deci] creat, care se [mai] numește *thearchie* și *îndumnezeire*, ba încă și *dumnezeire*⁸⁵.

63. Dacă prin zidire ne îndumnezeim, atunci zidirii să și slujim⁸⁶; dar lucrul acesta este elinesc și cu totul fără-de-Dumnezeu⁸⁷.

64. Dacă îndumnezeirea ar fi o oarecare sămânță firească pusă înlăuntru [nouă], nu am mai avea trebuință de nașterea din nou și nici de restul tainelor, prin care dumnezeiescul har se sălășluiește în cei ce sunt curați și cu chipul viețuirii.

⁸⁶ Vezi, de pildă, irmosul «N'au slujit zidirii cugetătorii-de-Dumnezeu» (irmosul Pesnei a VII^a a Canonului Bunei-Vestiri).

⁸⁷ Literal: plin de ateism.

- nensis* 21. Washington DC, Dumbarton Oaks, 1983]: 2-304.
- David Disypatos, *Στίχοι κατὰ τοῦ Ἀκινδύνου*, Browning R., in rev. *Byzantion* 25-27, 1955-57, 723-739.
- Idem, *Λόγος κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου*, ed. Tsamis, KBE, Thessalonic, 1976.
- Demetrios Cydones, *Correspondence*, ed. R. Loenertz, I-III, ST 131, Vatican 1947.
- Filocalia, *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπητικῶν*, vol. I-V, ed. Nicodim Aghioritul, reed. Astir, Atena.
- Filocalia, *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπητικῶν*, vol. 1-22, ed. Meretakis, Thessalonic.
- Filothei Kokkinos, *Δογματικά Ἔργα*, ed. Kaimakis, KBE, Thessalonic, 1983.
- Filothei al Sylivriei, *Διάλογος περὶ Θεολογίας δογματικῆς*, ed. M. Vakalopoulou, *Filothei al Silyvriei. Viața și opera*, Atena 1992.
- Fyrigos A., *Contra Latinos* (Tractatus A), *Barlaam Calabro Opere contro i Latini*, vol. 2 [ST 348. Vatican City: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1998]: 498-624.
- Idem, *Contra Latinos* (Tractatus B), *Barlaam Calabro Opere contro i Latini*, vol. 2 [ST 348. Vatican City: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1998]: 246-465.
- Idem, *Syntagma de processione spiritus sancti*, *Barlaam Calabro Opere contro i Latini*, vol. 2 [ST 348. Vatican City: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1998]: 630-666.
- Grigorie Palama, *Συγγράμματα*, volumele I-V, ed. Kyromanos, in îngrijirea lui P. Hristou, Thessalonic 1988-1992.
- Idem, *Ἔργα*, I-XI, ΕΠΕ, Thessalonic 1984-1986.
- Idem, *Scrieri*, in românește de pr. Dumitru Stăniloae, *Filocalia VII*, București 1977.
- Idem, *Omilii*, in românește de C. Daniel, vol. I, ed. Anastasia, București 2000.

- Iosif Kalothetou, *Συγγράμματα*, ed. Tsamis, KBE, Thessalonic, 1980.
- Iosif Vryennie, *Τὰ Εὐρεθέντα ἅπαντα*, vol. I - III, reed. ediției lui Evghenios Voulgaris la ed. Papatrigopoulos, Thessalonic 1991.
- Isidor Glavas, *Ὀμιλίαι*, ed. Hristoforidis, Thessalonic 1992.
- Macarie Hrysochefalos, *Λογοὶ Πανηγυρικοὶ*, reed. ediției Leontie de Ilioupole in ed. Papatrigopoulos, Thessalonic 1989.
- Macarie Makris, *Συγγράμματα*, ed. Argyriou, KBE, 1996.
- Sfântul Marcu Evghenicul, *Opere*, vol. I, editura Pateres, 2009.
- Nichifor Gregora, *Historia Romana*, Bekker and L. Schopen, *Nicephori Gregorae historiae Byzantinae*, 3 vols. [Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonn: Weber, 1:1829; 2:1830; 3:1855]: 1:3-568; 2:571-1146; 3:3-567.
- Idem, *Epistulae*, P. L. M. Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*. Tipografia di Matino, 1982-1983: 2:17-379.
- Idem, *Antirrhetica priora*, H. -V. Beyer, *Nikephoros Gregoras, Antirrhetica I* [WBS 12. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1976]: 123-431.
- Nicolae Cabasila, *La vie en Christ / Nicolas Cabasilas*; introduction, texte critique, traduction, et annotation par Marie-Helene Congourdeau, SC 355, 361.
- Nicolae Cabasila, *Κατὰ τῶν τοῦ Γρηγοῦρα Ἀρημάτων*, ed. A. Garzya, *Une opuscule inedit de Nicolas Cabasilas*, rev. *Byzantion* 24, 1954, p. 521-531.
- Nicolae Cabasila, *Ἑπτὰ Λόγοι*, ed. Pseftongkás, Thessalonic 1976.
- Nil Cabasila, *Sur le Saint-Esprit*, ed. Kislas, Paris 2001.
- Idem, *Ὅτι οὐκ ἔστι Λατινοὶ, συλλογισμοὶς χρωμέμοις, ἀποδείξαι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον*,

- M. Candal, *Nilus Cabasilas et theologia S. Tomae de processione Spiritus Sancti*, ST 116, Vatican 1945.
- Idem, *Λόγος σύντομος*, ed. Candal, *La regla teologica*, OCP 23, 1957, p. 237-266.
- Theodor Dexios, *Opera Omnia*, ed. Ioannis Polemis, CCG 55.
- Theofan al Niceei, *Cinci cuvinte despre lumina taborică*, *Teofan al Niceei, Viața și Opera*, ed. G. Zacharopoulos, KBE, Thessalonic, 2003.

B. Studii

- Apostolopoulou S., *Marcu Kyrτος. Leben und Briefe* (lucrare de doctorat nepublicată), Viena 1987.
- Argentis E., *Βιβλίον καλούμενον ραντισμοῦ στηλίτευσις*, Leipzig, 1756.
- Balfour D., *Saint Gregory the Sinaite. Discourse on the Transfiguration* (prefața), în *Theologia* 52, p. 631-681.
- Idem, *Politico-Historical works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/7-1429)*, Viena 1979.
- Idem, *Operele teologice al sfântului Simeon al Thessalonicului*, 13, *Analekta Vlatadon*, Thessalonic 1981.
- Idem, *Simeon al Thessalonicului, un isihast polemic*, în *Sobornost* 4, 1982, p. 6-14.
- Chivu Cristian, *Θεολογία, Θεοπτία και Θέωση. Από το Συμεών το Νέο Θεολόγο στο Γρηγόριο Παλαμά*, Thessalonic 2010.
- Chivu Ion, *Unirea Bisericii după Iosif Vriennios*, Thessalonic 1985.
- Congourdeau, M. H., *Nicholas Cabasilas et le palamisme*, în *Gregorio Palamas e oltre. Studi e documenti*, ed. Rigo, p. 192-211.
- Danielou J., *Platonisme et la théologie mystique*, Paris 1954.

- Darrouzès J., *Les registes des Actes du patriarcat de Constantinople V (1/5: Les registes de 1377 à 1410)*, Paris 1977-1979.
- Dimitrakopoulos I., *Ο Αύγουστινος και ο Παλαμάς. Τα προβλήματα των αριστοτελικών κατηγοριών και της τριαδικής ψυχοθεολογίας*, Thessalonic 1997.
- Idem, *Nicholas Cabasilas Quaestio de rationis valore*, rev. *Byzantina* 19, 1998, p. 53-93.
- Delidimos I., *Introducere la Makarios Chrysokefalos, Cuvinte panegirice*, ed. Paparigopoulos, 1989, p. 7-57.
- Deppe K., *Der wahre Christ. Eine Untersuchung zum Frömmigkeitsverständnis Symeons des Neuen Theologen und zugleich ein Beitrag zum Verständnis des Messalianismus und Hesychasmus* (Dissertation), Göttingen 1971.
- Flogaus R., *Theosis bei Palamas und Luther, Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, Göttingen 1997.
- Idem, *Palamas and Barlaam revisited: A reassessment of East and West in the Hesychast Controversy of 14th Century Byzantium*, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 42, 1998, p. 1-32.
- Florovsky G., *Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και η πατερική παράδοση*, în *Άγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση*, traducere neogreacă de D. Tsamis, Thessalonic 1991.
- Garsoian A., *Byzantine Heresy, A Reinterpretation*, *DOP* 25, 1971, p. 107.
- Gass, W., *Die Mystik des Nikolaus Kabasilas*, Griefswald 1849.
- Gill J., *Personalities of the Council of Florence and other essays*, Oxford 1964.
- Guichardan S., *Le problème de la simplicité divine en Orient et en Occident aux XIVe et XVe siècles: Grégoire Palamas, Duns Scot, George Scholarius*, în *Istina* 3/1974, p. 257-298.

- Hristou P., *Ἡ ἐννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατὰ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν*, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., 7, 1962, p. 119-130.
- Idem, *Εἰσαγωγή στὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ἰν ΕΠΕ, Thessalonic 1984-1986.
- Hussey, J. M., *Church and Learning in the Byzantine Empire (867-1185)*, New York 1963.
- Idem, *The Palamite Trinitarian Models*, SVThQ 16, 1972, p. 83-89.
- Ioannidou N., *Iosif Vriennios, Viața-Opera-Învățătura*, Atena 1985.
- Keselopoulos A., *Ἄνθρωπος καὶ φυσικό περιβάλλον. Σπουδὴ στὸν ἅγιο Συμεῶν τὸν Νέο Θεολόγο*, ed. Δόμος, Atena 1992.
- Idem, *Πάθη καὶ ἀρετές στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ed. Δόμος, Thessalonic 1990.
- Kuhlmann J., *Vergottung im Heiligen Geist. Die Botschaft des Athosmönches Gregorios Palamas*, ἰν Geist und Leben 57, 1984.
- Lison J., *L'Esprit répandu*, ed. du Cerf, Paris 1996.
- Mantzaridis, G., *Παλαμικά*, ed. Pournaras, Thessalonic 1998.
- Martselos G., *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικός προβληματισμός*, vol. I, ed. Pournaras, Thessalonic 1993.
- Idem, *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικός προβληματισμός*, vol. II, ed. Pournaras, Thessalonic 2000.
- Mercati G., «Notizie de Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Melitiniota, et altri appunti per la storia della teologia e della letterature bizantina del secolo XIV», ST, 56 (1931).
- Matsoukas, N., *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Α'*, *Εἰσαγωγή στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία*, Thessalonic 1985.
- Idem, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, *Ἐκθεσὴ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως*, Thessalonic 1999.

- Idem, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ'*, *Ἀνακεφαλαίωση καὶ Ἀγαθοτοπία. Ἐκθεσὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας*, Thessalonic 1997.
- Idem, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, Thessalonic 1997.
- Meyendorff, J., *Introduction a l'étude de Grégoire Palama*, Paris 1959.
- Mineva, Evelina, *Τὸ ὕμνογραφικὸ ἔργο τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ*, Ed. Καννάκη, Atena 2004.
- Nadal J. S., *La critique par Akyndinos de l'hermeneutique patristique de Palamas*, ἰν Istina 3, 1974.
- Nicol D. M., *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus), ca 1100-1460: a genealogical and prosopographical study*, Washington DC: Dumbarton Oaks, 1968.
- Papadopoulos S., *Kallistos I, Viața și Opera*, Atena 1980.
- Passarelli, G., *Macario Crisocefalo (1300-1382), L'omelia sulla festa dell'Ortodossia e la basilica di S. Giovanni di Filadelfia, Vita ed opera di Macario Crisocefalo*, OChA 210, 1980.
- Pilavakis M., *Markos Eugenikos. First Antirrhetic against Manuel Calecas, about the Essence and Energy*. Editio princeps with Introduction and Commentary; King's College, Univ. of London 1987.
- Pissideios, Seraphim of Pisidia, Metropolitan of Ancyra, *Βιβλίον καλούμενον ραντισμοῦ στηλίτευσις*, Leipzig, 1758.
- Polemis I., *Theophanes of Niceea: His life and works*, Oxford 1990.
- Romanidis, I., *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔργα, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζοντων, Τριὰς Α'*, vol. I, Thessalonic 1991.
- Idem, *Notes on the Palamite Controversy and related topics*, part I (GOTHr 6, 1960, 61, p. 186-205), part II (GOTHr 9, 1963-64, p. 225-270).

- Rossum J., *Deification in Palamas and Aquinas*, SVThQ 47, 3-4, p. 365-382.
- Stăniloae, D., *Viața și învățătura sf. Grigorie Palama*, București 1993.
- Idem, *Teologia Dogmatică Ortodoxă I - III*, București 1978.
- Spiteris I., *Palamas: la grazia e l'esperienza. Gregorio Palamas nella discussione teologica*, Roma 1996.
- Stamoulis H., *Ο ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ θεολογία*, in *Ο ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρὸν*, Vatoped 2000, p. 685-707.
- Idem, *Περὶ τοῦ Φωτός. Προσωπικὲς ἢ ὑποστατικὲς ἐνέργειες. Συμβολὴ στὴ σύγχρονη περὶ Ἁγίας Τριάδος προβληματικὴ στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο*, Thessalonic 1999.
- Syropoulos S., *Les Memoires du grand ecclésiarque de l'Église de Constantinople, Sylvestre Syropoulos, sur le concile de Florence*, ed. V. Laurent, Paris 1971.
- Theoclit Dionisiatis, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Ἅγιον Ὄρος*-Thessalonic 1976.
- Tsamis D., *David Disypatos, Cuvânt împotriva lui Varlaam și Achindin către Nicolae Cabasila*, KBE, 1976.
- Ware K., *Παράδοσις καὶ προσωπικὴ ἐμπειρία ἐν τῇ ὑστεροβυζαντινῇ θεολογίᾳ*, in *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 55 (1972)*, p. 482-498.
- Wendebourg D., *Geiste oder Energie? Zur Frage der innergöttlichen Verankerung des christlichen Lebens in der byzantinischen Theologie*, München 1980.
- Williams A., *The Ground of Union: Deification in Aquinas and Palamas*, New York 1999.
- Zlatarski V., *Zitie i zinz prepobnago otca Fesodosija ize v Tarnove...*, in *Sbornik za narodni umotvorenija XX*, 1904, p. 1-41.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

ἀγαθαρχία 152, 174, 180, 182, 394, 396	ἄκτιστον 74, 88, 106, 108, 186, 222, 294, 300, 306, 350, 362, 416, 430, 442, 444, 452, 462, 480, 488
ἀγαθός 268, 286, 334, 398	ἄληθεια 200, 304, 306, 440
ἀγαθότης 166, 286, 296, 298, 394, 396, 472, 476	ἀναίτιον 276
Ἀγάθων 440, 442	ἀναρχος 130, 132, 166, 186, 222, 300, 420, 428, 474, 482
ἀγεννησία 222, 344	Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης 100, 222, 230, 350
ἀγιότης 166	ἀόρατος 78, 126, 130, 132, 136, 170, 256, 258, 262, 300, 476
ἀθανασία 166, 372, 380	ἀπειροδύναμον 300
Ἀθανάσιος ὁ Μέγας 94, 106, 192, 212, 244, 292, 300, 302, 312, 314, 316, 340, 342	ἀπερίγραπτον 122, 222, 300, 348, 350, 362
ἀθάνατος 254, 256, 334, 378	ἀπεριόριστον 300
ἀθειᾶς 102, 270, 490	ἀπλότης 138, 166, 236, 268, 286, 288, 290, 292, 326, 328, 332, 338, 346, 458, 466, 472, 474
αἰδίων 74, 186, 248, 282, 308, 350, 362, 406, 408, 460, 488	ἀπόστολος 64, 252, 308, 318, 360, 382, 426
αἴρεσις 72, 404, 454	ἀρειανοὶ 90, 98, 154, 158, 260, 264, 312
αἴσθησις 128, 144, 480	
αἴτια 54, 278, 380	
αἰτιατικῶς 168, 398	
αἴτιον 54, 316, 348, 402, 406, 410	
Ἀκίνδυνος 72, 90, 150, 152, 204	

- ἀρχή 78, 90, 116, 152, 174,
 182, 186, 278, 282, 338,
 386, 393, 396, 430, 484
 ἀσύνθετον 264
 ἀσύνθετος 360
 ἀσώματος 144, 300, 320,
 362
 αὐτεξούσιον 300
 αὐτοεῖναι 168, 172, 400
 αὐτοζωή 400
 αὐτοζώωσις 400
 αὐτομετοχαί 174, 178, 180
 ἀχρόνως 86, 252
 ἀχώρητον 300
 ἀχώρητος 210
- Βαβυλαῖα 74, 76, 90, 272,
 274
 βασιλεία 108, 116, 144,
 200, 216, 272, 378, 478
 Βασίλειος ὁ Μέγας 96,
 116, 132, 138, 148, 170,
 188, 192, 218, 220, 226,
 236, 246, 260, 300, 314,
 320, 348, 350, 376
 βούλησις 154, 156, 160,
 388, 406, 462, 466
- γέννησις 86, 286, 308, 386,
 438, 462
 γνώμη 68, 70, 154, 155,
 156, 158, 160, 176
- γνώρισμα 444
 γνώσις 136, 314, 484
 Γραφή 234, 412
 Γρηγοράς 64, 72
 Γρηγόριος Θεσσαλονίκης
 64
 Γρηγόριος ὁ Νύσσης 90,
 96, 106, 116, 142, 226,
 264, 266, 310, 342, 366,
 394, 416, 448, 480
 Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς
 108, 152, 254
- Δανιὴλ 144
 δημιουργία 80, 252, 254,
 304, 332
 δημιουργικόν 260, 300
 δημιουργός 334, 390
 διαίρεσις 86, 170, 392, 422,
 434
 διάκρισις 80, 120, 290, 292,
 312, 332, 350, 370, 406,
 466
 διάνοια 136, 158, 270, 346,
 470
 διαφορὰ 90, 180, 198, 270,
 284, 294, 298, 302, 324,
 326, 352, 470
 διθεΐα 76
 δικαιοσύνη 258, 372, 374,
 380
 Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης
 82, 94, 126, 152, 180,

- 224, 230, 242, 288, 378,
 382, 398, 404
 δόγμα 54, 240, 354, 370,
 444, 450, 458
 δόγματα 74, 246, 296
 δόξα 76, 84, 88, 102, 104,
 118, 132, 134, 144, 152,
 164, 188, 208, 210, 212,
 218, 220, 240, 270, 272,
 280, 318, 338, 340, 358,
 360, 384
 δύναμις 98, 100, 184, 194,
 198, 200, 202, 246, 248,
 250, 272, 286, 290, 308,
 310, 312, 338, 366, 368,
 372, 408, 420, 426, 462,
 464, 466, 470, 472, 482,
 488
 δωρεὰ 234, 486
 δωρεαὶ 80, 114, 414
- εἶδος 184, 214, 286, 290,
 296, 297, 320, 326, 336,
 350, 358, 378, 408, 424,
 436, 468, 472, 473
 Εἰκονομάχων αἵρεσις 72
 εἰκὼν 322, 340, 342, 344
 Ἐκκλησία 58, 70, 72, 76,
 84, 94, 110, 136, 218,
 230, 268, 274, 284, 294,
 296, 348, 358, 444, 446,
 452, 454
 ἐκπόρευσις 438
- ἔκστασις 130
 ἔλλαμψις 142, 184, 424
 Ἕλληνες 86, 452, 456
 ἐνεργεῖα 64, 78, 82, 84, 92,
 94, 96, 98, 100, 106,
 108, 118, 120, 122, 124,
 126, 128, 132, 142, 154,
 156, 158, 162, 172, 176,
 184, 190, 192, 194, 198,
 200, 204, 226, 228, 232,
 234, 236, 238, 248, 252,
 254, 256, 258, 260, 270,
 272, 280, 282, 286, 288,
 290, 292, 294, 296, 298,
 304, 306, 308, 314, 318,
 320, 322, 324, 326, 328,
 330, 332, 336, 338, 340,
 342, 344, 346, 348, 350,
 354, 356, 358, 362, 364,
 366, 368, 370, 374, 376,
 384, 386, 388, 404, 408,
 416, 420, 424, 426, 434,
 436, 438, 440, 444, 446,
 448, 450, 452, 456, 458,
 460, 462, 464, 468, 470,
 472, 476, 478, 482, 486,
 488, 490
 ἐνέργειαι 100, 104, 108,
 110, 128, 166, 170, 172,
 226, 228, 236, 248, 252,
 254, 262, 280, 292, 306,
 316, 334, 338, 352, 354,
 356, 382, 386, 414, 415,

- 416, 418, 440, 460, 464,
466, 472
ένυπόστατον 184, 314,
424, 446
ένωσις 106, 120, 122, 350
έξις 472, 473
έξουσία 92, 116, 200, 228,
352
έπινοία 120, 122, 260, 286,
312, 336, 350, 380, 472
έργα 164, 166, 216, 366,
368, 390, 414, 418
έργα θεοῦ 166, 390
εὐαγγελιστής 112
εὐνομιανοὶ 264
Εὐνόμιος 92, 114, 132, 226,
228, 264, 310, 320, 344,
370
εὐσέβεια 314
- ζωή 128, 166, 224, 238, 242,
246, 248, 288, 290, 296,
298, 300, 304, 372, 376,
388, 394, 418, 420, 422,
460, 484
- Ησαΐας 110, 112
- Θαβώρ 76
θάνατος 62, 478
θεαρχία 82, 152, 174, 182,
392, 394, 396, 412, 420,
490
- θέλημα 310, 316, 438
θελήματα 338, 352, 354,
426, 438, 440, 442, 444
θέλησις 286, 318, 386, 462
θεολογία 78, 86, 224, 242,
328
θεολόγος 102, 132, 176,
220, 298, 300, 304, 306,
362, 386, 438, 444
θεός 88, 92, 94, 98, 102,
132, 180, 194, 196, 216,
226, 230, 250, 272, 286,
292, 304, 306, 320, 342,
372, 376, 380, 396, 402,
430, 442, 448, 468, 472,
476
θεότης 90, 92, 94, 96, 98,
104, 110, 120, 144, 150,
152, 196, 228, 236, 256,
286, 310, 392, 394, 396,
420, 422, 448, 470, 476,
490
θεοφάνεια 126
θεοφάνειαι 476, 482
θεωρία 76, 136, 432
θέωσις 152, 184, 188, 378,
396, 490
- ιδιώματα 222, 258, 302,
378, 390, 416, 418, 442,
474, 478
- Ιησοῦς Χριστός 112, 114,
198, 222, 234, 300, 442,
458, 488

- Ιουστίνος μάρτυς καὶ
φιλόσοφος 86, 314,
388
Ιωάννης ὁ Δαμασκηνός
86, 204, 298, 300, 320,
416, 438
Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος
112, 132, 220, 446
- καθαροὶ τῆ καρδιά 136,
138
καθαρότης 138, 142, 394
κάλλος 134, 138, 150, 188,
398, 402
Καντακουζηνός 64, 70
καρδιά 74, 112, 130, 214,
412
κίνησις 130, 184, 248, 284,
286, 320, 324, 326, 330,
332, 384, 386, 404, 406,
408, 438, 446, 448
κοινωνία 268, 378
κοινωνοὶ θείας φύσεως
172, 378, 420, 490
κόσμος 460
κτίσις 86, 172, 190, 192,
368, 390, 456
κτίσμα 86, 114, 160, 180,
182, 188, 358, 412, 460,
480, 488, 490
κτίσματα 112, 114, 160,
164, 172, 176, 190, 196,
284, 360, 450, 462, 490
- Κύριλλος Ἀλεξανδρείας
112, 138, 192
Κωνσταντῖνος βασιλεὺς
62
- λαμπρότης 134, 144
- Μάξιμος 80, 106, 124, 128,
140, 170, 178, 194, 268,
294, 330, 332, 334, 336,
364, 372, 376, 378, 396,
406, 414, 418, 424, 426,
440, 442, 474
μασσαλιανοὶ 196, 208
Μελχισεδέκ 428
Μεταμόρφωσις 76, 128
μετάνοια 76
μετοχαί 174, 418
μυστήρια 114, 128, 216,
422, 490
- Νίκαιας σύνοδος 106, 300
νοεραὶ δυνάμεις 434
νοεραὶ φύσεις 466
νοητὰ 432
νοηταὶ δυνάμεις 402
νοῦς 110, 144, 160, 268,
270, 318, 326, 328, 330,
334, 336, 374, 470, 472,
488
- οἰκονομία 84, 214, 348, 442

- ὄρασις 472, 478
 οὐράνιος 336
 οὐσία Θεοῦ 264, 402, 404,
 464

 πάθος 142, 278, 486
 παντοδύναμος 64, 86, 212,
 244, 284, 286, 300, 466
 παραδειγματικαὶ μετοχαὶ
 392
 Παρθένος 200, 212, 214
 παρουσία δευτέρα 144
 πατέρες 104, 156, 178, 208,
 232, 294, 382, 438, 442,
 458
 Πατήρ 92, 94, 96, 106, 132,
 144, 212, 232, 234, 244,
 264, 300, 302, 308, 310,
 314, 316, 320, 340, 342,
 346, 356, 358, 430, 436
 πατρότης 438
 Παῦλος ἀπόστολος 62,
 306, 342, 426, 456, 484
 Πέτρος ἀπόστολος 150,
 172, 378, 456, 490
 πίστις 148, 314, 456
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον 96, 112,
 114, 128, 198, 204, 218,
 220, 232, 234, 246, 248,
 252, 254, 300, 306, 316,
 376, 394, 408
 ποιότης 286, 290, 324, 326,
 330
 πρόνοια θεία 94, 426

 πρόοδος / πρόοδοι τοῦ
 Θεοῦ 80, 332, 406
 προορισμοί 426
 προσόντα 104, 216, 312
 πρόσωπον 96, 130, 134,
 136, 140, 450, 480, 482
 πῦρ 212, 214, 218

 σαβελλιανός 450, 474
 σελήνη 284
 σοφία 104, 240, 296, 298,
 308, 310, 314, 316, 372,
 410, 420, 460, 472, 476,
 484
 Στέφανος πρωτομάρτυς
 480
 συμβεβηκός 336, 434
 σύμβολον 116, 128, 410
 σύνθεσις 124, 256, 258,
 260, 286, 290, 292, 320,
 324, 326, 336, 350, 372,
 374, 472
 σύνθετον 242, 256, 262,
 264, 290, 324, 334, 346,
 374, 468, 470, 472
 Συνοδικὸς Τόμος 64
 Σύνοδος Οἰκουμενικὴ 72,
 94, 354, 440
 σφαίρα 284, 298
 σῶμα 114, 122, 146, 198,
 218, 222, 264, 312, 328,
 482, 484, 490
 Σωτὴρ 106, 300, 304, 306,
 436

- τέλειος 222, 442
 τελειότης 236, 290, 298,
 336, 420, 473
 τέλος 78, 184, 186, 356, 372,
 410, 430, 460
 Τριάς ἁγία 80, 132, 222,
 232, 440, 444
 τριουπόστατος Θεός 78

 Υἱὸς τοῦ Θεοῦ 84, 86, 90,
 94, 96, 120, 132, 144,
 184, 200, 202, 206, 218,
 220, 222, 226, 228, 232,
 302, 318, 326, 386, 424,
 440, 450
 ὑποστάσεις 78, 120, 272,
 412, 438, 440, 444, 474
 ὑπόστασις 114, 200, 202,
 222, 234, 310, 318, 342,
 372, 458, 484, 486, 488
 ὑποστατικὰ ἰδιώματα 438,
 440, 444, 450, 474

 φιλάνθρωπος 260, 262

 Φίλιππος 476
 Φιλόθεος πατριάρχης
 Κόκκινος 64
 φιλόσοφοι 102, 268, 284,
 294, 384, 468
 φύσις θεία 90, 136, 228,
 300, 352
 φῶς 60, 126, 132, 134, 142,
 144, 149, 224, 236, 242,
 250, 270, 288, 290, 292,
 304, 306, 404, 476, 478,
 480, 482, 484
 φωτοδοσία 126

 χαρακτήρ 212, 318, 498
 χάρις 216, 218, 220, 222,
 224, 234, 248, 272, 484,
 486, 488, 490, 498
 χαρίσματα 112, 114, 314,
 484, 490
 χρονικῶς 164, 166, 390, 418

 ψυχή 368, 484, 498

Cuprins

Abrevieri	5
Introducere: <i>Un veac de isihasm</i>	7
Notă asupra ediției	51
<i>Cuvântul întâi Antiretic</i>	54
<i>Cuvântul al doilea Antiretic</i>	278
<i>Capete silogistice</i>	456
Bibliografie	493
Index	501